

*С.Г. Карпенчук, М.М. Окса*

**МАКАРЕНКОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ:  
АСПЕКТИ ІСТОРІЇ, ТЕОРІЇ, ПРАКТИКИ**

*120–річниці від Дня народження А.С.Макаренка  
присвячується*

2008

УДК 37.07(477)  
ББК 74.03(4Укр)6  
К 26

*Рекомендовано до друку вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету, протокол №11 від 30 червня 2006 року*

**Рецензенти:**

**М.Б.Євтух** – Дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор;

**І.П.Аносов** – доктор педагогічних наук, професор Мелітопольського державного педагогічного університету;

**С.С.Пальчевський** – доктор педагогічних наук, професор Рівненського державного гуманітарного університету.

У книзі в певній хронологічній послідовності розкрито процес поетапного розвитку Макаренкознавства, в управлінні, зокрема аспекти історії, теорії і практики, починаючи від 20-30-их років ХХ ст. і звершуючи поглядами популяризаторів ідей А.С.Макаренка в нинішніх умовах.

Рукопис може слугувати науково-методичним посібником до дисциплін заагальнопедагогічного циклу у педагогічних навчальних закладах, він спонукатиме до нових досліджень не лише у галузі макаренкознавства, а й інших, пов'язаних із розвитком педагогічної науки. Оскільки постать А.С.Макаренка увійшла до світової класики, і не втрачає популярності й у нинішніх умовах, то опублікована книга викличе інтерес у зарубіжній педагогічній думці, реалізувавши провідну місію науки – інтегрування у світовий соціально-педагогічний простір.

ISBN 978-966-2096-21-7

К 26 Карпенчук С.Г., Окса М.М. Макаренкознавство в Україні: аспекти історії, теорії, практики. – Рівне: РДГУ, 2008. – 494 с.

УДК 37.07(477)  
ББК 74.03(4Укр)6

ISBN 978-966-2096-21-7

© Карпенчук С.Г., Окса М.М., 2008



**МАКАРЕНКО АНТОН СЕМЕНОВИЧ** (1888 – 1939) – видатний педагог і письменник. Народився в м. Білопільля Сумської області. Закінчивши Кременчуцьке міське училище і педагогічні курси при ньому (1905), вчителював у Крюкові і на станції Долинська (1911 – 1914). У 1914-17 роках навчався в Полтавському учительському інституті. Після закінчення інституту (1917) завідував залізничним училищем у Крюкові та міським училищем у Полтаві. З 1920 року керував трудовою колонією для малолітніх правопорушників і безпритульних поблизу села Ковалівка під Полтавою. У 1926

році колонія була переведена в Куряж під Харковом. З 1927 року поєднував роботу в колонії з організацією дитячої трудової комуні ім. Ф. Е. Дзержинського. З 1928 по 1935 роки завідував цією комунією. В 1935-37 працював у Києві в апараті НКВД УРСР (заступник начальника відділу трудових колоній). У 1936 році за сумісництвом керував колонією для неповнолітніх у місті Бровари під Києвом. У 1937 році переїхав до Москви і присвятив себе літературній та громадсько-педагогічній діяльності.

Науково-педагогічна спадщина Макаренка збагатила основні, найважливіші аспекти педагогічної науки: педагогічну логіку; теорію про шкільний колектив та органи колективу, внутрішньокolleктивні та міжколективні стосунки, перспективи колективу та особистості; теорію про педагогіку прямої й колективної дії, індивідуальний підхід до вихованців, індивідуальну роботу і спілкування з ними; про стиль, тон, традиції колективу, трудове виховання, виховання в грі, організацію позанавчальної і позашкільної діяльності; про фізичну культуру, спорт, туризм, етику й виховання моралі, естетичне виховання й культуру поведінки; про дисципліну; режим; заохочення й покарання вихованців у школі; про статеве й родинне виховання тощо. Він розробив новаторську теорію і методику виховання, провів досвід поєднання навчання з продуктивною працею учнів, розвинув оригінальну теорію сімейного виховання. Макаренко був видатним новатором інтенсивної

педагогіки. І на практиці, і в теорії він керувався положенням про те, що найліпший шлях до виховання – це створення таких умов, застосування такої виховної технології, коли вихованці перебувають водночас і в становищі вихователів. І в колонії, і в комуні він послідовно реалізував високоефективне самоврядування вихованців, що й забезпечило блискучі результати. Це досягалося не через чию-небудь проповідь або повчання, а тільки через життя, роботу, прагнення самого колективу колонії чи комуні. Видатний педагог вважав, що методична догма є недопустимою умовою для справи виховання. Немає ніяких непогрішних засобів, як немає і ніяких засобів неодмінно хибних. Ніяку систему виховних засобів не можна визначити назавжди. Все залежить від обставин, часу, особливостей особи й колективу, від таланту й підготовки виконавців, від найближчої мети, від щойно вичерпаної кон'юнктури тощо. Педагогічне новаторство Макаренка органічно впліталось в пошуки світової педагогіки початку 20 століття („Нові школи”, „нове виховання”). Фактично воно було її складовою частиною. Певна ж ізольованість його педагогічної спадщини від світових педагогічних течій створювалася штучно політичними чинниками, які теж виявилися не всесильними. Свідченням цього є той інтерес, який виявляють педагоги Німеччини, Японії, США та багатьох інших країн до творчості видатного педагога. Цілковитим заслужено й обґрунтовано Макаренко займає почесне місце серед класиків світової педагогіки 20 століття.

Найважливіші твори А.С.Макаренка: „Марш 30 року” (1932); „Педагогічна поема” (1933, 1935); „Прапори на баштах” (1938); „Книга для батьків” (1937); „Лекції для батьків” (1940); „Твори в семи томах” (1953-55); „Педагогические сочинения в восьми томах” (1983-86) та ін.

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕДМОВА .....</b>	<b>7</b>
------------------------	----------

<b>РОЗДІЛ I. НА ЗОРІ МАКАРЕНКОЗНАВСТВА .....</b>	<b>12</b>
--------------------------------------------------	-----------

1.1. Сподвижницький етап в історії розвитку педагогічної спадщини А.С.Макаренка (20-30-ті роки ХХ ст.).....	12
1.2. Пліч-о-пліч до єдиної мети .....	16
1.3. Імена зі списку „Друзі Макаренка” .....	46
1.4. Перші пропагандисти педагогічних ідей А.С.Макаренка.....	63
1.5. Утвердження ідей А.С.Макаренка у практичному досвіді навчально-виховних закладів .....	79
1.6. Постать педагога-майстра в оцінці його сподвижників, вихованців .....	113

<b>РОЗДІЛ II. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ МАКАРЕНКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ (1939-1944 рр.) .....</b>	<b>129</b>
------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------

2.1. Визначення ролі А.С.Макаренка в педагогіці.....	129
2.2. Герої „Педагогічної поеми” на фронтах Великої Вітчизняної війни.....	149
2.3. Найвища нагорода – утвердити себе в своїх вихованцях .....	178

<b>РОЗДІЛ III. СИСТЕМАТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ А.С.МАКАРЕНКА (1944-1958 рр.).....</b>	<b>188</b>
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------

3.1. Канонізація А.С.Макаренка як провідного педагога.....	188
3.2. Популяризатори ідей А.С.Макаренка у післявоєнний період .....	200
3.3. Педагоги-практики – послідовники досвіду А.С.Макаренка .....	221

<b>РОЗДІЛ IV. УТВЕРДЖЕННЯ ДОСВІДУ А.С.МАКАРЕНКА В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ (1959-1974 рр.) .....</b>	<b>233</b>
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------

4.1. Боротьба суперчливих поглядів навколо педагогічних ідей А.С.Макаренка.....	233
4.2. Пропаганда досвіду А.С.Макаренка в наукових дослідженнях .....	285
4.3. Упровадження системи А.С.Макаренка в педагогічній практиці.....	300

<b>РОЗДІЛ V. ЕТАП ПРОГРЕСУ В РОЗВИТКУ МАКАРЕНКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ (1975-1988 рр.)</b> .....	321
5.1. Нові пошуки й здобутки .....	321
5.2. Експеримент, що вважався шкідливим... ..	350
5.3. 100-річний ювілей А.С.Макаренка .....	395
<b>РОЗДІЛ VI. КУЛЬМІНАЦІЙНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА (1989-1999 рр.)</b> .....	415
6.1. „Вибух” за Азаровим... ..	415
6.2. Перечитуємо А.С.Макаренка .....	426
6.3. Макаренко знову піднімається над світом.....	442
6.4. Пошуки нового Макаренка тривають... (2000 –...).....	470

---

## ПЕРЕДМОВА

---

Минають роки, десятиліття, а ми знову й знову звертаємось до педагогічних надбань А.С.Макаренка – постаті світового значення, яка утвердила себе своїм талантом і геніальністю. Ці риси особистості визначного педагога нерідко піддавалися сумнівам, критичним судженням, були навіть на грані політичної репресії, з одного боку, і звеличувалися його провідні педагогічні ідеї – з другого. Зрозуміло, все нове, прогресивне завжди має пройти через сувору цензуру опонентів, які частіше займають позицію споглядача або ж судді, не вникаючи в саму сутність тієї самовіддачі, енергії, яку доводиться витратити людині творчій, мудрій, енергійній, прогресивній.

Щоб ще більше переконатися у світовій популярності нашого українського педагога, досить звернутися до педагогічних поглядів зарубіжних макаренкознавців.

В.Зюнкель, доктор філософських наук, професор університету в Ерлангені (Німеччина), понад тридцять років вивчаючи макаренківську спадщину, у передмові до зібрання своїх виступів і статей вдало сформулював одну із причин великого інтересу до А.С.Макаренка: „Антон Макаренко – це жало в плоті кожного теоретика” (Sunkel W Im Blick auf Erziehung. Reden und Aufsätze. Bad Heilbrunn, 1994, с.7).

У своїх роздумах „В Ерлангені вивчають Макаренка” він з великим захопленням висловлюється про нашого визначного педагога: „Першочерговий поштовх до вивчення творчості А.С.Макаренка дав нам відомий західнонімецький педагог Герман Нооль. Він ще в 1950 році відкрив для нас „Педагогічну поему”: „Можна заздрити російському народові, який володіє таким багатством... Цю книгу у нас будуть читати з величезним інтересом, будуть вивчати її тому, що вона містить в собі набагато більше, ніж одну лише теорію педагогіки для безпритульних” (H.Nohl. Die Erziehung durch Aufgaben in der Verwahrlosten raduhohik // G.Hillig. Makarenko in Deutschland. Braunschweig, 1967. S.195).

Перший засновник Марбурзької лабораторії „Макаренко-реферат” Леонгард Фрезе у вітальному слові конференції Міжнародної асоціації макаренкознавців у Полтаві у вересні 1991 року висловив жаль, що не може взяти участь у ній, оскільки лікарі тимчасово заборонили йому далекі поїздки.

**Фрезе Леонгард (1924-1994)** – німецький педагог, доктор філософії, професор (1959). Народився в селі Кичкас Запорізької

області. Освіту одержав у Запорізькій СШ №22, яку закінчив 27 червня 1941 р. на „відмінно” і мав право вступати до вищої школи без вступних іспитів. У 1943 році разом із німцями, які відступали переїхав у Німеччину. Вивчав право, філософію і педагогіку в університетах Бреслау (Вроцлав), Геттінгена і Базеля. Кандидатську дисертацію захистив у 1949 році під керівництвом Г.Ноля. Викладав в університетах Німеччини – Гамбурзькому (з 1950), Свободному (з 1956, Західний Берлін), Мюнстерському (з 1959), Марбургському (з 1961 професор і директор лабораторії порівняльної педагогіки в 1965-85) і США – Гарвардському (1985-1986). Почесний член Німецького педагогічного товариства (1987). Досліджував питання порівняльної педагогіки. Зробив великий внесок у вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Сформулював висновок, що виховна концепція Макаренка належить не лише радянській педагогіці, але всьому світові. Фрезе – ініціатор найбільшого в світі 20-томного видання творів Макаренка.

„Це було б більше, ніж поїздка... Це було б побачення з батьківщиною мого дитинства”. „У моїй сім’ї менонітів у Запоріжжі, – ділиться він, – щиро вітали в ті часи те, що люди, такі як А.С.Макаренко, збирали з вулиць безпритульних дітей і підлітків. Сьогодні деякі говорять: „Досить Макаренка! Забудьте його!” Я вважаю, що навпаки. Нам потрібні сьогодні багато Макаренків, для того, щоб соціально-педагогічно так підтримувати дітей у найбідніших куточках світу, дітей і підлітків вулиці, як це описав і радив на основі свого власного досвіду А.С.Макаренко”. „У педагогічному вченні А.С.Макаренка, – підкреслював Л.Фрезе, – найбільш випукло проявлявся один із постулатів християнської віри – **любов до ближнього**”. Зрозуміло, що йдеться насамперед про те, що А.С.Макаренко в такий важкий період, коли люди в Україні масово гинули від голоду, зумів організувати притулок і не лише врятувати від голодної смерті понад 3000 дітей, а й дати їм пугівку в життя.

Вислів звучить, на жаль, в унісон із сьогоднішнім. Якщо дитяча безпритульність для нас була історичним минулим, то сьогодні історія розвитку суспільства різко повернула назад, і ми зіткнулися з нею як із реальною дійсністю.

„...Ми звертаємось до інших напрямків наукової діяльності в історії педагогіки і порівняльної педагогіки. Які ж чинники визначають рівень впливу ідей А.С.Макаренка в тих чи інших країнах, які аспекти його теорії і практики і чому були найбільшою мірою сприйняті, і наскільки велика вірогідність того, що їх позитивна оцінка збережеться в майбутньому? Це приводить нас до



питання про внесок Макаренка в педагогіку, її застосування в школі сьогодні і в майбутньому. Ця багатообіцяюча тема досліджена передусім Зігфрідом Вайтцем, – ділиться на сторінках збірника „Макаренко-реферат” Джон Данстен. – „У 1981 році я виступив із закликком до радянських дослідників вдумливіше ставитися до марбурзької лабораторії і закінчив статтю такими словами: „Найкращим варіантом все ж таки був би конкордат між Москвою і Марбургом. Хоча це ще не стало реальністю, важко уявити собі авторитетну біографію і оцінку Макаренка без об’єднання сил і розумного розподілу праці. І чи потрібно тут чого-небудь остерігатись? У кінцевому підсумку мають значення досягнення Макаренка, а не те, що деякі із його сучасників думали про нього.

Будь-яка людина, після смерті якої можна з повною впевненістю стверджувати, що вона відіграла провідну роль у теорії і практиці педагогіки протягом більше як 30 років, і що вона й далі здійснює на неї великий вплив, гідна свого місця в пантеоні, а виявлення деяких недоліків не дає підстав для зняття її з п’єдесталу пошани. Крім того, саме святі з деякими вадами говорили світу найбільш чітко про становище людства”. (Центр Російських і Східно-Європейських досліджень Бірмінгемського університету. Січень 1993 року // 25 лет лаборатории „Макаренко – реферат”. – Марбург, 1993. – С.28-29).

І все ж таки, які чинники визначають рівень загального визнання А.С.Макаренка, його невмирущості, сприйняття його діяльності як життєдайної творчості?

Насамперед – класицизм, а класичне – це довершене, універсальне, прогресивне. Макаренко нам залишив у спадщину універсальні варіанти педагогічних технологій, сам будучи першовідкривачем технології виховання. Його система властива для будь-яких типів дитячих навчальних закладів, вона можлива для впровадження в середніх спеціальних та вищих закладах закритого типу, об’єднаннях дорослих тощо. По-друге, його система прийнята глибокою народністю, оскільки побудована на народній основі. Грунтуючись на сімейній педагогіці, він зосереджує увагу на турботі про дитину, її майбутньому; використовує колективно-особистісний підхід, який уможливорює процес моделювання, структурування, програмування цілей (педагогічна технологія) розвитку кожної особистості за умови сприяння того оточення, в якому вона перебуває і, навпаки, відповідальність з її боку за колектив, його благополуччя як здорового організму, що відіграє роль виховного механізму. Динамізм розвитку системи, мобільна солідарність, життєтворчість сприяли спадкоємницькому й послідовницькому руху в процесі розвитку макаренкознавства.

З 1918 року в основу системи народної освіти й виховання були закладені принципи єдиної, трудової, політехнічної школи. Наприклад, у Положенні про єдину трудову школу, затвердженому ВЦВК 30 серпня 1918 року, відзначалося, що „основою шкільного життя повинна слугувати виробнича праця не як засіб оплати витрат на утримання дітей і не лише як засіб викладання, а саме як виробнича суспільно необхідна праця. Вона повинна бути міцно, органічно пов'язана з навчанням, що забезпечує знанням все навколишнє життя. Постійно ускладнюючись і виходячи за межі безпосередніх умов дитячого життя, виробнича праця повинна знайомити дітей із найрізноманітнішими формами виробництва, аж до його найвищих рівнів” (Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов 1917-1937 гг. – М.: Педагогика, 1974. – С.135).

Ця постанова знайшла своє вираження і в досвіді А.С.Макаренка, але в значно модернізованішому варіанті – самофінансуванні, самоокупності, госпрозрахунку як характерних ознаках результативності цього процесу.

Макаренко ніби звертається до нинішнього педагога, спонукаючи його творити історію своєї школи, історію кожного вихованця. Історія Макаренка багата на сподвижників і послідовників, які самовіддано розвивали і продовжують розвивати його педагогічні ідеї. А скільки спогадів вихованців – чуйних відгуків про педагога, який замінив їм батька, сім'ю. Таку повагу може заслужити лише людина, спроможна жертвувати власною долею заради інших.

Макаренківська технологія спонукає педагога творити самого себе, оскільки без такого самотворення неможливий рух до довершеного, досконалого, універсального. Без такого самотворення неможливе утвердження педагога в думках, почуттях і діях його вихованців. Без такого самотворення людина інертна, слабка душею і тілом, вона неспроможна творити і рухати історію свого народу, своєї держави. А це головне покликання педагога.

Видатний педагог-реформатор, талановитий письменник і літературний критик ХХ ст. А.С.Макаренко належить не лише нашій країні, що дала світу його ім'я і той ґрунт, на якому розцвів і одержав всесвітнє визнання його видатний талант. Макаренко належить усьому світові.

У монографії використані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), Центрального державного архіву – музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАТО), Центрального державного архіву

літератури і мистецтва Російської Федерації (ЦДАЛМРФ), Наукового архіву Російської академії освіти (НАРАО), Державного архіву м.Харкова (ДІА м.Харкова), Державного архіву Полтавської області (ДАПО), Державного історичного архіву м.Києва (ДІА м.Києва), відділу рукописів Наукової бібліотеки ім. В.Короленка в м.Харкові та відділу рукописів Наукової бібліотеки ім.В.Стефаніка НАН у м.Львові, архіву О.М.Горького Інституту світової літератури АН Російської Федерації (Архів О.М.Горького АНРФ). Персональна характеристика подається за педагогічним словником за редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. (Київ – 2001).

---

## РОЗДІЛ I

### НА ЗОРІ МАКАРЕНКОЗНАВСТВА

---

#### 1.1. Сподвижницький період в торії розвитку педагогічної спадщини А.С.Макаренка (20-30-ті рр. ХХ ст.)

А.С.Макаренко – величина світового масштабу, а тому відділити історію вивчення і впровадження його педагогічної спадщини, обмежившись рамками однієї держави, одного народу, майже неможливо. Це педагог-класик, педагог, діяльність якого інтегрувалася з прогресивною педагогічною думкою зарубіжжя, яке, в свою чергу, відіграло і досі відіграє важливу роль у збереженні, вивченні й пропаганді його науково-методичних доробків і практичного досвіду. Тому ми не наважились вирізняти нові етапи, що характеризували б історію розвитку макаренківської спадщини в Україні, а орієнтуємось на ті, які уже розроблені в педагогічній науці. (Див.: А.А.Фролов. Система А.С.Макаренко в теорії і практиці виховання (1939-1975 г.г.) // Советская педагогика. – 1985. – №7. – С.102-107; Этапы становления и творческой разработки идей выдающегося педагога // Развитие идей А.С.Макаренко в теории и методике воспитания / Под ред. В.М.Корогова. – М.: Педагогика, 1989. – С.24-41).

Аналіз праць відомих макаренкознавців свідчить, що досвід його педагогічної науки і практики, розвитку і впровадження макаренківської спадщини в Україні висвітлений вузькопланово, а багато його сторінок взагалі залишилися нерозкритими. Тому ми зробили спробу систематизувати доробки вчених, дослідників макаренківського руху в Україні в певну систему, що, на нашу думку, спонукатиме представників прогресивної педагогіки до глибшого вивчення етапів упровадження практичного досвіду, експериментальних досліджень послідовників А.С.Макаренка.

Ідеї і досвід А.С.Макаренка почали впливати на розвиток педагогіки і шкільної практики уже із середини 20-х років. Провідною лінією розробки його системи є поступовий перехід від початкової, загальної її характеристики і використання окремих компонентів до комплексного засвоєння цієї системи, що неухильно збагачувалася досягненнями суспільної думки і практичного досвіду.

Історія творчого розвитку макаренківської спадщини включає, за визначенням учених, **такі етапи: початковий, визначення його ролі в**

педагогіці (1939-1944); систематичне вивчення його досвіду й перші спроби теоретичного і практичного використання (1944-1958); поступове зуження масштабів цієї діяльності і посилене застосування ідей і досвіду А.С.Макаренка в дослідженнях з теорії та історії педагогіки і в спеціальній педагогіці в поєднанні з тенденцією до недооцінки макаренківської творчості як такої, що ніби не відповідала тогочасним умовам розвитку суспільства (1959-1974); підтвердження актуальності цієї спадщини, розширення її творчого використання в дослідженнях та педагогічній практиці (1975-1983); пошук нових шляхів теоретичної розробки і практичного застосування макаренківського внеску в педагогіку в процесі реформи школи, яка спонукала до нових організаційних основ для цієї роботи. Ушанування 100-річного ювілею з дня народження видатного педагога (1984-1988); фальсифікації макаренківської технології. „Вибух” за Азаровим. Боротьба макаренкознавців проти компрометації А.С.Макаренка як людини, особистості і його педагогіки (1989-1999); період, який започаткував новий етап у розвитку педагогічної науки і практики, рух за демократизацію народної освіти, відродження національної школи, розвиток навчальних закладів нового типу (2000...). Інтенсивний пошук нових форм організації навчально-виховного процесу в ринкових умовах – з одного боку, і, у зв'язку із складними кризовими умовами, що склалися, значним спадом творчої ініціативи в педагогічній науці і практиці, виникненням безпритульності серед дітей та підлітків – з іншого, затишся, яке на певний час поглинуло макаренківський рух, поступово змінилося новим етапом розвитку інтересу до педагогіки Макаренка, розгорнуті нові сторінки його педагогічної спадщини, що асоціюються з новими обставинами життя.

20-30-і роки, як свідчать дослідження вчених, можна охарактеризувати як вихідний період. Він має багату історію, уславлену іменами, пов'язаними із спадщиною А.С.Макаренка. Це період перших спроб, помилок, нових пошуків і, нарешті, відомого усьому світові експерименту – макаренківської системи формування особистості, який розвивався в оточенні схвалення і суперечливих поглядів, прихильників і супротивників, які сприяли інтенсивному розвитку системи. Одні – активною співучастю, інші – гальмуванням спроб педагога, що ще більше стимулювало його до активних дій.

В україномовних газетах і журналах цього періоду було опубліковано 56 статей про досвід роботи педагога-новатора, ще більше – в російськомовних.

Експеримент Макаренка – не творча вигадка, не самодіяльність, як тлумачили окремі вчені того часу, вважаючи, що його система не ґрунтується на науковій основі, що, мовляв, Макаренко не цікавиться

педагогікою – наукою і взагалі нехтує нею. Навпаки, технологія А.С.Макаренка значно випередила досягнення педагогічної науки, вона сягнула далеко вперед. Макаренко любив педагогіку, зневажливо він ставився лише до тих представників педагогічної науки, які спотворювали її, затеоретизовували, відмежовували її від потреб особистості, реального життя. У листі до Т.В.Турчанінової він писав: „Про педагогіку можна багато писати сумного і радісного. Радісного тому, що це чудова і захоплююча, свята справа! А сумного тому, що ніяку справу так не згадили, не зіпсували, не загубили, як цю саму педагогіку. У мене вже немає берегів для ненависті до тих, хто це зробив...” (Із листа А.С.Макаренка до Т.В.Турчанінової від 28 серпня 1938 року) („Макаренко – педагог, а не письменник”. Переписка А.С.Макаренка с двома читательницями (1938-1939 г.г.) Составители: Гетц Хиллиг, Светлана Невская. – Марбург, 1995. – С.41).

А.С.Макаренко дуже високо цінував педагогічну науку. Він вважав, що „...справжня педагогіка – це та, яка повторює педагогіку усього нашого суспільства” (т.4, с.341). Свої педагогічні знання він поєднує із суспільними та економічними.

У 20-ті роки А.С.Макаренко цікавився працями А.К.Гастева, одного із зачинателів наукової організації праці (НОП). Основні підходи до формування особистості він шукає в художній літературі, вважаючи її одним із важливих джерел виховання, хоча і не розкриває спеціальних проблем педагогічної теорії і практики. Велике враження на нього справила видана у 1922 році повість Л.Сейфулліної „Правопорушники”, яка „примусила зупинитися на багатьох питаннях” (т.7, с.31, 37, 58).

Уже в 1922 році А.С.Макаренко знав окремі праці Маркса, хоча з „Капіталом” був знайомий тільки в переказі. Вдумливо вивчав праці Леніна, Лаврова і Михайловського. Філософські знання А.С.Макаренка, за його самокритичною оцінкою, не відзначалися до того часу систематичністю. Він „штурмував” Локка, Шопенгауера, Штірнера, Ніцше і Бергсона, Гегеля і Фейербаха.

Предметом особливої пристрасності Макаренка була, звичайно, художня література і такі її великі майстри, як Шекспір, Пушкін, Достоевський, Толстой, Гамсун. Особливо виділяв Максима Горького і О.М.Толстого.

Одне слово, до того моменту, коли в 1920 році А.С.Макаренку доручили керувати колонією для неповнолітніх правопорушників під Полтавою, він був людиною, яка вже володіла чималим духовним потенціалом і п'ятнадцятирічним досвідом педагогічної роботи, переконаною в тому, що „нову людину потрібно по-новому виховувати”. Принцип, який Макаренко для себе сформулював на самому початку свого складного шляху і який приховував у собі багато

нерозгаданих загадок і нерозв'язаних проблем, привів його до істинних відкриттів. Вони стосувалися не тільки чи навіть не стільки педагогіки правопорушень, скільки мали більш загальне значення для становлення і розвитку новаторської теорії формування особистості.

У липні 1927 року А.С.Макаренко одержує документ, який надає йому право „ознайомитися із сільськогосподарською і організаційною роботою радгоспів Харківського округу з метою поліпшення організації сільського господарства у дитячих закладах округу” (Т.8. – С.123).

За його пропозицією М.Е.Фере (прототип Е.М.Шере у „Педагогічній поемі”, пізніше кандидат економічних наук, професор) в кінці 20-х років почав збирати матеріал про роботу великого дослідного механізованого радгоспу Ростовської області, який широко використовував американську техніку, а також знання і досвід спеціалістів із США. У написаній ними спільно брошурі-нарисі порівнюються радянські та американські форми та методи господарювання і організація наукової роботи та її зв'язки з практикою (Див.: Фере Н.Э. Макаренко А.С. На гигантском фронте. – В кн.: А.С.Макаренко. Кн.8. – Львов, 1971. Продовження: Кн.9. – Львов, 1974).

А.С.Макаренко, аналізуючи у 1934 році причини виникнення безпритульщини і правопорушень неповнолітніх, указував на суттєві зміни в цій галузі, наголошуючи, що вони пов'язані не лише з процесами, що відбувалися в сім'ї, а й з відставанням дитячих закладів, педагогічної науки від вимог життя (Т.1. – С.204-207).

На початку 1926 року він стверджує, що педагогіка ще не звільнилася від розумового споглядання, ґрунтується виключно на дедукції. Відзначаючи схоластичну віддаленість теорії від педагогічної практики, відсутність відповідного наукового методу, гіпотетичність більшості наукових положень, А.С.Макаренко ввів у теорію і методіку виховання поняття „господарське виховання”, „колективне господарювання”, „господарська діяльність”. Господарську (трудова, економічну) турботу він розглядав як „елементарний об'єкт виховання” (Т.1. – С.45-47).

До початку 1939 року належить його знаменитий вислів „госпрозраунок – чудовий педагог” (Т.4. – С.346). Він перегукується із сучасними вітчизняними та зарубіжними технологіями організації праці не лише в навчально-виховних закладах, а й у сфері соціального життя.

Сподвижники А.С.Макаренка – це люди, які творили спільно з ним його педагогічну систему, творчо розвивали її, були міцною опорою в його наполегливій боротьбі за ідею, які поділяли його погляди, переконання, успіхи та життєві негаразди. Вони виступають як міцна співдружність, гідна вивчення плеяда педагогів, яка знаменує певний етап в історії педагогіки, зокрема в історії макаренкознавства.

## 1.2. Пліч-о-пліч до єдиної мети

Першими працівниками колонії були Каленик Іванович Сердюк („Калина Іванович”), Антон Семенович Макаренко і Єлизавета Федорівна Григорович (Катерина Григорівна в „Педагогічній поемі”). Його сподвижниками стали В.М.Терський, який почав працювати в колонії ім.Горького з 1926 року і трудився протягом усіх років її існування як керівник клубної роботи; Є.С.Магура, педагог, один із організаторів робітничих факультетів в Україні, який працював у комуні ім.Дзержинського з 1932 по 1938 рік, автор цілої низки наукових і методичних робіт, серед них – твори про Шевченка, Маяковського і Макаренка. Його сподвижники – переважно вихованці колоній, які, здобувши освіту, працювали разом з Макаренко. Це П.А.Дроздук, згодом журналіст, у комуні завідував бібліотекою; журналіст А.С.Сватко; художник Г.В.Камишанський; артистка Л.А.Скопіна; Т.Д.Татаринов (М.Д.Киргизов у „Педагогічній поемі”), який в комуні відав роботою школи; П.Е.Джуринська, педагог, історик, Л.В.Конисевич, який закінчивши в Одесі Вищу мореходну школу, він у 1936 році у складі екіпажу пароплава „Курськ” здійснював евакуацію іспанських дітей, за що був нагороджений орденом; видатний діяч театрального мистецтва М.В.Петров, який за 50 років режисерської роботи здійснив понад 500 вистав, чия співпраця з А.С.Макаренко розкрита в книзі М.В.Петрова „50 і 500” (М., 1960); Ю.Б.Лукін, редактор, який підготував до видання „Марш 30 року” і був редактором останніх творів А.С.Макаренка; К.С.Кононенко та ін.

Багато хто з них увійшли в макаренкознавство як помічники і сподвижники педагога-новатора.

### ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ ТЕРСЬКИЙ (1898-1965)

Педагогічна біографія В.М.Терського складна і повчальна. 15 років він трудився під керівництвом А.С.Макаренка в колонії А.М.Горького та комуні імені Ф.Е.Дзержинського. Там він викладав малювання і, головне, керував клубною роботою. А.С.Макаренко надавав важливого значення організації дозвілля вихованців, умів гармонійно поєднувати їх навчання, працю і відпочинок. Терського, як педагога, він високо цінував. У „Марші 30-го року” Антон Семенович писав, що тремтів, бо Терського у нього могли переманити, і називав його „великим майстром клубних справ”.

Наведемо свідчення самого А.С.Макаренка: „...Клубна робота не клеїлась. Запросили ми в комуну нашого Перського (тобто Терського) – людину, віддану клубній роботі, і великого майстра цих справ.



Це дуже високий і дуже худий чоловік... З першого ж погляду на нього стає зрозуміло, що нічого, крім роботи, Перський не знає і власна персона для нього менше всього значуща. Перський добре малює, пише вірші, уміє поводитися з усіма існуючими інструментами, знає правила усіх спортивних і неспортивних ігор, знайомий з обладнанням усіх машин. Вражає його ерудиція у всіх галузях знання. Але ніколи Перський не виставляє напоказ своїх знань, завжди вони у нього появляються немов випадково, тому ні в кого він не викликає роздратування і нікому не обридає. І, нарешті, головна якість Перського – він справжня дитина: під час найскладнішої гри він може заграбися, забути про дружину, про дітей, про самого себе..." (див.: Макаренко А.С. Марш 30 року. – Пед.соч. в 8-ми томах, Т.2. – М., 1983. – С.76).

Щоб повніше уявити своєрідність особистості і роль В.М.Терського у комуні ім.Ф.Е.Дзержинського, а також його глибокий вплив на вихованців, зішлемось ще на два епізоди, описані А.С.Макаренком із властивим йому м'яким гумором.

„Одного разу вночі, – пише А.С.Макаренко, – на задньому дворі загорілись якись вогнища. Нічний сторож протестує, завгосп скаржиться, жителі хвилюються, а виявляється, справа проста. Перський розповідає казки. Коли про ці казки почули у соцвсі, розпочалось мало чи не ціле слідство: у явній небезпеці виявилась ідеологія, яка до цих пір неначе надійно зберігалась пильним оком соцвиху. Перському довелось виправдовуватись. Це тільки назва така „казки”, а насправді справа імпровізації, щось на зразок науково-фантастичної розповіді, наприклад, про майбутню війну чи про значення радіоактивності. Заспокоїлися в соцвсі, але на майбутнє Перському заборонили розповідати казки” (там само, с.77).

„...Наша клубна робота являє собою, – продовжує А.С.Макаренко, – дуже розгалужену систему, яка має точний календарний план. Перському все це було, взагалі, неважко організувати. Його постійна винахідливість, величезна активність головних кадрів його послідовників-комунарів перетворили план і облік у цілу симфонію різних робіт і вигадок. Гурткова робота, дякуючи цим вигадкам, стала у нас жвавою і веселою справою. Навіть драмгурток зажив новим життям. Перський рішуче запротестував проти розучування готових п'єс – тільки імпровізацію він визнавав театральним мистецтвом...

У цих спектаклях було багато помилок і недоречностей, але це робило вистави тільки веселішими і більш захопливими. Одна й та ж особа в постановці іменується то генералом, то полковником, споріднені

зв'язки часто заплутуються до останньої міри, зате після спектаклю ніхто не відчуває втоми, по всій комуні чулися регіт і жваві суперечки.

Найбільш бойовим органом Перського непомітно став так званий гурток образотворчого мистецтва... Тут роблять все, що завгодно, для чого завгодно і на що завгодно” (там само, с.78).

Наскільки сильний був вплив цього гуртка на комунарів, свідчить такий факт. Десятого лютого 1986 року передавалася дуже цікава телепередача: „А.С.Макаренко – педагог, громадянин, письменник (сценарій літературного критика Ю.Б.Лукіна. Він же ведучий передачі). У цій передачі колишній вихованець комуні ім.Ф.Е.Дзержинського В.А.Руденко, ветеран Великої Вітчизняної війни, педагог школи-інтернату в м.Богодухові Харківської області розповідає, як він займався у гуртку, яким керував В.М.Терський. В.А.Руденко вважає себе учнем Терського і стверджує, що саме дякуючи Терському він став також учителем креслення і малювання. Доречно сказати, цим предметам В.М.Терський надавав найважливішого значення. „Уміння малювати, – стверджував він, – зараз потрібне для оволодіння будь-якою спеціальністю”. На жаль, і в наші дні малювання і технічне креслення все ще не стали провідними предметами в школі.

Після звільнення із комуні ім.Ф.Е.Дзержинського В.М.Терський працював завучем у Форибінському дитячому будинку Московської області, який під час Великої Вітчизняної війни був евакуйований на Урал. Повернувшись до Москви, В.М.Терський трудиться методистом у Центральному Будинку залізничників – дитячому позашкільному закладі союзного значення, який покликаний був методично допомагати в роботі залізничним школам і клубам усієї країни. „Мені пощастило, – згадує О.С.Кель, – працювати 5 років, з 1942 по 1947, начальником цього будинку. Ще до війни я закінчила аспірантуру МДУ, а в 1942 році захистила кандидатську дисертацію. У цей час відбулося наше перше знайомство з В.М.Терським.

Наведу рядки із щоденника ЦБДЗ від 26 травня 1946 року: „Соратник А.С.Макаренка, В.Н.Терский в первой половине года провел у нас в Доме очень интересную игру „Ребусник”, в которой участвовало в течение более 3 месяцев 256 детей. Игра замечательна тем, что открыла нам, педагогам, души наших детей, их способности и таланты”.

„Ребусник”, або конкурс кмітливості як його тепер називають – це саме та гра, про яку А.С.Макаренко писав у „Марші 30-го року”, що ми самі не знаємо, що це таке? Але цій грі він передрікав велике майбутнє. А.С.Макаренко мав рацію: „конкурс кмітливості” не просто гра, це система організації позакласної роботи учнів.

Позашкільна педагогічна діяльність В.М.Терського – нова сторінка в макаренкознавстві, це розвиток ідей А.С.Макаренка стосовно нових умов виховання в житті нашої країни.

Метою життя і праці В.М.Терського було благо дітей, докорінне поліпшення їх виховання. Звідси випливає і його прихильність до педагогічної системи А.С.Макаренка, і невтомна пропаганда, і застосування цієї системи. В одному з листів до О.С.Кель Терський писав: „Антон Семенович имел в работе огромные трудности, но его окружали единомышленники, которых он подбирал сам. Он имел много способностей, был прекрасным человеком и т.д. Но успех был обеспечен его главной способностью..., которую можно сравнить с талантом композитора-настройщика, только он подбирал не ноты, а людей, давал им нужное направление, определив звучание каждого”.

Пізніше В.М.Терський буде ще яскравіше і наполегливіше уже, як він висловлювався, в порядку „крику” роз’яснювати, **що головним у виховній роботі з дітьми повинна бути науково обґрунтована, продумана композиція усіх засобів, форм і методів виховання, їх поєднання, відповідний порядок.**

По суті, йдеться саме про те комплексне виховання, яке в наш час є вирішально важливим. Саме в цьому й полягає особливість педагогічної системи А.С.Макаренка.

### **ЛУКА ТИХОНОВИЧ КОВАЛЬ (1905-1993)**

Був направлений у колонію Макаренка політ-працівником.

Розпочалося все літом 1925 року, коли Коваль, який уже закінчив педагогічний технікум, маючи певний досвід роботи серед молоді, одержав направлення Полтавського окружного комсомолу створити комсомольський осередок із вихованців-горьківців.

Про свою першу зустріч з Макаренком Лука Тихонович згадує так: „Із окружному комсомолу я пішов в губнаросвіту. Один із працівників губнаросвіти, рекомендуючи мене завідувачому колонії, який якраз з’явився там, сказав:

– Ось вам, Антон Семенович, і політкерівник.

Бесіда не відбулася: Макаренко кудись поспішав, а можливо, спеціально зіслався на зайнятість... Про те, що він не полюбляє працівників, як тоді називали, соцвиху, я знав.

Довгих зборів я не потребував і негайно поїхав у Ковалівку. Як і в губнаросвіті, мені і тут здалось, що я, мабуть, не сподобався Антону Семеновичу. Коли подав йому направлення на роботу, він похмуро промовив:

– Такої посади у мене немає. Будете вихователем.

І тон, і манера мови мені не сподобалися. Макаренко цього не міг не помітити, але він і бровою не повів, додавши ще, що в колонії існує порядок, згідно з яким ті співробітники, хто поступає сюди на роботу, перший тиждень присвячують ознайомленню з колонією. Добре, думаю, що не сказав прямо: мовляв, потрібно ще подивитись, що ти за гусак такий. На душі, однак, було якось не дуже приємно, і я залишив кабінет не особливо ввічливо.

Вийшов у садок, вдихнув свіжого повітря, зупинився, розмірковуючи про те, що справи мої погані і зовсім неможливо буде трудитися під керівництво колючої, незручної в спілкуванні людини. Підійшов Антон Семенович, запитав:

– Лука Тихонович, ви хто за освітою?

– Закінчив технікум. Педагог.

– А педагогіку добре знаєте?

– Добре не знаю. Але я вмю організувати роботу комсомольського осередку.

– Ну, що ж, педагогіку і я не знаю добре...

Смисл цих слів до мене дійшов значно пізніше. Педагогіка як наука на початку двадцятих років тільки починала зароджуватися, і Антон Семенович вів нещадну боротьбу з представниками педології, лженауки, і в той самий час як такої, яка мала міцні позиції в навчальних і виховних закладах. Моє відверте признание він, мабуть, зрозумів по-своєму: я не належу до табору педологів. І це його заспокоїло. У тому унікальному педагогічному експерименті, яким стало життя колонії імені Горького, Макаренко на перших порах покладався на виховуюче значення нової соціалістичної дійсності, на гуманне ставлення держави до безпритульних дітей, мільйони яких були підібрані на вулицях, обігріті, одягнуті й посаджені за парту, поставлені до верстата. Судячи з усього, створення в колонії комсомольського осередку перебувало в контексті його педагогічних задумів.

Звичайно, після нетривалого діалогу в саду на душі стало легше.

З польових робіт повертались засмагли, приємно стомлені й життєрадісні колоністи. Поцікавились, хто я такий. Відповідаю: буду працювати у вас. У дітей, у свою чергу, запитав, чи є серед них комсомольці. За всіх відповіла вихователька Оксана Іваненко (пізніше відома дитяча письменниця), яку я сприйняв за колоністку.

– Сьогодні до нас приїжджає старий більшовик, і він організує у нас роботу комсомольського осередку.

Відповідь Оксани допомогла мені частково зрозуміти причину стриманого ставлення до мене з боку Макаренка: мабуть, і він чекав до себе у помічники старого, заслуженого більшовика, а прислали мене..."

Лука Тихонович прекрасно вписався в колонійський колектив і зразу ж почав відігравати в ньому помітну роль. Суперечок тоді з приводу того, має чи не має права колишній безпритульний вступати в комсомол, було багато. Коваль у всіх інстанціях гаряче переконував, що минуле вихованців колонії – це одне, а їх теперішнє життя – зовсім інше. Адже колоністи трудяться, забезпечують себе самі, вчать, є повноправними громадянами країни. Потрібно сказати, що в цьому погляді політкерівника збіглися з позицією Макаренка, який, вважаючи, що нове суспільство своїм пафосом спроможне втягнути вчорашніх безпритульних в орбіту корисних справ, виключав саму думку про те, що колоніст може знову повернутися до правопорушень. У результаті це одержало назву макаренківської оптимістичної гіпотези.

Ось на ґрунті цієї віри у вихованців вони й зійшлися – Макаренко і Коваль.

Лука Тихонович захопив дітей комсомольською роботою, змаганням за право бути прийнятим у комсомол. Його заслужували лише ті, хто носив звання колоніста. А звання це завоювати було нелегко. Давався річний випробувальний строк, протягом якого – ніяких порушень, відмінна поведінка, успішна робота і навчання. Незабаром у комсомол прийняли перших дев'ять чоловік.

– У колонію на літні канікули, – згадує Лука Тихонович, – приїхали робітфаківці – колоністи Гриша Супрун, Семен Калабалін, Коля Шершнєв, Ваня Колос, Павло Архангельський. Вони помітно вирізнялися у колонійському середовищі своїми знаннями, культурою поведінки і відданістю справі. Прибулих об'єднали в самостійний загін – косарів. Зробили так за порадою Антона Семеновича. У цьому був, як ми пізніше переконалися, глибокий сенс. Робітфаківці не розпилювались у колективі, і так були помітніші, проказуючи приклад згуртованості, ударної праці, уміння тримати марку горьківців у всьому. Найяскравішим у цьому моменті був, звичайно, Семен Калабалін. Він беззавітно любив Антона Семеновича і був готовий заради нього на найвідважніший вчинок. І вже, у будь-якому випадку, яких-небудь безпорядків, навіть елементарних порушень у присутності Семена не міг собі дозволити ніхто. Сам побувавши в безпритульних, близько пізнавши „блатний” світ, Калабалін умів впливати на пацанів з „багатими” біографіями. Причому робив це, проявляючи істинно невичерпну фантазію. Недаремно Антон Семенович, порівнюючи себе і Семена, говорив, що сам він просто майстер, а Семен наділений великим педагогічним талантом.

Лука Тихонович скромно замовчує про те, що і його Антон Семенович теж вирізняв серед тих, з ким разом працював. Недаремно

ж Макаренко зробив його своїм заступником в колонії, а в 1928 році, коли перейшов працювати завідувачем комуни ГПУ імені Дзержинського, керівництво колонією імені Горького було довірене Ковалю. У тридцять років *Лука Тихонович очолював Охтирське дитяче містечко, де виховувалось близько тисячі дітей.* А перед самою Великою Вітчизняною війною *був призначений директором Утківського дитбудинку.* Керуючись досвідом закладів, які очолював Макаренко, Коваль поставив тут справу так, що дитбудинок швидко став самофінансованим. Річний прибуток від господарства, яке тут розгорнули, становив 500 тисяч карбованців – величезна для тих часів сума.

Небезінтересний і такий факт. У кінці двадцятих років з ініціативи Антона Семеновича і його дружини Галини Стахівни Салько в Харківському окрузі було створене об'єднання дитячих колоній. Централізоване керівництво, єдина виховна програма, орієнтована на досвід колонії імені Горького, – цей досвід, на жаль, був похований зусиллями тих, хто виступав проти новаторської педагогіки Макаренка. Але майже два роки об'єднання боролось за своє існування, спираючись на ентузіазм багатьох педагогів, які шукали нові форми організації дитячих колективів. У перших рядах цих ентузіастів був і Лука Тихонович.

Педагогічне й громадянське кредо Коваля характеризує і його особисте життя. Можна уявити, які слова були висловлені на його адресу деякими „прихильниками” моральності, коли взяв він за дружину колоністку. А йому, хто розумом і серцем поділяв макаренківське ставлення до людини, і в голову не приходило, що комусь це може здатися недоречним.

Валя Хрипова була в числі активних комсомолок. Раніше вона виховувалась у Зеленогайському дитбудинку. Але ось приїхала туди на роботу інструктором швейної майстерні Фрося Кравцова, колишня вихованка колонії імені Горького. Звернула увагу на допитливу симпатичну дівчину Валю, допомогла перебратися до горьківців, у яких були школа, бібліотека, і де життя вирувало, як джерело. І ось Валя в колонії. Через деякий час і роботу їй визначили – біля корів. Помітили, з якою турботою дівчинка возиться з Лисухою, яку вона полюбила. Молоко тоді видавали тільки хворим і наймолодшим. Потім „рогата” ферма поповнилась. Діти навчилися робити морозиво, і по неділях такі ласощі видавали усім колоністам. Валя проявила господарську кмітливість, працелюбність, брала активну участь у роботі комсомольського осередку. Ось тут вони й сподобались одне одному.

Їх змогла розлучили тільки війна.

## МИКОЛА ЕДУАРДОВИЧ ФЕРЕ (1897 – 1981)

Микола Едуардович Фере виведений А.С.Макаренком у „Педагогічній поемі” під ім'ям Едуард Миколайович Шере. Життєвий шлях Миколи Едуардовича – це шлях громадянина, борця. Він народився 19 серпня 1897 року у Полтавській області. У 1921 році Микола Едуардович закінчив сільськогосподарський факультет Київського політехнічного інституту. Додатково закінчив вищу школу раціоналізації управління при МК РСУ УРСР у 1933 році, а у 1938 році – з відзнакою – марксистсько-ленінський університет для наукових працівників.

М.Е.Фере у 20-х роках працював у радгоспах на Полтавщині. З 1924 до початку 1929 року він був агрономом і завідувачем виробничої частини колонії ім.О.М.Горького. У 1929 році бере участь в експедиції з вивчення досвіду великих зернорадгоспів, які використовували американську сільськогосподарську техніку, а також західних спеціалістів.

Що ж примусило Миколу Едуардовича Фере – вченого-економіста – так багато сил і часу віддавати пропаганді спадщини А.С.Макаренка? Однозначно відповісти на це запитання неможливо. Для цього необхідно хоча б коротко висвітлити той період його життя, який був пов'язаний з роботою в колонії ім.О.М.Горького.

Була весна 1922 року. Повертаючись у свій радгосп, Микола Едуардович став свідком сцени, знайомої всім нам за „Педагогічною поемою”. Колоністи на возі промчали мимо нього вслід за легковим автомобілем. І тільки раптова поява А.С.Макаренка, що їхав назустріч, зупинила розгніваних дітей. Вони поспішали в місто визволяти свого завкола.

М.Е.Фере згадує: „Ми піднялись по відкосу на дорогу. Мій супутник сказав: „Це діти із колонії, яка он там, зліва від дороги, знаходиться. А то – їх завідувач. Суворий який! Діти ой як його бояться”. У моїй пам'яті зразу виникли численні чутки, які ходили навколо Полтави і про колонію, і про його завідувача. Говорили, що там встановлені старі методи виховання, що там не визнають ніякої педагогіки. Однак усі погодились, що завідувач колонії, – безперечно, талановита людина, має великий вплив на колоністів і вони за нього готові йти „у вогонь і воду”... (Фере Н. Мой учитель. Воспоминания об А.С.Макаренко. – М.: Правда, 1953. – С.4).

У квітні 1924 року Микола Едуардович зустрічається з Макаренком у Полтавському відділі народної освіти. Привід для знайомства був: Антон Семенович шукав собі помічника – спеціаліста в галузі сільського господарства. Хоча розмова виявилась не простою і викликала у Фере складні почуття, він все ж таки згодився перейти працювати в колонію ім.О.М.Горького. Пізніше Микола Едуардович

згадує: „Сільське господарство повинно бути побудоване на наукових основах і вестись зразково (виокремлено нами). Тому, казав Антон Семенович, він і вирішив запросити мене як свого помічника спеціаліста-агронома. Він поставив завдання: за будь-яку ціну успішно закінчити наступну весняну сівбу і вже в цьому році повністю забезпечити потреби колонії в овочах, а в майбутньому році – в жирах і в молоці. Він підкреслив, що *не може бути й мови про прилучення до сільськогосподарських робіт будь-якої найманої сили, крім невеликого числа керівників-спеціалістів. Нехай діти на перших порах будуть виконувати ту чи іншу роботу і гірше, ніж досвідчені працівники, але вони повинні відчувати повну відповідальність за своє господарство і не бути нахлібниками держави.* Може бути, і не всі колоністи одразу захочуть працювати як слід, потрібно зуміти правильно підійти до них, зробити роботу цікавою, розвинути в них почуття гордості за господарські успіхи колонії. Тому, сказав Антон Семенович, він хотів би, щоб його помічник з сільського господарства був не лише знаючим агрономом, а й такою ж мірою й чуйним педагогом-вихователем” (там само, с.10).

Микола Едуардович почав свою діяльність у колонії 14 квітня 1924 року. Слід відзначити, що вона розпочалась відразу ж у другій колонії – в Трибах. Макаренко, не бажаючи нічим сковувати його самостійність, перебував у першій колонії – у Ковалівці.

Микола Едуардович писав: „Наступного дня, о восьмій годині ранку, біля конюшні зібрались колоністи і вихователі. Ще не знаючи ні земельних ділянок, ні робочої сили, ні обладнання, я відразу ж вимушений був розпоряджатися – вказувати кому, що, де і як робити... Зрозуміло, що роздумувати про якийсь спеціальний підхід до дітей було просто неможливо. Потрібно було встигнути всюди; в одному місці – полагодити плуг, в другому – відрегулювати сівалку, в третьому – показати, як потрібно очищати насіння, у четвертому – прискорити вантаження мішків з насінням, у п'ятому – визначити ділянку під баштан, у шостому – допомогти запрягти коней...” (там само, с.11).

Саме такий помічник був необхідний Антону Семеновичу. У січні 1938 року, виступаючи з лекціями, **А.С.Макаренко признається:** „Мені вдалося протягом двох літ, і тільки дякуючи винятковим знанням і умінню агронома М.Е.Фере, перейти до рентабельного господарства, і не до зернового, а до тваринницького...” (Макаренко А.С. Пед.соч. в 8-ми томах. – Т.4. – С.181 (1983-1986).

Інтелігентний, розумний, здатний усього себе віддати загальній справі і виключати з роботи всі непорозуміння і тертя, Микола Едуардович Фере став справжнім вихователем. Антон Семенович



призначає його своїм помічником спочатку з сільського господарства, а потім всієї виробничої частини, а на початку 1925 року, їдучи у відпустку в Москву, Макаренко доручає йому керівництво всією колонією. М.Е.Фере згадує про це так: „На душі у мене було неспокійно, і я попросив Антона Семеновича про всяк випадок залишити мені необхідну інструкцію. Він усміхнувся. „Ви в колонії уже працюєте майже рік, добре знаєте наше господарство і організацію виховно-педагогічного процесу, – адже ви непомітно також берете участь у його розробці. Досвіду, подібного нашому, не було в минулому, немає і в нинішньому ні у нас, ні за кордоном. Якщо загальні положення, які лягли в основу виховання колоністів, правильні, то, повернувшись із відпустки, я знайду колонію ще більш зміцнілою. Усі відхилення від норми покажуть слабкі сторони в нашій організації справи. Прошу Вас дивитись на мій від’їзд як на один із методів перевірки нашого досвіду, і тому дозвольте мені ніякої спеціальної інструкції вам не давати. Можу тільки порадити побільше бувати з колоністами, спиратися на кращих з них, не випускати з уваги жодної дрібниці, не плентатися на повідку в дітей, а вести їх уперед” (там само, с.20, 21). І що дивно, „колоністи, немов розуміючи, що настав відповідальний момент у житті колонії – перевірка накопиченого Антоном Семеновичем нового педагогічного досвіду, – поводити себе на рідкість дисципліновано і вчилися добре”. Але все-таки двічі трапились неприємні „сюрпризи”.

Одного разу в якогось спекулянта при посадці на поїзд виявили мішок з вівсом, на мішку був напис „Колонія імені М.Горького”. Повірити в те, що діти продали овес, було важко, так усі любили колоністських коней і телят. Микола Едуардович викликав колоніста Братченка і його двох помічників. Овес виявився чужим. „Я сказав їм, – пише М.Е.Фере, – що вірю в їх чесність, але оскільки овес не належить нам, то його потрібно повернути назад. Мені здавалося, що саме так вчинив би Антон Семенович. Мої слова викликали невдоволення дітей, особливо помічників Братченка...

Відпустивши Братченка, я затримав його помічників і попросив від них пояснень. Незручно переминаючись і присоромлено переглядаючись, вони, нарешті, виклали всю правду”. Виявилось, що діти допомогли сину заможного селянина із Ковалівки перевезти в сусіднє село кілька мішків хліба, за що їм було обіцяно півмішка вівса для коней колонії. Але хлопець порушив слово і в мішку з поміткою колонії продав овес проїжджому спекулянту.

„На загальних зборах, – згадує Микола Едуардович, – я роз’яснив це притихлим дітям, сказав про допомогу, яку вони мимоволі надали куркулям, і про шкоду, яку спричинили самій колонії... І коли я

говорив це, я знову згадував Антона Семеновича, який учив кожного із нас завжди бачити за малим велике, а за другорядним головне”.

Інший „сюрприз” колоністи підготували до приїзду Антона Семеновича. Вони вирішили зустріти його урочистим салютом, начитавшись про це в історичних романах, в яких описувались подібні салюти на честь полководців. З цією метою розпочались таємні приготування. У глибині саду вечорами почали лунати приглушені вибухи. Усе закінчилось тим, що комунарка Варя, якій було доручено просушити порох (він зберігався в землі й тому був вологим), після того, як пішов пекар, поклала його на піч і пішла вечеряти. Стався вибух. „Ця подія, – розповідав М.Е.Фере, – примусила мене ще раз оцінити пораду Антона Семеновича – не випускати з уваги жодної деталі колоністського побуту. Насправді ж, як легко було б своєчасно відвернути цей вибух! Але, крім того, історія з порохом показала, що й вихователі зовсім випустили з виду необхідність підготовки до зустрічі Антона Семеновича, і в цій справі, яка мала без сумніву й педагогічне значення, ініціатива виявилась у руках дітей. І тут я пригадав ще одну пораду Макаренка: не плентатись на поведі у колоністів, а вести їх за собою!

Прагнучи виправити своє упущення, я поставив питання про зустріч на загальних зборах. Вирішено було зустріти Антона Семеновича в строю, а на станцію послати делегацію. Пальбу із самопалів після довгих суперечок все-таки відмінили” (там само, с.22-24).

І ось довгождана зустріч. За Антоном Семеновичем направилась делегація. Одні сани для неї, інші – для Макаренка. Усі колоністи вишикувались в строю, але „лише тільки Антон Семенович вийшов із саней, як колоністи кинулись до нього. Ряди перемішались, пролунало голосне „Ура!”. Спроба Антона Семеновича зовні зберігати спокій нікого не могла обманути. Усі його жести, слова говорили про безмежну радість, про глибоку душевну схвильованість. Залишок дня Антон Семенович невтомно бродив по колонії, заглядав у всі її закутки і без кінця розмовляв з дітьми” (там само, с.24).

М.Е.Фере не закінчує опис зустрічі Макаренка з колоністами цими словами. Він тонко підмічає емоційний настрій усіх присутніх. „Я бачив, що йому не терпілось зразу ж вловити зміни, які могли відбутися у його відсутність. Увечері після зборів колоністів майже всі вихователі зібрались у кабінеті Антона Семеновича. Він щедро ділився з ними своїми московськими враженнями, розповідав про життя столиці, про музеї і театри, в яких він побував... Прощаючись з усіма, Антон Семенович затримав мене.

– Тепер ніхто не завадить, і я зможу вислухати ваш звіт і прийняти справи.

Антон Семенович слухав мою недовгу розповідь мовчки і лише зрідка переривав її короткими зауваженнями. Але коли я заговорив про підготовку дітей до „шумної” зустрічі, він почав весело посміхатися, а потім сказав, що йому вже вдалось дізнатися сьогодні про деякі нові деталі. Затівалась значно серйозніша справа, ніж я передбачав. Діти, розвідавши, що куркулі з Михайлівських хуторів десь сховали в розібраному вигляді невелику гармату, вирішили, що б не сталося, добути її і притягнути в колонію, а потім провести салют. З цією метою вони і запаслись гарматним порохом, який вибухнув у зв'язку з недосвідченістю Варі. Вибух розладнав їх плани. І після цього Варя кілька днів ходила заплакана, оскільки діти діймали її за провал такої, за їх словами, „славної справи”. Я мав нагоду ще раз дорікнути собі за те, що не звертав належної уваги на „дрібниці”, я ж не помітив, що з Варєю щось відбувається після історії з порохом.

– Повірте мені, – додав Антон Семенович, – такі, як Калабалін, Братченко, Лопотецький та і багато інших, хоч з-під землі, а гармату б дістали. Я в цьому ніскільки не сумніваюсь. І ви тільки уявіть собі, яка дійсно „славна справа” почалася б для нас, якби діти здійснили свій план! Як тільки це дійшло б до Губнаросвіти, Шарин і інші з переляку стали б вимагати послати проти колонії весь полтавський гарнізон!...

Закінчивши здачу справ і побажавши Антону Семеновичу спокійної ночі, я мимоволі подумав про те, що тепер зможу спати спокійно, але чи зможе спати спокійно Антон Семенович, це навряд... Хіба можна передбачити, які „славні справи” зароджуються зараз у головах наших винахідливих колоністів” (там само, с.24-25).

Ще один цікавий епізод із практики А.С.Макаренка блискуче розкритий М.Е.Фере в книзі „Мой учитель”: „З початком весняних польових робіт, коли заняття в школі закінчились, на черговому засіданні ради обговорювались успіхи кожного колоніста. Антон Семенович висловив при цьому два критичних зауваження, які викликали загальний інтерес.

Коли мова зайшла про погану успішність колоніста Чобота з арифметики, Антон Семенович сказав: „Любове Петрівно, а ви не пробували спеціально займатися з Чоботом і хоч би один раз поставити йому, може, навіть покрививши душею, хорошу оцінку і похвалити його перед класом? Як ви думаєте, не підбадьорило б це Чобота? Не показала б йому така похвала, що він може вчитися не гірше за інших? Своїми хронічними поганими і посередніми оцінками ви розвиваєте в ньому байдужість, убиваєте його віру в себе, у свої сили...”

Друге зауваження Антон Семенович висловив стосовно колоністів, які добре вчилися з російської мови, жодного разу не було посередньої чи поганої оцінки. Антон Семенович поставився до цього

з недовірою. „Звичайно, – сказав він, – якщо хороші оцінки поставлені дітям правильно, то кращою їй бажати не можна. Але я всіх цих дітей добре знаю. Серед них є зазнайки, які й уроки готують не завжди як слід і думають, що вони знають більше, ніж усі інші колоністи. Я боюсь, що викладач не лише не намагається „впіяти” таких зазнайок і дати справжню оцінку їх успіхам, але швидше за все ставив їм хорошу оцінку навіть тоді, коли вони відповідали лише посередньо, – і додав: **„Немає нічого гіршого, ніж упередженість в оцінках”** (виділено нами) (Фере М. Мій учитель. – М., 1953. – с.29-30).

Ось так працювали педагоги-вихователі колонії ім.О.М.Горького. І агроном, і політрук, і помічник завідувача були насамперед вихователями, вони ними ставали, беручи участь нарівні з вихованцями в господарських турботах, процвітанні колонії. Відомо, що весною 1926 року Полтавська колонія ім.О.М.Горького взяла на себе завдання щодо злиття з Курязькою колонією. Врятування Куряжа – це блискуча перемога горьківців, які довели на практиці вірність педагогічної системи Макаренка. М.Е.Фере пише, що А.С.Макаренко до „підкорення” Куряжа у 1926 році планував „розширити програму шкільних занять з агротехніки і виділити спеціальну дослідну ділянку, щоб дати старшим дітям кваліфікацію рільника чи овочівника” (там само, с.30).

Через півроку Курязька колонія за всіма показниками випередила Полтавську, а через рік на полях запрацювали трактори. У числі ж шести трактористів-колоністів – усе ж той самий незмінний Микола Едуардович. Висока продуктивність господарства, його рентабельність були умовами і стимулами успішного розвитку колективу горьківців. Природно, що Фере, сподвижникові і друзі Антона Семеновича, нічого не залишалось робити, як покинути колонію, коли примусили Макаренка піти з неї. Сам Микола Едуардович так описує цю трагічну подію: „Антон Семенович довго стояв на пероні вокзалу, дивлячись услід поїзду, що пішов. Душевне піднесення, викликане приїздом Горького, згасало, залишився тягар прощання з колонією, звільнення з якої було передбачене ще в травні, але відкладено до приїзду Горького. Вийшовши на привокзальну площу, Антон Семенович попрощався з колоністами і направився в дитячу комуну імені Ф.Е.Дзержинського, завідувачем якої він був призначений Держполітуправлінням... Після цього переходу старі працівники колонії під різними приводами один за одним почали залишати її. Зернотрест запропонував мені взяти участь у науковій експедиції з вивчення досвіду роботи перших великих механізованих зернотрестів. Я дав згоду і на початку 1929 року також попрощався з колонією. Перед від’їздом у донські степи я заїхав до Антона Семеновича в дитячу комуну імені Ф.Е.Дзержинського” (Фере

Н.Э. К истории создания очерка „На гигантском фронте” / В сб. „А.С.Макаренко”. – Львів. – 1971. – №8. – С.112, 113).

Антон Семенович запропонував Фере написати нарис про цю поїздку. У грудні 1929 року Микола Едуардович знову відвідав А.С.Макаренка. „Вислухавши мою розповідь про організацію і перші успіхи великого навчально-дослідного зернового радгоспу №2, – згадував про цю зустріч Фере, – Антон Семенович поставив вимогу, щоб я негайно засів за попередню обробку моїх спостережень і даних для задуманого нарису... Зібрані мною спостереження і матеріали були майстерно літературно опрацьовані Антоном Семеновичем, оживлені поетичними описами степової природи і збагачені дуже цінними порівняннями й глибокими зауваженнями з економічних і політичних питань. На мою долю залишилося внести низку технічних виправлень – і нарис можна було публікувати”.

Так у співавторстві з Макаренком з’явився перший нарис М.Е.Фере українською мовою („На гігантському фронті”, Харків, 1930).

Не можна не сказати і ще про одну громадську роботу М.Е.Фере. Було це в 1927 році. У травні розпочалася робота щодо об’єднання колоній Харківського округу на базі колонії ім.М.Горького. М.Е.Фере писав: „Завідувати Управлінням дитколоніями Антон Семенович відмовився, а за його порадою на чолі цього нового закладу була призначена за сумісництвом Галина Стахівна Салько. Макаренко став її заступником, завідування виробничою частиною було доручено мені” (Фере Н.Э. Мой учитель. – М., 1953. – С.63).

І хоч об’єднання колоній з незалежних від А.С.Макаренка причин не відбулося, зроблено було немало. Мабуть, Антон Семенович у „Педагогічній поемі” намагався широко показати процес об’єднання трудових колоній, про що свідчать підготовлені матеріали „Типи і прототиби”, в яких виведено 20 персонажів, а серед них п’ять керівників різних організацій, випускники колонії, вихователі тощо. М.Е.Фере писав про цей період роботи так: „Відчувалося, що питання про боротьбу з хуліганством – хворе місце усіх колоній, і ніхто не знає, як по-справжньому підійти до розв’язання цієї проблеми... Але в багатьох колоніях – Лозівській, Валківській, Дергачівській – завідувачі і вихователі вивчали і з успіхом втілювали в життя макаренківську педагогічну систему... Працюючи в Управлінні дитячими будинками і колоніями Харківської губернії, Антон Семенович залишався завідувачем у Куряжі. Він категорично відмовився піти із колонії: вона була його дітищем, його гордістю, його домом. На початку 1928 року небезпечно захворіла Г.С.Салько. Керівництво Управлінням лягло на плечі Антона Семеновича. Атмосфера недоброзичливості з боку

апарату Губнаросвіти згущалась навколо нього, причіпки ставали все нестерпнішими, і зрештою Антон Семенович вимушений був відмовитися від цієї роботи. Разом з Антоном Семеновичем пішов з Управління і я. Воно існувало ще дуже недовго і, на радість працівників Наросвіти, якої вони не приховували, було ліквідовано”.

Микола Едуардович Фере ніколи не був просто спостерігачем. Сподвижник Антона Семеновича, його колега, друг, він був не лише активним прихильником педагогічної системи А.С.Макаренка, й одним із її творців. І це визнав і цінував сам А.С.Макаренко (за дослідженнями О.С.Невської, Ю.В.Рівеса).

### **СЕМЕН ОПАНАСОВИЧ КАЛАБАЛІН (1902 – 1972)**

У кінці 1929 року А.С.Макаренко подав у Полтавську губнаросвіту списки колоністів, у яких за номером 19 значився Калабалін Семен Опанасович, 1902 року народження, який перебував у колонії з березня 1921 року. У графі „Причина направлення в колонію” записано: „Кримінальний бандитизм. Озброєне пограбування”. У графі „Обдарованість” значиться „Добра”.

Семену Калабаліну у „Педагогічній поемі” А.С.Макаренко дав прізвище Карабанов. Щось у ньому є незвичайного, завзятого, сміливого. У дійсності Семен Опанасович Калабалін був обдарований великою фізичною силою і спритністю. Він боготворив Антона Семеновича і в результаті сам став чудовим педагогом. С.О.Калабаліну було присвоєне звання заслуженого вчителя Російської Федерації.

Про нього багато написано. Йому і його дружині присвячена трилогія Фріди Вигдорвої „Дорога в життя”, „Это мой дом”, „Черниговка”, за якою створений художній фільм „Вчора, сьогодні і завжди”.

Семен Опанасович Калабалін народився на початку століття, дитинство провів у рідному селі на Полтавщині. Маленький пастушок у маєтку поміщиці, поводитир у жebraка-сліпця, спритний злодій з Третьої Кобищанської, боєць робітничого партизанського загону, ватажок банди анархістів, небезпечний малолітній злочинець – житель Полтавської тюрми, згодом один із кращих вихованців колонії ім.М.Горького, співробітник самого А.С.Макаренка і, нарешті, сам чудовий педагог, послідовник традицій свого вчителя – такі основні віхи його життєвого шляху.

У 1925 році С.О.Калабалін закінчив робітфак сільськогосподарського інституту, але робота в сільському господарстві приваблювала його менше, ніж діяльність вихователя. Тому він вирішив не вступати до інституту, а повернутися в колонію.

Під керівництвом А.С.Макаренка в колонії ім.М.Горького Калабалін розпочав свою педагогічну діяльність, працюючи вихователем. У 1926 році його мобілізують у ряди Червоної Армії. Служив на станції Єрески, під Полтавою, був активним учасником усіх спортивних змагань. Його успіхи в спорті не раз відзначалися нагородами і призами. Демобілізований у зв'язку з травмою під час лижних змагань. Повернувся працювати в колонію ім.М.Горького, оскільки іншої роботи, крім роботи з дітьми, для себе не уявляв.

Один із перших колоністів-горьківців, Калабалін стає пристрасним борцем за ідеї і принципи колонії. З 1927 року – викладач фізкультури в колонії і комуні ім.Дзержинського, друг і вірний послідовник А.С.Макаренка. Працював у дитячих закладах різних типів в Україні (останні роки – директор Клеменовського дитячого будинку Московської області, заслужений учитель РСФСР).

А.С.Макаренко відзначав С.О.Калабаліна як „справжній талант... Талант, якому підкоряються найважчі, найшкідливіші...”. Саме до таких постійно линув Калабалін, і далі: „Нині він (С.Калабалін), надіслав мені листа, де пише: дайте мені якусь колонію, тут мені вже надокучило, тут уже надто благополучно, дайте мені щось таке, що в усіх печінках сидить” (див.: Б.Хандрос „...Дайте мені якусь колонію”).

У 1928 році своєму другові і наставникові А.С.Макаренку Семен Опанасович дав клятву присвятити своє життя боротьбі з дитячою безпритульністю і злиднями, жити для тих, із середовища яких вийшов сам.

Попрацювавши деякий час у колонії, він за дорученням А.С.Макаренка став завідувати гуртожитком на станції Комарівка під Харковом. У цьому гуртожитку жили підлітки – випускники дитячих будинків і комун. Працював близько року, а потім його звільнили. Згодом Калабалін працює в Будянській колонії ім.В.Г.Короленка – вихователем, а потім завідувачем навчально-виховної частини. Про це свідчать архівні матеріали.

Після відкриття комуні ім.Ф.Е.Дзержинського одержав запрошення А.С.Макаренка попрацювати деякий час у комуні вихователем.

Чітку характеристику цього періоду дає комунар Л.В.Конисевич: „Спортивне життя в комуні ім.Ф.Е.Дзержинського очолював Семен Калабалін, вихованець колонії ім.М.Горького. Вогненний танцюрист з фігурою Аполлона, безмежно сміливий у всіх справах, який ніколи не впадає в нудьгу, пашисть здоров'ям, сильний, з чудовою стройовою виправкою, він, як ніхто із керівників комуні, відповідав цій ролі. До нього тягнулись, бажаючи наслідувати і бути схожим на нього. Гімнастика, легка атлетика, лижі, бокс, боротьба, плавання, морські „бої”, походи – усе він умів і з успіхом передавав нам, молодшому

покоління. Багато хто вдячний йому за це...” (див.: Разговор от первого лица (из опыта работы С.А.Калабалина – воспитанника, соратника и последователя А.С.Макаренко). – М., 1990. – С.4).

У лютому 1931 року С.О.Калабалін, за порадою А.С.Макаренка, переїжджає в Ленінград і працює в школі-колонії №66 для важковиховуваних дітей у Сосновій поляні.

С.О.Калабалін випробував систему А.С.Макаренка, яка дуже швидко дала плідні результати. Уже 5 травня 1932 року у двір колонії заїхало п'ять легкових автомобілів. Це була перша закордонна екскурсія – педагоги з Англії. Від'їжджаючи, вони залишили відгук: „Ми надзвичайно зацікавились колонією і перебуваємо під великим враженням від організації справи виховання дітей і пануючої атмосфери дружби і довір'я між завідувачем і дітьми та відсутністю суворості дисципліни і покарання...”

Згодом колонію все частіше стали відвідувати робітники Ленінграда, студенти педінститутів, учителі, закордонні делегації. Представник чеченського народу, працівник народної освіти, відвідавши колонію, писав: „Тут знають, що роблять, а роблять справжню людину, систему виховання цієї колонії потрібно зробити надбанням широких кіл педагогів країни”.

Що ж трапилось, що за такий короткий час заклад, де 150 дітей розважались грою в карти, п'янкою, злодійством, змінився? І не лише змінився, а був визнаний зразково-показовим. А трапилось те, що і з Іваном Царевичем, коли він випив живої води. Система організації дитячого колективу А.С.Макаренка, яка виникла в Україні, виявилась однаково життєдайною і в дитячих закладах Ленінська.

„У 1934 році, у рік найпереконливішого успіху, у рік мого рапорту, що передбачався Антону Семеновичу, який збирався відвідати мою колонію, мені було завдано тяжкого удару. Мій трирічний син став жертвою садиста-підлітка, присланого напередодні вбивства із прийомника. Виявилось, що він уже встиг здійснити не один подібний злочин.

Якийсь представник від педагогіки тут же, біля ще відкритої могили мого первістка, порадив кинути цю прокляту справу. Нічого, мовляв, доброго із цих безпритульників не вийде, ось так, як мого сина, усіх нас повбивають. Їм усе можна. Я так подивився на цього педагогічного дячка, що він не на жарт злякався і, не дочекавшись захоронення, зник.

Ні, я не залишив поле битви, не відступив, не зрадив педагогічного обов'язку. Антон Семенович писав тоді: „Дорогі мої, я не пишу вам слів розради, я з вами, відчувайте мене поруч із собою, як відчуваю я вас, ваші плечі, ваші серця. Буває інколи в житті така



заваруха, що здавалось би, виходу немає, хоч помирай, хоч відступай. Те й цінне в нас, що ми відступати не привчені. Вірю тобі, Семене, знайди в собі сили перенести це страшне горе, допоможи Галі...”

З усіх кінців я одержав у ці дні листи від своїх вихованців по колонії імені Горького. Думаю, що цей потік доброї, товариської підтримки був результатом підказки Антона Семеновича” (там само, с.9, 10).

У 1935 р. за завданням Макаренка я організував у Вінниці колонію рецидивістів – кожен із вихованців мав не менше трьох-чотирьох судимостей. До 1937 р. колонія уже вирізнялася винятковою організованістю, „мажором” макаренківського звучання, тону. Було своє виробництво, а працювали в колонії три вихователі, не враховуючи учителів школи. Був у нас чудовий духовий оркестр на 64 інструменти, грали класичні речі.

Вийшов я якось у двір і чую: з боку парку плывуть звуки похоронного маршу. Потрібно сказати, що наш оркестр так добре себе зарекомендував, що його часто запрошували на похорони. Я пішов у тому ж напрямку, звідки чулася музика. Оркестранти настільки захопилися, що навіть не помітили моєї появи. Я підійшов і побачив, що під великою вербою група хлопців щось робить, а в центрі, на підвищенні стояв вихованець Ліра. Цей Ліра, обмежений ораторським обдаруванням, раптом заговорив, і як!

– Дорогі хлопці і взагалі пацани! Я як подивлюся на цей труп, що не дихає, то вся душа тремтить і аж серце кров’ю обливається. Але взагалі, давайте швидше закопувати, щоб не наскочив Семен.

Мені стало страшно: можливо, вони порішили когось із дітей, закопають і скажуть, що втік. Я вирішив заявити про себе. Так тихо, сумно прошу:

– Товариші, дозвольте мені слово.

Підійшов до пенька, що слугував трибуною для Ліри, і побачив таку картинку. Стоїть труна, виготовлена за всіма правилами гробобудівельної техніки, навіть оторочена рюшем із марлі. У труні собака. Подивився я на дітей, а у них очі, як у засмученого бика. Що хочете, те й робить з ними. І тут я зрозумів, що вся ця історія заціяна ними тому, що вони давно не гралися по-справжньому. Вони пізнали багато: що таке розпуста, поневіряння, поножовщина, тюрма, але вони пройшли повз неповторний творчий період, коли діти самі вибирають для себе ігри. А тут раптом прорвало – вони вирішили оформити в таку гру загибель улюбленої собаки. За якихось обставин ця собака, невідомо звідки потрапивши до нас, загинула. Її всі в колонії любили. Діти викопали яму і хотіли її туди вложити, але згодом вирішили, що так нецікаво. Зробили прекрасний гріб, усе приготували, як належить.

І ось зі мною відбулося таке дивне „педагогічне вагання”. Відсторонивши Ліру, я вистрибнув на пень і виголосив промову:

– Як же ми – 300 чоловік – не змогли зберегти дорогецінне для нас життя цього песика, нашого незабутнього Бобика! Давайте ж усі траурно гавкнемо над його могилою.

Жоден не гавкнув. І лише один, надзвичайно „здібний” хлопець, біля 20 років, із яких більшу половину він успішно провів у першому класі, розкрив було рота, але його зупинили. Уже після похорону я вирішив дещо розворушити дітей.

– Любов до тварин дуже гарна риса, але навіть поміщики не ховали так своїх собак, не відспівували їх траурними мелодіями Бетховена – це вже негарно. Адже може так трапитися, що я завтра умру, і ви будете цей похоронний марш грати над моєю могилою?

Тоді цей „здібний” хлопець із першого класу сказав:

– Ні, ми для вас інший марш зіграємо.

Коли я розповів цей епізод Антону Семеновичу, він голосно розсміявся і сказав, що все вийшло чудово.

Діти чекали мого гніву, приготувалися сприйняти будь-який мій протест у формі якогось покарання, а я зовсім несподівано для них включився в їх гру. А щоб включитися, потрібно й серйозно ставитися до гри і мати якість почуття гумору (там само, с.5-6).

**Макаренко вважав, що якщо у природі можна нарахувати мільйон непередбачених ситуацій, то і мір впливу, розв’язання їх повинно бути два мільйони. І у нього було два мільйони мір впливу. За 19 років життя поруч з ним я не знаю випадку, щоб він повторився (там само, с.6-7).**

За клопотанням А.С.Макаренка, тоді помічника начальника відділу виховно-трудова колоній при НКВС УРСР, Калабалін призначається начальником навчально-виховної частини Вінницької колонії.

Пропонуємо один із цікавих спогадів:

„Мені було доручено відкриття дитячої колонії для рецидиву в Якушинцях. У цей період я часто спілкувався з Антоном Семеновичем і був свідком, як він не просто керував відділом, а створював методику виховання у всіх її деталях.

Кожен особистий лист Антона Семеновича до мене був сповнений порад, підказок, зібравши які, можна мати збірник методичної організації дитячого закладу. Там передбачено буквально все: дозування світла, повітря, житлової площі, розміщення ліжок, пошиття костюмів, зустріч новачка, примірний зміст першої бесіди з ним, методика прилучення підлітків до громадської діяльності, норми навантажень, організація першого уроку в школі і т.д. (там само, с.10).

У січні 1938 року С.О.Калабалін одержує нове призначення – завучем у Соколівський дитячий будинок Крижопільського району Вінницької області.

Із спогадів вихованця Соколівського дитячого будинку Івана Васильовича Рибаченка: „Досвід і його результати з виховання дітей у Соколовському дитячому будинку був вражаючим, повчальним і дуже потрібним. Я мало вірю, хто сьогодні ще так спроможний самовіддано віддавати своє життя дітям і впроваджувати в життя найпередовіший досвід з виховання Людини. З іменем Семена Опанасовича пов’язане все моє життя. Те, чому він учив дітей, було символом мого життя”.

Дуже важко переживав вихованець А.С.Макаренка свій стан підслідного. Про це ми дізнаємось з одного із листів С.Калабаліна: „24.1.39 р. річниця мого арешту. Пишу про свою безвинність і запитую, чи є яка-небудь можливість відновити право на роботу...”

Важко вам уявити мій стан. Мені здається, що я продовжую бути підслідним, підозрюваним. Я чекаю повторного арешту, хоча не відчуваю за собою ніякої провини.

Стан убивчий. Я не маю ні хвилини душевної рівноваги. Згубне запитання: „За що?” – гризе мій мозок. Я просто близький до божевілля. І доти, поки не з’ясую справу і не матиму авторитетної відповіді, мабуть, не заспокоюся.

До того ж я не маю повного застосування моїх сил у нормальному д/будинку” (Радянська освіта. – 1988. – 24 лютого).

Цей лист у січні-лютому 1939 р. міг бути надісланий тільки із Соколівського дитячого будинку, де тоді після несправедливого арешту і звільнення з тюрми С.О.Калабалін працював у хорошому контакті з директором цього будинку Н.П.Ландером.

Соколівський дитячий будинок вважався одним з кращих на Вінничині, життя в ньому проходило досить організовано, і Калабалін від того засумував за тими важкими безспритульниками, які „в усіх у печінках сидять”, – ділиться своїми дослідженнями Борис Хандрос і робить досить мудрі висновки щодо поняття „важкий”: „Чи парадокс це? Ні! Адже „важкий”, хай не завжди, але досить часто – синонімі неординарного, який не вкладається в схему, стереотип чи узвичасні рамки. Вчинки „важких”, як правило, не передбачені, теж своєрідні імпровізації.

*Важкі... Та хіба ліцеїст Пушкін, у кого на уроках математики всі приклади біля дошки зводились до „нуля”, Пушкін – нестримний, як блискавка, або весь у полоні поетичної стихії – був легким? А Фелліні, Цветаєва, Висоцький?...” (там само). „Важкі” важкими, мабуть, стають від важкого життя. А доля їх не милувала. Тому і життя Калабаліна сприймається, як легенда, яку Борис Хандрос розкриває в*

повіді „Батько і син”. Про це свідчить листування Калабаліна з А.С.Макаренком. Ось один з листів, які опубліковані в повісті:

„Вінниця, 20.XII.1937 р.

Дорогий Антоне Семеновичу! У мене все добре і не зовсім.

...Мій моральний стан порушено серйозно, і я постійно перебуваю в становищі помилуваного. Це не поєднується з моєю вдачею, тим більше, що я у своїй роботі чесний і самовідданий.

...Привіз вихованців з 12-ї колонії. Порівнювати їх можна з колективом куряжан. Жах, зараз оце сиджу і сушу голову собі, чим їх вразити.

Це буде мій останній виступ у Вінниці.

Цілуємо усіх вас усі. Ваш Семен”.

1 квітня 1939 року помер Антон Семенович Макаренко. У травні того ж року у зв'язку з необхідністю постійної діяльності в комісії з вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка С.О.Калабалін переїхав під Москву і прийняв дитячий будинок №3 Мосміськвно на станції Барибіно. З цього моменту починається новий етап життя С.О.Калабаліна – період самостійних пошуків людини, життя якої стало як легенда, оповита героїкою війни, людини, що стала справжнім спадкоємцем і послідовником ідей А.С.Макаренка. Шлях їх утвердження сприймається в педагогічній практиці як співпраця Батька і Сина.

## **ГАЛИНА СТАХІВНА МАКАРЕНКО**

**(1892 – 1962)**

Галина Стахівна Макаренко народилась у жовтні 1892 року в Кам'янець-Подільському. Її батько, Стахій Онуфрійович Рогаль-Левицький (1860-1902) був інженером за освітою, але через свої переконання і за нахилами працював народним учителем. Її мати Палагія Іванівна Рогаль-Левицька (1871-1896) також була вчителькою, померла рано, залишивши на руках чоловіка трьох дітей. Матеріально сім'я жила важко.

Галина Стахівна закінчила Кам'янець-Подільську гімназію. У 1911 році вона вийшла заміж. У 1914 році народився син, який наприкінці 20-х років стане вихованцем комуни імені Ф.Е.Дзержинського. До 1935 року Галина Стахівна носила прізвище Салько – першого чоловіка, з яким розлучилася ще в 20-ті роки.

У роки революції Галина Стахівна була секретарем ревкому м.Рославля Смоленської губернії. В 1918-1919 роки вона – заступник завідувача методичного відділення при відділі освіти в Калузі, а в 1919-1920 рр. – секретар політвідділу опредкомуни штабу двадцятої армії в м.Ново-Зибкові. Вольову, освічену, енергійну і надзвичайно красиву Галину Стахівну, яка прекрасно володіла французькою мовою,

у вересні 1920 року призначають старшим інспектором охорони дитинства губернського відділу народної освіти, а з 1921 по 1924 роки – інспектором, завідувачем відділу охорони дитинства Наркомпросу УРСР міста Харкова. Близько двох років (вересень 1924 – березень 1926 рр.) завідує дитячим будинком Наркомпросу УРСР в селі Гіївка Харківської області.

З липня 1926 р. по січень 1927 р. Галина Стахівна працює інспектором відділу освіти Наркомосу УРСР м.Харкова. У ці роки вона зустрічається з А.С.Макаренком, досвід роботи якого їй був відомий раніше. Колонія ім.О.М.Горького у 1926 році переїхала до Куряжа. Переїзд здійснювався за участю і підтримкою Наркомосу УРСР і Комісії допомоги дітям. А.С.Макаренко одержує не лише підтримку Галини Стахівни в керівництві колонією ім.О.М.Горького, а й гаряче співчуття і допомогу в реорганізації трудових колоній Харківської губернії.

З січня 1927 року по січень 1929 рік вона була головою комісії у справах неповнолітніх правопорушників Харківського окрвиконкому і, за сумісництвом, заступником голови губернського управління дитячих будинків, а тому колонія ім.О.М.Горького була їй підпорядкована. Педагог, вона зуміла з гідністю оцінити значущість досвіду А.С.Макаренка. А в підтримці розумних, освічених людей Антон Семенович особливо мав потребу в ті роки. І не випадково саме їй перший він довірив рукопис майбутньої „Педагогічної поеми”. Про це Галина Стахівна згадувала так: „17 травня 1927 року в колонії ім.М.Горького був урочистий званий вечір: колоністи святкували річницю переїзду в Куряж, „преображение куряжан” і створення нового могутнього колективу. Діти вміють дивовижно цікаво жити і сторонньому відвідувачеві важко навіть уявити собі, що тільки рік тому „стрій горьківців і юрба куряжан стояли одна проти одної на відстані семи-восьми метрів... і мовчали”, такою очевидною була єдність цього веселого, привітного і дружнього колективу. Гостей зібралось багато: шефи, начальство, знайомі і друзі – у Харкові всі добре знали і любили колонію. Та й колоністи були дуже уважні до гостей: кожному запрошеному задалегідь були прислані на квартиру вигадково оформлені повідомлення: на бездоганному аркушику ватману невеличка віньєтка аквареллю (робота гуртка образотворчого мистецтва), каліграфічно написане іменне звернення і програма свята: о 5 годині урочисті збори; о 6 – початок спектаклю: „сцени” М.Горького „Враги”, після спектаклю – гуляння, оркестр, ілюмінація і феєрверк... У цей знаменний день роковин „завоювання Куряжа” горьківський колектив „відкрито сявав у всій своїй величі і красі”, і скромне колонійське свято, хоча воно й виражало одне із молекулярних явищ нашої епохи, „було

переконливим явищем нашої епохи”, переконливою демонстрацією всеперемагаючої сили виховної системи А.С.Макаренка. Не можна сказати, що присутні цілком уявляли собі тоді значення „переможного маршу” горьківського колективу, але всі були радісно схвильовані незвичайністю цього дитячого свята, яке було так організоване, що не відчувалося ніякої напруги.

Свято було природною оригінальною частиною всієї системи режиму, дисципліни і праці цих щасливих радянських дітей. Сам Антон Семенович глибше і ясніше від інших оцінював у той час силу свого експерименту, який має світове значення – на думку великого яснопровидця Горького... У день свята гості дуже мало бачили Антона Семеновича, він був зайнятий п’єсою „Шостий”. А „зведений” ставив важку і складну п’єсу „Враги”, і Антон Семенович, крім звичайних своїх обов’язків по театру: адміністратора, художнього керівника, завідувача літературної частини, головного режисера, постановника і суфлера, брав участь у цій п’єсі як актор, – грав Миколу Скроботова, товариша прокурора. „Терпіти я не можу цієї ролі, – говорив Антон Семенович, – але дітям не можна грати ворогів, так сильно і лаконічно написаних. Доводиться самому грати”.

Після спектаклю ми вийшли у двір. Прозорі травнені сутінки були завітчані довгими гірляндами різнокольорових лампочок, пахла матіола, дзвеніли срібні дисканти пацанів, звучав молодий сміх і веселий говір, далеко в кінці великого двору щебетали дівчатка. Інколи в цю складну симфонію вечора вступав колонійський оркестр. Ми сіли з Антоном Семеновичем на лаву під старою розлогою монастирською липою і говорили про свято, про найближчі плани і далекі шляхи колонії. Антон Семенович був дуже збуджений і говіркий у цей вечір, що рідко з ним траплялося, звичайно він більше слухав інших, ніж говорив сам. А коли біля ставу злетіла перша ракета, Антон Семенович по-юнацьки легко підвівся і запропонував мені подивитись відображення феєрверку у воді. Він довго мовчав, задумливо стежив за дивною грою вогню на нерухомій поверхні ставу. У цій людині не було нічого шаблонного, буденно нудного, він завжди був самим собою, умів володіти своїми думками, вчинками і почуттями, як віртуоз-музикант володіє своїм інструментом. Це – вища форма вираження людськості, коли людина перестає вже бути частиною природи, а стає твором ним же створеного мистецтва. При багатоколірному мерехтінні тонучих у мороці ночі зірок феєрверку Антон Семенович сказав мені: „Я пишу книгу про колонію, про нашу роботу і боротьбу, можливо, і про себе... Але тільки це секрет. Тому що толк із цього навряд чи буде...”

Об 11 годині звуки вечірнього сигналу: „Спати пора, спати пора, колоністи, день закінчений трудовий...”, згасли вогні колоністського

свята і, завмираючи в далекому відлунні, понесли радісний гамір юнацьких веселощів... У цьому затишному теплому світі спокійним сном спала молода сила горьківців, надійно захищених волею і розумом сильних людей, які так відмінно уміли любити і вимагати. Але скільки потрібно було докласти героїчної праці й самозречення, розчинених у миттєвостях буднів, щоб створити цей життєрадісний пафос дитячої праці, відпочинку і спокою!...” (ЦДАЛМ РФ, фонд 332, оп. 4, од.зб.487, арк.85, 86-89).

Потім був вечір вихователів у Єлизавети Федорівни Григорович. „Прощаючись, – продовжувала свої спогади Галина Стахівна, – Антон Семенович обіцяв мені у перший же приїзд до Харкова привезти, як він сказав, чорновий рукопис розпочатої книги. Через кілька днів він поклав на мій стіл ще не дуже товстий доробок четвертинок паперу, дрібно списаних одним із його почерків, в Антона Семеновича було кілька почерків, і я це добре уже тоді знала. „Бачите, я виконав свою обіцянку і даремно, оскільки ви розумієте, як я зараз ризикую, – сказав Антон Семенович просто і щиро без будь-якої тіні кокетства, – але там буде видно, а зараз, будь ласка, нікому не говоріть у колонії, що я пишу книгу, це може порушити природну невимушеність наших стосунків”.

Важко було уявити собі, що приховують ці акуратні, без виправлень сторіночки, які своїм виглядом суперечать звичайному уявленню про чернетки. Я обережно поклала їх у ящик столу і не доторкалася до них кілька днів – мені не хотілося порушувати зачарування святкового вечора. Але коли витягла із ящика столу рукопис і прочитала першу сторінку, зі мною трапилось те ж, що траплялося згодом, за їх свідченнями, з багатьма читачами „Педагогічної поеми”: не відриваючись, я прочитала все до кінця і з сумним жалем поклала в рукопис останню сторінку, – такою короткочасною здалася захоплююча радість цього генія. У рукопису було тільки вісім розділів. Усі розділи мали назви, під якими вони й були опубліковані в тій же висхідній послідовності. Але починався рукопис розділом „Бесславное начало колонии имени Горького”. „Разговор с завгубнаробразом” Антон Семенович написав значно пізніше, коли була закінчена перша частина як зведений розділ, і відповідно змінив нумерацію. Загального заголовка рукопис не мав. Написаний він був від руки на дуже доброму тонкому лінованому папері, який пожовтів від часу...

Вчитуючись у живу тканину думки і слова цих розділів, я, звичайний і скромний любитель літератури, можливо вперше тоді посправжньому реально сприйняла складну концепцію єдності форми і змісту. Безмірній істині й глибині ідей, образів і почуттів Макаренка

знайшов художнє вираження у винятково простому, дуже стислому тексті, в органічно неподільному зв'язку майстерно підібраних слів, які прозоро й чітко передають його думки... У 1927 році автору перших розділів „Педагогічної поеми” було 39 років, він не мав ні опублікованих, ні навіть готових написаних творів, але він не був письменником-початківцем. Це був уже зрілий художник зі своєю літературною манерою, який повністю володів складними законами і мистецтвом стилю й композиції. Я не знала його іншим, не знаю, коли і як з такою визначеністю складався його яскравий і самобутній талант. Можу тільки сказати, що написані ним розділи в тому ж вигляді і порядку, в якому він при мені вперше витяг із портфеля, ввійшли в першу частину і без змін були опубліковані в „Альманасі рік XVII” у 1934 році. Читач, який зараз в останньому виданні почав читати „Педагогічну поему” і захоплений напругою, трагедіями і досягненнями перших днів колонії, читає перший і єдиний текст цих розділів, – він біля першоджерела” (ЦДАЛМ РФ, фонд 332, оп. 4, од.зб.487, арк.91-94).

Галина Стахівна стала другом, сподвижником, дружиною Антона Семеновича. Вона саме в дні чудового свята, присвяченого річниці переїзду в Куряж, змогла з гідністю оцінити, зрозуміти значення досвіду Антона Семеновича Макаренка. Саме в ці дні розвіялись її сумніви щодо педагогічної системи талановитого педагога. А сумніви у неї були. Про це засвідчують документи, в яких вирізнено, що і з нею бували випадки, коли „здавалось неймовірним те, що він робить” (Відділ рукописів Державної бібліотеки СРСР ім.В.І.Леніна, ф.447, карт.13, од.сх.3, с.11).

За спогадами людей, які її добре знали, вона була дуже розумною, вражаюче розумною людиною, з вольовим сильним характером. Галина Стахівна зрозуміла, наскільки великим був талант Макаренка як педагога і як письменника. А оцінивши, підтримала його і зберегла все, що могла, із наступних рукописів Макаренка, бо сам Антон Семенович, на жаль, рукописів не зберігав, переконуючи всіх, що коли буде треба, то ще напише. Що й довів, написавши заново п'єсу „Мажор”, оригінал якої був загублений у залізничному вагоні під час літнього походу. Так само мало не загинув рукопис повісті „ФД-1”. Галина Стахівна змогла зібрати сторінки цієї повісті, яку Антон Семенович почав уже використовувати для іншої роботи (вірніше, папір із зворотного боку), хронологічно розмістила розділи, і книга побачила світ, правда, уже після смерті автора.

На початку 1928 року Галина Стахівна тяжко захворіла. Хвороба була викликана черговою перевіркою стану справ у Гіївській і Будянській колоніях. Зберегла її записка: „В эту поездку я заболела



воспалением легких... Все кончилось новой вспышкой РВС и мне пришлось лечь в тубинститут, а потом три года быть на инвалидности. От РВС спасла меня горячая любовь к Антонушке... Любовь к Левушке, который всегда был утешением моей жизни". (ЦДАЛМ РФ, ф.332, оп.4, од.зб.371). Син Левочка став вихованцем Антона Семеновича Макаренка, його прийомним сином.

Як склалась подальша доля Галини Стахівни? З вересня 1932 року по травень 1935 року вона викладає історію і літературу в комуні імені Ф.Е.Дзержинського. В 1935 році Антон Семенович і Галина Стахівна переїжджають до Києва, де Макаренко працює заступником начальника трудових виховних колоній НКВС УРСР. У 1937 році подружжя переїжджає до Москви.

У 1931 році в Державному медичному видавництві УРСР м.Харкова вийшла книжка „Безпритульність і боротьба з нею”, автором якої значиться Галина Стахівна Салько. Та насправді автором був А.С.Макаренко. Перше припущення про співавторство А.С.Макаренка при написанні цієї брошури висловили співробітники Марбурзької лабораторії „Макаренко – реферат”. Ф.І.Науменко в неопублікованій статті „Про авторство брошури „Безпритульність і боротьба з нею” писав про те, що А.С.Макаренко не співавтор, а автор цієї брошури. Професор Харківського педінституту ім.Г.С.Сковороди А.І.Зільберштейн в бесіді з одним із авторів цієї монографії підтвердив глибоко обґрунтоване дослідження Ф.І.Науменка і показав брошуру з дарчим написом „від автора” А.С.Макаренка. Андрій Ілліч в той час працював редактором у журналі „Радянська школа”. Він пригадував, що А.С.Макаренко написав для журналу дві статті: „Причини безпритульності в Україні” та „Форми і методи боротьби з безпритульністю”. Наркомосвіти М.Скрипник, ознайомившись з матеріалами, підготовленими до друку, сказав, щоб статті Макаренка в журналі не друкували. Статті були повернуті Антону Семеновичу, але він відповів, що надрукує їх. Коли вони були опубліковані, А.С.Макаренко і подарував брошуру А.І.Зільберштейну (Протокол бесіди з А.І.Зільберштейном, 1983, 22 червня).

Антон Семенович і Галина Стахівна плідно працювали разом над матеріалами „Книга для батьків”, яка планувалася в чотирьох томах.

Галина Стахівна була йому добрим і принциповим радником.

### **РЕВЕККА ЙОСИПІВНА ГОТМАН**

Влітку 1925 року, замість студентської екскурсії в Крим і на Кавказ, за пропозицією своєї однокурсниці Оксани Іваненко, я поїхала на літні канікули працювати в колонію ім. М.Горького. Це були незабутні дні юності, палких захоплень, пошуків і суперечок. Після

закінчення ХІНО (Харківський інститут народної освіти (нині це Харківський національний університет) я почала працювати в колонії ім. М.Горького, а згодом у комуні ім. Ф.Е.Дзержинського – двох найцікавіших закладах, у яких, за справедливою оцінкою О.М.Горького, проводились дослідження світового значення.

Працювала я вчителькою і вихователькою. Навчання в колонії було обов'язковим. Ніхто із вихованців від занять не звільнявся. А.С.Макаренко викладав російську мову і літературу, історію і математику. У школі давали знання в межах школи-семирічки, а з 1932 року – у межах середньої школи. Крім учнів-школярів, у комуні була група дітей, яка готувалась на робітфак. З ними працювали А.С.Макаренко і Є.Ф.Григорович. На робітфак навчатися діти їхали в Київ, Харків, Шостку та інші міста. Школа колонії ім. М.Горького була обладнана дуже бідно. Парти робили самі учні, наочні посібники теж.

А.С.Макаренко часто бував на уроках інших учителів, давав методичні вказівки. Особливу увагу він приділяв молодим учителям, турбувався про їх творчий і професійний ріст. Антон Семенович рекомендував, щоб на кожному уроці був присутній елемент новизни, зв'язок з практикою, оскільки це викликає в учнів інтерес до знань.

Антон Семенович уміло користувався усіма дидактичними методами і прийомами, але, як мені здається, він більше за все любив бесіди, лекції. Завдання додому задавали, але в обмеженій кількості. В Антона Семеновича була своя, дуже цікава методика домашніх завдань. Він дуже серйозно і вимогливо підходив до своєї викладацької діяльності – просто не уявляв своє життя без учительства.

А.С.Макаренко не був прихильником комплексної системи навчання. Поділу на вчителів і вихователів не було. Антон Семенович вважав, що ці дві якості повинні бути злиті в одній особі, тільки тоді ця людина має право називатися вчителем.

У комуні ім. Ф.Е.Дзержинського все відбувалось значно краще у порівнянні з колонією ім. М.Горького. Із самого початку заняття в школі комуні проводились за предметними програмами, складеними А.С.Макаренко. Ці програми він підготував українською мовою, і розраховані вони були на п'ятирічний строк навчання. У комуну ім. Ф.Е.Дзержинського направлялися підлітки обох статей не молодші 12 років. У переважній більшості вони не мали знань у межах початкової школи. Були серед них і зовсім неписьменні. Строк перебування в комуні був обмежений – до досягнення 18-річного віку. Ось за ці 5-6 років перебування кожен комунар був зобов'язаний засвоїти знання в межах школи-семирічки. А.С.Макаренко, враховуючи склад вихованців, обмеженість їх строку перебування, на основі програми

НКП УРСР для школи-семирічки, а також враховуючи завдання підготовки вихованців до виробничої праці, розробляє програму для школи-комуни, розраховану на п'ятирічний строк навчання. Для зовсім неписьменних вихованців була організована школа лікбезу. Закінчивши її, вони згодом йшли до 1 класу школи-п'ятирічки. Склад учнів у класі за віком був досить строкатим. Програмам передували „Вступ”, навчальний план. Вихованці за цим навчальним планом у школі протягом тижня були зайняті 24 години і 24 години були зайняті працею в майстернях (а пізніше – на заводах комуни). Крім загальноосвітніх предметів, були підготовлені програми з технології тих матеріалів, з якими вихованці працювали в майстернях, а саме: із слюсарно-механічної справи, ковальської, крою і шиття, шевства. Спочатку навчальний рік ділився на 3 семестри загальною тривалістю 9 місяців. Були 2 міжсеместрові перерви, а також літня на „період літніх сільськогосподарських робіт” (див.: Харківський міський державний архів, ф.Р4, сп.1. од.зб.85, арк.10-19).

*Діти вчилися у школі з першого по п'ятий клас, а потім – робітфак.*

Антон Семенович був дуже вимогливим не лише до себе, а й до своїх співробітників. Працювати в колонії і комуні могла лише людина, віддана справі навчання і виховання дітей, людина, яка віддає роботі всі свої сили, всього себе.

### **ОКСАНА ДМИТРІВНА ІВАНЕНКО (1906 – 1997)**

Змалку засвоїла Оксана Іваненко ту істину, що ким би ти не збирався стати у житті, перш за все треба набути знань. Ще не уявляючи, що переважить у її серці, – любов до літератури чи до педагогіки, – вона вирішила їхати до Харкова, який до 1924 року був столицєю України, і вступити до інституту народної освіти. Навчаючись на відділенні соціально-правової охорони неповнолітніх, що діяв при факультеті соціального виховання, дівчина не лише здобуває знання і поглиблює свій досвід, а й дістає міцний – на все життя – ідейний гарт.

Під час навчання в Інституті народної освіти Оксані Іваненко щастить на знайомство і дружбу з багатьма видатними людьми нашого часу.

Повернувшись влітку 1924 року до Полтави на канікули, Оксана довідалася, що поблизу розташована дитяча колонія ім.М.Горького і що очолює її А.С.Макаренко. Вона їде туди на педагогічну практику.

Макаренківський метод полонив студентку. Наступного року вона влаштовується на роботу в цю колонію, яка перебралася з

Полтавщини в с.Куряж під Харковом. Ентузіазм видатного педагога, масштаби та наслідки його експерименту так захоплюють Оксану Іваненко, що вона після закінчення інституту їде в колонію на постійну роботу, а разом з нею – ціла група її колег, випускників ХІНО.

Оцінюючи роль і значення у своєму житті роботи в колонії, Оксана Іваненко писала: „Колонія – найкращі спогади моєї юності. При мені під час молотьби, коли подавала снопи в барабан, прийшов перший лист від Максима Горького. Я була в числі небагатьох гостей, коли Олексій Максимович приїхав до колонії у 1928 році. Зі мною ділився Антон Семенович своїми мріями про книгу „Педагогічна поема”, яку ще тільки задумав тоді.

Все це незабутні спогади” (Вітчизна. – 1956. – №4. – С.132).

Не випадково Оксана Іваненко рисами свого характеру та конкретною педагогічною працею прислужилась „Педагогічній поемі”. Адже саме вона стала прообразом Оксани Варської, сімнадцятирічної юнки, яка приємно вражає ласкавістю й ніжністю, що так гармонійно поєднуються з темпераментом і самодисципліною.

Робота з безпритульними дітьми, з неповнолітніми правопорушниками вимагала від виховательки не лише знання педагогічних прийомів і незгасної енергії, а й благородного серця, тонкої душевності, щирої любові. Саме така любов до дітей і спонукала Оксану Іваненко поглиблювати свої знання дитячої психології, природи дитячих уподобань і захоплень, процесу становлення характеру. Вона вступає до аспірантури науково-дослідного інституту педагогіки і пише дисертацію, сама назва якої вказувала на вірність своєму покликанню „Дитяча літературна творчість” (див.: Слово про Оксану Іваненко: Статті, етюди, есе: Для серед. та шк. віку / Упоряд. В.Я.П’янов. – К.: Веселка, 1986, с.3-8).

Робота в колонії дала Оксані Дмитрівні матеріал для повісті „Манівцями”, що свого часу була видрукована в журналі „Молодняк”. „Учитель з великої літери” – один із розділів книги Оксани Іваненко „Завжди в житті” (К.: Радянський письменник, 1985), де дзвінкий наполегливий голос Оксани Іваненко звучить то серйозно, то з гумором, коли вона розповідає про А.С.Макаренка. „Хочеться підкреслити один з найважливіших моментів у педагогічній діяльності Антона Семеновича, – пише вона. – Це повага до людини... Він міг суворо покарати, пильно стежив за виконанням обов’язків, але ніколи не ображав, не принижував... На жаль, у школах я інколи спостерігаю зовсім протилежні явища – недовір’я, упередженість, зневагу до дітей, що нищать почуття власної гідності і ніколи не збудують міцного мосту між педагогом і дитиною” (див.: Анатолій Дяченко „Завжди з людьми”, там само, с.80).

Подаємо фрагмент спогадів Оксани Іваненко про життя вихованців колонії імені Горького:

„Взимку Антон Семенович часто приїздив до Харкова, і це було завжди святом для нас. Мало хто підтримував Антона Семеновича у перші роки існування колонії. Ми з Рівєю завжди ходили на всі його доповіді і страшенно переживали, коли його критикували. Сама я на факультеті не раз доповідала про систему самоврядування в колонії ім.Горького, і хто виступав проти – ставав просто моїм недругом. З цього сміявся Антон Семенович у листах до мене. Я розуміла, що він задоволений молодими прихильниками, але були в нього й щирі друзі серед педагогічного світу – старий професор-дефектолог Котельников, відомий вчений професор Іван Панасович Соколянський, який завжди підтримував колонію, давав мені багато порад, коли я складала програми для колоністської школи. Цю відповідальну роботу (вже після того, як колонія переїхала в третю свою резиденцію – Куряж під Харковом) доручив мені наш „наукпедком” – так жартома називав Антон Семенович трійку, яка в Куряжі займалася організацією школи. До „наукпедкому” входили – завпед колонії Єлизавета Федорівна Григорович (у „Педагогічній поемі” Катерина Григорівна) – людина надзвичайно інтелігентна, медик за освітою, прекрасна піаністка, винятково добра, уважна до вихованців, особливо „пацанів”. Крім неї, трійку складали старий досвідчений педагог Володимир Олександрович Весич і я – ще недосвічений, але захоплений педагог.

Весь час Антон Семенович думав про розширення колонії, ріст її. Для цього потрібний був переїзд в інше місце. Виникали різні плани: то він захоплював колоністів розповідями про Хортицю, то щось інше, і раптом ми з Рівєю дізнаємося, що Антонові Семеновичу запропонували переїхати до Куряжа під Харковом. Ми були в розпачі, мало не плакали – просто стогнали перед Антоном Семеновичем: як після нашого парку, квітів, Коломака, такого раю і переїздити в цю помийну яму! Краще не назвати! Це ж просто нічліжка для безпритульних! Але й Куряж захопив Антона Семеновича.

А через рік після того як колонія імені Горького переїхала в Куряж, до нас прибуло багато гостей на велике традиційне колоністське свято – „свято першого снопа”. Чотириста бадьорих і веселих хлопців та дівчат у повній колоністській формі вишикувались у строю. Коней і машини було заквітчано. Парад відкрили наші студенти з косами в руках, а з „пацанами” – найкращий кінь колонії Малиш. Його вже звільнили від усякої роботи, і він перебував, так би мовити, на пенсії, мав право гуляти скрізь і нічого не робити. Але на свято першого снопа його вже вивели і заквітчали, він віз воду, а вів його найменший колоніст. І треба було бачити, який гордий вигляд мав восьмирічний хазяїн.

Усі гості дивились на колонію, як на чудо, скрізь усе блищало барвами веселки, пломенів величезний квітник. Увечері пустили феєрверк, на майдані почалися танці, а найбільше дивували гостей самі колоністи, особливо менші діти, колишні куряжани. Які вони були щасливі, веселі, нічого схожого з тими розгубленими, здичавілими безпритульними, яких торік передав Куряж колонії імені Горького!

Антону Семеновичу запропонували організувати комуни імені Дзержинського. Крім того, у Харкові було створене Управління всіх дитячих установ області, яке він очолив. Ріву Макаренко перевів з групою горьківців до комуни, а я стала працювати в Управлінні – він вигадав назву моїй посаді – „зав. особистим складом дітей”. Ця робота дала мені багатющий матеріал для літературної праці. Але всі свята проводила завжди в моїй дорогій колонії – адже я також мала звання колоністки” (Оксана Іваненко. Настоящая жизнь // Вспоминая о Макаренко. Сборник материалов / Сост. Н.А.Лялин и Н.А.Морозова. – 1960.– С.87 – 95).

### **1.3. Імена зі списку „друзі Макаренка”**

Як свідчать дослідження макаренкознавців, оточення А.С.Макаренка було неоднорідним. Це настільки відчутно впливало на його діяльність, що він мимоволі у своєму записнику поділяв його на „друзів” і „ворогів”. Серед друзів було багато представників із сфери управління народною освітою, педагогічної науки, які не лише сприяли розвитку експерименту А.С.Макаренка, а й оберігали цей експеримент від наклепницького впливу, від спотворень істинної суті системи Макаренка, пропагували його досвід.

Систематизований матеріал про прихильників макаренківської системи виховання подається за книгою відомого німецького макаренкознавця Гьотца Хілліга „Verblasste Gesichter, Vergessene Menschen... 28 Portrats von „Freunden” and „Feinden” A.S.Makarenkos”, Bramen, 1999. – 295 s.

Хілліг Гету (1938) – зарубіжний член АПН України (1995), кандидат філософських наук, керівник лабораторії „Макаренко – Реферат” Марбурзького університету (Німеччина), виконував функції президента Міжнародної Макаренківської Асоціації. Досліджує життя, педагогічну діяльність і творчу спадщину А.С.Макаренка на основі архівів Києва, Харкова, Полтави і Москви. Поширює педагогічний доробок А.С.Макаренка в Україні, країнах СНД та Європи, опублікувавши понад 200 праць.



## Друзья

Пантупровес  
Березин  
Самойловичи  
Фили  
Зайн  
Астржинский  
Блатт  
Тисленкин  
Изравичи  
Платонов  
Арнаутов  
Стонский  
Митин  
Зайн  
Иванов

## Враги

Оушен  
Мунин  
Таранов  
Попов  
Билин  
Футин  
Глобакин  
Козлов  
Виктор  
Вичарев  
Колушин  
Андреев

Колушин  
Иванов

Из авторских черновиков в архиве ЦК ВКП(б).  
"Педархивы ЦК ВКП(б)"

**ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ МІЗЕРНИЦЬКИЙ**  
(1883 – \_\_\_)

Найперші спогади про Мізерницького як завнаросвіти губвиконкому Полтавщини, за свідченням доктора Хілліга, – це повідомлення місцевої газети від 23 квітня 1920 р. (Газ. „Більшовик”. – Полтава. 1920. – №10. – с.2; див. також: ДАПО, фр-3872, оп. 1, од. зб. 47, л. 2).

З періодом його служби пов'язано два реорганізаційні заходи, у яких, як відомо, Макаренко також брав участь. Маються на увазі реформування полтавських загальноосвітніх шкіл в єдині трудові школи-семирічки (на основі відповідного наказу Губвно від 14 липня 1920 р.) і відкриття дитячого палацу в будинку губернатора (25 липня).

Мізерницький пробув у Полтаві завгубнаросом лише близько 8 місяців. Його наступник, затверджений президією губвиконкому уже в грудні 1920 р. (Д А П О, фр-3872, оп. 1 од. зб.108, л.64), як про це йдеться у „Педагогічній поемі”, „колонією мало цікавився, – були у нього справи важливіші” (Макаренко А. С. Пед. соч. – Т.3, – С. 19).

З квітня 1924 року Мізерницький – головний редактор педагогічного журналу „Радянська освіта”, який видавався в Харкові (ЦДАВО, ф. 166, оп.12, оп. зд. 4927, л.31), згодом він стає головою профспілки працівників освіти України („Робос”) (ЦДАВО ф 2717, оп.1, од. зб. 95. л.202).

У зв'язку з 5-річчям колонії ім.Горького президія „Робоса” дарує своїй „лідшефній” 500 карбованців на купівлю інструментів для духового оркестру.

Бесіда М.М. Оксї з Л.Т.Ковалем свідчить, що Мізерницький як представник „Робоса” заступався за Макаренка. Є задокументовані свідчення Мізерницького у зв'язку з першим Всеукраїнським з'їздом „Друзів дітей” навесні 1927 р. в журналі цього товариства „Друг дітей”. Тут він висловлюється щодо боротьби з дитячою безпритульністю: „Практично це може бути розв'язано з допомогою трудових колоній, у тому випадку, якщо б вони були добре поставлені. **Зразком такої колонії можна вважати колонію ім. М.Горького** (виділено нами). (Ж. „Друг дітей”. – Харків. – 1927. – №3. – С.15). В особовій справі відповідального працівника, знайденої у матеріалах Всеукраїнського центрвиконкому зазначалося: місце народження Луцьк, син службовця, навчався у Київському університеті, володіє французькою мовою, був за кордоном: 1908 – 1913 рр. (еміграція), 1924 (відрадження).

Про наступні зв'язки А.С.Макаренка з Мізерницьким, який, мабуть, став жертвою терору 30-х років, до цих пір нічого не відомо.



## МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ КОТЕЛЬНИКОВ (1883 –1937)

Ім'я цього дефектолога в одному із списків не значиться. Але як засвідчує дослідження, він був прихильником А.С.Макаренка.

Михайло Михайлович Котельников (росіянин) народився у 1883 році у сім'ї священика, учителя глухонімих у селі під Уфою. Це тим більше дивно, оскільки йдеться про однодумця А.С.Макаренка і до того ж про надійного захисника інтересів колонії ім. Горького в Наркомосі України до початку важкого періоду непу.

Котельников, як і випускник Московської духовної академії А.Н.Волнін, друга за значущістю в житті Макаренка людина, засновник і перший директор Полтавського учительського інституту, закінчив словесне відділення академії, в Санкт-Петербурзі (1908 р.), згодом – курси вчителів для глухонімих (1909) і Петербурзьку педагогічну Академію Ліги освіти (1910). У заповненій ним під час вступу в Наркомос УРСР у серпні 1922 р. особовій справі у графі „Спеціальність” значиться: учитель глухонімих, викладач словесності. Про свій вибір професії в автобіографії у 1922 р. Котельников висловив таке: „У світі дефективних” живу з дитинства: мій молодший брат – глухонімий від народження. Практикуватися я розпочав з 1902 р. в училищі, заснованому в цьому ж році моїм батьком. У 1907 р. батько мій осліп і світ сліпих також став для мене близьким.

У 1910 – 1918 р. р. Котельников – директор Уфимського училища глухонімих, керує заснованою разом з дружиною школою в Уембінську. З осені 1918 по лютий 1919 р. обіймає посаду інспектора із соціального забезпечення за пропозицією МВД Сибірського уряду (за Колчака) в Омську. До 1922 р. працює в низці навчально-виховних закладів для дефективних дітей в Іркутську. Восени 1921 р., під час його перебування в Москві, куди він приїхав на Всеросійську конференцію з проблеми боротьби з дітдефективністю, одержав від Головоцвиху РФСР призначення на посаду центрального інструктора щодо навчання і виховання дефективних дітей, що проживають в Іркутську (у його відання входили Уфимська і Челябінська губернії).

У Харків Котельников потрапив влітку 1922 р. „Основні дитячі будинки для морально-дефективних дітей (до 15 р.)” і „Трудові колонії для неповнолітніх правопорушників” (для хлопчиків-підлітків від 15 до 18 років) у Наркомосі, а саме в Головоцвисі, перебували у віданні „головного інспектора закладів для дефективних дітей” і двох його помічників – обласних інспекторів східної (Харків) і західної (Київ) частин України. Котельников призначений 1 серпня 1922 р.

інспектором закладів для дефективних дітей Харківської, Полтавської, Донецької губерній, уже через кілька тижнів став „Харківським обласним інспектором”.

3 грудня 1927 р. – науковий співробітник створеного в Харкові у 1926 р. Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП).

Це одноступінь Макаренка, надійний захисник інтересів колонії ім.М.Горького у Наркомпросі України до початку важкого часу непу.

„Був у нас великий друг – старий професор дефектології Котельников”, – пише українська дитяча письменниця Оксана Іваненко, на той період студентка-практикантка” (цит. в кн.: Фролов А.А. Организация воспитательного процесса в практике А.С.Макаренко. Учебное пособие. – Горький, 1976. – С.36).

Результатом відрядження Котельникова в Полтаву з ревізією закладів для дефективних дітей (ЦДАВО, ф.166 оп. 2 од. зб. 1687, л.18) стала позитивна оцінка діяльності колонії ім.М.Горького. У книзі відвідувачів після дводенного перебування тут (див. А.С.Макаренко. Пед. соч. – Т.8, с.11) Котельников 15 вересня серед іншого записав: „З почуттям особливого задоволення повинен засвідчити творчу роботу (не екс. офіцію) колективу. Видно, що все життя колонії просякнуте бадьорою трудовою атмосферою, яка згуртувала в дружну сім'ю персонал і вихованців. Труд і лише труд можуть бути основою перевиховання морально-дефективних дітей” (Сб. „А.С.Макаренко”. Кн.10. – Львов, 1978. – С.134).

У своєму інспекторському звіті Котельников відзначає колонію ім.М.Горького як кращий із відвіданих ним закладів. При цьому підкреслюється, що режим колонії ґрунтується на трудовій основі і на самоуправлінні. Він описує життя колонії протягом дня і вказує, що всі діти поділені на загони, які мають на чолі виборного начальника, відповідального за роботу членів загону. Це перша згадка про поділ на загони, покладений а основу самоуправління в колонії ім.М.Горького.

Крім того, Котельников вказує на те, що там введено навчання військовому строю, що дуже подобається дітям і благотворно впливає на підтримання дисципліни. Макаренка він відзначив у цьому звіті як „дуже енергійну, жваву людину, умілого педагога і господаря”. На основі своїх спостережень Котельников пропонує перейменувати цей заклад, який називається „Основний дитячий будинок №7”, у відповідності до віку вихованців у трудову колонію, „переглянути штати, дати субсидію на ремонт і розпочати клопотання про передачу млина (б.Трепке) у розпорядження колонії” (ЦДАВО, ф.166, оп. 1, од. зб. 21687, л.10, 16).

З цієї інспекторської перевірки, незадовго до від'їзду Макаренка на навчання в Москву, розпочалася півторарічна опіка колонії ім.М.Горького Котельниковим. Службова кореспонденція свідчить, як він турбувався про своєчасне переведення грошей із Наркомпросу і нарешті добився, що 1 жовтня 1923 року як дослідно-показовий заклад колонія цілком перейшла на центральний бюджет республіки.

З 3 по 17 липня 1923 р. Котельников знову їде у відрядження в Полтаву (Див.ЦДАВО, (ф. 166, оп.12, од. зб. 372) л.83 об.). Вірогідно, що він відвідав і колонію ім.М.Горького.

Вирізняється ще один цікавий аспект із життя Котельникова. Згідно з інформацією О.Іваненко, він працював у Харківському інституті народної освіти (ІНО) (факультет соцвиху) асистентом кафедри „Педагогіка особистості”. З грудня 1927 р. він є науковим співробітником створеного у Харкові в 1926 р. Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДП, укр УНДП), яким керував А.І.Попов).

Про подальшу долю Котельникова не значиться. За свідченням Н.С.Маргуліс, вдови І.А.Соколянського, він у 1937 р. був уже репресований і розстріляний. На відповідний запит колишнього архіву КДБ УРСР, а також Українське управління служби безпеки Харківської області відповіли, що в їх фондах немає в наявності документів, щоб це підтверджували.

### **СОЛОМОН ІЛЛІЧ КАНТОРОВИЧ (1893 – 1937)**

Канторович – випускник медичного факультету Варшавського університету (1917 р.), комуніст (з 1918 р.), служив лікарем в армії (з 1917-1919 рр.), з 1919 р. – голова Губради у Києві, обіймав різні посади в Червоній армії до 1921 р., коли його перевели до Харкова. Тут він став завідувачем Харківського губвідділу окрінспектури охорони здоров'я. Крім того, він був заступником голови адміністративно-фінансової комісії при Раднаркомі УРСР і заступником наркому охорони здоров'я (1925-1926 рр.). Ці дані вирізняються із різних особових справ Канторовича того періоду. У 1926 р. він тимчасово був і заступником Харківського окрфінвідділу. Протягом своєї багатолітньої роботи з охорони здоров'я Канторович займався також особливо актуальною тоді у столиці України проблемою дитячої безпритульності.

Про останні роки життя Канторовича дізнаємося з довідки з колишнього архіву КДБ УРСР. У ній зазначається, що він „1893 року народження, народився в м. Мінську, проживав у м. Москві...

працював заступником наркому охорони здоров'я СРСР, був заарештований НКВД СРСР 23 липня 1937 року за звинуваченням у приналежності до контрреволюційної троцькістської організації і 5 серпня 1937 року емігрований у НКДБ УРСР, де 16 серпня 1937 року Канторович С. І. помер у лікарні Київської тюрми”.

Постановою Головної військової прокуратури від 4 лютого 1956 року справу стосовно Канторовича С. І. припинено за відсутністю складу злочину, його повністю реабілітовано.

Як свідчить Л.Т.Коваль, Макаренко за клопотанням Канторовича був призначений завідувачем відділу дитячих будинків і містечок Харківського округу. Він підтримував ініціативу Макаренка щодо створення Дитячого трудового корпусу. Пізніше Коваль додав (з бесіди з М.М. Оксою у 1985 р.): „Канторович бував у Куряжі. Добре ставився і до колонії, і до її співробітників. Добрі, я б сказав, дружні стосунки у нього були з Макаренком”.

Канторович неодноразово допомагав Макаренкові, тобто колонії ім. М.Горького, наприклад, у 1928 році – в одержанні додатково 18.400 карбованців на ремонтні роботи в колонії у зв'язку з наступним візитом Максима Горького. Лист Макаренка щодо цього від 16 лютого був у той же день позначений резолюцією Канторовича про якнайшвидше задоволення прохання. Канторович сприяв у вирішенні багатьох інших організаційних і господарських питань.

Тож не дивно, що Макаренко намалював досить позитивний портрет Канторовича (під іменем Гінзбурга) в „Типах і прототипах”, який в оригіналі звучить так: (Канторович) Гінзбург Марк Михайлович. Це складний і великий тип. Розумний і бачить далеко вперед, і бачить складність явищ”.

## **РОЗА ЛИПІВНА БЕРЛІН**

**(1894 – \_\_\_\_)**

Роза Липівна Берлін народилась в 1894 р., у Переяславлі Київської губернії, єврейка, випускниця Київського Фребелівського інституту, член КП(б)У. З 1914 до квітня 1917 року працювала в Петербурзькому товаристві охорони здоров'я дітей у якості інструктора і керівника дошкільного виховання і уповноваженою цим товариством – у Варшаві, Мелітополі і Ярославлі. Згодом була призначена Володимирським губкомом організатором і завідувачкою губвідділу Соцбезу і членом Колегії губнаросу. Одночасно була членом Володимирського губвиконкому, переважно звертаючи увагу на роботу, пов'язану з охороною дитинства, керувала цим відділом. Після об'єднання охорони і комісії у справах неповнолітніх у єдиний орган при НКП вона деякий час працювала у Володимирському

губсоцбезі до того моменту, коли в 1921 році „за мобілізацією РКП” одержала направлення в Україну, у Миколаїв на посаду завідувачки відділу охорони дитинства і тимчасово заступником губнаросу (до 1921 року). У січні 1922 року вона була прийнята на посаду голови Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх правопорушників, працювала в УНДІП. У загальному плані наукової роботи на 1932/33 рік, датовану 1 січня 1933 р., вона вирізняється як науковий співробітник другого розряду секції історії освіти і виховання в СРСР і в Україні.

Роза Берлін – одна із тих небагатьох співробітників українського Наркомосу, хто став на бік А.С.Макаренка. (У „Педагогічній поемі” прототип інспектора Наркомосу Джуринської (спочатку Бройтман).

Особисто познайомилася з Макаренком у жовтні 1924 року на нараді губкомісії у справах неповнолітніх, де вона, як і полтавський „заступник керівника”, виступила із співповіддю до основної доповіді Соколянського.

З 22 -27 червня 1925 р. Роза Берлін була в Полтаві і, вірогідно, також у колонії ім.М.Горького, яка незадовго до цього була передана у сферу її безпосереднього підпорядкування. Берлін проявляла особливу активність на благо колонії Макаренка. Наприклад, на засіданні президії Харківського окрвиконкому і міськради 23 квітня 1926 р. про переведення колонії ім.М.Горького в Куряж Роза Берлін ще раз підтримала цей проект. Від імені Наркомосу вона дала обіцянку залишити колонію дослідно-показовим закладом, щоб не завантажувати окружний бюджет.

Оскільки, за її словами, ні в самому Харкові, ні в околицях столиці не було достатньо кваліфікованого педагогічного персоналу для оздоровлення Курязької колонії, вона виступила на захист переїзду туди колонії ім. М.Горького. До тих пір, доки колонія вважалось дослідно-показовим закладом, тобто до 1 жовтня 1926 р. (у цей час її перевели на Харківській окрбюджет), Всеукраїнська Комісія у справах неповнолітніх і особисто Роза Берлін відповідали за всі питання, пов’язані з її „жителями” – прийомом нових вихованців, новим набором тарифним розподілом співробітників тощо.

### **МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ БИКОВЕЦЬ (1894-1937)**

М.М.Биковець (українець) народився в 1894 р. на Полтавщині. У травні 1923 р. відряджений Полтавським губвно у відділ охорони дитинства Наркомосу УРСР. Тут він працював спочатку на посаді інспектора, а з липня 1924, після того, як звільнилася Галина Салько, до січня 1925 р. – головного інспектора.

В анкеті за вимогою Наркомосу в червні 1923 р. у графі „соціальне походження” Биковець вказав: „батько – фельдшер; мати займається хліборобством”.

У 1917 р. він закінчив Миргородську гімназію, працював учителем і після відповідних курсів з 1918 – 1920 р. р. – інспектор культосвітвідділу Миргородського союзу потреб суспільства. Через рік Биковець став губернатором.

Про долю Биковця засвідчує дослідник Г.Хілліг: „Тривалий час не вдалося одержати ніяких відомостей. У кінці кінців я одержав інформацію із Українського управління служби безпеки Харківської області про те, що Биковця, який до арешту працював зав. бюро Харківського облітфонду союзу письменників (Україна), було звинувачено в участі в антирадянській національно-терористичній організації Військовою Комісією Верховного Суду УРСР. З 23 жовтня 1937 року він засуджений за ст. 54 – 8, 54 – 11УК УРСР до розстрілу. Вирок було здійснено 24 жовтня 1937 року в м. Києві. Свідчень з місця поховання в архівних матеріалах не значиться. 28 грудня 1992 р. М.М.Биковець реабілітований Генеральною Прокуратурою України.

Працюючи головним інспектором у відділі охорони дитинства Наркомосу УРСР, М.М.Биковець доброзичливо ставився до колонії С.А.Макаренка. Наприклад, у 1923 р. стаття Макаренка „Досвід загальноосвітньої роботи в Полтавській трудовій колонії ім. М.Горького” була прийнята і опублікована в журналі „Новими стежками”. Вважається, що це було зроблено за пропозицією Биковця, який був редактором цього органу Полтавського губнаросу.

6 червня 1924 р. Биковець брав участь у „святі першого снопа” в колонії ім.М.Горького і помістив в урядовій газеті „Вісті” (видавалась тоді в Харкові) статтю про цю подію (12 липня) – **першу публікацію в республіканській пресі про колонію, якою керував Макаренко**, ще до відомої книги Маро „Работа с беспризорными. Практика новой работы в СССР” (осінь 1924 р.). Друга стаття про полтавську колонію („Там, де труд – радість”) з’явилась 10 вересня 1924 р. в журналі „Нова громада” у Києві. Автором матеріалу значиться Мих. Марусик – очевидно, що це псевдонім Биковця, оскільки його прізвище вказане тут як фотографа: „Знімки нашого фотографа Мих. Биковця”. У цих українських публікаціях Биковець виступає як активний захисник і пропагандист колонії ім.М.Горького.

Ставлення Биковця до Макаренка чітко проглядається також на основі такого прикладу: на засіданні інспекторської колегії 13 листопада 1924 р., тобто через місяць після виступу Макаренка на Всеукраїнській нараді комісій у справах неповнолітніх, що викликав

великий інтерес, він виступив з повідомленням про „підготовку до з'їзду працівників охорони дитинства”. Серед іншого було сказано, що три місця передаються в розпорядження Головоцвиху для керівників відділів (Соколянського, Берлін, Биковця). За наявності додаткових місць слід відрядити на з'їзд також „звід. Полтавською колонією – тов. Макаренка” і окрінспектора дефдитинства – тов. Котельникова”; у випадку відсутності грошей на оплату відрядження Макаренку „дозволялось зняти необхідну суму із спецбюджету колонії”.

У липні 1925 року Биковець знову відвідує колонію ім. М.Горького і пише повчальний репортаж „День у трудовій колонії”, надрукований 10 листопада того ж року у газеті „Народний учитель”.

### **ІВАН ПАНАСОВИЧ СОКОЛЯНСЬКИЙ** (1889 – 1960)

І.П.Соколянський – дефектолог із спеціальності педагогіка глухонімо-сліпих є найвідомішою постаттю із оточення А.С.Макаренка. Згідно з довідкою за березень 1923 р. (є в особовій справі Соколянського в архівному фонді Наркомосу УРСР) він українець, походить із козаків Кубанської області Єкатеринодарського відділу, народився на станції Дінській у сім'ї нижче середнього рівня забезпечення. Відповідно до анкети, в 1923 р. він закінчив „педагогічне відділення психоневрологічного інституту СІБ” і педагогічні курси глухонімих. „Основна професія” в цьому документі відзначається як „педагог-педолог”.

Працюючи на керівних посадах в системі Наркомосу, був добре обізнаний зі справами в колонії ім.Горького, зокрема за двома детальними звітами про перевірку полтавських дефектних закладів харківськими обласними інспекторами Амазовим (червень 1922 року) і Котельниковим (вересень того ж року). У Полтаву восени 1923 року поїздка спочатку готувалась спеціально до трирічного ювілею заснування колонії ім.М.Горького – повинен був відправитись один Соколянський. Рішенням Колегії Головоцвиху (від 10 вересня) йому було доручено детальніше ознайомитися з підсумками діяльності колонії і для доповіді на колегії Головоцвиху.

Макаренко як керівник зразкової колонії був запрошений у Харків для участі у першій Всеукраїнській нараді комісій у справах неповнолітніх (10-15 жовтня 1924 р.) і виступив там як співдоповідач Соколянського про методи і принципи виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками. Співдоповідь викликала у слухачів, як про це сказано в одній із публікацій тих років, надзвичайний інтерес.

У листі до Галини Стахівни Макаренко 31 березня 1943 року Соколянський інформує про свій намір написати спогади про А.С.Макаренка: „Я починаю із своєї зустрічі в Києві, де я з ним зустрічався у справах Київської колонії для правопорушників на Лук'янівці разом із покійною Гінзбург (якщо ти її пам'ятаєш). Цього епізоду ніхто не знає тепер, здається, крім мене”. Тут він не називає точної дати, але підкреслює, що „А.С. уже тоді був найсправжнісіньким Макаренком. Тільки цим він і звернув на себе мою увагу”.

Чи є які-небудь більш ранні висловлювання Соколянського про колонію ім.М.Горького? Так, є. 8 серпня 1925 р. – на полях у 8-сторінковій рукописній доповідній записці Макаренка у головсоцвих з пропозицією створити об'єднану всеукраїнську трудколонію є помітки Соколянського. Вони були повністю й однозначно позитивними.

У 1927 році Соколянський висловив свою думку про Куряж американському педагогу Л.Вільсон під час її перебування у Харкові в пошуках „нових шкіл нової Росії” (як власне і буде називатися її книга, що вийде через рік): **„Я би що-небудь украв, аби мене відправили туди”**.

У 30-ті р. кар'єра Соколянського дала тріщину. Він потрапив у смугу переслідувань української інтелігенції. Все розпочалося з гострої критики, висловленої на його адресу (поряд з іншими представниками Харківської школи”) в умовах дискусії, що розвернулася в ті роки „на теоретичному фронті педагогіки” у резолюції „дискусійної сесії” УНДПУ 15 – 20 лютого 1931 р. за участю (на третій день її роботи) наркома освіти УРСР М.О. Скрипника. Йшлося про те, що „відомі працівники цієї української групи ухилялися від принципів діалектичного матеріалізму”. Соколянського звинуватили в тому, що він наче розглядає „педагогіку як науку, що є частиною природознавства, а „ це неминуче призводило до механістичних позицій”. У жовтні 1931 року він „за власним бажанням” був звільнений від керівних постів у Наркомосі. У жовтні 1933 р. його прізвище є в опублікованій постанові ЦКП(б) „Про роботу українського науково-дослідного інституту педагогіки і Всеукраїнського товариства „Педагог-марксист”, де керівництво УНДПУ і створене при ньому товариство звинувачувалися в націоналізмі. Поява постанови передувала звільненню Скрипника з посади наркому освіти УРСР (було обрано Затонського).

Згідно з документами КДБ України, 7 грудня 1933 р. Соколянського заарештували, оскільки він звинувачувався у приналежності до української контрреволюційної організації.



Постановою судової трійки ГПУ УРСР від 8 березня 1934 р. він був підданий обмеженню свободи строком на 3 роки умовно і з-під варті звільнений.

12 жовтня 1937 р. Соколянський був заарештований вдруге. Цього разу він звинувачувався у „приналежності до антирадянської організації”.

Звільнившись у травні 1939 року – мабуть, у зв’язку з переглядом слідчих справ після звільнення Н(М.)І.Єжова з посту наркому НКВД СРСР у грудні 1938 р., Соколянський був вимушений покинути Харків і переїхати до Москви. Він став тут старшим науковим співробітником і директором школи для глухонімих дітей Науково-практичного інституту спецшкіл і дитбудинків Наркомосу РФСР. У 1958 р. його реабілітували й поновили в публікаціях.

### **ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ КРАМОВ – народний артист СРСР**

(спогад дружини Олександри Воронович)

...Мій чоловік, артист Олександр Григорович Крамов, приблизно в середині тридцятих років міцно подружився з Антоном Семеновичем Макаренком. Він був частим гостем нашої сім’ї. У цікавих бесідах непомітно пропливав час. А недостачі в темах для розмов не було! Антон Семенович гаряче цікавився життям Харківського російського драматичного театру, його репертуаром, акторами. Крамов, у свою чергу, проявляв живий інтерес до комуни імені Дзержинського, до його побуту, традицій. Але не тільки комуна й театр були темами безконечних бесід цих великих і справжніх друзів. Здавалося, не було такого життєтрепетного питання, яке б їх не займало. Нові твори радянських і зарубіжних письменників, подвиги наших полярників, соціалістична перебудова села, промова делегата СРСР на асамблеї Ліги націй, плани реконструкції Харкова – всі ці і сотні інших питань цікавили Макаренка й Крамова!

Слухати їх бесіди ніколи не було скучно. Обидва володіли чудесною спроможністю живого, оптимістичного сприйняття подій; обидва були наділені природним гумором і дотепом. Ніколи не забути, як Антон Семенович, чудовий імітатор, в особах відтворював перед Крамовим яку-небудь серйозну сценку із буднів комуни. Олександр і оточення від душі сміялися, оскільки за переказами Макаренка це виглядало правдоподібно, природно, життєво.

– Ти – чудовий актор! – говорив Крамов Антону Семеновичу. – У тебе це виходить цілком професійно...

Антон Семенович гаряче, до самозабуття любив театр. Він був справжнім театралом, людиною з великим, тонким і серйозним

смаком. Під час кожного свого приїзду в Москву Макаренко обов'язково, як би він не був зайнятий, відвідував театр і особливо МХАТ.

Ще в голодні двадцяті роки в горьківській колонії Антон Семенович створив самодіяльний театр. Не драматичний гурток, а саме театр. Щоб зрозуміти ставлення Макаренка до нього, досить згадати розділ „Педагогічної поеми” – „Театр”: „Театральна наша діяльність у другій колонії розвернулася дуже швидко і протягом трьох зим, ніколи ні на хвилинку не знижуючи темпів і розмаху, кипіла в таких грандіозних масштабах, що я сам зараз з трудом вірю тому, про що пишу.

За зимній сезон ми ставили біля 40 п'єс, і в той же час ми ніколи не ганялися за яким-небудь клубним забезпеченням і ставили лише найсерйозніші великі п'єси в чотири-п'ять актів, повторюючи, звичайно, репертуар столичних театрів. Це було ні з чим не порівняне нахабство, але, чесне слово, це не було халтурою”... Педагогічна поема, 1973, с.212).

А.С.Макаренко надавав самодіяльному театрові велике виховне значення: „Дякуючи йому (театру) значно покращилася мова колоністів і розширювався їх кругозір”, – писав він.

Різноманітними й багатими засобами педагогічного впливу володів Антон Семенович. Одним із цих засобів і був самодіяльний театр.

Про що б Антон Семенович не розказував, він завжди захоплював і запальовав слухачів. Одна ж розповідь про московські театри, про спектаклі художнього театру, які він дивився по два рази, так глибоко схвилював педагогів і колоністів, що коли він закінчив: „А добре було б нам організувати власний театр у колонії”, – всі зустріли його слова бурхливим схваленням.

Театр для Макаренка не був простою розвагою. Він був таким само важливим, як школа, виробниче навчання вихованців. У самодіяльному драматичному театрі Антон Семенович вбачав, як він говорив, „педагогічну необхідність”, засіб культурного виховання молоді.

Антон Семенович володів бездоганними акторськими здібностями. Роль городничого в „Ревізорі” була ним зіграна блискуче. Перед репетицією він аналізував образи п'єси. Хоча репетиції й затягувалися інколи до двох-трьох годин ночі, ніхто із учасників майбутнього спектаклю не висловлював незадоволення: Антон Семенович умів вчасно підняти настрої стомлених акторів комічною сценкою, цікавою розповіддю, веселим жартом. Міркування ідеологічні й педагогічні, а також необхідність пристосовуватися до

обмежених сценічних можливостей заставляли Антона Семеновича багато що змінювати й доповнювати в текстах п'єс. Але з кожною новою постановкою росли й актори, й глядачі.

Вихованці комуни імені Дзержинського запрошували сільську молодь із Шишківки брати участь у спектаклях. Комунари, помимо класичних п'єс, ставили політичні огляди: „Дзержинці в Європі”, „Паровоз”, складну політичну сатиру, в яких висміювалися Пуанкаре, Бріан, Макдональд, Пілсудський... Колишні дзержинці, які й досі живуть у Харкові, розповідають нам, що спектаклі комуни дивилися не лише її вихованці, але й жителі Померок, Шишківки, Данилівки, П'ятихаток.

Ми з Крамовим та й інші актори Харківського російського драматичного театру багато разів бували на комунарських спектаклях. У залі для глядачів ми завжди бачили велику кількість гостей.

Ця макаренківська практика культурно-просвітницької роботи серед населення бере свій початок ще в двадцятих роках, у полтавський період колонії імені Горького.

Цікаво, що культурний вплив макаренківського театру поширювалося за межі колонії імені Горького, а згодом і комуни імені Дзержинського. У своєму першому листі до Олексія Максимовича Горького 8 липня 1925 року Антон Семенович повідомляє: „Маємо свій театр, в якому щотижня ставимо п'єси для селян – безкоштовно. Театр збирає до 500 глядачів... Усі ці чотири роки ставимо „На дні”. Кажуть, що добре виходить. П'єсу ми знаємо майже напам'ять”.

У колонії ставилася „Одруження” Гоголя, були показані „Блоха” за твором М.Н.Лескова „Лівша”, комедії Гольдони й Мольєра, п'єси Чехова.

Про велику і справжню закоханість Макаренка в мистецтво засвідчує буквально кожен, хто добре знав Антона Семеновича. Ця пристрасть до театральних вистав незабаром передалася всім колоністам. У колонії Горького не було жодної людини, яка б так чи інакше не була б причетна до театральної діяльності. Були створені театральні зведені зағони, позначені літерами, що визначали їх призначення: А – (артисти), П – (публіка), Д – (декоратори), Р – (реквізит), О – (одяг), ПП – (прибирання приміщень), Ш – (шумне), З – (завіса). Для постановки вибиралися п'єси з великою кількістю діючих осіб, оскільки дуже багато колоністів хотіли грати. Щодо цього Антон Семенович говорить:

– Нам було вигідно збільшити число тих, хто вміє триматися на сцені.

Макаренко бачив у самодіяльному театрі силу, що змінювала характери людей. Він прагнув показати своїм вихованцям справжнє

мистецтво... Багато харківських акторів і донині пам'ятають цих вдячних глядачів. Притихлі, з палаючими очима стежили вони за поведінкою на сцені добре знайомих їм уже героїв п'єс. Олександр Григорович Крамов говорив: „У залі для глядачів вихованці Макаренка вміли плакати й сміятися. Це був чуйний глядач, який умів сприймати, перед яким завжди ми грали з натхненням...”

У своїх висловлюваннях А.С.Макаренко звертав увагу на виховну роль театру й кіно. Показовою щодо цього є його стаття „Воспитание культурных навыков”. У ній А.С.Макаренко попереджував, що лише у виняткових випадках можна дозволяти відвідування дітьми молодшого віку театру й кіно й то лише на спеціальні п'єси: Макаренко вважав, що краще стриматися від відвідування дітьми такого віку театру й кіно, оскільки кількість п'єс, що відповідають цьому віку, дуже незначна.

Антон Семенович Макаренко був не лише режисером і актором самодіяльного театру, – він був також і драматургом. Для колонітського й комунарського театру він писав багато сатиричних оглядів, скетчів, одноактних п'єс. Дружина Антона Семеновича, Галина Стахіївна, пише в помітках до „Творів” А.С.Макаренка: „Тексти літературно-музичних постановок писав сам Антон Семенович...”

Як відомо, першим серйозним драматичним дебютом Макаренка була його п'єса „Мажор”, у якій ідеться про побудову в комуні імені Дзержинського заводу електроінструментів. Герої п'єси увесь час ніби зайняті прозаїчними справами, і все ж на кожному кроці педагоги, інженери, комунари обговорюють і розв'язують складні питання моралі. Ідея п'єси – нове життя неминуче породжує нову мораль.

П'єсу „Мажор” Макаренко запропонував під псевдонімом Андрій Кальченко на Всесоюзний конкурс п'єс. Журі конкурсу прийняло її до постановки: із друку вона вийшла в 1935 році в Москві, у видавництві „Художня література”.

Артистка О.Воронович вирізняє роль Горького в літературній та театральній діяльності А.С.Макаренка, зосереджуючи увагу на такому: „Один із листів А.С.Макаренка до О.М. Горького (26 січня 1935 року) якнайкраще характеризує роль, яку зіграв великий письменник у творчості Макаренка-драматурга:

„Дорогий Олексію Максимовичу!

Якщо Ви пам'ятаєте, весною минулого року я був прийнятий Вами і запропонував Вам свою п'єсу „Мажор”, яка перед тим побувала на конкурсі Раднаркому й одержала рекомендацію.

У загальному плані Ви п'єсу мою схвалили, запропонували дещо поправити. Я драматург молодий, і мені легше написати нову п'єсу, ніж виправити стару. І все ж таки попрацював над „Мажором” і

передав її для друку в державне видавництво „Художня література”. Звідти я отримав дуже гарний відзив: незабаром вона повинна вийти в світ. Ваше позитивне ставлення до мого драматичного дебюту, а потім успіх п’єси в „Художній літературі” мене настільки окрилили, що я навіть знехтував невдачею моїх спроб прилаштувати її в театрі (МХАТ відгукнувся негативно, всі інші навіть не відповіли), тим більше, що ці спроби не відзначалися особливою енергією.

Одне слово, я написав ще одну п’єсу „Ньютонові кільця” (чомусь приховуюсь під прізвиськом Гальченко). Мене захопила тема відобразити гру найдрібніших блисків, зайчиків, на дуже обмеженій ділянці нашої боротьби, мені хотілося цією райдужною грою підкреслити велич і впевненість нашого руху...”

Через деякий період, у лютому 1935 року, Антон Семенович одержав від Олексія Максимовича відзив про „Ньютонові кільця”:

„На мій погляд, – писав Горький, – „Ньютонові кільця” п’єса весела і, якщо хочете, я можу передати її в театр Корша чи Вахтангова”.

Тема виховання людини характерна не лише для „Ньютонових кілець”, але й для більшості драматичних творів Макаренка. Як відомо, перу Антона Семеновича належать кіносценарії: „Справжня людина”, „Колоністи”, „Сила колективу”, п’єса „Турбота про людину”. Усі вони присвячені молоді, формуванню характеру юних патріотів, етики й моралі.

Вихованці Макаренка обрали Крамова почесним комунаром.

Велику роботу в комуні проводила *артистка Л.Скопіна і режисер М.Петров...* Часто Макаренко приїжджав до нас у гості в оточенні „свити” – його як завжди супроводжували два-три комунари, у тому числі й Олександр Гуляєв, який став згодом секретарем Крамова, депутатом Верховної Ради УРСР.

У 1938 р. Макаренко в бесіді з письменниками-початківцями говорив:

– При мені завжди є мініатюрний блокнот, у якому я дуже коротко, одним словом, відзначаю те, що потім детальніше вношу в записну книжку...

Пристрасно і з натхненням говорив Антон Семенович про свою педагогічну роботу. Так могла говорити лише людина, яка палко любить життя, дітей... З якою гордістю і радістю говорив нам Антон Семенович про хорошу, світлу долю своїх вихованців.

Усі, хто був близько знайомий з Макаренком, знає його любов до мистецтва.

Антон Семенович любив не тільки театр, а й музику, живопис. У нього був гарний смак. Комунари могли одержувати квиток на будь-

яку виставку харківських театрів. Їм був відкритий широкий доступ у театри, і ми з задоволенням дивилися (навіть по кілька разів!) усі прем'єри. Зрозуміло, жодного нового спектаклю не пропускав і Антон Семенович. Особливо Макаренко любив оперу, міг багато разів слухати одну і ту ж оперу і нас прилучав до серйозної музики. В оперу колоністи ходили часто, знали навіть багатьох артистів і імена дійових осіб опер Чайковського, Мусоргського, Россіні, Верді...” (А.Воронович. Друг театра. Удивительный человецише // Воспоминания об А.С.Макаренко / Лит. Запись Александра Коштаньера. – Харьков: Харьков. Книж. Изд., 1959. – С.148-759).

### **ОЛЕКСІЙ ВАСИЛЬОВИЧ АРНАУТОВ** (1881 – 1938)

О.В.Арнаутов народився у сім'ї офіцера під Тирасполем Одеської губернії, болгарин за походженням. Закінчив історико-філологічний факультет – історичний відділ Новоросійського університету – в 1903 році, був учителем російської мови й історії у середніх навчальних закладах до 1910 року. З 1912 р. по квітень 1915 рік до моменту його мобілізації працює обліковцем в управліннях залізничними дорогами в Читі і Саратові. Після Казанського військового училища у травні 1916 року як прапорщик до жовтня 1917 року перебував у піхотному запасному полку. Про ці та інші дані Арнаутов інформує у своїй детальній автобіографії від 21 травня 1923 р., що містилася у справі Нарком осу УРСР.

У вересні 1921 року Арнаутов став заступником завідувача відділу дитячих закладів Ценсоцвиху, а у квітні 1922 року протягом семи місяців за дорученням Наркомосу займався допомогою голодуючим дітям, про що він писав у книзі під назвою „Голод і діти в Україні”.

Повернувшись у листопаді 1922 р. в Наркомос, Арнаутов став головою Головоцвиху.

До 1928 р. Арнаутов, як засвідчують дослідники, безпосередньо колонією ім. М. Горького не займався. Однак одержав інформацію про її розвиток, оскільки брав участь у відповідних засіданнях Головоцвиху чи Укрсоцвиху, де був присутнім Макаренко.

У статті, написаній на честь десятої річниці революції („Октябрь и дети”), Арнаутов оголошує колонію ім. М.Горького „зразком дитячих колективів”. Він вважав, що там панує режим „відкритих дверей”, „діти звідти не тікають”, успішно трудяться у своєму колективному господарстві.

Постать Арнаутова вирізняється й під час суперечок, пов'язаних із колонією ім. Ф.Е.Дзержинського в березні 1928 р., у

яких особисто він участі не брав (очевидно, доручав це В.М.Дюшен). Рішення А.С.Макаренка було уже прийнято, незважаючи на те, що письмового повідомлення він не одержав. Це видно із листа Арнаутова в центральне бюро Комуністичного дитячого руху України 18 червня, а 27 червня в урядовій газеті „Вісті” було оголошено про звільнення Макаренка. 10 травня Макаренко сам подав заяву на звільнення його від роботи, але інспекція народвіти попросила його залишитися до приїзду Горького. Тому візит Арнаутова 11 липня в колонію слугував у дійсності лише „з’ясуванням” деяких питань. Макаренко сам про це безпосередньо повідомляв у листі: „Наша бесіда допомогла і мені остаточно з’ясувати те, що від мене вимагається і як мені потрібно діяти. Незалежно від того, **які репресії** (виокремлено нами) можуть бути до мене застосовані, я продовжую бути впевненим у правильності мого варіанту дитячої організації”. І в кінці цього листа сказано: „Все це спонукає мене просити Вас зняти мене з роботи”.

Під час терору Арнаутова заарештували. Його ім’я згадується в протоколах допиту з так званої справи „українського націоналістичного центру” в травні 1931 року. І.А.Попов, якого допитували чекісти, признався в тому, що Арнаутов, як і Мізерницький, є прихильником цієї контрреволюційної підпільної організації. Цього було достатньо, щоб його заарештувати.

Є наявними достовірні свідчення про подальшу трагічну долю цієї людини. Як повідомило Управління Служби Безпеки України по Одеській області, „Арнаутов Олексій Васильович..., житель м. Одеси, був заарештований 1 листопада 1937 року Управлінням НКВД по Одеській області у зв’язку із звинуваченням у тому, що він був активним учасником антирадянської есерівської терористичної організації, ст. 54-8; 54-11 УК УРСР Рішенням Військової Колегії Верховного Суду УРСР 22 вересня 1938 р. винесено вирок – розстріляти. Вирок було виконано негайно 22 вересня 1938 року в м. Києві. Місце захоронення невідомо. Реабілітований 29 вересня 1956 року Військовою колегією Верховного Суду СРСР.

#### **1.4. Перші пропагандисти педагогічних ідей А.С.Макаренка**

Одними із перших пропагандистів педагогічних ідей А.С.Макаренка стали педагоги Г.Г.Ващенко, Л.Є.Кораленко, С.М.Рівес, А. Г. Тер-Гевондян, А. І. Зільберштейн.

## Л.С. КОРАЛЕНКО

Л.С. Кораленко на початку 1921 року працював з так званою „ударною бригадою” дослідно-пошукової колонії для дітей і підлітків у колишньому маєтку брата поета Плещеева в с. Петрово-Красносілля Дебальцевського повіту. Він повинен був за сумісництвом виконувати два завдання: бути заступником уповноваженого губвно по Окрсоцвиху і керувати безпосередньо організацією дослідного дитячого будинку.

Відвідуючи дитячі заклади, він мав уяву про загальні шляхи їх розвитку, а працюючи в дослідному дитячому будинку, бачив внутрішні деталі цього процесу. Потрібно було допомогти і педагогам засвоїти повну методику роботи з дітьми, розкрити „секрет”, який полягає у тому, щоб ініціатива у всьому виходила від самих дітей, щоб вони відчували себе господарями у своїй організації.

Про Макаренка, про його новаторство, знахідки й успіхи, про боротьбу за нове в педагогіці Кораленко дізнався вперше із книги Маро (Лівітіної), виданої у Харкові у 1924 році. З тієї пори виникло пристрасне бажання ближче познайомитися, побачити на свої очі його роботу, перевірити свої несміливі кроки, у чомусь закріпитись, щось поправити, від чогось, можливо, відмовитися... Пропонуємо спогад, що характеризує ставлення Л.С.Кораленка до А.С.Макаренка:

„...Випала і мені нагода особисто познайомитися з Антоном Семеновичем. Після ліквідації губерній зміцнювали округи, і я потрапив в апарат народосвіти. Нас – відповідальних працівників народної освіти з місць – зібрали на всеукраїнський семінар з педагогіки у Харкові, де мені ще до знаменитої Курязької колонії вдалося побачити наочно живих куряжан, зрозуміло, уже не в первісному стані.

Коли я якимось провулком пробирався до однієї із головних магістралей міста, мені перегородив шлях строкатий натовп, серед якого неважко було розрізнити інтелігентів і робітників. Я помітив, як то один, то інший збентежено підносив носову хустинку, щоб утерти сльози, що мимоволі набігали. Мене це особливо здивувало, коли я почув чіткі звуки веселого маршу... І лише тоді все зрозумів, коли вибрався до магістралі і побачив крокуючу церемоніальним маршем колону, у якій уже ніяк не можна було розрізнити, де колишні куряжани, а де старі, загартовані горьківці: тут уже всі були горьківцями.

*У білосніжних костюмах, з розгорнутим прапором, власним оркестром струнко рухались вчорашні безпритульні...*

Це і була моя перша зустріч з горьківцями.



А потім нам зробив доповідь сам Антон Семенович, темою якої була організація виховання важкого дитинства. Він піддав сміливій критиці теорії дефективності і типології важкого дитинства Бельського, Залкінда і інших в свій час модних авторів, висунувши свою, засновану на живому спостереженні, і тут же запропонувавши свої висновки про роль господарства, праці, дитячого колективу, романтики, покарання в справі виховання.

Нам були роздані тези. Я їх зберіг і пізніше, за порадою Галини Стахівни, здав в архів при бібліотеці ім.Ушинського. Вони увійшли в 7-й том першого видання „Творів” А.С.Макаренка.

Слід сказати, що незважаючи на опір „олімпі”, резолюція щодо доповіді Антона Семеновича, прийнята учасниками наради-семінару, представниками з місць, периферії, була позитивною: були схвалені усі рекомендації А.С.Макаренка, зокрема про роль господарства, суворого режиму, трудових занять, їх характер, про організацію дитячих колективів, відповідальність за порядок і роботу, особливо старост (командирів).

Після закінчення семінару нас – його учасників – направили на екскурсію в Курязьку колонію. З дозволу начальства я затримався там на кілька днів, щоб познайомитися детальніше з постановкою роботи. За час перебування в колонії вдалось побачити низку найважливіших компонентів, із яких складалась уся система виховної роботи в цьому закладі нового типу: це і чіткий трудовий ритм, і суворі організація дитячого колективу, і постійно функціонуючий центр завжди вдало запроєктованих близьких і далеких перспектив з їх затратною радістю („закінчимо успішно педагогічний рік – поїдемо до моря або на Волгу, а то і в „столицю”), і суворі критика товариша, і шефство старших над молодшими, і складний, але так влучно діючий метод „вибуху”, і лейтмотив усього цього чудового інструментування – педагогіка паралельної дії...

Тут уперше я і побачив справжній взірєць, живий, невмираючий приклад того, як у всіх деталях потрібно по-новому будувати справу виховання і не лише безпритульних тієї епохи. У резолюції, яка була прийнята щодо доповіді Антона Семеновича всеукраїнською нарадою, прямо говорилось, що система і методика А.С.Макаренка повністю придатна для усіх дітей, а не тільки так званих „важких”.

Я порівнював наш власний досвід (мій і моїх друзів), і хоча не знаходив принципової різниці, але те, що у нас спостерігалось в тих чи інших випадках у зародку, тут було у повному розвитку, в повному розквіті, у вже відмінно відшліфованих формах...”

(Кораленко Л.Е. Встречи, первые шаги // А.С.Макаренко. – Книга 5. – Львов: Изд. Львовского университета, 1963. – С.160-165).

## СОЛОМОН МАРКОВИЧ РІВЕС (1892 – 1953)

Відомий учений-педагог, член-кореспондент Академії педагогічних наук, доктор педагогічних наук, професор С.М. Рівес свою практичну діяльність почав з вечірньої школи для трудових підлітків, які працюють, викладачем літератури, вихователем, а пізніше керівником дитячих закладів для безпритульних дітей. За його безпосередньою участю була створена *школа-комуна, а згодом „Дитяче містечко” в м.Одесі*. Аналіз і теоретичне узагальнення роботи цього навчально-виховного закладу дані в книзі „Досвід комуністичного виховання” (1922 рік), написаній спільно з М.М.Шульманом. Перше видання цієї книги вийшло під редакцією і з передмовою В.П.Потьомкіна, який працював тоді завідувачем Одеського губернського відділу народної освіти.

Пізніше, працюючи викладачем педагогічних технікумів, поєднуючи педагогічну діяльність з великою пропагандистською, лекторською роботою на курсах підготовки молодих педагогів, Соломон Маркович не забував про нагріті потреби практичних працівників шкіл. Він – автор багатьох навчальних і методичних посібників для вчителів, праць з різних галузей педагогічної науки: теорії виховання, дидактики, школознавства, історії педагогіки.

Умови, в яких здійснювався педагогічний подвиг А.С.Макаренка, були йому добре відомі, оскільки науково-педагогічній діяльності С.М.Рівеса передувала велика, напружена творча робота уже в перші роки радянської влади щодо боротьби з дитячою безпритульністю в Україні. Є підстави вважати, що в ті роки А.С.Макаренко і С.М.Рівес зустрічалися, були знайомі, брали участь у республіканських нарадах, які проводились Наркомосом України. У будь-якому випадку про досвід одеського дитячого містечка А.С.Макаренко у ті роки знав.

У дискусії, яка велася в педагогічній науці у другій половині 20-х рр., А.С.Макаренко і С.М.Рівес займали не у всьому однакові позиції. Про це свідчить книга С.М.Рівеса „Про заходи педагогічного впливу”, в якій він дає негативну оцінку будь-яким засобам покарання. Макаренко, як відомо, дотримується іншої думки з цього питання.

У 30-ті роки С.М.Рівес став палким прихильником і пропагандистом ідей видатного педагога А.С.Макаренка. Він багато зробив для теоретичного їх розвитку, для перетворення ідей у практику.

## ВАЩЕНКО ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ (1878-1967)

Г.Г.Ващенко народився у 1878 році на Полтавщині, українець, походив, як він сам про це повідомив у своїй автобіографії, опублікованій у 1963 році в Мюнхені, із старовинного козацького роду, який одержав дворянство у XVIII ст. Батько його був спочатку управляючим маєтку, а згодом – поміщиком (Ващенко Г. Моя автобіографія // Філософський факультет: Наукові записки. – Мюнхен. – 1963. – №7. – С.5-9 (посилання як на: Автобіографія). Записи із приватного архіву Г.Ващенко в Мюнхені). Однак у своїй анкеті у лютому 1927 року із архівних фондів Наркомосу УРСР у графі „соціальне походження” він пише: „Батько – дворянин”, „мати – селянка” (ЦДАВО, 166 – 12 – 1059, л.10б), і, зрештою, в особистому листі за грудень 1930 року із усього цього виходили досить прийнятні для того часу дані про його походження – „селянин” (там само, л.2 об.).

Закінчивши словесне відділення Московської духовної академії в 1903 році, Ващенко викладав у церковних і державних школах, був одним із керівних працівників Полтавського Губнаросу, керівником кабінету соціальної педагогіки і викладачем, пізніше став професором Полтавського інституту народної освіти. Як ніхто інший, *Ващенко вивчав методи виховання в дитячих закладах Полтавщини, в тому числі і в колонії ім. М.Горького*. До цих пір відомі п'ять його статей за 1925-28 рр. Крім однієї праці, опублікованої анонімно в центральному українському журналі „Шлях освіти”, в радянському макаренкознавстві вони не розглядались, а для їх автора – після його ідентифікації у 1979 році замовчувались. У лютому 1928 року в Полтавському журналі „Наше слово” під заголовком „Школа як суспільно-культурний центр” з'явилася стаття, у якій поряд з іншим йшлося про таке: „...ціла низка закладів соціального виховання, як у РСФСР, так і в Україні, здійснили немало цікавих спроб щодо організації суспільно-корисної праці дітей, пов'язуючи її з трудом очучуючого населення.

Провідними при цьому виявились заклади інтернатного типу – дитячі колонії і містечка. Наприклад, можна вказати на колонію ім.М.Горького, яка перше була в Ковалівці Полтавського округу, а потім – переведена на Харківщину. Вихованцями колонії є майже виключно малолітні правопорушники... Здавалося, що ніякими засобами неможливо виховати із цих дітей корисних членів суспільства. І, дійсно, для старої школи з її відірваним від життя книжним навчанням таке завдання було не під силу. Але колонія Горького не лише не відмовилась від такого завдання, але й блискуче його виконала.

Значна частина вихованців колонії поступає на робфак. Можна чекати, що в майбутньому із колишніх малолітніх злочинців вийдуть

вчені і організатори нового життя. Частина колишніх вихованців колонії здійснює передове життя в ролі рядових чесних робітників. Такі успіхи колонії пояснюються тим, що вона стала на істинно новий шлях організації педагогічної роботи. В основу усього життя колоністів у ній покладений справжній труд, переважно сільськогосподарського характеру. Труд є тією основою, на якій ґрунтується в колонії навчання, взаємні стосунки між колоністами і колонійською дисципліною. В процесі дисциплінуючої праці колоністи позбавляються своїх злочинних звичок і виробляють в себе схильність до трудового життя. Разом з тим труд є для колоністів могутнім засобом для того, щоб встановити зв'язок з трудовим життям оточуючого населення.

Колонія веде своє господарство і їй завжди доводиться мати зв'язки з оточуючим селянством. Колонія сама прагне до того, щоб ці зв'язки були найміцнішими і найрізноманітнішими. Удосконалюючи техніку свого господарства і піднімаючи рівень свого колективного життя, вона стає для оточуючих селян могутнім культурним вогнищем. Селяни вчать в колонії нових і кращих засобів обробітку землі, запозичують у неї кращі сорти сільськогосподарських рослин, бувають на її вечорах, виставках, спектаклях і ін. Під час заснування колонії в Ковалівці селяни буквально боялися її, як кажуть, обходили десятою дорогою. З часом від цього страху не залишилось і сліду. Селянство оцінило культурну діяльність колонії і протягом неповних двох років прониклось таким довір'ям до неї, що охоче приймає колишніх правопорушників у своє середовище, віддає заміж своїх дочок за колишніх колоністів та ін." (Ващенко Г. Школа як громадсько-культурний центр. „Наше слово. Літературно-громадсько-політичний та культурно-науковий ілюстративний додаток до газети „Більшовик Полтавщини". – 1928. – №2. – С.33-35 (тут – с.33-34); також у зб.2 „Україніка" (див.прим. 203), с. 70-72).

Професор Ващенко мав науковий інтерес до досвіду А.С.Макаренка, а тому його можна вважати представником від сфери науки.

Л.Т.Коваль, який перед приходом на роботу в колонію ім. М.Горького (липень 1925 р.) не раз мав з Ващенком справи як голова студентського комітету і секретар комсомольської фракції технікуму, характеризує його (з бесіди з М.М.Оксою, 1985р.) як „людину високої кваліфікації і всебічної ерудиції", але так само як і „націоналіста за переконанням". Пізніше Коваль доповнив це висловлення (також у бесіди з М.М.Оксою, 1992 р.): „На лекціях він добре відгукувався про колонію А.С.Макаренка. Говорив, що в його виховній системі велике майбутнє і що ми поїдемо на екскурсію, щоб

переконалися наочно у правдивості його слів. Але екскурсія не відбулась. Однак під враженням лекції професора Ващенка ми з другом самостійно відвідали колонію. Ващенко на лекціях молився на Макаренка як на Бога в педагогіці. Він був знайомий з А.С.Макаренком і до його системи виховання ставився добре. З яким захопленням він говорив про Макаренка! Висока оцінка Ващенком діяльності Макаренка в колонії ім. Горького, про що говорить Л.Т. Коваль, одержала також своє відображення у книзі, яка вийшла з друку в Полтаві восени 1925 року, „5 років роботи з дітьми – правопорушниками”. Збірник статей працівників Полтавських закладів для правопорушників під редакцією професора Ващенка. Серед авторів цього універсального збірника – тодішній голова окружної комісії у справах неповнолітніх Б.Ольшанський („Детская беспризорность и борьба с нею в Полтавщине”. с.1-30), А.С.Макаренко („Очерк работы Полтавской колонии им.Горького”, с.31-49). У передмові до книги, яка є єдиним тут розділом українською мовою, Ващенко серед іншого пише: *„Індивідуальний підхід до правопорушника із здоровою спадковістю необхідний лише під час вивчення його з метою помістити в той чи інший заклад соціального виховання, а після цього будь-яке виділення його із маси дітей є недоцільним.*

*І це прекрасно довела практика роботи колонії ім.М.Горького. Це заклад, яким має право гордитися Полтава. Досягнення її дійсно великі. Порівняно за короткий час свого існування вона випустила багато чесних робітників. Із них 30 – робітфаківці.*

*Діти – правопорушники перетворюються в ній у нових працездатних юнаків, які із захопленням ведуть господарську роботу і трудяться в школі над своїм розвитком.*

*Приємно спостерігати за роботою колоністів, оскільки в ній багато свідомості і спритності. Але більше всього вражає те, що життя в колонії направляєтся безпосередньо правопорушниками. Вихователів і адміністрації майже не видно. Вони або працюють разом з дітьми, або ведуть свої господарсько-адміністративні справи, що безпосереднього відношення до керівництва дітьми не має. Колонія не лише не застосовує якого-небудь індивідуального підходу до правопорушників, але принципово не цікавиться минулим дітей і прагне до того, щоб вони його забули.*

*Великі досягнення в роботі колонії пояснюються виключно умілою організацією життя правопорушників на основі виробничої праці. Діти працюють в господарстві, і сама робота показує, які організаційні норми є ефективнішими для роботи. З метою розвитку в дітей почуття відповідальності перед колективом, а також формування здорових норм поведінки, робота проводиться за*

*визначеним планом, виробленим самими дітьми з участю вихователів, і, крім цього, ведеться ретельний облік як праці дітей, так і вихователів. Можна не погоджуватись з деякими деталями в роботі колонії ім. Горького, але основна ідея, на якій ґрунтується остання, думка про те, що головною умовою для здорового виховання неповнолітніх правопорушників є цілеспрямована організація колективного життя їх – безумовно правильна” (5 лет работы с детьми – правонарушителями. Сборник статей работников Полтавских учреждений. Издан для правонарушителей под ред. профессора Ващенко Полтавской комиссией по делам несовершеннолетних. Полтава, 1915).*

У ставленні Ващенко до системи А.С.Макаренка згодом з’явилася ціла низка суджень, які полягали, по-перше, в тому, що Макаренко у своїх виступах „заперечував педагогіку” і „будь-яке значення в педагогічній роботі педагогічної літератури, хоча, як визначає Ващенко, завком ім. Горького читає багато педагогічних книжок, що дає йому можливість триматися на рівні педагогічної думки”. По-друге, в позиції Макаренка щодо покарань: „...Не лише надає великого значення покаранням як засобу виховання, не тільки пропонує їх застосовувати в колоніях для неповнолітніх правопорушників, але і взагалі в закладах соціального виховання, а пропонує навіть скласти положення про покарання у відповідності із вчинками дітей. Це своєрідне „положення про покарання” повинно бути вироблене компетентною комісією, щоб воно могло широко використовуватися нашими закладами”. При цьому покарання, як вважає Ващенко, у Макаренка в „його закладі практично не грає великої ролі”.

На основі усього цього можна дійти висновку, що Макаренко-письменник використав звіт для уже згаданого епізоду першої зустрічі „завкола Горького” з Джуринською в „Педагогічній поемі”. Тобто не Роза Берлін, а Ващенко був у цьому випадку приводом для розмови про заперечення ним педагогіки взагалі і педагогічної літератури зокрема. Ващенко бачив також небезпеку і в тому, що під час „спроби налагодити життя в закладах вчительство звернулося до старих, засуджених педагогікою засобів виховання, якими є покарання”.

Варіант звіту про конференцію, на якій розглядалися ці питання (15-16 січня 1926 року), з’явився у розмноженому на гектографі журналі Полтавського інституту народної освіти, містить також такі витяги із виступу про колонію ім.М.Горького і її керівника: „Необхідно відзначити, що ця колонія одна із кращих, а може і найкраща в Україні. Вона дійсно виховує із дітей-правопорушників корисних громадян з відповідними трудовими звичками і робочою дисципліною. Досягнення колонії пояснюються, головним чином, тією повною відданістю і захопленням

*роботою, що характеризують Макаренка. Маючи безсумнівну педагогічну здібність і великий запас енергії, Макаренко зумів захопити трудом як своїх співробітників, так і дітей. Що стосується організації життя колонії і методів виховної роботи, які застосовуються в ній, то вони є додатком до життя ідей кращих представників трудового виховання” (В-во Г. Конференція робітників установ соціального виховання закритого типу в м.Полтаві 1926 року. Записки Полтавського ІНО. Т.1. – С.172-176; також у зб. „Ukrainica”, с.26-30).*

Наступна стаття Ващенко з висловлюванням про колонію ім.М.Горького „Досягнення закладів соціального виховання інтернатного типу на Полтавщині” вміщена у виданому В.Дюшен томі під назвою „Дитяче містечко. Збірник методичних матеріалів під ред.В.Дюшен”. (Див.”Літопис українського друку”, 1928. №7-8, с.161), яка появилася у лютому 1928 році в Харкові „Ващенко Н. (!) Досягнення установ соціального виховання інтернатного типу на Полтавщині. В кн. Дитяче містечко. Збірник за ред. В.Дюшен (Харків) 1928, с.11-17; також в зб. „Ukrainica” с.75-81) і який є, насамперед, матеріалом Київського і Полтавського округів. Тут (як і в уже на початку цитованої статті, підготовленій майже одночасно з ним) автор знову повертається до своєї попередньої позиції в ставленні до роботи А.С.Макаренка, відповідно до поваги і захоплення, акцент на небезпеку для радянської педагогіки, на яку він вказував ще на Полтавській конференції у січні 1926 році, зник. Він виокремлює ентузіазм педагогів, подібних Макаренку: „які, не дивлячись на важкі умови праці, не залишили своєї роботи, проявляючи в ній багато творчості. Між ними є ентузіасти типу Песталоцці, пронизані діяльною любов'ю до дітей, позбавлені будь-якого сентименталізму, енергійні організатори з міцною волею і великим адміністративним обдаруванням, талановиті господарники, які із нічого створили міцне господарство дитячого будинку”. Про колонію А.С.Макаренка, переведену в Куряж, прямо сказано: „Є дитячі заклади, організація яких надзвичайно струнка і цільна, і вони цілком побудовані за виробничим принципом. Зразком таких дитячих закладів стала, наприклад, трудова колонія Горького на Полтавщині. В основу організації життя колоністів тут покладений труд. Всі різноманітні дитячі організації, а також виховні заходи педагогічного персоналу послідовно впливають з нього.

*В колонії панує сувора робоча дисципліна, продиктована не волею завідувача чи педагогічного персоналу, а логікою самого господарства. Цій дисципліні підкоряються не лише вихованці, але й педагоги. Гідне уваги те, що стрункий спосіб життя в колонії підтримується самими вихованцями. Самоуправління побудоване тут до відповідної міри на*

*військовий манер. Його головним виконавчим органом є рада командирів. Колонія має свій прапор, його виносять в урочистих випадках, і колоністи повинні віддавати йому честь і т.п. ”.*

Викликає подив той факт, що до цих пір не відомо ні про реакцію Макаренка на всі ці публікації, ні про його особисті зустрічі з їх автором, окрім хіба що названого епізоду із другої частини „Педагогічної поеми”, хоч при житті Макаренка ніхто із учених, крім Ващенко, не приділяв так багато уваги практиці роботи колонії ім.М.Горького. У список „сфери” можливих кандидатів як діючих осіб включено, правда, ім'я Пашенка, під яким сучасні дослідники сприймають Ващенко. Цікаво при цьому те, що Пашенко спочатку стояв в списку „друзів”, звідки був викреслений і переведений у список „ворогів”. (Констатується згідно дослідження Г.Хілліга).

### **АНТОН ГЕОРГІЙОВИЧ ТЕР-ГЕВОНДЯН (1894 – 1951)**

Широко відомий у середовищі педагогів – дослідників і вчителів А.Г.Тер-Гевондян, який народився в сім'ї вірменського народного вчителя. Учитель російської мови і літератури середніх шкіл Харкова, директор трудової загальноосвітньої школи №44. Своїм досвідом роботи в трудовій школі Антон Георгійович щедро ділиться з учителями України. Лише в 1926-1928 рр. у газеті „Народний учитель” ним було опубліковано 7 статей з актуальних проблем навчання і виховання підростаючого покоління. При цьому особлива увага була приділена питанням організації і змісту трудового виховання школярів, а це свідчить про те, що уже в перші роки своєї вчительської діяльності він особливо цікавився проблемою дитячої праці.

Нагромадивши значний практичний досвід, Антон Георгійович ставить перед собою нове завдання – спеціалізуватися в галузі педагогічної теорії. З цією метою він у 1929 році вступає до аспірантури Українського науково-дослідного інституту педагогіки в м.Харкові, яку закінчив у 1931 році і одержав звання старшого наукового співробітника. Працюючи тут, Антон Георгійович послідовно обіймав посади старшого наукового співробітника, завідувача відділу педагогіки і школи, заступника директора з наукової роботи. У кінці 20-х – першій половині 30-х років пише низку наукових статей, у центрі яких дослідження питань трудового виховання і політехнічного навчання школярів, 6 із них були опубліковані на сторінках республіканських журналів „Радянська освіта”, „Робітнична освіта”, „Комуністична освіта”. Уже в ці роки він починає займатися вивченням досвіду організації виробничої праці дітей в колонії ім. М.Горького та комуні ім. Ф.Е.Дзержинського. Під



його керівництвом у Харківському педагогічному інституті іноземних мов працював студентський науковий гурток з вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка, одним із активних членів якого була племінниця педагога-новатора, студентка цього інституту, О.В.Макаренко. Під керівництвом А.Г.Тер-Гевондяна студенти проводили наукові дослідження в школах Харківської області. У цей час він разом із членами гуртка знайомиться з досвідом роботи А.С.Макаренка в комуні ім.Ф.Е.Дзержинського, пропагуючи його ідеї серед учительських колективів Харківщини.

### **АНДРІЙ ІЛІЧ ЗІЛЬБЕРШТЕЙН (1897 – 1984)**

Незважаючи на гостру боротьбу, яку доводилося вести А.С.Макаренкові з теоретиками вільного виховання, експериментальної педагогіки й педології, колонія ім.Горького користувалася великою популярністю. Її часто відвідували делегації трудящих харківських підприємств, педагоги, державні й партійні працівники, багато представників радянської й зарубіжної громадськості. Серед екскурсантів були й студенти Харківського педагогічного інституту, які під керівництвом професора А.І.Зільберштейна в березні 1927 р. побували в колонії. А.С.Макаренко розказав їм про систему виховної роботи в колонії, а згодом запросив на засідання ради командирів.

#### **Спогади про зустріч із А.С.Макаренком А.І.Зільберштейн занотував у такий спосіб**

<b>Мій стосунок до Макаренка</b>	<b>Доводилося кілька раз зустрічатися</b>	<b>Редактор „Ш.О.”</b>
	Був кілька раз у колонії	
	Особливо запам'яталася перша зустріч	
	18.03.1927 р.	
Наш похід у колонію	У педагогічних колах Макаренко був мало відомим	Тривали різні і досить суперечливі чутки: 1) Представник педагогіки муштри, подавлення особистості; 2) Чудовий педагог, майстер, який володіє авторитетом.

	Зрозуміти було важко, але наші симпатії на його боці	Фурманов
	В дорозі нас наздогнала група молодих людей (як у батьківський будинок направлялися)	Зав'язалася розмова. Вона ще більше викликала в нас прихильність до Макаренка
Перші враження	Пройшло багато років, багато що згладилося, але перші враження	Чистота, порядок, урочистість
	День святковий, світило сонце	Колоністи зрадили своїм друзям і вони розійшлися
	Антон Семенович зустрів нас привітно	Мені говорили, що під час зустрічей людям, які мають певне відношення до педагогіки, потрібно тримати себе стримано. Чекав зустрічі з тривогою.
	Але це розпочалося не тим	А.С.Макаренко проявив найпривітніше ставлення. Не читав лекції, говорив про окремі питання подій, але непомітно ввів у курс усіх основних питань. Він розповідав про працю, про колектив, про вимогу.
	З напруженою увагою ми приглядались до облич, намагаючись зрозуміти, як відбулася метаморфоза	Мило, цікаво, чудово зупинилася на одному – на керівництві колективом
Керівництво колективом	Пригостили обідом Оплата. Засідання ради Питання про форму колоністів	Заява Макаренка 1-е питання 2-е питання наше питання
Огляд комуни після ради	Чесність	Загін по боротьбі з хуліганством в Куряжі

Своїми спогадами про зустріч з А.С.Макаренком він неодноразово ділився на сторінках педагогічної преси. „Незабутня зустріч” – один із таких спогадів, який надрукований у газеті „Ленінські кадри” за 18 травня 1964 року.

„Це було в день Паризької Комуні – 18 березня 1927 р. Разом з групою студентів Харківського інституту народної освіти я йшов у Куряж, щоб познайомитися з виховною роботою колонії ім.Горького. В педагогічних колах тоді А.С.Макаренко був ще мало відомим. До нас доходили про нього і його діяльність різні і досить суперечні чутки: в одних він зображався як представник педагогіки муштри, насильства і пригнічення особи дитини, в інших – як чудовий педагог, майстер виховання, що володів секретом перетворення запущених безпритульників у дисциплінованих і працелюбних, справжніх радянських людей.

Нам важко було розібратися в цих суперечливих оцінках діяльності Антона Семеновича, але наші симпатії були на його боці. Такому ставленню значною мірою сприяв наш супутник – молодий лікар Фурманов, який, крім дитячої психоневрології, займався організацією життя харківських безпритульних. Їх у той час було досить багато і про них складалися легенди. Він часто відвідував Курязьку колонію і був прихильником Антона Семеновича.

Посередині дороги нас наздогнала група молодих людей, які, як з'ясувалось, також ішли в колонію. Це були колишні вихованці А.С.Макаренка, що почали навчатися на робітфаку; вони кожного вихідного дня приходили в колонію, як у свій рідний дім. Їх там радісно зустрічали. Зав'язалася цікава бесіда, яка ще більше піднесла авторитет Антона Семеновича. Але те, що ми там побачили, перевершило всі наші сподівання.

З часу цієї нашої подорожі минуло багато років, багато зникло з пам'яті, але добре пам'ятаю, що перше враження, яке виникло у нас, коли ми увійшли у ворота колонії, було враження чистоти, порядку і святкової урочистості. Воно не залишало нас протягом усього дня.

Колоністи дуже зраділи своїм товаришам, які прийшли разом з нами, і відразу ж втягнули їх у свої справи. Антон Семенович зустрів нас дуже привітно і присвятив увесь свій день. Він виявив якнайсерйозніше і відповідальне ставлення до ознайомлення нас із досвідом своєї роботи, зі своїми педагогічними поглядами.

Почав він з опису окремих подій з життя колонії. Наводив немов окремі, розрізнені факти, але ми навіть не помітили, як він увів нас коло майже всіх своїх педагогічних ідей. Він розповів і про те, як формує свій колектив, як організовує працю колоністів, як поєднує

вимогливість до них з повагою. Бесіда тривала довго, була живою і теплою. Положення, які він розвивав перед нами, були переконливими: в обстановці, яка нас оточувала, ми бачили підтвердження правильності його принципів і методів виховної роботи.

З особливою увагою ми вглядалися в обличчя колоністів, прагнучи зрозуміти, як сталося це чудове перетворення, про яке розповідав нам Антон Семенович. Ми бачили підтягнутих, акуратних юнаків і дівчат. Ніяк не можна було сказати, що це колишні безпритульні.

Нас почастивали смачним обідом. Ми запропонували заплатити за нього, але Антон Семенович відмовився взяти від нас гроші. Я наполягав на необхідності сплати. „Я сам не маю права вирішувати це питання, – сказав Антон Семенович. – Його може розв’язати рада командирів. Хочете, я зберу її”. Антон Семенович сказав це з такою щирістю, що я досі не знаю, чи дійсно він так високо ставив права ради командирів як керівного органу колективу колонії, чи це просто був прийом, щоб відмовитися від одержання грошей і одночасно продемонструвати нам роботу ради командирів.

У проведенні цього засідання мене вразило вміння Антона Семеновича керувати його роботою в такій формі, що у всіх членів ради створювалось враження повної самостійності і незалежності. Він показав, як може вихователь, зберігаючи керівну роль у діяльності колективу, не перетворювати її в дріб’язкову опіку, надавати йому майже повну свободу діяти самостійно.

На порядок денний було поставлено кілька питань. Першим розглядалося питання про будівництво свинарника. Розгорілася палка дискусія. Треба було бачити, як хвилювались командири загонів, знаючи важливість цього завдання і розуміючи в той же час, що у колонії немає грошей для найму робітників. А Антон Семенович, спостерігаючи це, немов ненароком кидав короткі репліки, що направляли рішення цього питання в правильне русло. У результаті було прийнято рішення створити зведений загін, у силі і працездатності якого були впевнені всі командири.

Після цього обговорювалося питання про прийом одного вихованця колонії, який самовільно пішов з колонії, а потім надіслав Антону Семеновичу листа з проханням прийняти його знову. Про це Макаренко повідомив у такій формі, що всі присутні готові були прийняти негативне рішення. Але тут несподівано Антон Семенович кинув фразу: „Він пекар хороший, а нам пекарі потрібні”. Ці слова відразу змінили настрої колективу і було вирішено дозволити колоністу повернутися, але попередити, щоб він більше не втікав.

У такий самий спосіб розв'язалося питання про оплату нашого обіду. Антон Семенович так повідомив про це, що відразу ж було зрозуміло, як піде його обговорення. Колоністи від оплати відмовились. Староста нашої групи студентів наполягав на оплаті, кажучи, що студенти одержують стипендії: колоністи допитували студентів, виявляли розмір цієї стипендії і т.д. Створювалось зовнішнє враження, що командири вирішують ці питання самі і немає сумніву, що всі вони внутрішньо були в цьому переконані. Але за всім цим була воля А.С.Макаренка. Добре запам'яталось мені в роботі цієї наради обговорення ще одного, не зовсім звичного питання.

Затверджувалась нова форма для колоністів. До цього часу хлопчикам була встановлена форма „штани – кльош”. Для колишніх безпритульних вона була дуже привабливою. У подальшому, в міру розвитку естетичних смаків колоністів, Антон Семенович вважав необхідним замінити цю форму іншою, яка більше відповіла б нашій уяві про красивий костюм. Була введена форма – штани-галіфе з обмотками на ногах. Швачка на підносі урочисто принесла костюм, пошитий за цим новим фасоном на одного з колоністів.

Рада командирів взяла найактивнішу участь у розгляді й затвердженні нової форми. Антон Семенович взяв інші окуляри і прискіпливо розглядав хвилясту лінію штанів, одягнутих на хлопчика. Командири обходили модель з усіх сторін і кожний з них робив якесь зауваження.

Нас навіть вразило таке серйозне і уважне ставлення до одягу. Тільки потім ми зрозуміли всю глибину і значення тлумачень, про те, що справжній радянський колектив повинен бути зовнішньо красивим колективом. Тому Антон Семенович таке велике значення надавав квітам, картинам, красивому одягу і всьому тому, що сприяє естетиці побуту.

Після засідання ради командирів Антон Семенович ще довго ходив з нашою групою, показував своє господарство і розповідав про плани його дальшого розширення. З особливою гордістю він говорив про моральні якості своїх вихованців. У колонії, укомплектованій з колишніх злодіїв, майже не було замків.

Почало темніти, а ми все не могли закінчити розмову. Повертались додому пізно ввечері. Незважаючи на втому, всю дорогу жваво обмінювалися думками. Ніхто вже не сумнівався в правильності і життєвості вихідних положень педагогіки А.С.Макаренка. Ми тільки хотіли глибше зрозуміти її сутність”.

Пропонуємо зразок картки, якими користувався А.І.Зільберштейн у процесі підготовки до аудиторних занять.

## Зразок картки, якими користувався Андрій Ілліч Зільберштейн

- ...убедити вас тільки в одній, основній
- ...тій, що мене надо само наважувати
- ...вирішити мою проблему. Я хочу вас убедили
- ...в тій, що ви можете бути сміливим,
- ...на деяких дарах...

А. Макаренко

Из донесе в ЗДМ 9/III 1939.

Я щезаючно убачаю педагогічне життя,  
не могу жити без неї, люблю педагогічне  
теорію..... Я люблю именно педагогічне  
теорію, а не педагогічне багатство, а  
именно велику багатство називають педаго-  
гічний теорію. Я хочу, щоб педаго-  
гічний теорію була настільки

А.С. Макаренко Сов. Тон 5

„Я чиню прици Вашого висновку к следующему:

Моя педагогічний вера: педагогічне життя, именно  
всего диалектичний - не может быть установлен  
никаким абсолютно правильным педагогіческим  
или систем. Всякое диалектичний положение,  
не исходящее из объективистской и требующий  
дальше инициации, диалектичного этапа, всегда будет  
порочным“

Из письма А. Макаренко к А. Луизи  
16.11.1939.

Статья Н. Сурдолова.  
ж. Сов. педагогика 1950. №4

„Я не знаю ни одного случая  
когда бы правильное воспитание  
дало плохие результаты“

16/

А.С. Макаренко.

З вуст А.І. Зільберштейна дізнаємося й про виступ А.С.Макаренка в Харківському пединституті в 1939 році (останній рік життя).

„Мені пригадується виступ Антона Семеновича у 1939 р. за півтора місяця до його смерті, в нас, у педагогічному інституті. Він говорив, що був присутній у Харківському педтехнікумі на доповіді одного учня з питання про радянський патріотизм, відзначав, що доповідь була гарною, що учень правильно розкрив питання виховання патріотизму на уроці і в позакласній роботі. Але разом з тим він відзначив, що таке виховання не забезпечує патріотичної поведінки.

Антон Семенович вважав, що дитина, яка вихована на основі вказівок, що мали місце в доповіді, не зможе виконати свій патріотичний обов'язок, якщо їй доведеться долати труднощі, якщо їй, наприклад, заради такого обов'язку потрібно буде ніч простояти в лісі, коли піде дощ, ударить грім, загориться блискавка. Він говорив, що **потрібно виховувати не тільки патріотичні погляди, а й патріотичну поведінку** (виокремлено нами). Він іронізував над вихователями, які сутність виховного впливу бачили виключно в розмовах і бесідах” (Доповідь, рукопис).

### **1.5. Утвердження ідей А.С.Макаренка у практичному досвіді навчально-виховних закладів**

Піклування про безпритульних дітей, яким характеризувався період 20-30-х рр. ХХ ст., визнавалося державою справою першої ваги. Після баталій громадянської війни сирітська доля спіткала тисячі дітей зруйнованої країни. Для багатьох безпритульних хлопчиків і дівчаток другою сім'єю, рідним домом, місцем проживання й морального зростання ставали бойові загопи. Усі санітарні поїзди, доставивши в госпіталі поранених, знову переобладнувалися й віддавалися для евакуації дітей з голодуючих районів. Губернії й області, що менше потерпіли від війни, інтервенції й недороду, брали на себе годування дітей з розорених губерній. Рятування дітей стало справою всіх трудящих, її розглядали як обов'язок, а не благодійність. Саме в цих умовах і була проголошена „Декларація Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей”, прийнята 1 липня 1920 року.

Про цю декларацію слід нагадати, по-перше, тому, що її автори не могли не зважати на наявність великої кількості кинутих, безпритульних дітей, а по-друге тому, що хоч у ній і було чимало плутаних настанов, усе ж керівні працівники органів народної освіти України вважали „Декларацію” основним документом, коли йшлося про роботу дитячих будинків, колоній тощо. Саме тому **система А.С.Макаренка знаходила своє практичне застосування переважно в умовах дитячих будинків, колоній для безпритульних дітей, оскільки першочерговим завданням було врятування дітей, які залишились і без школи, і без сім'ї, і взагалі без будь-яких засобів існування.** „Декларація” про соціальне виховання проголошувалась і як декларація прав дитини. „Відкриті чи закриті дитячі будинки, – говорилося у „Декларації”, – де дитина живе зі своїми молодшими та старшими товаришами, зі своїми вихователями, де вони в дружній комуністичній спілці з подібними

собі істотами росте, розвивається і навчається жити життям нової людини в новім людськiм середовищі. От така дитяча комуна – це і є той маяк, який світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховної системи” („Пролетарська освіта” (Вінниця). – 1920. – №1-5. – С.3).

Головним завданням було не стільки виховання дитини, як її охорона. Для цього призначалось усе: і дитячий садок, і школа, і дитячий клуб, і захисток, і колонія, і нарешті, новий дитячий будинок. Таким чином „Декларація” вказувала, що потрібно йти двома шляхами: з одного боку, використовувати старі форми підходу до дитини, форми, як зазначалося, часткові і, з іншого, об’єднати їх у єдиний виховний процес згідно з головною метою соціального виховання. Крім того, автори „Декларації” дуже негативно поставилися до старої „словесної” школи, і тому вважали, що не слід далі намагатися перетворити її в „єдину трудову соціалістичну школу-комуна, а мабуть, легше і швидше буде утворити щось із самого початку на порожньому місці. Одне слово, положення „Декларації” спонукали педагогів шукати нові шляхи організації навчально-виховного процесу. Одним із таких підходів став експеримент А.С.Макаренка, навколо якого об’єднувались сподвижники-практики, які, у свою чергу, вносили в нього нові, своєрідні компоненти, моделювали творчі варіанти організаційних структур дитячих майданчиків, будинків, шкіл тощо. Виділялись нові постаті педагогів, творців прекрасних досвідів, виховних систем. Це, наприклад, Ф.Д.Іванов (див.: Таценко П.О. Поряд з А.С.Макаренком: з історії освіти // Рад. шк. – 1991. – №7. – С.95-97).

У травні 1926 року колонія ім.М.Горького, яка жила і діяла в с.Ковалівка, що під Полтавою, переїхала під Харків, у Куряж, на її місце було переведено інший виховний заклад, дитячу колонію ім. В.Г.Короленка, яка доти містилася в Трибах, також під Полтавою. Про це зокрема повідомляла газета „Робітник” (1926. – 21 травня).

Тільки через три роки знайшовся справжній керівник колективу. Із нарису журналіста С.Сумного „Імені великого людинолюбця” (Народний учитель. – 1928. – №10) дізнаємося, що перший завідувач через рік помер. Його замінив талановитий педагог, але працював він недовго.

І ось у листопаді 1922 року приїздить з Москви новий завідувач – Ф.Д.Іванов, який закінчив психо-неврологічний Інститут ім. В.М.Бехтерева у Петербурзі. Цікавився педагогікою. Очоливши колонію, багато думав над тим, як організувати життя цих знедолених дітей, зробити його цікавим, змістовним, навчити вихованців жити серед людей, працювати.



Чудовий знавець дитячої психології, добра, розумна, але водночас із твердою волею людина, до того ще й непоганий актор – таким він запам'ятовувався колегам, усім, хто знав його близько.

Ось як про нього відгукується його колишня вихованка Зинаїда Носик: *„Московський актор Федір Данилович Іванов, який зійшов зі сцени на старості літ, разом зі своєю дружиною, поетесою приїхав доживати свій вік у провінцію. Обоє дуже любили дітей і вирішили повністю присвятити себе їх вихованню. Федір Данилович став завідувачем дитячого будинку, а дружина допомагала йому в роботі.*

*Про старого актора ходили серед дітей різні легенди, в яких важко було відрізнити правду від неправди. Говорили зокрема, що граючи в п'єсі „Ідіот” за Достоевським, Федір Данилович психічно захворів, а це наче й стало причиною того, що він зійшов із сцени.*

*Іванов був освіченою і культурною людиною, він добре знав Антона Семеновича Макаренка, він був з ним у дружбі, й із уст Федора Даниловича ми й дізналися про Макаренка. Іванов завжди захоплювався Антоном Семеновичем, якого ми взагалі жодного разу не бачили.*

*Коли комуна імені Дзержинського організувала виробництво й почала розширюватися, сюди стали привозити дітей з інших дитячих будинків. Велику групу вихованців вирішено було перевезти в Харків і із Кобелянського дитбудинку, де я тоді перебувала.*

*Ми якось зріднилися зі своїм дитбудинком, і нам боязко було від однієї думки, що доведеться жити в іншому місці.*

*Але Федір Данилович, який побував у Макаренка в Харкові, заспокоював нас, говорив, що в комуні добре і що сам Макаренко – добрий, приємний.*

*Восени 1930 року ми прибули в комуну. Дорогою я сильно замерзла. Коли нас ввели в кабінет, я весь час терла червоні замерзлі руки, а на очах моїх були сльози.*

*До мене підійшов Макаренко:*

*– Хіба мені потрібні такі комунари, які плачуть? – м'яко, ласкаво сказав він. – мені плакси не потрібні. Мені потрібні міцні, стійкі комунари, які будуть справжніми людьми!*

*Я перестала плакати. Руки відійшли, сльози висохли, і я широко розплющеними очима дивилася на Макаренка, який посміхався.*

*Було мені тоді десять років. У мене не було свого дому, дитинство моє проходило в дитячих будинках. Я дивилася на світ з-під лоба, очима дитини, яка не чекала вже від чужих людей добра й ласки... У той час я не усвідомлювала свого становища, розуміла тільки одне: тут, у комуні, добре”.*

*Ф.Д.Іванов намагався естетизувати життя колонії, зробити його яскравим, незвичним. Вихованці займалися спортом, відвідували*

гуртки. Діяв оркестр струнних інструментів. Винахідливість допомогла перебороти страшенну бідність. Наприклад, у волейбол грали ганчір'яним м'ячем, а ковзани самі виготовляли з дерева та обручного заліза.

Увесь колектив був поділений на загони залежно від статі й віку вихованців. Вихованці самі вирішували всі питання, котрі виникали. Широкий демократизм – характерна риса цього колективу. Педагоги-дорослі ніколи не насаджували дисципліни, верховним органом самоврядування були загальні збори. Уся виконавча влада перебувала в руках організаційного комітету, який складався із семи чоловік і обирався на півтора місяця. Завдання його – стежити за виконанням усіх постанов загальних зборів, керувати роботою матеріальних комісій: господарської, санітарної, білизняної (вони обирались на такий же строк). Крім цих комісій, діяли правління клубу, яке займалось організацією дозвілля, бібліотечна комісія та ін.

Яскрава деталь, яка чітко характеризує життя в колонії: приблизно з червня 1928 року в ній не було вихователів. Хоч у відомостях вони і значилися, але виконували обов'язки клубних працівників. Федір Данилович зумів так налагодити життя вихованців, що вони могли самостійно організовувати роботу, побут, дозвілля. Зауважимо: колектив, очолюваний А.С.Макаренком, зміг відмовитись від послуг вихователів тільки в 1933 році.

Ф.Д.Іванов опублікував кілька праць, присвячених принципам самоврядування, організації дитячого дозвілля в колонії. Ці публікації яскраво характеризують його як педагога. Так, у статті „Наше самоврядування” він пише: „Дитяче самоврядування – це єдино міцний цемент, який зв'яже в єдине ціле всі різноманітні компоненти, з яких складається життя колонії. І, в той же час, воно є важелем, спрямовує усе життя дитячого закладу в усіх його частинах до однієї певної мети. Без дитячого самоврядування жодний аспект життя в дитячому будинку або колонії не може бути правильно налагоджений: без дитячого самоврядування не могло бути й мови про дисципліну в тому й іншому закладі” (Дитячий будинок. – 1929. – №1).

У колонії ім. В.Г.Короленка було створено такі умови, щоб вихованці могли брати участь у житті колективу нарівні з дорослими. Адже мислити, подавати свої пропозиції, відстоювати їх – невід'ємне право дітей. Дорослі ж можуть переконувати, сперечатися, але не рахуватись з думкою дитини, ігнорувати її – злочинно. Ось воно, справжнє самоврядування, а не гра в нього. Поставивши дітей на одну площину із собою, писав завідувач, навчаючи їх, ми самі вчимося у них, разом – одні більшою, інші меншою мірою – робимо спільну

справу, організуємо життя колонії в усьому його розмаїтті. „Наше самоврядування не надумане, воно виникло з тієї обставини, в якій ми живемо. Форми його визначені тими умовами, в яких нам доводилося існувати. Конкретна справа лежить в основі роботи наших органів самоврядування. Діти не люблять лише значитися на відповідальних посадах, не люблять вважати себе членами багатьох організацій, нічого не роблячи в них. Їх психологія здоровіша від нашої, психології дорослих. Вони кажуть: „Мене призначено на таку-то роботу – даєш роботу”.

*Ф.Д.Іванов був далекий від думки, що його схема самоврядування найкраща і єдиноприйнятна. Замість оргкому можуть бути і рада старост, і рада командирів, і дитком та ін. – не у назві справа. Головне, щоб самоврядування не перетворилось на іграшку, на забаву, а було серйозною, правомочною організацією, з якою рахуються всі члени колективу, в тому числі і педрада, і адміністрація закладу. Немає нічого шкідливішого, ніж фальсифікація, особливо, якщо працюєш з дітьми. Красиво намальовані схеми, старанно розроблені деталі, не підтверджені працею вихованців, тільки розбезцують, привчають до неправди. Правильність таких висновків педагога підтверджується і в малому, і у великому.*

Як уже згадувалося, колонія була сільськогосподарського профілю: вирощували помідори (вісім вагонів цієї продукції відправляли в Москву за домовленістю з місцевим сільським садово-виноградним товариством), пшеницю, ячмінь, овес, жито, картоплю 9 сортів. Нерідко врожаї досягали рекордних результатів. Колоністи проводили цікаві дослідження. В 1927 році на районній виставці удостоїлися похвального листа.

Отже, далеко за межі колонії Горького поширився педагогічний досвід Макаренка, і як не намагався дехто знищити значення цього видатного, як висловлювався А.М.Горький, „педагогічного експерименту”, про методи Макаренка дізнавалося все більше виховних дитячих будинків і вчителів шкіл. Багато які з них намагалися перейняти все краще із арсеналу педагогічних засобів Антона Семеновича. „У цьому мені довелося самому особисто переконатися.

Трапилося так, що із колонії Горького мене перевели в колонію імені III Інтернаціоналу, Лозовського району, Харківської області. На свій подив, я побачив у цій колонії багато схожого з колонією Горького. Та й лозовські педагоги не приховували, що переймають макаренківський досвід”, – ділиться спогадом М.Сухорученко (див.: Сухорученко Михаил. Его дорогой. – Удивительный человечине. Воспоминания об А.С.Макаренко. – Харк. Кн. Изд, 1959. – С.28).

## Дитяче містечко на Охтир-горі

Подібна доля спіткала багатьох представників педагогічних кадрів. Однею із яскравих сторінок сподвижницького етапу розвитку макаренознавства в Україні є життєвий і творчий шлях Матвія Лукича Довгополюка як педагога і літератора, досліджена Михайлом Попільнюхом.

**Попільнюх Михайло Михайлович.** Учитель, журналіст, краєзнавець. Народився 1960 року в селі Чернеччина Охтирського району Сумської області. Закінчив українське відділення філологічного факультету Сумського державного педагогічного інституту імені А.С.Макаренка, здобувши фах учителя української мови та літератури. Працює вчителем української мови та літератури Пологівської загально-освітньої школи I-II ступенів Охтирського району Сумської області.

Член Спілки журналістів України.

Ще із студенських літ займається науково-дослідницькою, літературознавчою, краєзнавчо-пошуковою роботою, вивченням українсько-білоруських літературних, мистецьких і фольклорних зв'язків. Оpubлікував численні статті у місцевій і всеукраїнській газетно-журнальній періодиці, україномовних часописах США, Канади, Австралії.

Упродовж 16 літ крупинка до крупинки збирав він відомості про життя і діяльність відомого у 20-х роках педагога, письменника, агронома Матвія Лукича Довгополюка, незаконно репресованого у 1937 році й реабілітованого Харківською обласною прокуратурою 3 січня 1990 року. На основі пошуків написав багато статей і нарис про М.Л.Довгополюка „...По шляху кайданів – до волі”, який побачив світ у сумському томі серії книг „Реабілітовані історією”.

Пропонуємо матеріали досліджень М.М.Попільнюха (окремі з них здійснювалися спільно з М.М.Оксою).

Народився **Матвій Лукич Довгополюк** 1893 року в містечку **Погребище Київської (нині Вінницької) області** в сім'ї дуже бідного селянина Лукаша Довгополюка. Перші два його сини померли. Тому, коли з'явився на світ Матвій, батько зарікся: якщо цей, третій, буде жити, пошле його в школу. У 1903 році Лукаш свого слова дотримав: віддав Матвійка в Погребищенську двокласну міністерську (тобто державну) школу, яку той і закінчив у 1908 році.

Зростаючи хлопцем веселим і кмітливим, прагнув Матвій до нових знань, та на заваді ставали злидні. Бачачи, як переживає хлопець, батько продав корову і на виручені гроші послав Матвія навчатися до Махаринецької сільськогосподарської школи, де він і „гриз” науки три роки. По її закінченні був направлений працювати в земство Чернігівської губернії.

Захопившись ще в тринадцятирічному віці революційно-визвольними ідеями в інституті в м.Ніжині, Матвій Лукич активно поринув у революційну діяльність, за що й був висланий на Харківщину, в Охтирський повіт (нині Сумської області). Тут він одружується з учителькою Ганною Михайлівною Грязноюю і після жовтневого перевороту знову захоплюється громадсько-політичною діяльністю, боротьбою „за великі святі ідеали людства”. У статті „Кайдани неволі (Пам’яті Т.Г.Шевченка)” він писав: „Мій поклик тепер до молоді, до тих молодих, завзятих юнаків, тих буйних паростків нового життя, що привітно всміхаються ясному сонцю, подиху теплого вітру, кожній травині, кожній билині, до тих, у кого в молодечих грудях б’ється вільне, щире і чисте серце, не заплямоване брудом життя, до них мій поклик...”

Робота агронома та громадсько-політична діяльність Матвія Лукича дозволяли йому спілкуватися з великим загалом людей, котрі все певніше переконувалися в його фахових здібностях, умінні неабиякого організатора... Усе своє життя він захоплювався поезією, писав не зовсім досконалі, хоч і не позбавлені справжньої образності, вірші й оповідання під псевдонімом Толь Хуртовина, видаючи їх власним коштом („В хвилях життя”, „На хвилях Ворскли” тощо). Він багато читав, маючи чималу бібліотеку, знав літературу, були у нього художній смак і чуття.

Кохаючись у літературі, Матвій Лукич організував зі своїх друзів Бориса Антоненка-Давидовича, Юрія Самброса, а згодом й Івана Багряного та ще кількох заїжджих літераторів (С.Пилипенка, К.Гордієнка, О.Копиленка, А.Паніва) філію Спілки селянських письменників „Плуг”. Невід’ємною часткою цього товариства була і Матвієва дружина. Їхніми зусиллями почали видаватися в м.Охтирці збірники, оригінальний педагогічно-художній журнал „Трудова освіта” (вийшло 20 номерів) для шкіл і політосвітніх установ повіту.

Організаторські здібності Довголюка проявилися і тоді, коли він після Б.Антоненка-Давидовича обійняв посаду завідувача народної освіти Охтирського повіту. Вольовим характером, громовим голосом, умінням висувати нові ідеї та їх практичністю він легко здобував авторитет. Школи повіту значно збагатилися матеріально, зміцніла дисципліна праці та навчання. Через це Матвієві Лукичу прощали його немилосердну, до жорстокості вимогливість як адміністратора, бо водночас був він і прекрасним, чуйним товаришем, простою людиною, органічно далекою від зазнайства.

Закінчувалася громадянська війна. Країна переповнилася сиротами та безпритульними. Тож уряд України почав створювати дитячі колонії, де ті знедолені виховувалися і навчалися. Виникла така, поки що зовсім невеличка, колонія і в Охтирці. Керувала нею спочатку

**Горшейн Вєгда Борисівна.** Маючи певний досвід і характер, вона проте ледве справлялася з якимось десятком-другим дітлахів. Тоді директором **Охтирської колонії**, яка стала називатися **Дитячим містечком**, призначили Матвія Лукича Довгополюка. Цей реорганізований виховний заклад був одним із двох чи трьох найбільших тоді в Україні. Відразу сюди почали направляти десятками, а то й сотнями знедолених дітей. За часів керівництва Матвія Лукича їх кількість виросла до тисячі чоловік.

Матвій Довгополюк з властивою йому наполегливістю взявся за створення господарської бази довіреного йому закладу та монолітного педагогічного і дитячого колективів. *Наслідки його діяльності були помітними: менше ніж за два роки господарство Довгополюка мало вже 1200 гектарів землі, поділені на три менші так звані колонії – Сидоряче, Македонщину та Велике Озеро, сади площею 50-70 га, понад 120 корів, 200-250 коней, близько 400-500 свиней, пасіку, свою електростанцію, млин, метеостанцію, водокачку та різні майстерні. На кінець 1923 року в Охтирському дитмістечку виховувалось уже 1346 дітей. Під керівництвом вихователів вони виконували всі роботи. Допоки одні за партами озброювались знаннями, інші порались у майстернях, на фермі та в городі, в саду, на кухні, в пекарні, млині... Потім групи мінялись місцями.*

Будуючи господарський фундамент колонії, щоб ні від кого не залежати, Матвій Лукич знаходив у порожніх (ні, не порожніх, а переповнених життєвим брудом) душах сиріт та безпритульних зерна добра і людяності, щоб врешті-решт із здичавілих дітей сформувались особистості, котрі в подальшому виявили б уміння і працелюбність, чесність і правдивість і були сповнені почуттям високого патріотизму, національної гордості і глибокої людської свідомості.

Для досягнення такої мети Матвій Лукич підібрав колектив висококваліфікованих фахівців-вихователів, учителів, керівників різних гуртків та обслугову і разом з ними виробив свою програму та методику, які в основному ґрунтувалися на трудовому вихованні, переконаннях та довірі. Спираючись на комсомольську організацію, яка була дуже впливовою в дитмістечку, та на широко організоване дитяче самоврядування, починаючи від всемістечкового центрального виконавчого комітету до рядових осередків управління в кожному гуртожитку, виробничих майстернях та різних господарствах, поступово зміцнював трудову та навчальну дисципліну. Більш дорослі і свідомі діти чітко організовували всіх інших, самі впливали на тих, хто порушував дисципліну або не виконував завдань. У цьому ж напрямку працювали спартаківські осередки, котрі згодом були перейменовані в піонерські та жовтенятські.

Для чіткого контролю за виконанням завдань, нарядів були впроваджені трудові книжки на кожного вихованця, в яких вихователі чи керівники підрозділів щоденно відзначали, якісно чи неякісно, в яких обсягах і яка саме робота виконана, ставили відповідну оцінку. Кращих заохочували, ледарів засуджували, при цьому не залишаючи жодного випадку порушень дисципліни чи інших негарних вчинків – крадіжок, знущань, симуляції тощо. Кожен із вихованців (і навіть вихователів) обов'язково одержував відповідне покарання. За успіхи у праці та навчанні, поведінці, дітлахам видавали різнокольорові талони: червоні, зелені, сині. Ці картки можна було вихідного дня обміняти на цукерки, печиво, олівці, фарби, зошити, стрічки. За продавців цього „магазину” правили старші учні.

У розподілі праці та навчання **застосовувався диференційований підхід**: усі діти були поділені на групи відповідно до віку, а старші – підлітки – ще й відповідно до вмінь, бажань та можливостей: одні працювали в слюсарній майстерні, інші – в столярній, хто в млині, на фермі, конюшні, водокаччі, на дослідній станції, пасіці... Усі вихованці обов'язково мали чергувати на загальномістечкових кухні, пекарні тощо. Кращу їжу (і більше), а також кращий одяг видавали тим, які краще й більше працювали. З цього приводу було багато галасу серед тих, хто прагнув схитрувати: менше працювати, абияк навчатись. Довгополук терпляче проводив свою лінію. Якимось він спокійним, приємним, але владним голосом закликав до тиші і сказав:

– Дорогі друзі! Хто не вдоволений їжею, роботою і взагалі дитячим містечком, прошу після обіду залишитись в ідальні для особливої „таємної розмови”.

Залишилось кілька бешкетників, ледарів, хитрунів: організатори поганих справ послали „в розвідку” своїх представників для того, аби дізнатися, чого хоче і чим має „купити” Матвій, цебто завідувач. Матвій Лукич критично, з усмішкою, оглянув присутніх і промовив:

– Мені жаль, що такі хороші хлопці і дівчата не хочуть краще їсти, краще одягатись. Ми вас зібрали сюди, в містечко, щоб вирвати з лабет голоду, злиднів і вошей. Через тиждень прибуде велика кількість доброї їжі, одягу, взуття. Ми їх видаватимемо тільки тим, хто буде дисциплінованим, не бешкетуватиме, не крастиме, а виконуватиме розпорядок і добре працюватиме. Решту, які за тиждень не повернуться до чесної праці з виконанням усього розпорядку дня і до порядку в дитмістечку, відправимо до ізольованих дитячих установ.

Іншого дня, проводячи нараду з працівниками, заявив:

– Серед порушників вісь тріснула.

І справді: упродовж тижня багато хто з нероб і порушників приєднався до активно працюючих, а згодом вони вже верховодили

серед „поганих”, навертаючи тих на добрі справи. Матвій Довгополук свого слова дотримав: усі, хто працював добре і пристойно поведився, отримали кращий одяг, взуття і продовжували мати гарну їжу. Це підтягувало інших, хто ще мав сумнів чи лінувався. Вони ставали на шлях виправлення. Але ще залишалися й такі, що бунтували, не хотіли працювати, не виконували внутрішнього розпорядку. Їх поселили в окремих будинок, створили жорсткіший режим. З ними посилено працювали вихователі, вчителі, сам Матвій Лукич. Вів окрему бесіду з такими і голова ВУЦВК Г.І.Петровський, який не раз приїжджав у містечко. Обіцяв чималу допомогу всім дітям, а особливо тим, хто добре вчиться і працює. І невдовзі допомога надійшла.

Коли почали визначати у кожного вихованця розміри одягу, взуття, кашкетів, задумались ті, хто уникали роботи. Багато з них дали слово не відставати від передовиків. Так наполегливо, крок за кроком Матвій Лукич наverts бешкетників до корисної праці та навчання.

Велику допомогу у перевихованні надавали різноманітні гуртки, самодіяльні творчі колективи. І тут Довгополук проводив виховну роботу. Якось у бесіді, а швидше – глибоко товариській розмові з „важкими” підлітками, він звернувся до одного з них, запропонувавши очолити підготовку до параду. Хлопець засумнівався: мовляв, ви що, Матвію Лукичу, я ж в „опалі”? Довгополук обійняв його, пригорнув до себе і лагідно сказав: „Виконуй вказівку, ти ще покажеш, на що здатний. Ми тобі віримо!” Такі прості дії і слова Матвія Лукича витягли з „болота” ще близько 50 підлітків, а той хлопець згодом став активним борцем за порядок у дитмістечку.

Такі методи Матвій Довгополук застосовував і під час інших загальномістечкових заходів, як, наприклад, відзначення Свята Врожаю, коли до його підготовки і проведення залучав не одного, а декількох бешкетників, що давало позитивні наслідки.

Маючи спокійний характер, такт, Матвій Лукич жодного разу ні на кого не підвищив голосу, а вів дружні діалоги та переконливі бесіди. Говорив соковитою українською мовою, уважно дивлячись співбесідникові у вічі, і з зацікавленістю слухав. Навіть у справжніх вуркаганів, котрих щойно привезли до містечка, під час розмови з Довгополуком на очах з’являлись сльози: з ними ніхто так ще не розмовляв.

Матвій Лукич Довгополук був взірцем справжньої людини. Його любили й поважали і діти, і дорослі. Один з його вихованців, відомий український поет **Платон Воронько**, згадував: „Хлопчиком батьки віддали мене на виховання в Охтирське дитяче містечко. Педагог, агроном і поет Матвій Лукич Довгополук прагнув відкрити в кожній дитині талант, прищепити любов до поезії Павла Тичини, яка стала для мене тим



живим середовищем, у якому формується душа людини”. Враження дитинства П.Воронько у 1959 році висловив у поемі „На горі Охтир”:

Нас учив Матвій Лукич  
Нести прапор високо.  
В нього кожне слово – клич,  
Кожна думка – блискавка.  
З ним, з розумним ватажком,  
Ми б весь світ пройшли пішком.

Під цими рядками міг би підписатися будь-хто з мешканців дитмістечка.. Але на початку 30-х років над видатним педагогом-організатором, громадським діячем, літератором почали скупчуватися хмари. Починаючи з 1932 року, проти Матвія Лукича недруги з охтирських керівних кіл розпочали похід. Були то заздрощі успіхам та популярності позапартійного агронома і педагога серед місцевих мешканців. Дратувала його незалежна позиція, бо він, як завідувач дитмістечка республіканського масштабу, підпорядковувався не Охтирці, а безпосередньо Всеукраїнському центрові у Харкові, який тоді був столицею України. Знайшли якісь незначні недоліки у господарських справах, обурились, що не здав зерно за відстаючий колгосп, а найголовніше – запідозрили в його „націоналізмі” (ще б пак; повсюди виступав на мітингах і зборах українською мовою й навіть у дитмістечку наказав вести нею діловодство) й зрештою домоглися зняття його місцевою охтирською владою з посади завідувача. За тих часів робилося це просто й швидко.

Для Матвія Лукича то було справжнім потрясінням. Переживав той злам тяжко. Дружина допомогла йому морально. Похапцем згорнувши своє майно, розпродали його частково родичам дружини, знайомим і переїхали до Харкова. Матвій Лукич влаштувався працювати у Всеукраїнській Академії сільськогосподарських наук на посаді старшого наукового співробітника, а також одночасно й на Харківській дослідній сільськогосподарській станції. Жилося у Харкові скрутно. Після Охтирки Матвій Лукич догво не міг звикнути до нової роботи. Та людина, зрештою, звикає до всього. Звик і він, але тяжко переживав своє зганьблення, тим більше, що був позбавлений будь-якої реальної змоги захиститися, виправдатися.

В академії панували тоді підміна науки політичними гаслами, звинувачення один проти одного – задушлива атмосфера „культу особи”. Усе це було далеким від дитмістечка на Монастирській горі над Ворсклою поруч з Охтиркою.

У 1937 році Матвій Лукич прийняв до себе у комірники Колоса, котрий свого часу був на відповідальній посаді – редактором урядової

газети „Вісті ВУЦВК” і вважався помітним журналістом. Але згодом Колоса раптом (у числі багатьох тоді) було заарештовано і кудись заслано. Через нього потрапив „на гачок” сталінських опричників і Довгополюк. До рук ГПУ потрапив Довгополюків щоденник за кілька років, у якому він описував усі свої колишні, ще до 1917 року, мрії, політичні ідеї, роботу у „Просвіті” тощо. І які мали, зрозуміло, як на ті часи, націоналістичний характер.

Той щоденник і став причиною для арешту, який стався 6 листопада 1937 року. Матвій Лукич Довгополюк був засуджений особливою трійкою УНКВС по Харківській області на 10 років позбавлення волі. Звичайно, винним себе він не визнав. 12 грудня 1937 року Довгополюка було вислано на Далекий Схід, де поблизу Комсомольська-на-Амурі він і поневірявся в одній з колоній Бамлагу. Та навіть і там йому, як освіченій людині з широкою ерудицією, доручали читати лекції для таких же, як і він сам.

Під час Другої світової війни Матвія Лукича перевели в Печлаг (Комі АРСР), де він тяжко захворів і його перевели в Риблаг під м.Рибінськ Ярославської області, де в лазареті 6-ї дільниці, як свідчить акт №А-32 від 28 лютого 1944 року о 9 годині 23 хвилин він і помер.

Так обірвалося життя цієї талановитої людини.

Реабілізований Матвій Лукич Довгополюк, як свідчить довідка прокуратури Харківської області за №13/89 від 5 січня 1990 року, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року „Про додаткові заходи щодо встановлення справедливості по відношенню до жертв репресій, які мали місце в період 30-40-х та початку 50-х років” – 3 січня 1990 року.

Процес реабілітації був довгий і затяжний.

Про трагічну долю талановитого педагога і вихователя М.Л.Довгополюка розповідає І.Ф.Соломко, людина, котра кілька років перебувала поруч з ним у в'язниці: „Мені поталанило: зустрів я там Матвія Лукича Довгополюка, котрий тривалий час очолював дитяче містечко, що містилося в старому монастирі під Охтиркою. Він потрапив до табору раніше за мене і працював виконробом колони. Добра то була людина. Усіляко мені допомагав. Завдяки його старанням я став завідувачем лазні. На тій посаді й добув строку”.

Не всім, однак, як стверджує Іван Федотович, таланило побачити волю. Після відбуття строку, як правило, відпускали рядових робітників. А тих, хто до арешту або в таборі займав більш-менш посадове місце, невідомо куди вивозили, і в'язні назад уже не поверталися.

„Так сталося й з Матвієм Лукичем, – говорить Іван Федотович. – Якось за кілька місяців до мого звільнення я запропонував йому помитися

в бані. Була субота, привезли чисту білизну. Але він відмовився, сказавши: „Якщо цю ніч переживу, – прийду”. В ту ніч його забрали. Коли ми запитали вранці, куди повезли Матвія Лукича, нам відповіли що, певно, на Солоні Озера. Відтоді я не бачив його. І вже ось стільки часу після звільнення у жовтні 1947 року не чув вістей про нього”.

Спогад записав директор Охтирського музею **О.І.Галкін**, історик, письменник, член Національної спілки журналістів України (Прапор перемоги. – 1989. – №122. – 1 серпня. – С.2).

Ціла низка спогадів про Матвія Довгополюка дають змогу ще краще зрозуміти сутність постаті цього талановитого педагога.

Пенсіонерка *Олександра Костянтинівна Попова* згадує:

„Я працювала в дитмістечку близько п’яти років. У пам’яті залишилися найсвітліші спогади про директора Матвія Лукича та його дружину, завуча Галину Михайлівну Грязнову, інших педагогів. Вони прищеплювали дітям любов до праці, чесність, життєві навички. Матвій Лукич умів душевно поговорити з кожним вихованцем, уважно вислухати його”.

„За час роботи в дитмістечку, – продовжує *Олексій Романович Пелих*, – жодного разу не чув від Матвія Лукича окриків чи грубощів як стосовно вихованців, так і вчителів. Спокійні, переконливі слова, такт, повага до особистості були основними його аргументами. Говорив чистою українською мовою і завжди бадьоро, дивлячись прямо у вічі. Багатослівним не був, але кожне слово зберігалось в дитячій душі на все життя”.

„Довгополюк завжди дотримував слова, – додає колишня вихованка *Євгенія Федорівна Колот*. – В усьому був прикладом, усіх заохочував жити розумно й красиво. За 11 років зумів знайти шлях до кожного дитячого серця, відкрити прекрасний світ знань. У всебічній підготовці дітей до життя вбачав основу своєї роботи. Всі вони стали потрібними й корисними країні людьми. Доля розкидала їх по всіх усюдах, але й сьогодні вони з вдячністю згадують свого другого батька. Коли, скажімо, хтось із вихованців закінчував курс навчання в дитмістечку, Матвій Лукич сам влаштовував його на роботу чи на навчання в харківських вузах. Під час канікул і на свята вдячні випускники приїжджали в це миле серцю дитмістечко, вважали його домівкою.

Часто навідувалась сюди недавня вихованка дитмістечка, а потім студентка філологічного факультету Харківського університету *Катря Жукова*. Вступивши до вузу, знайшла там і свою долю. Вона знадує: „Бував у містечку і керівник дитячої колонії з Куряжа, що під Харковом, *А.С.Макаренко*. У спільній діяльності педагоги виробляли основи нової, радянської педагогіки, перевіряючи їх на практиці”.

Роботу М.Л.Довгополюка високо оцінювали діячі партії та уряду Г.І.Петровський, П.П.Постишев, М.О.Скрипник. Дитмістечко носило ім'я тодішнього наркома освіти України М.О.Скрипника. Він неодноразово приїжджав сюди, цікавився навчально-виховним процесом. Подарував вихованцям інструменти для духового оркестру”.

*Є.Колот* ділиться спогадом і про духовий оркестр (Радянська освіта. – 1989. – 3 жовтня): „Стільки минуло часу, а в душі не в’яне пам’ять про нелегкі, але такі прекрасні роки, проведені в дитмістечку, що розташовувалося на високій горі біля Чернеччини. Спомини з особливою силою хвилюють, як де почую звуки духового оркестру. Це тому, що він дуже багато значив у житті нашого великого і дружного колективу.



*Духовий оркестр Охтирського дитячого містечка*

Завжди попереду колони вихованців йшли музиканти. Звучав похідний марш. Нас будили щоранку сурми. Під музику починалася зарядка. Літньої табірної пори під неї піднімали прапор дитмістечка. Усі урочистості, збори, мітинги, свята та й траурні дні своєрідно забарвлював духовий оркестр. Проводи вихованців у самостійне життя супроводжував теж він.

Оркестр захоплював наші душі, підносив настрій, був організатором, натхненником у великій справі, виховував,

дисциплінував, бадьорив і злагоджував дітей. Де він грав, там було людно. Ніхто не чекав запрошень – усі поспішали на його клич працювати чи веселитись.

Капельмейстером був *Микола Васильович Василенко*. Я пам'ятаю трьох його помічників – вихованців, які в будь-яку хвилину могли замінити керівника. Першим був *Іван Шпак* – дуже привітний кремезний хлопець. Лихі часи напевне пережила ця дитина. Не мав одного ока, а на лиці помітні були сліди віспи. Пізніше він виїхав працювати в Олевськ на фарфоровий завод. Другий заступник – *Микита Микитович Луценко*, якого всерйоз величали на ім'я та по-батькові. Худенький, маленький, але світлий розумом, кмітливістю зумів завоювати неабиякий авторитет навіть серед старших. Вступив у Харківський автошляховий технікум, де колись вчився Платон Воронько. Третій – мій ровесник – *Микола Черняєв*. Гарний і гордий хлопець. Став професійним музикантом. Після війни приїздив в Охтирку вклонитися дорогим з дитинства місцям, хоч там вже були самі руїни.

Як жаль, що учасники оркестру не мали спеціальної форми. Одягалися, як усі. Проте, якщо сказати точніше, було в нас два оркестри – хлопців і дівчат. Кожна дівчина вважала за честь грати. Серед них була моя старша сестра Ліда.

Найбільше врізалися в пам'ять хвилюючі дні, коли проводжали випускників у самостійне життя. Збиралися в клубі. Прощальні напутні слова говорив директор Матвій Лукич Довгополок. Він гордився своїми вихованцями, вірив, що вони ніде не підведуть. Любив і оркестрантів. Часто заходив до них на репетиції. А коли приходив час розлучатись, проводжав у трудове життя дуже сердечно. Прощальні дні були в кінці серпня, ось у таку пору, як нині. У теперішні дні нечасто почуєш гру духового оркестру. А жаль. Добре було б, коли б він був у кожній школі, тим більше сільській. Із задоволенням слухали б його не лише діти, а й старші за віком люди”.

На сторінках преси Охтирського району відгукується про М.Довгополока *І.Колодяжний*, (м.Миколаїв):

„Останнім часом у газеті „Прапор перемоги” з’явилося немало публікацій про директора колишнього дитмістечка Матвія Лукича Довгополока. Хотілося додати і своє слово до загального голосу про цю чудову, сказав би, легендарну людину. *Довгополок був не тільки сучасником, колегою А.С.Макаренка, а й гідним його як вихователь і наставник недавніх безпритульних, злодіїв, хуліганів.*

Восени 1927 року Охтирське дитмістечко імені М.О.Скрипника відзначало 5-ту річницю заснування. Мій брат, Григорій, котрий дуже добре знав М.Л.Довгополока, адже працював з ним у містечку завідувачем клубу, запросив мене на свято.

Запам'яталось, як у президії зборів сиділи М.Л.Довгополюк і М.О.Скрипник. Нарком освіти прибув з тодішньої столиці – Харкова. Виступав директор. Він розповів, як організовувалось дитмістечко. Неймовірно важко було, адже діти самі впорядковували, готували для житла приміщення колишнього монастиря. Але зате з якою радістю усвідомлювали те, що самі будують своє життя.

М.О. Скрипник сидів, схиливши на руку голову. Сумним був і заглибленим у себе. Мабуть, давалася взнаки хвороба. Адже ходили чутки, що страждає він на туберкульоз. Брав і нарком слово. Не пам'ятаю, про що говорив, але повільний тихий і сумовитий голос його ніби й досі вчувається. Звичайно, ніякого папірця, як і кожен з ораторів, не мав.

Пам'ятаю ще оплески. Були вони дійсно тривалими і бурхливими. Плескав і я в долоні, так що й наступного дня вони горіли. Ходив тоді у четвертий клас і розповів учням та вчительці про ту пережиту мною подію.

У 1931 році закінчив я єдину тоді в районі семирічку. Брат порадив, вірніше силоміць зтягнув на навчання в зоотехнікум, який діяв при дитячому містечку. Навчальний заклад став дітищем М.Л.Довгополюка, невтомного шукача нових ідей, якими зацікавлював вихованців.

Ось тут і пощастило мені ближче познайомитись з директором. Викладав він спеціальні дисципліни. Практичні заняття проходили на дитмістечківських фермах. До речі, у Матвія Лукича виховним принципом було радити кожному поринати з головою у справу, якій вирішив себе присвятити. Нехай вона трішки і „смердітиме спочатку”, як казав Довгополюк. Адже в сараях, де були корови та свині, дійсно пахло негарно.

На уроках ми його заслуховувались. Про звичайні речі говорив захоплено, мудро, навіть лірично. Часто просто спілкувався з вихованцями. Голосу ніколи не підвищував, а обличчя його ніколи не полишала усмішка. Цінували всі в ньому доброзичливість, уважність і співчуття.

Навіть зовнішність керівника нашого усім подобалася. Густа каштанова чуприна часто спадала на очі, і мав він звичку причісувати її п'ятірнею. Носив коричневу пару: модну того часу „толстовку” і штани-галіфе. Підперезувався тоненьким паском. Взував черевики та краги. Часто стояв перед людиною, схрестивши руки на грудях. То була улюблена поза Матвія Лукича. Володів розкотистим, але якимось м'яким басом.

Скажу, що для Охтирки було щастям мати серед нечисленної інтелігенції таку людину. І трагедією не тільки для неї став арешт і

заслання наставника юних. Розігнали і зруйнували геть дитмістечко. То теж трагедія. Але хіба тоді мало руйнували...

Переконаний, що М.Л.Довгополюк – особа визначна, і не тільки у місцевому масштабі. Гідний він нашої пам'яті. А ще назвати б одну з вулиць у місті його ім'ям” (Прапор перемоги. 1989. – №203. – 22 грудня).

Згадують дні минулі колишні вихованці дитмістечка *Г.Севостянов і Є.Яценко*: „У будинку відпочинку „Буймерівський,, зустрілася з давнім товаришем, вихованцем Охтирського дитмістечка Григорієм Васильовичем Севостяновим. Був він капітаном третього рангу, а тепер – на пенсії.

Трапилося так, що в „Буймерівському” ми відзначали його 65-річчя. Усі бажали Григорію Васильовичу здоров'я, дарували квіти, а мені пригадався час далекого дитинства, кучерявий хлопчина з Риботня, малюнки якого часто демонструвалися на наших виставках.

Згадували ми директора дитмістечка Матвія Лукича Довгополюка. Багато що з роками стерлося з пам'яті. А це ім'я залишилося з нами назавжди. Згадують його літні люди, що приїздять на місце свого дитинства, проходять знайомими стежками, милуються Ворсклюю, яка для них в ті далекі роки була великою радістю і влітку, і взимку. Наставало тепло – і ми ніжилися в хвилях річки, а як тільки падав сніг, починалися зимові радощі – каталися на ковзанах, на лижах, на саморобних санчатах.

Григорій Васильович розповідав про свій бойовий шлях. Воював на Малій Землі, обороняв Севастополь, Керч, Новоросійськ. Три ордени і дванадцять медалей – такі відзнаки фронтовика за ратні подвиги.

Багато цікавих моментів у житті Григорія Васильовича. Про нього розповідає у своїй книзі „Атакует горнострелковая” генерал В.Ф.Гладков. На фронті зустрів майбутню дружину Надію Гнатівну. Рятуючи життя моряку, поділилася вона з ним власною кров'ю. Це з'єднало їх на все життя.

Не вперше Г.В.Севостянов на Охтирщині. Взагалі, непосидючий він. Веде активну громадську роботу, турбується про патріотичне виховання молоді...” (Прапор перемоги. – 1986. – 4 січня).

„До Охтирки приїжджаю часто, хоч і живу в сусідньому районі. Завжди, коли тут буваю, цікавлюся, що пише газета про справи району. А нещодавно натрапила на статтю під заголовком „Видано в Охтирці”. Зустріла в ній прізвище М.Л.Довгополюка.

Правильно написано, що головне в його методах було виховання працею. Я теж навчалася в дитмістечку, коли М.Л.Довгополюк був директором. Згодом і сама стала педагогом, але завжди пам'ятала, що

нас в юності вчили не тільки грамоти, а й трудитися. Самі доглядали сад, поле, ферму, конюшню, поралися на кухні.

Щодня до чотирьох годин віддавали обслуговуючій праці. Кожен вихованець мав трудову книжку, де відзначалася виконана ним робота. Навіть навчання велося в дві зміни. Поки одні працювали – інші сиділи за партами, потім групи мінялися ролями. Це й було нашою підготовкою до життя, загартуванням волі”, – згадує *Є.Петренко*.

А ось фрагмент із листа *Івана Розтельного* до *Атталеї Матвіївни Гаврюшенко* – дочки *М.Л.Довгополюка*, яка проживає в м.Рівне і багато років віддала театральній сцені.

*„Ваш батько, головний наставник, учитель і вихователь, був для мене, як і для багатьох інших вихованців, справжнім батьком. Віра в нього, любов до нього, були природним відгуком наших дитячих і юнацьких душ на його турботу про нас та прояв батьківських почуттів. Ці почуття він міцно-міцно втілював у наші серця і свідомість, і тепер вони не можуть змиритися, що відбулося з ним і протестують проти цього. Ця обставина і викликала в мене прагнення встановити з Вами зв'язок, щоб висловити Вам свої співчуття, поділитися з Вами усім тим, що відомо мені про його життя і титанічну працю. Я давно вже займаюся збором різних відомостей про діяльність цього організатора і керівника – Довгополюка Матвія Лукича, Вашого батька, і його сподвижників, серед них була і Ваша мама, Грязнова Ганна Михайлівна. Мета збору матеріалів – зберегти пам'ять про дитмістечко і людей, які працювали в ньому і вчили жити, щоб ми стали повноцінними громадянами.*

*Усе, що буде зібрано, стане допоміжним матеріалом нашому однокашнику поету Платону Вороньку для створення історичної повісті про свій життєвий шлях, в якому окремою частиною буде показане Охтирське дитмістечко і все, що з ним пов'язано. Воронько П.М., як відомо, сам був вихованцем дитмістечка, і навчалися ми з ним в одному класі. До цих пір підтримуємо з ним зв'язок. Давня наша дружба і спільні інтереси – збереження пам'яті про дитмістечко і його людей, і привели нас до роботи над створенням поки що рукописного збірника спогадів. Тому я і звертаюсь до Вас і прошу взяти участь у цій благородній справі...*

*Шановна Атталеє Матвіївно! Я також можу розповісти Вам децю про Вас, чого Ви не можете знати про свою появу на білий світ. Ще до Вашого народження у Вас був брат Толя – золотокучерявий хлопчик років 5-6. Він уже самостійно гуляв біля дому, в якому жив з батьками. Ми, пацани, милувалися його красивим зовнішнім виглядом, але в дружні відносини ще не вступали. У кінці 1925 – на початку 1926*



р. він захворів, здається скарлатиною, і помер. Його поховали в передньому південно-західному кутку малого монастирського саду, де після цього і почалось дитмістечківське кладовище. Місце поховання Толі показано в мене на схемі-панорамі, яку я Вам пришлю. Після смерті Толі, через деякий час, мабуть через рік, у Ганни Михайлівни і Матвія Лукича народилась донечка, яку, як мені пригадується, назвали Світланою. За моїми розрахунками це маєте бути Ви. Але чому Ви не Світлана? Період від Вашого народження до випуску нашого класу ми з Вами жили в одному колективі, на землі, яка стала для нас спільною батьківщиною. Ваші батьки, які замінили нам батьків і матерів, зближували нас. Їх вплив на нас був величезним. Це вони разом із своїми сподвижниками із нас, колишніх безпритульних і осиротілих дітей, виховали справжніх громадян держави. Ми гордимось своїми вихователями. Ви на це маєте ще більше право, не впадайте в розпач. Горе Ваше велике, але кріпиться. Все своє свідоме життя після дитмістечка я прожив, бачачи перед собою світлий образ своїх вихователів, які були Вашими Батьками.

Шановна Анталея Матвіївно! Свої спогади я пишу українською мовою, оскільки готую їх українському поету П.Вороньку. До того ж вони є свого роду продовженням і розширенням в часі спогадів про дитмістечко, які розпочав наш однокашик Чернявський Володимир Якович, які він написав ще в 1967 році теж українською мовою. Крім його спогадів, у мене є спогади Є.Калот, надруковані в охтирській районній газеті "Прапор перемоги" від 13.07.85р. під назвою „Дитмістечко над Ворсклою”, у яких вона згадує і зустріч з Вами, коли Ви разом з групою артистів Рівненського драмтеатру гастролювали в Охтирці. Є також багато листів одокласників із спогадами про нашу бідну, але прекрасну пору, над якими я буду працювати, об'єднуючи їх у рукописний збірник.

Ось які фотографії я можу Вам прислати, якщо у Вас їх немає:

1. Випуск „Комунарів” з трактором „Форд-Зон”. (Матвій Лукич верхи на коні) за 1926 р.(Ганна Михайлівна сидить у групі перед трактором)
2. Наш випуск після закінчення семирічки в 1926 р.(Матвій Лукич лежить перед групою на траві, Ганна Михайлівна в центрі групи).
3. Духовий оркестр хлопчиків (з М.Л. і Г.М.)
4. Духовий оркестр дівчаток (з М.Л. і Г.М.)
5. Співробітники дитмістечка 1930р. (з М.Л. і Г.М.)
6. Загін дівчат „Червоний хрест” за 1931р. (Матвій Лукич зліва у шкіряному пальто, Ганна Михайлівна серед дівчат).

А також фотокопія ікони Троїцького монастиря, в якому було дитмістечко...

*Шановна Атталіє Матвіївно!.. Чи не залишилось у Вас у домі чи іншому відомому Вам місці книги, яку Матвій Лукич написав у свої молоді роки? Називається вона „У хвилях життя”. Чую про неї з дитинства, але ніяк не можу знайти, щоб прочитати і переконатися – чи правда те, що про неї говорять, що вона сяка-така-ворожа. А можливо, у ній просто критика, яка не сподобалась тим, проти кого була спрямована?... Чи знайомі Ви із змістом цієї книги? Я би дуже хотів познайомитися, щоб мати власне уявлення і думку про неї, а не покладатися на фрагментарний переказ чийось доказів про шкідливість книжки, оскільки докази ці суперечать практичній діяльності Матвія Лукича, оскільки вся вона, починаючи із подій, описаних Дмитром Бедзиком у його книзі „Подорож у молодість”(1919-1920 рр.) і весь наступний період його життя аж до арешту, була спрямована на користь державі, а не на шкоду їй. А практична діяльність кожної людини і визначає її ідейно-політичну сутність і відносить її до тієї чи іншої групи однодумців.*

*Результати практичної діяльності Матвія Лукича наяву – це сотні відданих державі і народу вихованих ним осиротілих дітей, в тому числі і я. Спасибі йому і всім його сподвижникам за це. Добра слава про них не пропаде. Пробачте за довгого листа. Коротше не зміг.*

*З повагою Іван Розтєльний. 5.02.87”.*

Свідчення про Охтирське містечко зберігаються в архівних матеріалах.

Пропонуємо рукописну копію документа, написаного М.Л.Довгополюком 24 січня 1926 року „Обосновання необхідності для Дитячого Містечка великого господарства”.

Матвій Лукич писав дуже красивим почерком, як і А.С.Макаренко. Такі рукописи читаєш і ще читати хочеться.

ДАХО – Р – 845 – 1016, л.182, 182об.

У.С.С.Р. 26012

Харьковский

Губернский Отдел

Народного Образования

Ахтырский Детгородок

Січня 1926р.

№480

Ахтырка Харьковской губ.

Почт. Ящик №\_\_\_\_\_

ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ

ДЛЯ ДИТЯЧОГО МІСТЕЧКА

ВЕЛИКОГО ГОСПОДАРІВАННЯ

Організація масового Дитячого Містечка (на 700-800 чол.) потребує правильно поставленої педагогічної роботи, основою якої буде праця дітей на виробництві. – Маючі склад дітей від 5 до 18 років, маючі коло 40% усіх дітей підлітків, які на своїй підготовці з'являються запущеними. Д.М. мусить мати крім нормальної 3-х річної С.Г. школи, ще й ряд інших освітніх установ: 1-річні курси С.Г. курси для переростків – малописьменних, Лікнеп для переростків підлітків колектор, школу учбових майстерень. Всі ці установи вимагають відповідної трудової бази, де б була змога провести, як учбовий матеріал, так і виховну організацію і дати певні навички, певну кваліфікацію вихованцю.

Фактично Дитмістечко.....

168000 роб. днів (по 4 год. (на обслуговування дітей по дитячому Містечку (будинки, кухня, інше) йде не більше 48 000 робочих днів – 120 000 робочих днів лишаються, які треба кудись діти. Дитячі робочі сили в такій масі можна використати лише у великому господарстві при інтенсивних культурах. Мале господарство буде не доцільне з економічного боку. З педагогічного – не певна ув'язка всіх – 182 оборот – робочих сил шкідливо впливає на всю учбово-виховничу роботу, дезорганізація в цілому життя, роботу. Що ж торкається навичків і знань для вихованців С.Г. школи (140 осіб дійсно підготували кваліфікованого робітника по агрономії і тут потрібно мати велике господарство з різними галузями, з кращими машинами тракторами і т.п., що маленькому господарстві не можливо. Далі – Д.М. примушене мати і учбові майстерні (для тих вихованців – підлітків, які по знанням і нахилам не можуть піти в С.Г. школу). Містечко знаходиться відірване від населення центру. Майстерні працювати в великій кількості не можуть і лише при власному великому сильному господарству є рація тримати й добрі майстерні.

Всі сі міркування й кажуть за те, що кількість земельних угодій, якими Д.М. користується є необхідність для його нормального життя, праці і розвитку.

Зав дитмістечком

/Підпис/ (Довгополук)

Про позитивні результати діяльності цього дитячого містечка засвідчує ще один документ.

*І.Валчонок.* Обслідування дитячих колоній Харківщини (Вісті Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – 1928. – №98(2288). – 26 квітня. – С.6).

„Нещодавно в газетах зустрічалися вже окремі замітки про неприємності у дитячих будинках та колоніях, як нормального типу, так і правопорушників. Щоб в'яснити справжнє становище в колоніях, було

створено комісію, куди, крім відповідальних представників Харківського Орк.КК ВСІ, ввійшли представники окружному комсомолу, наросвіти, союзу „Робос”, редакції „Харківський пролетарій”. Було вирішено провести вибіркове обслідування і не обмежуватися одвідинами на годину-другу, а глибоко і детально обслідувати побут вихованців дитячих колоній, пильно ознайомитися з порядком і системою виховання дітей, що існує в колоніях.

Обслідувано 5 колоній: колонію в селищі Зелений Гай, ім.М.Горького в Куряжі, Змієвський дитячий реформаторій, трудову колонію ім.Шевченка в с.Гіївці та Охтирське дитяче містечко.

Перше обурливе явище, що на нього комісія звернула увагу, це випадки биття дітей. Такі випадки були торік у кількох колоніях. Поруч цього вживано й інших заходів фізичного впливу. Взагалі, питання про методи виховання дітей, що зазнали довгочасного шкідливого впливу вулиці, в колоніях зовсім не в'яснено, тому і практика має кустарний характер – в кожній колонії свої методи, а втім, значна вина в цім на Окр.УНО, що не звертає належної уваги на керівництво виховною роботою в колоніях.

Політвиховну роботу в більшості колоній не поставлено на належну височінь. Величезним мінусом тут є відсутність у деяких колоніях комсомольських та піонерських організацій.

З іншого боку, там, де організації ці є, їм не пощастило ще організувати навколо себе решту вихованців. Наприклад, піонерська організація в Охтирці, незважаючи на склад 240 чол., не може притягти інших дітей, бо живе нудним, нецікавим життям, майже зовсім не проводячи роботи, і погано, невміло організовує своє дозвілля. На це мусить звернути увагу Окружком ЛКСМУ.

Ненормально також стоїть у більшості колоній і справа з самоврядуванням. *За винятком однієї (Охтирської)*. В усіх інших чотирьох колоніях дитячий колектив поділяється на відділи на чолі з командирами, іноді навіть призначеними адміністрацією. Лише в Охтирці існує система, що розвиває творчу ініціативу й самодіяльність дітей, наближаючи їх до радянської системи, з якою вони зустрінуться, вийшовши з колонії. Тут діти поділяються на ланки, самі обирають собі ланкових, а на делегатському зібранні – дитячий виконавчий комітет, що є центральним органом дитячого самоврядування.

Ця система цілком себе виправдала, втягуючи в безпосереднє керування містечком великий процент вихованців. Ще низку дефектів, як з боку матеріально-господарського, так і навчально-виховного, викрила комісія. Треба також зазначити, що в деяких випадках з вини ОФВ, що не акуратно відпускає асигновані за кошторисом кошти, зазнають фінансової скрути.

Президія Окр. КК РСУ продовжила далі обслідування і дала низку вказівок та директив відповідним організаціям. Зокрема, з приводу випадків фізичного впливу, що мали місце, зроблено попередження, що в разі це обурливе явище повториться, винних буде притягнуто до карної відповідальності”.

І.Валчонок.

Чи підтримували зв'язки А.С.Макаренко і М.Л.Довгополюк. Фрагмент із листа від 18 квітня 1928 року, який написаний через деякий час після засідання в УНДПі, в якому Макаренко з приводу „якоїсь марочної системи” в „Охтирці” (дитмістечко ім.М.А.Скрипника) пише: „Соколянський з приводу цього випадку у захопленні” засвідчує, що цей досвід йому був відомий. Пропонуємо також фактологічний матеріал, що засвідчує деякі моменти співпраці А.С.Макаренка і М.Л.Довгополюка. Він увійшов до семитомного видання А.С.Макаренка.

8 червня 1927 року окрінспектор Наросу Канторович доручив А.С.Макаренку спільно з „тов. Довгополюком”, керівником Охтирського дитмістечка, „скласти план раціоналізації сітки дитзакладів інтернатного типу округу”. Причому обидва вони однаковою мірою „уповноважуються ознайомитися з роботою цих закладів” (ПСВ. 122-123, 233). Вирішення питання про участь Макаренка і Довгополюка приймалось, мабуть, у найкоротший строк, бо їх імена були від руки вписані у заготовлений машинописний текст „мандата”. Він увійшов до семитомного видання А.С.Макаренка.

### МАНДАТ А.С.МАКАРЕНКА

6 липня 1927 року.

Виданий т. Макаренку в тому, що окрінспектурою Наросвіти йому разом з т. Довгополюком доручено скласти план раціоналізації сітки дитзакладів інтернатного типу округу, а тому вони уповноважуються познайомитися з роботою цих закладів і їм надається право:

1. Знайомитися з господарством і бухгалтерськими книгами.
2. Знайомитися з персоналом і дитячим колективом, збирати загальні збори і спеціальні наради.
3. Вивчати розподіл роботи і внутрішню організацію закладів.
4. У цілому вивчати життя дитзакладів у всіх його галузях.

Всі завідувачі і працівники дитзакладів повинні допомагати товаришам виконати доручену їм справу.

Заст. окрінспектора Наросвіти

Секретар

Архівні документи та спогади вихованців М.Довгополюка спростовують погляди дослідників його спадщини, які вважають, що А.С.Макаренко і М.Л.Довгополюк були майже незнайомими людьми. У такому контексті звучить фрагмент із листа А.І.Галкіна 28.06.2005 р.:

„Вельмишановна пані Світлано!

....Дуже радий, успішно займаєтесь улюбленою (і потрібною) справою:

дослідженням та написанням книжок в т.ч. й про М.Л.Довгополюка (далі М.Л.) з Макаренком, про його сподвижників. Щоправда, М.Л. зустрівся з видатним педагогом лише раз, у Охтирці. А одна з вихованки М.Л. пише навіть, що Макаренка в Охтирці не було. Виховувалася вона дуже малою і, мабуть, не пам'ятає. Але про М.Л. відгукується добре.

Знайомлячись з методами виховання М.Л., ми з Михайлом Попільнюком дійшли думки, що він в аспектах виховання був навіть вищий за Макаренка. Якби М.Л. написав, було, книги як „Педагогічна поема”, наприклад, популярність і розповсюдження досвіду були б значніші, ніж Макаренка. Мабуть, зробити відомим М.Л. наше завдання, оскільки свого часу радянська влада не всіх хотіла робити героями...”

Про цей досвід засвідчує фрагмент із статті В.Дюшен „Охтирське дитяче містечко” (Радянська освіта. – 1928. – №7-8. – С.53-60). (Подається в оригіналі).

...В дит. містечкові заведено облікові книжки, де записується, як дитина виконала завдання в кожній окремій галузі (його праця в школі, в майстернях, на вгороді, у самообслуговуванні, в клубному гурткові).

Добре марочну систему дослідити й вивчити ще не було змоги, тому не слід поки братися її аналізувати; наводимо її як один із засобів впливу. Не беручись зараз оцінювати сути цієї системи, мусимо відзначити, що діти дитмістечка, прагнучи дістати марку, в той час ставляться уважно до певної оцінки, записаної в книжку, що свідчить про педагогічну значимість цієї системи.

Ось цьому виразний приклад: один із членів конференції зайшов до школи під час роботи, підсів до дівчорки й лишився там. Поруч у школяра він побачив облікову книжку, що лежала перед ним на столі. Робітник цей узяв її і став переглядати. Дитина ніяк на це не реагувала, та зате сусіда щось зайорзався й, коли робітник глянув на його стіл, там облікової книжки вже не було. Переглянувши одну книжку, де не було жодного зауваження, робітник звернувся до того хлопчика, що ото попереду вже звернув на себе увагу, і запитав: „А

ти маєш книжку? „С”, – ледве відповів хлопчик. „А ну покажи”. Хлопчик, не поспішаючи, поліз до кишені, витяг звідти книжку й передав її. Виявилось, що і в нього загалом було все добре, за винятком одного зауваження, вписаного йому за невиконання якоїсь роботи.

Наведений приклад доводить, як дитина ставиться до зауваження по суті, а тим самим і як ставиться увесь дитячий колектив до таких зауважень, бо коли б у решти дітей було байдуже ставлення до цих зауважень, то й той хлопчик інакше реагував би на оцінку. Цікаво дуже стежити, як розподіляється дівтору на роботу: – після сигналу, що його подається за 15 хвилин до початку роботи, ви спостерігаєте, як із усіх кінців містечка стрункими рядами малеча з своїми керовниками, а окремо підлітки, по одному йдуть до контори дит. містечка, де висить скринька з нумерками. Усі діловитим кроком поспішають до контори. Біля скриньки стоять два чергових (діти – члени трудкому) і стежать за тим, щоб нумерки знімалося правильно. За соцвихника 1-го концентру нумерка здійсмає сам педагог (цей нумерок колективний – на всю групу), підлітки забирають нумерки кожний за себе.”



*Колектив Охтирського дитячого містечка (1929 рік).  
М.Довгополюк у центрі на пеєрдньому плані*

Атталія Матвіївна, дочка М.Довгополюк, є активною співучасницею досліджень про свого батька, якими зацікавилась і Марбурзька лабораторія (Німеччина), зокрема макаренкознавець доктор Хілліг. Пропонуємо окремі листи, як документальні матеріали, що засвідчують її співпрацю з дослідниками.

*„Многоуважаемая Атталейя Матвеевна!*

*Как я уже говорил Вам по телефону, я очень рад, что Вы так душевно приняли к исполнению мои просьбы о дополнительных данных о своем отце.*

*В этом письме я посылаю Вам переработанный вариант портрета. Конечно, новейшие сведения, только что полученные от Вас, сюда еще не включены, но я был бы Вам очень признателен, если бы Вы выслали мне Ваши комментарии и правки. Между прочим, о Вашем отце речь идет и в других портретах книги. Вы просите коротко рассказать о себе. Я закончил Франкфуртский университет в 1965 году. Наследием А.С.Макаренко занимаюсь уже более 30 лет. В нашем университете организована небольшая лаборатория „Макаренко-реферат” – единственное такого рода учреждение за пределами бывшего СССР. В советские времена мы пережили много трудностей, но теперь это уже в прошлом и наша лаборатория сотрудничает с некоторыми специалистами в России и на Украине. Я лично по 1-2 раза в год работаю в архивах, в особенности на Украине (Киев, Полтава, Харьков). В последние года в Москве и Киеве были опубликованы мои макаренковедческие материалы. А в апреле с.г. меня избрали иностранным членом АПН Украины. Когда 5 лет назад открылись двери бывших партийных и других ведомственных архивов, я решил создать портретную галерею людей из окружения колонии им.Горького, в том числе и Вашего отца. Эту книгу „Поблекшие лица, забытые люди” я подготовил в двух вариантах – на русском и немецком языках. Через несколько недель собираюсь закончить рукопись этой книги. Если Вам не составляет особого труда, то я рассчитываю на очень скорый ответ.*

*С наилучшими пожеланиями Г.Хиллиг. ”*

\* \* \*

*„У час відродження української державності, її історичної минувшини Охтирський краєзнавчий музей має намір зібрати матеріал про чудовий освітній заклад початку 20-х – кінця 30-х років ХХ століття – Охтирське дитяче містечко (тривалий час керівником якого був Ваш батько Матвій Лукич Довгополюк), для написання його (дитячого містечка) історії. Тож дирекція Охтирського краєзнавчого*



музею звертається до Вас уклінно з проханням надати допомогу, якщо ви в змозі і у Вас є про що розповісти, просимо надіслати на нашу адресу свої спогади, а можливо, і документи, фото тощо.

Адміністрація та колектив наукових працівників дякують Вам завчасно, сподіваючись, що Ви відгукнетесь на це прохання.

З великою пошаною і побажанням здоров'я та благополуччя.

Директор Охтирського краєзнавчого музею О.Галкін.”

Понині ця тендітна і мужня жінка прислухається до порад свого батька, висловлених в останньому листі, який був написаний за два місяці до смерті:

*„Полином гуркотним проходять роки. Чи в бурхливому шумовинні непрохідної тайги, чи в холодній могильній пустелі тундри, заполярні морози, бурі і лиховісна туга й горе – ніщо не затьмарило твого дитячого образу, доню. Ти була і є символом мого життя. Мої думки і мрії завжди коло тебе. Знаю, виросла ти. Не дитина вже, що пережила під час навали ворогів. Сьогодні день, присвячений тобі. О, скільки дум розгублено для тебе. Вітаю, доню. Рости, будь мужня, набирайся сили і волі для життя. Що б не трапилось, будь Людиною достойною. Цілую міцно. Татко.*

*Я пишу Вам без кінця і краю. Від Вас немає нічого. Нічого не знаю. Пишіть, любі. Просив вислати книжки. Будьте щасливі”.*

Атталея Матвіївна стала справжнім наставником молодих, завершуючи великі справи, які не зміг довершити її батько. Така ж доля спіткала багатьох дітей, яких не схитнуло горе, а навпаки, загартувало, збагатило сильною енергією, творчою наснагою. Вона має своїх вихованців, послідовників мистецької майстерності, які шанобливо відгукуються про неї.

### **Дитяче містечко ім. Комінтерну в Одесі**

„Багато ще в історії макаренкознавства нерозгорнутих сторінок, що чекають своїх дослідників щодо дитячих містечок в Україні. Про одне із них згадує В.Незнанов, колишній завуч дитячого містечка ім.Комінтерну: „В Одесі, на 4-й станції Середнього Фонтану, протягом 20 років існувало дитяче містечко ім.Комінтерну, організоване в 1920 році за особистою вказівкою В.І.Леніна. В той час Одеське дитяче містечко було найбільшим в країні, кількість вихованців доходила в ньому до 2, 5 -3, 5 тис чоловік.

У серпні 1926 року тут зібралась спеціальна конференція працівників дитячих будинків і колоній України, присвячена питанням виховання дітей. Активну участь у ній взяв А.С.Макаренко. Він

приїхав з двома вихователями і 15 вихованцями колонії ім.Горького. Для них був відведений маленький флігель, і весь день діти і дорослі захоплювалися струнками, підтягнутими маленькими вартовими, які стояли біля входу у флігель.

Вітаючи конференцію, цей маленький загін вихованців Макаренка з прапором, під звуки корнета пройшов чітким кроком, ніби ілюструючи його виступ, який був основною доповіддю на конференції. А.С.Макаренко, який у той час мав уже 20-річний педагогічний стаж і 3-річний досвід виховної роботи в колонії ім.Горького, палко говорив про виховання нової людини країни соціалізму, про шляхи радянської педагогіки.

Доповідь Макаренка жваво обговорювалась усіма учасниками конференції. Були тут і такі, які заявляли, ніби його досвід – це повернення до старої школи. Але таких були одиниці. Основна маса працівників дитбудинків гаряче сприйняла виступ Макаренка і його приїзд сприяв значному поліпшенню виховання дітей в Одеському містечку. Учасники конференції на все життя зберегли у своїй пам'яті світлі спогади про А.С.Макаренка” (Радянська освіта. – 1949. – 1 квітня. – С.4).

Про участь А.С.Макаренка в конференції працівників дитячих будинків, колоній України свідчать архівні документи.

\* \* \*

Листи А.С.Макаренка до Остроменцької.

л.2: „У нас по-старому, все благополучно. Вчора я повернувся із Одеси, де був на з'їзді завідуючих дитячими колоніями. Там мене здорово качали. Між іншим запропонував проект організації Всеукраїнської дитячої трудової армії (7 корпусів, 21 дивізія, 63 полки по 1000 чоловік кожен). Наді мною посміялись, як над мрійником, але все ж таки Наркомос запропонував мені з метою досвіду організувати 1-й дитячий корпус із усіх дітей Харківського округу, враховуючи безпритульних, це дасть 10 000 дітей. Я ставлю усілякі умови, головне, це згода і підтримка колонії Горького.

Хлопці до цього проекту ставляться з ентузіазмом. Я все ж боюсь, що не зумію справитися з мільйоном найдрібніших суперечностей окремих осіб та інтересів.

Почали заняття, з цього приводу маленьке піднесення. Настрій прекрасний.

Кілька ударів: пішов Калюжний, забрали в солдати Коваля і Семена. Останнє особливо страшно сумно.

Харків, Песочин, 9 жовтня 1926 року.”

\* \* \*

### **Про діяльність А.С.Макаренка у Харківській окружній комісії допомоги дітям (1926-1928 р.)**

Ставлячи за мету підготовку всебічно розвинутої особистості, А.С.Макаренко в основу створення на Харківщині дитячого трудового корпусу поклав ідею поєднання навчання з виробничою працею.

Трудову діяльність корпусу А.С.Макаренко розглядав як важливу складову частину усього навчально-виховного процесу. До складу корпусу він пропонував включити: первинну колонію із суто дослідницьким педагогічним штатом; сільськогосподарські і промислові колонії, на базі яких вихованці одержать політехнічну підготовку і виробничу кваліфікацію. У цей період А.С.Макаренко відстоював ідею самофінансування дитячих закладів, наголошував на зосередженні фінансових засобів в управлінні трудкорпусу і наданні колоніям більш вільного маневрування цими засобами.

#### **ПРОТОКОЛ №24.**

11 липня 1927 року

21.Завідателя Колонією ім.Горького тов. А.С.Макаренка залучити до штату окружної інспектури Наросвіти й призначити на інспектора всіх без винятку дитячих будинків (містечок, колоній).

Запропонувати тов. А.С.Макаренку терміново подати через Окр УНО до президії ОВКу свої пропозиції щодо реорганізації дитячих установ та про ті заходи, що їх треба провести задля поліпшення їх стану.

Заст.голови Харківського окружного виконавчого комітету Канторович.

Секретар Харківського окружного виконавчого комітету Мороз.

\* \* \*

#### **ЛИСТ 530.**

Протокол №29 2707-1927 р.

28.Слухали. Про невиконання окрнаросвітою постанови президії ОВКу за 11-7-27 р. прот. №24 щодо призначення тов.Макаренка інспектором усіх дитячих установ округу. (Доп.т.Канторович).

Ухвалили. Категорично запропонувати Окріно негайно ж покласти на т.Макаренка управління всіма дитмістечками й колоніями.

Запропонувати зав. УНО тов. Миколоюку доповісти на найближчому засіданні президії ОВКУ „Про план управління дитмістечками й заходи до впорядкування їх стану”.

Ф.Науменко, Л.Флігель (учителька СШ №72, м.Львова).

\* \* \*

Фрагменти із олімпіади трудових комун, колоній і приймальників-розподільників НК РС УРСР подаються за книгою Gotza Hilliga „Makarenko – MATERIALEN”

(IV UKRAINICA. A.C.Makarenkos pedagogische Hotigkeit im Zpiegel der ukrainischsprachigen Presse (1924- 1937)

VVG verlans – und Vertriebsgemeinschaft. Marburg, 1982).

Аудиторія, яка заповнила 4 травня 1936 р. Київський оперний театр, відома нині за пам'ятними і меморіальними дошками – Косіор, Постишев, Якір, Затонський, стахановці, військкерівники, творча громадськість України.

У концерті взяло участь 350 вихованців колоній і комун. Глядачі побачили 25 номерів художньої самодіяльності, а в фойє – виставку художніх робіт колоністів.

За підсумками Олімпіади нарком внутрішніх справ УРСР Галицький підписав наказ про нагороду керівників комун місячним окладом. Макаренку оголосили подяку і також преміювали місячним окладом. І, що найважливіше, нарком нагородив не тільки чиновників і персонал колоній і комун, але й 90 колоністів і вихованців дитпритулків. Нагороди були найрізноманітніші: годинники, костюми, відрізи на плаття і навіть велосипед.

Наприклад, **вихованка** 1-ї трудової комуни імені Дзержинського Семенова, в наказі наркома **нагороджена за „танці і організацію балетної групи в комуні стипендією в 100 рублів у місяць до закінчення балетної студії Харківського державного театру опери і балету”**. **Творчість Семенової, яка створила в СРСР свій стиль у балеті, відома й високо оцінена у всьому світі.** „І ніхто ніколи не загадає про те, хто дає їй шанс одержати освіту”, – висловлюється Олександр Абарінов у статті „Педагог, создавший поэму”, присвяченій 75-річчю з дня утворення комуни імені Дзержинського. „Однак, – продовжує він, – найкращою нагородою для учасників етапу Олімпіади, що завершувався, був Наказ Наркому, підписаний 29 червня 1936 року, про випуск 255 кращих вихованців „трудкомун і трудколонії”.

Чи не було все це – Олімпіада, приїзд вчорашніх безпритульників у Київ в оперу, на оглядини вождів Радянської України?

„Однозначно – не було!” – упевнено висловлюється О. Абарінов. –...Ті, хто був на заключному концерті Олімпіади, наочно переконався в тому, що із підлітка-злочинця можна виховати людину.

Демонстрація у Києві талантів малоліток із колонії комун була повним дисонансом словам Ворошилова, що стали бойовим закликком у

боротьбі з безпритульністю: „Думаю, що ЦК повинен зобов'язати НКВД організувати розміщення не лише безпритульних, а й бездоглядних дітей і тим обмежити столицю від всезростаючого „дитячого хуліганства”. Що стосується цього випадку, то я не розумію, чому цих мерзотників не розстріляють. Невже потрібно чекати, поки вони виростуть ще в більших розбійників?” – пише він у листі від 19 березня 1935 року, направленому на ім'я Сталіна, Молотова і Калініна. Результати ініціативи Ворошилова відомі: було негайно прийнято постанову ЦВК і СНК СРСР від 7 квітня 1935 року „Про заходи боротьби із „злочинністю серед неповнолітніх”, згідно з якою кримінальна відповідальність за окремі види злочинів поширювались уже і на 12-літніх. До розстрілу малолітніх, дякувати Богу, не дійшло”.

І ось, „4 травня 1936р., у приміщенні Київського державного ордену Леніна оперного театру відбувається перша українська олімпіада трудових комун, колоній і приймальників-розподільників НКВС УРСР.

На сцені вихованці комун ім. Дзержинського, Галицького та інших комун і колоній, блискуче, з винятковою майстерністю продемонстрували роботу своїх гуртків художньої самодіяльності, з великим піднесенням оркестр другої трудкомуні ім. Балицького під керуванням німецького диригента Германа Адлера виконав марш із опери „Тангейзер”.

Програма, яка складалася з двох великих відділів, справила на присутніх прекрасне враження.

Вихованці комун, колоній і приймальників-розподільників НКВС УРСР показали 25 номерів майстерної художньої самодіяльності, закінчили Олімпіаду масовим гопаком з опери „Запорожець за Дунаєм”. На олімпіаді були присутні т.т. Косіор, Постишев, Петровський, Любченко, Якір, Балицький, Попов, Затонський, Сухомлин, Зіненко, Сапов, яких зустріли бурхливою овацією.

Під грім оплесків 6 вихованок трудових комун піднесли керівникам партії та уряду України букети квітів.

Під час демонстрування художньої самодіяльності до зали увійшов член Виконкому комінтерну товариш Вільгельм Пік, якого присутні зустріли палкими оплесками...”

• А. Сорочинський у замітці „Олімпіада чекістських вихованців” відзначає: „Чільне місце в програмі займає виступ літературного гуртка комуні ім. Дзержинського (Харків). Учасники цього гуртка підготували цінний фольклорний матеріал – танці блазнів, народні пісні та казки. Ця ж комуна послала на олімпіаду свій, добре відомий трудящим Харкова, духовний оркестр, який виконав попури з народних українських опер...”

• „Творчістю вдруге народжених” – назвав олімпіаду Г. Дусавницький, висловлюючись, що вона була не тільки демонстрацією нових талантів і дарувань, це була водночас і зворушлива педагогічна поема, що це були палкі строфи про дітей, вдруге народжених...

„Про це тільки співати, – під такою рубрикою висловлюється Герман Адлер. – Прямо таки казковим здається не те, що проробили тут з колишніми безпритульними, людьми вулиці, колись вибитими із колії життя. Такі за кордоном в кращому разі можуть покладати надії на тюремну камеру. Їх не помічають, тримаються осторонь, з огидою цураються, як бруду, як сміття.

А тут, коли дивишся на відкриті бадьорі обличчя, коли слухаєш жваву впевнену розмову колишніх злочинців, коли побуваєш у їхньому товаристві і відчуваєш атмосферу ширості, теплоти, якоїсь підкресленої людської гідності – мимохіть думаєш: це – диво! З такими людьми художній контакт устанавлювати не тільки легко, а й відрадно.

Я це відчував ще в Харкові, коли давав симфонічний концерт для вихованців колонії ім. Дзержинського”.

• „Чудовий оркестр, – висловлюється про цю подію В.Я. Йориш, заслужений артист республіки, композитор. – Особливе враження справив на мене виступ оркестру комуни ім. Дзержинського під диригуванням Івана Волченка. Дзержинці виконували попури з опери „Запорожець за Дунаєм”. Гра юних музикантів вражає передусім своєю гармонійністю. Ця найважливіша передумова оркестрового виконання є результатом чіткої зрєпетуваності й підбором інструментів одного тону, однієї фабрики.

Окремо слід підкреслити роботу молодого диригента товариша Волченка.

Безперечно, що є серйозні музичні можливості. І йому треба багато над собою працювати, щоб їх розвинути. Моя особиста порада – велику емоційну силу, якою він володіє, поєднати з чіткою технікою рук, а також у виконанні попури „Запорожець за Дунаєм” згладити деяку відривчастість, різні переходи від одного уривка до другого.

Кілька слів про виконання драматичним гуртком цієї ж комуни другого акту „Тартюфа”, я звернув увагу на гру комунарки: Сиром’ятнікова підкупує слухача невимушеною манерою гри, простотою, чудовою дикцією”.

• На сторінках преси висловлюється й Іван Волченко – диригент оркестру комуни ім. Дзержинського:

„...У комуні я виконую обов’язки помічника начальника господарської частини. А господарство у нас велике. На весь Союз

успішилися наші фотоапарати „Фед”, електроустаткування. Гуртова продукція наших виробництв становить 6 млн. крб. за рік. І це мені, колишньому безпритульному, довірено таку відповідальну ділянку. Як же не радіти, не співати від щастя?

Я один із тих, кому наша країна дала путівку в життя. І я постараюсь з честю виконати довір'я. Моя мрія – піти далі вчитися. Здобути вищу музичну освіту, стати кваліфікованим диригентом. Мені 25 років. Життя – попереду. Воно розкриває переді мною захоплюючі, радісні перспективи”.

На початку жовтня 1926 р., через два роки після участі в конференції губкомів у справах неповнолітніх, Макаренко знову виступає у „республіканському масштабі”: на Всеукраїнській конференції дитмістечок в Одесі. Його чотиригодинна доповідь „Організація виховання важких дітей” була сприйнята з великою увагою.

Зберігається і два детальних звіти про цю конференцію. Вони опубліковані у відомих педагогічних журналах УРСР українською і російською мовою. Фрагментарно у „Шляхові освіти” сказано так: „Велику увагу на конференції проявлено доповіді про „Роботу з важкими дітьми”, з якою виступив завколонією ім. Горького. Не торкаючись цілої низки досить суперечливих питань, що мали місце в системі колонії ім. Горького, конференція зупинилася на тих позиціях, що не викликають суперечок стосовно педагогіки й чітко вирізані як у практичній роботі колонії, так і в самій доповіді.

Проаналізувавши й обґрунтувавши причини правопорушень, розділивши дітей на 7 груп у відповідності до якостей, що в них домінують, доповідач побудував свою доповідь на тому, як, урахувавши всі ці особливості дітей, побудувати заклад так, щоб він імпував дітям і виховував у них соціальні навички. Доповідач детально зупинився на тому, як необхідно побудувати життя закладу. Виходячи із тих самих прогнозів, що і в доповіді про єдиний процес, доповідач уточнив ці основи практичними прикладами, наголосивши на тому, як здійснити в закладі єдиний, чітко до деталей продуманий план.

Головна умова, запропонована доповідачем, така: план закладу необхідно будувати на господарській базі закладу; якщо заклад не має ніякої виробничої бази, то потрібно використовувати хоча б те мале, що є: майстерню, город, господарство. Друга умова, запропонована доповідачем, – облік, чіткий облік будь-якої роботи. Це саме та галузь, у якій у наших закладах справи вирішують погано. Завдання дітям дають, постанови приймають, а за виконанням ніхто не стежить, а це якраз і є те, що деморалізує дітей.

Щоб можна було враховувати кожне завдання, дане дітям, доповідач запропонував давати короткотривалі завдання невеликим групам дітей з покладанням відповідальності на вибраного ними вожатого чи старосту. Він відповідальний перед усім дитколективом, перед ним він зобов'язаний звітувати після закінчення завдання. Доповідач старанно переконував у потребі контролю за виконанням кожної частини плану, що підлягає реалізації у дитзакладі. Накінець, він досить правильно вказав на потребу ставитися до вихованців з довір'ям і повагою, що ми маємо далеко не у всіх наших закладах.

Усі ці пропозиції, звичайно, можна використати в будь-якому закладі соцвиху, що й визнала конференція” (Дюшен В. Перша всеукраїнська конференція дитячих містечок. – Шлях освіти. – 1926. – №11. – С. 127 – 133).

У другому звіті, надрукованому у російськомовному журналі „Друг детей” – органів українського товариства „Друзей детей” – виступ Макаренка було названо навіть „кращою доповіддю, що найбільше пожвавила конференцію і викликала живий обмін думками”, це автор аргументує так: „Ця доповідь дуже чітко виокремила такі положення: по-перше, що дитина є важкою у більшості випадків не в силу своїх дефектів, а з вини умов свого життя, що викликають конфлікт між нею і суспільством, і, по-друге, що, звичайно, така дитина ізолюється й потрапляє в гірше середовище, в той час, як для її перевиховання необхідно помістити її в найдосконаліше середовище. Тому завданням є **не індивідуальне перевиховання цього об'єкта, а організація середовища того закладу, куди він направлений** (виділено нами). Звертаючись до цього питання, доповідач ставить перед закладом завдання підняття честі свого закладу, оскільки цю умову він вважає необхідною для підсилення особистих понять виховання про чесність і порядність. У зв'язку з тим, що ці ж методи повністю властиві й для закладів з нормальним складом вихованців, а також тому, що заклади страждають якраз через відсутність плану й обліку, думки ці лягли в основу цілої низки резолюцій у роботі конференції”.

(Дюшен В. Первая Всеукраинская конференция детских городков. – Друг детей. – 1926. – №8 – 9. – С. 28-30). Детальна резолюція, прийнята Одеською конференцією за доповіддю Макаренка, міститься у фондах Наукового архіву Російської Академії Освіти у Москві (18-1-192).



## **1.6. Постать педагога-майстра в оцінці його сподвижників, вихованців**

### **СТОРИНКИ СПОГАДІВ...**

#### **Є.З.Юрченко – груповод**

...У тих класах, де я працювала вечорами з відстаючими, часто робили на дошках креслення й розв'язували теореми колишні вихованці комуни, а тепер уже студенти вищих навчальних закладів, які приїжджали на канікули в комуни, як у свій рідний дім. Цей приклад був дуже корисним для відстаючих, спонукав їх до вдосконалення. Антон Семенович безмірно турбувався про майбутнє своїх вихованців, про те, щоб вони отримали закінчену освіту. Обдарованих музичними здібностями малюків Антон Семенович направляв у Палац піонерів, а старших – в консерваторії (Є.З.Юрченко. Из воспоминаний об Антоне Семёновиче Макаренко. – Начальная школа. – 1944.– №5-6.– С.:6-9).

Юрченко Олена Захарівна – співробітниця А.С.Макаренка по Крюківському училищу в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського.

#### **Федір Шатаєв (майстер)**

В ранньому дитинстві на мою долю випало безмірне горе – я втратив матір, а згодом і батька.

Батько мій був ковалем на Брянському паровозоремонтному заводі. Вони жили з матір'ю душа в душу, але батьку важко було прогодувати сім'ю. У той страшний голодний рік, взявши матір і мене, він відправився на схід у пошуках хліба. Їхали ми на буфері. Вночі мати заснула й звалилася під колеса поїзда... Вона загинула на моїх очах...

Нас було троє в батьків – дві сестрички і я. Мене з молодшою сестрою Грунею віддали в дитячий будинок. Незабаром Груня померла в мене на руках від холери: захворів холерою і я. Врятували мене турботливі руки лікаря, „дяді Феді”.

В перший день мого виходу на повітря я надів старенький лікарняний халат і, похитуючись, направився на ганок. Не встиг вийти, як побачив старшу сестру, яка приїхала до мене, Настю. Вона наближалася до мене й було помітно, як підкошувалися у неї ноги. Ледве Настя дійшла до порога, як звалилася на землю, встигши лише вимовити: „Батька поїздом зарізало”. Я відчував, як земля зникає з-під ніг, і втратив свідомість...

А пізніше я дізнався, що в результаті фатального випадку такою ж смертю, як і мати, загинув мій батько.

Сестра незабаром поїхала, і я залишився один-однісінький на світі. Мене оточували чужі, незнайомі люди; на душі стало холодно, пусто, гірко і жахливо.

Трагедія, що спостигла нашу сім'ю, зробила мене маленьким стариком. Я не знав, що таке посмішка, сміх, пісня і радість. Я віддавав собі звіт у тому, що життя обмежило мене в сімейному теплі і в материнській ласці. Усвідомлювати це було жахливо. Я був вразливою дитиною, чуйною, спостережливою, не по роках серйозною...

Як не дивно, але в тому віці я уже тверезо оцінював своє безнадійне становище. Сльози застилають мої очі, коли згадую, як перед виносом домовини з тілом матері жалісливі бабусі пустили по колу шапку для збору монет „на проживання” мені і моїм сестричкам. Добрі, чуйні люди хотіли мені лише добра, а в той момент глибоко ранили моє серце. Я відразу відчув, що віднині я – сирота, що в мене немає матері.

І ось почалося моє поневіряння по незатишних дитячих будинках, де погано годували, на ліжку лежали набиті прілою соломою матраци й старі солдатські ковдри.

Так семирічним хлопчиком потрапив я в Чугуївський дитячий будинок, звідки згодом був переведений в курязьку колонію... (Шатаев Фёдор. Родной дом // Удивительный человечине. Воспоминания об А.С.Макаренко. Харьковское книжное издательство. – 1959.– С. 74.– 75).

### **Щедре наставництво**

Мені випало щастя працювати разом з видатним педагогом А.С.Макаренко. Антон Семенович вимагав від нас високих моральних якостей і, насамперед, любові і відданості своїй справі. Він не терпів казенщини, схилився перед людьми, які працювали з вогником,кладаючи душу свою, усього себе в справу.

Виняткову увагу Антон Семенович приділяв культурі поведінки вчителя, вихователя і не припускав, щоб вони були похмурими, роздратованими, крикливими, хотів повного порядку і чистоти в костюмах, зачісці, взутті.

Організуючи нас в єдиний міцний колектив, Антон Семенович вчив єдності вимог до учнів. Від кожного вимагав відповідальності за нашу спільну справу, за благополуччя всього колективу. У нас була добре розвинута взаємодопомога в педагогічному колективі.

Чіткість у праці, точність виконання режиму, знання своїх обов'язків, роботи кожного товариша зокрема і всього колективу в цілому він якось порівняв з грою артистів на сцені: **„На нас дивляться. І ми повинні грати бездоганно поки за сигналом „відбій” не буде спущена завіса”** (Виокремлено нами).

Працювати без браку, виховати таку людину, яка потрібна нашому суспільству, щоб із наших рук виходила продукція тільки високої якості – це постійно нам навіював наш талановитий керівник.

У колонії імені Горького і в комуні імені Дзержинського школи не відчули тих змін і нововведень, які часто шкодили справі освіти. Не було у нас комплексної системи навчання, не знали ми Дальтон-плану, бригадного навчання. Антон Семенович наполягав, щоб знання учнів оцінювались за п'ятибальною системою, хоча в школах у той час це не припускатись.

Головне, про що ми повинні були добре подумати до початку навчального року, як у доступній формі дати дітям необхідні знання. Для цього кожному вчителю слід було заздалегідь підшукати і вивчити літературу, підібрати наочні посібники. Заздалегідь поповнювались і наші кабінети, і бібліотека.

Правильна організація робочого дня уможливлювала педагогам чітко використати і години навчання, і час роботи на виробництві, і добре відпочити.

Легко було працювати вчителям з А.С.Макаренком. Вимагав він від нас багато. Все повинно було бути завчасно ретельно продумано, підготовлено, зроблено. І початок навчального року нас ніколи не заставав зненацька.

На попередньому огляді, у переддень 1 вересня Антон Семенович давав заряд на новий навчальний рік і дітям, і, безперечно, педагогам. А ввечері, після закінчення робочого дня, на педраді починався жвавий обмін думками про те, як пройшов день. Пробуджувати у вихованців інтерес і любов до знань, вчити думати, шукати, створювати, розуміти інтереси колективу, дружно жити і трудитись – ось що вважав А.С.Макаренко основним у діяльності педагога. Цього він щедро вчив усіх, хто з ним працював. (В.Татарінова, педагог-вихователь колонії імені Горького і комуні імені Дзержинського. – Учительская газета. – 1968. – 12 марта. – С.3.)

### **Мій Антон Семенович**

У комуні був чудовий завод бурмашин і фотоапаратів. Любов до заводу, до верстатів була настільки пристрасною, що інколи це призводило до конфліктів.

Дзержинці Н.Пищик і А.Орлов (їм було по 12 років) працювали на одному верстаті. Їм була видана одна фреза. Ідучи із зміни, Пищик завжди забирив фрезу. Макаренко кілька раз нагадував Пищику, що він зобов'язаний користуватися інструментом разом з Орловим. Однак це не викликало ніякої дії. Тоді Макаренко послав записку: „Пищик, поверни фрезу”. Результат був несподіваний – Пищик написав на записці: „Відмовити”. На допомогу вихователю прийшов колектив. Командири постановили, щоб Пищик користувався лише старою фрезою. Так проявлялась сила „макаренківської” формули виховання через колектив.

У школі комуни Макаренко вів російську мову, літературу і географію. Якось Антон Семенович запропонував нам писати твір на будь-яку тему. Я обрала тему „Дорога в Комуни”. Письменник я була поганенький і мало не на півтори сторінки розписала спів птахів у ґрунті (в Україні!).

В кінці кожної роботи Антон Семенович давав розгорнутий висновок. І ось щодо цього мого опуса він написав лаконічно: „Нікуди не годиться”.

Грамотичні помилки він виправляв такими записами на полях зошита: „Слово написано неправильно. Прошу тебе подумати над ним, подивитись відділ граматики такий-то, параграф такий-то, сторінка така-то. Написати 10 разів наприкінці сторінки це слово, а потім показати мені. Переписати в зошит дві строфи із „Евгенія Онегіна”, де часто зустрічається це слово. Вивчити напам'ять ці строфи”.

Приємно було отримувати у нього хорошу оцінку. Якщо комунар давав ґрунтовну і правильну відповідь, Макаренко, перш ніж записати оцінку в журнал, говорив: „Спасибі, ставлю тобі п'ять”. *Він сам писав для нас п'єси. Пам'ятаю, ставили навіть оперу. У ній була використана музика російських класиків.*

Активно працював і драмгурток. Комунари регулярно відвідували театри Харкова. При вході в ідальню вивішувались списки тих, кому належало поставити той чи інший спектакль.

У Антона Семеновича була дивовижна пам'ять. Якось я висловились, що хотіла б послухати „Бориса Годунова”. І ось через два-три місяці побачила своє прізвище у списку комунарів, які повинні були поставити оперу.

Коли в пресі з'явилися перші частини „Педагогічної поеми”, наш літературний гурток вирішив провести конференцію. Керував гуртком **професор С.С.Пушиков** – прихильник педагогічних ідей Макаренка.

Мені був доручений критичний розбір деяких уривків. Я запально говорила про неприпустимість такого нелітературного

слова, як „пацани”. Антон Семенович слухав уважно і ледь помітно посміхався. Звичайно, його більше цікавила не критика гуртківців. Перед ним були живі герої його творів.

Коли всі висловились, взяв слово Антон Семенович. Звертаючись до мене, сказав своїм ледь хрипким голосом:

„Роби зі мною що хочеш, але від слова „пацан” я не відмовлюсь. Ну, не можу назвати я його „хлопчиком”.

На початку 1939 року Антон Семенович приїхав на кілька днів у Харків. І ось я стукаю у двері його готельного номера. Моє нетерпіння побачити Антона Семеновича було настільки великим, що, не дочекавшись відповіді на стук, увірвалась у кімнату. Він підвівся мені назустріч, подив на його обличчі змінився м'якою докірливою посмішкою: „Ти все така ж! І коли ти станеш дорослою?”

Він по-батьківськи уважно оглянув мій наряд, підкреслив, що парфуми мої дещо різкуваті. Посадивши на м'який диван, докладно розпитував, як вчусь, які будує плани. Навіть не знаю чому, але керівництво університету у Харкові досить пізно звернулось до Макаренка з проханням прочитати студентам лекцію. Коли в ректораті дізнались, що він не зможе приїхати в університет, послали „для переговорів” мене. Приїхала я до Антона Семеновича з культпрацівником університету Я. Беличенком. Була уже 12-а година ночі. Навряд, щоб він прийняв мене в такий пізній час. Однак Антон Семенович вирішив, що я їду до нього з молодим чоловіком за благословенням, а тому урочисто запросив нас до себе. Ледве ми сіли в крісла і я приготувалась його вмовляти щодо лекції, як він раптом промовив: „Це твій наречений? Нічого, гарний хлопець.” Мій товариш втратив мову, а я, стримуючи сміх, стала пояснювати мету нашого приїзду. Антон Семенович вислухав мене, потім підвівся і галантно, як міг лише він один, поклавши руку на серце, сказав:

– Полю, з задоволенням пішов би, але часу немає.

– Антоне Семеновичу, адже мене послав колектив.

Думка колективу для нього була найважливішою. Коли настав день і час зустрічі, з'ясувалося, що не всі студенти знали про неї. Лекція розпочалась на півгодини пізніше. Як же мені перепало від Антона Семеновича! Початок лекції був присвячений моїй персоні:

– Мені соромно за мою вихованку, не змогла організувати збори. Адже вона пам'ятає, що значить запізнитись у нас у комуні.

Після лекції ми вийшли на вулицю. Макаренко взяв мене за руку:

– Ну, що, мій друже, ти на мене не сердишся?

Образ моя була свіжа. Я запально заявила, що зганьблена тепер перед студентами. Антон Семенович довго заспокоював мене, а потім сказав:

– Приїду в Москву і напишу тобі великого заспокійливого листа.

На жаль, я цього листа не одержала. Через кілька тижнів Антон Семенович помер.

**П.Джуринська** (у 60-х рр. – вчений секретар республіканської ради Педагогічного товариства Казахстану.) (Учительская газета. – 1968. – 12 марта. – С.3.)

### **Учитель і вихователь**

Вісім років тому помер видатний радянський педагог і письменник, автор „Педагогічної поеми” й інших чудових творів, організатор і завідуючий знаменитою Харківською трудовою колонією імені Максима Горького і комуною імені Ф.Е.Дзержинського – Антон Семенович Макаренко.

У моїй пам’яті завжди живе світлий незабутній образ Антона Семеновича. Згадуються кращі роки дитинства і юності, проведені мною в колонії імені Горького. Я дуже просив би редакцію надрукувати мого листа.

Літом 1925 року горьківці переїхали з Полтави в Курязьку колонію біля Харкова. Добре пам’ятаю той день. Ніби зачарований, стояв я біля воріт і з заздрістю дивився на струнких, засмаглих горьківців, зодягнутих у сині труси і майки. Йшли вони на широкий двір колишнього курязького монастиря, чітко відбиваючи крок, з виглядом переможців. Грав оркестр, майорів кумачевий прапор. Горьківці привезли з собою в Куряж велику бібліотеку, яка ледве вміщувалась на трьох підводах. Я, тоді вихованець Курязької колонії, із захопленням допомагав носити книги в клуб. Антон Семенович помітив мою старанність і запитав:

– Що, хлопче, подобаються тобі книги?

– Так, я їх дуже люблю. От якби мені стати бібліотекарем, – додав я, зітхнувши. А сам почервонів, і серце чомусь забилося часто-часто.

...Антон Семенович задовольнив моє прохання, і я з великим бажанням і любов’ю став працювати в бібліотеці; дні і ночі просиджував за книгами. Я тоді вперше з величезним інтересом прочитав книги Максима Горького і переживав невимовно велику радість.

Антон Семенович Макаренко завжди ставився до мене тепло, уважно, по-батьківськи. В пам’яті моїй постає яскравий, незабутній епізод.

На одному із спільних засідань педагогічної ради командирів колонії імені Горького було винесено рішення, щоб я, крім роботи в бібліотеці, навчався в одній із майстерень якому-небудь ремеслу.

Мені хотілось стати слюсарем, і я виявив бажання працювати в слюсарній майстерні. Але в перший же день на роботу не вийшов. Після сніданку пішов у бібліотеку, увівся за роман Джека Лондона „Мартин Іден”. Книга настільки зацікавила і захопила мене, що я забув про все на світі.

Чергова вихователька Оксана Дмитрівна Іваненко, роблячи обхід майстерень колонії, зайшла в слюсарню. Не виявивши мене на місці, вона записала моє прізвище в блокнот, а ввечері на загальних зборах вихованців, де звичайно підводились підсумки робочого дня, доповіла Антону Семеновичу в рапорті, що мене в слюсарній майстерні не було.

– Колоніст Дроздук, – сказав Антон Семенович. – Підійди до столу і дай пояснення загальним зборам, чому ти не був сьогодні на роботі.

Що я міг сказати? Читав цікаву книгу? Але ж для читання потрібно знаходити час після робочого дня. Я сам виявив бажання працювати в слюсарній майстерні, а сьогодні не зробив спроби навіть побувати там...

– Ну, Петре, довго ми будимо чекати, поки ти надумаєш? – запитав мене Антон Семенович. – Адже ти „літератор”, „майстер слова”...

У голосі Антона Семеновича почулась тепла іронія. Це підбадьорило мене. Я відчув себе трохи сміливіше, і підвівши голову, відповів:

– Я приводив у порядок книги, тому я не був у майстерні.

– Все це добре. Але ти, Петре, в майбутньому надієшся, мабуть, на легкий хліб? Адже так? – проговорив завідуючий колонією і зміряв мене критично з голови до ніг... – Іди, сідай, – сказав він. – Але щоб це було востаннє. Максим Горький виконував будь-яку роботу, і нам, горьківцям, не слід боятися фізичної праці...

Направляючись на своє місце, я почув в’ідливі репліки і сміх вихованців. Це подіяло на мене найсильніше. Вирішив, що залишатися в колонії далі неможливо. Надто зачеплене було моє самолюбство. В той же вечір піду... Піду в Харків, а там життя покаже, що робити...

Коли черговий сигналіст Шурка Чевський, маленький, вихрястий хлопчик, програв „спати пора”, я надів чорну зшиту на мене форменну шинелю і вийшов за ворота.

Ніч провів на харківському вокзалі, а вранці надумав подзвонити по телефону Антону Семеновичу, попроситися і сказати, що більше в колонію не повернусь...

Підійшов до телефона-автомата, опустил гривеник, до речі, останній, який залишився у мене від двох карбованців кишенькових грошей, і набрав потрібний мені номер.

– Колонія Горького? Так? Антон Семенович? Це говорить ваш колишній вихованець Петро Дроздюк. Мені хочеться сказати вам, що я більше в Куряж не повернусь!... Прощайте!

– Справа твоя, ти уже не маленький, – відповів Антон Семенович. – Але ти повинен прийти в колонію і здати шинелю. Вона ще тобою не зароблена. Все! – і він сердито повісив трубку.

Мимо своєї волі, хоча Антон Семенович уже не слухав мене, я відповів по-горьківському. „Єсть!”... Але потім подумав: „А як же я залишусь без шинелі? Адже зима. Хоча, у дітей „на волі” роздобуду на перший час стару фуфайку, а в дальшому розбагатію – одягнуся, – розмірковував я. – Адже я хлопець бувалий”.

Але в глибині душі мені було шкода розлучатись із шинеллю. Вона була нова, тепла, зшита якраз на мій ріст і мені дуже сподобалась. А тепер потрібно віддати...

Усе ж вирішив виконати наказ Антона Семеновича. Удень появиться в колонії було незручно, і, дочекавшись вечора, я пішов у Куряж...

Була ніч, коли я підійшов до воріт. Усі вихованці давно спали. Тільки з вікна кабінету завідуючого стелилась по двору яскрава смуга світла. Антон Семенович довгими зимовими ночами працював у своєму кабінеті. Він писав тоді „Педагогічну поему”. Хвилюючись, я постукав. – Увійдіть! – почув я голосно відповідь. Я увійшов у кабінет: „Здрастуйте, Антоне Семеновичу, – промовив я несміливим голосом. Ось прийшов, щоб повернути шинелю...” – „Здрастуй, Петре! А я тебе чекав, – відповів грудним привітним голосом Антон Семенович. – Ти добре зробив, що прийшов. Але комора зараз зачинена, комірниця спить, і здати шинелю нікому. Та вона пригодиться. Адже надворі зима. Холодно буде, поки визначишся де-небудь. Та і гроші тобі потрібні на перших порах. На ось тобі аркуш паперу і напиши розписку на сто карбованців...”

Я сів до столу, взяв ручку, але писати не міг. Антон Семенович ходив по кабінету і про щось зосереджено думав...

Думав і я ... У пам'яті виникли незабутні дні, прожиті в колонії. Тут я навчився грамоти, полюбив книгу... Тепер іду... Куди? Я не знав. Що чекає мене в майбутньому? Знову вулиця, безпритульне життя... Холод і голод. І раптом стало мені до болю важко



розлучатися з колонією, з хлопцями, з Антоном Семеновичем... Сльози навернулись на очі...

– Що ж ти, Петре, не пишеш?

В його голосі чулась теплота і щире співчуття, і я відчув на своєму плечі його велику руку...

– Антоне Семеновичу, дорогий, – проговорив я раптом, – дозвольте мені залишитися...

– Не можу я сам цього зробити, – відповів Макаренко. – Ти порушив дисципліну, пішов самовільно із нашого колективу. Отже, ти з ним не порахувався. Так? Якщо серйозно хочеш з нами знову жити і працювати, напишеш заяву. Ми її розберемо, обговоримо на загальних зборах. А я підтримаю твоє прохання... Думаю, що ти тепер будеш справжнім горьківцем.

І я із щирою радістю, якої не можна передати, на тому самому аркуші паперу, на якому повинен був написати грошову розписку, написав заяву загальним зборам колонії, щоб мене знову прийняли в число вихованців.

– Добре, – схвально сказав Антон Семенович. – А тепер іди, підкріпись. Я знав, що ти прийдеш, і дав розпорядження черговому по кухні, щоб тобі приготували поїсти, а тоді відправляйся на відпочинок в теплу спальню. Це краще, ніж на вокзалі.

Збуджений і окрилений, вийшов я із кабінету. Надворі дув холодний пронизливий вітер, падав густий сніг, але мені було легко, приємно і по-справжньому радісно...

Загальні збори колонії обговорювали заяву, задовольнили моє прохання, і я знову був прийнятий у дружну сім'ю горьківців.

Тисячі вихованців Антона Семеновича – горьківців і держинців, – колишні безпритульні й малолітні правопорушники, стали повноцінними людьми.

Є серед них педагоги й інженери, лікарі і військові, хороші майстри і робочі. Є Герої Радянського Союзу і багато орденоносців. Усім їм Антон Семенович Макаренко у свій час допоміг міцно стати на ноги, одержати путівки в життя. (Петро Дроздук. Мой учитель и воспитатель. – Учительская газета. – 1947. – 19 апреля.).

### **Мій учитель**

У 1930 році я почав за сумісництвом працювати лектором і викладачем у харківських вузах, а з 1934 року повністю перейшов на вузівську навчальну роботу. Педагогічний гарт, одержаний в колонії імені Горького, завжди допомагав і допомагає мені знаходити рішення важких завдань, які постійно виникали в педагогічній практиці.

У 1940 році серед моїх студентів-дипломників із харківських технічних вузів був студент Котов. Хто б міг упізнати в цьому підтягнутому і дисциплінованому студентові того нечупару, який у перші місяці свого перебування в колонії імені Горького частенько забував умитися після роботи в котельній нашої оранжереї! Керуючи дипломним проектом Котова, я часто зустрічався з ним. Закінчивши бесіду з технічних питань, ми кожного разу починали згадувати наше життя в колонії. Згадували колоністів, вихователів і „нашого Антона”, з боєм думаючи про те, що його уже немає серед живих, що ні справи, ні випадок, ні душевна потреба почути його поради ніколи більше не зведуть нас з ним.

(Фере Н. Мой учитель. Воспоминания об А.С.Макаренко. – М.: Правда, 1953. – С.211– 213).

### **Їм потрібна материнська ласка**

...Ніколи не забуду один епізод. Тоді я працювала в колонії імені Горького. Трапилось це літом. Польові й городні роботи були в розпалі, і до мене в медичний пункт прибігли діти: того оса вкусила, інший ногу вколов, у третього щось у вухо потрапило, а деякі просто придумували собі хвороби. Нічого гріха приховувати – обманювали вони мене. У медпункті стояв гамір, я „надавала допомогу”. Раптом зовсім несподівано в медпункт увійшов Антон Семенович і охнув.

– Звідки стільки хворих? Чим хворі? Що ви таке робите, Надіє Юхимівно?

– Як що? Лікую...

– Що? Не привчайте їх як тільки щось – відразу лікуватись. – І дітям: – І не соромно вам? Пальчик уколов, в носі залоскотало? Хіба ви старики? Умійте терпіти незначний біль. А-ну, живо!

Присоромлені діти миттю зникли... Їх як вітром здуло. Антон Семенович присів і раптом сказав те, чого я зовсім не чекала:

– Це я при них так розвоюювався, я вам скажу: – це дуже добре, що діти тягнуться до вас, копошаться біля вас. Ви думаєте, правда у них що-небудь коле чи свербить? Ні, їм потрібна материнська ласка, співчуття... Дотику теплих материнських рук – ось чого вони хочуть! І так добре, що вони цього хочуть.

Потім, помовчавши, додав:

– Але ви їх до ніжності не привчайте, робіть це як-небудь по-іншому, без марлі і йоду, приголублюйте їх так, щоб вони самі цього не помічали.

І пішов.

– Їм потрібна материнська ласка”...Ніколи не забуду, як він це сказав!” – згадує Кислова Надія Юхимівна, заслужена учителька школи УРСР. Одержала педагогічну і медичну освіту. В колонії імені Горького працювала вихователькою.

(Н.Е.Кислова. Им нужна материнская ласка // Воспоминания о Макаренко. Сост. Н.А.Лялин и Н.А.Морозова. – Лениздат, 1960. – С.97-98).

### **Яскравий приклад творчого горіння**

...З Антоном Семеновичем я пропрацювала 1919/20 навчальний рік у Полтаві у початковій школі імені Куракіна...

Коли я бувала на уроках Антона Семеновича, мене дивував спокійний, рівний, діловитий настрій класу. Діти займались арифметикою, читанням, письмом так само просто, серйозно, як дорослі роблять свою чергову роботу. Про порушення дисципліни говорити не доводилось. Ніколи Антон Семенович не проводив того, що ми називаємо „організаційним моментом”. Крейда, акуратно витерта дошка, чистота в класі були справою чергового учня. Необхідні наочні посібники були завжди на місці. Правда, в Антона Семеновича найбільш ходовою була крейда. Він гарно писав, добре малював, креслив. Якось на уроці географії Антон Семенович протягом кількох хвилин, пояснюючи, намалював географічну карту на дошці так чітко і ясно, що під час завдання додому один із учнів, заглянувши в книгу, вигукнув: „А у книзі така ж карта, як у Антона Семеновича, тільки менша...” (Гайдамакіна Т. Яркий пример творческого горения. // Сб. А.С.Макаренко. Статьи. Воспоминания. Неопубликованные произведения”. – Львов: Изд. Львовского у-та, 1949. – С. 137-144).

...Вузькі рамки роботи в початковій школі не могли задовольнити широкого педагогічного розмаху і кипучої енергії Антона Семеновича. Він успішно почав організовувати шкільні дружини, з якими проводив фізкультурні заняття на прилеглому до школи майданчику. Незабаром до школи у відповідні дні після занять потягнулись групи дітей інших шкіл, заготованих учнями Антона Семеновича.

Антон Семенович брав найдіяльнішу участь в організації союзу вчителів початкових і середніх шкіл, багато зусиль доклав, щоб розширити роботу „міської” бібліотеки, поповнити її шляхом закупки книг у приватних осіб; часто виступав з доповідями на учительських зборах, виявляючи глибоку ерудицію в педагогічних питаннях. Організувавши невелику групу вчителів, Антон Семенович

приступив до складання збірника диктантів і статей для переказів. Він енергійно розгорнув роботу за підбору текстів... (Там само).

### Любов до дітей

Величезна кількість випадків переконали мене у винятковій гуманності Макаренка, в його людинолюбстві, і особливо в любові до дітей. Рідко, мабуть, зустрінеш чоловіка, достатньо суворой зовнішності, з холодними, як він висловлювався про себе, очима, але з великою і ніжною душею... Таким саме і був Макаренко...

Дітей він любив особливою любов'ю, я б сказав, „діловою” любов'ю, оскільки *своє ніжне й добре ставлення до нас він виразив не сюсюканням і не жалісною опікою, а невтомною роботою, допомогою.*

І як не був схожий Антон Семенович на деяких кудахкаючих „опікунів”, які в перші роки радянської влади частіше „приходили в жах” від загрозливих розмірів безпритульності, але нічого не робили для її ліквідації! Педагоги ж, подібні Макаренку (а їх, на щастя, було більшість!), сміливо, засукавши рукави, взялися за справу, не побоялися піти в нетрища й підземелля, де проживали брудні, обірвані, голодні діти – важка спадщина світової і громадянської війн, – щоб дати їм інше, тепле, світле, чисте життя...

Мені довелося бачити Макаренка в розпалі важкої роботи з ліквідації безпритульності. Було це в перші роки молодой Радянської республіки. Приїхали одного разу до нас чекісти й повідомили, що потрібна допомога комунарів у влаштуванні декількох сот безпритульних дітей, що перебувають на одній із околиць Харкова, там, де зараз перебуває Салтівське селище.

Антон Семенович швидко й уміло організував цю справу. Багатьох дітей ми забрали до себе в комуну, а інших, умивши, переодягнувши й нагодувавши, відправляли в дитячі колонії і притулки Полтави, Богодухівки, Охтирки. Разом зі мною в комісії з боротьби з безпритульністю працювали комунари Федя Шатаєв і Олена Піхоцька.

У Салтівському поселенні ми застали жахливе видовище. Тут перебувало до восьмисот дітей найрізноманітніших вікових категорій. Деякі з них були занадто виснажені.

Антон Семенович був стурбований їх здоров'ям. Він дав вказівку ні в якому випадку не давати їм зразу їжу.

– Кожні дві години – по дві столових ложки кип'яченої води! В іншому випадку діти загинуть.

Ми так і зробили. Поступово вводили в раціон цукор, сухарі, кашу.

Антон Семенович суворо стежив за виконанням цієї вказівки. І дійсно, всіх дітей ми врятували, ніхто із них не помер.

Серед цієї дівчороти була одна жвава дівчинка шести років, Наталя. Дівчинка всім комунарам дуже сподобалася, і ми попросили Антона Семеновича не відправляти її в іншу колонію, а залишити в нас. Макаренко охоче згодився. Наталю ми не віддали. Незабаром її в дочерила співробітниця комуни. Як стало мені потім відомо, Наталя закінчила інститут і працює у Києві.

Деякі малюки, які прибували в комуну, не знали своїх прізвищ, а інколи навіть і імен. І ось під керівництвом Антона Семеновича комунари їх „охрещували”, давали їм прізвища й імена. У комуні ж оформлялися документи, і людина виходила згодом у життя з новим прізвищем.

Під час „Салтовської епопеї” комунари врятували багато дітей. Ми працювали упродовж діб, забуваючи про сон, відпочинок, їжу. Комунари мили, стригли, переодягали дівчороту і кожен із нас був гордим і щасливим, що брав участь у цій благородній справі.

Але більше усіх радів успіху цієї кампанії, звичайно, Антон Семенович.

(Алексей Землянський. Выстрел // Удивительный человечине. Воспоминания об А.С.Макаренко / Литературная запись Александра Каштаньера. – Харьковское книжное изд-во, 1959. – С.17-18).

## Незабутнє

...Кінець жовтня 1928 року. Холодно, вітряно, дощить...

Кутаючись у свою непоказну одягу, я йду, без будь-якого бажання, повільно, ніби намагаючись відділити урочистий момент передачі моєї персони в комуну, але міліціонер підбадьорював мене:

– Иди, иди, вчитися будеш! Працювати навчишся, людиною станеш....

Макаренко поставив перед собою завдання: переважній кількості комунарів дати середню освіту. Багатьом він допоміг вступити до інституту. Макаренко дуже переживав, якщо бачив, що комунар виходить у життя без середньої освіти. Він не зневажав, не ображав такої людини, але пригнічено себе почував.

Антон Семенович турбувався про те, щоб кожному комунару, який поступав в інститут, надавати матеріальну допомогу протягом усього періоду навчання. Таким було рішення Ради командирів, і воно виконувалося беззаперечно. Одержував таку допомогу і я, коли навчався в Київському енергетичному інституті. Ця допомога ще більш ріднила з комуну. Кожен грошовий переказ як мовби

відображав ніжну, сердечну турботу Антона Семеновича про своїх вихованців.

Коли я намагаюся з'ясувати, у чому полягає секрет педагогічної майстерності Антона Семеновича, то знаходжу на своє запитання безліч відповідей: на нього не можна відповісти зразу й коротко. Макаренко був у педагогіці чудовим організатором, вольовою і винахідливою людиною. Але шукаючи відповіді на це запитання, я доходжу висновку, що Антон Семенович оточував себе педагогами-ентузіастами, які добре його розуміли, добре усвідомили собі завдання роботи в дитячому закладі не зовсім звичайного типу. Будь-який службовець чи робітник у колонії чи комуні перетворювався під керівництвом Антона Семеновича в педагога, друга дітей. У цьому полягає запорука успіху... (В. Коломийцев. Незабываемое. – Там само, с. 60-67).

**...Якщо з ними що-небудь трапиться,  
я після цього жити не зможу...**

Ці слова Антон Семенович сказав мені схвильованим приглушеним голосом. Ми стояли на Севастопольському вокзалі й чекали поїзда з іншою групою комунарів. Поїзд дуже запізнювався. Антон Семенович не приховував свого хвилювання.

І ось, накінець, поїзд, що запізнювався, прибув. Ніколи не забуду радості, з якою зустріли ми товаришів, які прибули, – всіх до єдиного. Ми, дівчата, не могли дивитися на Антона Семеновича без сліз...

Наш молодіжний завод уміло освоював техніку, швидко налагоджував випуск електросвердлилок і плівочних фотоапаратів „ФЕД”, почав працювати ритмічно, за графіком, даючи країні все більше і більше продукції. У цехах розгорілося соціалістичне змагання, а в перших рядах ударників були комсомольці.

Наш трудовий ентузіазм не знав, здавалося, меж. За будь-яку справу, нехай навіть дуже складну, бралися ми з запалом і завжди з честю справлялися з нею. Інколи *Антону Семеновичу доводилося навіть знижувати наш запал...*

...Він завжди турбувався, щоб цукерки, шоколад, фрукти, торти, апельсини обов'язково потрапляли до найменших комунарів. У такий спосіб у нас, у комунарів виробився неписаний закон: найсмачніший шматок – малюкові!

...Якось один хлопчик молодшого шкільного віку звернувся до Ради командирів із проханням дозволити йому курити. Я заперечила: – Нічого йому дозволяти! Малий ще! Нехай підросте.

Але Антон Семенович мене не підтримав.

– Треба дозволити, – сказав Макаренко. – Все одно він буде крадькома курити, а це ще гірше. Якщо ж ми дозволимо, можливо, й бажання в нього пропаде...

Макаренко мав рацію.

У цьому ми незабаром переконалися. І цей хлопець, і багато інших, які одержали дозвіл Ради командирів, незабаром повністю кидали курити...

На зорі існування комуни Дзержинського Антон Семенович жив деякий час у тому корпусі, де були душові. Кімнатка Макаренка була якраз під душовими і сюди часто проникала зверху вода, сирість і випари. У той час у комуні було уже чимало будівель і, як „господар” комуни, Антон Семенович міг би вибрати собі і своїй старенькій матері зручніше житло. Але він цього не робив.

Усі думки його і турботи були про комунарів – він старався розмістити й влаштувати їх як можна краще. Коли хто-небудь із комунарів старшого віку намагався говорити йому про непридатність житла під душовими, він і чути ні про що не хотів. Лише згодом Антон Семенович зайняв скромну квартиру в побудованому для співробітників комуни будинку...

Мені часто доводилося чути й читати про різнобічний розвиток Макаренка. У цьому я сама особисто мала можливість переконалися. Макаренко багато вмів: він писав для наших юних артистів п'єси, малював, креслив, викладав у школі кілька предметів, був блискучим організатором, адміністратором, господарником. (Е Пихоцкая. Мальчики и девочки. – Там само, с.55-56).

### Справжній еталон

...Було це восени 1938 року чи весною 1939 року, точно вже не пам'ятаю. Антон Семенович, приїхавши до Харкова, запросив групу комунарів у ресторан готелю „Красная” на обід. У цій групі була і я. Під час обіду Макаренко цікавився нашим життям, роботою, навчанням, особистими справами, швидко й непомітно розмова переходила з однієї теми на іншу. Згадали багатьох наших комунарів, розповідали Антону Семеновичу про їх долі, багато сміялися, жартували...

Раптом Антон Семенович завів мову про наше харчування. І не мимохить, а ґрунтовно і серйозно.

„Як ви їсте, як харчуєтесь?” – запитав він і, звернувшись до дівчат, суворо додав: „Дивіться, на їжу грошей не жалійте, а то станете ще економити, щоб шмаття купляти! Будете погано

харчуватися – туберкульозу наживете. Головне – добре харчуйтеся, здоров'я бережіть. А одягатися потрібно скромно, чисто, акуратно...”

Скільки істинної батьківської турботи було в цих словах! Так могла говорити лише дуже сердечна людина, батько, стурбований долею своїх дітей, їх здоров'ям.

До речі, зустріч, про яку я тут розповідаю, була останньою моєю зустріччю з Антоном Семеновичем. Після вечері всі ми пішли разом з ним на урочистий вечір у педагогічний інститут. Невдовзі Антон Семенович поїхав і незабаром ми одержали звістку про його смерть... (Наталія Чудна. Верный эталон. Там само, с.37 -38).

У цей період у журналі „Колхозные ребята” (М. – 1937. – №10) вперше надруковано оповідання А.С.Макаренка „Гришка”, у журналі „Дружные ребята” опубліковані оповідання А.С.Макаренка „Домой хочу” „Великая награда” (1939. – №3), у журналі „Красная новь” – „Книга для батьків” (1937. – №VII, №VIII), „Прапори на баштах” (1938. – Кн. VII, VIII).



---

## РОЗДІЛ II

### ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ МАКАРЕНКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ (1939-1944 рр.)

---

#### 2.1. Визначення ролі А.С.Макаренка в педагогіці

Раптова смерть А.С.Макаренка обірвала його творчий злет. Настав час мовчання і... замовчування. Та він був, на щастя, недовгим. 17 березня 1940 року „Правда” помістила статтю заслуженої учительки школи РРФСР М.Кропачевої „Невикористана спадщина”, де вперше ставилась проблема розповсюдження досвіду А.С.Макаренка на практику масової школи. Тоді ж на сторінках „Учительской газеты” відбулася широка дискусія на цю тему. „Правда”, оцінюючи підсумки дискусії, відзначала, що вона вилилася в обговорення основних проблем радянської педагогіки і визнала спадщину Макаренка як цінний внесок у радянську науку про виховання. Йшлося про те, що радянська школа, радянські вчителі дуже багато зобов'язані Макаренку. Відзначався неоціненний його внесок у шкільну практику, в педагогічну теорію, за втілення якої в активну, цілеспрямовану, політичну науку він боровся з такою переконаністю і силою. Зосереджувалася увага на тому, що твори А.С.Макаренка давно стали настільними для кожного мислячого вчителя, кожного працівника освіти, для всіх, кому не байдужа і близька справа виховання молоді, що час ніби розгортає все нові й нові їх сторінки. На кожному етапі розвитку народної освіти, коли виникають проблеми посилення виховної функції школи, будь-які проблеми колективу й особистості, трудової підготовки професійної орієнтації, школи і сім'ї або комплексного виховання та інші, ми знаходимо в спадщині Макаренка мудру й ділову пораду, надихаючу перспективу.

*1939-1944 рр. – етап, який в історії педагогіки характеризується визначенням ролі спадщини А.С.Макаренка в педагогічній науці і практиці. Було піддано критиці три тенденції ігнорування педагогічної творчості педагога: **перебільшення специфіки його діяльності, обмеження її рамками закладу особливого типу, механічне перенесення ідей і досвіду в масову практику виховання.***

У передвоєнні роки спадщина А.С.Макаренка здійснювала певний вплив на розв'язання актуальних проблем педагогічної теорії і практики своєю спрямованістю на формування обов'язку, честі,

мужності. Практичне застосування його досвіду в школах, мережа яких значно розширилася в роки Великої Вітчизняної війни, було особливо помітно.

У 40-і роки починається послідовна розробка ідей А.С.Макаренка про виховання дисципліни. Особливістю початку цього десятиріччя стала широка участь учених-педагогів і учительства в обговоренні *проблеми шкільної дисципліни*, зростав інтерес до педагогічної спадщини Макаренка. Суворим випробуванням і перевіркою моральної підготовки, дисципліни молоді стала Велика Вітчизняна війна. У роки війни в школі були введені „Правила для учнів”, п’ятибальна система успішності і поведінки, що стимулювало інтерес педагогів до проблеми внутрішнього розпорядку і режиму школи, єдиних вимог до учнів. У вихованні дисциплінованої поведінки учнів надмірно багато місця займають методи адміністрування, норми товариських, гуманних стосунків між педагогами й учнями нерідко порушуються.

У результаті тривалого вивчення досвіду роботи Коломакської середньої школи Харківської області групою студентів була підготовлена і випущена в світ у 1940 р. монографія „Коломакська школа” обсягом у 10 друкованих аркушів, на сторінках якої знайшло відображення творче застосування ідей і досвіду А.С.Макаренка. Монографія вийшла під редакцією і з вступною статтею **А.Г.Тер-Гевондяна** (Коломакська школа. За редакцією А.Г.Тер-Гевондяна: Вид-во Харківського облвнр, Харків; 1940). У цьому ж році Антон Георгійович робить доповідь, присвячену пам’яті А.С.Макаренка, на першій науковій сесії в Москві, яка була сприйнята її учасниками як цінне наукове дослідження.

Як одного із перших серйозних дослідників праць і досвіду А.С.Макаренка Наркомпрос РСФСР у 1943 році запрошує Антона Георгійовича у якості старшого наукового співробітника для роботи в лабораторії, яка була створена при кафедрі педагогіки Московського державного педагогічного інституту ім.В.І.Леніна для вивчення і узагальнення педагогічної спадщини А.С.Макаренка. З 1944 р., коли в зв’язку зі створенням АПН РФРСР ця лабораторія переходить в систему Академії педагогічних наук, Антон Георгійович обіймає посаду старшого наукового співробітника Інституту теорії і історії педагогіки.

Працюючи в цій лабораторії, він особливо багато зробив для вивчення, популяризації і творчого застосування ідей видатного педагога-новатора, бере участь у підготовці до друку творів А.С.Макаренка, вивчає досвід шкіл і дитячих будинків, які успішно використовують його досвід, пише низку статей, присвячених дослідженню науково-педагогічної творчості автора „Педагогічної поеми”, керує сектором морального виховання.

У числі перших статей, які давали об'єктивну характеристику педагогічній спадщині А.С.Макаренка, слід насамперед назвати праці **С.М.Рівеса**: „Вивчення досвіду передового радянського педагога А.С.Макаренка” (Сборник „Учебно-воспитательная работа в детских домах”. – 1940. – №4); „Роль воспитания в педагогической системе А.С.Макаренко” (Сб. „Учебно-воспитательная работа в детских домах”. – 1941. – №2-3); „Методы А.С.Макаренко по воспитанию сознательной дисциплины” (журн. „Советская педагогика”. – 1941. – №3); „О педагогическом наследстве А.С.Макаренко” („Учительская газета”. – 1941. – 18 мая); „К вопросу о педагогическом наследии А.С.Макаренко” (журн. „Советская педагогика”. – 1941. – №7-8), а також тези і доповіді на конференції в Москві (1941) з педагогічних наук „Педагогична система А.С.Макаренка і її значення в розвитку радянської педагогіки” та ін.

У цих статтях А.М.Рівес підкреслював, що спадщина видатного педагога А.С.Макаренка займає важливе місце в розвитку теорії й методики виховання, системи народної освіти. Він неодноразово наголошував, що проблема виховання почуття обов'язку і честі є найважливішою у спадщині А.С.Макаренка. Підкреслюючи необхідність і важливість вивчення педагогічної спадщини педагога-новатора, С.М.Рівес особливо зосереджував увагу на висвітленні творчого використання в практиці роботи навчально-виховних закладів ідей і досвіду Макаренка. Вважав, що вони міцно пов'язані з навчанням і вихованням економічним і вихованням на основі принципів і норм моральності, вихованням свідомої дисципліни виховних можливостей колективу як одного із основних засобів всебічного розвитку особистості. Велику увагу С.М.Рівес приділяв підготовці молодих наукових кадрів – макаренкознавців. Під його керівництвом написана й успішно захищена кандидатська дисертація *К.М.Марейн* „Досвід виховної роботи в комуні імені Ф.Е.Дзержинського”.

С.М.Рівес автор понад 100 наукових праць з питань виховання дидактики, школознавства тощо.

Керуючи в післявоєнні роки лабораторією з проблем вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка, він долучив до цієї роботи багатьох відомих учених, керівників шкіл, дитячих будинків та інших навчально-виховних закладів, учителів. У листі від 31 липня 1952 року до професора Г.Є.Жураковського він писав про те, що лабораторія передбачає присвятити один із чергових випусків „Известий АПН РСФСР” педагогічній діяльності А.С.Макаренка і творчому застосуванню його спадщини в навчально-виховній роботі школи. Ознайомлюючи його з планом випуску, запрошував написати статтю.

**З 1930 р. М. Е. Фере** трудиться в різних вузах країни. У 1940 р. захищає дисертацію і *здобуває вчений ступінь кандидата економічних наук і вчене звання доцента*. У роки Великої Вітчизняної війни Микола Едуардович віддав багато сил підвищенню ефективності використання сільськогосподарської техніки. У післявоєнний час Фере трудився над створенням серії навчальних і методичних посібників для вузів. Займаючись спеціальними техніко-економічними питаннями, Микола Едуардович у той же час збирає матеріал для книги про А.С.Макаренка.

Звільнившись із ув'язнення у травні 1939 року, **І.Д.Соколянський** був вимушений покинути Харків і переїхати в Москву. Український період був практично назавжди виокремлений із його життя. Про це достатньо переконливо свідчить трудова книжка вченого, розпочата 25 грудня 1939 р., де робота в Україні конкретно до вступу в інститут Наркомосу РФРСР не вказувалась, а був даний лише загальний стаж роботи (29 років).

Під час війни Соколянський разом зі своїми учнями був евакуйований у Пензенську область, а згодом переїхав у Новосибірськ, де працював консультантом облвно і заступником школи глухих (167 дітей).

З 1944 р. він працював науковим співробітником вище згаданого Науково-практичного інституту в Москві, який у той час, як і інститут дефектології, був включений у нову систему АПН РФРСР. 1942-1943 рр...- записи із робочого щоденника Соколянського. Вони зберігаються в робочому архіві московської лабораторії і зроблені, мабуть, під враженням канонізації Макаренка як „провідного радянського педагога”. Причому Соколянський неодноразово вказує на свою участь у долі Макаренка. Окремі фрагменти із них: „Ніхто не розгадав таємницю дисципліни, окрім Макаренка і мене: Макаренко на „правопорушниках”, а я на дефективних. Таємниця сили впливу авторитету Макаренка полягає у його абсолютній незалежності, яку, між тим, головним чином і створював я йому. Це не хвальба і не зазнайство з мого боку, це просто факт. (...) Я займав достатньо високу посаду, щоб мати можливість захистити Макаренка від будь-якої сволочі, яка насаждала на нього з усіх боків. Підкреслюю: Макаренко був абсолютно вільний у своїх діях і вчинках саме в той час, коли він експериментував. Йому я давав повну волю експерименту. А мені, в свою чергу, майже абсолютно довіряли.

Не слід забувати, що тоді наркомом був *Гринько*; після нього – *Шумський, Затонський*

**Григорій Федорович Гринько** (1890 – 1938 рр.) – державний і громадський діяч, організатор освіти в Україні. Після закінчення

гімназії навчався в Московському, Харківському університетах. Виключений з них за участь у революційному русі. З 16 років брав участь у соціалістичному русі, активний член лівої течії партії соціалістів-революціонерів. Один з ініціаторів самоліквідації партії (1920). Стає членом КП(б)У, а згодом і її ЦК.

В 1917 році працював учителем гімназії у Харкові. Член колегії Наркомосу України (1919), у 1920-1922 рр. – Нарком освіти України. З 1923 р. обіймає інші високі урядові пости: голова Держплану, заступник голови РНК УРСР, заступник Наркому землеробства, Наркому фінансів СРСР тощо.

У 1937 р. був заарештований у справі так званого правотроцькістського блоку, а в 1938 р. – розстріляний. Нині реабілітований.

Г.Ф.Гринько – організатор і теоретик системи народної освіти в УРСР. Спільно з Я.П.Ряппо розробив схему народної освіти в УРСР, що принципово відрізняється від системи освіти РСФСР.

**Володимир Петрович Затонський** (1888 – 1938 рр.) – партійний і державний діяч, учений у галузі хімії та суспільних наук. Народний комісар освіти в Україні (1919 р., 1922–1923 рр., 1933 – 1937 рр.), академік АПН УРСР. Брав участь у підготовці перших радянських декретів і постанов про народну освіту. Багато уваги приділяв навчанню української мови в школах, методиці її викладання; боровся за чистоту й розвиток літературної мови, за її зв'язок з російською мовою, створив умови для підготовки академічного українського словника.

**Олександр Якович Шумський** (1890 – 1946 рр.) – партійний та державний діяч.

З 1919р. – член УКП(б), після її саморозпуску (1920 р.) – член КП(б)У, згодом член її ЦК, обіймав відповідальні посади. У 1924 – 1927 рр. – нарком освіти УРСР. У лютому-березні 1927 р. на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У звинувачений у „націоналістичному ухилі” (тобто за шумськізм) та направлений у розпорядження ЦК ВКП(б). У 1931 – 1933 рр. – голова ЦК профспілок працівників освіти, член Президії ВЦРПС. У 1933 р. засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, з 1935 р. – на засланні, загинув у Саратові.

Ці люди давали найширшу свободу педагогічним експериментам. (...). „Звичайно, не можна виправдати Макаренка за те, що він сам не написав і не дав характеристики тому середовищу, у якому йому доводилося працювати, творити нову справу. Суть секрету полягає в тому, що Макаренко був абсолютно самостійним і непокараним у своїх діях. Він працював за спиною, яку били і яку таки не перебили: але за цією спиною Макаренко виріс у генія. „Спина” була не одна, але моя

спина була на першому плані. Правда, Макаренко був деякою мірою благородний стосовно мене і не зараховував мене до „Олімпу”, – висловлюється І.Д.Соколянський. Він доходить висновку:

„Самостійність у педагогіці. Які висновки можна зробити із успіхів Макаренка. Тільки один – педагог повинен бути абсолютно самостійний у своїх діях і вчинках. Будь-який педагог! До тих пір, поки педагог не буде самостійний у своїх діях стосовно учня, до тих пір, поки буде він під опікою у смердючих кликуш у шкіряних куртках, нічого думати про успіхи виховання, і про культуру країни. **Робота Макаренка – це великий експеримент з вивчення самостійності в роботі педагога. У цьому, в першу чергу, історична заслуга експерименту Макаренка**” (Гётц Хиллиг. Прометей Макаренко и „главбоги” педагогтики: Соколянський, Залужный, Попов.– Марбург, 1997. – С. 27 – 36).

Листи Соколянського (зокрема до О.Іваненко) засвідчують про велику дружбу його з А.С.Макаренком, яка обірвалась через причини інтимні. (За свідченням макаренкознавця доктора Хілліга Г.Салько до одруження з Макаренком жила із Соколянським). Із листа Оксані Іваненко (1 травня 1953 р.): „Я зв’язаний був з ним міцною дружбою”, існування якої підкреслюється такою фразою: „Ви знаєте, що, коли він приїжджав у Харків у свій коломацький період, то зупинявся завжди у мене”. Крім того, Соколянський пише: „Дружба тривала до мого арешту ГПУ. Після того, як мене випустили і реабілітували, А.С.Макаренко уже до мене не признався, – очевидно, він і мене вважав ворогом. Щиро це було з його боку чи ні, – не берусь стверджувати. Ви знаєте, що для людей того часу арешт був катастрофою і особистою, і суспільною (виділено нами). Так трапилось і зі мною. Хоча Горький продовжував до мене ставитись по-старому ідеально, але Макаренко охолонув, очевидно вважаючи, що „немає диму без вогню”. Ви ж знаєте, що в ті часи „безпомилковість” була для народу святою (...”).

У цьому ж листі розкривається і до цих пір невідомий випадок у їх стосунках – про те, як Соколянський рятував Макаренка. І якщо ця розповідь правдива, то час дії її слід віднести до 1927-1928 рр., коли виник конфлікт Макаренка з керівництвом українського комсомолу. „Вам, Оксано, відомо, що сам Макаренко був буквально напередодні арешту (виділено нами). І якби не я і не низка товаришів із Наркомосу, то він давно б пас телят десь далеко-далеко. Найбільше всього, дякуючи мені, фортуна повернулася до нього.

Можливо, що це було приводом до того, що ця ж фортуна відвернулася від мене. Ви знаєте, що керівництво ЦК ВЛКСМУ до мене ставилося дуже добре (я був членом ЦБ з проблем Дитячого

руху), прекрасно до мене ставився, наприклад, Коля Островський (він був організатором ЦК ВЛКСМУ). Разом із секретарем ЦК ЛКСМУ Бойко (чудовий більшовик) ми горою відстоювали Макаренка перед певними органами. І відмели всі наклепи стосовно Макаренка. Але долі було вигідно, щоб Макаренко пішов уверх, а я пішов униз” ... Доходимо висновку, що багато видатних людей страждали від того, що не були визнані за свої заслуги, але висока людська порядність не дозволила І.Д.Соколянському ганьбити ім'я Макаренка.

Як доповнення пропонуємо спогад Наталії Чудної:

„Якось Антон Семенович приїхав із Києва в комуну на випускний вечір. Для всіх нас приїзд його став великим святом. Вечір вилився в прекрасну урочистість дітвори: столи були закладені величезною кількістю смачних блюд і солодошів, навколо все здавалося оранжевим від великої кількості мандаринів і апельсинів; діти одержали цукерки, печиво.

На вечорі Антон Семенович проголосив напутні слова. Сенс у межах чітких і простих його слів зводився приблизно до такого: сміливо і безстрашно йдіть у велике життя, твердо крокуйте по шляху, який вказала Комуністична партія!

Серед нас, комунарів, не було жодної людини, яка не зрозуміла б цих полум'яних напучень нашого вихователя. Але знайшлися в залі люди, які нічого спільного не мали з нашим комунарським колективом – запеклі вороги комуністичної педагогіки. Коли Макаренко уже їхав до Києва, вони спотворили сенс його слів. Була випущена багатотиражна газета, це наклепники довільно й по-своєму тлумачили промову Макаренка на випускному вечорі. Я тримала номер цієї газети й очам своїм не вірила. Адже нічого подібного Антон Семенович на вечорі не говорив! Кров закипіла в мене в жилах від гніву. Таке ж почуття переживали й інші комунари.

Але ще зіркішим стало це почуття, коли нам стало відомо, що вороги Макаренка постаралися відправити йому цей номер газети в Київ. Ми, комунари, збиралися групами і з обуренням говорили про мерзотників, які посміли підняти руку на „нашого Антона”. Всі ми у той час твердо знали, що ніхто із комунарів не зійде із шляху, на який вивів нас Макаренко. Ми були палко віддані Антону Семеновичу, хоча на той час його вже не було з нами в комуні...

(Наталія Чудна. Верный эталон // Удивительный человецище. Воспоминания об А.С.Макаренко. – Харьков: Харьк. книж. изд., 1959. – С.43).

Стосунки, про які йдеться в спогадах Соколянського, мали вплив і на рівень визначення ролі А.С.Макаренка в цей період. Звернемося до фрагментів історії.

Прояснити ці стосунки допоможе така хронологічна статистика:

1928 рік. VIII з'їзд комсомолу, критикує систему Макаренка Н.Крупська у виступі на з'їзді, називаючи її не буржуазною, не феодальною, а рабовласницькою.

1928 рік. Центральне бюро дитячого комуністичного руху визнає систему виховання в колонії ім.Горького ідеологічно шкідливою й постановляє її поступово зламати (що й було зроблено після переходу Макаренка в комуни Дзержинського).

1929 рік. Наркомос України М.Скрипник критикує окремі статті Макаренка.

1936-1938 рр. – негативні рецензії на праці А.С.Макаренка.

Щоби читач міг уявити атмосферу, в якій відбувалися суперечки, виокремимо, для прикладу, фрагменти із доповіді М.О.Скрипника „Дзержинська путівка” на засіданні колегії НКО 23.1.1933р. (з питання „Про роботу дитячої трудової колонії ім.Ф.Дзержинського”).

( М.О.Скрипник, „Дзержинська путівка” (промова на засіданні колегії НКО 23.4.1933 р. з питання „Про роботу дитячої трудової комуни ім.Ф.Дзержинського, с.215-227).

**Микола Олексійович Скрипник (1872-1933 рр.)** – державний, громадський і політичний діяч, академік АН БССР (1928) і АН УРСР (1929). Навчався у Петербурзькому технологічному інституті (1900-1902). Обіймав різні посади в уряді УРСР: голова народного секретаріату (1918), нарком Держконтролю. (1919-1921) нарком внутрішніх справ (1921), нарком юстиції (1922-1927).

Обіймаючи посаду наркому освіти УРСР (1927-1933), Скрипник М.О. приділяє значну увагу питанням шкільного будівництва, організації дошкільного виховання та освіти дорослих, ліквідації безграмотності населення, підготовки наукових і технічних кадрів для промисловості республіки. Як теоретик і практик, проявив себе в розв'язанні проблеми українізації. Його погляди на цю проблему знайшли відображення в статтях „Нові лінії в національно-культурному будівництві” (1930), „Експерантизація чи українізація” (1931), „На герць” (1933).

Звинувачений у викривленні національно-культурної політики, М.О. Скрипник не витримав своєї дискредитації як державний діяч й покінчив життя самогубством.

Завдяки його ініціативі в Україні було розроблено конкретний план культурного будівництва, викладений і детально обґрунтований у доповіді „Про стан і перспективи культурного будівництва” на XI Всеукраїнському з'їзді Рад у травні 1929 року.

В Україні за роки першої п'ятирічки була збудована 2391 школа, здійснено обов'язкове початкове навчання, проведено реорганізацію



середніх і вищих навчальних закладів за галузевим принципом, створено курси з підготовки робітників, селян та їх дітей до вступу в технікуми і вузи, побудовано сотні театрів, клубів, бібліотек.

Але Микола Скрипник відстоював ленінські принципи федерального союзу радянських республік, послідовно боровся проти українського буржуазного націоналізму. Виступаючи на VII Всеукраїнському з'їзді Рад 1922 року, він говорив: „Вузькі, туполобі українські націоналісти мріють про українську самостійність, ми ж комуністи, говорячи про право національностей на самовизначення і здійснюємо на ділі це самовизначення, а самостійність розуміємо як внутрішню самостійність у твердому союзі, єдиному, неподільному союзі проти ворога”, – інформує О.Лисенко, доктор філософських наук, професор (Лисенко О. Вірний син партії. До 100-річчя з дня народження М.О.Скрипника // Радянська освіта. – 22 січня. – 1972).

Ось конкретні фрагменти із його виступу:

„...В дитячій трудовій комуні ім.Дзержинського ми маємо колектив, що ставлячи перед собою загальні завдання – політехнічне навчання, комуністичне виховання, здійснює й підготовку нових кадрів у специфічних умовах.

Зрозуміло, кожна наша школа, кожна наша дитяча установа, беручи дітей з родини, має перед собою дитину, що приходить з багатьма забобонами. Усі ми, люди старого суспільства, всі носимо на собі стару шкіру індивідуалістичного Адама, і діти навіть з робітничої родини беруть із своєї родини залишки старих поглядів, старих почуттів, сприйняття життя, все те, що передається від батьків, від околицької людності, від залишків старого пригнічення буржуазного суспільства. Свою владу ми здійснюємо всього лише 15 років, а до того сотні й тисячі років тяжіло над трудящими павутиння маєтних класів, поміщиків, буржуазії і прищепило навіть трудящим, а тим паче дрібній буржуазії через систему цієї влади поглядів індивідуалізму, погляди рабства й звичок до підкорення, чи індивідуалістичного протиставлення себе цілому світу.

Тому і в усіх наших дитячих школах, в усіх дитячих установах, нам доводиться в певному розмірі мати перед собою завдання перевиховання дитинства.

...Отже, ми маємо перед собою дитячу трудову комуну ім.Дзержинського, що виникла за цілковито інших економічних і соціальних умов, аніж інші колонії, як, наприклад, колонія ім.Горького... Проте матеріал людський, дитячий матеріал був той, що й перед цим. Коли читаєш цю книгу, автобіографію цих дітей, чи, вірніше, тепер не дітей, а дорослих наших комунарів, так вони таки були 11 років по дитбудинках, вони – продукт років імперіалістичної

та громадянської війни й голоду, коли відбувалася деклясація дітей, і їх довелось ставити на інші рейки під час переходу до першої соціалістичної п'ятирічки.

**Які ми маємо наслідки? Можна сказати, що маємо на тепер блискучі наслідки... Замість дітей, що були соціально занедбані, були й безпритульними і бездоглядними (а це два різні поняття), ішли шляхом деклясування, ішли шляхами, які вели на рейки люмпенпролетаріату... Ми маємо зараз перед собою молодь, яка йде хорошими твердими кроками пролетарського розвитку...**

*...Перша соціалістична п'ятирічка переробила вихованців комуни ім.Дзержинського...*

...Ми маємо далі й хорошу роботу педагогічного складу на чолі з тов.Макаренком, хорошим практиком.

Кілька слів про його практику за перших кроків й перших років його наркомівського існування. Одним із перших довелось зустрітись мені з питаннями диколонії ім.Горького. Навколо них 1927 року розгорілась найгостріша боротьба, і тоді були статті й дописи в комсомольській газеті, були доповідні записки, писали статті питання стояло скрізь, наш соцвих „громы и молнии метал”, я тоді ще був „молод и неопытен” у відношенні наркомосівському, але розібрав, що там у колонії ім.Горького є **невірна теорія, але й з практики дещо невірне**. Я не погодився з тими теоріями, і я висловився проти теорії тов. Макаренка і **більше погодився з комсомолом, ніж з наркомосом**. Я цілковито підтримував комсомол у його боротьбі проти окремих напрямків, які були в колонії ім.Горького і стояв на підтримку того, що було там хорошого з практики, і за те, що хорошого з практики перенесли в колонію Горького, коли вони зустрілись з хорошими прикладами розгорненої роботи ДПУ. Тов.Броневий щодо цього зробив чимало, **комсомол допоміг Макаренкові перебороти деякі свої помилки і ми маємо тепер хорошу роботу, що йде в одному напрямку і, здається, тепер нема суперечки між комсомолом і тов.Макаренком, між ДПУ і комсомолом**. Скажу більше, у вас справа в ліпшому стані, ніж ви показуєте.... Візьму ваш кінофільм, – ви показуєте, як умиваються ваші комунарки, і поруч показуєте, як кішка миється. Їдять комунарки, а потім показуєте, як кролики їдять. Ну, на що це вам? Це треба вирізати, як сентиментальний, непотрібний, нікчемний кадр, кадр і про кролів, і про кішку треба вирізати, вони нікчемні, вони непотрібні тут, і далі – говорите про партійну роботу, потім показуєте комсомол, а потім показуєте кілька комсомольських вух. Ніби не план треба показувати, співвідношення між партією й комсомолом, що є, мовляв, комсомольські вуха, які сприймають те, що говорить партія.

Хіба лише в цьому співвідношенні? А де інші співвідношення, де самодіяльність, де солідарність? (з місця: „Це зробив кінооператор”).

– Кінооператор зробив, а ви цього не помітили. А я помітив і скажу, що дали не те, що є. Щодо виробничої роботи теж, напевно, більше є, ніж показали...

...Я не можу погодитися з тою ідеологією, яку проповідує тов.Макаренко, Я цілковито відзначаю його практику, але вона йде всупереч його теоріям... Починається оточення його такими тлумаченнями: раніше, мовляв, були такі теорії, що – „отрицали всякую биологическую предрасположенность моральной сферы”.

І далі: „с другой стороны, все воспитание человека хотели подпереть рефлексологией”.

Ця теза бита, товариші, комуністичною партією. А от щодо біологізації моральної сфери, тут дозвольте з вами не погодитися. Що значить – „биологическая предрасположенность моральной сферы”? Це слабкий переслів теорії Лямброзо, а на теорії Лямброзо злочинці народжуються злочинцями, а об’єктивні умови лише допомагають їм себе виявити. От що значить теорія Лямброзо. „Биологическая предрасположенность моральной сферы” – що це значить?

І коли взагалі теорія Лямброзо невірна, вона тим паче невірна в застосуванні до дітей і тим паче неприпустима, коли говорити про безпритульну дитину...

...Це твердження є тут у вас у цій книзі, хоч практика тов.Макаренка тепер нічого спільного не має, *це наслідок старих поглядів тов.Макаренка*, коли він стояв на погляді цілковитої авторитарності, тоді ця лінія невизнання певної „биологической предрасположенности моральной сферы”, вона супроводилась потребою авторитарності педагога, командира даної установи. Тепер цього нема. Щодо старих поглядів, тов.Макаренко заявив, що він від дечого відмовився. Він у своїй статті говорить так: „Комуна імені Дзержинського за п’ятирічку відточила свої методи до достатньої точності. Тільки ще невеликі залишки ідеалізму і індивідуалістичної педагогіки до цих пір отравляють нашу урочистість. Але з ними ми розраховуєм справитися в найкоротший час”.

Вітаю. Що більше й скоріше розквітається з старими звичками індивідуалізму в педагогіці, то ліпше для справи, але мало розквітатися з старими гріхами теоретичними, треба стати ще на твердий шлях.

Ось як одну із позицій А.С.Макаренка критикує, називаючи невірними його погляди: „...наш дитячий колектив рішуче не хоче жити підготовчим життям до якогось майбутнього життя, він не хоче бути явищем лише педагогічним, він хоче бути повноправним явищем

суспільного життя, як і кожен інший колектив. Окремі члени колективу не розглядають себе як „зародок майбутніх особистостей”.

Та це ж зовсім інше. Ну і дозвольте запитати присутніх тут комсомольців „ніби вони згодні з таким твердженням, що їх „колектив рішуче не хоче жити підготовчим життям до якогось-то майбутнього життя”, що у нас не „якесь майбутнє життя”, ми будуюмо зараз соціалізм і наперед мали „не якесь-то майбутнє життя”, а комунізм. Невже ж комсомольці згодні з цим твердженням? Чи вони розібрали його, чи ні – не знаю. Читаю – „Збірник складений і підготовлений” до друку бригадою „Комсомольской Правды”. (От це так). Так, товариші-комсомольці. Ну, і влопалися ви, треба вам сказати! Ні, товаришу Макаренку, ми не можемо припустити, щоб у нас будували такі теорії, коли ми тепер у нашому суспільстві на порозі другої соціалістичної п’ятирічки, будуюмо життя й закликаємо кожного комуніста, кожного комсомольця і кожну молоду людину, всю молодь готуватися до участі в наступному житті, ми не можемо припустити, щоб ви говорили, що ми не можемо жити” „підготовчим життям до якогось майбутнього життя”. Яка зневага! Не якесь там майбутнє життя, а комунізм...

Ви мусите взяти участь у здійсненні другої п’ятирічки, ви – люди другої п’ятирічки. Ми почуваємо, як кепсько підготовлені, немає знань, культури, дисципліни, а для комуні потрібен великий запас енергії, ініціативи й солідарності. Твердження тов.Макаренка, що „наш дитячий колектив рішуче не хоче жити підготовчим життям до якогось майбутнього життя”, – **неправильне**. *Цілковито вірна теза постанови Політбюро ЦК ВКП(б), яка говорить, що завдання цілої системи нашого виховання й навчання є підготувати з нашої молоді активних, ініціативних, організованих, самодіяльних працівників майбутнього, які будуть будувати й збудують остаточно комунізм.*

Твердження т.Макаренка іде всупереч цьому...

**Дальша помилка тов.Макаренка:** „Як повноправні громадяни, вони, тобто вихованці нашого колективу, мають право на участь в суспільній праці – за своїми силами. Вони й беруть участь не в педагогічному порядку, а в роботі, тобто не псують матеріал, а виробляють потрібні речі не із ідеалістичних уявлень альтруїзму і нагромадження, а із прагнення до заробітку і свого, і колективу, і за свою роботу вони відповідають зі всією суворістю виробника – відповідають насамперед перед колективом, який є поглинатеlem „частного вреда и частной пользы”.

**...Я тут в цьому твердженні тов. Макаренка не згоден... Я цілковито згоден з постановою ЦК партії, яка говорить, щоб:**

„усю суспільно-виробничу працю учнів було підпорядковано навчальній і виховній меті школи”.

Як бачите, постанова ЦК ВКП (б) говорить про те, що молодь має брати участь не в робочому порядку, а саме в навчальному, себто в педагогічному....

Щодо тлумачення: „Вони беруть участь і беруть участь не в педагогічному порядку, а в робочому...”

**...Ну, це брехня, тов. Макаренку, це вже брехня й на ваш колектив, і на вас самого,** що працюватиме в цьому колективі, на комсомольців і на комуністів комуни ім.Дзержинського. Ні, товариші, комунари ім.Дзержинського, ви даєте приклад комуністичної праці, а комуністична праця різниться від праці капіталістичної, інші настанови тут. Чим диктована комуністична праця? Де корінь її передовсім? Коли комсомольці на Дніпрельстані працювали як ударники, виробляючи нові методи праці, вихваляючи нечуваний ентузіазм, працювали, не виходячи днями з бетону, то не тому, що насамперед вони хотіли заробітку, а тому що вони передовсім хотіли перемоги для соціалізму, для комунізму й для цього переможно працювали. **Заробіток – це те, що було, що цілковито володіло нами раніше, це те, що оджило в комуні, це те, що має значення й тепер, а не першочергове, не першорядне, це не те, що визначає наші суспільні завдання, це не те що визначає передовсім наш колектив пролетарський, бо у нас передовсім боротьба за соціалізм, а не заробіток.** І коли ви говорите, що вони працювали „не із ідеологічних переконань альтруїзму і настязання, а із прагнення заробітку і свого і колективу”, *це є дрібнобуржуазна балаканина.* Наша молодь, – і в цьому запорука наших перемог, – працює й на Дніпрельстані, і на інших заводах передовсім з глибоко революційних ідей (**не філософських, а революційних ідей** – виділено нами) пролетарської відданості й солідарності, заради перемоги соціалізму, а не лише і не в першу чергу із-за заробітку. Заробіток потрібний, це не кепсько, це добре. Але не це передовсім визначає працю! Коли тисячі й десятки тисяч труднощів нашої трудящої людності йшли на бетон, коли на ліквідацію прориву йшли комсомольці, робітники, жінки робітників, службовці, так вони йшли задля заробітку? Зрозуміло ні. Не для заробітку. Не свій заробіток, не заробіток колективу, не це стояло перед ними, а йшли, щоб збудувати те, що потрібно для соціалістичної перебудови нашої країни, для допомоги пролетарській революції. Накликали ви на колектив, тов.Макаренку. І певно говорити не те, що думаєте. **Теорія ваша ні к чорту не годиться.**

А щодо ідеалістичних залишків, якщо є ідеалістичні залишки не в сенсі практичного ідеалізму революційної боротьби, а в сенсі антипролетарської філософії ідеалізму, то це є у вас, і про це говорить ваша теза...

І врешті, дозвольте сказати ще одно. Ви говорите: „Ми прагнемо виховати культурного радянського робітника. Відповідно, ми повинні дати йому освіту, бажано середню”.

Між іншим тепер, коли ми здійснили ліквідацію неписьменності й малописьменності, наше завдання – всім дорослим робітникам ближчими роками дати знання в розмірі чотирирічки, далі ми ставимо завдання, щоб дати всім дорослим знання в розмірі семирічки й далі – в розмірі десятирічки, а ви хочете, щоб у комуні ім.Дзержинського кожен мав, і то „бажано, а не обов’язково „середню освіту”...

...Пригадую 1920 року ми виробили 21 умову належності до комунізму. А т.Макаренко у своїй статті дає 21 умову належності до комуні ім.Дзержинського. Наговорили ви багато, тов. Макаренку, і багато вірного й щодо обов’язку, і щодо честі. Тепер, коли хтось як колись буде говорити, що це неприпустиме, говорити про обов’язок, що обов’язок – це буржуазна теорія, то можна покликатися на слова Сталіна, який говорить про честь, славу, доблесть, геройство. Це ліпше, ніж нагадувати вашу **буржуазну теорію**. У вас багато є „він повинен уміти підкоритися товаришу і повинен уміти управляти товаришем”, а от у вас нема такого, як **солідарність**. Нема цього. Цього завдання у вас нема. А якщо **мораль пролетарської революції, вся наша робота цим оцінюється. Цементом солідарності у нас зміцнюється наш колектив, комуністична партія, пролетарська кляса, ціле наше суспільство і в тому числі комуні ім.Дзержинського. Солідарність протилежна ідеалізові, а цього у вас нема...**

Щодо фрази: „...Ми повинні виховати в нього почуття обов’язку й поняття честі, по-іншому висловлюючись, – він повинен відчувати гідність свою і свого клясу і гордитися ним. Він повинен відчувати свої зобов’язання перед клясом. Він повинен бути ввічливим, добрим, нещадним – у залежності від умов його життя й боротьби...”

Слово „беспощадний” М.О.Скрипник перекладає на українську мову „жорстокий” і на цій основі продовжує шельмувати висловлювання А.С.Макаренка.

Одне слово, із аналізу теоретичних поглядів А.С.Макаренка М.О.Скрипником виокремлюється, як на наш погляд, таке: всі успіхи закладу А.С.Макаренка – це успіхи п’ятирічки як прогресивного етапу розвитку соціалістичного суспільства, роль самого Макаренка, його власні ідеї, реалізовані в практичний досвід комуні, не вирізняються. Складається враження, що як практик А.С.Макаренко ще сприймається, а його висловлювання щодо теорії педагогіки – абсурдні, окрім того „буржуазні”, ворожі існуючій системі виховання, що й зосередило увагу комсомолу, який його виховує. Вражає етична

атмосфера, в якій здійснюється промова М.О.Скрипника, – авторитаризм, повна політизація виховання, подавлення ініціативи й свободи педагогічної думки.

Популяризатором ідей А.С.Макаренка у цей період є професор, доктор педагогічних наук, Я.Б.Резнік.

(Резнік Я. Виховний метод А.С.Макаренка. Комуністична освіта. – 1941. – №1. – С.7-25).

Він зробив спробу розкрити основоположні позиції педагогічного методу А.С.Макаренка, серед них як провідні вирізняв:

### **1. Соціалістичний гуманізм**

Вважаючи, що провідним у творчості педагога є віра в людину, повага до її гідності, любов до неї, за порадою М.Горького, Макаренко поклав в основу свого методу виховання правопорушників повне ігнорування злочинного минулого своїх вихованців, повне забуття їх злочинів.

Він старався відкрити в цих покалічених життям дітях і підлітках проблески людської гідності. Він проявляв до них повне довір'я, всебічно переконуючи їх у тому, що чекає від них не поганого, не повторення антигромадських вчинків, а тільки гарного: найцінніших можливостей, благородних якостей характеру й розуму. І ця віра ніколи не обманювала Макаренка. Вона творила чудеса... Макаренко проектував ці хороші якості навіть там, де, здавалося б, для цього не було ніяких підстав. І досвід завжди показував правдивість і корисність цих проектувань, утвердивши його в необхідності піднести свою практику до найважливішого педагогічного правила.

Ставлячись з великим довір'ям і повагою до особи своїх вихованців, Макаренко разом з тим вимагав від них такої ж поваги до особи педагогів і товаришів.

Віра в людину сполучалася в Макаренка з глибокою любов'ю до дітей, із зворушливою чуйністю до їх переживань. Макаренко належав до того нового типу педагогів, про яких Горький сказав, що „це люди, які згоряють в огні справжньої любові до дітей”.

### **2. Колективізм**

Ця позиція пов'язана із тим, що соціалістичний гуманізм нерозривно пов'язаний із колективізмом. Цінність людської особи повністю розкривається тільки в умовах колективного життя.

Провідна ідея, що її доводить педагогічним досвідом Макаренко і розвиває в усіх своїх творах, полягає в тому, що не може бути здорового дитячого колективу без певного життєвого змісту. Колектив тільки тоді розвивається нормально й тільки тоді виконує роль

виховного чинника, коли виростає з природного, багатого, різноманітного й напруженого громадського життя.

Потреби, що висуваються таким громадським життям, необхідність задоволення цих потреб, колективні напруження, які для цього створюються, поділ праці, який для цього проводиться, відповідальність за виконану роботу, спільна оцінка цієї роботи, громадська думка, що виникає при цьому, – все це становить зміст, який оживляє колектив, надає йому його сили і значення...

На численних конкретних прикладах Макаренко показує, як у процесі колективної праці зріє у вихованців свідомість взаємної трудової залежності, почуття обов'язку і відповідальності перед колективом.

Поряд з працею найважливішим моментом колективного життя в колонії з самого початку її існування була участь у громадському житті країни.

Прості форми громадської праці і громадської діяльності (праця із самообслуговування; окремі моменти громадсько-політичного характеру), які були такими плідними у виховному відношенні на початку життя колонії, не могли надовго заповнити весь зміст колективного життя. Вони розвивалися, ускладнювалися і ставали дедалі різноманітнішими: від задоволення елементарних потреб – до завоювання залізного бака, до перших спроб упорядкувати своє господарство; від організації примітивної сільськогосподарської колонії на березі Коломака – до зразкової ферми в Куряжі; від невеликих кустарних майстерень – до оснащеної сучасною технікою фабрики; від окремих виступів громадсько-політичного характеру – до створення сильної комсомольської організації, що проводить велику політичну роботу серед навколишнього населення.

На основі свого досвіду Макаренко сформулював дуже важливе узагальнення, що має велике значення для педагогіки колективу: в житті колективу не може бути допущена зупинка. „Вільний робочий колектив, лише він, „не може стояти на місці... форми буття вільного людського колективу – рух уперед, форма смерті – зупинка”. (Макаренко. Педагогічна поема, С.367).

Характерним для виховного методу Макаренка є надання **широкого самоуправління** вихованцям тих закладів, де він працював. Це було одним із найважливіших пунктів розходження між Макаренко і його противниками, бездарними педагогами, які випадково опинилися в перші роки революції на педагогічному Олімпі і вважали себе законодавцями радянської педагогічної науки. Вони ніяк не могли розуміти, як це можна доручати вихованцям серйозні завдання, як можна довіряти їх ініціативі й почуттю відповідальності.



Вважаючи основні принципи побудови колективу і керівництва ним, встановлені А.С.Макаренком, як такі, що не втрачають своєї цінності і в умовах виховання в школі і в сім'ї, професор Я.Резнік адаптував їх до умов школи, сформулювавши так:

1. Без колективного досвіду не може бути виховання повноцінної особи, не може бути виховання комуністичної моралі.

2. Не всяке спільне життя є колективним і забезпечує колективний досвід.

3. Колективне життя вирізняється спільністю мети, напруженням колективних зусиль для її досягнення, поділом праці, повноваженнями, наданими окремим членам від імені всього колективу, відповідальністю перед колективом, колективною оцінкою дій окремих членів.

4. Найважливішим змістом колективного життя є праця, громадська корисна діяльність.

5. Життя колективу має бути напруженим і захоплюючим, воно повинно постійно наповнюватися новим змістом, перед ним мають відкриватися все нові перспективи, щоб не було застою, оскільки застій означає смерть колективу.

6. Важливим компонентом колективного життя і необхідною умовою нормального функціонування колективу є його організація. Організаційна структура повинна сприяти напруженості життя колективу, наповненню його цікавим змістом, постійній зміні функцій, розвитку здібностей до командування й покори, вихованню відповідальності перед колективом.

7. Для нормального існування і розвитку колективу йому має бути надана можливість прояву ініціативи й самодіяльності. Треба надавати йому певні права і покладати на нього певні обов'язки.

8. Необхідне систематичне керівництво колективом з боку педагога, яке полягає в оберіганні його від руйнування відцентрових сил і в спрямуванні його життєдіяльності у правильному руслі.

### **3. Режим і дисципліна**

Важливим компонентом виховного методу Макаренка є режим – сукупність твердо встановлених правил і норм, що регулюють поведінку вихованців, визначають порядок їх життя в колективі. Режим у системі Макаренка був справжньою школою вироблення характеру. У проведенні режиму Макаренко ставив перед собою свідому мету: загартувати волю і характер дітей.

Режим органічно пов'язаний із дисципліною. Якщо режим означає певний порядок життя, то під дисципліною слід розуміти підпорядкування цьому порядку.

Суть свідомої дисципліни полягає в тому, що вона виникає не з чистої свідомості, а в тому, що вона аж ніяк не може бути зведена до сліпого послуху і повинна включати розуміння необхідності підкорятися певним нормам, певному порядку життя, вмінню свідомо визначати свою поведінку у відповідності до добре усвідомлених інтересів колективу

Педагогічні ідеї А.С.Макаренка інтегруються і в процес педагогічної практики. Пропонуємо окремі фрагменти практичного досвіду.

„Зал заповнили вчителі, наукові працівники, професори, працівники органів народної освіти. На столі стоїть великий портрет талановитого педагога й автора „Педагогічної поеми” Антона Семеновича Макаренка. У фойє влаштована виставка, яка відбиває його багату педагогічну спадщину. Тут виставлені книги, статті, промови, які Макаренко написав і виголосив, книги і статті, написані про Макаренка.

Педагогічна спадщина Макаренка ще мало вивчена, недостатньо розроблена. Але багато вчителів, наукових працівників, професорів і різних педагогічних організацій докладають зусилля, щоб вивчити цю спадщину. Так, за ініціативою педагогів, відбулася наукова сесія Харківського інституту удосконалення вчителів, присвячена вивченню педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Цьому питанню був присвячений пленум Українського науково-дослідного інституту педагогіки та Київського міського інституту вдосконалення вчителів, що відбувся 28-29 грудня 1940 р.

Пленум розпочав свою роботу доповіддю доктора педагогічних наук, проф. Я.Б.Резніка на тему: „Педагогічна спадщина Макаренка і її значення для методики виховної роботи в школі”. У своїй доповіді тов. Резнік розповів докладно про творчу педагогічну діяльність Макаренка. Свою доповідь він ілюстрував цікавими прикладами з педагогічної діяльності Макаренка, які описані в „Педагогічній поемі”, а також прикладами з педагогічної діяльності сучасних радянських педагогів. Він розповів також і про тих педагогів, які механічно застосовують педагогічну спадщину Макаренка в школі. „Педагогічну спадщину Макаренка, – каже тов. Резнік, – треба не механічно, а творчо застосовувати в школі, відповідно до конкретних умов”.

З великою увагою присутні вислухали спогади колишнього вихованця А.С.Макаренка, тепер лейтенанта Червоної Армії тов. Стомахіна. Він зачитав низку листів Макаренка, в яких автор давав йому цінні поради. Він також розповів і про деякі цікаві факти з педагогічної діяльності Макаренка, які відсутні у „Педагогічній поемі”.

Його виступ доповнила спогадами вчителька О. М. Єзерницька. Вона працювала разом з Макаренком і перша переклала „Педагогічну поему” на українську мову”.

(Учителі вивчають педагогічну спадщину А.С.Макаренка. (Комуністична освіта. – 1941. – №2. – С.116-117).

Доходимо висновку, що роль ідей А.С.Макаренка у розвитку педагогічної науки й практики зростає. Але інтерес до неї переважно проявляють ті педагоги, які сприйняли його досвід не лише розумом, а й серцем.

Пропонуємо ще одну сторінку вивчення і впровадження досвіду А.С.Макаренка у цей період.

„Кафедра педагогіки Харківського державного педагогічного інституту іноземних мов одне зі своїх пленарних засідань присвятила спогадам про А.С.Макаренка його найближчих товаришів по роботі й вихованців.

На вечорі тепло і дружньо зустрілися колишні вихованці колонії: лікар Н. Шершнів, інженер-електрик Шаліков, моряк Балтійського флоту В. Богданович, вихованець, тепер педагог, Соколов, артистки театру російської драми – К.Сиромятнікова, Борискіна, студент В.Векслер та ін. зі своїми педагогами колоній ім. Горького і Дзержинського – Григорович, Татариним, Ковалем, Магурою, Кононенко, Терським, Біленькою і ін.

Керівник кафедри А.Г.Тер-Гезондін у вступному слові коротко схарактеризував струнку систему виховання, створену А.С.Макаренком. Зокрема він відзначив, що все педагогічне вчення Антона Семеновича виходить з глибокої любові й віри в людину, сповнене педагогічного оптимізму й овіяне революційною романтикою. Його система насичена багатющим досвідом педагогічної майстерності і в усіх своїх частинах перейнята справжнім соціалістичним гуманізмом.

За пропозицією Шершнева, перше слово надається найближчому соратникові Макаренка й одному з організаторів колонії ім. Горького – Григорович, яка підкреслила, що однією з основних особливостей системи Макаренка було – ставити перед колективом яскраву конкретну мету.

Педагог Т. Д. Татаринов також підтверджує, що Макаренко завжди ставив перед вихованцями якусь конкретну мету. Він наводить такий приклад: „Коли в колонії ім. Дзержинського у комунарів стало помічатися зниження стимуляції вести налагоджену роботу, Антон Семенович відразу врахував це і висунув думку про подорож до Криму. Він зібрав раду командирів і з великим піднесенням розповів, як ми поїдемо до міста Горького, спустимося по Волзі, а потім

похідним порядком підемо до Криму”. Він додав: „Якщо хочете відпочивати місяць або півтора, то ви повинні зараз посилено працювати, щоб окупити таку подорож”. Після такої зарядки нам уже не доводилося стежити за дисципліною та успішністю в школі й на виробництві. Комунари з ентузіазмом взялися за роботу і серед них розгорнулося нове змагання”.

Колишній комунар колонії Шершнев поділився своїми спогадами про перші дні життя в колонії ім. Горького.

Тов. Коваль, який працював у колонії з 1923 р. педагогом і комсомольським організатором, розповів про широкий розвиток самодіяльності серед вихованців колонії. Педагог Кононенко, який виступив наприкінці засідання, висвітлив діяльність Макаренка як літератора-письменника”. (Вечір спогадів про А.С.Макаренка. Комуністична освіта. – 1941. – №4. – С.122).

З доповіддю про роботу учнівських організацій у школі виступив науковий співробітник Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів тов. Терлецький. Основним недоліком у роботі учнівських організацій, на думку доповідача, є те, що директори шкіл, класні керівники, завпеди надмірно опікають учнівські організації і часто-густо затискають живу ініціативу учнів. У створенні дитячого колективу доповідач радить використати досвід А.С.Макаренка, який надавав великого значення дитячим організаціям. Доповідач радить надати більше прав і самостійності учнівським організаціям, вище піднести їх авторитет, підтримати їх ініціативу і т. д.

Після цього досвідом виховання дітей, досвідом організації дитячого колективу поділилися: вчителька молодших класів 45-ї школи м. Києва тов. Беляновська, класний керівник 109-ї школи м. Києва тов. Новоселецький, директор 71-ї школи м. Києва тов. Коваленко.

В обговоренні доповідей взяли участь директори шкіл, завпеди, класні керівники, наукові працівники-педагоги. Вони багато цінного розповіли про педагогічну спадщину А.С.Макаренка, про те, як радянські вчителі застосовують її на практиці в школі.

У своїй постанові пленум доручив ученій раді УНДП розробити матеріали доповідей і поширити їх серед учителів. Доручено дирекції УНДП поставити питання перед Народним комісаріатом освіти УРСР про видання всіх творів Макаренка.

Відзначаючи цінність ініціативи керівників УНДП про скликання пленуму, присвяченого вивченню педагогічної спадщини Макаренка, треба зауважити, що він був недостатньо популяризований серед учителів м. Києва.

## 2.2. Герої „Педагогічної поеми” на фронтах Великої Вітчизняної війни

А.С.Макаренко великого значення надавав військово-патріотичному вихованню. Він і його колеги Л.Т.Коваль, В.А.Весич, Т.Д.Татаринов, В.М.Терський, а також колишній вихованець С.А.Калабалін, який протягом кількох років був учителем фізичного виховання у навчально-виховних закладах А.С.Макаренка, по-справжньому готували вихованців до армійської служби. До послуг молоді були кавалерійська і стрількова секції, секції планеристів і парашутистів. Значна увага приділялася фізичній культурі, спорту і туризму.

Ще до початку Великої Вітчизняної війни вихованці А.С.Макаренка одержували бойові нагороди. За виконання завдання уряду під час війни республіканської Іспанії з німцями **орденом „Знак Пошани”** був нагороджений **Леонід Вацлавович Конисевич**, за участь у розгромі японських мілітаристів на Далекому Сході – Наум Леонідович Каплуновський.

**Наум Каплуновський** (інструктор аероклубу) у 1939 р. одержав першу нагороду. Пропонуємо фрагменти із його спогадів: „Це була **медаль „За відвагу”**. Першою моєю думкою було повідомити про нагороду Антону Семеновичу. Нікого у мене ближче від нього на світі не було. Але якось робота відволікла мене, і я затримав на кілька днів листа. Яким же було моє горе, коли незабаром мені стало відомо, що ніколи вже Антон Семенович не дізнається про мою нагороду! Прийшла сумна звістка про його смерть...

Служив у нашій частині авіацій технік Петрига, теж вихованець комуни Держинського. він і повідомив мені цю тяжку звістку. Я працював на аеродромі біля літаків, був звичайний буденний день, і ще за секунду до того, як до мене підійшов Петрига, я не знав, що запам’ятаю цей день на все життя...

Через кілька років на фронтах Великої Вітчизняної війни я був нагороджений ще **трьома орденами і трьома бойовими медалями**. Я був гордий і щасливий, що зумів у боях оправдати надії, які покладав на всіх нас, у тому числі й на мене, наш дорогий Антон Семенович. Загинув смертю хоробрих на фінському фронті у 1939 році командир 11-го загону комунар **Льоня Процан**. Він був одним із помічників Антона Семеновича, членом ради командирів. Цей юнак з чутливою душею чудово впливав на доручений йому загін. Командир загону В.Русаков загинув у рукопашному бою біля озера Хасан.

Багато колоністів, закінчивши військові училища, зустріли початок війни на бойовому посту” (Каплуновський Н. „Ветер встречать лицом” // Удивительный человечиче. – С. 102-114).

Разом із Наумом Каплуновським у Харківському аероклубі командиром планерної групи працював комуніст Олександр Федорович Болтунов, немолода вже людина, хороший виконавець, працелюбний і скромний, колишній вихованець А.С.Макаренка.

Нелегким було дитинство Саші Болтунова. Спершу безпритульність, потім дитячий будинок, ізолятори, патронати... Було це в двадцятих роках. Разом з іншими бездомними дітьми поневірявся він по містах країни.

– Справжнє моє життя, – згадує він, – розпочалося лише в трудовій колонії імені Горького, у Макаренка. Ми, хлопці й дівчата, які настраждалися, потрапивши в колонію, зразу відчули, що в нас є великий і затишний дім, міцна, численна сім'я, справжній батько, добрий і вимогливий...

Після колонії Саша Болтунов ще два роки перебував в комуні імені Дзержинського. Тут одержав він трудовий гарт, виробничу професію, звідси пішов працювати на завод.

Думка про авіацію довго не покидала Болтунова. Працюючи на заводі, він навчався в планерній школі, на курсах авіамотористів, а згодом у школі льотчиків Осоавіахіма. З 1935 року Болтунов став працювати інструктором Харківського аероклубу.

Одного разу в Харкові на площі Савельєва Олександр Болтунов зустрів Антона Семеновича. При всій своїй зайнятості Макаренко приділив йому час. Антон Семенович з гордістю оглянув свого вихованця, його льотні петлиці й кашкет, похвально відгукнувся про обраний ним шлях, розповів йому про інших горьківців і дзержинців, які стали льотчиками.

Під час Великої Вітчизняної війни, літаючи на бойовому літаку, Болтунов захищав Сталінград, брав участь у боях за визволення Одеси. Довелося літати йому і в небі Румунії, Болгарії, Венгрії, Югославії й Австралії. З декількома урядовими нагородами повернувся льотчик із фронту.

– У роки війни, – згадує він, – я багато разів згадував зустріч із Макаренком на площі Тевельєва. Хоча до моменту цієї пам'ятної зустрічі я міг тоді вже літати, але по-справжньому окрилили мене слова Антона Семеновича. Я не запам'ятав точно цих слів, але вони виражали його задоволення моїм вибором професії льотчика. Я був задоволений, що Антон Семенович схвалив мій вибір. І часто під час війни згадував його напутні слова, його міцне рукостискання...

Після війни повернувся Болтунов у Харків. З авіацією він зріднився назавжди і почав знову працювати в аероклубі, передаючи свій досвід і знання молоді. Він умів прищепити курсантам любов до авіації, волю й наполегливість.

– Я вважаю, – говорив Болтунов, – що цю спроможність виховувати молодь я успадкував від Антона Семеновича. Він розвивав ініціативу у вихованців, вселяв у них віру в успіх справи, міг зцементувати здоровий, міцний колектив. Досвід мого вчителя допомагає мені в моїй педагогічній роботі...

Стали льотчиками вихованці Олександр Савелій, Петро Мазуренко, Михайло Гонтаренко.

Ми від’їжджали із комуні на навчання й думали, що наш відхід залишиться таким же непомітним, як і інші буденні події колективу. Тоді ми ще не знали, скільки глибоких роздумів викликав вихід із комуні кожного з нас у Антона Семеновича.

Макаренко передав нас у авіацію не сліпо, не формально. Він глибоко роздумував над позитивними й негативними якостями нашого характеру і не тільки роздумував, а робив як педагог і письменник чіткі й лаконічні помітки в своїх „Характеристиках вихованців”. Це були дивовижно правильні характеристики, цілком потім підтверджені самим життям.

Ось, наприклад, як він писав про Олександра Агеєва:

„В комуні із самого початку був представником інтелігенції, письменником й поетом, керівником літературного гуртка. Навчався в школі добре. З побудовою нового заводу поступово переключився на техніку й раптом вибрав собі роботу авіаційного техника. Гарний комсомолец і товариш. Дуже культурний і повністю чесний”.

Люди, які знали Олександра Агеєва, просто не можуть не захоплюватися правильністю й чіткістю спостережень Антона Семеновича. З такою ж спостережливістю писав Макаренко про Півня, Дорошенка й інших майбутніх льотчиків. Про Михайла Півня він, наприклад, записав у своїй книжці: „Один із найздібніших комунарів, але в той же час більше за всіх приніс із собою залишків безпритупленості й висів у комуні на волосинці. Дуже швидко прийняв на себе всі корисні впливи колективу й став одним із активних і передових комсомольців. Особливо відзначився палкою участю в листопадовому штурмі 1931 р., з тих пір користувався великою повагою в комунарів. Закінчив школу одним із перших учнів” (Спогад Каплуновського в книзі „Удивительный человек” – С.103).

**Як життя-легенда вирізняється доля відомого як героя „Педагогічної поеми” С.Л.Калабаліна (Карабанова), який не міг бути непоміченим серед багатьох бажаних бути на фронті. Послати його в окопи, на передовий рубіж потрібно було з великою користю, враховуючи його сміливість, рішучість, винахідливість і безмежну відданість своїй Батьківщині, своєму народові.**

Вибір зупинився на досить ризикованому завданні, яке міг виконати далеко не кожен. Вирішено Семена Опанасовича послати на територію ворога, де він мав проникнути в розвідувальну службу фашистів.

На чому ґрунтувалися тоді, в 1941 р., аргументи керівників Наркомату держбезпеки, які вирішили підготувати і заслати в тил ворога Семена Калабаліна? Насамперед, на його привабливості, простоті, розумі, винахідливості, сміливості й зовнішньому вигляді. Хіба можна перерахувати ті позитивні якості, якими володів Калабалін? На заключній бесіді йому сказали: „Отже, у тил ворога! Там ви повинні проникнути в розвідорган. Завоювати довір'я. Закріпитися. У подальшому обережно виявляти агентуру ворога, відібрану для засилки в тил Червоної Армії і повідомляти в Центр. Деяких надійних вербувати. Інші вказівки через зв'язкового...”

Коротко, здається, і чітко. А як виконати, про це повинен був подумати сам Семен Опанасович. Тепер коротко про фашистські об'єкти, в які пропонувалося йому проникнути. Відзначимо, що в період Великої Вітчизняної війни фашистська Німеччина на своїй території і на територіях, окупованих на сході (СРСР, Польща), мала велику кількість розвідувальних шкіл, очолюваних Абвером (військовою розвідкою). Із розвідників, комплектуваних із числа радянських військовополонених, відібраних у концтаборах, готували агентів для засилки у тил Червоної Армії з метою ведення розвідувальної і диверсійної роботи. Семен Опанасович, опинившись у тилу ворога, після важкої і небезпечної перевірки в гестапо потрапив у розвідшколу під Варшавою. Розвідувальну і диверсійну підготовку проходив у її філіалі під Кенігсбергом, вивчав підривну справу, методи диверсії, розвідку, тактику, радіосправу, таємнопис, азбуку Морзе, шифрувальну справу.

Кожен, хто перебував у школі, повинен був забути своє прізвище і мав лише псевдонім. З такими документами вони офіційно навчалися, представляли одне одного в школі. Часто з цим же прізвищем-псевдонімом засилялися у наш тил. Екіпірували всіх у форму офіцерів Радянської Армії, у чин лейтенанта, старшого лейтенанта, майора і т.д. С.О.Калабалін, як керівник групи, мав звання майора. Так з групою він і був засланий.

Уже в період навчання в німецькій розвідшколі Семен Опанасович зумів перевербувати багатьох курсантів із числа радянських військовослужбовців, а згодом згуртувати надійну групу для відправки в наш тил, перед якою всі її учасники довго і ретельно перевірялися контррозвідувальною службою німців. Переконавшись у надійності підібраних осіб і їх керівника, було прийнято рішення, які



вирішили – групу направити у Горьківську область, де були розміщені важливі військові об'єкти промисловості з випуску літаків-винищувачів, танків, катюш, самохідної зброї, артилерії, мінометів і багато іншого. Також там перебували великі військові формування-резерви: 10 дивізій і 3 танкові бригади, авіачастини, екіпажі катюш – зброї на той час секретного характеру.

Восени 1942 р. група в кількості семи чоловік на чолі з Семеном Опанасовичем була повністю підготовлена, екіпірована і доставлена на аеродром. У повітря групу підняв спеціальний літак без пізнавальних знаків (із листа С.С.Буличева Г.К.Калабаліній від 22.06. 1975 р.).

Про це у своєму листі Семен Опанасович розповідає: „Усі ми чекали цього моменту (відліту) з нетерпінням. Кожен радів лише в душі, не показуючи ознак захоплення. Я ніби народився знову. Попереду Батьківщина. Воля. Я був гордий, що виконав завдання Вітчизни. Але десь у глибині кожного припишкля тривога: а раптом все відмінять. Такі випадки бували і часто. Всього лише три години – і ми вдома, і в той же час ми могли запросто опинитися знову в ненависних казармах серед смертних ворогів. Але, здається, все благополучно. Запущені двигуни. Офіцер, який супроводжував, дає останні вказівки, і ми в повітрі. Я знав, що там... на своїй землі нас повинні чекати...” (із листа Г.К.Калабаліної М.М.Оксі від 12.05.1987 р.)

С.С.Буличев у своєму листі Г.К.Калабаліній писав про те, що дійсно, такі дані були одержані, і в район викидки німецьких парашутистів Азамас, Чернуха, Сергач були направлені групи держбезпеки і міліції. Всі парашутисти, переверовані Семеном Опанасовичем, після приземлення одразу з'явилися у популярній формі, із зброєю, грішми, раціями, шифрами в місцеві органи влади, НКВС і міліції. Сам Калабалін, благополучно приземлившись, першим прибув в органи НКВС і сповістив додаткові дані про своїх агентів. Збори агентів були недовгими у всіх районах, а зібравши усіх, виїхали в Горький. Він там і залишився керівником групи, тільки з тією різницею, що це було вже на своїй землі, для своєї Батьківщини, що це робилося для Перемоги.

Було вирішено організувати радіозв'язок із центром ворога, куди керівник групи повинен був передавати дані розвідки, зібрані його агентами. Семену Опанасовичу була знайдена зручна квартира в передмісті Горького в районі Печер з антресолями (для передатчика), садом, видом на Волгу і зручними підходами, з умовами конспірації, що відповідали вимогам ворожої розвідки.

У певні години з хвилинами (суворо) і дні за німецьким графіком Семен Опанасович зі своїм радистом виходив в ефір і передавав у

фашистський розвідцентр матеріали-дезінформацію, підготовлену УКГБ по Горьківській області.

Тривалий період така „деза” передавалася німцям. У відповідь йшли нові і нові завдання. Через певний час німці за вимогою Семена Опанасовича обіцяли прислати контролера чи зв'язківця, оскільки у них закінчилися гроші, радіодеталі, радіопідживлення, а зв'язкового все не було. Однак вони продовжували свою роботу, посилали відомості з припискою: „Грошей немає, радіоживлення вичерпується, на місці дістати небезпечно. Як бути?” І ось, накінець, шифрограма: „Зв'язковий з грішми, живленням для рації, новими шифрами буде скинений в районі Богородська. Чекайте дома”.

Зв'язковий спустився в лісі за 50 кілометрів від Горького. Чемодан з грішми (30 тисяч карбованців) він заховав у листя під кушем, закопав парашут і з харчуванням для передатчика направився в Печери до Семена Опанасовича. Відбулася зустріч, розмова, передача живлення шифру і нових указівок розвідцентру для нього і групи. За цю операцію і за зразкове виконання завдання С. О.Калабалін був нагороджений орденом Вітчизняної війни.

Героїчна діяльність Калабаліна під час війни – період його життя як легенди. Він пройшов через усі її випробування, віч-на-віч зустрівся зі смертю – і залишився живий. І про сутність цього періоду життя він оповість у листі до своєї колишньої вихованки аж у 1963 році: „Дуже прошу тебе, Надійко, напиши нам хоча й стисло, як пережила важкі роки війни. Про кого з соколят знаєш, де вони, що вони?”

Я війну провів як розвідник Радянського Союзу в Німеччині. А дали вилловлював шпигунів на Великій землі. З окремих епізодів моєї діяльності вивершено образ Белова у фільмі „Щит і меч” ... (В.Хандрос. Повість про батька й сина. Радянська освіта. – 15 березня. – 1988 р.)

Ішли на фронт, подорослівши, вихованці Калабаліна, а з фронтів нерідко приходили похоронки. Горе сріблили скроні Галини Костянтинівни. Загинув вихованець дитбудинку, прийомний син Калабаліних – Паша Прокопенко. У березні 1943 р. згорів у винищувачі улюбленець дітей Федя Кришук. Перед вильотом на завдання він просив командування передати лист його матері, якщо він не повернеться. Матір'ю він називав Галину Костянтинівну.

Із листа Федора Кришука: „...Коли людина іде в бій, вона згадує найрідніше і близьке... Я згадую Вас, тому що все найсвятіше, все, що дорожче від життя, поєднується в мене з Вашим образом.

Рідна! Я все пом'ятаю і нічого не забув. Я пам'ятаю, як Ви читали нам Діккенса, як турбувалися, щоб смачніше нагодувати, як приходили вночі в нашу спальню, щоб поправити ковдру, як раділи будь-якому „відмінно” чи „добре”, які ставили нам учителі.

*Ми не були для Вас чужими, ми були для Вас свої, рідні. Я не знав матері, цією матір'ю стали Ви. Зараз знаю: у мене є мати. Від цього на душі тепло, так хочеться битися за щастя, за Вас, за Батьківщину, яка має таких жінок, як Ви.*

*Цей лист прийде до Вас, якщо я не повернусь. Через кілька хвилин я вилітаю. Я думаю лише про життя, я не думаю про смерть. Але, може бути, мені доведеться зустрітися зі смертю. Що ж, я не здригнуся. Я не осоромлю Вас, мила жінко, яка виховала мене. Як би хотілося бачити Вас, разом відсвяткувати перемогу. Але потрібно дивитися правді в обличчя: війна є війна, війна вимагає жертв...*

*Спасибі, рідна, за все. Прощайте!*

*Ваш син Федя Кришук”.*

Згодом Галині Костянтинівні від командування військової частини, в якій служив Федір Кришук, прийшло повідомлення: **„Лейтенант Федір Кришук часто розповідав про Вас. Посилаємо Вам його документи для одержання пенсії, як його матері. Ми знаємо, що не Ви народили Федю, але він – Ваш син і Ви – його мати”.**

У 1944 р., після виконання урядового завдання в тилу ворога, Семен Опанасович повертається до свого улюбленого заняття – роботи з дітьми. Але відбулося це не зразу: місяці перевірки на „надійність” були страшенно нестерпними і принизливими для нього.

Із серпня 1944 р. по серпень 1946 р. Семен Опанасович керує дитячим будинком для іспанських дітей в м.Сонячногірську Московської області. Але „занадто пильне” берієвське керівництво не довіряло навіть таким своїм працівникам, як С.О.Калабалін. Його героїчна діяльність у роки війни не була врахованою, Семену Опанасовичу було запропоновано пошукати собі роботу в іншому місці. На різних фронтових шляхах боролися з ворогом вихованці Макаренка.

**„Іх подвиг – це пам’ятник Макаренку”** – такою рубрикою узагальнюємо героїзм вихованців А.С.Макаренка.

- **Лука Тихонович Коваль** – політрук колонії, пізніше працював на відповідальних посадах в органах радянської влади, закінчив військово училище.

- Велику Вітчизняну війну Л.Т.Коваль зустрів у званні старшого лейтенанта, командира мінометної роти. Перше бойове хрещення одержав у селі Сіваші Першотравневого району на Харківщині в складі 411-ої шахтарської дивізії. Згодом кровопролитні бої під Лозовою, на Балаклавщині. Ось один із них: святковий день 8 Березня воєнного 1942 року. У ранковому випуску Радянського Інформбюро повідомлялося: „Наш підрозділ під керівництвом тов.Коваля

(Південно-західний фронт) здійснив несподіваний напад на село К., у розміщення німецької піхоти. Гітлерівці, відстрілюючись навмання, відступили, залишивши на полі бою 60 трупів, 3 гармати, 16 кулеметів, 6 000 патронів і інше майно. Захоплено 14 полонених (Газета „Правда”, 9 марта 1942 г. От Советского Информбюро. Утреннее сообщение 8 марта, стр.1.)

За мужність і героїзм, які проявив старший лейтенант Л.Т.Коваль у цих боях, він був нагороджений **орденом Червоної Зірки**.

„Це був наш фронтовий подарунок до свята 8 Березня. А події, про які говорилось у повідомленні, були під Лозовою. „Село К.” – це цегляний завод і невеликий населений пункт, – згадує пізніше ветеран війни.

На фронтових дорогах Харківщини зустрівся Лука Тихонович із дружиною Валентиною Володимирівною. В одній дивізії він очолював мінометну роту. Вона була санінструктором. Захисні бої, наступ, форсування Сіверського Дінця. Успіхи і втрати... Весь тягар перших місяців війни пережило подружжя Коваль. Дівчата-санінструктори не встигали підбирати поранених – так багато їх залишалось на полі бою. Вони жертвували своїм життям, тільки б урятувати поранених.

Одного разу побував у цих місцях поет і військовий кореспондент Джек Алтаузен. У бліндажі він застав санінструктора Валентину Коваль і вражений був її людською привабливістю, її жіночою красою. А потім він побачив її під час бою. І написав поему, яку так і назвав: „Валентині Коваль”. Вона була опублікована 8 березня 1942 року в газеті Південно-Західного фронту „Бойова Червоноармійська”.

Важко було жінці на війні. Але Валя переносила всі труднощі легше, ніж інші, мабуть тому, що поруч був чоловік, її вірний друг. Та тільки недовго довелося бути разом. Луку Тихоновича направили в Ташкент для навчання в академії, її відправили на станцію Козолінськ Оренбурзької залізниці. Тут приймала з поїздів поранених, розподіляла їх по госпіталях. А Лука Тихонович уже через п’ять місяців навчання потрапив у найгарячішу точку війни – Сталінградську битву. Потім була Курська дуга. Він пройшов через їх горно. А потім, уже в Білорусії, в кровопролитному бою, майже біля самих прикордонних рубежів, отримав дуже важке поранення.

Контузія вивела його з ладу. Гвардійський полк, яким він командував, пройшов з боями всю Європу. Лука Коваль зустрів перемогу в Берліні. П’ятьма орденами, багатьма медалями були відзначені його бойові заслуги, і закінчив він свій бойовий шлях у званні гвардії підполковника. Ордени й медалі прикрасили груди і Валентини Володимирівни.

Ось ще один фрагмент із життя одного із вихованців А.С.Макаренка.

В альбомі „Наши жизни – Горькому – Горьковцы”, подарованому О.М.Горькому під час відвідування ним колони, яка носила його ім'я, одинадцятирічний Філька Куслії, описуючи своє важке доколоністське життя, писав про те, що із Валківського дитячого будинку в колонію ім. М.Горького його забрав старший брат Павло: „Рада командирів постановила мене прийняти. Тут добре: попадав у рапорт (віддувався), вчився в першій групі. Тут одягають, учать добре, і я думаю вчитися і жити, поки не буду людиною грамотною і не виїду із колонії імені М.Горького” (Архів А.М.Горького. ИМЛ АН СССР, ДПГ. 20-75-1, л.21 об.-22). У повісті „Прапори на баштах” дається детальна характеристика Фільки Шарія, прототипа колоніста Фільки Куслія.

„У 1933 році я був випущений, – згадує Пилип Петрович, – у „велике життя” із комуни імені Ф.Е.Дзержинського, маючи середню освіту і спеціальність токаря-інструментальника 6-го розряду. Гармонійне поєднання педагогічного таланту А.С.Макаренка і реальної дійсності створили всі умови для того, щоб ми, діти вулиці, виходили у „велике життя” людьми справжніми. Переді мною розкрилася реальна перспектива стати біля верстата чи одержати вищу освіту. Я вибрав останнє. Після служби в рядах Червоної Армії я навчався у *Всеукраїнському інституті фізкультури на факультеті спортивної медицини.*

У складі **Українського спортивного батальйону** я брав участь у війні з білофінами. У роки Великої Вітчизняної війни з перших днів воював на Південно-Західному фронті, до вересня 1945 року служив у трофейних військах 1-го Українського фронту. **Нагороджений двома орденами і дев'ятьма медалями.**

Після Великої Вітчизняної війни я відновив педагогічну діяльність у вузах країни...”

А колишній комунар **Микола Жуков** зустрів війну 22 червня 1941 року, будучи начальником зв'язку батальйону танкового полку, куди одержав призначення після закінчення Харківського військового училища зв'язку. У першому ж бою танк, у якому перебував лейтенант Жуков, був підбитий.

Його полк опинився в оточенні. Довелося пробиватися через ворожі тили до своїх.

Через кілька тижнів удалося добратися до м. Бровари під Києвом, де перебував штаб головнокомандувача Південно-західного напрямку. Тут він одержав направлення в оперативний відділ Південно-Західного фронту, де йому пощастило працювати під керівництвом генерал-майора оперативного відділу штабу, майбутнього маршала І.Х.Баграм'яна.

Через поранення Микола Жуков знову потрапляє в оточення. Вийшовши з нього, брав участь у боях під Москвою. Згідно з наказом командувача Західного фронту, тоді генерала армії П.К.Жукова, прийняв танкову роту. Був важко поранений і контужений. Близько року лежав у госпіталі. Одержав направлення в 50-й окремий важкий танковий полк прориву, був командиром взводу розвідки, а потім начальником розвідки полку. Брав участь у боях за звільнення Білорусії від фашистських загарбників.

У битві за сильно укріплене місто Седлеце М.Жуков зумів проникнути у центр оборони ворога, передав по радіо відомості про укріплення, вогневі точки. Це сприяло успішному штурмові опорного пункту фашистів і розгрому ворога. Згодом полк з боями вийшов на Одер. Під час Берлінської операції Микола Жуков був поранений, однак самовільно пішов із госпіталю. Був свідком штурму Рейстагу, бачив, як майорів прапор Перемоги над його куполом.

**Микола Сергійович Жуков, будучи членом Спілки журналістів СРСР, є автором документальної повісті „Ідемо в прорив”, що вийшла з друку у видавництві „Прапор”, яка приваблює своєю достовірністю, точністю, знанням і любов’ю до своїх бойових побратимів.**

... Країна ще не знала про подвиг героїв-льотчиків, які рятували челюскіців, не знала імен Чкалова, Громова, Байдукова. Але А.С.Макаренко уже з великою любов’ю ставився до авіації і наполегливо прищеплював це почуття своїм вихованцям. В оповіданні „Про людські почуття” він писав про те, що гарну дорогу льотчика вибрали десятки його вихованців, і серед них слід назвати Олександра Болтунова, Мишка Контаренка, Наума Каплуновського, Сашка Агєєва, Мишка Дорошенка, Івана Півена, Дмитра Анісімова і багатьох інших колоністів і комунарів.

В авіації служили **брати Дмитро і Олександр Чевелій** (у „Педагогічній поемі” – Митько і Шурко Жевелій). Вони героїчно боролися з ворогом у Сибіру. Внаслідок поранення Олександр утратив око, але повернувся на фронт і продовжував брати участь у боях до останнього дня війни.

Після випуску з комуні **Георгій Якович Черкашин** працював на Харківському електромеханічному заводі, а потім конструктором школи ФЗУ. Ще до початку війни пішов в армію, зустрів 22 червня у ранзі офіцера. Служив в авіації. Війну завершив у складі 3-го Білоруського фронту під Кенігсбергом. Деякий час служив із французькими патріотами полку „Нормандія”. У 1942 році на фронті був прийнятий у лави КПРС. Дізнався, що його дружину Палагею Гнатівну розстріляли гестапівці... Після війни повернувся в рідне училище. Груді ветерана прикрашали багато орденів і медалей.

**Ваня Семенович** виховувався в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського з 1927 по 1935 рік, одержав освіту, спеціальність, деякий час працював у Макаренка завідувачем госпчастини, потім перейшов на промислові підприємства. Також учасник Великої Вітчизняної війни.

**Васильєв Сергій Олександрович** присвятив А.С.Макаренкові поезію „Памяти А.С.Макаренко” (поет Васильєв С. був чоловіком племінниці А.С.Макаренка). Пропонуємо фрагмент із неї:

Я истину немало не нарушу,  
Предельно чистой будь, моя строка!  
Я помню проникающие в душу  
Лукавые глаза весельчака.  
И этот жест немного угловатый  
И громкий смех, как ветер от реки,  
И этот страстный голос хрипловатый,  
И твердое пожатие руки.  
Нет, он шагал по жизни не святошей!  
Любитель песен, нежный друг детей,  
Он шел вперед с богатой, трудной ношей  
Больших забот и важных новостей...  
Он был учитель, но учитель-воин,  
Он вечно спорил, вечно открывал.  
Искатель человеческих достоинств,  
Он больше верил, чем подозревал.  
Он был садовник в полном смысле слова.  
Он согревал, а чаще воскрешал.  
Изведав чувство равенства людского,  
Он жил мечтой и будущим дышал.  
Он, если надо, был законодатель  
Железных правил и суровых прав.  
Но он лечил увечья, как ваятель,  
А не как равнодушный костоправ.  
Их тысячи – бывалых и веселых.  
Упорных дочерей и сыновей,  
Влюбленных в солнце, гордых новоселов  
Особых макаренковских кровей.  
Дороги их – легли по всем широтам  
Они везде: летят за облака.  
Идут в штыки. Лежат за пулеметом,  
Стоят у перегретого станка.  
Они везде – в траншеях, на подлодках,  
В тылу врага, в болотах и лесах.

О них пока что пишут только в сводках,  
А надо бы писать уже в стихах.

1943

(ЦДАЛМ РФ ф. 332, оп. 4.сд. сх.448, я) – Москва. Архив А.С.Макаренко. Раздел воспоминаний.

**Використані також дослідження П.Г.Лисенка.** (Судьбы воспитанников А.С.Макаренко. Документально-биографические очерки.

Героїчна хроніка. Полтава, ОГАИ, „Полтавський літератор”, 1994).

**Павло Петрович Архангельський**, навчався на Харківському робфаці, у Харківському сільськогосподарському інституті (інженерно-меліоративний факультет). Після закінчення інституту в 1930 році був направлений у Середню Азію на іригаційні роботи. У 1937-1940 рр. брав участь у будівництві Куйбишевського гідровузла.

На початку війни – Павло Архангельський командир саперної роти на Волховському фронті. Після контузії у медсанбаті довго не затримувався і незабаром взяв участь у боях на Ленінградському фронті. У жорстоких боях під Синявим у 1942 р. був важко поранений. Після госпіталю у 1943 р. стає гвардії капітаном, командує окремим саперним батальйоном Прибалтійського фронту. У 1944 році гвардії майор Архангельський – бригадний інженер другої гвардійської повітряно-десантної бригади 2-го Українського фронту. День Перемоги П.П.Архангельський зустрів інженером дивізії 104-ї гвардійської ордена Кутузова стрілкової дивізії 3-го Українського фронту.

Нагороджений двома орденами Великої Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки, медаллю „За відвагу”, багатьма іншими нагородами.

Після війни продовжував інженерну справу у Прибалтиці, Куйбишеві, де був заступником філіалу науково-дослідницького інституту „Оргенергобуд”. Остання його посада у НДІ „Оргенергобуд” – головний спеціаліст філіалу. 1 липня 1971 р. пішов на заслужений відпочинок.

Помер у 1984 році в підмосковному місті Кпіне.

Учителям, студентам педагогічних навчальних закладів він багато розповідав про свого наставника А.С.Макаренка. Не відмовлявся від особистих зустрічей з молоддю. Брав участь у загонах червоних слідопитів.

**Микола Фролович Шершнев** (у „Педагогічній поемі” – Вершнев Микола).

Один із перших колоністів, він був направлений у Харків на робфак медичного інституту, який закінчив у 1931 році. На



мініканікули він відправлявся в колонію, де працював фельшером, а після закінчення інституту перейшов на посаду лікаря комуни ім.Ф.Дзержинського. „Колька-лікар”, як його з любов'ю називали комунари, турбувався про фізичний розвиток і здоров'я кожного вихованця. Особливе місце у створеному ним режимі займали загартування і спортивні ігри. Серед комунарів практично майже не було хворих.

Під час війни обіймає посаду лікаря евакогоспітально, з Червоною Армією встановились міцні зв'язки ще після боїв біля озера Хасан, де він надавав медичну допомогу пораненим.

**Іван Григорович Колос** (у „Педагогічній поемі” – Іван Голос).

Капітан Колос – випускник Харківського інженерно-будівельного інституту. Під час Великої Вітчизняної війни захищав північні рубежі Батьківщини і будував на підступах до Мурманська захисні споруди, захищав їх у боях. З інженерно-саперним підрозділом 10-ї гвардійської дивізії дійшов з боями до Норвегії. За активну участь у Великій Вітчизняній війні І.Г.Колос нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медалями.

**Григорій Антонович Супрун** (у „Педагогічній поемі” – Григорій Бурун). У 1932 р. успішно закінчив Ленінградську бронетанкову Академію. Двадцятивосьмирічним офіцером направляється в Далекосхідний військовий округ, де проявляє здібності не лише інженера-організатора, але і кращого раціоналізатора частини.

Під час Великої Вітчизняної війни майор Г.А.Супрун брав участь у Сталінградській битві, воював на вогненній Курській дузі, у Прибалтиці. Гвардії інженер-підполковник Г.А.Супрун, будучи інженером танкової бригади, своєчасно забезпечував уведення в бій машин, які часто вирішували долю великих баталій. Важкими були бої за Кенігсберг, де фашисти тримались до останнього рубежу.

**Нагороджений двома орденами Великої Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки, багатьма медалями.**

**Антон Семенович Соловійов** – замполіт комендатури одного із гарнізонів, а після перемоги над фашистською Німеччиною брав участь у війні з Японією.

**Пилип Куслії** (у „Педагогічній поемі” і „Прапорах на баштах” Філька Куслії, Філька Шарій).

З першого до останнього дня Великої Вітчизняної війни П.П.Куслії перебуває в рядах діючої армії. Служив у бомбардувальній авіації 5-ої армії Південно-Західного фронту, на 1-ому Українському фронті. Обов'язок солдата-визволителя виконав з честю. Закінчив Харківський інститут фізкультури і відділ спортивної медицини (1935-1940 рр.), був призначений на викладацьку роботу. День перемоги

зустрів у Берліні. Його груди прикрасили **ордени Великої Вітчизняної війни і Червоної Зірки, багато медалей.**

**Федір Іванович Зобін** – випускник інституту імені І.Є.Рєпіна Академії Мистецтв.

Перша живописна картина – дипломна робота „Приїзд А.М.Горького в колонію” (1950 р.)

Під час Великої Вітчизняної війни гвардії рядовий 3-ї танкової армії Ф.І.Зобін воював з фашистами на рідній землі, а потім брав участь у звільненні Польщі, Чехословаччини, у розгромі гітлерівських військ в Австрії, Німеччині.

**Нагороджений двома медалями „За відвагу”, медалями „За взяття Берліна”, „За звільнення Праги”, іншими медалями.**

**Микола Іванович Іванов** – випускник Харківського інституту – директор Харківського заводу ювелірних виробів, секретар первинної партійної організації, заступник завідувача промислового відділу, секретар Ленінградського райкому партії, заступник голови Харківського міськвиконкому.

Постійний учасник усіх зібрань вихованців А.С.Макаренка. На роботі, в побуті, у громадському житті з честю ніс почесне звання макаренківця. **Нагороджений медаллю А.С.Макаренка, іншими нагородами.**

**Данило Васильович Бондаренко** – випускник Балтійської льотної школи громадянської авіації.

У перший рік війни Данило Васильович готував льотний склад. Але лейтенанту Бондаренку, першокласному інструкторові, хотілося особисто брати участь у боротьбі з фашистами. Після наполегливих домагань він іде на фронт. **За хоробрість і мужність нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями „За відвагу”, „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.” та іншими.**

**Петро Олександрович Дроздук** – випускник літературного відділу Московського робітфаку мистецтв, професійний журналіст. Під час війни був мобілізований і направлений у діючу армію. **Нагороджений орденом Вітчизняної війни і медалями.**

**Петро Павлович Зима** – пройшов усю Велику Вітчизняну війну. **Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки, двома медалями „За відвагу”, іншими медалями.**

**Олександр Олександрович Чевелій** – випускник Балтійського льотної училища та школи вищого пілотажу.

Усю Велику Вітчизняну війну був на фронті. Навіть коли на збитому літакові він упав на дерево і був важко травмований, залишився в бою. Удень і вночі, у будь-яку погоду він здійснював

бойові вильоти. Відданість Батьківщині, любов до авіації керували вчинками відважного офіцера.

**Орденами Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки і іншими нагородами була відзначена ратна праця пілота.**

**Іван Петрович Сопін** – випускник Харківського юридичного інституту.

У липні 1941 року бере участь у бойових діях десятої танкової бригади Південно-Західного фронту. У жовтні 1941 р. стає старшим військовим слідчим 3-ої саперної бригади Сталінського фронту, а в березні 1942 року – старший військовим слідчим 191 стрілкової дивізії. У серпні 1942 р. І.П.Сопін потрапляє в полон і до квітня 1945 року перебуває у німецьких таборах, відчувши на собі весь жах фашистського застінку.

Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, медалями „За бойові заслуги”, „Ветеран праці” та іншими.

**Сергій Ілліч Тимофєєв** – слюсар Харківського паровозобудівельного заводу.

Під час війни служив у першому прикордонному полку дивізії особливого призначення. **Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, медалями „За бойові заслуги”, „За оборону Кавказу”.**

**Віктор Семенович Богданович** – випускник військового училища спеціальних служб авіації Військово-морського флоту, після закінчення якого став офіцером-зв’язківцем.

З початку Великої Вітчизняної війни командує радіоротою ВВС Балтійського флоту, а з вересня 1942 року по грудень 1944 року – він начальник зв’язку авіаційного полку. У кінці 1944 р. – начальник зв’язку авіаційного бомбардувального полку ВВС на Тихоокеанському флоті. Підполковник В.С.Богданович демонструє зразки виняткової хоробрості. **Нагороджений двома орденами Червоної Зірки, медаллю „За оборону Ленінграда”, орденом Червоної Зірки і медалями „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”, „За перемогу над Японією”.**

**Віталій Іванович Стебловський** – музикант, музикальний керівник Дергачевського дитбудинку Харківської області.

Учасник Великої Вітчизняної війни. **Нагороджений орденом Червоної Зірки, Великої Вітчизняної війни, медалями „За бойові заслуги”, „За оборону Кавказу”, „За взяття Берліну”, „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”**

**Лев Володимирович Веселов** – випускник Харківського механіко-машинобудівельного інституту.

У період Великої Вітчизняної війни технік-лейтенант Л.В.Веселов, потім старший технік-лейтенант пройшов суворими

дорогами довгожданої Перемоги. З **орденом Червоної Зірки, медалями „За звільнення Варшави”, „За взяття Берліну”, іншими медалями** повертається в Україну і поселяється в м.Білополлі.

**Дмитро Федорович Анісімов** (у „Педагогічній поемі” – Митько Нісінов) – випускник військового льотного училища, льотчик-випробовувач.

Під час війни бойові вильоти офіцера Анісімова при будь-яких погодних умовах завершалися перемогою. **Його бойові заслуги були відзначені орденами Вітчизняної війни, Червоної Зірки, іншими нагородами.**

Під час війни він здійснив 175 бойових вильотів, 130 із них – через лінію фронту до партизанів. Не раз повертався, як мовиться, „на чесному слові” і на одному крилі. Але смерть обминула героя. Віддав він життя у мирний час, зміцнюючи обороноздатність нашої країни. Одного разу, у 1950 р. Д.Ф.Анісімов з польоту не повернувся. Як завжди зосереджений, бадьорий, він піднявся в небо. Раптом замовк мотор. Послав в ефір слова про несправність машини, надіючись благополучно приземлитися. Але це зробити не вдалося. Так до кінця виконав свій обов’язок вихованець А.С.Макаренка.

**Андрій Фролович Рубан** – випускник Харківського авіаційного училища.

Під час війни літав на літаку У-2. Здійснював розвідувальні польоти, скидав смертоносний вантаж на голови фашистів. За одну ніч екіпаж устигав зробити по дванадцять вильотів на бомбометання. Доводилось не раз літати до партизанів, доставляти боєприпаси, евакуювати поранених, дітей.

А.Ф.Рубан здійснив 860 бойових вильотів. **Йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу, він нагороджений багатьма орденами й медалями. Про полковника А.Ф.Рубана є розповідь у збірнику нарисів про Героїв Радянського Союзу.**

**Ольга Константинівна Паскаль**, молодша сестра Г.К.Калабаліної, випускниця літературного відділення дефектологічного факультету Ленінградського педагогічного інституту. Двадцять шість років вона працювала з важкими підлітками, їй запам’ятався приїзд Антона Семеновича в Якушинецьку колонію на Вінниччині, його допомога в організації педагогічного процесу.

Під час війни разом з Г.К.Калабаліною Ольга Костянтинівна трудилася в евакуйованому дитячому будинку. Допомогали, як могли, фронту: діти зимовими вечорами готували подарунки фронтовикам.

**Ганна Сергіївна Бондаренко** – під час Великої Вітчизняної війни служила у військовій цензурі. Нагороджена орденами і медалями.

**Іван Сергійович Бондаренко** – воював на Південно-Західному фронті у стрілкових підрозділах 3 1942 року лейтенант І.С.Бондаренко воює на Калінінському, Воронежському, 2-ому Білоруському фронтах. За бойові заслуги нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни і двома орденами Червоної Зірки, медалями. Капітан Бондаренко демобілізувався у 1960 році.

**Микола Павлович Лапотецький** (у „Педагогічній поемі” – Лапоть) – після робфаку представник господарських посад. Під час Великої Вітчизняної війни був на передовій, у стрілковому полку. Важко поранений і контужений. Додому повернувся інвалідом Великої Вітчизняної війни першої групи.

**Павло Єфремович Перцовський** (у „Педагогічній поемі” – Перець) – випускник Ленінградського машинобудівельного технікуму, інвалід Великої Вітчизняної війни, один із героїв фільму „400 білогвардійців”.

**Серафим Іванович Пузарін** під час Великої Вітчизняної війни керував стрілковим взводом, нагороджений двома орденами, багатьма медалями.

**Семен Михайлович Нікітін** – випускник Харківського механіко-машинобудівельного інституту.

„У вересні 1941 року, коли я був інженером авіаполку, одержав я від командування завдання – вивезти з аеродрому реактивні снаряди й знищити пошкоджені літаки. Це було в Сичовці, під Ржевом. Німці наступали, і нам не можна було затримуватися.

Вночі бійці моєї групи швидко вивозили снаряди, спалювали розбиті літаки. Недалеко по трасі уже проходили німецькі танки.

Поруч з нами працювала інша група бійців. Я звернув увагу на те, як самовіддано поводив себе один технік-бензоаправник. Незважаючи на небезпеку, він сміливо виконав завдання командування. Ризик був великий. Поруч був ворог.

Цей сміливець – невеликого росту, худорлявий, рухливий – надовго залишився в моїй пам’яті. І ось через дванадцять років після війни я зустрів його в Харкові. Зустрів неждано для себе серед... вихованців Макаренка!

Це був **Георгій Комишанський**, художник Харківської студії телебачення. Ми впізнали один одного, згадали ніч у Сичовці, евакуацію аеродрому...

Виявилося, що ми обидва виховувалися в комуні імені Дзержинського, але в різний період...” – один із спогадів Наума Каплуновського (див. Каплуновський Н. „Ветер встречать лицом” // Удивительный человецище. Воспоминания об А.С.Макаренка / Лит. запись А.Каштаньера. – С. 103-114).

З першого дня війни і до великої Перемоги Г.В.Камишанський працював водієм бензозаправника, забезпечуючи паливом бойові польоти багатьох пілотів.

„...У той час, коли Антон Семенович працював у колонії імені Горького, країна не знала ще подвигів героїв-льотчиків, які врятували челюскінців – продовжує спогад Н.Каплуновський, – не знали ще імені Чкалова, Громова й багатьох інших радянських авіаторів. І все ж Макаренко з гарячою любов'ю ставився до нашої авіації й наполегливо передавав це почуття своїм вихованцям.

Антон Семенович не віддавав переваги якому-небудь роду військ перед іншими. Горьківці й дзержинці виховувалися в однаковій любові до піхоти й артилерії, кавалерії й авіації... Хоча, ні, авіація була у всіх нас у якійсь особливій пошані. Про неї всі комунари говорили з невідомим захопленням” (там само, с.109.)

Під час війни Г.Камишанський разом із Харківським заводом імені Комінтерна був евакуйований у Нижній Тагіл; працював на фронтних замовленнях.

**Ілля Васильович Чумак** – під час Великої Вітчизняної війни військовий кореспондент. Офіцер. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями „За бойові заслуги”, „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.” і іншими медалями.

Найвизначніша його літературна праця – збірник „Марьяны колодцы”.

**Ніна Степанівна Ледак** (у „Педагогічній поемі” – Дольченко). Офіцер, учасниця Великої Вітчизняної війни.

**Іван Антонович Котов** – випускник Харківського механіко-машинобудівельного інституту. Усю Велику Вітчизняну війну був на фронтах: Західному, Калінінському, 1-ому Прибалтійському і 3-му Білоруському, на початку війни був начальником пересувного авторемонтного заводу, який забезпечував справність машин. Обороняючи Москву, офіцер Котов одержав важку контузію. Став помічником командира батальйону по технічній частині. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медалями.

**Павло Андрійович Плачковський** – слюсар, токарь, складальник фотоапаратів.

На фронтах Великої Вітчизняної війни був розвідником. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни першого ступеня, медалями.

**Сергій Іванович Соколов** – з 1941 по 1945 р. воював на Калінінському, Західному і Білоруському фронтах (в органах контррозвідки). Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

**Олександр Никифорович Землянський** (у творах Макаренка – Зирянський і Федір Васильович Шатаєв). Усе життя працював на заводі фотоапаратів, створеному комунарами-дзержинцями. Нагороджений медаллю „За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”, іншими медалями, грамотами.

**Андрій Максимович Мельник** – під час війни воював на Південному флоті. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, медаллю „За оборону Радянського Заполяр’я”, іншими медалями.

**Іван Пантелєйович Антоненко** – під час війни радист у 91-му і 338-му полках військ НКВД. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, медалями „За звільнення Белграда”, „За взяття Будапешта” та іншими.

**Микола Олександрович Галіцин** – перебував у діючій армії, підвозив вантажівкою боєприпаси на передову, за що був нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

**Олександр Іванович Чоп** – випускник Івановського медичного інституту. З 1942 року – хірург, брав участь у боях з німецько-фашистськими окупантами на Північно-Західному, Калінінградському і 1-му Прибалтійському фронтах. Двічі поранений, контужений, у 1947 році демобілізувався за інвалідністю у званні гвардії капітана медичної служби. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медалями.

**Максим Костянтинович Величко** – кавалер солдатського ордена „Слава”. Після війни удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці.

**Михайло Володимирович Сухорученко** – політпрацівником воював проти німецько-фашистських загарбників на Південно-Західному, 3-му Українському фронтах. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

**Іван Семенович Давиденко** – у період Великої Вітчизняної війни захищав Ленінград, служив офіцером контррозвідки особливого відділу Держбезпеки. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медалями „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”.

За героїзм і мужність, проявлені в боях, **Василію Тимофійовичу Цимбалу** присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Полягли смертю хоробрих Яків Симоненко, Марія Тимашовська, Юхим Ройтенберг, Василь Крикотін, Семен Сосненко, Петро Чеслер, Володимир Козир, Олександр Орлов, Іван Шапошников, Олександр Гуляєв, Петро Процан, Володимир Яковлев, Анатолій Рибалченко, брати Олексій і Євгеній Волкови, Михайло Овчаренко, Олександр Нечаєв та інші.

**Петро Давидович Чеслер** під час Великої Вітчизняної війни командував групою малих суден. Коли наші війська залишали Одесу, Петро Чеслер останнім вивозив звідти командний склад військ прикриття. На рейді він приєднався до малих суден, на борту яких перебували останні бійці військ прикриття, і разом з ними пішов у Севастополь. Петро Давидович часто супроводжував кораблі з оточеного Севастополя. Також він прославився в боях за Тамань і в Керченській протоці, за що був нагороджений двома орденами. Восени 1943 року був смертельно поранений.

**Володимир Михайлович Козир** під час Великої Вітчизняної війни – технік-лейтенант, згодом старший технік-лейтенант. У складі авіаційних з'єднань брав участь у розгромі німецько-фашистських угруповань під Сталінградом, у битві на Курській дузі. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, медалями „За бойові заслуги”, „За оборону Сталінграда”. 19 серпня 1943 року, коли наші війська звільняли Україну, Володимир Михайлович загинув.

У повідомленні про загибель комунара **Юхима Ройтенберга** говориться: „18 травня 1942 року Ройтенберг Юхим Йосипович поліг смертю хоробрих, захищаючи Батьківщину від фашистів. Йому ледве виповнився двадцять один рік. Загинув він на Воронезькому фронті біля села Зайцево, за сімнадцять метрів від траншей противника. Не задумуючись, Юхим Ройтенберг кинувся на виручку командир роти. Ми з усіма почестями поховали Юхима Йосиповича в селі Зайцево і поклялися помститися за нього – і помстимося. Гвардії батальйонний комісар Волков” (Г.С.Макаренко. Дзержинець // Советская педагогика. – 1944. – №5-6. – С.20).

**Олександр Іванович Локтюхов** – випускник Ленінградського вищого військово-медичного інженерного училища. Велику Вітчизняну війну зустрів у Кронштадтській фортеці. На Кронштадт, який прикривав Ленінград з моря, спрямований був навальний вогонь авіації і корабельної артилерії ворога Але захисники знали, що відступати не можна, і стояли на смерть. Загинув мужній морський офіцер Олександр Локтюхов.

**Олександр Петрович Нечасв.** За станом здоров'я Олександра в армію не взяли. У нього був слабкий зір. Але він дуже хотів бути корисним Батьківщині і в лютому 1943 року пішов на фронт добровільно. Служив у музичному взводі, надихаючи воїнів на подвиги. Коли потрібно було, то музиканти замість труб брали в руки автомати і йшли в бій, замінюючи загиблих біля артилерійської зброї і кулеметів. Загинув 24 вересня 1944 під час звільнення м. Шмен Народної Республіки Болгарія.

**Іван Антонович Ветров** – випускник Харківського юридичного інституту. Після закінчення вузу був направлений в органи



Держбезпеки, у яких пройшов усю Велику Вітчизняну війну в складі 6-ї, 36-ї, 1-ої, 65-ї, 43-ї армій. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медалями. Написав спогади про комуну.

**Іван Дем'янович Токарев** – випускник Ульянівського військового училища зв'язку.

У 1941 році лейтенанта Токарева направили в діючу армію, яка з боями відступала до передгір'я Кавказу. Бомбардувальна, штурмова і винищувальна авіація 5-ї повітряної армії, у якій служив Іван Дем'янович, допомагала Степному, а потім 2-му Українському фронту звільняти Україну, Румунію, Угорщину, Чехословаччину. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки, багатьма медалями, медаллю А.С.Макаренка. Пропагандист спадщини А.С. Макаренка.

**Григорій Нілович Мудрик** – курсант Саратовського прикордонного училища, з якого в чині лейтенанта достроково випущений у зв'язку із початком Великої Вітчизняної війни. Брав участь у боях за оборону Москви, воював на Смоленському, Калінінському напрямках у 919-у стрілковому полку 30-ї армії. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни першого ступеня, Червоної Зірки, медалями.

**Микола Петрович Марусиченко** – випускник полкової школи третього Ленінградського мотострілкового полку військ НКВС. Під час війни офіцер М. П. Марусиченко брав участь у жорстоких боях під Ленінградом, на початку 1941 року капітан у званні заступника командира окремого саперного батальйону 201-ї дивізії брав участь у знятті блокади Ленінграда, воював на Олнявських і Пулковських висотах, брав участь у звільненні міст Гатчина і Луга. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медаллю „За бойові заслуги”, іншими медалями.

**Борис Федорович Парфен** – воював на Ленінградському фронті, куди потрапив з Далекого Сходу, командир есмінця „Волков”, служив у 884-ому стрілковому полку наладником 76-міліметрової зброї. Тримали оборону в районі Іжорських заводів, біля Синявських висот. Брав участь у боях за зняття блокади Ленінграда, за що був нагороджений медаллю „За відвагу”, також орденами Великої Вітчизняної війни першого ступеня, Слави 1-го ступеня, кількома медалями.

Оволодівши професією червонодеревника, виготовив портрет А.С.Макаренка і привіз його у Московський музей.

**Василь Іванович Коломійцев** – інженер-електрик. У період Великої Вітчизняної війни зробив великий внесок у виконання

заводом, на якому працював головним механіком, важливих завдань. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями „За трудову доблесть”, „За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”, медаллю А.С.Макаренка і іншими нагородами.

**Леонід Сергійович Лазарев** – фрезерувальник ХЕМЗ. У період війни в складі танкових підрозділів воював на Північно-Західному фронті. За бойові заслуги **нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни і Слави 3-го ступеня, іншими нагородами.**

Пропагандист спадщини А.С.Макаренка. Нагороджений медаллю А.С.Макаренка.

**Юрій Гнатович Грушев** – токар-інструментальник.

Під час Великої Вітчизняної війни воював у складі 112-ї танкової дивізії заступником командира роти по технічній частині. Захищав Москву від німецько-фашистських полчищ. Будучи заступником начальника 174-ї пересувної танко-ремонтної бази 26-го танкового корпусу, брав участь у Сталінградській битві, з цією ж базою у складі 1-го Білоруського фронту звільняв Варшаву, а в складі 1-го Донського танкового корпусу брав участь у взятті Кенігсберга. На посаді начальника бази 5 травня 1945 року брав участь у взятті Ростовка. Офіцер Грушев нагороджений двома орденами Великої Вітчизняної війни, двома орденами Червоної Зірки, багатьма медалями.

**Сергій і Микола Мізяки**, брати-близнюки, випускники Ульяновського бронетанкового училища. Вони були направлені на Далекосхідний військовий округ. Лейтенанти Мізяки брали участь у боях проти японських загарбників на Халхін-Голі. Сергій-Михайлович був відзначений орденом Червоного Прапора. Орденом Червоної Зірки був нагороджений Микола Мізяк.

Сергій Михайлович у період Великої Вітчизняної війни служив у Монголії, на кордоні з якою були зосереджені значні угруповання японських військ.

У серпні 1945 року С.М.Мізяк знову зустрівся в боях з відбірними частинами Квантунської армії, за участь у розгромі яких був нагороджений орденом Червоної Зірки. Подібний шлях пройшов і Микола Михайлович, який також був нагороджений другим бойовим орденом.

У 1947 році С.М.Мізяк закінчив Московську бронетанкову академію і повернувся на Далекий Схід. Був нагороджений ще одним орденом Червоної Зірки. Будучи в запасі, підполковник С.М. Мізяк переїхав у Харків, де працював заступником директора НДІ гігієни праці.

**Федір Семенович Борисов** – випускник Харківського машинобудівельного інституту. На початку Великої Вітчизняної війни загинув смертю хоробрих.

**Тимофій Степанович Боярчук** – шофер, активний учасник Великої Вітчизняної війни, водій вантажного автомобіля, „великий трудяга війни”, як про нього говорили співробітники. Загинув у квітні 1945 року. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

**Василь Семенович Лобода** – випускник Балтійського авіаційного училища. Війну зустрів льотчиком-інструктором. У 1941-1943 рр. готував льотчиків для фронту. У 1944 році за власним клопотанням його направляють у діючу армію. Нагороджений двома орденами, медалями.

**Віктор Васильович Постніков** – випускник авіаційного училища, льотчик. Надав допомогу у національно-визвольній війні Китаю проти Японії, за що був нагороджений орденом Червоної Зірки.

Інженер-конструктор, головний інженер, директор авіаційного заводу, як досвідчений спеціаліст направляється в Монголію для надання технічної допомоги в розвитку авіапромисловості, за що урядом МНР нагороджений „Золотою Зіркою”.

Пропагандист макаренівської спадщини, бере участь у макаренківській секції педагогічного товариства Москви, голова ради командирів вихованців А.С.Макаренка, які залишились у живих; зустрічався з педагогами, учнями, тричі приїжджав у Кременчук. Нагороджений медаллю А.С.Макаренка.

**Наум Леонідович Каплуновський** – випускник Вольського авіаційного училища. У 1937 році виконував інтернаціональний обв’язок у Китаї, за що був нагороджений медаллю „За відвагу”.

З 33-м винищувальним авіаційним полком під час Великої Вітчизняної війни пройшов бойовий шлях до Німеччини. Старший інженер 5-го Берлінського двічі орденоносного полку, закінчив війну з трьома орденами Великої Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки, багатьма медалями.

**Петро Мазуренко** – випускник Московського військового авіаційного училища, викладач авіашколи.

У 1942 році техник-лейтенант Мазуренко направляється на фронт командиром 63-го батальйону зв’язку, а потім – начальником радіовузла 259-ї стрілкової дивізії.

У березні 1944 року під час звільнення Одеси П.С. Мазуренко врятував екіпаж військового літака, який упав на нічийній території, за що був нагороджений першим орденом Червоної Зірки. Служив інженером радіобатальйону у військах 17-ї повітряної армії. Брав участь у розгромі німецько-фашистських військ у Румунії, Болгарії, Угорщині, Югославії, Австрії. Нагороджений другим орденом Червоної Зірки, медалями. У день 40-річчя Перемоги над Німеччиною йому вручили орден Великої Вітчизняної війни.

**Михайло Маркіянович Гагулін** – випускник Харківського інституту фізкультури, Харківської військової авіашколи. Брав участь у фінській війні у складі лижного батальйону. З німецько-фашистськими загарбниками боровся як стрілок-бомбардир. У 1942 році – помічник командира авіаескадрилії.

Після війни закінчує Ленінградський Червонознаменний інститут фізкультури, а з 1952 року починається його викладацька діяльність у Ленінградській академії імені А.Ф. Можайського. Старший викладач майор Гагулін у своїй роботі використовував педагогічні принципи А.С.Макаренка. **Має урядові нагороди, грамоти, нагороджений медаллю А.С.Макаренка.**

**Наталія Филімонівна Амосова** – випускниця Харківського медичного інституту. Під час Великої Вітчизняної війни працювала у підрозділах внутрішніх військ.

Після війни – викладач в Оренбурзькому медичному училищі.

**Всеволод Даналович Шмигалов** – працівник системи НКВС. Усю війну був офіцером відділу контррозвідки. Нагороджений орденами Червоної Зірки і орденом Слави III-го ступеня, медалями.

**Сергій Федорович Ллющечкін** – під час війни старший сержант, командир стрілкового, а згодом – кулеметного відділень, готував кадри для фронту.

**Євген Олександрович Ліф** – військовий. Під час Великої Вітчизняної війни захищав Одесу, Кавказ, за що був нагороджений орденом Червоної зірки, багатьма медалями, орденом Великої Вітчизняної війни в честь 40-річчя Перемоги над Німеччиною.

**Федір Степанович Заїка** – моряк. Під час Великої Вітчизняної війни служив старшиною мотористів на Тихоокеанському флоті. Брав участь у війні з Японією.

**Семен Юхимович Юдін** – випускник Ленінградського військово-морського училища. За активну участь у Великій Вітчизняній війні нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни, Червоної Зірки, багатьма медалями.

**Борис Тимофійович Пенкін** – викладач Харківського художнього інституту (за творами А.С.Макаренка – Веткін) – воював на малих судах Чорноморського флоту. **Нагороджений багатьма медалями.**

**Петро Семенович Геншафт** – випускник Ленінградського вищого військового училища.

Лейтенант П.С.Геншафт брав участь у Великій Вітчизняній війні – спочатку командиром мінно-тральної частини з охорони водного району Північного флоту, пізніше – помічником командира тральщика. У 1944 році – він стає флагманським хіміком з'єднання кораблів

Північного фронту. Нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки, багатьма медалями.

**Яценко Іван Гнатович** – випускник військово-морського училища.

У 1941-1943 рр. – начальник штабу артилерійського дивізіону. З 1943 і по грудень 1944 року він командував 5-ю Червоноприморською окремою артилерійською дивізією. За бойові дії орденами Червоної Зірки одночасно були нагороджені артдивізія і її командир. В останні місяці війни І.Г.Яценко став начальником штабу з'єднання. Нагороджений двома орденами (Вітчизняної війни, Червоної Зірки), а також багатьма медалями.

З 1968 по 1977 рік Іван Гнатович – завідувач лабораторії Ленінградського технологічного інституту. До 100-річчя з дня народження А.С.Макаренка колегія Міністерства освіти України нагородила його медаллю А.С.Макаренка за активну пропаганду його спадщини.

**Зяма Соломонович Клямер** – військовий, випускник Орловського бронетанкового училища. Лейтенант Клямер командував танковою ротою, брав участь у фінській війні. Учасник Великої Вітчизняної війни, у 1941-1942 рр. керував ротою, у 1942-1943 рр. – командир танкового батальйону на Калінінградському фронті.

У 1943 р. майор Клямер став начальником штабу 79-ї Сивашської танкової бригади. Після перемоги над Німеччиною його перевели на Далекий Схід, де в якості начальника штабу 35-ї гвардійської танкової бригади він брав участь у розгромі мілітаристської Японії. Нагороджений двома орденами Червоної Зірки, багатьма медалями.

**Лев Михайлович Салько** (син від першого шлюбу Г.С.Салько) – випускник Московського авіаційного інституту. Одержавши посаду інженера в науково-дослідному авіаційному інституті, у період Великої Вітчизняної війни Л.М. Салько підтримував зв'язок з партизанами, за що **мав урядові нагороди**. Закінчив війну офіцером.

**Василь Романович Камардинов** – педагог. У період війни посправжньому розкрився талант політorganізатора й оратора. У 1942 році призначається пропагандистом авіаполку, а згодом – дивізії, сприяє мобілізації особистого складу на бойові подвиги. Має **урядові нагороди**. Підполковник.

**Григорій Іванович Гонтар** – полковник, під час війни був командиром військових підрозділів.

**Микола Васильович Назаренко** – випускник військово-технічного училища, учасник Великої Вітчизняної війни.

**Василь Андрійович Руденко** – випускник військового артилерійського училища.

Бойове хрещення прийняв на Воронежському фронті в чині заступника – командира кулеметної роти. Увесь 1944 рік, до березня 1945 року він був командиром вогневого взводу 462-го винищувально-протитанкового полку на 2-му Українському фронті. На завершальному етапі Великої Вітчизняної війни В.А.Руденко був командиром артилерійського взводу 117-ї стрілкової дивізії 1-го Українського фронту. Брав участь у розгромі Берлінського угруповання фашистських військ. Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, багатьма медалями.

Василь Андрійович Руденко в 1947-1955 рр. – вихователь І ремісничого училища №1, в 1955-1960 рр. – вихователь у дитячому будинку №1, у 1960-1962 рр. – директор Ульяновської середньої школи Богодухівського району. З 1962 року – завуч, вихователь школи-інтернату. Глибоко засвоївши спадщину А.С.Макаренка, Василь Андрійович творчо її застосовував і пропагував. Нагороджений медаллю А.С.Макаренка.

**Олександр Натанович Швед** – педагог. За участь у Великій Вітчизняній війні Олександр Натанович нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

**Олександр Григорович Явлинський** – військовий. Під час Великої Вітчизняної війни О.Г.Явлинський воював на Закавказькому, 4-му Українському фронтах. З перемогою дійшов до Чехії. Нагороджений двома орденами Великої Вітчизняної війни, орденом Червоної зірки, багатьма медалями.

**Лев Наумович Морозов** – випускник Московського обласного педагогічного інституту, математичного факультету.

Воював у складі 116-ї стрілкової дивізії: завідував справовиробництвом 246-го винищувально-протитанкового дивізіону, а згодом в інших підрозділах був начальником фінчастини.

Нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни, медалями „За бойові заслуги”, „За оборону Сталинграда”, „За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”

**Микола Тимофійович Пенкін** – випускник неврологічного факультету Харківського медінституту. У 1943 році на посаді фельдшера працював у прифронтовому госпіталі (приймально-сортувальний блок).

**Микола Григорович Матвєєв** – педагог. У період Великої Вітчизняної війни був у діючій армії: в авіаполку Південно-Західного фронту аерофотознімальником – повітряним розвідником, служив у запасних частинах, які потребували поновлення для фронту, спеціалістів із спеціальностей кулеметників, мінометників, стрільків ПТГ (протитанкової гвинтівки), артилеристів протитанкових гармат 45 мм.

**Володимир Мелентійович Грицюк** – художник. У період Великої Вітчизняної війни служив у саперних підрозділах командиром взводу підричників на Північно-Західному фронті, у складі 29-го особливого батальйону строкового полку він знову був направлений у тил фашистських військ після поранення для диверсійної роботи. Нове важке поранення, у зв'язку з яким був комісований із Армії. Орден Червоної Зірки, бойові медалі прикрашали груди офіцера.

**Іван Степанович Іванов** – кінорадіотехнік політвідділу 357-ї стрілкової дивізії. **Нагороджений медаллю „За бойові заслуги”**, після війни майже тридцять років трудиться керівником широкоекранного кінотеатру „Україна”.

Нагороджений медаллю А.С.Макаренка.

**Георгій Васильович Камишанський** – професійний художник. Під час Великої Вітчизняної війни був авіатехніком, у найважчих умовах, часто під вибухами ворожих бомб йому доводилося забезпечувати безперервні польоти літаків. Нагороджений двома орденами, медалями.

**Геннадій Васильович Петренко** – випускник медичного інституту. В період Великої Вітчизняної війни брав участь у захисті Батьківщини як солдат і як медик. Мав бойові нагороди.

Учасниками війни були Іван Ксенофонович Ткачук (актор), Микола Федорович Козловський – військовий фотокореспондент; Олександр Григорович Власов, лейтенант, командир взводу 50-ї гвардії стрілкової дивізії (його батарея збила 29 фашистських літаків); юрист Константин Костянтинович Ширявський; Петро Тимофійович Таліков – офіцер Військово-морського флоту; юрист Олександр Миколайович Захожай (в органах контррозвідки); Всеволод Миколайович Скребнев (інженер); Семен Борисович Стомахін (інженер, офіцер); Петро Петрович Горелов, Федір Васильович Дорохов, Іван Михайлович Сененцов, Олександр Олександрович Біляков, Наум Семенович Тицик, Борис Степанович Ялинський, Іван Федорович Садовський.

Багато колоністів-горьківців склали свої голови в боях за батьківщину. Серед них Матвій Шелухін, Дмитро Чевелій, Антон Браткевич, Денис Горгуль, Павло Крупко, Федір Таранець, Олексій Зотов, Григорій Бублик, Леонід Андріївський, Олександр Ткаченко, Сергій Усатюк і багато інших.

**Матвій Шелухін** (у „Педагогічній поемі” – Матвій Білухін). Старший лейтенант Шелухін воював під час Великої Вітчизняної війни в кавалерійській частині, був начальником штабу.

**Дмитро Олександрович Чевелій** закінчив військово-морське училище, став штурманом. У період Великої Вітчизняної війни у

надзвичайно важких умовах доводилося відбивати напад ворожої авіації, яка базувалась на аеродромах Норвегії. Це був важкий 1941 рік. Біломорська військова флотилія зірко оберігала водний район. Вдень і вночі лейтенант Чевелій стежив за маневрами ворога, спрямовував корабель у потрібному курсі. В одному із боїв 9 листопада 1941 року він загинув.

**Антон Браткевич** (у „Педагогічній поемі” – Антон Братченко) після виходу із колонії поступив у кавалерійську школу і став офіцером, командиром ескадрону. По-справжньому любив і виховував коней, а вони добром відповідали йому. Мужньо боровся на Закавказькому фронті, брав участь у багатьох поєдинках з ворогом. Особливо прославився умілим керівництвом рейдами у тил фашистів, загинув у 1942 році смертю хоробрих,

**Денис Горгуль** (у „Педагогічній поемі” – Денис Кудлатий) перед Великою Вітчизняною війною був головою колгоспу у Харківській області. Коли фашисти захопили Дергачевський район, він пішов у партизани. Одного разу, з’явившись додому за продуктами, був захоплений ворогами і загинув у нерівному бою.

**Федір Таранець** (у „Педагогічній поемі” ім’я і прізвище не змінені) – командир стрілкового відділу, власним прикладом показував зразки дисципліни й ініціативи. У кінці 1943 року, під час звільнення Білорусії загинув...

**Григорій Леонідович Андрієвський** (за „Педагогічною поемою” Георгієвський) після закінчення медичного інституту працював лікарем. Загинув у бою з німецько-фашистськими загарбниками...

У роки війни деякі горьківці і дзержинці зверталися до Галини Стахівни зі своїми сокровеними думками. Льотчик **Михайло Гонтаренко** писав дружині Макаренка в липні 1943 року:

„Пишу Вам листа, нахилившись до свого літака, на листку із польової сумки. Листок маленький, потрібно економно писати. А мені так багато хочеться сказати Вам. На війні Ви стали особливо близькою мені людиною. Але не ображайтесь, зараз я можу писати лише правду, якби жив Антон Семенович, я писав би йому, хоча Ви знаєте – в мені він не помер.

Я тільки що посадив машину у найнеймовірніших умовах, посадив майже благополучно, на свіжу галявину серед квітів. Мої хлопці возяться з мотором, але там, здається, нічого страшного, все буде в порядку.

А як красиво навколо: пілікають цвіркуни, повзають комашки по стебельцях. Скільки неба і землі, повітря, а значить – скільки можливості щастя, мирної праці! І мене охоплює нестримна лють: прокляття і смерть злодіям, які залили кров’ю цей мирний край



радянської, моєї землі. Якою дорогоцінною стає земля від оцієї крові товаришів! Це можна зрозуміти лише тут.

Тому ні жодної години, ні однієї хвилини уповільнення: помста, священна помста ворогу!..

...Мені здається, що я чув це від Антона Семеновича у якихось інших словах, але чув. Ось це я і хотів сказати Вам. Будьте здорові, я прокричу зараз же, але уже з повітря. Якщо все буде добре, напишу Вам скоро. Не забувайте мене. До побачення. Миша Гончаренко.”

### **Лист, посланий вдові Антона Семеновича в честь шостої роковини смерті Антона Семеновича Макаренка:**

„Антон Семенович був великим педагогом, і його праці дають прекрасні результати. У нас у танковому училищі працює його безпосередній вихованець **інженер-майор Ключник**... Він для нас є не лише викладачем своєї дисципліни, ми, курсанти, в ньому бачимо свого старшого товариша, до якого звертаємось з будь-якого питання, постійно знаходимо в ньому людську участь і повну відповідь на хвилююче питання.

Знання душі курсанта, власний життєвий досвід і високий інтелект дають можливість інженер-майору зрозуміти стан людини в будь-яку хвилину і направити її думки в потрібне русло. Всі ці якості інженер-майора Ключника як педагога і людини були набуті ними ще від його вчителя А.С.Макаренка.

Під час Великої Вітчизняної війни Галина Стахівна з допомогою сина свекра – старого більшовика Петра Павловича Смирнова, змогли перевезти весь архів А.С.Макаренка в м. Куйбишев. Такою ж важливою і відповідальною була доставка архіву в Москву. Збереглась її записка: „Доставка архива и вещей на Лаврушенский была очень трудной, этот маленький вагончик, в котором мы ехали, поставили на далеком, запасном пути, заснеженном. Было очень холодно, и Левушка с величайшим трудом переносил холод...”

А.С.Макаренко – це педагог, батько, наставник, про якого, мабуть, найбільше щирих відгуків його вихованців, які йому присвячують вірші, пісні, статті, нариси, оповідання, котрі більше характеризують його як людину, ніж наукові дослідження. Пропонуємо оповідання, які знайшли своє належне місце на сторінках преси цього періоду розвитку макаренознавства.

Постаті вихованців, які ми представили на основі дослідження П.Г. Лисенка, – це справжні пам’ятник великому педагогу.

### 2.3. Найвища нагорода – утвердити себе у своїх вихованцях

*Багато наших колоністів стали лікарями, педагогами, журналістами, артистами. І всім хорошим у нас ми зобов'язані чудовому педагогу, мудрому нашому другу і батькові Антону Семеновичу Макаренку. Світлий образ його залишився в пам'яті на все життя. (О.М.Орисенко. Школа-інтернат. – 1963. – №2. – С.19).*

А.С.Макаренко дійсно був неперевершеним творцем людських характерів, а працювати йому доводилось в надзвичайно важких умовах. На 1 січня 1924 року в колонії ім. М.Горького було 97 вихованців: 88 хлопчиків і 9 дівчат. Ким були ці вихованці в минулому? 39 з них – круглі сироти, безпритульники, які систематично займалися крадіжками – 51 чоловік; колишні бандити – 6 чоловік; тощо. Такий був результат першої імперіалістичної війни, а згодом громадянської війни і стихійної бідності, яка спостигла країну. Ким стали ці діти і підлітки зі складними характерами, пройшовши через талановиті руки педагога? Професійній спрямованості А.С.Макаренко приділяв багато уваги.

По закінченні війни кожен із вихованців А.С.Макаренка зайняв своє місце на трудовому фронті країни для відновлення її. Ми зробили спробу встановити певну професійну ієрархію, яка, звичайно, є відносною, але, на нашу думку, спонукатиме наших дослідників до нових пошуків.

**Бухгалтери:** Марія Василівна Семенова, Тамара Павлівна Золотарьова, Григорій Нілович Мудрик.

**Льотчики:** Дмитро Лобода, Олександр Чевелій, Наум Каплуновський, Віктор Постников, Петро Мазуренко, Михайло Гагулін, Олександр Болтунов, Василь Дорошенко, Михайло Півень, Олександр Агеев, Михайло Гонтаренко; Дмитро Анісімов – льотчик-випробовувач (загинув під час війни); Лев Салько, Олександр Полуннов, Данило Бондаренко – випускник Балтійської льотної школи цивільної авіації; Василь Семенович Лобода – випускник Балтійського авіаційного училища; Андрій Фролович Рубан – випускник Харківського авіаційного училища, Герой Радянського Союзу. Про полковника А.Ф.Рубана є розповідь у збірнику нарисів про Героїв Радянського Союзу. Звернемося до спогадів Наума Каплуновського.

**Лікарі:** Наталія Филімонівна Амосова, Микола Тимофійович Асипін – лікар, працював у Киргизькому медінституті, навчався в аспірантурі, у 1966-81 рр. – старший викладач кафедри анатомії, біомеханіки Киргизького інституту фізичної культури. Геннадій Васильович Петренко – викладач медінституту, після війни працював лікарем з лікувальної гімнастики. Олександр Іванович Чоп – лікар-хірург. Микола Фролович Шершнев – завідувач Комсомольського міськздороввідділу,

**Художники:** Микола Тимофійович Пенкін, створив кілька скульптур А.С.Макаренка, три з яких у Московському музеї, для Одеського морського музею створив галерею бюстів моряків, які відзначились у Великій Вітчизняній війні. Веткін – викладач Харківського художнього інституту. Володимир Мелентійович Грицюк – випускник Одеського художнього училища. Георгій Васильович Камишанський – професійний художник. Понад 10 років був художником Харківської телестудії, поки не втратив зір; Федір Іванович Зобін – випускник інституту І.С.Рєпіна Академії мистецтв. Перша живописна картина – дипломна робота „Приїзд О.М.Горького в колонію” (1950).

**Журналісти:** Афанасій Спиридонович Сват, Олена Піхоцька, Василь Григорович Зайцев – автор книги „Рассказы о Макаренко”, нагороджений медаллю А.С.Макаренка; Сергій Семенович Янушин – кореспондент, Микола Федорович Козловський – фотокореспондент журналу „Огонек”, видав 16 фотоілюстрованих книг, одна із яких присвячена 1500-річчю Києва, нагороджений державною премією УРСР ім. Т.Г.Шевченка, отримав звання „заслужений працівник культури України”; Петро Олександрович Дроздок – випускник літературного відділення Московського робітфаку мистецтв, професійний журналіст, Микола Сергійович Жуков – член спілки журналістів СРСР – автор документальної повісті „Ідемо в прорив” (вийшла з друку у видавництві „Прапор”); Ілля Васильович Чумак – військовий кореспондент, найвизначніша його літературна праця – „Марьины колодцы”.

**Лектор-міжнародник** – Олександр Григорович Власов.

**Інженери:** Зиновій Іванович Зотов, Павло Петрович Архангельський, Петро Миколайович Топіков, Семен Борисович Стомахін, Йосип Бенціонович Яновський, Василь Коломийцев, Василь Іларіонович Ключник – інженер-майор, Сергій Якович Черкашин – конструктор школи ФЗО, Лев Володимирович Веселов – Харківський машинобудівельний інститут.

**Педагоги:** Марія Юрївна Зайко – випускниця Харківського педагогічного інституту. Працювала в середній школі міста Волчанська

Харківської області. Учителька і класний керівник, у своїй діяльності творчо застосовувала педагогічну спадщину А.С.Макаренка. За доблесну працю нагороджена чотирма медалями. Померла у 1987 році.

Серафим Іванович Пузарін – випускник Харківського педагогічного інституту, став послідовником А.С.Макаренка. Працював учителем середньої школи, після війни – у м. Темнікове (Мордовія). Одержав почесне звання заслуженого вчителя РРФСР.

Костянтин Іванович Белковський (у „Педагогічній поемі” – Костя Ветковський). Традиції колонії ім. М. Горького він продовжував, працюючи з дітьми в дитпритулках. У Донецькій області не лише трудився, але й пропагував спадщину А.С.Макаренка.

Сергій Іванович Соколов – випускник педінституту, працював викладачем з 1957 по 1941 рр.

Михайло Володимирович Сухорученко – випускник історичного факультету Харківського педінституту у 1936 р. Викладав у школі історію і завідував дитячим будинком у Лозовському районі на Харківщині, згодом став головою колгоспу.

Ніна Василівна Кур'янова – випускниця Харківського педагогічного інституту, історичного факультету. Тривалий час працювала у середній школі №3 м.Ворошиловграда, згодом, переїхавши до Севастополя, очолювала середню школу робітничої молоді, працювала директором санаторно-лісової школи, директором середньої школи №20, вихователем школи-інтернату №7. У 1951 р. вона була обрана народним засідателем народного суду, двічі обиралась депутатом Нахімовської районної ради народних депутатів і Качинської селищної ради, була головою жіночої ради. Свій архів передала музею А.С.Макаренка в Кременчузі.

Віра Олександрівна Раєвська (Павлова) – випускниця Дніпропетровського технікуму фізичної культури; викладала фізичну культуру. Під час війни, будучи евакуйованою в Ташкент, викладала фізичну культуру понад двадцять років у технікумі фізичної культури, а з 1948 року, до виходу на пенсію, в політехнічному інституті. Нагороджена медаллю „Ветеран праі”.

Надія Іванівна Сторчакова – випускниця Харківського педінституту історичного факультету. Працювала вчителькою історії у середній школі №83 м. Харкова. Після евакуації, повернувшись в Україну, тривалий час була консультантом-методистом у Будинку політосвіти в Тернополі.

Ніна Миколаївна Досичева – випускниця Ленінградського педагогічного інституту, філологічного факультету, тридцять три роки була вчителькою і класним керівником. Особливо яскраво проявився її педагогічний дар у середній школі №62 м. Куйбишева.

Марія Михайлівна Шевелкіна (Беленкова) – випускниця Московського педагогічного інституту іноземних мов. Вона – активний пропагандист педагогічної спадщини А.С.Макаренка.

Марія Костянтинівна Бобіна – інспектор дитячих трудових колоній України.

Ольга Іллівна Харламова – працювала в системі дитячих трудових колоній.

Леонід Вацлавович Конісевич – моряк, вихователь, письменник. Автор двох книг про комуну імені Ф.Дзержинського „Велика сім'я”, „Нас виховали Макаренко”, „Записки коммунара”. У 1943 р. Л.В.Конісевич, будучи директором дитячого будинку в селищі Парашунка Камчатської області, за короткий час досяг чималих успіхів у виховній роботі. Дитячому будинку вперше в Союзі було присвоєно ім'я А.С.Макаренка.

У 1954 році повертається в Україну. Працює вихователем Мотовилівського дитячого будинку Київської області, а з 1955 року став начальником піонерського штабу „Алмазний” (під Києвом), який відзначався особливою популярністю.

Використавши спадщину А.С.Макаренка, Леонід Вацлавович уміло організував колективну працю дітей, веселе дозвілля. Про цей піонерський табір розповідається в документальному кінофільмі „Сьогодні з Макаренком”. Нагороджений медаллю А.С.Макаренка. Ольга Костянтинівна Паскаль – випускниця літературного відділення дефектологічного факультету Ленінградського педагогічного інституту. Працювала директором, завучем школи у Вінницькій області. Член макаренківської асоціації республіканського педагогічного товариства.

Антоніна Гнатівна Торська. Працювала в одному з інститутів міста Києва.

Валентина Володимирівна Коваль – працювала вихователем в колонії ім. М.Горького, Гітському дитячому будинку, після Великої Вітчизняної війни до виходу на пенсію працювала в Харківській школі-інтернаті для сліпих дітей. Нагороджена медаллю А.С.Макаренка.

Василь Іларіонович Ключник – випускник Московської бронетанкової академії, викладач танкового училища, інженер-майстр.

У 1951 році полковник Ключник закінчив у Москві бронетанкову академію і до 1958 року служив у Збройних силах СРСР.

Пішовши у відставку, трудився на Кіровському заводі в Ленінграді. Обіймаючи посаду інженера, він одночасно був заступником голови заводської ради наставників робітничої молоді, використав для цього „Програму народного університету

педагогічної спадщини А.С.Макаренка”, за якою працював Кременчуцький народний університет. Нагороджений медаллю А.С.Макаренка.

Василь Романович Камердінов – випускник Московського педагогічного інституту, історичний факультет. Викладач суспільних дисциплін у Ферганському педагогічному інституті. Після війни тривалий час викладав суспільні дисципліни у Кіровоградському училищі цивільної авіації.

Микола Григорович Матвеев – випускник фізико-математичного факультету Харківського державного університету. З 1939 року – вчитель історії середньої школи №30 м. Харкова.

Семен Опанасович Калабалін – старший інженер управління колоній МВД для неповнолітніх правопорушників.

Михайло Сухорученко – випускник Харківського педагогічного інституту, історичного факультету, голова колгоспу; Микола Чорний, Григорій Славний, Павло Козлов, Віктор Цуров, Микола Куравлов.

**Музиканти:** Олександр Локтюх, Олександр Нечаєв, Євген Яковлев, Віктор Лінев, Микола Абушек, Віталій Іванович Стебловський.

**Юристи:** Наталія Чудна – народний суддя, Костянтин Костянтинович Ширявський, Олександр Миколайович Захожий (в останні роки працював у Гадачі Полтавської області, адвокат), Василь Федорович Шапошников (тривалий час був народним суддею Червонозаводського району м. Харкова), Федір Григорович Стіріс, Олександр Васильович Алексеев, Семен Іванович Зайцев, Іван Антонович Ветров – випускник Харківського юридичного інституту, написав спогади про комуну. Іван Петрович Сопік – вихованець Харківського юридичного інституту, під час війни – старший військовий слідчий 3-ї саперної бригади (з 1941р.), у 1942 – 191 стрілкової дивізії.

**Артисти:** Клавдія Тимофіївна Борискіна, Олександра Василівна Сиром’ятникова (актори), Дмитро Пилипович Терентюк (актор), Семенов Євгеній Васильович (балетмейстер), артист балету Харківського окружного ансамблю, Московського ансамблю ВЦРПС, Петро Тимофійович Коваль – хореографічний ансамбль ім.П.Вірського, Київський театр опери й балету ім. Т.Г.Шевченка, Іван Ксенофонович Ткачук – актор.

Комунар Євгеній Семенов у книзі „Второе рождение” згадує, яким є небезпечним безпритульне життя, і висловлюється, який він щасливий, що працює в комуні шліфувальником, навчається на робітфаці і у вільний час бере участь у драматичному гуртку. Євгенію було близько п’ятнадцяти років, коли в 1929 році він потрапив у

комуни. Він не витрачав даремно часу. Вечорами Антон Семенович дозволяв Семенову ходити на заняття в Харківську балетну студію. За чотири роки він оволодів майстерністю танцю такою мірою, що після служби в Червоній Армії (1936 – 1938 рр.) його запрошують артистом балету в Харківський окружний ансамбль пісні й танцю. Згодом Євгенія Васильовича запросили в Москву, де в ансамблі ВЦРПС він виступає з 1939 по 1941 рік.

Після війни повертається в Москву. До виходу на пенсію працював у балетних трупах столичних театрів. За успіхи в мирній праці нагороджений медалями „За трудову доблесть”, „Ветеран праці”. Проживав у Миколаєві.

**Виокремлюється також спогад Клавдії Борисівни Кіної (артистки):**

„Вот вам Марианна!”

Одного разу в комуни приїхали наші шефи із російського драматичного театру. У нас часто бували А.Крамов, Л.Скопіна, М.Петров і багато інших. Цього разу артисти вирішили поставити силами комунарів спектакль „Тартюф”.

Я сиділа в „тихому клубі” й чекала книгу. Раптом до мене підійшов Антон Семенович, поклав руку на плече і, звернувшись до артиста Миколи Васильовича Петрова, сказав:

– Ось вам – Маріанна!

Наступного дня почалися репетиції. Я із захопленням почала готувати роль Маріанни.

На одну із репетицій прийшов Антон Семенович. Петров ніяк не міг добитися від мене потрібної гри – я сором’язливо стояла на авансцені під поглядами усіх присутніх. Чуйна і прониклива людина, Антон Семенович зрозумів мій стан і сказав Петрову:

– А ви поставте її он туди, подалі за стіл, там вона соромитися не буде. Петров так і зробив. Коли я опинилася в глибині сцени, то відчула себе дещо вільніше й уже добре повела роль. „Тартюф” наш вийшов на славу! У спектаклі, крім мене, були зайняті також Шура Сиром’ятников, Іван Ткачук, Дмитро Терентюк.

Уривок із цього спектаклю ми з успіхом показали в Києві на олімпіаді.

Театр закрутив мені голову. У нас у комуні завжди були квитки в усі харківські театри, і я часто дивилася їх постановки. Спершу я захоплювалася оперою, була зачарована „Євгенієм Онегіним”. У цей період я „на змагання” з Антоном Семеновичем учила пушкінського „Онегіна” напам’ять. Незабаром я стала постійним відвідувачем Російського драматичного театру. П’єсу „Горе от ума”, наприклад, я дивилася в цьому театрі 18 разів. Театральними квитками в комуні

розпоряджався особисто Антон Семенович. Я часто зверталася до нього за квитками й жодного разу він мені не відмовив. Лець не кожного вечора я бігла в театр.

Я уже сказала, що деякі провідні актори Російського драматичного театру часто бували в комуні. Особливо здружилася з комунарками артистка Людмила Олександрівна Скопіна. Вона посправжньому полюбила комуну, наш спосіб життя, наші закони й звичаї. Людмила Олександрівна провела якось літо з нами в Святогорську.

Скопіна, Крамов, Петров вселили в мені віру в те, що я зможу стати артисткою. Думка про це засіла в моїй голові так глибоко, що коли Антон Семенович пробував серйозно говорити зі мною про моє майбутнє, я уже ні про що інше, як про театр, не говорила.

Пам'ятаю, якось увечері у Святогорську сиділи ми великою групою на березі Дінця. Макаренко заговорив тоді зі мною про вибір професій. Я була вже в дев'ятому класі.

– Ну, а ти куди підеш? – запитав він мене.

– Хочу в театр, – твердо відповіла я.

Антон Семенович, незважаючи на всю свою закоханість у театр, серйозно попередив мене про труднощі, які можуть трапитися на моєму шляху... У голосі його відчувалася якась тривога за мене. Я відчувала, що доля моя, як і доля сотень інших комунарів, зовсім не байдужа йому. Ставши похмурим і серйозним, Макаренко побатьківському ґрунтовно говорив зі мною про труднощі професії актриси, зосереджував мою увагу на тому, що потрібно ще й ще раз перевірити себе, перш ніж наважитися на такий відповідальний вибір. Я розуміла, що Антон Семенович взагалі негативно ставився до його рішення, але наполягала на своєму.

Я слухала всі його думки, а сама думала: „Пізно уже, пізно... Іншого шляху в мене немає...” І ще, дивлячись в очі Макаренка, я думала: „Це ж ви, Антоне Семеновичу, вказавши на мене, сказали Петрову: „Ось вам – Маріанна!” – як же ви тепер відмовляєте мене?”

І вголос я продовжувала стверджувати:

– Тільки в театр...

Антон Семенович спокійним голосом запропонував:

– Ось я буду на дачі, можу тебе під час відпустки підготувати до екзаменів на історичний факультет. Хочеш?

Але готуватися я до вступу на історичний факультет повністю відмовилася.

Через рік, коли Антон Семенович переїхав на роботу до Києва, я без його відома поступила в студію Харківського російського драматичного театру.



Я ніколи не чула докору від Антона Семеновича за свій вибір, хоча й привід для цього й був.

У той час, коли я ще перебувала в театральній студії, Макаренко приїхав до Харкова. Я сиділа в номері готелю „Красная” й розповідала про своє навчання. Життя є життя, і насправді виявилось, що не все в театрі так легко, світло й райдужно, як я уявляла собі, будучи ученицею дев'ятого класу. Зустрілася я з труднощами, зіткнуло мене життя із недобрими людьми, які перешкоджали мені, були в мене й інші переживання й тривоги...

Про все це я, не криючись, відверто й просто розповіла Антону Семеновичу. Інша людина, мабуть, відповіла б мені: „Ось бачиш, не послухалась мене, а я ж тебе попереджав...” Але Антон Семенович і тут виявився розумним, вдумливим педагогом. Уважно вислухавши мене, він відповів:

– Ти, Клаво, думаєш, що в мене немає ворогів? Ого, стільки хочеш! Але життя – це і є боротьба. Потрібно бути наполегливою й стійкою. Так розкисати не можна...

Він довго говорив мені, як слід протидіяти труднощам, як мужньо потрібно долати життєві негаразди. І я бачила в Макаренкові міцну, дуже міцну людину.

Антон Семенович тепло й сердечно поставився до мене й тоді, коли йому стало відомо, що в результаті якихось змін у керівництві мене й кількох інших комунарів, які пішли на навчання, обмежили в стипендії. Щомісячно Антон Семенович висилав мені гроші. Кожен поштовий переказ від його був для мене висточкою, що зігрівала мене подихом рідного дому. Яюсь під час зустрічі я сказала Антону Семеновичу, що почуваю себе незручно, одержуючи від нього гроші. Макаренко перевів розмову на жарт:

– Ось коли стану старичком і буду ходити з паличкою, прийду коли-небудь до тебе, тоді ти мені допоможеш...

Із Києва, а згодом із Москви я одержувала від Макаренка теплі, сердечні листи. У важкі хвилини вони впливали в моє серце бадьорість і віру.

Я була вже дорослою, коли незадовго до смерті Антона Семеновича одержала від нього листа з такими словами: „Ти завжди була моєю найулюбленішою дочкою...”

**Спогадом ділиться Іван Волченко – диригент оркестру комуни імені Дзержинського – в замітці „Путівка в прекрасне життя”.**

„1918 р. батька мого, залізничника, було вбито в бою з білогвардійцями. Нас лишилося четверо хлоп'ят, і мені, найменшому, ледве минуло сім років. Повз Омськ проходили військові ешелони на південь і схід. На одному з них поїхав і я.

Почалися важкі голодні роки безпритульності. Я подався на південь. Мандрував по Криму і Кавказу, спав під відкритим небом і дуже рідко бував ситим. Чого я найбільше боявся, це дитячих будинків. Мої старші приятелі залякували мене тим, що в будинках мордують, б'ють і взагалі кожному, хто потрапляє туди – кришка. Я поступово перетворювався на лякливого, зацькованого звірка, який боявся людей, не вірив їм. І де лише можна, шкодив.

Довелося багато чого скуштувати. Якось – це було у Харкові – вже два дні, нічого не ївши, я сновигав по базару, щоб чимось підживитись. Але мене впіймали. І довго били батогами, кулаками. Лише міліціонер, який наскочив у той момент, мене врятував. Але й тоді я втік і не пішов до дитбудинку. Іншим разом, це було холодної осінньої ночі, „зайцем” на підніжжі вагона я їхав з Вільшин до Харкова. Я був стомлений, і так, учепившись в поручні, на підніжжі заснув. Але ось мене помітив кондуктор. Він відчинив двері і вдарив мене ногою, намагаючись скинути на ходу. Я проснувся від болю, але все-таки вдержався. На моє щастя, тут же був і оберкондуктор. Він втягнув мене у вагон і поставився до мене тепло, по-людському, як рідна людина.

Цей і інші випадки помогли потроху розвіювати недовір'я до людей. Мені почали набридати мандрівки у „собачих ящиках” під вагоном. Голод і холод.

І ось 1924 року я вперше потрапив до дитячого будинку у Вільшогнах. Щоправда, втікав я з дитбудинку разів п'ять. І лише надовго лишився у комуні ім. Горького, якою керував чуйний педагог і товариш Антон Семенович Макаренко. У цій комуні мене вразило велике довір'я до вихованців. Наприклад, через кілька днів після мого приходу, мене, неорганізованого, недисциплінованого вихованця, одразу ж призначили командиром другого загону й доручили відповідальну ділянку господарства. Це було 1926 року. Цей рік я вважаю переломним у моєму житті. Вже 1928 року я став комсомольцем.

У нас почала широко розвиватись художня самодіяльність. Зацікавився я і музикою. І ось, коли коммуна наша настільки забагатіла, що ми вже запросили капельмейстера, я почав грати на пікаль-флейті. Грати в оркестрі було мрією всіх комунарів. Усі ми заздрили чотирьом фанфаристам, які щоранку будили нас сигналом і щовечора сурмили на сон. Згодом я вже непогано грав на всіх інструментах нашого оркестру.

1929 року керівника нашої комуні тов. Макаренка перевели до комуні імені Дзержинського у Харків, туди ж тов. Макаренко запросив і мене. Захоплюючись музикою, я водночас активно працював на виробництві бригадиром на імпортному верстаті „Ерлікон”. Працював

ударно і кілька разів був премійований – велосипедом, дрібнокалібровою рушницею, фотоапаратом і ін.

Але гра в оркестрі мене вже не могла задовольнити. Ми тоді виконували переважно примітивні речі, а мене приваблювали твори класиків. Цьому сприяло ближче ознайомлення з оперними виставами у харківському оперному театрі. Я по кілька разів слухав „Кармен”, „Фауста”, „Пікову даму” і намагався ввести до репертуару нашого оркестру уривки з цих опер. Мені це вдалося після того, як я почав навчатися на музичному робітфаку”.

**Письменники:** Оксана Іваненко, Леонід Вацлавович Конисевнч, Дмитро Білоус – вихованець комуни ім. Держинського, поет, сатирик, перекладач, Ілія Остроменцька (три місяці в комуні ім. Горького влітку 1926 р., весною 1927 р. – працювала клубним працівником, вихователем) – журналіст, потім дитяча письменниця.

**Майстри:** Олександр Земченський, Олена Піхоцька, Федір Шалаєв, Ганна Краснікова, Зінаїда Носик, Іван Садовський – технік. Борис Степанови Ялинський – токар-універсал, Віра Іванівна Шibaєва – оптик-полірувальник заводу „Серп і Молот”.

**Вчені:** Павло Дмитрович Буряк. У 1987 році був доцентом кафедри історії партії Інституту підвищення кваліфікації при МДУ. Захистив кандидатську дисертацію, працював над докторською. Пропонуємо його розповідь про Олександра Федоровича Болтунова.

---

---

## РОЗДІЛ III

### СИСТЕМАТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ А.С.МАКАРЕНКА (1944-1958 рр.)

---

#### 3.1. Канонізація А.С.Макаренка як провідного педагога

*Немає нічого вищого і могутнішого, ніж людський колектив, і немає нічого огиднішого, ніж людське стадо. Колектив розумніший і моральніший від окремої людини, стадо – безглуздіше і підліше. У колективі є минуле і майбутнє, у стада – тільки теперішнє. У колективі навіть померла людина продовжує жити, стадо здатне затоптати живого.*

**А. Крон**

1944-1958 рр. пов'язані з відкриттям у 1944 р. у складі АПН РСФСР лабораторії з вивчення спадщини А.С.Макаренка і виходом у світ перших праць, які узагальнювали життєву й педагогічну діяльність А.С.Макаренка. Як вважають дослідники-макаренкознавці, систематичне вивчення спадщини А.С.Макаренка розпочинається з другої половини 40-их років. Широко і достатньо повно вона стала розроблятися після публікації в 1949 році „Вибраних педагогічних творів в 4-х книгах” (ред. І.А.Каїров і Г.С.Макаренко, підготував до друку І.С.Петрухін). Захищена перша кандидатська дисертація І.Ф.Козловим („Педагогічний досвід А.С.Макаренка на основі положення його педагогічного вчення”. – М., 1941 р.).

У середині 40-х років Макаренко був проголошений „провідним радянським педагогом”, його почали пропагувати й за кордоном. Це привернуло увагу вчених і прогресивну педагогічну громадськість як у позитивному, так і в негативному плані. Наприклад, вирізняється у цьому контексті позиція Г. Ващенка, який перебував на цей час уже в Німеччині. Поява збірників творів Макаренка „Избранные педагогические сочинения” (1949), „О воспитании молодежи” (1951), як і перші томи зібрання творів (1950-51 рр.), спонукали його взятися за перо. Він написав велику статтю до літературно-художнього і

суспільно-політичного журналу „Визвольний шлях” (Лондон), яка вийшла в 1955 році.

Вона тоді залишилася непоміченою ні на Сході, ні на Заході. Стаття називалася „Педагогічна наука в СРСР: Яничар А.С.Макаренко – великий радянський педагог” (Ващенко Г. Педагогічна наука в СРСР. Яничар А.С.Макаренко – найбільший радянський педагог. „Визвольний шлях”, 1955 №6, с.24-32; №8, с.53-60; №9, с.64-70; №10, с.71-76). За свідченням його дочки Оксани Ващенко (в бесіді Г.Хілігом), під час написання цієї статті у Г.Ващенка не було під рукою його ранніх публікацій.

У цій статті Ващенко спочатку зупиняється на проблемі дитячої безпритульності і боротьби з нею у 20-і роки й розповідає про українських педагогів, про яких згадувалося у його ранніх статтях: завдитбудинку в Біляках Х.Д.Савченко і голову Комісії у справах неповнолітніх на Полтавщині Б.Ольшанського.

Від статей, опублікованих під час проживання в Радянській Україні, ця відрізняється насамперед критичною оцінкою поглядів Макаренка і його ролі в радянській педагогіці, яку можна пояснити не лише становищем автора (як емігранта), а й політичною ситуацією (холодна війна). У цій статті йшлося, наприклад, про його пролетарське походження, акцентувалося на тому, що Макаренка особливо рекомендували „для комунізму”, і що він відносно рано пішов на контакт з ГПУ – за переконанням (як „фанатик-більшовик”) чи із міркувань кар’єри, важко сказати, питання це залишається відкритим.

Стаття містить також варту уваги оцінку особистості Макаренка, пов’язану з (уже піднятим у 1928 році Соколянським) питанням про його науково-педагогічні та історичні знання. Педагог і теолог за освітою, Г.Ващенко доходить до таких висновків: „У цей період Макаренко часто виступав у Полтаві на вчительських конференціях з пропагандою своїх педагогічних поглядів. Будучи учасником цих конференцій, я мав можливість познайомитися з педагогічними поглядами Макаренка і не раз дебатував з ним. У процесі дебатів я дійшов таких висновків:

1) Макаренко, не маючи глибоких знань з педагогіки та її історії, заперечував яке б то не було значення педагогічної науки в практичній діяльності педагога. Виходило так, що Макаренко починав педагогіку з себе.

2) Методи виховання, які рекомендував і застосовував Макаренко в колонії ім. Горького, включали в себе багато повністю військових елементів. Це було марширування з прапором, стояння під годинником як „покарання” і т.п.

3) Сам Макаренко викликав у мене враження людини занадто самовпевненої і навіть самозакоханої. У його виступах відчувалося усвідомлення своєї переваги і неповаги до педагогів, які брали участь у конференції.

У своїх виступах я доводив, що розвиток педагогічної теорії і практики можливий лише на основі досягнень всесвітньої педагогіки. Заперечував я методи виховання, про які доповідав Макаренко, доказував, що вони мають характер військової муштри, заперечував і бутафорію, яку застосовував Макаренко в колонії ім. Горького. Як на зразок високогуманного виховання безпритульних дітей, я вказував на Білицький дитячий будинок, яким керувала Харитина Данилівна Савченко, яка своїм ставленням до дітей дуже нагадувала Песталоцці. Стосовно педагогів, учасників конференції, то мені здавалося, що більшість їх, навіть ті, хто працював з безпритульними дітьми, стояли на моєму боці. Можливо, їх відштовхувала від Макаренка його занадто велика самовпевненість.

**Пропонуємо щодо цієї оцінки судження вчених-макаренкознавців:**

- „(...) життя Макаренка і наше безпосереднє знайомство з ним дають основу для хоча б приблизної характеристики його як людини і педагога, а також для порівняння його з іншими педагогами, які працювали з безпритульними дітьми.

Перше, що ми повинні відзначити, це те, що Макаренко дійсно був незвичайною людиною.

Він мав великі здібності як письменник і як педагог-практик. Що стосується його теоретичних поглядів у галузі педагогіки, то тут на характері Макаренка шкідливо відбилася його велика самовпевненість, яка мала характер самозакоханості, відсутності об'єктивності й критичного ставлення до своїх власних думок. Можливо, тому Макаренко і свої педагогічні погляди подавав переважно у формі белетристичних творів. Здавалося б, що і в своїй педагогічній практичній діяльності така людина повинна була керуватися переважно почуттям співчуття до безпритульних дітей, до тих випробувань, що вони пережили. Але в дійсності цього не було. Макаренко був людиною з сильною волею і в своїй діяльності більше керувався розумом, ніж почуттями. Крім цього, він завжди був замкнутим у собі і справляв враження надзвичайного егоцентриста. А такі люди нелегко піддаються почуттям симпатії, у них на першому місці – їх власне Я, реалізація своїх власних поглядів, при цьому вони не схильні до компромісу в поглядах чи діях. Це для них рівнозначно приниженню власної гідності. Тому немає підстав сприймати Макаренка як „мрійника”, тим більше – порівнювати його з

Песталоцці, який у своїй педагогічній діяльності керувався переважно глибоким співчуттям до нещасних безпритульних дітей. Серед українських педагогів, які працювали з безпритульними, були люди такого ж типу, як і Песталоцці. Ними керувало, в першу чергу, співчуття до нещасних дітей і щире бажання поліпшити їх долю. Такою була Харитина Данилівна Савченко, про яку згадано вище, до цього типу належить і Борис Ольшанський. Але Макаренко таким не був". Так обґрунтовує цю проблему Г.Хіллг у статті „Другий Макаренко”.

- „...У Макаренка не було ґрунтовних знань у галузі педагогіки й історії педагогіки, тому що він переоцінював свою інтуїцію” (Der apdere dik. 1980. №1. §121-137). Це слова емігранта Ващенка, сказані ним у 1955 р.

- „Сьогоднішньому читачеві згадані у документах 30-х років звинувачення можуть здатися абсурдними. Але не страждає надлишком реалізму і позиція кумира представників нового національного мислення Г.Г. Ващенка. У роки його перебування в Мюнхені він виступав гостро проти Макаренка і проти „главбогів” Педолімпу. У брошурі „Український ренесанс ХХ століття”, виданій у Торонто в 1953 році, у розділі „Педагогіка і психологія в Україні у період 1924-1933 рр.” він пише про Соколянського, Залужного і Попова як про „трьох осіб”, які тоді „взяли в свої руки провідну роль у цій галузі”. Ващенко відмовляє тут своїм колишнім колегам у будь-якій науковості їх діяльності. Схему Залужного в дослідженні дитячого колективу, яку сам він, до речі, у 1925 році поклав в основу своїх досліджень у Полтаві, Ващенко називає „механічною і до крайності безмістовною”. І хоча Залужний під час українського ренесансу регулярно публікував книги, обсяг яких не менше єдиної книги-посібника Ващенка для полтавських студентів „Загальні методи навчання”, в цій брошурі є такі тлумачення: „Якої-небудь більш-менш капітальної праці ні Соколянський, ні Залужний, ні Попов не видали”. Що стосується першого й останнього, то він має рацію: книг чи брошур у них дійсно не було. Ці вчені обмежилися написанням журнальних статей і передмов до різних видань. Будучи далеко від батьківщини, Ващенко, мабуть, багато чого забув. Для нього вирішальним було міркування, що єдиним, хто писав у 20-30-ті роки книги з педагогіки українською мовою, був... Ващенко. (Див.: Гетц Хіллг. Прометей Макаренко и „главбоги” Педолимпа: Соколянський, Залужный, Попов. – Марбург, 1977. – С. 6-7).

Звичайно, кожен педагог, як і будь-яка людина, має право на свою думку, свою позицію щодо поглядів різних педагогів, а без критичних

суджень важко сприймати ту чи іншу людину, автора певної теоретичної концепції чи практичного досвіду. Але в цьому випадку збиває з чіткої лінії переконань полярність поглядів Г.Ващенка в різні періоди його ставлень до педагога Макаренка. Виникає питання: чому саме в той період – коли світова громадськість з повагою почала сприймати досвід його земляка А.Макаренка, з яким певною мірою співпрацював, він починає принижувати його.

„Професор Ващенко в колонії ім.М.Горького не був”, – згадує про нього як про вченого і людину Коваль. Згідно з його спогадами, А.С.Макаренко познайомився з професором Ващенком на одній із нарад у Полтаві. Його думка про професора Ващенка: „Я був представником студкому, секретарем фракції технікуму, секретарем-райорганізатором комсомолу в Белічському районі. Мені доводилося контактувати з Ващенком. Людина високої кваліфікації і всесвітньої ерудиції. Націоналіст за переконанням. У своїх лекціях із філософії все будував на філософії Гегеля. Про Фейєрбаха я не чув на його лекціях, про нього дізнався лише після закінчення технікуму. Ващенка при Денікіні зняли з директора семінарії як українського націоналіста. У 20-му році, після визволення від денікінців, знову появився Ващенко. У своїх лекціях з педагогіки він схилився перед Заходом, дуже добре розкривав ідеї Дьюї, Кершенштейнера, Лая. Відчувалася його любов до ідей Руссо, Песталоцці, Гербарта. Про великого російського педагога К.Д.Ушинського я почув, уже працюючи в колонії ім.М.Горького”.

У 40-их рр. масовими тиражами виходили книжки А.С.Макаренка, а також публікації, що фальсифікували його ідеї на користь авторитарної освітньої моделі „сталінської педагогіки” (влада колективу над особистістю, підкорення меншості більшості, примат свідомої дисципліни, виховна роль праці і т.д.). Однак у педагогічній практиці (дитячі будинки, інтернати, колонії для неповнолітніх злочинців), методика паралельної дії, метод створення виховних ситуацій і багато інших технологій успішно застосовувались і довели свою ефективність саме як гуманістичні за своєю суттю. Більше того, педагоги, які діяли у відомій альтернативі до офіційної школи, могли, прикриваючись тим, що вони „працюють за Макаренком”, здійснювати в андеграунді продуктивні пошуки у сфері особистісно-орієнтовної педагогіки (за М.В.Богуславським, із виступу на міжнародному конгресі в Марбурзі до 100-річчя з дня народження А.С.Макаренка). У статті „Культивувати в школі хороші традиції”. „Учительская газета” за 29.04.53 р. розкриває цілу низку традицій шкільного життя, що запроваджуються на основі методики А.С.Макаренка у цей період.



„...Потрібно зосередити головну увагу на подальшій науково-теоретичній розробці педагогічних ідей А.С.Макаренка щодо нових завдань школи, зробити їх основою розвитку нашої педагогічної науки. Необхідно розвернути поглиблену пропаганду ідей і висловлювань А.С.Макаренка у наших педагогічних вузах і училищах шляхом організації спеціальних семінарів, спецкурсів, диспутів, написання рефератів, організації студентських науково-педагогічних гуртків і об'єднань. Натхненне життя, труд і творчість педагога-патріота А.С.Макаренка мають слугувати виховуючим прикладом для молодих педагогів, актуалізувати увагу педагогів цього етапу в історії розвитку макаренкознавства...” – наголошує передова стаття в „Учительской газете” за 09.03.49 р. до **10-ї річниці з дня смерті А.С.Макаренка** – „А.С.Макаренко – гордість радянської педагогіки”.

„Про педагогіку сьогодення” – під такою рубрикою в „Литературной газете” цього періоду вміщена стаття Тамари Леонтьєвої – критичні роздуми щодо міркувань Ф.Вигдорової, висловлені у статті „Драгоценное наследство” („Литературная газета”, №122, 123 за 1950 р.). У ній йшлося про те, що ідеї А.С.Макаренка не впроваджуються в життя школи, а педагогічна практика не ґрунтується на принципі – „як можна більше вимог до людини і як можна більше поваги до неї”.

„Наша педагогіка, – вважає автор статті, – безмежно багато чим зобов'язана Антонові Семеновичу Макаренку. Все, що народжене його думкою, його досвідом, могло б безмірно збагатити нашу педагогічну науку і практику, по-справжньому служити вихователю в його важкій роботі. Але правда вимагає сказати про гірше: його дорогі думки все ще лежать незайнятими чи просто забутими”.

Тамара Леонтьєва вважає, що Ф.Вигдорова, наголошуючи на „дорогоцінній спадщині” А.С.Макаренка, властивим для статті підходом знецінює роль А.С.Макаренка, оскільки система, як на її погляд, побудована за цим принципом. „Чи можна вважати, що в школах не реалізується принцип „завтрашньої радості”.

Наша школа не могла б рухатися вперед, якби вчителі не керувалися цими принципами”, – заперечує вона. (Литературная газета. – 1951. – 12 мая. – №56.) Суперечки в педагогічній пресі насторожували представників педагогічної практики.

*Після смерті Антона Семеновича Галина Стахівна з квітня 1939 року по жовтень 1946 рік була членом комісії з охорони літературної спадщини А.С.Макаренка Спільки радянських письменників у Москві, з липня 1943 року по лютий 1951 рр. – завідувачка лабораторії з вивчення спадщини Макаренка при МДП ім. В.І.Леніна і Інституту теорії і історії педагогіки АПН СРСР.*

*З 1950 по 1962 рр. вона проживала в Калінінграді. Важко переживши смерть чоловіка у 1939 році, смерть тримісячного внука Антона в липні 1954 р, смерть сина-льотчика в 1957 році, Галина Стахівна померла у ніч на 14 вересня 1962 року. Похована вона на Новодівичому цвинтарі в могилі АС.Макаренка разом зі своїм внуком Антоном.*

*Онука Галини Стахівни, Тетяна Львівна Лебедева, згадує: „Бабуся уже в 1947 році мала 21 друковану роботу, із них дві – у співавторстві з Антоном Семеновичем. Вона могла б стати ученим, захистити дисертацію, але не зробила цього, присвятивши себе іншому: вона стала одним із редакторів збірника творів А.С.Макаренка в семи томах і багатьох інших видань творів педагога – письменника”.*

З 1949 по 1955 рр. були підготовлені і вийшли з друку 12 збірників. У них зібрані теоретичні статті з проблем макаренкознавства, цінні мемуари, рідкісні фотографії, численні архівні матеріали. Виходячи протягом десятиліть більш чи менш систематично, збірник „А.С.Макаренко” перетворився у своєрідний центр, що об'єднував спеціалістів у галузі макаренкознавства. Інтерес до збірника зростав від року до року і до його редколегії стали надходити листи із проханням надати тій чи іншій школі, дитячому будинкові, колонії методичну допомогу в освоєнні педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Доводилося виконувати і цю роботу. Найважче було переконати педагогів, що система А.С.Макаренка однаково може застосовуватися у виховному закладі будь-якого типу. Після виступів у пресі професора П.М.Шимбірева зробити це було не так просто. Та й підручник педагогіки П.М.Шимбірева і І.Г.Огороднікова (1954 р.) з такою силою підкреслювали специфіку виховної системи А.С.Макаренка, що у працівників шкіл, які прагнули працювати за макаренківською технологією, опускалися руки. Такі погляди відомих на той час теоретиків заперечували конкретним досвідом. У перші післявоєнні роки у Львові інтенсивно розвинулось шкільне будівництво. Школи-новобудови з'являлися одна за одною в різних районах міста. В одну із них, №50, директором було призначено І.М.Одінцову, яка до цього працювала завідувачем райвно. Школа ця була однією із важких за контингентом учнів. Попередники І.М.Одінцової просто втекли з неї. Нова директор наступного ж дня прийшла у Львівський університет на кафедру педагогіки і сказала, що хоче апробувати методику А.С.Макаренка, але потребує допомоги. Співробітники кафедри давно чекали на таку гостю і охоче пішли їй назустріч. Успіх був повний. За два роки школа змінилась. Незабаром їй було присвоєно ім'я А.С.Макаренка.

Пропонуємо спогад **Неллі Григорівни Ничкало** – доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена АПН України, академіка-секретаря відділення АПН України, заступника директора інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України:

„У тяжкі повоєнні роки, коли народи Європи, а серед них і колишніх радянських республік, зокрема Української РСР, заліковували рани, вчені-педагоги не випадково звертаються до спадщини А.С.Макаренка. Саме тоді на кафедрі педагогіки і психології Львівського державного університету ім. І. Франка сформувалася творча група вчених, що започаткувала цілеспрямоване вивчення спадщини видатного педагога. Її очолив доцент Федір Іванович Науменко (1901-1990 рр.), який протягом півстоліття, до останніх років свого життя, вів невтомний пошук документів і матеріалів, пов'язаних з іменем та життєдіяльністю А. Макаренка, розшукував з усіх кінців тодішнього Радянського Союзу його вихованців, установлював зв'язки з науковцями, які проявляли інтерес до цієї проблеми.

Це було на західноукраїнських землях, де радянська влада робила свої перші кроки. І не всі тут знали педагогічні твори Антона Семеновича, не всі розуміли значущість його спадщини для розвитку освіти, виховання молоді. Йдеться і про інтелігенцію, і про органи державної влади. А тому не можна стверджувати, що ініціативна діяльність Ф. Науменка, його колеги В. Савинця та інших викладачів мала широку підтримку.

Мені не раз доводилося зустрічатися з ним і чути розповіді про те, як не легко було прокладати науково-педагогічну стежину, що стала надзвичайно важливим вітчизняним і міжнародним напрямом – **макаренкознавством**.

Першою науковою перемогою в цій справі стало видання в 1949 р. збірника „Макаренко А.С. Статті. Воспоминания. Неопубликованные воспроизведения”. Його було видруковано за розпорядженням ректора Львівського державного університету ім. Франка, дійсного члена АН УРСР Г. Савіна. Наведемо повний склад редакційної колегії цього першого унікального наукового збірника: кандидат педагогічних наук Г.Макаренко, доцент Ф.Науменко (відповідальний редактор), Г.Паперна, професор С.Смоленський, А.Собченко, П.Турченко. На першій сторінці читаємо: „Посвящается 10-й годовщине со дня смерти выдающегося советского педагога Антона Семёновича Макаренко (1939-1949)”. Тираж цього видання – 3,5 тис. примірників, обсяг – 14 друкованих аркушів. У ті повоєнні роки це було дійсно велике досягнення...”

У післявоєнні роки у Львівській області гостро стояло **питання про створення в системі МВД УРСР дитячих трудових колоній**.

Одна з них була відкрита в самому місті і її керівником було призначено колишнього вихованця комуни ім. Ф.Е.Держинського А.М.Шведа. Він також зробив спробу використати досвід свого вчителя, але вона, на жаль, виявилася невдалою. Справа закінчилась тим, що А.М.Шведу довелося залишити завідування колонією. Новим завідувачем було призначено капітана В.М.Карпову, учасницю Великої Вітчизняної війни. На її прохання шефство над колонією взяла кафедра педагогіки Львівського університету. Прислухаючись до порад учених, В.М.Карпова привела колонію в зразковий стан, розгорнула систему самоуправління, організувала виробничу працю, підняла авторитет шкільних занять. Про Львівську колонію заговорили у всій республіці. Досвід її роботи неодноразово висвітлювався в спеціальних виданнях, а також на сторінках збірника „А.С.Макаренко”.

За успіхи у вихованні неповнолітніх правопорушників колонія не раз нагороджувалась перехідним Червоним Прапором МВД УРСР. На основі дослідно-експериментальної роботи, проведеної в колонії, були захищені дві кандидатські дисертації (О.В.Неровня і Л.І.Дранищева).

Важливе місце займає проблема навчально-виховної роботи в **дитячих будинках**. Провідним завданням педагогічної науки і практики стала думка про проектування людської особистості, яка була центральною в педагогічній спадщині А.С.Макаренка. У дитячих будинках вона реалізувалася в процесі вивчення дитини, умінні зрозуміти, у чому суть певних особливостей характеру особистості, на основі орієнтації на позитивне під час розвитку дитини зосереджувалася увага на усуненні того, що перешкоджало повному розквіту усіх природовідповідних здібностей дитини.

Про використання спадщини А.С.Макаренка в дитячих будинках свідчить збірник матеріалів №36 „Учебно-воспитательная работа в детских домах”, виданий Державним навчально-педагогічним видавництвом Міністерства освіти РФРСР (Москва -1955).

У післявоєнний період з опорою на ідеї і досвід А.С.Макаренка досліджуються проблеми виховання дисципліни в навчальній і позашкільній роботі, розкривається роль дитячого колективу в цьому процесі і визначаються деякі шляхи подолання недисциплінованості школярів.

У 1950-1952 рр. було видано збірник творів у 7-ми т.(ред. кол: А.М.Каїров – гол. ред. Г.С.Макаренко і Є.М.Мединський); 2-е доповнене видання 7-томника побачило світ у 1957-1958 рр.

**Влітку 1951 р. почав діяти Педагогічно-меморіальний музей А.С.Макаренка в Кременчуці**, який став важливим центром пропаганди ідей і досвіду педагога. За період з 1945 по 1958 рр. було захищено 17 кандидатських дисертацій.

У другій половині 50-их років розширилися дослідження, що узагальнюють праці і досвід А.С.Макаренка. Одним із пропагандистів макаренківської технології став **М.П.Ніжинський (Київ, 1958)**.

Активний розвиток макаренкознавства в 1944-1958 рр. мав свої недоліки. Вони багато в чому виправдовуються початковою стадією розробки багатющої спадщини. По-перше, вона досліджувалася ізольовано поза зв'язком із діяльністю і працями інших провідних педагогів, без належної уваги до магістральної лінії становлення і розвитку педагогічної науки й практики. Наприклад, такий аспект, як боротьба А.С.Макаренка за організацію нової педагогіки розглядалася в цей період ще в спрощеному вигляді.

Іноді вона зводилася до подолання педології, залишалася поза увагою активна підтримка його діяльності іншими педагогами, не акцентувалася увага на його ідеях щодо педагогіки як науки, окрім цього, дослідження спиралися в основному на опублікування праць А.С.Макаренка, недостатньо зверталась увага на процес розвитку його ідей і досвіду, мало розглядалися проблеми, пов'язані з методикою виховання. Дослідження нерідко підмінювалися коментуванням окремих місць із творів педагога. Це породжувало суб'єктивізм і якоюсь мірою вульгаризацію його ідей, догматичне їх тлумачення. Багато суттєвих засад і компонентів педагогічної системи залишилися в теорії педагогіки, відсутній був підхід до реалізації ідей А.С.Макаренка, використовувалися лише окремі положення системи, форми і засоби виховання, тобто процес впровадження його спадщини здійснювався фрагментарно. Недооцінювалася вимога поступового розвитку цілісного досвіду; не проводилася робота щодо вивчення і узагальнення різних підходів до реалізації ідей і досвіду видатного педагога в нових суспільно-педагогічних умовах (за А.Фроловим).

Педагогічна спадщина А.С.Макаренка уже з перших етапів розвитку макаренкознавства обґрунтовується, охоплюючи її діяльність, починаючи з 20-х рр. Тому він в основному сприймається як педагог, який переважно працював з неповнолітніми правопорушниками, безпритульними дітьми, а його система як така, що не властива для шкільної практики. Поза контекстом в історії макаренкознавства по суті залишився дорадянський етап діяльності педагога – 16 років шкільної практики. Без нього неможливо в цілісності простежити багатогранну систему А.С.Макаренка.

Саме на цьому зосереджує увагу М. Л. Лановенко, кандидат філологічних наук (Лановенко М.Л. Ранній період педагогічної діяльності А.С.Макаренка // Рад. школа. – 1945. – №5-6. – С.54-59).

„У своїй невеличкій статті, – пише він, – я хочу висвітлити педагогічну діяльність А.С.Макаренка раннього періоду, коли був він

учителем Волинського двокласного залізничного училища. Як відомо, з 1911 року Антон Семенович працював учителем цієї школи, коли йому було 25 років. Автор цієї статті тоді був учнем старшого класу і мав щастя вчитися у цього талановитого педагога...”

Далі М. Л.Лановенко, охарактеризувавши коротко цю школу, зосередив увагу на зовнішності Макаренка, яка, зрозуміло, багато в чому відповідає характеристиці внутрішньої структури людини, його діям і вчинкам: „... Це була людина нижче середнього росту, із світлоруським волоссям, стриженим під „йоржика”. Світлоголубі очі його з-під скелець пенсне світилися не то іскорками веселої іронії, не то якоюсь прихованою думкою, викликаною зовнішністю або поведінкою людини, яка з ним говорила. Обличчя його завжди було таке ясне, легенька посмішка майже ніколи не сходила з його тонких губ...”

Тон його голосу був твердий, упевнений, переконливий, і все, що говорив він, здавалося нам таким правдивим, реальним, не викликало жодних сумнівів...”

Автор статті вирізняє аспекти, що характеризують А.С.Макаренка як учителя, зосереджуючи увагу на такому:

- „...А.С.Макаренко розв’язував усі непорозуміння сам і намагався досягнути позитивних результатів...”

- „...дуже близько зійшовся з учнями і знав їх краще, ніж хто інший. Відчувалося, що він турбується про книги для учнів, про одяг і взуття й інші потреби...”

- „Урокам як основній формі навчально-виховної роботи Антон Семенович віддавав багато часу. Особливо виділялись уроки читання і письмових робіт. Про методику читання і проведення письмових робіт я не раз розмовляв з Антоном Семеновичем уже тоді, коли я був студентом Полтавського вчительського інституту. А.С.Макаренко був завідувачем вищого початкового училища в Полтаві...”

- „...Оповідання для класного читання Антон Семенович добирав старанно й добре до них готувався. Перед читанням він вів бесіди, добирав картини, готував план, виписував незрозумілі слова для учнів, складав запитання доо змісту оповідання та ін.”

- „Велику увагу приділяв він заучуванню віршів напам’ять... заучувати напам’ять А.С.Макаренко дозволяв тільки тоді, коли був упевнений, що учні правильно й виразно читають... Звертав увагу на стилістичні засоби... Учні діставали відомості з теорії літератури...”

- „Особливий наголос робив А.С.Макаренко на вихованні в дітей належного патріотичного почуття, любові до свого народу, своєї національної культури...”

- „Про питання методики читання та систему письмових робіт Антон Семенович мав свою точку зору. Він казав, що неправильно, коли в школі здебільшого працює вчитель, а учні тільки спостерігають...”

- „...На його думку, твори можна давати учням старшого віку, які вже мають достатній загальний розвиток... Для написання творів потрібно давати не менше тижня, щоб учень міг і почитати на цю тему, і багато подумати, поспостерігати, зібрати матеріал і, нарешті, написати...”

Проблема виховання свідомої дисципліни і формування особистості в колективі розвивається в світлі ідей А.С.Макаренка в 50-і роки. Це пов'язано було з боротьбою проти так званої „буржуазної ідеології”, яка намагалася протиставити поняття „демократія” і „дисципліна” як несумісні, стверджуючи, що дисципліна подавляє психологію дитини і є насильством над особистістю, гальмом в розвитку індивідуальності і творчих сил дитини (за Коротовим).

За свідченням педагогів-дослідників цього періоду, із праць А.С.Макаренка випливає ціла низка важливих положень про учнівське самоврядування в шкільному колективі, взаємозв'язок дитячо-юнацьких організацій (піонерська – комсомольська) з органами самоврядування.

Аж до середини 60-х років точилися суперечки відносно цієї проблеми.

Велика роль приділялася туристично-краєзнавчій роботі, у 1955-1956 рр. цю діяльність поживавлював рух – Всесоюзні експедиційні загони. В кінці 60-х рр. сформувався педагогічні основи туристсько-краєзнавчої роботи.

У 1955 році Київською кіностудією художніх фільмів ім. О.Довженка створено кінофільм „Педагогічна поема”. Автори сценарію І.Малеви́ч і О. Маслюков. У ролі А.С.Макаренка – артист В.Ємельянов.

„Кінофільм „Педагогічна поема” – це не тільки розповідь про минуле, повість про колонію Антона Семеновича. Це поема і про нас, про нашу школу, про працю наших учителів. Вона...змусила нас побачити і переоцінити і наші вчинки, і наше навчання...” – відгукнулися учні середньої школи №50 м.Львова (А.С.Макаренко, книга третья. Львов. Изд. Львовского ун-та. – 1956. – С.162).

З нагоди 80-річчя з дня народження Макаренка в Кременчуці на будинку, в якому він жив і працював у 1905-1911 та 1917-1919 рр., відкрито меморіальну дошку.

### 3.2. Популяризатори ідей А.С.Макаренка у післявоєнний період

Послідовниками А.С.Макаренка в цей період стали насамперед його вихованці-сподвижники, які раніше співпрацювали з ним. Серед них вирізняється постать **В.М.Терського**, який з 1940 р. працював у різних виховних закладах Підмосков'я, Уралу і Калінінградської області. Вчительську і громадську діяльність він поєднував із розробкою проблем широкого використання і творчого розвитку ідей А.С.Макаренка. **Т.Д.Татаринів** у цей період виконує обов'язки інспектора Міністерства трудових резервів, директора професійно-технічного училища.

Після демобілізації з війни педагогічною діяльністю в Україні займався **Л.В.Конисевич**: працював у дитячому будинку, який очолював С.О.Калабалін, у дитячому таборі, який сам спроектував. Як талановитий педагог-організатор, людина з легендарною біографією сприймається поколінням цього етапу **С.О.Калабанін**, який до кінця свого життя залишився тим самим „завколом” – скромним директором сільського дитячого будинку.

У жовтні 1946 року **С.О.Калабалін** із сім'єю переїжджає в Грузію. Його призначають заступником колонії з навчально-виховної роботи у м.Кутаїсі. За короткий час Семен Опанасович зумів налагодити в колонії виховну роботу, згуртувати дітей, виховати колектив.

У травні 1947 р. наказом міністра МВД Грузії С.О.Калабаліна переводять у Сталінінську ВТК заступником начальника з виховної роботи, і тут він також добивається успіхів у вихованні дитячого колективу.

Дороговказом для нього завжди була методика А.С.Макаренка, про яку він висловлювався так: „Методика і система виховання А.С.Макаренка позитивні не лише в період їх застосування, а й тим, що діють у процесі багатьох років і формують нову людину.

Я не знаю зривів і браку у свідомості нової людини. На совісті моїй і моєї дружини Галини Костянтинівни немає жодної плями, яка б перешкоджала нам дивитися з гідністю в очі Батьківщини, в очі десяти тисячам вихованих нами громадян” (Разговор от первого лица. – С.18-19).

Усе життя Калабаліна і його трудова діяльність пов'язана з іменем А.С.Макаренка. Працюючи за його системою, удосконалюючи її у відповідності до нових умов, пропагуючи його ідеї, він тим самим будував живий пам'ятник своєму великому вчителю. **Наступному поколінню належить ще відкрити світові імена Калабаліних, послідовників Макаренка, чудових педагогів.**



Велика заслуга Семена Калабаліна полягає в тому, що він широко популяризував педагогічні погляди Макаренка в Україні. Наслідуючи його, він навіть ходив так само, як той, у напіввійськовій формі, підтягнутий. Таким він виступав перед аудиторією, викликаючи глибокий інтерес слухачів. „Його виступи запам’яталися мені у тодішньому Львівському педінституті, де я вже працював. Пам’ятаю, як уважно, не поворухнувшись, слухали студенти його розповіді...”, – згадує професор, доктор педагогічних наук Б.Н.Мітюров. Як жива скарбниця знань, цей учений, якому на період спілкування з ним сягнуло уже за 90 років, не покидав студентські аудиторії, пропагуючи в контексті історії педагогіки й педагогічні ідеї А.С.Макаренка.

„50-і роки... Незвичайна подія в моєму житті! – згадує доцент Рівненського державного гуманітарного університету С.П.Максим’юк. – У наш, тоді Рівненський педагогічний інститут, приїхав С.О.Калабалін. З його розповідей ми, студенти, дізналися, що вся сім’я в нього – педагоги. До цих пір пам’ятаю вислів із його виступу – *„педагогическая дрожь в коленках”*, яку завжди повинен відчувати вчитель. Розповідав про безмежний авторитет Антона (так вони його називали) серед вихованців. Він брав активну участь у художній самодіяльності, яку ми йому присвятили: грав, співав, танцював, малював. *Книги А.С.Макаренка були улюбленими в наших студентські роки. Нині різними засобами пропагую їх серед своїх студентів”*.

Цей прекрасний педагог прожив сповнене тривою, дуже важке і разом з тим щасливе життя. Ніби перегукуючись зі своїм учителем, наставником, батьком, незадовго до смерті написав, звертаючись до дітей і прийдешніх поколінь: *„Дорогим читачам „Орлятка”! Я глибоко переконаний у тому, що жити корисно, жити і будувати завжди краще, ніж руйнувати чи руйнуватися.*

*Отож і бажаю вам: бережіть себе від руйнування і весь світ, що оточує вас. Вчіться будувати, берегти те, що ви збудували”* (В.Хандрос. Повість про батька й сина. Рад. освіта. – 1988. – №22. –15 березня).

Це звернення, як естафета, проходить через усі покоління. Воно актуальне й донині.

У кінці 1957 року відбулася традиційна зустріч комунарів. На неї прибуло багато гостей. Це була хвилююча зустріч вихованців великого педагога. Обійми, поцілунки, сльози радості.

Приїхала з Москви викладач французької мови Олена Соколова, примчав із Севастополя журналіст Іван Зайцев, прибув із військової частини офіцер Іван Токарев... Здавалося, кінця й краю не буде розпитуванням, розмовам, спогадам...

В один із вечорів у дружній, теплій атмосфері відбулася зустріч на квартирі колишнього дзержинця Олександра Стегнія. Його дружина Лідія Труба також була комунаркою. Багато хто із вихованців Макаренка не бачили одне одного по двадцять і більше років.

Збір відбувся в традиціях, що склалися ще за Макаренка. „Ми вибрали „начальником штабу” інженера Василя Коломийцева – згадує Федір Шатаєв. За столом наш старий член Ради комунарів Олена Піхоцька грозилася комусь „дати наряд” – відправити на кухню мити посуд. У репліках, у всій атмосфері збору відчувалася стара комунарська дружба.

Артистка Клавдія Борискіна і підполковник Сергій Мізак, який тільки що вийшов у відставку, не бачилися 21 рік. Вони із захопленням спілкувалися, згадуючи пережите. Ось зібралися вкупі юрист Василь Шапошников, майстри Зінаїда Носик, полірувальниця Марфа Литвинова, плановик Галина Слущька, робітник Анатолій Яковенко. Є що згадати, про що розповісти одне одному...

Двадцять два роки служив у рядах Радянської Армії Сергій Мізак. На фронті він відзначився, був поранений, контужений. Але зовсім не про це розповідає він друзям. Говорить він про те, що в армії йому доводилося виховувати сотні молодих бійців, і в цій важкій, складній роботі він застосовував макаренківські методи виховання людини. „Я завжди, – говорить Мізак, – пам’ятав, як Антон Семенович без шаблону, без трафарету підходив до своїх вихованців, як сміливо і винахідливо вирішував він складні питання наших взаємостосунків. За двадцять два роки служби в Радянській армії не було дня, коли б я не згадав заповіт Антона Семеновича: **„Більше поваги до людей – більше вимоги до них”** (Удивительный человечине. Литературная запись Александра Каштаньера. – Харьковск. книжн. изд., 1959).

Однією із перших пропагандистів цього етапу розвитку макаренко-знавства стала **Галина Олександрівна Паперна** (1911-1992 рр.) – одна із тих яскравих особистостей, які першими представили макаренівський рух в Україні. Її перу належить понад 30 статей в наукових збірниках, педагогічних журналах, в яких вона писала про необхідність творчого вивчення вчительством і широкою громадськістю спадщини А.С.Макаренка.

Уже в 1948 році Галина Олександрівна в співавторстві з Ф.І.Науменком опублікувала *першу в Україні книгу про Макаренка „Новатор радянської педагогіки”* (видавництво „Вільна Україна”), а з 1949 року вона стала активним членом редакційної колегії збірника „А.С.Макаренко”, який видавався тривалий час під редакцією Ф.І.Науменка Львівським державним університетом. У цих збірниках

друкувались її статті: „А.С.Макаренко про силу радянського виховання” (Кн. 3, 1956 р.), „За творче використання педагогічного досвіду А.С.Макаренка у роботі шкіл-інтернатів” (у співавторстві, кн.4, 1959 р.), „Питання естетики праці в педагогічній спадщині А.С.Макаренка” (у співавторстві, кн.5, 1963 р.), „Дитяче самоуправління в педагогічній системі А.С.Макаренка і в сучасній школі” (Кн.7, 1969 р.) та інші.

Іntenсивно продовжує педагогічну діяльність Ф.І.Науменко. У 1948 році у Львові відкрилось міське відділення товариства „Знання”. На кошти, одержані за читання лекцій для вчителів і батьків, Федір Іванович підготував до друку перший номер львівського збірника „А.С.Макаренко”.

Діяльність кафедри педагогіки Львівського університету щодо пропаганди педагогічних ідей А.С.Макаренка зразу ж привернула увагу інших макаренкознавчих центрів країни, у тому числі лабораторії з вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка.

У 1948 році Федір Іванович захистив кандидатську дисертацію, присвячену педагогічному досвідові А.С.Макаренка. У цьому ж році обласне видавництво „Вільна Україна” випустило у світ його **монографію „Новатор радянської педагогіки”**. *Це була перша в Україні книга, присвячена А.С.Макаренку. Її автори – Г.А. Паперна і Ф.І. Науменко.*

Позитивне ставлення читачів до першого випуску збірника „А.С.Макаренко” привело Федора Івановича до думки про серію подібних видань. Потрібно було продумати їх програму, визначити цілі.

Досить доречними виявились тут зустрічі з доцентом А.І.Ведмицьким (він разом з А.С.Макаренком учився в Полтавському інституті), учителькою Т.Гайдамакіною, яка в 1919-1920 рр. викладала в Полтаві у тій же школі, де працював А.С.Макаренко. Вони висловили цікаві міркування і написали спогади про Антона Семеновича.

Щодо збірника „А.С.Макаренко”, Федір Іванович декілька разів зустрічався з Галиною Стахівною Макаренко, С.М.Мединським, С.Х.Чавдаровим, з іншими відомими вченими. Вони схвалили ідею публікації архівних матеріалів, статей, які б розкривали різні аспекти теоретичної і практичної діяльності А.С.Макаренка.

Проте були й труднощі. Завідувач кафедри педагогіки Львівського пединституту доцент А.Г.Дзевєрін, окремі керівники Львівського університету розцінювали видавництво збірника як непотрібну справу, а саму педагогіку А.С.Макаренка кваліфікували як придатну тільки для спеціальних виховних закладів. З цими поглядами доводилося боротися.

У 1947 році **М.Ф. Даденков** видав *перший в Україні підручник з історії педагогіки*, який охоплює історію виховання і навчання від первісного суспільства до наших днів. Цей оригінальний підручник не виключає тих недоліків, на які свого часу вказувала педагогічна преса. Цінне в ньому ж те, що він розкриває історію школи й освіти в Україні XVI-XVII ст., розкриває педагогічні ідеї видатних представників українського народу Г.С.Сковороди, Т.Г.Шевченка, І.Я. Франка. *Вперше у видавній такого роду літературі був поміщений розділ, присвячений педагогічній спадщині А.С.Макаренка*. Автор не вживав різного роду похвальних епітетів, пише, що „Макаренко належав до тієї частини передових людей, яка бореться за нову людину, за нову педагогіку, нове суспільство. В основі виховної системи Макаренка, вважав він, лежало довір'я до вихованців, що було для колоністів показником глибокої відданості Макаренка справі виховання. Саме це привернуло й поріднило їх із ним, встановило дружні взаємовідносини” (Даденков М.Ф. Історія педагогіки. Київ-Харків: Радянська школа, 1947. – .301-302).

Сила А.С.Макаренка як вихователя, за М.Ф.Даденковим, була завжди в умілому підході, зверненні до благородних поривань, які закладені в людині. Він відкинув повчання (йдеться про вербальне моралізування) як неефективний прийом виховання і шукав інших прийомів впливу на вихованців. При цьому він створив колектив, роль якого він ставив у вихованні найвище за все. Основою, навколо якої згуртовувався колектив, була праця.

У підручнику з історії педагогіки М.Ф.Даденкова детально розглядалися проблеми трудового і сімейного виховання, принципи паралельної та індивідуальної дії, перспективних ліній і покарань, вимог до педагога, ролі атрибутів і символів у педагогічній системі А.С.Макаренка.

М.Ф.Даденков широко популяризував спадщину А.С.Макаренка. У підручнику з історії педагогіки, у статтях і лекціях розкривав зміст педагогічних ідей педагога-новатора, показував, як потрібно розуміти виховання колективізму і дітей за працями А.С.Макаренка, зокрема виховання в учнів загальних переживань, тому що ці переживання згуртовують дітей. Мабуть, говорив М.Ф.Даденков, це і є ті основні почуття, які потрібно розвивати в дітей, оскільки вони повинні бути основним показником високої вихованості.

Працюючи багато років у педагогічних вузах, М.Ф.Даденков багато уваги приділяв техніці читання лекцій. Для його лекцій було характерним те, що він заставляв слухачів разом з ним мислити над тим, про що йшлося в лекції. І це не випадково. Він спеціально працював над методикою передачі кожного слова. При цьому *робив*

особливий акцент на тому, якого значення надав техніці слова у своєму досвіді А.С.Макаренка. У його архіві ми знаходимо багато корисних думок щодо того, якою повинна бути вузівська лекція. Згідно з його міркуваннями, великим мистецтвом лектора є вміння поставити проблему так, щоб викликати у слухачів інтерес і в той же час дати їм кілька можливих варіантів розв'язання цієї проблеми. Так зване, наприклад, риторичне запитання з наступною паузою спонукає слухачів мислити і висувати в думці низку передбачень.

У виданій українською мовою до десятиріччя з дня смерті А.С.Макаренка книзі „Життя, діяльність і педагогічні ідеї А.С.Макаренка” (Київ, 1949), М.Ф.Даденков широко висвітлює досвід і педагогічну теорію А.С.Макаренка, переконливо показує його як педагога, який сформувався під впливом революційних перетворень у країні.

Книга складається з трьох частин: „Життя в праці і боротьбі”, „Педагогічні погляди”, „А.С.Макаренко – людина передової науки і виховання”. Перша частина книги має розділи: „Народний учитель залізничної школи”, „Організатор колонії ім. Горького”, „В комуні ім. Дзержинського”, „Літературно-педагогічна діяльність”. Розділи другої частини книги присвячені основним положенням теорії А.С.Макаренка: виховання дитячого колективу, виховній ролі сім'ї, чітко вирізненного тлумачення первинного колективу в педагогічній теорії педагога-новатора.

У третій частині М.Ф.Даденков розкрив діяльність А.С.Макаренка як одного з передових вітчизняних діячів науки. Він зумів зрозуміти новизну Жовтневої соціалістичної революції, не побоювався піти проти старих шаблонів і форм, коли вони віджили і не могли задовольняти нових вимог у справі навчання і виховання підростаючого покоління, знайшов у собі мужність виступити проти „жерців педагогічного олімпу”, людей, які схилилися перед зарубіжними теоріями у вихованні, людей, яких він висміяв, людей типу Чайкіна, ревних служителів „останнього циркуляра”.

У післямові М.Ф.Даденков пише: „Наша педагогіка по праву гордиться Макаренком, який виріс у видатного педагога нашої країни... Педагогічна система Макаренка є досягненням нашої культури, нашої науки, нашої школи” (Даденков М.Ф. Життя, діяльність і педагогічні ідеї А.С.Макаренка. – Київ: „Радянська школа”, 1949. – С.6-5).

У 1948 році А.Г. Тер-Гевондян продовжує пропагувати педагогічні ідеї А.С.Макаренка. Він завершив багатолітню роботу над кандидатською дисертацією „Дитяча виробнича праця в комуні імені Ф.Е.Дзержинського” і успішно її захистив. У своїй

роботі автор відзначає А.С.Макаренка як педагога, який розуміє, що лише в процесі систематичного засвоєння основ наук розкриваються загальні наукові принципи сучасного суспільного виробництва і досягається та висока інтелектуальна культура, яка необхідна для свідомої робочої соціалістичної промисловості (Тер-Гевондян А.Г. Детский производительный труд в коммуне имени Ф.Е.Дзержинского. Канд. дисс. – М., 1948. – С. 74).

*У заключній частині дисертації А.Г. Тер-Гевондян доходить висновку, що поєднання виробничої праці з навчанням у практиці комуни ім.Ф.Е.Дзержинського слугувало завданням підготовки різнобічно розвинених спеціалістів, що неминуче вело за собою підвищення ефективності виробничої праці. Розвиваючись всебічно, комунари підвищували продукцію виробництва, і, навпаки, добиваючись високого рівня виробництва на основі поєднання з продуктивною працею, комунари розвивалися в розумовому, моральному і фізичному відношеннях (там само, с.92-93).*

Високу оцінку дисертації „Дитяча праця в комуні імені Ф.Е.Дзержинського” дав відомий педагог і вчений-дефектолог І.О. Соколянський, досить позитивно оцінив внесок А.Г. Тер-Гевондяна як одного із перших дослідників у галузі макаренкознавства академік М.А. Константинов. У заключенні на його дисертацію він підкреслив: *„Робота є першим дослідженням проблеми дитячої виробничої праці у виховній системі А.С.Макаренка. До цих пір вся увага дослідників педагогічної спадщини А.С.Макаренка була зосереджена на вивченні питань трудового виховання взагалі. Тер-Гевондян поставив перед собою завдання на основі наявних архівних матеріалів, спогадів і літературних джерел відобразити картину організації дитячої виробничої праці в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського і розкрити педагогічні ідеї й знання А.С.Макаренка, що є основою цього процесу. Значення представленої до захисту дисертації полягає в тому, що вона проливає світло на галузь педагогічної діяльності А.С.Макаренка, яка ще недостатньо досліджена, що значно впливає на рівень знань про систему його педагогічних поглядів. Але, крім того, матеріали дослідження тов.Тер-Гевондяна можуть слугувати для подальшої теоретичної розробки однієї із складових радянської педагогіки – проблеми з'єднання навчання з виробничою працею учнів”* (ЦГАЛИ СРСР, фонд 332, оп.4, ед. хр. 480, лл 120В).

Активну роботу проводив А.Г. Тер-Гевондян, будучи членом бюро Секції педагогічних наук Всесоюзного товариства поширення політичних і наукових знань (там само, ед.хр., 098, лл 4, 27).

У стенограмі публічної лекції на тему „Педагогічна система А.С.Макаренка”, яка була прочитана А.Г. Тер-Гевондяном 1 квітня

1949 року в Центральному лекторії Всесоюзного товариства поширення політичних і наукових знань, особлива увага приділена проблемі поєднання навчання з виробничою працею в педагогічній системі А.С.Макаренка, яку високо оцінив член-кореспондент АПН РСФРС, професор В.Я. Струмінський. Він щодо цієї лекції в листі до А.Г. Тер-Гевондяна 7 грудня 1949 року писав: „Я з великим інтересом переглянув вашу лекцію. Знаю, що ви давно уже щиро і не шаблонно прагнете інтерпретувати педагогічну систему А.С.Макаренка і піддати кожну з них особливому аналізу. Але дуже важливе завдання полягає в тому, щоб згодом подати ці аспекти так, щоби, послідовно розміщуючись одна за одною, вони в кінці кінців показали читачеві органічний ріст системи в цілому. Виконати це завдання в дослідженні – значить розкрити історичну і логічну генезу педагогічної системи” (ЦГАЛМ ССРСР, фонд 332, оп.4, ед.хр.1098, л.63).

Багато уваги приділяв Антон Георгійович проведенню семінарів, дискусій, наукових конференцій педагогів. У січні 1950 року він взяв участь у дискусії про педагогічну спадщину А.С.Макаренка в Харкові. На брошурі „Педагогічна система А.С.Макаренка”, подарованій завідувачу кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди, він залишив такий запис: „Андрію Іллічу після довгої розлуки і на пам'ять про дискусії, на яких переможно звучало ім'я А.С.Макаренка”.

3 травня 1950 року на засіданні вченої ради Інституту теорії і історії педагогіки Академії педагогічних наук РРФСР А.Г. Тер-Гевондяном була зроблена цінна і цікава доповідь на тему „Питання шкільного навчання і виховання в педагогічній системі А.С.Макаренка”, у якій він відзначив, що це одна із перших спроб проаналізувати й узагальнити ідеї А.С.Макаренка про освіту та описати його досвід шкільної роботи. Антон Георгійович ставить у цій доповіді низку найменш висвітлених у педагогічній літературі питань про ставлення А.С.Макаренка до освіти в школі, звертається до деяких із проблем дидактики в спадщині педагога-новатора.

Останні роки А.Г. Тер-Гевондян працював над докторською дисертацією, присвяченою узагальненню педагогічного досвіду. Закінчити цю потрібну нашій школі роботу йому не вдалось у зв'язку з передчасною смертю (29 листопада 1951 року).

У 1953 р. виходить книга про А.С.Макаренка **М.Е.Фере** „Мой учитель”, яка швидко стала бібліографічною рідкістю. Пізніше він друкує наукові статті про Макаренка в журналі „Школа и производство”, бере участь у підготовці конференцій, присвячених спадщині відомого педагога. До кінця своїх днів М.Е.Фере збирає

матеріали для наукової біографії Макаренка. За редакцією Миколи Едуардовича вийшов навчальний посібник „Організація виховного процесу у практиці А.С.Макаренка” (Горький, 1974 р.). Він пише передмови до „Рассказов о Макаренко” колишнього вихованця В.Зайцева (Мурманськ, 1974 р.).

З 1949 року стає відомим В.О.Сухомлинський як педагог-публіцист. **Сухомлинський Василь Олександрович** (1918-1970 рр.) – видатний український педагог. Навчався у Кременчуцькому учительському інституті (1934-35 рр.), але через хворобу змушений був припинити навчання. В 1935-38 рр. викладав українську мову та літературу у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району Кіровоградської області. У 1936-38 рр. продовжував навчання у Полтавському педагогічному інституті (заочний відділ), де здобув кваліфікацію вчителя української мови та літератури середньої школи. З 1938 р. і до початку Великої Вітчизняної війни Сухомлинський працював вчителем, а згодом завідувачем навчальної частини Онуфріївської середньої школи. В 1941-42 рр. перебував на фронті. У 1942 р. під Ржевом був тяжко поранений. З червня 1942 р. по березень 1944 р. працював директором середньої школи і вчителем російської мови та літератури у селищі Ува Удмуртської АРСР. Навесні 1944 р. Сухомлинський переїжджає в Онуфріївський район, де протягом 4-х років працював завідувачем райвно. З 1948 р. і до останніх днів життя був директором Павлиської *середньої школи*.

З цього часу він виступає вже не тільки в місцевій періодичній пресі, а й у республіканських і всесоюзних виданнях. Перша публікація В.О.Сухомлинського в центральній пресі з'явилася в 1949 році. В „Учительской газете” він опублікував „Заметки директора”. Це був традиційний жанр директорів шкіл – лаконічна кореспонденція, що розкриває роботу сільської школи.

Основною проблемою практичної діяльності й теоретичних досліджень Василя Олександровича у 50-ті роки було трудове виховання учнів. Цій проблемі він присвятив праці „Підготовка учнів до трудової діяльності”, „Трудовое воспитание в сельской школе”, „Виховання в учнів любові і готовності до праці”, „Воспитание коммунистического отношения к труду”, „Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління”.

Досвід роботи Василя Олександровича як керівника школи вивчався Міністерством освіти УРСР і широко впроваджувався в практику. Цьому сприяли публікації його праць у педагогічній пресі.

Ще в 1953 р. в журналі „Народное образование” був надрукований річний план роботи Павлиської школи – згадує



Є.С.Березняк, заслужений учитель УРСР, кандидат педагогічних наук (Березняк Є.С. Талановитий педагог // Спогади про Сухомлинського / Упряд. С.П.Заволока. – К.:Рад.шк., 1990. – С.80).

У 1955 р. сільський учитель В.О.Сухомлинський успішно захищає в Київському державному університеті ім.Т.Г.Шевченка кандидатську дисертацію на тему „Директор школи – керівник навчально-виховної роботи”. Як на наш погляд, цікавим для сучасного читача є архівний документ (Ф.5097, оп.1., од.зб.1156, л.14): „*Вважаю, що дисертація т.Сухомлинського В.О. своїм змістом і літературним оформленням відповідає вимогам щодо кандидатських дисертацій, тому рекомендую її до захисту на ступінь кандидата педагогічних наук,*” – оцінка наукового керівника, доцента, кандидата педагогічних наук Боришпомця Г.М. датована 6 квітня 1954 р.

У 1956 р. Сухомлинський бере участь у нараді при ЦК КПРС з питань організації шкіл-інтернатів, у цьому ж році виходить у світ його перша велика монографічна праця „Виховання колективізму у школярів”. У рецензіях, опублікованих на сторінках провідних науково-педагогічних журналів, відзначалося, що в повоєнний час книга ця є „першою серйозною монографією про виховання дитячого колективу, написаною на основі багаторічного досвіду роботи, що вона заслуговує на серйозне вивчення директорами шкіл, працівниками органів народної освіти, широке обговорення в педагогічних колективах (Народное образование”. – 1957. – №3. – С.112-113), і що це дослідження „надасть серйозну допомогу вчителям та керівникам шкіл в організації й методиці проведення роботи з виховання колективізму.”

„В працях цього періоду: „Пависька середня школа”, „Методика виховання колективу” та ін. він ґрунтовно розробляв проблему виховання колективу, що є могутнім засобом морального виховання. Розвиваючи і збагачуючи ідеї А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинський вказував на багатогранність взаємовпливів у колективі та їх роль у розвитку окремих індивідуальностей і колективу в цілому”, – наголошував у своєму виступі міністр народної освіти УРСР М.В.Фоменко (Фоменко М.В. Наш авторитетний порадник // Спогади про Сухомлинського / Упорядн. С.П.Заволока. – К.: Рад.шк., 1990. – С.5-14).

У колективній книжці „Політехнічне навчання у школах Українсь-кої РСР” (1956 р.) з’явився вагомий розділ В.О.Сухомлинського про суспільно корисну працю учнів в умовах сільської школи.

Аналіз творчого шляху В.О.Сухомлинського засвідчує, що він започатковує свою педагогічну діяльність як представник тих ідей, що

були актуальними в цей період розвитку суспільства й педагогіки. Одночасно він продовжує розвивати й творчо застосовувати ідеї А.С.Макаренка.

*„Характерною ознакою його педагогічної палітри, стилю роботи всього педагогічного колективу була макаренківська оптимістична концепція у підході до виховання. Повага до учня, його людської гідності, безмежна віра в його сили й можливості поєднувалася з розумною вимогливістю, врахуванням індивідуальних особливостей дитини”.*

В одному з листів (1967 р.) Василь Олександрович писав: *„Я завжди вважав себе учнем А.С.Макаренка, – згадує С.П.Завалока, заслужений учитель УРСР, колишній редактор газети „Радянська освіта” (там само, с.83). В.О.Сухомлинський, як і будь-який інший педагог, є людиною своєї епохи, періоду, коли пріоритетними були ідеї марксизму-ленінізму, настанови Сталіна. Зокрема про це засвідчують архівні матеріали. Наприклад, табель-календар на 1952 р. ілюстрований був портретом вождя тогочасного суспільства з підписом: Йосиф Виссарионович Сталин. 1939 г. Художник А.Герасимов, ж. „Огонек” (Ф.5097, оп.1.од.зб.239. „Руководство системой проверки и оценки знаний учащихся средней школы”. Стаття. Автограф на укр. яз., январь 1952 года. 4 листа. Л.1). „Система перевірки і оцінювання знань, – йдеться далі, – повинна бути у суворій відповідності з послідовним засвоєнням учнями програмного матеріалу”.*

Наступний архівний матеріал засвідчує, що сталінські ідеї використовувалися педагогом у навчально-виховному процесі.

*„Вивчаючи на уроках літератури в 10 класі сучасну українську творчість українського народу, я широко використовую місцевий матеріал. Особливе значення має використання місцевих матеріалів при вивченні образу товариша Сталіна. Цей матеріал, в створенні якого приймають участь робітники та колгоспники наших сіл і міст, має величезне виховне значення. Пісні, приказки, прислів'я про великого вождя, записані в своєму селі, в своєму колгоспі, породжують в серцях наших вихованців почуття нерозривного зв'язку з вождем, зміцнюють і поглиблюють почуття єдиної радянської батьківщини – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. За останні три роки ми записали на території декількох районів Кіровоградської області понад 3000 прислів'їв і приказок, у яких втілено найчистіші думки і мрії народні про товариша Сталіна. „Сталін сказав – так і буде” – цей крилатий вираз ми записали в с.Дереївці під час бесіди агітатора з колгоспниками про міжнародне становище. Пізніше цей вираз нам довелося чути і в інших селах. Наводячи цей приклад, я зосереджую*

*увагу учнів на тому, що в цих словах відображається віра народу в геніальні сталінські слова і накреслення” (Ф.5097, оп.1, зд.269. Сухомлинский В.А. „Использование местного материала при изучении образа И.В.Сталина в советском фольклоре”. Стаття. Автограф, машинопис на укр.. яз. 17-23 сентября 1951 г., 11 листов, Л.4.).*

*„...1950 рік. Кіровоград. Обласна нарада активу працівників народної освіти. На трибуні – В.О.Сухомлинський. Уже на той час його ім'я було відоме педагогічній громадськості нашої області...*

*Закінчив свій виступ Василь Олександрович словами;”Учитель – совість народу, а совість народу – чиста, як джерельна вода криниці. Будемо ж працювати без морального браку”.* (Ткаченко І.Г. В.О.Сухомлинський у моєму житті // Спогади про Сухомлинського / Упоряд. С.П.Заволока. – К.: Рад.шк., 1990. – С.110)

*„...50-ті роки – пам'ятні для мене і моїх колег – директорів шкіл – тим, що ми, запалені особистим прикладом В.О.Сухомлинського, прагнули досконало оволодіти методикою навчання й виховання.*

*Ми детально вивчали педагогічну спадщину К.Д.Ушинського, Н.К.Крупської, А.В.Луначарського, А.С.Макаренка, і часто у своїх виступах посилалися на їхні класичні положення й висловлювання...”, – згадує І.Ткаченко. (Там само).*

**Ткаченко Іван Гурійович** (1919-1970 рр.) – український педагог, Герой Соціалістичної Праці (1971 р.), канд. пед. наук (1973 р.). У 1947 р. закінчив Кіровоградський педагогічний інститут. Педагогічну діяльність розпочав у 1935 р. викладачем фізики Кіровоградського педагогічного інституту. В 1944 р. – директор середньої школи с. Богданівка Знаменського р-ну Кіровоградської обл. Учасник Великої Вітчизняної війни. З 1982 р. викладав у Кіровоградському педагогічному інституті. Автор наукових праць з проблем трудового навчання й виховання учнів. І.Г. Ткаченко був депутатом і членом Президії Верховної Ради Української РСР, науковим кореспондентом і завідувачем експериментальної лабораторії НДІ педагогіки України, делегатом учительських з'їздів. З-під його пера вийшло 8 книг та понад 200 статей.

У 1944 р. Іван Гурович був призначений директором Богданівської школи і очолював її упродовж майже 40 років.

У школі І.Г.Ткаченка панувала висока культура педагогічного управління і самоуправління, глибока наукова думка, плідно функціонували навчальні лабораторії і різнопрофільні майстерні, навчально-дослідні ділянки, теплиці, сад, діляки учнівські виробничі бригади, наукові товариства, різноманітні технічні гуртки.

Справді новаторським є внесок І.Г.Ткаченка в розробку актуальних проблем управління школою. Мету управлінської

діяльності він убачав у цілеспрямованому вихованні учителя-дослідника.

Не вживаючи терміну „продуктивне навчання”, Іван Гурійович у 50-70-ті рр. XX ст. практично розробив основи теорії та запровадив у практику продуктивне навчання, яке в Європі почало розвиватися лише в 90-і рр. Підтвердженням цьому є те, що навчально-виховний процес у Богданівській СШ №1 характеризувався:

– по-перше, самостійною навчальною діяльністю учнів, пов’язаною із реальною працею в майстернях на навчально-дослідній ділянці, в учнівській виробничій бригаді, орієнтованою на реальний суспільно-значущий кінцевий продукт;

– по-друге, переосмислювалася роль педагога, він переставав бути посередником передачі абстрактних знань, а ставав консультантом, „тренером, наставником, який підтримував учнів у досягненні органічного поєднання навчання з продуктивною працею.

І.Г.Ткаченко доводив теоретично й демонстрував на практиці, що трудова школа – це не школа ручної праці, а спільне створення всіма сукупного загального суспільно корисного продукту, рівність усіх у діяльності.

Педагогічний доробок педагога і вченого висвітлено у монографічному дослідженні А.Б.Іванко „В.О.Сухомлинський, І.Г.Ткаченко: діалог „самодостатніх педагогічних систем” та в кандидатській дисертації О.В.Максимчук „Система трудового виховання в педагогічній спадщині І.Г.Ткаченка”, десятках статей у наукових та періодичних виданнях (друкується за дослідженнями В.Мадзігона та Г.Левченка. Див.: Василь Мадзігон, Григорій Шевченко. І.Г.Ткаченко – фундатор продуктивної педагогіки // Трудова підготовка в закладах освіти.– 2004. – №3(33). – С.49-51).

Він залишив по собі величезну епістолярну спадщину, що чекає свого дослідження.

Думки і погляди Івана Гурійовича суттєво збігалися з поглядами В.О.Сухомлинського. Останній, не вирізняючи особливо в своїх працях імені А.С.Макаренка та його ідей, продовжує їх розвивати. Зокрема – це проблеми політехнізації освіти та трудового виховання. Про це засвідчують також і архівні матеріали, на основі яких ми розкривали для себе не лише Сухомлинського як педагога, а і як людину, яка втручається в політичне життя партії, країни, сміливо виокремлює негативні позиції уряду та відділів Міністерства освіти. Пропонуємо лист відділу шкіл ЦК КПРС.

*Відділу шкіл ЦК КПРС*

*У відповідності до вказівок товариша Сталіна, зробленими в праці „Економічні проблеми соціалізму в СРСР”, XIX з’їзд партії*

постановив приступити до здійснення політехнічного навчання в середній школі.

Учителі й інші працівники народної освіти з натхненням зустріли рішення XIX з'їзд партії. На засіданнях педагогічних рад у школах, на зборах активів робітників народної освіти повсякчас обговорювалися питання про політехнічне навчання. В ході обговорення вирізняються різні точки зору. Одні вважають необхідним ввести в навчальний план загальноосвітньої школи такі нові предмети, як „Основи техніки”, „Основи виробництва”, „Основи агрономії” (див. ст. „Пути политехнизации школы и задачи педагогической науки” С.Г.Шаповаленка „Советская педагогика”, №11-12). Інші бачать здійснення політехнічного навчання в тому, щоб в окремих класах уже зараз зменшити кількість перевірних екзаменів, а в деяких класах відмінити їх зовсім. Це ніби необхідно зробити тому, що на підготовку і проведення екзаменів йде три-чотири тижні, що припадають на кращий період навчального року, найбільш сприятливий для проведення екскурсій. Така точка зору висловлюється і на сторінках педагогічної преси, і на нарадах активів працівників народної освіти. Треті уже зараз пропонують у кожній середній школі обов'язково організувати гуртки трактористів, шоферів, електротехніків і т.п. з тією метою, щоб кожен учень, який закінчив середню школу, мав спеціальність.

Окремі працівники органів народної освіти питання про політехнічне навчання перетворюють в кампанію, намагаючись провести як можна більше засідань, зборів, активів, конференцій, присвячених політехнізації школи, причому на всіх засіданнях, зборах і т.д. завжди говориться про підготовку до якоїсь події, яка повинна відбутися в один день. На окремих засіданнях, зборах, семінарах і т.д. має місце зневажливе ставлення до теоретичного аспекту навчання, наприклад, йдеться про те, що за рахунок скорочення уроків потрібно збільшити кількість екскурсій, практичних робіт.

Окремі органи народної освіти допускають пряме спотворення ідей політехнізації. Наприклад, Волинський обласний інститут удосконалення вчителів провів спеціальний семінар викладачів мови і літератури, присвячений політехнізації викладання мови і літератури (див. газету „Радянська освіта”, 10.01.-53 р., замітка „Спотворення ідей політехнізації”).

Частина вчителів дійшли неправильного висновку, що ніби здійснення політехнічного навчання знижує вимоги до якості знань учнів, що зараз ніби головне не те, що учні читають, пишуть, знають основи наук, а те, як і скільки проведено екскурсій, скільки в школі гуртків.

Окремі керівники органів народної освіти і наукові працівники забувають, що політехнічне навчання передбачає забезпечити учнів всебічним розвитком, а всебічний розвиток неможливий без глибокого засвоєння основ наук. Чомусь замовчується той факт, що основні недоліки в роботі багатьох шкіл є і зараз низький рівень знань значної кількості з мови, математики, фізики, хімії, географії й інших предметів. Скоротити кількість екзаменів чи зовсім відмінити їх в окремих класах – це значить йти по шляху зниження рівня знань і практичних навичок. Якщо замінити перевірний екзамен в деяких класах екскурсіями, як це пропонують окремі наукові працівники, то це принесе школі й політехнічному навчанню лише шкоду.

Окремі теоретики педагогіки схильні до корінної ломки навчальних планів і програм середньої школи, що склалися протягом низки років. Але вчитель притримується тієї думки, що і діючі нині програми і навчальні плани, не дивлячись на їх окремі недоліки, пропонують можливість здійснювати політехнічне навчання. Загальноосвітня школа повинна дати учням широкий політехнічний кругозір, це значить, що учні на основі засвоєних у школі законів природи повинні глибоко розуміти принципи сучасного виробництва, знати, яким чином використовує людина той чи інший закон природи в машинах, механізмах, інструментах.

Учителі висловлюють думку, що програми й підручники мають потребу не в корінній переробці, а в дидактичному удосконаленні. Програми й підручники повинні показати вчителю, як проводити ту чи іншу екскурсію, лабораторну роботу, як добитися того, щоб і екскурсія, і лабораторна робота залишалися в той же час уроком, а не якимось доповненням до уроку.

Найважливішими умовами здійснення політехнічного навчання є наявність добре обладнаних кабінетів фізичного, хімічного, біологічного. На жаль, добре обладнаний кабінет – велика рідкість, особливо у сільських школах. У середніх школах Онуфрієвського району немає навіть приміщень для навчальних кабінетів, не говорячи вже про те, що обладнання кабінетів не відповідає вимогам. Лабораторні роботи з фізики й хімії, як правило, не проводяться, а замінюються демонстрацією, тому що немає необхідних приладів. Міністерство освіти ігнорує наукові потреби школи.

Теоретики педагогіки, які в програму середньої школи ввели б нові предмети за рахунок скорочення годин на основні предмети, забувають про те, що будь-які скорочення кількості годин мови, математики й інших предметів неминуче призводить до зниження рівня знань, особливо в неросійських школах, де вивчають, починаючи з 2-го класу, дві мови – рідну і російську, і де до випускників середньої

школи пред'являються однакові вимоги з вивчення мов. Не враховується також і те, що учні 5-10 класів вчать по 6 годин три рази в тиждень, що є повністю ненормальним явищем. Поліпшення здоров'я учнів вимагає, щоб учні займалися не більше 5 годин в 5-10 класах, і не більше 4 годин в 1-4 класах.

Створюється враження, що окремі теоретики педагогіки вкрай відірвані від практичної роботи шкіл. Учителі чекають роз'яснень з питань, пов'язаних із здійсненням політехнічного навчання.

12. 01. – 1952 р.

*В.А.Сухомлинський, член КПРС,  
учитель Павлівської середньої школи  
Онуфрієвського р-ну  
Кіровоградської обл.*

Як бачимо, В.О.Сухомлинський, як у свій час А.С.Макаренко різко критикує представників педагогічного теоретичного фронту. Наприкінці 50-их років виходять друком одна за одною такі ґрунтовні праці В.О.Сухомлинського, як „Педагогічний колектив середньої школи” та „Виховання радянського патріотизму у школярів”.

З 1957 р. В.О.Сухомлинський – член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР, а з 1968 р. – СРСР. З цієї нагоди С.Чавдаров вітає його:

*„Дорогий Василь Олександрович! Радий щиро вітати Вас, обраного членом-кореспондентом АПН РРФСР.*

*Бажаю Вам нових успіхів у благородній роботі по творенню і узагальненню передового педагогічного досвіду нашої школи.*

*Сердечно поздоровляю Вас з високою оцінкою Вашої наукової діяльності.*

*Міцно тисну В/руку.*

*17.11.1957 р. С.Чавдаров”*

(Ф.5097, оп.1, од.зб.1054 Листи В.О.Сухомлинському С.Х.Чавдарова, директора Українського науково-дослідного інституту педагогіки. 197-1960 рр., 59 л.33 док.).

Пропонуємо ще одного листа:

*„Дорогий Василь Олександрович! Поздоровляю з набуттям почесного звання заслуженого вчителя школи УРСР. Бажаю Вам здоров'я, успіхів у роботі керованої Вами школи і в узагальненні досвіду...*

*Будьте здорові і щасливі.*

*07.05. 1958 р. С.Чавдаров.”*

Звучання імені Сухомлинського, інтерес до його новаторського дерзання набирали дедалі більшого резонансу.

*„І коли ми, – згадує О.Р.Мазуркевич, дійсний член АПН СРСР, доктор педагогічних наук, професор, – готували до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції книгу передовиків, відмінників і новаторів народної освіти, – на чільному місці було представлено і Василя Олександровича Сухомлинського. Підготовлена в ювілейний 1957 р., книга вийшла під назвою „Слово про радянського вчителя. Сторінки з життя і роботи вчителів Радянської України”. Особливу увагу привертав нарис про Сухомлинського „Творча праця”, вчителі вперше прочитали розповідь про „невтомного новатора, який прийшов у науку на основі педагогічного досвіду”; довідалися, як працює над собою цей „подиву гідний трудівник і рідкісної душі людина”. Це була перша широка... атестація народного вчителя – справжнього новатора” (там само, с. 177).*

Проблеми політехнізації школи, трудового виховання та директора школи, якими займався В.О. Сухомлинський, додають ще одну сторінку до діяльності шкільного колективу. Вона починає набувати особливої ваги в педагогічній науці і практиці. **В.О.Сухомлинський вирізняється насамперед як педагог-практик, але прагне розв’язувати наукові проблеми. Про це, наприклад, засвідчує рецензія на рукопис Л.І.Новікової, М.Д.Виноградової „Коллектив как фактор воспитания” (глава 5 второго тома „Основ советской педагогики”, де він зосереджує увагу на такому:**

*2.1. У розділі „Организационное строение детского коллектива” потрібно дійти такого висновку: яка ж структура колективу є найдоцільнішою. Слід прямо сказати, що в основі організаційної побудови колективу лежить спільність інтересів. Звідси й висновок: на основі спільності таких-то і таких-то інтересів створюються такі-то різнобічні колективи. При цьому потрібно підкреслити вирішальну роль **первинного колективу** (виділено нами) класу (жовтеньської організації, піонерського загону, комсомольської організації).*

*2.2. „Згуртування, а тим більше виховання колективу” – пишуть автори. А хіба згуртування – це не виховання? (Наші коректив: згуртування – це організаційний аспект виховного процесу, пов’язаний із побудовою колективу, структуруванням його, вирішенням внутрішньо колективних стосунків і прогнозування конкретних видів діяльності, в контексті якої здійснюватиметься внутрішньо-колективне спілкування між дітьми, ставлення як до діяльності, так і одне до одного (це програмується педагогом) й інваріанти самовираження під час різних форм реалізації діяльнісних операцій). Нечіткість у розумінні цього питання призводить до деякого протиставлення організації колективу... діяльності учнів у колективі.*



За авторами виходить так, що спочатку потрібно добитися, щоб колектив будувався, а потім виховувати його.

2.3. Вимога, вимогливість – важливий компонент виховання, але не єдиний... Найважливішим у вихованні колективу є жива справа, якою захоплені, одухотворені діти. (Наш коректив: чому лише така справа, якою діти захоплені, а не будь-яка, необхідна для вирішення в інтересах життєдіяльності колективу й кожного його члена?) Якщо немає такої справи, ніякі вимоги не допоможуть, ніяке керівництво й підпорядкування не створять колективу.

Розділ „Сплочение и воспитание коллектива” дуже насичений розмірковуваннями щодо вимог і вимогливості, а відображення живих справ, із яких повинна випливати вимога, тут немає.

2.4. Розмірковування про кількісний склад первинного колективу, про те, що він повинен складатися із 15 чоловік (с.151) потрібно зняти. Міцність первинного колективу не залежить від того, скільки в ньому учнів.

2.5. Про організацію виховання первинного колективу сказано дуже мало. Тут знову ж багато розмірковувань про місце первинного колективу в загальношкільному колективі, про зв'язки між молодшими і старшими колективами, і майже нічого немає про живі справи, на основі яких створюється первинний колектив. Саме в цьому розділі потрібно вказати, як у молодших, середніх, старших вікових категоріях на основі живої діяльності дітей поступово формується громадська думка колективу, створюється та вимога, про яку йдеться вище. Цьому розділу потрібно надати виняткове значення: до нього будуть звертатися класні керівники, вихователі.

2.6. У характеристиці типів стосунків колективу й особистості немає чіткості. Ця характеристика нічим не допомагає вчителю. Про що говорять типи відносин: активно-позитивні, відверто-протилежні, пасивно-позитивні, пасивно-протилежні і т.д.? Формування особистості дитини в колективі потрібно розкрити на основі аналізу життя й діяльності колективу. Тут обов'язково потрібно зупинитися на питанні про розвиток і задоволення індивідуальних запитів і інтересів дитини в колективі. Розділ потребує серйозного доопрацювання.

В.Сухомлинський,  
член-кореспондент

Академії педагогічних наук РСФСР”. (Ф.5097, оп.1, од.зб.891).

Провідна проблема, яку продовжує розвивати В.О.Сухомлинський, – це підготовка молоді до життя засобами трудового навчання. Про це засвідчує лист В.О.Сухомлинського у

відділ шкіл ЦК КППС і ЦК Компартії України про заходи щодо поліпшення якості навчання в школах:

*Люди, які отримують атестат зрілості без праці, легковажно відносяться до життя. Для них важливі не знання, а документ про освіту. Вони прагнуть вчитися не для того, щоб розкрити свої здібності, а для отримання певних матеріальних благ. Для них дворічний трудовий стаж – не шлях розкриття здібностей, а сходинка до вищої освіти. Вони прагнуть „заробити” документ про стаж, щоб швидше позбавитися праці. Кому потрібні такі люди з вищою освітою?*

*Я глибоко впевнений в тому, що найважливіша причина якраз такого погляду на вищу освіту – це відсутність справжньої праці в роки юності – праці не тільки виробничої, але й праці над книгою.*

*Хіба не ясно, що легкий шлях до знань, до науки розбецує молодь. Чому у Міністерстві освіти не викликає тривоги той факт, що зниження вимог до знань учнів знижує авторитет середньої школи взагалі, компрометує закон про перебудову школи?*

*...на першому місці стоїть проблема усунення перевантаження учнів учбовими завданнями.*

*Але головне зло полягає не в тому, що ця перебудова у багатьох випадках неефективна, а в тому, що люди, які затверджують програми, вважають, що складання програм – вирішальна умова успіху навчання.*

Зоряний етап діяльності Сухомлинського був пов'язаний із журналом „Народное образование”. Розпочалася ця співпраця в 1957 р. Перша публікація Василя Олександровича в журналі припала на десятий номер. Чудово, що ця стаття педагога, вчення якого нерідко протиставляють вченню А.С.Макаренка, називалася „На перших порах трудового життя” й була присвячена проблемам трудового виховання. З цієї невеликої за обсягом статті розпочалося довге життя Сухомлинського на сторінках „Народного образования”, життя, яке продовжується й понині.

У 1958 р. Василь Сухомлинський продовжив співпрацю з журналом, опублікував у ньому кілька статей, що викликало інтерес у читачів. Це вже був класичний Сухомлинський, який сформувався в могутнього публіциста, за кожним рядком якого відчувалася громадянська позиція, бачилася нова школа, педагогічна система, кровно пов'язана з інтересами дитини. Ці статті нікого не залишали байдужими, вирізняючись і „обличчям незагальних виразів”, і палкою переконаністю автора. Звичайно, Сухомлинський не був одинаком, вирваним із контексту епохи. Навпаки, саме в кінці 50-их рр., коли країна виходила після десятиріч довоєнного і післявоєнного

перенапруження, коли гуманістичні ідеї були злободенними в нових поколіннях, вихованих поза церковними традиціями.

Спогади про цей період засвідчують, що В.О.Сухомлинський сміливо і мужньо у пресі, в усних виступах з усією принциповістю відстоював правду, істину в ті часи, коли не прийнято було ставити під сумнів настанови „зверху”, тим більше заперечувати проти них. Один з прикладів – написаний М.С. Хрущову лист, копія якого 30 років зберігалася в сімейному архіві і який уперше був опублікований 1988 року. Це, звичайно, позначилося й на ставленні високопоставлених осіб до нього.

1958 рік – початок глибокого вивчення спадщини А.С.Макаренка, що увінчався досвідом великої роботи з метою творчого використання її в процесі вдосконалення педагогічної теорії і практики. Ця діяльність була міцно пов’язана із соціальними потребами, вимогами до розвитку системи освіти і педагогічної науки в період відновлення народного господарства і розвитку суспільства. У зв’язку з цим особливо активно вивчалися теоретичні засади і досвід А.С.Макаренка, продовжувалось визначення його провідних ідей, розвивався творчий процес використання його спадщини у педагогічній практиці.

Розробка педагогічної спадщини А.С.Макаренка відбувалась у наполегливій боротьбі із застарілими уявленнями і традиціями. Важливе значення для розвитку макаренкознавства набули публікації, які періодично з’являлися. Популяризувалися збірники за редакцією Ф.І.Науменка, що видавалися на базі Львівського університету. На їх сторінках розкривалися різні аспекти педагогічної діяльності А.С.Макаренка і досвіду застосування його ідей у педагогічній практиці.

У 50-х рр. **особливо зосереджувалася увага на визначальній ролі праці у формуванні особистості, оскільки вважалося**, що лише у труді на користь суспільства можливе правильне виховання. Важливою підмогою стали теоретичні доробки А.С.Макаренка, який свого часу вважав, що в країні праця перестала бути предметом експлуатації, вона стала справою честі, доблесті й героїства. Аналізуючи праці Макаренка, педагоги цього етапу розвитку макаренкознавства зважали на те, що трудове виховання, як і вважав А.С.Макаренко, обов’язково повинно передбачити створення матеріальних цінностей. Праця, яка не передбачає цього, не є позитивним складником виховання, оскільки цей вид діяльності, зокрема в навчальному процесі, повинен виходити з уявлення про цінності, які може праця створити (А.С.Макаренко. Твори. Т. V. – К.: Радянська школа, 1954. – С.175). Одночасно **педагоги-дослідники цього періоду особливо увагу звертали на естетику праці в**

**спадщині Макаренка**, що можлива, як передбачав Антон Семенович, лише в колективній праці. „Спільне трудове зусилля, робота в колективі, трудова допомога людей та постійна їх трудова залежність тільки й можуть виховувати правильне ставлення людей одне до одного... Тільки участь у колективній праці дає змогу людині виробити правильне, моральне ставлення до інших людей – радісну любов і дружбу стосовно кожного трудящого, обурення і засудження стосовно до ледаря, людини, яка ухиляється від праці” (А.С.Макаренко. Твори. Т.1. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 389).

Розкриваючи проблему „Естетика праці в творах А.С.Макаренка” Ф.Т.Ковпик, кандидат педагогічних наук (м. Харків) (див.: Радянська школа. – №6. – 1959. – червень. – К. – С.69-72), вважає, що праця, якщо вона покликана до життя свідомим прагненням і інтересами колективу, прекрасна, приносить людині радість. У розділі „Четвертий зведений” „Педагогічної поеми” відтворено мажорну музику радісної людської втоми, яка прекрасна саме тим, що перебуває в гармонійній єдності з укладом життя всього трудового колективу країни. Діти відчувають красу такої праці, розуміють, що вона – частина їх великого і вільного життя. Звернемось до конкретного прикладу в „Педагогічній поемі” – екскурсії колоністів до паровозних майстерень. Діти сприймали їх як чудові палаци, де ходили благородні принци, одягнені в дорогий одяг, що саяв паровозним мастилом і пахнув усіма ароматами сталі і заліза”. І це тому, що діти бачили насамперед згуртований у праці колектив; естетичне ставлення їх до баченого визначалося й тим, що „паровозні майстерні мали славне революційне минуле”, що „у благородних принців... розумні, витончені обличчя, яскраві очі, що світіються знанням і владою над найскладнішими законами техніки, впевненою бадьорістю”. Стаття Ф.Т.Ковпика переконує в тому, що педагоги цього періоду зосереджували увагу в процесі аналізу творів А.С.Макаренка на моральному аспекті, естетиці людських стосунків, вважаючи, що організація трудового процесу за технологією А.С.Макаренка створює умови для формування таких моральних якостей, як любов до праці, дисциплінованість, організованість, витримка, почуття власної гідності, дружби, товаришування, акуратності, ввічливості тощо, причому в таких досконалих формах, що можна й потрібно окремо говорити про естетику дисципліни вихованців Макаренка, естетику зовнішнього вигляду і т.п.

Пропагуючи ідеї А.С.Макаренка щодо трудового виховання, педагоги 50-х рр. підкреслювали, що педагог-новатор розглядав працю як засіб естетичного й етичного виховання, зумівши досягти цього рівня у керованих ним закладах, трудових колективах, починаючи від столярної та шевської майстерень і завершуючи заводом фотоапаратів

у комуні ім. Ф.Е.Дзержинського. Але одним із кращих засобів виховання естетичних почуттів, пов'язаних із сприйняттям краси праці, вважалась участь вихованців у благоустрої своїх приміщень та подвір'я. Милуючись виглядом колонії, вихованці відчували красу праці людини, а відчуті задоволення від праці спонукали вихованців захоплюючі, цікаві, але й нелегкі завдання, оскільки в усуненні перешкод, які траплялися в процесі трудової діяльності, діти відчували красу праці, що виростала до рівня пафосу, високого ентузіазму, ставала категорією естетичною. Такий характер, наприклад, носила праця комунарів, коли перед ними постало завдання заробити гроші на будівництво заводу електроустаткування. Так працювали вони восени 1931 року, коли потрібно було швидко закінчити спорудження житлових приміщень.

### **3.3. Педагоги-практики – послідовники досвіду А.С.Макаренка**

У багатьох школах, а особливо інтенсивно в **школах-інтернатах**, здійснювався важливий процес створення нових звичаїв, стилю життя, традицій. Відрадно, що при цьому все частіше й глибше використовувалася макаренківська педагогічна спадщина. Виникнення *різновікових об'єднань* (загонів), як і під час усіх етапів розвитку макаренкознавчої науки, викликало багато сумнівів у педагогічному середовищі. Типові міркування для тих педагогів цього періоду, які недовірили ставилися до педагогічної спадщини А.С.Макаренка, полягали в тому, що їх представники з *особливою недовірою ставилися до принципу різновіковості як такого, що є підґрунтям для побудови структури шкільного колективу*, вважаючи, що це унеможливило контроль за його діяльністю, призводить до розпорошеності дій, *віддавали перевагу в цьому контексті класу*.

У суперечку включаються й інші міркування: школа, яка лише вчить, ні в якому іншому первинному осередку не має потреби, крім класів; в інтернаті школяр не лише вчиться, але й живе; клас у звичайній школі доповнюється сім'єю, де дитина перебуває під впливом не однолітків, а батьків, братів і сестер. Славні **традиції комуні ім.Дзержинського наслідують педагоги і вихованці Харківського спеціального дитячого будинку ім.Дзержинського**, заснованого на базі комуні в 1943 році після звільнення Харкова від німецько-фашистських загарбників. *„Протягом останніх років ми випустили з дитячого будинку понад 250 дітей і замість них прийняли нових, але колектив залишився міцним і згуртованим. У*

вихованні свідомої дисципліни, організації багатогранної різнобічної діяльності школи-інтернату розв'язуються проблеми: як організувати самопідготовку учнів різних класів, як забезпечити самостійність у виконанні завдань, як найефективніше використати час, відведений для цього, та інші. А головне, в гострих дискусіях, творчих пошуках ми, молоді педагоги і педагоги з досвідом, шукали шляхів згуртування колективу вихованців (діти ж до нас прибули з усіх районів області, з родин і дитячих будинків, різного рівня підготовки і з різними характерами), і якщо навчальна робота для нас була зрозумілою, то досвід вихователів ми набували в співпраці з вихованцями. Багато вдавалося нам зробити у співпраці із дитячими організаціями. Наприклад, з ініціативи восьмикласників у школі було висаджено парк, збудовано теплицю тощо. Дев'ятикласники виступили ініціаторами здійснення в школі такого завдання: навчити всіх вихованців плавати, ходити на лижах, їздити на велосипеді і т.д.”

Провідне місце в цьому закладі посідали педагоги-вихователі, на посади яких виділяли осіб, які не лише мали педагогічну освіту, а таких, які поєднували тепле і сердечне, щире ставлення до дітей з вимогливістю, спроможних особистим прикладом позитивно впливати на своїх вихованців.

„З метою практичної і психологічної підготовки школярів до самостійної діяльності ми широко використовували різноманітні форми участі вихованців у праці. Діти були господарями в інтернаті: прибирали (з любов'ю, до речі) пришкільну ділянку, озеленювали, прикрашали її квітами, на повному самоврядуванні проводилося прибирання класів, спалень, налагодили систему чергування в їдальні, стежили за своєю одежею, взуттям, підручниками, займалися дрібним ремонтом власних речей. У гуртках за інтересами учні виготовляли приладдя для шкільних кабінетів, охоче працювали на навчально-дослідницьких ділянках, у саду, на городі, в підсобному господарстві (ми мали 100 га землі), на свино- та кролефермі, в майстернях.

Ми наслідуюмо досвід і традиції Макаренка, який говорив, що „дисципліна в колективі – це повна захищеність (повна упевненість в своєму праві, шляхах і можливостях... кожної окремої особи)...” Кожен наш вихованець цінує думну колективу щодо своїх вчинків, прислухається до того, за що його можуть похвалити і за що засудити. Так ми виховуємо у дітей почуття громадянської честі, обов'язку стосовно ставлення до інших людей. Звичайно, в процесі виховання дитячого колективу центральною фігурою залишається вихователь, який завжди творчо спрямовує діяльність дітей.

*Ми ще не добилися таких блискучих наслідків у своїй роботі, яких добився Макаренко, у справі створення згуртованого колективу цього дитячого будинку. Але творчо застосовуючи у своїй практичній роботі його педагогічний досвід, наш педагогічний колектив упевнено працює над вихованням, продовжує славні традиції старшого покоління дзержинців”, – ділиться досвідом Р.Кириловський, директор Харківського дитбудинку №1 ім. Дзержинського (Див. Радянська освіта. – 1949. –1 квітня. – С.3)*

Особливо активізувався інтерес до педагогічного досвіду А.С.Макаренка, коли виникли навчально-виховні заклади інтернатного типу.

Школа-інтернат – це особлива школа. Саме слово „інтернат” у перекладі з латинської означає „внутрішній”. У переносному значенні вживається як закритий навчальний заклад, де учні навчаються і живуть. Звідси – внутрішній світ, режим, ритм роботи такого типу закладу.

Школи-інтернати існують в СРСР з 1956 року, це загальноосвітня, переважно восьмирічна школа, в якій діти живуть і навчаються (недільні, святкові дні проводять у сім'ях або у родичів). Держава організовувала в цих закладах громадське виховання дітей перш за все із малозабезпечених сімей і дітей-сиріт. Витрати на утримання дітей у школах-інтернатах частково компенсувалися батьками, діти-сироти, діти із малозабезпечених сімей і з фізичними та розумовими вадами утримувалися за кошти держави. Педагогічний колектив шкіл-інтернатів розширений штатом вихователів, а крім навчальної роботи, організовується піонерська і комсомольська, клубно-гурткова, суспільно корисна, трудова, ігрова, спортивна. Режим учнів будувався на основі педагогічно і медично обґрунтованого чергування праці і відпочинку, зміни видів діяльності дітей.

У 1956 році вийшла постанова ЦК партії і Ради міністрів СРСР, у якій зокрема йшлося про таке: „Виділити школам-інтернатам земельні ділянки з навчальною метою, а також у необхідних випадках виділити їм земельні угіддя для організації підсобних господарств..., необхідну кількість насіння, добрив, птиці продуктивної, робочої худоби, сільськогосподарських машин і інвентарю”.

Школа-інтернат має, крім навчальних приміщень, навчально-виробничі майстерні, навчальну пришкольну ділянку, житлові корпуси, спортивний комплекс, приміщення для гурткових занять і т.д. (Школа-інтернат // БСЭ – 3-4 изд. Т.29. – С.426).

У тезах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні”, що були опубліковані в 1958 р., наголошувалося: ”У

Радянському Союзу утвердився і набирає дедалі більшого розвитку новий тип учбово-виховних закладів – школи-інтернати, в яких створюються найсприятливіші умови для навчання і комуністичного виховання підростаючого покоління. Школи-інтернати повинні показувати зразки справді вмілого поєднання навчання з продуктивною працею” (керівні матеріали про школу).

Ця теза була законодавчо закріплена в ст.5 Закону „Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР” (Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. – К.: Держполітвидав, 1959).

Це пов’язано було з боротьбою з так званою на той час „буржуазною ідеологією”, яка намагалася протиставити поняття „демократія” і „дисципліна” як несумісні, стверджуючи, що дисципліна подавляє психологію дитини і є насильством над особистістю, гальмом у розвитку індивідуальності і творчих сил дитини. За свідченням педагогів-дослідників цього періоду, із праць А.С.Макаренка випливає ціла низка важливих положень про учнівське самоврядування в шкільному колективі, взаємозв’язок дитячо-юнацьких організацій з органами самоуправління. Велика роль відводилася туристично-краєзнавчій роботі. Навколо цих проблем точилися суперечки аж до середини 80-их рр.

**23 вересня 1958 року** у відповідь на Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про заходи по створенню і розвитку шкіл-інтернатів” **було відкрито школу-інтернат у м.Гадячі.**

213 перших вихованців, учні 1-7 класів, сіли за шкільні парти. Першим директором був Федір Васильович Бондаренко, завучем – Валентина Василівна Павелко.

У 1958-1959 навчальному році школа і гуртожиток розміщувалися в одному приміщенні: на першому поверсі містилися класні кімнати, на другому – спальні, в окремій будівлі – майстерні.

**В.А.Харченко**, учитель-ветеран, що працює в школі з перших днів її існування, згадує: ”25 серпня 1958 року я отримала призначення на посаду бібліотекаря в Гадяцьку середню школу-інтернат, до цього часу працювала вчителькою в Чернівецькій області. Приміщення було дуже занедбаним, подвір’я захарашене. Місяць тривав ремонт: білили, фарбували двері і вікна, склили вікна. Діти, що прибули до школи, справляли не найкраще враження: знедолені, в поношеному одязі, обірвані, обшарпані. Робочий день тривав з 7-ї ранку до 22 вечора, 15 годин на добу.

Директор школи Ф.В.Бондаренко в минулому був військовим, тому в школі панував військовий стиль життя і армійська дисципліна.



У вихованців був бездоганний зовнішній вигляд, хороша фізична підготовка. Щодня проводилася фізична зарядка, досить часто вночі проводилися марш-кидки (пробігали цілий квартал міста), у вихованців була особлива хода, були нічні тривоги, одягтися треба було за декілька хвилин і шикуватися на подвір'ї школи.

Діти трудилися, облаштовуючи територію школи, поряд з педагогами і працівниками технічних служб. Після виведення військової частини земля біля школи була як суцільний плац. Інтернатівці своїми руками наносили шар родючого ґрунту, зробили перші клумби, посадили квіти.

Каштани, липи, горобина були посаджені руками перших вихованців. Вони доглядали і за садом. Кожен учень мав у саду свої 10 яблунь: їх треба було доглянути, зібрати урожай, нарізати „сушку”. Весною був своєрідний поділ праці та оригінальна „фізична зарядка”: хлопці-старшокласники о 6-й ранку дерева обкопували, а дівчата білили.

На подвір'ї, там, де зараз географічний майданчик, були непрохідні тенета – хащі бур'яну, з якого не видно було учнів. Усе це зірвали і впорядкували своїми руками.

Спочатку у вихованців була лише одна форма, яку всі дуже берегли, її відмітна деталь – берети, за якими всі впізнавали інтернатівців.

Через п'ять років учні мали вже три форми; учнівську, для повсякденних занять, робочу форму і парадну.

На другому році існування школи було повністю завершено її будівництво. Першого липня 1960 року ввійшли до ладу майстерня зі столярним, слюсарним та швейним цехами, господарський корпус, гуртожиток на 330 чоловік, стадіон.

Школярі надавали дуже велику допомогу будівельникам гуртожитку: підйом о 6-й годині ранку, хлопці готують будівельний розчин, а дівчата підготовляють цеглу. В стіну новозбудованого гуртожитку була вмурована капсула, в якій було послання до майбутніх випускників школи-інтернату і стояли підписи кращих учнів школи. З бюджету району було виділено 250 тис. крб. (ціни до грошової реформи 1960 р.) на будівництво і оснащення фізичного, хімічного та біологічного кабінетів. Відбулися зміни в адміністрації. На зміну Ф.В.Бондаренку прийшов завуч СШ №2 Петро Парамонович Коломієць, який у порівнянні з першим директором був справжнім „лібералом”, а на початку п'ятого навчального року в інтернаті (1962 р.) директором був призначений **Михайло Костянтинович Андрієвський**, який міцно тримав штурвал школи протягом 36 років.

Новопризначений директор вирізнявся господарською хваткою, бажанням бачити школу зразковою, педагогічний колектив – професійним, дисциплінованим, мудрим, а учнів – освіченими, розумними, вихованими, здоровими.

Генератором різноманітних ідей, організатором усього навчально-виховного процесу, безперечно, була завуч В.В. Павелко. Сучасною мовою можна назвати Валентину Василівну людиною „сталюного загартування”: надзвичайно вимоглива, педантична, сувора, однозначна, ідеальний організатор і контролер, досвідчений методист, учитель, адміністратор і вихователь в одній особі. Якщо можна було б назвати її „всевидячим оком”, то це було б влучно і точно: вона знала всі проблеми школи, всі „больові точки”, слабкі місця і бачила шляхи виходу з будь-якої ситуації (С.14-17).

Своїми спогадами щодо діяльності школи-інтернату ділиться Галина Йосипівна Шенгера, представниця плеяди педагогів, які торували педагогічну стежу в цей період і продовжували її прокладати у всі наступні періоди розвитку школи в Україні.

Пропонуємо фрагменти з її спогаду:

*„...1956 р. Острозька школа-інтернат. Вона була створена в числі перших 25 шкіл інтернатного типу в Україні. Відібрано було 210 учнів третіх-дев'ятих класів. Організація таких типів навчальних закладів – справа нова для нас, молодих педагогів, і навіть для тих, хто мав досвід. Твори А.С.Макаренка ми перечитували від першої до останньої сторінки з олівцем в руках, і саме він, його досвід, допомагав нам формувати гуманістично спрямовану особистість вихованця інтернату.*

*Центром педагогічної думки в школі-інтернаті була педагогічна рада. На її засіданнях широко обговорювалися найважливіші питання.*

*Праця, підпорядкована навчальним і виховним цілям, була для вихованців свідомим обов'язком, найпершою життєвою потребою. І це не перешкодило їм добре вчитися (школа наша була середньою). Саме таке трудове загартування в перспективі допомогло самореалізуватися, самоутвердитися в житті. І коли пізніше серед передовиків виробництва зустріла імена випускників інтернату, то з гордістю в душі стверджую – це інтернатський гарт.*

*Поступово форми роботи з дітьми удосконалювали. Наприклад, з 1957-1958 рр. на основі спеціалізованих гуртків були створені виробничі бригади: три столярні, слюсарна, польова, городня, швейна, садова, по ремонту взуття, палітурна, по ремонту одягу, бригада малярів. Найбільше вихованців проявило бажання працювати в столярних і в швейній майстернях. Бригадний метод створив умови для переплетення взаємостосунків між різними віками, виникла*

можливість для моделювання системи самоуправління, яке в наш час набувало особливого авторитету. Згодом виробничі бригади промислового профілю ми об'єднали в одне підприємство – шкільну фабрику. Директором підприємства на загальних учнівських зборах було обрано учня 9-го класу Івана Самчука. Фабрика мала свій кошторис. Щорічно виготовляли продукції на один мільйон карбованців.

*Трудова діяльність дітей не перешкодила їм займатись і в творчих гуртках, розвивати свої схильності, здібності і таланти”.*

Педагогічні колективи шкіл цього періоду намагались естетизувати процес трудового навчання, запроваджуючи в практичну діяльність засоби, що ефективно спрацьовували в досвіді А.С.Макаренка: естетично організований вихід на роботу, досягнення рівня культури праці (чіткий ритм трудового процесу), естетика засобів виробництва тощо. „Слід зазначити, – пише автор статті, – що в школах, де із знанням справи організована матеріально-технічна база для виробничого навчання, вже один вигляд обладнання викликає в учнів бажання працювати. Наприклад, у майстерні 126 середньої школи м.Харкова охайно, затишно, виблискують свіжою фарбою і нікелем верстати. Діти тут працюють з насолодою. Вигляд устаткування майстерні, свідомість практичної корисності праці облагороджують учнів, прищеплюють їм хороші естетичні смаки, зміцнюють дисципліну” (Ф.Т.Ковпик. Естетика праці в творах А.С.Макаренка. – Радянська школа. – 1959. – №6. – червень. – С.71). З метою естетичного розвитку школярів **велика увага приділялася створенню музеїв**, оскільки вважалося, що безпосереднє сприймання краси впливає незрівнянно сильніше, ніж будь-яка лекція чи бесіда. Пробудити в людині художника можна лише художніми засобами. Сприймаючи високохудожній твір, вона не тільки дістає насолоду від цього, а й навчається розрізняти справжнє мистецтво від лубочних картинок, у неї розвивається художній смак. Вихідними позиціями також слугували міркування А.С.Макаренка, що „...музей, виставка, галерея є дуже важливим виховним засобом. Вони вимагають від дитини серйозної уваги, розважальний момент у них дуже незначний, вони організовують роботу дитячого інтелекту й викликають сильніші та глибші почуття” (А.С.Макаренко. Твори. Т.IV, Радянська школа, 1954. – С.415).

Музей образотворчого мистецтва був створений у *м.Богуславі*. Відомим став досвід шкільного історико-краєзнавчого музею школи №2 м.Шепетівки *Хмельницької області*, який почав працювати на початку 1958 року. Як інформує автор статті „Шкільний історико-краєзнавчий музей” **І.М.Шумик**, колишній учитель цієї школи

(Рад.шк. – 1959. – №6. – червень. – С.62-63). Музеєм керувало обране з числа юних істориків правління в складі голови, заступника і завідувачів секцій історичного гуртка (секцій: археологічної, нумізматичної, оформлювачів, туристсько-краєзнавчої і виготовлення научних посібників, судномоделювання).

Творцем і душею музею був історичний гурток, який об'єднав 87 учнів 5-10 класів.

Особливо активно працювала секція виготовлення унаочнення. Лише в першій половині 1958-59 навчального року члени цієї секції виготовили 19 карт, 11 схем, 9 діаграм, 7 таблиць; ними зібрано також чимало старовинних портретів, книг...

Макаренко умів виховувати, не даючи зрозуміти, що він виховує.

Особливе місце в його педагогічних засобах займали екскурсії, літні поїздки й походи. Макаренко турбувався про те, щоб ми дізналися про навколишній світ якнайбільше. Він сам був допитливий і вчив нас бачити світ, цікавився усім на світі: історичними пам'ятниками, заповідниками природи і т.п.

– Людина все повинна бачити – і добре, і погане. Людина повинна багато бачити і багато знати, – говорив він.

Здавалося, не було жодної речі, яку Макаренко не хотів би нам показати. Він щедрою рукою давав нам усе, що міг, – водив у театри, музеї, картини, галереї, показував пам'ятники культури... Часто нашим гідом був сам Антон Семенович. Ми інколи диву дивувалися. Про що не запитаєш Антона Семеновича, він дає вичерпну ґрунтовну відповідь...

Велика увага приділялась краєзнавчій роботі. Відомим став досвід **Яришівської середньої школи Могилів-Подільського району Вінницької області** (директор школи **Ю.Л.Баланюк**). Краєзнавча робота допомагала учням бачити, спостерігати навколишнє життя і ще глибше вивчати історичне минуле країни. Місцеві пам'ятки, документи, факти є багатим ілюстративним матеріалом, незаперечним доказом героїчної боротьби народу за свою кращу долю...

У процесі вивчення історії села з'ясовуються факти, що виховують у дітей глибоку повагу до свого народу, до трудящих – творців матеріальних і духовних цінностей. Немало є прикладів, коли діячам культури й мистецтва, вихідцям із простого народу в минулому доводилось вести боротьбу за те, щоб зробити свій внесок у розвиток національної культури. Це яскраво підтверджують життя і творчість російського художника В.А.Тропініна, з біографією якого учні ознайомилися під час вивчення історії села Кукавки. Колгоспник М.В.Рябий, який протягом багатьох років збирав матеріали про життя і творчість народного художника, розповів учням про перебування

В.А.Тропініна в с. Кукавці. Граф Марків, якому належав художник-кріпак, категорично відмовлявся відпустити його на волю. А коли під тиском громадської думки він змушений був це зробити, то все ж залишив членів його сім'ї кріпаками.

Колгоспник-краєзнавець знайомив учнів з багатьма репродукціями з картин Тропініна, розповідав про історію їх створення. Діти з приємністю довідувалися, що портрет народного месника Кармелюка написаний Василем Андрійовичем у їх рідному селі. (Ю.Л. Баланюк. Вивчаємо минуле і сучасне свого району – Рад. шк. – 1959. – №8. – червень. – С.60-61).

Місцеве краєзнавство розширювалося до меж краєзнавчих експедицій. В основу статті „Краєзнавчі експедиції” Т.Пруса покладено досвід двох експедицій, проведених **Підволочиською школою Тернопільської області**. Ознайомлюючись із змістом статті, знаходимо аналогії із експедиційною роботою, яка мала місце в педагогічному досвіді А.С.Макаренка. Адже він, паралельно із розв'язанням різних освітньо-виховних проблем, особливу увагу приділяв туристично-краєзнавчій діяльності і виділяв для її організації значну суму фінансів. Це особливо закарбувалося в пам'яті його вихованців. **Пропонуємо фрагмент із спогадів.**

1931 р. – Сочі, 1932 р. – Бердянськ, 1933 р. – Сочі.

„Ми побували майже у всіх містах Криму, Кавказу, в Одесі, Москві і на Азовському морі” – згадує Н.К.Колодзенкович-Стебловська (131).

*„Це була приємна у всіх відношеннях поїздка. Під час обіду в Ростові-на-Дону Антон Семенович багато сміявся, жартував. Тут, між тим, я єдиний раз у житті бачив, як він сором'язливо і без бажання випив чарочку горілки. Мені було дивно це бачити, але в той же час саме в цю мить Макаренко видався мені на диво простою людиною, – згадує Олексій Землянський (С.15).*

Наприклад, про масштаби досліджень у процесі краєзнавчої роботи засвідчує хоча б той факт, що учасниками експедиції проведені складні гідрологічні виміри в 27 пунктах, загальна відстань яких дорівнює 200 кілометрам. Робота експедиції висвітлена в рукописній книзі та альбомі: „По Збручу до Дністра” і одержала високу оцінку працівників республіканського управління з освоєння малих рік – як екологічне виховання.

Влітку 1958 року юні краєзнавці вирушили в 31-денну експедицію.

Головною умовою успішного її здійснення педагоги вважали згуртування колективу експедиційного загону в процесі навчання і праці, під час тренувань напередодні походу.

Життя експедиційного загону було змістовним і емоційно насиченим. Весела пісня, баян чи похідний радіоприймач, жарт і дотепність (пригадаймо „мажорний тон” у Макаренка), цікава гра і мудра казка – неодмінні супутники учасників експедиції. Своїм девізом загін обрав слова: „Не киснути і не хникати” („не пищати” у Макаренка).

У штабі експедиції, крім постійних наукових посад, геологів, топографів, гідрологів, були й такі, як В.Ч. (відповідальний черговий), ЧК (черговий кухар) та ін. (Так у скороченій формі іменувалися самоуправлінські органи в закладах Макаренка). Важко переоцінити значення експедицій для морального виховування учнів, зокрема для виховання волі, наполегливості. Ніщо так не згуртовує дітей, як спільна праця і життя в незвичних польових умовах. Юні краєзнавці ділять успіхи і невдачі, радість і прикрощі, стійко витримують спеку і негоду. Колективні переживання сприяють зміцненню почуттів (дружби, громадянського обов'язку і відповідальності перед колективом) Учасникам другої експедиції довелося понад 20 разів переносити вантажі і човни через греблі, долати перешкоди, завали тощо. Прозорість мети, усвідомлення відповідальності за доручену справу додавали дітям енергії для переборення труднощів.

Народне прислів'я говорить: „Справжній друг пізнається в біді”. Буває так, що в школі учень добре вчиться, відмінно поводить себе, навіть допомагає товаришам у навчанні, але в скрутну хвилину поводить себе, як непомітний егоїст і боягуз. І, навпаки, на перший погляд інертний, мовчазний учень у буденних умовах шкільного колективу – у хвилини небезпеки проявляє рішучість і мужність. Учасникам експедиції пам'ятається, наприклад, такий випадок. Під час бурі і зливи знесло в ріку човен з майном і продуктами. Черговий по табору Василь П. одразу ж кинувся рятувати човна, а його напарник Іван Н. панічно втік. Краєзнавці різко засудили поведінку Івана. Хлопець глибоко усвідомив ганебність свого вчинку, намагався добрими справами заслужити повагу й авторитет у своїх товаришів...

Усі учасники експедиції 1958 року одержали туристський розряд і стали інструкторами туристсько-краєзнавчої роботи в своїй школі. Експедиції збагачували шкільний краєзнавчий музей новими експонатами, які успішно використовуються на уроках природознавства, географії, історії і допомагають поглиблювати знання школярів.

Відзначаючи десятиріччя існування краєзнавчого гуртка Підволочиської школи, на своє свято краєзнавці запросили туристів із сусідніх районів Тернопільської і Хмельницької області (І.Т.Прус. Краєзнавчі експедиції учнів. – Рад. шк. – 1959. – №6. – С.56-60).

**Кінець 50-х років** характерний перебудовою системи народної освіти, поєднання праці з навчанням набуло виняткової ваги, особливо зростає актуальність завдання всебічно розвивати почуття прекрасного під час трудового процесу. *Пропагувалися привабливість, краса, поезія праці, здійснювалася психологічна підготовка дітей до самостійної суспільно-корисної діяльності, закріплювалося розуміння, що праця сама по собі прекрасна і робить людину прекрасною (за словами А.С.Макаренка, праця є „переживанням повноцінного життя”)*.

Своїми спогадами ділиться **Олександр Каштаньєр**. *„У цей період харківчани свято шанують пам'ять про Антона Семеновича, створюють зразки втілення в життя його ідей, що само по собі є кращим йому пам'ятником. Взяти хоча б виробниче навчання в середніх школах чи підготовку кадрів кваліфікованих робітників у системі трудових резервів. Макаренко, як відомо, надавав великого значення трудовому вихованню молоді.*

*Багато харківських педагогів і виробничників добре пам'ятають кипучу діяльність Антона Семеновича, який створив у колонії імені Горького майстерні для хлопців, а в комуні імені Дзержинського цілий молодіжний завод. Недаремно переважна більшість вихованців Макаренка одержали індустріальні професії.*

*Харківчани з любов'ю, бережно зберігають і в нових умовах перебудови системи народної освіти уміло відроджують залишені їх знатним земляком методи трудового виховання молоді.*

*Одного разу я з групою колишніх колоністів і комунарів був запрошений у гості до дітей 21-ї харківської школи. Розміщена вона по сусідству із турбінним заводом імені Кірова. Ми побачили, що педагоги цієї школи творчо застосовують на практиці поради Макаренка. Тут відчувається сила молодіжного колективу, тут прищеплюють школярам любов до праці, глибоко й серйозно здійснюють політехнічне навчання.*

*З допомогою турбінного заводу в школі була створена робоча кімната, де є токарні, слюсарні й столярні верстати, інструменти й прилади. Учні старших класів вивчають токарню, слюсарню, модельну справу. З метою передачі дітям необхідних трудових навичок і політехнічних знань завод виділив інженерів і механіка; діти часто бувають у цехах заводу.*

*Як це раптом нагадало нам будні комуні Дзержинського!*

*Спостерігаючи, з яким захопленням займаються діти фізичною працею, що ґрунтується на знаннях фізики, хімії, математики, геометрії, ще раз переконаюся в правоті багатьох думок про виробниче навчання, висловлені в свій час Антоном Семеновичем. Із школи №21 пішло працювати на турбінний завод багато випускників*

*десятих класів. Багато із них оволоділи спеціальностями токаря, слюсаря, фрезерувальника, працюють уже самостійно, а вечорами продовжують навчатися в технікумах і ВУЗах” (Удивительный человек. Воспоминания об А.С.Макаренко / лит. Запись Александра Каштаньера. – Харьк. книжн. изд., 1959 г. – С.93-94).*

**13 березня 1958 р.** в Курязі **відкрито музей А.С.Макаренка на території Курязької виправно-трудої колонії**, в колишній споруді монастирської церкви (в кімнатах Петро-Павлівської молильні) **до 70-річчя** з дня **народження педагога**. Організатором музею були начальник Курязької ВТК **Є.Д.Матківський**, заступник начальника з виховної роботи **П.Н.Розенберг** і методист колонії **Ф.Н. Муратов**. Музей оглянуло 100000 відвідувачів, серед яких – викладачі й студенти, робітники інших колоній, професійно-технічних училищ, вихованці колонії різних поколінь. 1 вересня 1987 р. на території колонії відкрито скульптурну групу „О.М.Горький і А.С.Макаренко”. Скульптури створені руками вихованців у ливарному цеху. Зараз цей музей використовується лише для внутрішніх потреб колонії.



---

---

## РОЗДІЛ IV

### УТВЕРДЖЕННЯ ДОСВІДУ А.С.МАКАРЕНКА В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ (1959 – 1974 рр.)

---

#### 4.1. Боротьба суперечливих поглядів навколо педагогічних ідей А.С.Макаренка

Цей етап розвитку макаренкознавства міцно пов'язаний із попереднім, оскільки період з середини 50-их рр. ХХ ст. ввійшов в історію Радянського Союзу як період „відлиги”, дестабілізації, демократизації суспільного життя. Визначальним був ХХ з'їзд КПРС, виступ з доповіддю Першого секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова, засудження культу Сталіна.

Країна йшла новим шляхом, змінювався ритм і зміст життя суспільства в цілому, радянської освіти і школи зокрема.

1959-1974 рр. характеризуються розвитком і впровадженням у педагогічну практику ідей і досвіду А.С.Макаренка, але вирізняється в історії макаренкознавства, з одного боку, як такий, що призводить до поступового звуження масштабів застосування ідей і досвіду Макаренка та досліджень в теорії й історії педагогіки, а також у спеціальній педагогіці, недооцінкою досвіду як такого, що не відповідав умовам життя. Здійснюються спроби розкрити в педагогічній спадщині А.С.Макаренка певні недоліки: відсутність гуманізму, недостатній рівень свідомості й творчої активності дітей, перебільшення ролі колективної організації і дисципліни, недооцінка методу переконання й індивідуальної роботи, недостатня увага до особистості в колективі, до кожної окремої особистості. Виникали полярні погляди, а це призводило до суперечок між представниками педагогіки, – прихильників макаренківської системи з одного боку, та її супротивників – з другого. **У 1958 р. припинилася діяльність лабораторії з вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка.**

Натомість активізує діяльність лабораторія „Коллектив і особистість”, створена при відділі історії й теорії педагогіки АПН СРСР. На її базі вивчалися й обґрунтовувалися проблеми, пов'язані із педагогічними поглядами та досвідом А.С.Макаренка. Але, як засвідчує вивчення історії педагогіки, саме вона є центром, на основі якого поляризуються погляди щодо цієї проблеми. Зокрема, це стосується

структури колективу школи, законів і принципів його організації. Суперечки не завжди завершувалися позитивними результатами. Навпаки, нерідко вони супроводжувалися полемікою агресивного характеру, що негативно відбивалося на процесі розвитку педагогічної науки і практики. У контексті суперечок вирізняються проблеми, пов'язані із формами впровадження досвіду А.С.Макаренка в педагогічну практику. **Ігнорувався його підхід до структурування колективу закладу, що ґрунтувався на основі принципу різновіковості.** Переважна більшість співробітників лабораторії пропонували його досвід реалізувати в умовах колективу, побудованого за одновіковим принципом, що спотворювало саму систему А.С.Макаренка і унеможливило ефективну реалізацію його ідей колективістського характеру в нових соціальних умовах.

Суперечки, що загострювалися й нагніталися швидкими темпами, поширювалися в межах Радянського Союзу, в тому числі впливали на процес вивчення й практичного застосування цієї проблеми в Україні. Розмаїтість поглядів призвела навіть до того, що в середовищі вчених виокремлюються об'єднання, які вороже ставляться одні до одних, гальмуючи в такий спосіб розвиток прогресивної педагогічної думки.

Проблема, пов'язана із взаємодією колективу і особистості, у цей період активізувалася й за кордоном. Питання про співвідношення особистості й колективу є одним із центральних і найсуперечливіших питань суспільного життя – вважав французький філософ-комуніст Д.Льюїс. Оцінюючи його значення, він писав: „Велика суперечка нашого часу здійснюється не лише шляхом зіткнення протилежних аргументів ведення холодної війни. Вона приховується і за загрозливими приготуваннями до збройного зіткнення. Істинний предмет суперечки: індивідуалізм чи соціалізм проявляють великі турботи про особистість на практиці (Льюїс Д. Социализм и личность. – М., 1963. -С.11).

У такому хаосі, неупорядкованості поглядів втрачає свою чіткість і непорушність система А.С.Макаренка.Ось, наприклад, як висловлюється про цей період В.О.Сухомлинський, який співпрацював із лабораторією „Колектив і особистість”: „Дослідження ролі колективу у всебічному розвитку особистості – одне із найважливіших завдань теорії педагогіки. У доповіді, присвяченій проблемі „Колектив і особистість” у Відділі історії і теорії педагогіки АПН СРСР Л.І.Новікова запропонувала такі можливі напрями дослідження цієї проблеми: дитячий колектив та навколишнє середовище; процес розвитку колективу, його структура; діяльність і спілкування у колективі; внутрішньоколективні стосунки; управління колективом. Мені здається, що за умови обмеження тільки цими напрямиами теорія

колективу мало просунеться вперед. Усі ці напрями мало враховують процеси, що відбуваються сьогодні у суспільному й духовному житті нашого суспільства, у постійному збагаченні й ускладненні духовного світу особистості.

**Мені здається, що слід спробувати створити посібник з теорії колективу для вчителів. У ньому, на мій погляд, треба відобразити усе багатство педагогічної думки першого післяреволюційного десятиліття – теоретичні висновки із багатой практики радянських педагогів, а серед них і А.С.Макаренка. Адже він не є якимось „оазисом” педагогічної думки у безмежній морській пустелі.**

За півстоліття радянської влади на нашій землі розквітло багато талантів – треба з більшою дбайливістю узагальнювати їхню педагогічну мудрість” (виділено нами), – так завершує статтю „Йти вперед” В.О.Сухомлинський, вперше надрукованій повністю в „Рідній школі” (№5 (868). – травень. – 2002). (Стаття не була надрукованою за життя В.О.Сухомлинського

Не можна не відчуту у цій фінальній частині статті, що ім'я А.С.Макаренка не те що згадується в низці (до речі, не названих) педагогів-новаторів, а навпаки, поляризується ніби зумисне за такими художніми образами, як „оазис” у „безмежній морській пустелі”. Навіть згадки немає про те, що він один із перших обґрунтував на теоретико-методичному та організаційному рівнях проблему, пов'язану із теорією колективу та застосуванням її у педагогічній практиці, що він є новатором із новаторів, який заслуговує на те, щоб вирізнити його як педагога, визнаного світовою громадськістю, педагога-класика, а не називати його ім'я як одного із низки співвітчизників.

В.О.Сухомлинський у цей період піднявся на найвищий щабель своєї педагогічної творчості як педагог-дослідник і педагог-публіцист. Саме в ті роки написав він найкращі свої книги, статті, художні твори для дітей, – відзначає О.Дзевєрін у статті бібліографічного характеру „Видатний радянський педагог”, що відкриває перший том п'ятитомника В.О.Сухомлинського.

Серед найважливіших у цей період виділяються такі праці: „Виховання комуністичного ставлення до праці” (1959 р.), „Як ми виховували мужнє покоління”, „Духовний світ школяра”, „Формування комуністичних переконань молодого покоління”, „Праця і моральне виховання”, „Моральний ідеал молодого покоління”, „Виховання особистості в радянській школі” і особливо „Пависька середня школа” та „Серце віддаю дітям” (1969 р.). Остання праця удостоєна першої премії Педагогічного товариства УРСР (1973 р.) і Державної премії УРСР (1970 р.).

Останньою прижиттєвою публікацією В.О.Сухомлинського була стаття, в якій педагог розкриває перед молоддю велику суспільну роль радянської школи – „Слово до учнів” („Правда”, 1 вересня, 1970 р.).

Окремим виданням після смерті педагога вийшли з друку такі праці: „Народження громадянина”, „Методика виховання колективу”, „Мудрая власть коллектива”, „Разговор с молодым директором школы”, „Как воспитать настоящего человека”.

Протягом останнього п'ятиріччя свого життя педагог написав низку праць: „Сто порад молодому учителю”, „Листи до сина”, „Батьківська педагогіка”, **„Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”**.

**Вирішення в педагогічній сфері діяльності такої постаті, як В.О. Сухомлинський, значною мірою позначилося і на сприйнятті представниками педагогічної науки й практики ідей А.С.Макаренка, впровадження яких потребувало глибокого вивчення, осмислення інноваційного (на той час вважалося – новаторського) підходу до їх реалізації.**

Досвід В.О.Сухомлинського, навпаки, ґрунтується на традиційній для радянських умов основі, його погляди були близькі й зрозумілі кожному вчителю, тим більше, що вони систематично висловлювалися на сторінках педагогічної преси, симпозиумах, конференціях та інших масових зібраннях. *Одне слово, проблеми, що розглядаються в цей період, пов'язані із теорією колективу, розвиваються в двох напрямках: традиційного, що сприймається просто, оскільки спрямований на загальноприйнятну структуру діяльності загальноосвітнього закладу, що ґрунтується на класно-урочній системі – у цьому контексті й вирізняються погляди В.О.Сухомлинського; й на основі досвіду Макаренка, що ґрунтується на різновіковому принципі.*

Саме тому в процесі нашого дослідження ми зосереджуємо увагу на постаті В.О.Сухомлинського, прагнучи показати його як прихильника, шанувальника й популяризатора педагогічних ідей А.С.Макаренка.

З'ясовуючи ставлення В.О.Сухомлинського до педагогічних ідей та практичного досвіду А.С.Макаренка, звертаємося насамперед до тієї частини спадщини педагога, що, як би мовити, „перебуває на плаву”. Тобто, до праць, що інтегрувалися в педагогічну класику і є доступними для кожного читача. Це насамперед його п'ятитомник. До нього включені, згідно з поглядом **редакційної колегії, найважливіші праці В.О.Сухомлинського.**

Певні паралелі стосовно діяльності цих двох педагогів обґрунтовує О.Г.Дзеверін – голова редакційної колегії, до складу якої ввійшли

М.М.Грищенко, В.В.Лазаревський, С.П.Заволока, О.В.Киричук, О.П.Савченко, В.З.Смаль (заступник голови), Г.В.Сухомлинська, М.В.Черпінський.

Їх тлумачення ми систематизували так:

- В.О.Сухомлинський не раз посилався на А.С.Макаренка як на одного із найвидатніших педагогів радянської епохи. Він писав зокрема про виняткове теоретичне й практичне значення макаренківської спадщини, про те, що вона є невичерпним джерелом творчості радянських учителів, висловлював глибоку повагу до Макаренка як до свого великого вчителя. „Нашими духовними наставниками є видатні радянські педагоги Н.К.Крупська і А.С.Макаренко, які довели в теорії й на практиці, що гармонійне поєднання інтересів особистості й колективу відкриває перед кожною людиною безмежні перспективи всебічного розвитку і особистостого щастя” (Сухомлинський В.О. Воспитание личности в советской школе. – К.: Рад.шк. – 1965. – С.9).

- Характерним є і таке тлумачення В.О.Сухомлинського: „Ми – продовжувачі й спадкоємці великої справи і всього ідейного багатства Антона Семеновича Макаренка. І марні потуги буржуазних ідеологів знайти якусь щілинку між Макаренком і сучасністю, протиставити сучасне минулому... творчо розвиваючи педагогічні ідеї Антона Семеновича, ми, вчителі, з особливою дбайливістю і бережливістю ставилися до його ідей колективістського виховання і виховання в праці” (Радянська школа. – 1972. – №10. – С.11).

Проте річ не тільки і навіть не стільки в цих та інших подібних висловлюваннях В.О. Сухомлинського, скільки в тому, що він, по суті, на ділі опирався на макаренківські ідеї і досвід. Разом з тим він вважав, що в нових, конкретних історичних умовах, потрібний дальший, творчий розвиток (не зміна, не відкидання, а саме розвиток, збагачення) створеного А.С.Макаренком. Фактично це відповідає й поглядам самого Макаренка, який закликав учителів не зупинятися на досягнутому, **йти вперед**, творити сміливо, з відвагою й відповідальністю шукати **кращих методів виховного впливу** (виділено нами), виявляти винахідливість.

У 1970 р. В.О.Сухомлинський писав, наприклад: не можна успішно втілювати в життя ідеї А.С.Макаренка, ігноруючи нові взаємовідносини школи і соціалістичної сім’ї. І навряд чи треба доводити, що це – справедливо, оскільки нові історичні умови створили ґрунт для того, щоб розглядати виховання в сім’ї і школі як єдину систему „шкільно-сімейного” або „сімейно-шкільного виховання”. Саме з цих категорій виходив В.О.Сухомлинський, висвітлюючи в своїх творах питання шкільної та батьківської

педагогіки. Немає сумніву, що на таку саму позицію став би в наш час і А.С.Макаренко.

- „Ми вважаємо, що лише в колективі особистість дитини може найбільш повно і всебічно розвинути. Колектив не поглинає особистості дитини, а впливає на якість виховання, на його зміст” – ці положення, сформульовані Н.К.Крупською, стали провідними в радянській педагогіці. Виходячи з них, і А.С.Макаренко, і В.О.Сухомлинський розглядали колектив як могутнє знаряддя комуністичного виховання. При цьому Сухомлинський, як і Макаренко, вважав, що колектив – це неодмінно ідейне (ідеологічне, за висловом Макаренка) об’єднання, яке передбачає певну систему взаємозалежностей, співробітництва, взаємодопомоги, вимогливості, дисципліни й відповідальності кожного за всіх і всіх за одного. „Відповідальність людини за людину – це для життя колективу все одно, що цементний розчин для спорудження будинку з цегли: немає розчину – не побудуєш будинок, немає відповідальності людини за людину – немає й колективу” (Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Рад.шк., 1970. – С.182). В.О.Сухомлинський підтримує таку ідею А.С.Макаренка: у школі мають бути не тільки одновікові, а й різновікові колективи учнів. Різновіковим є, насамперед, **загальношкільний учнівський колектив** (виділено нами). „У колективі з різним віком вихованців можуть бути такі ж багаті спільні інтереси, як і в колективі одного віку” (Сухомлинський В.О. Праця і моральне виховання. – К.:Рад.шк., 1962. – С.58).

Починаючи з монографії „Виховання колективізму у школярів” і закінчуючи „Методикою виховання колективу”, В.О.Сухомлинський обґрунтовував життєздатність і доцільність різновікових колективів вихованців (трудова загони та бригади, предметні, технічні, сільськогосподарські, краєзнавчі й інші гуртки за місцем проживання та ін.) (там само).

- Виховання в колективі не виключає індивідуальної роботи з учнями, індивідуального підходу до них. Виховувати особистість через колектив – це, як говорив Макаренко, не означає втискувати її в шаблон, „стригти всіх під один номер”, необхідно створювати умови для того, щоб кожний член колективу розвинув свої індивідуальні позитивні якості.

- Згідно з макаренківським принципом „паралельної дії”, впливаючи на колектив, ми впливаємо водночас на особистість, а впливаючи на особистість, впливаємо на колектив. Тому не можна відкидати так звану „парну педагогіку”, якщо, звичайно, вона зорієнтована на виховання колективіста. Відомо, що сам Макаренко

був неперевершеним майстром „парної педагогіки” – особистого впливу на окремих вихованців. „Якщо осмислити всю його педагогічну діяльність, то стане цілком ясно, що вона є блискучим доказом могутньої сили впливу особи вихователя” (Сухомлинський В.О. Не бійтесь бути ласкавими. Рад. шк., 1968. – №4. – С.47).

За Сухомлинським, безпосередній вплив вихователя на душу вихованця такий самий необхідний і важливий чинник виховання, як і вплив колективу. Фактично в цьому він дотримувався думки А.С.Макаренка, який був певен, що „поряд з колективом треба поставити і майстерність педагога” (А.С.Макаренко. Сочинения Т.5. – М.: изд-во АПН РСФСР, 1958. – С.214).

- Колективна одухотвореність, колективний настрій, колективні переживання – велика сила, але тільки тоді, коли вона поєднується з розумним індивідуальним впливом вихователя, центральної фігури педагогічного процесу. Неправильно, отже, протиставляти впливи колективу і вихователя, а тим самим і абсолютизувати кожний з цих впливів. Іноді, казав А.С.Макаренко, колективний, як і індивідуальний, вплив може бути добрим, іноді – поганим, залежить це від конкретної педагогічної ситуації.

- Загалом же, з погляду В.О.Сухомлинського, виховна роль колективу в сучасних історичних умовах не тільки не зменшується, а навпаки, зростає, інша річ, що „механізми” і колективного, і індивідуального впливів на вихованців мають стати тоншими, складнішими, гармонійнішими.

У зв'язку з цим педагог зосереджував увагу на тому, що було б неправильно зводити суть колективу тільки до організаційних залежностей. Насправді колектив становить складну ідейну, моральну, інтелектуальну, емоційну, організаційну й трудову єдність... (там само, с.43.).

- А.С.Макаренко пов'язував виховання дисципліни, як і весь процес виховної роботи, з принципом: якомога більше вимоги до людини, але водночас і якомога більше поваги до неї. Згідно з цим принципом В.О.Сухомлинський вважав, що у виховання мають бути і повага, і вимогливість, оскільки не можна виховати людину, нічого не „вимагаючи від неї, не формуючи її свідомості, поняття „треба” і „повинен”, „зобов'язаний”, виховання обов'язку й відповідальності перед колективом, народом, суспільством неможливе без високих вимог до особистості. Без розумного вияву волі вихователя, вимог колективу, суспільства виховання перетворилося б у стихію, а слова вихователя – у рожеву водичку, в солоденький сироп абстрактного добра (Сухомлинський В.О. Народження громадянина. К.: Рад.шк., 1970. – С.90).

• В.О. Сухомлинський був прихильником виховання без покарань (зокрема й без тих „моральних” кар, що бувають іноді тяжчими від фізичних). Йому, звичайно, було відоме таке тлумачення А.С.Макаренка в 1928 р.: „Вважаю взагалі, що здійснення будь-якої дисципліни при теперішньому моральному стані суспільства неможливе без покарання” (А.С.Макаренко. Твори.Т.7. – К.: Рад.шк., 1955. – С.360). Але ж „при теперішньому” стані, тобто в кінці двадцятих років!

• Пізніше, в 1937 році, А.С.Макаренко говорив: „Якби школа була в мене в руках, то я б ніяких покарань не застосовував, крім двох: догана і звільнення зі школи... Ніяких інших покарань я собі уявити в масовій школі не можу (А.С.Макаренко. Сочинения Т.5. – М.: изд-во АПН РСФСР, 1958. – С.385). І про сім’ю: „В хорошій сім’ї покарань ніколи не буває, і це найправильніший шлях сімейного виховання” (А.С.Макаренко. Твори.Т.4. – К.: Рад.шк., 1954. – С.364).

• В.О.Сухомлинський ніде й ніколи не вимагав **заборони** негайного скасування покарань (йдеться про зауваження, догани, зниження оцінки за поведінку і навіть виключення зі школи – як крайня міра), але був прихильником того, щоб підносити виховний процес і в школі, і в сім’ї до такого рівня досконалості, при якому „зникне необхідність, потреба в покараннях” (Сухомлинський В.А. Воспитание без наказаний. – Правда. – 1968. – 25 марта).

Як вважає автор автобіографічної статті, В.О.Сухомлинський неухильно керувався настановами Н.К.Крупської і А.С.Макаренка, згідно з якими лише в колективі особистість може якнайповніше і всебічно розвиватися. „Людська особистість – говорив він, – існує, живе, розвивається, розкриває себе тільки в колективі” (Сухомлинський В.А. Воспитание личности в советской школе. –К.: Рад.шк., 1965. – С.5). У результаті він доходить висновку: ”Розгляд узятих у цілому праць видатного педагога нашої сучасності незаперечно засвідчує: **В.О.Сухомлинський був ідейним однимумцем і послідовником А.С.Макаренка**” (Дзевєрін О. Видатний радянський педагог // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори. В 5 т. – Т.1.– С.39).

Згадані вище паралелі можна продовжити на основі праць, що не увійшли до п’ятитомника.

Такий екскурс допоможуть зробити спогади про В.О.Сухомлинського та архівні документи.

„Василь Олександрович підтримував тісні зв’язки з редакцією газети „Радянська освіта”, де я був редактором. У ній надруковано близько 50 його статей. Якось ще в 1966 р. редакція вирішила провести на сторінках газети предметну розмову про культуру педагогічної праці. Надали перше слово В.О.Сухомлинському, оскільки знали, що



він автор надійний, і його статтю редакція отримає вчасно і високої якості. Так і вийшло. Василь Олександрович охоче відгукнувся на пропозицію, надіслав величезний, надзвичайно цікавий матеріал, з якого зробили три публікації. Як виявилось потім, директора Павлівської школи давно хвилювала ця проблема, і він радий був висловити свої думки.

В одному з листів авторові цих рядків (20.10.1966 р.) Василь Олександрович писав: „Зараз я працюю над книгою „Педагогічна культура вчителя”. Думаю опублікувати її в „Радянській школі” років через два” (там само).

На сторінках „Радянської освіти” заслужений учитель УРСР, член-кореспондент АПН СРСР ділиться роздумами про педагогічну культуру вчителя, поділяючи погляди А.С.Макаренка щодо педагогічної майстерності. Ці міркування багато в чому перегукуються з ідеями А.С.Макаренка щодо взаємозв'язку фізичного й духовного розвитку дитини. Пропонуємо окремі фрагменти з них: ”Хочеться сказати вчителям, особливо молодим: пам'ятайте завжди, що дитина з усіма системами і органами її тіла, душею, думками, почуттями – це єдине ціле. Ваше слово – як гострий інструмент хірурга, як паличка диригента, як вогник на виднокрузі серед темної ночі для людини, що заблукала, як цілюща жива вода і як сіль до роз'ятреної рани, ваше слово може і заспокоїти, вселити надію, і вилікувати, і пробудити почуття гордості, – але водночас воно може і боляче вколоти, поранити, роз'ятрити рану, стиснути серце мов залізним лещатами.

У ранньому дитинстві всі системи організму – дихання, кровообігу, травлення, не говорячи вже про центральну і вегетативну нервові системи, – ще тільки формуються, вони надзвичайно вразливі й чутливі. Пам'ятайте, ваше слово впливає на весь організм дитини. Воно не є якоюсь командою, що бездушно виконується мовчазним „споживачем знань”, як здається це окремим вчителям. Воно входить в душу. Торкається серця дитини.

Серця... якби можна було поставити в класі тридцять чи сорок ртутних трубочок і з'єднати ці трубочки з кровоносними судинами, що дають інформацію про кров'яний тиск та інші явища в серці, – на шкалі кожної з цих трубочок ми побачили б цікаві, дивні, а часто і не зовсім приємні речі. У ту хвилину, коли вчитель, розкричавшись, втративши владу над собою, викликає до столу ледачого, на його думку учня, погрожує розповісти все батькам, записує до щоденника, – на шкалі цього вбитого горем хлопчика ми побачили б різке, раптове підвищення тиску. Серце дитини тремтить, мов спіймана пташка. Руки й ноги то палають, то стають холодними, як крижини.

Таку ж картину ми помітили б на шкалах багатьох ртутних трубочок. І в ту хвилину, коли вчитель дає контрольну роботу, а в класі сім-вісім дітей, які не зрозуміли добре матеріалу, не підготовлені до контрольної. Різко підстрибнули б ртутні стовпчики навіть тоді, коли вчитель, розкривши класний журнал, пробігає очима по списку і ніяк не може вирішити: кого ж викликати?

Уявіть собі, що ця картина повторюється день у день: дитяче серце то тремтить від напруження, передаючи напруження і надмірну збудливість до всіх органів і систем, то розслаблюється... Важко уявити, до яких згубних наслідків приводить це тих малят, в яких серце і вся кровоносна система і без того надмірно вразливі. Де вже тут говорити про високу успішність цих дітей, їх серце на уроці – мов туго натягнута струна, у клітинах кори півкуль головного мозку завжди надмірне збудження, що кінець кінцем може привести до ослаблення розумових здібностей.

Помітили б ми на наших уявних ртутних трубочках і ще інше явище: десь у третьому, а інколи вже й другому класі рівень ртуті на окремих трубочках ніколи не підвищується. Скільки б не кричав учитель, скільки б не страхав викликом батька чи матері, школяр залишається незворушним. Це також грізне явище, воно майже завжди свідчить, що в дитини вже притупилося відчуття власної гідності, виникла своєрідна „емоційна товстошкірість”, байдужість... (В.О.Сухомлинський. Ртутні стовпчики. Роздуми про педагогічну культуру. Радянська освіта. – 1966. – 24 грудня).

Перегукуються ідеї В.О.Сухомлинського з ідеями А.С.Макаренка і щодо проблеми вивчення учнів. Він вважав, що знати дитину і дитинство – це, насамперед, глибоко розуміти суть суперечливих явищ, осмислювати їх вплив на духовний світ учня, на його розумовий розвиток, на процес оволодіння знаннями, формування світогляду і життєвого ідеалу. „Завдання наше полягає нині в тому, щоб не продовжувати періоду психологічної зрілості, – вважав він, – не розтягувати шкільні роки, а навпаки, по можливості скорочувати цей період”.

В.О.Сухомлинський є також послідовником А.С.Макаренка в справі пропаганди народних традицій. „Що ми залишаємо у серцях своїх синів, батьки, давайте частіше ставити самим собі це питання. Будемо залишати в серцях своїх синів моральні цінності, створені, добуті, вистраждані трудовим народом за його багатовікову історію, за століття його боротьби, що стверджує високу гідність Людини” (В.О.Сухомлинський. Батьківська педагогіка. – К.,1978. – С.139).

Народна педагогіка, на думку В.О.Сухомлинського, є зосередженням високих вічних людських ідеалів і мудрих простих

засобів їх досягнення. „Про народну педагогіку, – пише він, – ніхто до цих пір серйозно не думав, і, мабуть, це спричинило багато шкоди педагогіці. Я переконаний, що народна педагогіка – це зосередження духовного життя, характеру, обличчя народу” (В.О.Сухомлинський. Батьківська педагогіка. – К.: 1972. – 20 грудня).

Співставляючи підходи до народно-педагогічних традицій двох відомих педагогів-практиків – А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського, ми доходимо висновку, що вони обидва високо оцінювали її посправжньому, творчо, виходячи із вимог часу. В умовах післявоєнної розрухи А.С.Макаренко взяв на озброєння в першу чергу той бік народної педагогіки, який ставить людину в активну життєву позицію, організовує, дисциплінує.

В.О.Сухомлинський, чия педагогічна творчість розвивалася у період боротьби за гармонійно розвинуту особистість, особливу увагу звернув на постичне обрамлення народної педагогіки. Якщо в системі виховання А.С.Макаренка праця – необхідність, оскільки на порядку дня стояло правило: „Хто не працює, той не їсть”, то для В.О.Сухомлинського праця – потреба, „єдиний вірний шлях, який веде людину до вершини, з якої відкривається захоплюючий шлях до щастя і нових вершин” (В.О.Сухомлинський Батьківська педагогіка. – К.: 1972. – 20 грудня. – С.78).

В.О.Сухомлинський надавав особливого значення принципу природовідповідності. Введення нових предметів, збільшення навантаження в школі має відбуватися у відповідності до періоду фізичної зрілості. „А відмовитися від поступового введення до програм середньої школи все нових і нових знань нам ніяк не можна, бо наука нестерпно розвивається.

Треба знайти такі методи засвоєння цих знань, щоб вони „вкладалися у свідомість людини у відведений самою природою період – в ті роки, коли організм росте, формується, справитися з цим завданням можна тільки глибоко знаючи дитину і дитинство, розуміючи ті складові процеси, які характеризують фізичний і психічний розвиток учня. Можливості людського розуму невичерпні, педагогіка ще тільки, можна сказати, навпомацки наближається до розуміння суті процесів, які відбуваються в дитячій голові... (В.О.Сухомлинський. Не „гальмуйте” дитинства. Роздуми про педагогічну культуру. Радянська освіта. –1966. – №100. – 24 грудня.– С.4).

Можливо, хтось із старшого покоління читачів, які уважно стежать за літературним і культурним життям країни, пам’ятає, з якою силою переконання Сухомлинський зі сторінок „Літературної газети” проголошував „Вижу человека!”. Він надавав великого значення цій

публікації: „Чи читали ви в „Литературной газете” за 27.09. мою статтю?” (йдеться про статтю В.О.Сухомлинського „Вижу человека” // Литературная газета. – 1967. – №39 (3127) – 27 сентября. – С.12-13) – запитував у листі від 10 жовтня 1967 року, – згадує Д.П.Маргуліс (науковий співробітник НДІ педагогіки УРСР). А потім йдуть слова, які не можна читати без душевного трепету, надзвичайно вагомі для характеристики життєвої позиції педагога: „За будь-яких обставин я буду стояти прямо!” І тут-таки: „Горизонтальна лінія – лінія змії, – писав Джон Рід. – Людина – вертикальна”. За цими рядками – драматичний підтекст, упевненість у своїй правоті, у всьому, що виношене безсонними ночами, у той же нелегкий час його звинувачували у багатьох смертних гріхах, у тому числі – в ігноруванні вчення А.С.Макаренка про колектив. Деякі бачили в статті самі лише розходження в поглядах двох видатних педагогів, навіть протиставляли їхні позиції”. То ж звернемося до сторінок цієї праці.

Стаття відкривається під рубрикою „Дитячий колектив – головний вихователь особистості...” Чи так це? Чи потрібно карати дітей? – над цими питаннями розмірковує В.О.Сухомлинський.

Вихідними в контексті міркувань педагога є незадоволення щодо положень, висловлених у постанові ЦК партії, про посилення ролі суспільних наук в комуністичному будівництві: „... мене, педагога, особливо схвилювали слова: колектив і особистість. Час вимагає глибоко дослідити надзвичайно тонкий і складний зв’язок між цим двома поняттями. Тридцять три роки педагогічної праці дають мені право стверджувати: проблема взаємовідносин особистості так, як вона вирішується нині в педагогіці, містить багато незрозумілого, інколи примітивного, навіть закостенілого. Спробую розібратися в тому, що мене найбільше бентежить”. Читач не може не відчувати безапеляційного тону, що засвідчує беззаперечну впевненість у істинності власних суджень.

Це підсилюють такі рядки: „Досить поширена теза: „Колектив – вихователь особистості...” У педагогіці вона, можна сказати, стала хрестоматійною. І не дай боже, хоча б крапельку засумніватися в цьому – в той же час знайдуться охочі проголосити вас еретиком й піддати „анафемі”...

Чи не занадто сміливий виклик?...

По-перше, автор статті суперечить положенням ЦК партії, по-друге, виступає проти теоретичних засад тогочасної педагогічної науки. Проблема колективу, про що вже йшлося, в цей період була основоположною, а по-третє, відчувається зневажливе ставлення до самої проблеми колективу в такому тлумаченні, як вона пропагується. Ідея, як відомо, належить А.С.Макаренку.

Із зміною соціальних формацій суперечливі погляди дуже часто вважаються пріоритетними, а особа, яка їх висловлює – основоположником ідей. У цьому є певна логіка, але небезпечним явищем є сліпе перенесення поглядів, що вважалися прогресивними, не піддавши їх глибокому аналізу, осмисленню або навіть переосмисленню.

Як на наш погляд, у постанові ЦК КПРС теза звучить прагматично. Вона спонукає педагогічну науку до глибокого вивчення проблеми, пов'язаної з колективом і особистістю. Вбачати в цьому якийсь негатив, що викликає незадоволення, може людина, яка повністю переконана в тому, що їй немає потреби вникати в ці проблеми, оскільки вона дійшла рівня обізнаності, який можна вважати завершальним.

Процес вивчення в науці не має меж. І тут, як підтверджує її практичний досвід автора, важливий компроміс. Заради чого? Насамперед, заради того, аби зберегти власну ідею, не ризикувати нею в умовах, коли вона ще не сприймається, оскільки не розуміється, а по-друге, діяти за законом самозбереження, що ґрунтується безпосередньо на толерантності. Саме ця якість, як засвідчує історичний аналіз, не супроводжувала наукових полемік. Це призводило або до знищення, або самознищення як ідей, так і їх носіїв чи популяризаторів.

Проблема шкільного колективу, внутрішньокolleктивних стосунків, різнобічної його діяльності, його впливу на розвиток та виховання дитини завжди була актуальною. Результат насамперед залежить від того, як він побудований. Висловлюючись образно, **колектив – це скелет, основа, на якій нанизано все, що входить до живого організму. Як і в людини (органічна система), так і в будь-якому іншому організмі – індивідуальному чи узагальненому – міць, сила, рівень діяльності цього організму залежить від стрижня або, в прямому розумінні слова – хребта. Всі хвороби пов'язані із його станом.**

Аналогічне тлумачення поширюється на суспільство. Від того, як воно буде структуровано, у який спосіб у ньому виокремлено різного характеру об'єднання, у такий же спосіб розвиваються внутрішньодержавні й міжнародні стосунки. В.О.Сухомлинський у статті мислить по-іншому: *„Якби це було так, якою б простою й нескладною вважалася б справа виховання. Якби взагалі в ньому було щось головне, єдино важливе... На щастя (не так жаль, а саме – на щастя) у важкому й болісному, творчому й радісному цьому процесі усе головне, – розвиває свою думку автор статті. – На ходу й інший педагогічний постулат: колектив – перша мета виховання. Повіривши в нього, ми якось перестали помічати, що в нашій практиці за*

колективом інколи перестали бачити людину". Тут не можна не погодитися із В.О.Сухомлинським, оскільки дійсно гонитва за модними фразами, варіантами різних моделей часто призводить до негативних результатів. Окрім цього, за загальним не зразу ж бачиться часткове.

„Колектив – це не арифметична сума особистостей, не безлика маса. Колектив – це безперервне моральне взаємозбагачення. Це передача один одному духовних цінностей, і в той же час поглиблення власної неповторності. Це постійний взаємовимір свого духовного світу з високими критеріями моральності, справедливості й добра, нетерпимості й непримиренності до зла.

У житті школи є факти, які закликають: не забувайте, що людина – не слухняне „колесо” у заведеному механізмі. Весь наш лад, усі прогресивні тенденції, що здійснюються зараз в економічному й суспільному житті, розвивають у дітях високе почуття самоповаги. Людина – найвеличніша цінність, людина – найвище всього – це переконання глибоко проникло в свідомість радянських дітей. І якщо педагог не помічає цього в істоті, яку він вирощує, то колектив „втрачає свою силу”, – продовжує полемізувати Сухомлинський.

„А як же ту істоту помітити, якщо не включити її в колективну діяльність?” – виникає запитання.

Василя Олександровича дуже непокоїло, що у школах недостатньо дбають про впровадження ідей і системи А.С.Макаренка в практику навчально-виховної роботи. Ці тривоги знайшли відображення у листах: „У Москві, в Академії, була важлива нарада, на якій обговорювалися проблеми творчого розвитку ідей А.С.Макаренка. Невтішні підсумки”, – повідомляє він у листі Д.П.Маргулісу, датованому 5 січня 1967 р. Ділився також своїми спостереженнями: догматичне ставлення до спадщини А.С.Макаренка „по суті, затримує розвиток теорії виховання...”.

(Маргуліс Д.П. Поборник добра, краси і правди // Спогади про Сухомлинського / Упоряд. С.П.Заволока. – К.: Рад. Шк., 1990. – С.195-196).

Тоді ж Сухомлинський вирішив сам приступити до розроблення шляхів реалізації педагогічної теорії Макаренка в нових історичних умовах. „Думаю взятися за цю абсолютно нову тему”, – повідомляє він у листі від 1966 року. Вже сформульована і тема задуманої дискусійної статті – про її принципове значення свідчить сама назва: „У чому сутність творчого розвитку системи Макаренка” (там само, с.195).

Наступні рядки листів засвідчують, що В.О.Сухомлинський боляче сприймав звинувачення його в тому, що він не поділяв поглядів та практичного досвіду Макаренка. „А для мене Макаренко – святиня.

Якщо вдуматися, головне в його системі – виховання гармонійно розвиненої особистості. І колектив у Макаренка саме для цього призначений. Життя колективу можливе тільки в житті і діяльності розвинених, яскраво виражених індивідуальностей”, – висловлює свою думку під час співбесіди з П.Д. Зеленгуром („Мої зустрічі з Сухомлинським”; там само, с.202).

„...У період створення музею В.О.Сухомлинського особливо цікаво було працювати в його бібліотеці: читати на полях його книг олівцем зроблені зауваження, власні думки, підкреслені рядки й абзаци. Наприклад, у „Книзі для батьків” А.С.Макаренка на с.395 Василь Олександрович помітив: 1) потреба в праці – духовна потреба; 2) творчість. Людина вже в дитинстві створює цінності. Майструє” – згадує старший викладач Оренбурзького педінституту В.Ф.Риндак („У спогадах він завжди з нами”; там само, с.217).

Наступний спогад: „Найпліднішим був мій зв'язок з ним, коли я став директором єдиного в країні Державного педагогічно-меморіального музею А.С.Макаренка (1966-1970 рр.). Вітаючи мене з цієї нагоди, Василь Олександрович зазначив, що пропагувати спадщину А.С.Макаренка доцільно на основі тісного зв'язку з навчально-виховною роботою в школі. Він сам не раз підкреслював, що в Павлівській школі творчо впроваджуються ідеї видатного педагога. Коли в наш музей приїхали кореспонденти берлінського журналу „Фюр діх” і попросили назвати, в якій школі успішно застосовується педагогічна система А.С.Макаренка, я назвав Павлівську. І зарубіжним гостям під час екскурсії по школі Василь Олександрович показав, як, враховуючи вчення А.С.Макаренка, його педагогічний колектив здійснює політичне, трудове і моральне виховання. При цьому він зробив наголос на висловлюванні А.С.Макаренка про те, що праця без політичного і морального виховання є нейтральним процесом.

В одній із бесід зі мною Василь Олександрович на адресу А.С.Макаренка висловив таку фразу; „Він випромінював світло”. Всією душею люблячи Антона Семеновича, директор Павлівської школи шукав нові шляхи застосування його ідей.

*Коли В.О.Сухомлинський входив до музею А.С.Макаренка, то говорив „Здрастуй, батьку. Вчителю мій”.* Останній раз він був у нашому музеї у березні 1968 року. Тоді він приїжджав до Кременчука на республіканську науково-практичну конференцію, присвячену 80-річчю з дня народження А.С.Макаренка, на якій виступав з доповіддю „А.С.Макаренко і наш досвід виховання особистості в колективі”. Запам'яталися слова В.О.Сухомлинського: „Невичерпне ідейне багатство системи Антона Семеновича Макаренка. І найкращим

нерукотворним пам'ятником нашому учителеві є втілення його ідей у повсякденну нашу педагогічну працю”, – згадує **П.Г.Лисенко** (Лисенко П.Г. Він випромінював світло. – Там само, с.92-93).

Пропонуємо фрагмент із виступу (подається в перекладі з російської мови).

*„Дорогі друзі!*

*Ми, вчителі, які приїхали сюди з інших областей, заздримо доброю заздрістю вам, полтавським учителям, полтавчанам, за те, що на вашій, на полтавській землі, проводиться ця хвилююча і незабутня для нас ювілейна сесія.*

*Дорогі товариші! Ми – продовжувачі і послідовники великої справи і всього ідейного багатства Антона Семеновича Макаренка. І марні потуги буржуазних ідеологів знайти будь-яку щілину між Макаренком і сучасністю, протиставити справжнє минулому. Для нашого педагогічного колективу Антон Семенович Макаренко і його шановні сподвижники, яких ми вітаємо тут сьогодні, і його шановні вихованці, яких ми також вітаємо тут, – це вчителі й живі наші сучасники.*

*Невечернє ідейне багатство педагогічної системи Антона Семеновича. І найкращим нерукотворним пам'ятником нашому видатному вчителю є втілення його ідей у повсякденній нашій педагогічній праці. Творчо розвиваючи педагогічні ідеї Антона Семеновича Макаренка, ми, вчителі, з особливою турботою ставимося до його ідей колективістського виховання і виховання в праці.*

*Багаторічний досвід нашого педагогічного колективу переконує, що всебічний розвиток особистості в колективі досягається лише за умови, коли об'єднуються труд і колектив. Найбільшою виховною силою є колектив, в основі якого лежить труд, тобто трудовий колектив. І своє виховне завдання ми вбачаємо в тому, щоб кожний колектив був насамперед трудовим колективом. Ми переконані, що трудові колективи є особливо важливим засобом виховання й розкриття, вираження особистості. Йдеться про трудові, матеріальні відносини, про матеріальне вираження таких понять, як відповідальність, керівництво, підкорення, взаємодопомога, співробітництво, обмін думками й досвідом. Всі слова про почуття відповідальності залишаються, можна сказати, дитячою балаканиною, якщо немає відповідальності трудової, якщо немає відповідальності за матеріальні цінності і загальної, спільної праці..*

*...Я розповім трохи із досвіду своєї школи і вважаю, що вся ця робота є подальшим розвитком праць і ідей нашого великого вчителя Антона Семеновича Макаренка.*



*Піонерська організація нашої школи має бригаду малої механізації (виділено нами). Це машини і механізми, що використовуються в роботі на шкільній навчально-дослідній ділянці, а також у дитячих політехнічних гуртках...*

*...Завдяки десяткам таких зв'язків, взаємозалежності матеріальної у піонерів виховується зрілість думки, а це найголовніше, на наш погляд. Щоб діти не відчували себе дітьми до 18-літнього віку, а то, коли вони відчують себе дітьми до 18 років, вони тоді пишуть, як пташенята, за умови найменшої трудності...*

*...Якби не господарські, матеріальні відносини, створені бригадою юних механізаторів, ми взагалі б не мали права говорити про існування шкільного колективу, тому що в основі шкільного колективу повинен бути труд (Сухомлинський В.А. Неисчерпаемое богатство педагогических идей А.С.Макаренко // Школа и производство. – 1988. – №1. – С.4-5).*

*„Одного разу, – згадує І.Г.Ткаченко – я був свідком розмови В.О.Сухомлинського з директором Новопраської середньої школи, заслуженим учителем УРСР Ф.Оксаничем. Вона стосувалася одного з основних принципів виховання, сформульованих А.С.Макаренком. „Застосовуючи у своїй практиці принцип виховання пошани і вимогливості у вихованні, – говорив В.О.Сухомлинський, – я переконався в його виховній ефективності за умови, якщо не порушується діалектична єдність вимоги до особистості в поєднанні з пошаною до неї, і навпаки. Оскільки цей принцип вихователя застосовує в конкретній обстановці і до конкретного учня, то співвідношення пошани і вимог завжди є конкретним і визначається самим вихователем. Від його досвіду і майстерності, уміння аналізувати конкретну виховну ситуацію і залежить зрештою не тільки саме співвідношення вимоги і пошани до певного учня з урахуванням його психічного складу, темпераменту, морального досвіду, а й результати виховного впливу. При цьому незмінним залишається те, що в одному випадку вихователь іде від пошани до вимоги, а в іншому, навпаки, – від вимоги до пошани особи вихованця. Я, особисто, – наголосив Василь Олександрович, – не схвалюю діяльності тих учителів, які в принципі виховання, сформульованого А.С.Макаренком, вбачають тільки вимогливості, відриваючи його від пошани до людини, її духовного багатства, оскільки це суперечить самій суті демократизму нашого суспільства” (І.Г.Ткаченко. В.О. Сухомлинський у моєму житті. Спогади про Сухомлинського. Упоряд. С.П. Заволока. – К.: Рад. школа, – 1990. – С. 11).*

Але чи були все ж таки якісь розходження між Сухомлинським і ідеями А.С.Макаренка, що не залежали від різних історичних умов, у яких розгорталася діяльність кожного із них?

Якщо ж звернутися до аналогій, запропонованих О.Г.Дзеверіним, то складається враження, що В.О.Сухомлинський є справжнім послідовником А.С.Макаренка і новатором, який прагне застосувати їх у нових соціально-економічних умовах. На цій позиції ґрунтуються й погляди систематиків праць В.О.Сухомлинського.

„Відповідь може бути тільки одна: **не було** таких розходжень, оскільки виходили обидва вони зі спільної мети, обґрунтовували єдині завдання, принципи й методи виховання”, – впевнено виголошує цю позицію О.Дзеверін. (Дзеверін О. Видатний радянський педагог // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т.1. – К.: Рад школа, 1976.– С.39).

Тому переважна більшість педагогів, яка сформувалася на ґрунті педагогічної класики, завжди була переконана, що В.О.Сухомлинський є щирим прихильником педагогічних ідей А.С.Макаренка, хоча й вирізнявся власними поглядами й теоретико-методичною платформою. І раптом стаття, *вміщена в журналі „Рідна школа” (2002. – №5 (868). – С.11-16,) сіє низку сумнівів.* „Іти вперед!” – стаття В.О.Сухомлинського, що з певних, можна сказати, невідомих причин, з'явилася на світ в умовах сьогодення, – звучить як крилатий вислів, що спонукає до творчого самовдосконалення і, окрім цього, тонко відмежовує, антиполяризує педагогічну спадщину А.С.Макаренка. Важко в це повірити, але стаття констатує це, супроводжуючи міркування певним фактологічним матеріалом.

Стрижневою проблемою статті є взаємозв'язок теорії і практики. В.О.Сухомлинський гостро засуджує розрив між цими двома компонентами педагогічної системи, боляче сприймаючи цю, як він називає „унікальну ілюстративність”. Коли вчитуєшся в перші рядки статті, то щиро погоджуєшся із педагогом, оскільки формалізм у педагогічній практиці, на чому він зосереджує особливу увагу, існує й понині. Він, як висловлюється автор статті, „... породжує жахливе явище: у педагогічну творчість проникає мода...”, у нинішніх умовах це називається модернізацією освітньо-виховного процесу за рахунок інноваційних підходів та впровадження інноваційних технологій. Їх варіативність така багатогранна, що за рахунок такої модернізації часто вихлюпується суттєве – набутий власний досвід, система, що налагоджувалася й відпрацьовувалася поколіннями досвідчених педагогів. Зрозумілим є те, що В.О.Сухомлинський вболіває про педагогічну творчість, що дійсно, долучаючись до педагогічної майстерності, творить чудеса. Здавалося б, що саме про них і буде писати В.О.Сухомлинський, продовжить міркувати своєю чудовою образною барвистою, насиченою народним колоритом, мовою, але він довго обґрунтовує

питання, пов'язані з застарілістю досвіду. Починає з того, що „механічне пересадження досвіду компрометує і передовий досвід, і ті зерна педагогічної теорії, що з нього народжуються...”, далі з'ясовує проблему довголіття педагогічної теорії, вважаючи, що вона „живе в досвіді до тих пір, доки збагачується життям, удосконалюється, й життя шліфує у ній нові грані й відкидає **застаріле**” ...(виділено нами), висловлює свою любов до Макаренка й різко перериває своє оспівдання тим, що „...починає помічати й усвідомлювати, що окремі його теоретичні положення **застаріли**” (виділено нами) й були помилковими уже тоді, у час становлення цієї унікальної системи тощо. І вже, здавалося б, що ось-ось перейде до ґрунтовного аналізу застарілих аспектів, як тут обурюється, що „...ім'я Макаренка перетворюють на якусь ікону”, з чим він ніколи сам би не згодився. Одне слово, важко зразу зрозуміти, проти кого і проти чого виступає В.О.Сухомлинський: чи проти радянської дійсності, що дозволяє бездумне використання спадщини А.С.Макаренка, чи все ж таки прагне зробити її глибокий аналіз і вирізнити ті, як він вважає, **застарілі компоненти в його досвіді**. Він ніби перед кимось оправдовується, чи перед самим собою, оскільки „...якщо разом з істиною відкрились і помилки, то такою є діалектика педагогічної діяльності”. І разом з тим, висловлюючись про педагогічну творчість, В.О.Сухомлинський оперує майже тими ж постулатами, що й А.С.Макаренко.

Порівнюємо: у *В.О.Сухомлинського*: „Розрив між теорією і практикою призводить до формального „перенесення досвіду”, „...механічне, бездумне втілення теоретичного положення у факт практичного досвіду – з єдиною метою довести істинність цього положення – призводить до спустошення живої думки вчителя, перетворює його на байдужого ремісника, вихолощує з нашої педагогічної праці серцевину, її душу ... тощо”; у *Макаренка* (до речі, хочеться зауважити, що його міркування глибші, це міркування старійшини, який синтезував у собі досвід мислення, яким оперували багато мудрих учених): „Процеси протікання й поглиблення досвіду, звичайно, не можуть бути вільними від помилок. Потрібне дуже обережне, суто діалектичне ставлення до помилок, тому що дуже часто те, що здається помилкою, за умови терпеливішої перевірки виявляється корисним чинником. Але така перевірка вимагає обов'язково педагогічної техніки, широкої педагогічної майстерності, високої кваліфікації!” (Макаренко А.С. Педагогическая логика // Пед. соч. в 8-ми т. –Т.1. / Сост. Л.Ю.Гардин, А.А.Фролов. – М.: Педагогіка, 1983. – С.486). А.С.Макаренко також з великою повагою ставиться до педагогічного досвіду. „Збереження цінних дослідних вогнищ, повага

до їх знахідок можуть нашу молоду логіку втілити в чітких формах педагогічної техніки...” (Там само).

Окрім цього, Макаренко дуже сміливо виступає проти представників науки – носіїв педагогічної теорії: *„Біда в тому, – пише він, – що наша практична виховна робота вся складається із проблем ...Але цими якраз проблемами наша теорія і наша література зовсім не займаються чи займаються дуже мало. Чому це відбувається? Чому те, що для практиків становить головне питання, не становить жодного питання в теорії? Адже, якщо в практичній медицині питання про лікування раку одне із головних, то таке ж воно і в медичній теорії. У педагогіці ж наше головне питання не є ні головним, ні другорядним: взагалі ніяким у педагогічній теорії”* (Макаренко А.С. О некоторых проблемах теории и практики. – Т.1. – С.83 – 84).

Так само, як і В.Сухомлинського, А.С.Макаренка хвилював процес підготовки майбутнього вчителя. Правда, перший негатив у цьому контексті пов'язує із „догматичним підходом до теоретичних положень А.С.Макаренка”, вважаючи, що багато мислячих студентів, які вступають до педагогічного вузу за покликанням (передусім під впливом майстра-педагога, який навчав їх у школі), остаточно розчарувались у педагогічній теорії (як на наш погляд, вона взагалі ніколи не ґрунтувалася на теоретичних концепціях А.С.Макаренка, оскільки вони й понині ще остаточно не осмислені), то А.С.Макаренко огріхи, пов'язані із підготовкою вчителя, шукає в загальнопедагогічній системі, наголошуючи на тому, *„що наші педагогічні заклади повинні давати добре підготовлених, грамотних педагогів – техніків”* (Педагогическая логика. –Т.1. –С.182), оскільки в практику вливаються нові люди, які *„тільки що закінчили вуз, тільки що оволоділи педагогічною теорією, і вони нам не приносять нічого потрібного, жодного нового струменю не вливають у наші застійні річки. Протягом двох–трьох років вони на наших очах забувають цю саму теорію ...”* (О некоторых проблемах теории и практики –Т.1. – С. 83–84).

І все ж таки, про які застарілі компоненти в системі А.С.Макаренка йдеться в статті В.О.Сухомлинського?

По-перше, – це **соціальний компонент**, згідно з міркуваннями В.О.Сухомлинського, він „у педагогіці вип'ячувався в ті дні особливо яскраво”, і це, на його погляд, призвело А.С.Макаренка до деяких помилкових тлумачень, до соціологічного „анкетування” низки педагогічних проблем.

Характеризуючи педагогіку першого пореволюційного десятиліття, В.О.Сухомлинський акцентує увагу на „справжньому

зв'язку теоретичних положень шкільного виховання з філософією і соціологією”, вважаючи, що „теоретична педагогіка того часу всіляко підкреслювала, що найвищою метою виховання є людина”, але згодом „...за колективом перестали бачити людину”, оскільки на педагогічну тканину почали нашаровуватися філософські та соціологічні істини – істини дуже хороші, правильні...”, які, на погляд В.О.Сухомлинського, нічого спільного з вихованням не мали або мали до нього дуже опосередкований стосунок. На цій основі, на погляд В.О.Сухомлинського, ґрунтується сутність діяльності колективу, що, увібравши функції суспільства, міцно закріпилася в шкільній практиці, і це призвело до того, що „тільки в колективі” стало якимось заклинанням. Звідси випливає, за В.О.Сухомлинським, наступний **компонент**, що вважається **застарілим**: помилкові тлумачення щодо виховної функції колективу. До уваги береться те, що „колектив має свої органи, що там є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо нічого цього немає, то нема і колективу, а є лише натовп або збіговисько”. Дійсно, в радянській педагогіці увага зосереджувалася на аналогічних тлумаченнях колективу. Окрім цього, Макаренкові приписували лише прихильність до колективного виховання і нехтування конкретною індивідуальністю. Саме на цьому зосереджена увага в статті В.О.Сухомлинського. Невже й справді він не міг зрозуміти того, що теорія, в тому числі й педагогічна, не може існувати поза філософією, соціологією і спорідненими з ними науками? Адже на їх основі вирізняються методологічні підходи – підґрунтя, на основі якого розвивається будь-яка наука.

Макаренкознавці радянської педагогіки дійшли того висновку, що А.С.Макаренко не належав ні до представників природовідповідного підходу в педагогіці, ні до напрямку, що ґрунтується на соціальній основі. Але ніби зупинилися на вислові Макаренка, що „...*всі новітні праці*” *йдуть у напрямку, „щоб нашого виховання розкласти на безліч складових частин, усі ці частини назвати і занумерувати, побудувати у визначену систему і ... не знати, що робити далі”* (Т.8 – 14). А офіційна педагогіка зосередила увагу лише на колективі, його структурі, намагаючись прилаштувати модель колективу, програмовану А.С.Макаренком, до умов школи, не враховуючи найважливішого *принципу*, за яким його колектив формувався – **різновіковості**. Без цього важливого механізму ідеї Макаренка, пов'язані із проблемою колективу, дійсно не вписувалися в шкільну практику й фігурували лише одні цитати з його творів і деякі постулати, а в педагогічній практиці фрагментальне сприймалося як система. З певних причин залишилося поза увагою радянської

педагогіки тлумачення колективу, яке А.С.Макаренко дає. Соціальним принципом Макаренко вважав „...лише такий, який визначає об'єднання людей, виходячи із принципової позиції **світової єдності трудового людства** (виділено нами), єдності практично вираженої, не декларативно, а в найреальніших формах людського співжиття, діяльності” (Т.1, С.175). Саме на цій основі він обґрунтовує і характерні особливості колективу у вужчому розумінні, вважаючи, що тільки через великий колектив, коли його інтереси впливають не з простого єднання, а з **більш глибокого і соціального синтезу** (виділено нами) можливий перехід до широкого політичного виховання.

Не зумівши дійти до першооснови поглядів А.С.Макаренка, представники радянської педагогіки, зокрема лабораторії „Колектив і особистість” чомусь заплушили очі на наступну каркасну основу побудови колективу, пов'язану з індивідуалізацією особистості, що, синтезувавшись із попередньою, є не „гвинтиком” у співвідношенні з першим, а важелем, що його рухає, як, наприклад, співвідносяться між собою Людина і Світ. Саме на цій основі ґрунтуються погляди А.С.Макаренка. У вужчому плані ці важливі системи синтезуються як „людина внутрішня” і „людина зовнішня”, тобто **природовідповідна – біологічна істота і соціальна**, якій характерна її зовнішня структура. На основі цього синтезу Макаренко й запропонував орієнтовну програму особистості: „Я під цілями виховання розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, і геть усю картину людської особи; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особи, до якої ми повинні прагнути” (Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад.шк., 1990. – С.150). Тобто А.С.Макаренко зупинився на позиції **синтезу в педагогічній науці, на системному підході до вивчення і виховання людини** (органічна система). „Виховання, – вважав він, – повинно спрямовуватися **однією системою законів, подібних до природних законів** (виділено нами). (Т1– 2). На такому рівні А.С.Макаренко міркує у першому томі праць (1920 р.), що засвідчує про те, що ніяка політика радянщини не могла вплинути на його погляди (**не встигла**), у цей же період він обґрунтовує проблеми методологічного характеру. Його погляди перегукуються із теоретичними положеннями, якими він оволодівав ще в дорадянський період. Вони співвідносні з думками В.Соловйова, всесвітньо відомого філософа, про „...єдність вищого починання з вільною множинністю приватних форм і елементів, творячи в такий спосіб **цілість**”

загальнолюдського організму...” (виділено нами), ідеєю єдиного природного закону Дж. Локка, що діє і в природі, і в людині, і в суспільстві, і в державі. Безперечно, наукові позиції слугували синтетичному погляду А.С.Макаренка щодо педагогіки як науки. Доречно звернутися до таких міркувань Макаренка: „*Нам потрібно вчитися у великих систематиків природознавства насамперед їх ерудиції, по-друге, їх поваги до реальних явищ... І, що особливо важливо: і в природі, і в суспільстві протікають процеси і еволюційні, і революційні, систематика суцільних групувань розвивається і змінюється*” (Т.1, С.174). То чи можна засуджувати А.С.Макаренка за те, що саме на такій філософсько–соціологічній основі програмував структуру й діяльність свого колективу? Виробничі стосунки в ньому – це стосунки економічні, без яких неможливий ні соціальний прогрес, ні індивідуальний розвиток конкретної особи.

Так що поступово помилки А.С.Макаренка, виокремлені в статті В.О.Сухомлинського, стають його власними помилками, що характеризують неглибокість обізнаності педагога із суто теоретичними поглядами А.С.Макаренка. Ще більше це підтверджують його критичні зауваження щодо „парної педагогіки”, яку він знову-таки пов’язує із структурою колективу.

А.С.Макаренко дійсно засуджував педагогіку парного впливу, вважаючи її як таку, що не здатна розв’язувати проблеми активізації пізнавальних сил дитини, оскільки вона спирається на односторонність впливу, на педагогічний лібералізм або авторитарність, на вербалізм або індивідуалізм. На цій проблемі зосереджує увагу в цей період **Ф.І.Науменко** (Львівський університет) у статті „*А.С.Макаренко як дидакт*” (Радянська школа. – 1967. – №3. – С. 26-29). Автор статті вносить свій коректив у суперечки щодо цього питання, вважаючи, що А.С.Макаренко цілком справедливо сприймає навчання й виховання єдиним дидактично організованим процесом злиття особистого досвіду з суспільним процесом. На такій позиції ґрунтуються погляди **С.М’ягченкова**, які випливають із сучасних для того періоду умов: він зауважував, що як учень, так і його позиція в педагогічному процесі докорінно змінилися. Раніше між учителем і учнем „...не було посередників. Слово вчителя в класі вкладалося міцним і останнім каменем віри... Тепер між нами широка мережа інформації з різноголоссям думок, поглядів, якісною строкатістю” (С.Мягченков. Власть педагога, изд. „Известия”. – 1967. – №10]. Вчителеві іноді доводиться у впливі на дітей змагатися з кіно, радіо, телепередачами, за допомогою яких вони щоденно спілкуються з наукою і технікою, етикою, естетикою. Якщо раніше учитель, пояснивши, міг дати команду „повтори”, то тепер він у класі викладає, а учень, на основі

попереднього досвіду, міркує і на вимогу вчителя „повтори” може заявити: „А я вважаю інакше”. Обставини життя, згідно з поглядами автора статті, ставлять учня в активну позицію в процесі навчання. А в якому напрямку скерована ця активність, учителів, що працюють за принципами парної педагогіки, найчастіше просто не цікавить. Саме таке навчання й виховання у школі й дає нам „важких” дітей – брак у педагогічній роботі.

Ф.І.Науменко переконливо доводив, що педагогові потрібно не просто навчати, а вчити здобувати знання, виховувати прагнення до самоосвіти і самовиховання, й спонукає вчителя звертатися до педагогіки паралельної дії, що випливає з досвіду А.С.Макаренка, вважаючи, що результати навчання й виховання за умов „парної педагогіки” – чинник випадковий, оскільки вихователі діють відокремлено від колективу. *„Всією організацією педагогічного процесу ця педагогіка, – наголошував він, – спрямована на активізацію пізнавальних сил колективу учнів, а цим самим на активізацію кожного з них як члена цього колективу. Особистий успіх кожного – у центрі уваги всіх, оскільки є органічною часткою колективного успіху, результатом особистих і колективних зусиль...”*. (Див: Науменко Ф. І. А.С.Макаренко як дидакт. – Рад. Школа. – 1967. – №3. – С.26-29).

Слід зауважити, що В.О.Сухомлинський – це творчий педагог. Нині ми характеризуємо його досвід як основоположний музично-педагогічної системи Д.Б.Кабалевського, простежуємо аспекти оригінального ноосферного виховання, основи громадянськості, народності, духовності нації. Це ще більше підтверджує, що він, так палко захищаючи ідею „парної педагогіки”, по суті був майстром створення умов для методики паралельної дії, оскільки здійснював навчально-виховний вплив через посередництво природного оточення, музики, різних видів мистецтва, народних звичаїв, традицій, морального досвіду самого школяра тощо. Ми більше ніж переконані, що в нинішніх умовах епохи комп’ютерної системи й мережі Інтернет він би ще оригінальніше підходив до розв’язання педагогічних проблем. Але на той час так усі зациклилися на колективі, що дійсно всі проблеми прагнули розв’язувати лише через нього, залишаючи поза увагою суто індивідуальний аспект цього процесу, той „індивідуальний коректив”, до якого дійшов у свій час А.С.Макаренко, прагнучи модернізувати діяльність свого колективу. А поняття паралелізму він зовсім не пов’язував із структурними компонентами колективу, а відносив до суто індивідуальної сфери, зокрема навчальної діяльності. Вона в радянській педагогіці також аналізувалася переважно як колективна діяльність, і вчитель перебував у дуже складній ситуації, оскільки від нього вимагалось, як на той час



висловлювалися, „стригти всіх під одну гребінку”. Незрозуміло, чому поза увагою залишалося таке чудове тлумачення паралелізму А.С.Макаренком: *„Паралелізм роботи і знання як вимога визначає зміст освітньої роботи: зовнішнім чином цей паралелізм може бути виражений лише у співвідношенні **праці та інтересу дітей** (виділено нами). Те, що не виражено в дитячому інтересі, зрозуміло, не буде паралельне життю дитини, її праці. У яких би солодких формах ми не пропонували його дитині, ці солодоці будуть тільки в уяві вчителя, в його задоволенні щодо „вдало” проведеного уроку. Ідучи назустріч дитячому інтересові і рахуючись із логікою життя дитини до колонії і в колонії, ми перебуваємо якраз на шляхах найновішої педагогіки”* (Т.1– С.19).

Сподіваємося, що й ці сумніви щодо застарілих аспектів творчості А.С.Макаренка розвіялися.

Так само можна розвіяти їх і щодо нереалізованості системи А.С.Макаренка в умовах радянського шкільного колективу під час організації дитячого самоврядування. Знову не враховується те, що модель колективу Макаренка ґрунтується на основі **принципу різновіковості**, й намагалися адаптувати її до умов колективу, структурованого за одновіковим принципом. Саме на цій основі прагне обґрунтувати ідеї А.С.Макаренка як **застарілі** В.О.Сухомлинський: *„Багато років я намагався створити загальношкільний колектив, і чим дужче прагнув цього, тим яскравіше виступала на перший план тенденція – колектив для колективу, діяльність заради того, щоб були керівництво, підпорядкування, взаємозалежність. Вдалось домогтись того, що старші виховують молодших (наприклад, старшокласники керують гуртками молодших школярів, комсомольці – вожаті піонерських загонів). Але не наважуся сказати, що у свідомості дітей – учнів молодших класів – вдалося утвердити думку про те, що вони члени загальношкільного колективу. Рівень розвитку наймолодших і найстарших, їхні інтереси, запити – все це настільки відрізняється, що, правду кажучи, висновок про існування загальношкільного колективу є великою натяжкою. Є багато, можна сказати, спільних точок зіткнення духовного світу, скажімо, учнів I-II і III-IV класів, III-IV і V-VI, VI-VIII. Колектив може існувати лише за наявності спільних духовних запитів, інтересів, потреб. Досвід переконує, що найбільш життєздатними є колективи дітей одного віку – наприклад, учнів I-II, I-IV, III-IV, V-VI, VI-VIII, IX-X класів, до того ж характер спільності, характер їхньої активної діяльності дуже різноманітний...”*

З огляду на коректність, ми не будемо засуджувати такий статистичний підхід до організації життєдіяльності учнів поза загальним шкільним колективом В.О.Сухомлинського. Будь-якому

теоретику, і будь-якому практику, мабуть, зрозуміло, що тут не лише відсутній взаємозв'язок на тлі загальношкільного колективу, а й порушується логіка тлумачення сутності виховання, що полягає в передачі позитивного досвіду старших поколінь молодшим. Це дійсно можливо за „...наявності спільних духовних запитів, інтересів, потреб”, а вони мають впливати із життєдіяльності загальношкільного колективу. А.С.Макаренко зумів досягти цього результату тому, що він створив орган самоврядування, рішення якого варіативно поширювалися на діяльність загального колективу, оскільки він був організований за представництвом від підструктур усього колективу: навчальної, клубної, трудової, організаторської, спортивно-оздоровчої тощо, усі вони діяли за принципом різновіковості й виконували справи, корисні як для загального колективу, так і для кожного його члена зокрема. Таку систему експериментували й апробували послідовники А.С.Макаренка в 70–80–их рр., і вона успішно діяла. Одне слово, нас дивує позиція автора статті. Адже у фундаментальних працях, наприклад, такій, як „Методика виховання колективу” В.О.Сухомлинський міркує всупереч переконанням цієї статті. Звернемося, наприклад, до підрозділу „Піклування людини про людину. Відповідальність людини за людину – основа організаційної і моральної єдності шкільного колективу”, де він пише: „У шкільному колективі – люди різного віку, з різним життєвим і моральним досвідом, різними потребами, інтересами, здібностями, захопленнями. Важко знайти діяльність, яка б однаковою мірою цікавила десятикласника і першокласника....”

*Діяльність – це дуже важливий наріжний камінь колективу, але створити колектив не можна, якщо цей камінь – єдиний. Колектив – складна духовна спільність людей, що стоять на різних ступенях інтелектуального, морального, громадського, трудового, естетичного розвитку. Щоб перед нами була справді духовна спільність людей різного віку, розвитку, з різними потребами й інтересами, потрібні такі основи, на які спирався б і першокласник, що тільки-но не переступив шкільний поріг, і випускник-десятикласник, що обмірковує, зважає свій майбутній життєвий шлях, і сивий ветеран педагогічної праці з великим педагогічним досвідом...”* (т.1, с.412). Ось тут перед нами увесь Сухомлинський! Його образна мова доступна для будь-якого читача. А в статті він суперечить сам собі, коли йдеться про те, що „...має бути врахований той реальний факт, що у школі є безліч колективів, що так званий первинний колектив і так званий загальношкільний ніяк не можуть відтворювати всього багатства стосунків, багатства інтересів і запитів школярів”. Така хибна думка призводить до того, що В.О.Сухомлинський доходить висновку:

*„Виховання буде якимось неповноцінним, якщо ці колективи стануть метою виховання. Мета виховання – людина, всебічно розвинена особистість, колектив – засіб виховання. Кожен бере активну участь у кількох колективах, і десь неодмінно розквітає його активність і він досягає вершини творчості, можливої для його віку”.* Аж не віриться, щоб наш В.О.Сухомлинський дійшов такого тлумачення. Тим більше, якщо ми звернемося до його фундаментальної праці „Методика виховання колективу”, то зустрічаємося із зовсім протилежними міркуваннями, що, як на наш погляд, відповідають істинним поглядам В.Сухомлинського. Праця починається із обмірковування позиції А.С.Макаренка щодо колективу. Він бере до уваги тезу: *„...колектив можливий тільки за умови, що він об’єднує людей на завданнях діяльності, явно корисної для суспільства”* (Макаренко А.С. Твори.: Т.5. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 422), у нашому контексті – для школи, тобто йдеться про колектив як єдиний організм, органічну (живу) систему, в якій, як і в будь-якому іншому організмі, взаємодіють певні органи – у цьому контексті – **внутрішньо-колективні об’єднання** (для чого вживати фразу „багато колективів” – адже ні термінологічно, ні науково, ні практично себе вона не оправдує), які упорядковано функціонують в певному загальношкільному закладі, що є основною базою для виховання кожної конкретної особи.

Мету виховання А.С.Макаренко визначає з широких гуманістичних позицій як процес формування якостей, програмованих суспільством і необхідних для особистого щастя: *„Я переконаний, що мета нашого виховання полягає не лише в тому, щоб виховати людину-творця, людину-громадянина, спроможних з найбільшим ефектом брати участь у будівництві держави. Ми повинні виховати людину, яка зобов’язана бути щасливою”* (Т.5. – С. 312).

Щастя, як відомо, забезпечує внутрішню гармонію людини, від якої залежить і її зовнішня гармонія з навколишнім світом.

**Що спонукало В.О.Сухомлинського до інтерпретації в такий спосіб ідей А.С.Макаренка?**

Шаблонний підхід до використання педагогічних ідей А.С.Макаренка? Чи можливо, те, що супротивники В.О.Сухомлинського наголошували на його „зраді” ідеям Макаренка й засуджували його від імені педагога? І взагалі, **чому стаття не була опублікована в той час, коли вона на це претендувала?**

Шукаючи відповіді на ці запитання, звертаємося до переднього слова Володимира Пугача, заступника головного редактора журналу „Рідна школа”, – „На захист живого Сухомлинського”, що відкриває статтю Василя Сухомлинського „Йти вперед!”. Він коротко розкриває

її передісторію: „Особливо нашу увагу привернуло передне слово до статті, що вмістила редакція московського журналу „Народное образование”, де вона вперше була опублікована: „Майже рік тому, у вересневому числі нашого журналу були опубліковані листи В.О.Сухомлинського до колишнього заступника головного редактора А.Бойми. В особистому архіві А.Бойми збереглася стаття В.О.Сухомлинського „Йти вперед!”, яка вже після смерті автора, 28 жовтня 1970 р. з’явилася в скороченому вигляді в „Литературной газете” під заголовком „Педагог – колектив – особистість”...

Історія цієї статті дуже характерна для часу, який ми тепер називаємо застійним. В.О.Сухомлинський написав її для „Советской педагогики”, але її там не прийняли. Автор так написав про причину цього: „... стаття із „Советской педагогики” повернута ... стаття ця ніде не з’явиться – нині не час для дискусії цієї гострої теми” (лист від 24 червня 1967 р.)... Після відмови в публікації В.О.Сухомлинський в листі, який ми цитували, повідомляє, що продовжує працювати над нею: „Я тепер зрозумів, що боротьба проти епігонів Макаренка вимагає нині передусім **захистити живого Макаренка (виділено нами), захисту духу Макаренка** (до закликів захистити Макаренка ми вже давно звикли, а ось таке формування – „На захист живого Сухомлинського!” – для нас нове, до цих пір ми не зустрічалися з інформаціями, де б загострювалася увага на тому, що він потребує захисту), а захист у тому, щоб відмітати формалізм, цитатництво...Ось я й думаю попрацювати над статтею „На захист живого Макаренка”. Хочеться показати, що бути справжнім макаренкознавцем у наші дні – це означає творчо підходити до його ідей, розвивати їх, іноді відмовлятися від застарілого”.

Прагнення, звичайно, благородне, але в статті, у чому ми й переконалися, аналізуються ідеї педагога дещо в знижувальному тоні. Виникає запитання – чому В.О.Сухомлинський, який так прихильно ставився до А.С.Макаренка, різко змінив це ставлення до його ідей?

Адже в листах до М.Павлової він так широко розкривав свою прихильність до цього педагога. Ось окремі фрагменти з них: „...найнебезпечніша тактика – це замовчування творчої спадщини, байдужість до великого педагога...”.

„Дехто прагне перетворити Макаренка в музейну ікону. Все це передається і вчителям: не випадково в учительському середовищі також спостерігається байдужість до Макаренка. А окремі вчителі бачать використання досвіду Макаренка в тому, щоб механічно перенести окремі прийоми його практики в нинішнє шкільне життя. Часто це не вдається через низьку педагогічну культуру, і тоді розводять руками: що Макаренко, мовляв, застарів, час зараз не той...”

*А творче використання багатющого досвіду Макаренка – це, насамперед, втілення його ідей в нові форми роботи, що відповідають духу нашого часу.”*

*„...мене давно захоплює в педагогічній спадщині Макаренка дух романтики, яким було пройняте все життя його колективу...” (15.XI.1963р.), а ось уже в листі від 17.IX.1968 р. висловлюється про низький рівень обізнаності вчителів щодо вчення Макаренка, спонукаючи придивитися до шкіл, де „... мало людей, які по-справжньому творчо застосовували його ідеї, розвивали його вчення в нових умовах”*

З’ясуємо, як розвивалися події навколо імен відомих світу педагогів А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського, які, по суті, не мають стосунку один до одного, кожен ішов своїм шляхом, розвивав ідеї в певних для них умовах і напрямках, а виявляється, – суперечливі погляди стосовно педагогічної спадщини А.С.Макаренка міцною ниткою пов’язані з міркуваннями В.О.Сухомлинського та його досвідом. Ще раз зауважимо, що в педагогічній науці ці суперечки зводилися насамперед до проблеми „колектив і особистість” як однієї із таких, що вирізнялася в досвіді цих педагогів і була актуальною для періоду, що характеризується.

*Нашу увагу привернули спогади: „...У 1966 р. стан здоров’я Василя Олександровича різко погіршився. Два місяці в лікарні і майже три вдома відновили його сили.*

*І раптом з’явилася стаття Б.Лихачова в „Учительской газете” (завідувач кафедри педагогіки Вологодського педінституту). „Абстрактний гуманізм”, „проповідні всепрощення”, „противник” А.С.Макаренка – у чому тільки не звинувачував автор статті Василя Олександровича. Б. Лихачов, – про це засвідчує дружина В.О.Сухомлинського С.І.Сухомлинська, – вдався до прямих перекручень поглядів Василя Олександровича. Доброта, увага до дитини в ній підводились під кримінал. Стаття була написана не на рівні наукової полеміки, а грубо, образливо для автора „Этюд о коммунистическом воспитании”, Б.Лихачов навіть не дочекався, коли буде опубліковано весь матеріал. „Этюды” друкувалися в „Народном образовании” в семи номерах, а виступив зразу ж після появи першої статті. На жаль, „Учительская газета” надала можливість висловитися лише одній стороні. Відповідь Б.Лихачову Василя Олександровича та його однодумців так і не з’явилася на сторінках „Учительской газеты”. Безпідставність звинувачень була переконливо показана в статтях, опублікованих в „Литературной газете”, журналах „Комуніст”, „Юность”, „Новый мир”, „Литература в школе”. Але все це вже було після 1970 року.*

*Тяжко переніс Василь Олександрович появу несправедливої статті, що негативно вплинула на його моральний і фізичний стан”* (Спогади про Сухомлинського / С.П.Заволока. – К.: Рад. шк., 1990. – С.28).

**Що ж це за горезвісні „Етюди”?** У працях, доступних звичайному читачеві, про них не йдеться, і ми вирішили звернутися до оригіналів, низки статей, надрукованих у „Народном образовании” №2, 4, 6, 8, 9, 10, 12 за 1967 р., об’єднаних назвою „Этюды о коммунистическом воспитании”.

Виявляється, що 1967 рік вважається **піком літературної активності В.О.Сухомлинського** в „Народном образовании”. В „Этюдах” педагог прагнув не тільки зробити ще одну спробу детально розкрити свою виховну систему, свої принципи, але й показати величезний моральний потенціал комуністичної ідеї.

Коли знайомишся із змістом статей, то відчуваєш новий порив педагога. Це прагнення оновити тогочасну систему виховання досконалішими підходами, об’єднаними в цикл духовного виховання підростаючого покоління, що ґрунтується на розв’язанні проблеми добра і зла, взаємозв’язку світу і людини, оскільки йдеться про систему „світ – людина – світ – проблема”, яка особливо актуальна в нинішніх умовах, що реалізується в контексті ноосферного виховання. Зосереджується увага на розвиткові духовних потреб, у становленні яких (за В.Сухомлинським) полягає майстерність виховання, олюдненні як важливого компонента духовного виховання, синтезі почуттів і майстерності, за умови опори на слово й красу, – красу художнього слова, живопису, музики як дзеркала, в якому людина бачить власну красу тощо. Одне слово, виокремлено багато нових, як на той період, перспектив, але передне слово до праці сприймається ніби нав’язливо, штучно: *„Нова робота В.О.Сухомлинського – крок на шляху створення методики комуністичного виховання, про що, як відомо, мріяв видатний педагог і письменник Антон Семенович Макаренко”* (до речі, А.С.Макаренко не мріяв про методику виховання, а творив її. І створив).

Чому ж праця викликала низку суперечностей?

Звернемося до міркувань Н.Целіщевої, яка в той час працювала в „Учительской газете”: *„...По-різному можна поставитися до творчості Сухомлинського. Сьогодні, з висоти прожитих років, деякі мої колеги вважають, що в його статтях „немає науки”, що це лише деякі „благородні наміри”. Але заслуга Сухомлинського полягає в тому, що він збігся з найгострішою потребою часу в „педагогічній відлизі” й відповів на цю потребу своїми статтями. У ті роки такі поняття в*

професійному лексиконі, як „чуйність”, „співчуття”, „співпереживання”, „добро” звучали різким дисонансом піонерсько-артеківським „єдиним сходинок”, „маршам”, „речівкам”, що зводили дітей навіть не до „гвинтиків” а до пластмасових зубців однієї безконечної „педагогічної гребінки”.

А Сухомлинський закликав вчителів до іншого: „Неприпустимо виховувати оптом”. „Майстерність виховання розпочинається з глибокої пильної уваги вихователя до індивідуальності кожного вихованця, до його інтересів, запитів, схильностей, його здібностей” (Целищева Н. Несколько страниц из жизни журнала. „Учительская газета против Народного образования” // Народное образование. – 2000. – №10).

З’явилася й низка негативних відзивів на статті. Як на наш погляд, приводом до дискусії, що виникла, було таке:

- *по-перше*, своєю спрямованістю вона дійсно випередила час, оскільки автор прагнув досягнути таку сферу людини, як духовність. Ця проблема набуває широкої популярності лише в нинішніх умовах і то як у науковому обігу, так і в практичній діяльності часто сприймається однобоко: або в контексті теології (релігійний аспект) – на есхатологічному рівні, або на просоціалній основі, *по-друге*, йдеться про виховання в комуністичному суспільстві, що повинно ґрунтуватися на ідеальних засадах. Якщо розглядати проблему в такий спосіб, то вона повністю відповідає цій формації, але знову вважається як така, що спрямована в майбутнє, оскільки комуністичне суспільство лише передбачалося;

- окрім цього, В.О.Сухомлинський в „Етюдах” виступає, як на наш погляд, переважно як письменник, а не як теоретик, який образно мислить, який прагматично прогнозує, котрий зразу ж би обґрунтував усі тлумачення, які він використовує – йдеться про такі поняття, як „людськість”, „людська душа”, „духовний світ”, „виховання душі”, „духовність”, „духовний розвиток” тощо. Вибудував би струнку модель, а на її основі визначив би всі складники, що входять до поняття „духовність”, засоби її формування. У праці переважає образна мова, а не суто науково-теоретична;

- низка статей не викликала б стільки суперечностей, якби її автор зосередив увагу лиш на власних поглядах щодо теорії й методики виховання. У статті, ніби гострі кути, випинаються судження, пов’язані із реалізацією „мрій А.С.Макаренка” щодо методики комуністичного виховання... У статтях ім’я А.С.Макаренка згадується двічі, звернення до його досвіду сприймається ніби поза контекстом, штучно прив’язане і в такому тоні, що не характеризує прихильного ставлення В.О.Сухомлинського до його ідей.

Наприклад, у статті першій (1967. – №2. – С. 39) йдеться про таке: *„Істинний майстер педагогічного процесу може уявити собі, кого він виховує лише тоді, коли бачить свого вихованця в перспективі на майбутнє. Відома теза А.С.Макаренка про проектування людини набуває в наші дні характеру найважливішого правила практичного виховання. Наше суспільство перебуває в стані безперервного, постійного морального, духовного, культурного розвитку. Те, що нас задовольняє сьогодні, через десять років буде мало. Виховання не може бути побудоване на вимогах нинішнього дня. Міра моральних, духовних, культурних критеріїв, якими користується справжній вихователь, повинна бути розрахована на той час, коли малюку, який вперше переступив поріг школи, виповниться вісімнадцять років – коли він стане зрілим, повноцінним громадянином...”* (Як відомо, у педагогічній теорії і практиці А.С.Макаренка вирізняється методика перспективних ліній, спрямованих як на близьку, так і на далеку перспективу – на майбутнє, йдеться про розвиток, що у філософії обґрунтовується – в просторі і часі, якщо ще зважити на методику паралельної дії).

У своєрідній формі витлумачує В.О.Сухомлинський і наступний принцип виховання А.С.Макаренка (1967. – №4. – С. 45): *„Формулюючи другий найважливіший принцип комуністичного виховання, я свідомо не повторив за А.С.Макаренком його знамениту формулу: повага, поєднана з вимогливістю. І зробив я це ось за яким мотивом. Я неодноразово переконувався на своєму досвіді в свого роду математичній залежності: якщо ви десять раз вжили, використали свою владу над вихованцем, щоб він пізнавав, бачив у людині людське й, дякуючи цьому, проймався повагою до людини як до найбільшої цінності, то ви маєте право один раз вжити владу безпосередньо для того, щоб щось заборонити вихованцю, в чомусь обмежити його бажання і волю, щось категорично від нього вимагати. У формулі „повага, поєднана з вимогливістю” дуже багато педагогів вловлюють перевагу вимогливості”. В.О.Сухомлинський натомість пропонує власне розуміння вимогливості, що полягає в такому: *„Виховання поваги до людини як до найбільшої цінності вимагає того, щоб головним сенсом, метою діяльності шкільного колективу була турбота про людину. Щоб кожен вихованець виражав у своїй вчинках ставлення до духовного світу іншої людини...”* (там само, с.45-46). (Як відомо, в Макаренка повага й вимогливість пов’язувалися з динамікою розвитку до вищих рівнів досконалості).*

У школі, вважає В.О.Сухомлинський, *„повинні бути олюднені гуманні стосунки між вихователями і його вихованцями. Страшним злом є груба, безконтрольна влада вихователів, будь то педагог чи батько...”*



*Який це небезпечний інструмент – влада людини над людиною!.. Виховання перетворюється на самодурство, якщо педагог не знає іншого інструмента, крім інструмента влади і користується ним для того, щоб подавити волю дитини. Самодурство багатоліке, воно має численні різновиди, часто набувається характеру суворой вимоги, інколи поблажливого всепрощення. Але дія його завжди одна і та ж – **приниження людської гідності** (виділено нами). Там, де виховання тримається на грубій силі і безмежній сліпій владі, в учнівському колективі порушуються уявлення про моральні цінності, відбувається ожорсточення душі, огрубіння почуттів. Грубість і жорстокість вихователя породжують в юних душах теж грубість і жорстокість (С.45).*

Одне слово, ми вперше зустрілися з **В.О.Сухомлинським** різким, як таким, котрий суперечить, бореться, полемізує, безапеляційно пропонує, але і таким, який **своє власне я, свої погляди, свої позиції ставить найвище, тобто безкомпромісно**. У такому ж стилі прозвучали рецензії опонентів. Професор **Б.Т.Лихачов** виступив у ролі невагомного ревнивця радянської ідеології і кинувся в бій з її супротивниками. Розмова про душу сприймалася ним як міщанська капітуляція: *„На зло і на правду потрібно виховувати не особистий, а класовий погляд”*. *„Замість конкретної і чіткої програми, викладеної в моральному кодексі будівника комунізму, вводиться туманне поняття, що називається людяність”*. Суворий професор стверджував, що „людяності” взагалі, тобто у відриві від нагальних питань суспільства, не існує. Дорікає Сухомлинському за християнський дух його системи: *„підміні боротьби біблійською проповіддю тощо”* (Лихачёв Б.Т. Нужна борьба, а не проповедь // Учительская газета. 1967. – 18 мая; Целищева Н.И. Несколько страниц из жизни журнала // Народное образование. 2000. – №10. – С.396.).

Пропонуємо фрагменти із окремих рецензій.

**Г.Гасилов**, *завідувач Московського районного відділу народної освіти м.Москви*. (Нравственность формируется в борьбе. – Учительская газета. 1967. – 24 августа. – М101 (5772). – С.2).

*„...Прошу зрозуміти мене правильно. Я теж, звичайно, за добро і людяність, які ми повинні наполегливо виховувати в наших дітях, але вважаю, що ухил потрібно робити не на проповідь гуманізму взагалі, а на створення гарантій, за наявності яких ніхто не може перешкоджати доброті й людяності. Дехто вважає, що людяність можна виховувати лише розумними роз’ясненнями й бесідами про неї. Це найбільша помилка. Усе моє довге життя в народній освіті переконує, що успіх справи вирішують не бесіди і лекції про гуманізм, а до деталей продумана ділова система вправління в добрих справах.*

Між тим, таку систему її розробив Макаренко. Його колектив був спроможним перетворювати у добро й людяність щонайгірший, як на перший погляд, соціальний матеріал. На жаль, ми не завжди вміємо будувати такі колективи, але там, де цією наукою оволоділи, над проповідями про людяність можуть тільки посміхатися.

...Там людськість не проповідують. Її скромно і діловито творять...”

**Л.Гордин**, старший науковий співробітник Інституту історії педагогіки АПН СРСР. (В воспитании нет универсальных средств. Учительская газета. 1967. – №113 (56-84). – С.2).

Рубрика „Читач продовжує розмову”.

„Ототожнюючи педагогічні вимоги з насиллям над особистістю дитини, заперечуючи по суті роль організаційних форм колективу та організаторської діяльності педагогів, В.О.Сухомлинський зосередив свою увагу на внутрішніх стимулах суспільно-корисної діяльності дітей. Однак ці стимули не можуть виникнути ні спонтанно, ні в результаті апеляції педагога до свідомості й почуттів дитини. Виховний колектив, що складається, сам стає носієм педагогічних вимог, що пред’являються до окремої особистості. А в кінцевому рахунку на цій основі і в окремих вихованців починає вироблятися й настільки цінне для радянської людини вміння пред’являти вимоги й до самого себе. Така діалектика розвитку педагогічних вимог і гама їх морального змісту, різноманітність способів пред’явлення збагачуються разом із ростом і розвитком дитячого колективу.

Чи значить усе це, що нам тепер залишається лише стверджувати макаренківські формули, улюлюкати над кожним, хто спробував зробити хоч крок до творчого розвитку педагогічної думки?.. Звичайно, ні. Ми за творчий розвиток педагогічної теорії. Але в той же час ми рішуче проти нігілістського ставлення до тих досягнень, що безумовно становлять гордість нашої педагогічної думки. І ми проти такого становища в педагогіці, коли той чи інший дослідник вважав би можливим, по-перше, ганьбити все, що зроблено до нього, по-друге, видавати свій власний досвід, до того ж, який суб’єктивно сприймається, за деяку всезагальну істину”. (виділено нами).

**В. Кумарин**, науковий співробітник Інституту АПН СРСР теорії та історії педагогіки. (Коллектив – воспитатель личности. – Учительская газета. – 1967. – №86. – С.2).

„У чому причина цього несподіваного з вигляду, але повністю закономірного „спалаху” педагогічних розбіжностей. Звичайно, справа не в „Етюдах”. Нова праця В.О.Сухомлинського стала лише приводом, а причина полягає в тому, що в теорії виховання ось уже кілька років сперечаються навколо проблеми „особистість і колектив”.

Висунуто, наприклад, таке положення, що колектив, побудований на складних організаційних залежностях, а також на засадах наказу і підкорення, подавляє свободу особистості, зв'язує її волю. Якоюсь мірою цей погляд розділяє й В.О.Сухомлинський...

*...Основною ознакою колективу нового типу В.О.Сухомлинський вважає ідейну єдність його членів. З цим не можна не погодитися. Але при цьому неприпустимо ігнорувати й іншу дуже важливу ознаку колективу – організаційну єдність. Адже ідейна єдність не може існувати без відповідної організаційної єдності. Ідейна єдність – вільна від своїх матеріальних носіїв – складних організаційних залежностей, – це порожня фраза. Не можна, звичайно, не бачити, що в міру розвитку нашого суспільства залежності між його членами не слабнуть, а якраз навпаки, все більше ускладнюються. Завдяки цій найважливішій об'єктивній тенденції у нас створюються умови для все ширшої участі громадян в управлінні державою...*

І більше нічого, що б стосувалося міркувань Сухомлинського, відсутні будь-які критичні зауваження, тим більше, принизливий тон. Автор статті зупинився на тих питаннях, у яких він був компетентний – аналізі проблеми колективу в досвіді А.С.Макаренка". Але саме його постать вирізнялася з числа критиків як „людини – вбивці”. (На цьому ми зосередимо увагу в наступному розділі книги).

Одне слово, 1962 рік був відзначений гострими суперечками навколо імені Сухомлинського, що відобразилися на сторінках „Народного образования”. (Чумаков В., Замостянов А. Старейший педагог России. М.: Народное образование, 2003.– С.249). Як засвідчує наше дослідження, вони виникли на тлі його поглядів щодо педагогічної спадщини А.С.Макаренка, зокрема тих, які виникли в нього, коли він, виділяючи концептуальні позиції Макаренка, намагався оцінювати їх на основі критеріїв власного досвіду.

Василь Олександрович, за його чіткої позиції, безкомпромісності, переконаності у власній правоті і вразливості, повністю сприймав ці виступи як якусь розправу. У наступні роки нових статей Сухомлинського в журналі не з'явилося. Відсутність Сухомлинського серед авторів „Народного образования” у 1963-му і 1964-му роках відчувалося тим виразніше, чим сильнішим ставав запал полеміки навколо його ідей. У 1965 році, після дворічної перерви, Сухомлинський знову друкується в „Народном образовании”. У 4-му номері виходить його стаття „Нравственные отношения в годы детства и юношества”.

Здавалося, педагог зумисне розвивав найрадикальніші думки, зумисне ставав уразливим для ортодоксально-марксистської критики.

У цей час у центрі уваги публіцистів були нові віяння, пов'язані з особистістю міністра М.О.Прокоф'єва. На ньому зосередив увагу і В.О.Сухомлинський. Борючись у такий спосіб за справедливість, захищаючи інтереси школи, він сам створював навколо себе ауру суперечностей, що негативно відбивалися на розвитку його кар'єри і на його здоров'ї.

Свідченням цього є **спогади О.Р.Мазуркевича**, дійсного члена АПН СРСР, доктора педагогічних наук, професора.

*«...На Всесоюзному з'їзді вчителів у липні того ж 1968 р. ми зустрілися з ним уже як з Героєм Соціалістичної Праці. Але до керівних органів з'їзду його не було обрано, слова не надано, і ні в доповіді, ні в традиційній „програмній” промові, ані в жодному виступі ім'я Сухомлинського не згадувалося, ніби й не було такого... Ніби якась невидима рука диригента управляла всім і всіма...»*

*Працюючи в обраному з'їздом секретаріаті, я обережно поцікавився в „офіційної особи”, що означає така ситуація, і одержав роздратовану відповідь: „Скільки ж можна!..”*

*Тільки тепер, у пору справжньої демократії і гласності стає мені зрозумілим, що в ті часи могли й учительський з'їзд вести за розкладом „зверху”.*

*З тієї ж, очевидно, команди, – продовжує згадувати О.Р.Мазуркевич, – було допущено порушення елементарних норм демократії під час обрання Сухомлинського до складу новоутвореної Союзної Академії педагогічних наук. Цей факт тепер розумію як зухвалий відхід від ленінської суті демократичного ладу, порушення найпершого його принципу. А тоді все звичайно сприймалось: значить, була „вказівка”. Уся країна так жила...*

*...З добрим новорічним настроєм розгорнули ми „Учительську газету” за 4 січня 1968 року і прочитали про те, що В.О.Сухомлинський висувається кандидатом у дійсні члени (академіки) АПН СРСР зі спеціальності теорія та історія педагогіки.*

*Ми щиро раділи за нашого наукового кореспондента, який до цього вже понад 10 років був членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РСФСР і, проминувши докторську ступінь, мав усі підстави на обрання в академіки.*

*Його висувала низка наукових колективів – не один НДІ педагогіки УРСР, рекомендували й „директивно” за відповідною тодішньою системою... Так що в обранні сумнівів не було. Ми вірили, сподівались...*

*Як же ми були збентежені, коли серед викликаних академіків після обрання 30 січня 1968 року в Москву на продовження зборів Академії ми не знайшли нашого кандидата.*

На зборах передбачалося обрати членів-кореспондентів, серед яких несподівано почули і кандидатуру В.О.Сухомлинського – такої публікації не було в „Учительской газете”.

На наше запитання, чи балотувався Сухомлинський згідно з зареєстрованим висуненням у дійсні члени Академії, президент Академії В.М.Хвостов і міністр освіти СРСР М.О.Прокоф'єв доручили відповісти на зборах голові експертної комісії, академіку – засновнику О.І.Маркушевичу. І той, уміло поєднуючи в своїй особі математика, бібліографа і міністерського адміністратора, „пояснив”:

- Ми відчули, що в академіки Сухомлинський не пройде. Тому й не ставили на голосування, а „пересунули” в „членкори”». („Спогади про Сухомлинського”, с.175-191).

Аналізуючи паралелі між двома відомими педагогами, зосереджуємо увагу на, як на наш погляд, дуже важливому моменті – **на співпраці В.О.Сухомлинського з А.Боймом.**

Поки що недослідженим залишається факт, чи знав Василь Олександрович про стосунки А.Бойми з А.С.Макаренком (останні роки його життя), коли А.Бойм (під псевдонімом А.Бойм виступав Б.А.Александров, у 60 – 70-х рр. – заступник головного редактора журналу „Народное образование”) (Фролов А.А. А.С.Макаренко: московский период творчества (1937 – 1939 гг. Хроника дел и мыслей. – Н.Новгород, 1997 (Нижегородский государственный педагогический университет) у статті „Откровения А.Макаренко” (Комсомольская правда. – 1938. – 2 грудня) – піддав критиці А.С.Макаренка за статтю „Стиль детской литературы” в журналі „Детская литература”, вважаючи, що ця стаття – заклик до спрощення і збіднення дитячої літератури, і що він, А.Макаренко, „повністю уявив себе монополістом у тлумаченні основ марксистської педагогіки”. У статті В.Чумакова, А.Замостьянова „Старейший журнал России” і в листах В.О.Сухомлинського – Олександр Мойсейович.

Щоб чіткіше з'ясувати цей факт з історії життя і діяльності педагогів, звернемося до останніх років життя А.С.Макаренка. Як на наш погляд, події, що відбувалися в цей період, мають багато аналогій з трагедійними ситуаціями, в які потрапив і сам В.О.Сухомлинський.

Про це засвідчують фрагменти із листів Макаренка, спогади. Пропонуємо окремі з них.

• **Із листа А.С.Макаренка Турчаніновій.** „...Чи радянська я людина? У всякому випадку більше радянська, ніж „Зоя” чи Бойм, у цьому я переконаний уже 21 рік. („Макаренко – педагог, а не письменник!” Переписка А.С.Макаренка с двумя читательницами (1938 – 1939 гг.). Гётц Хилич, Светлана Невская. – Марбург, 1995. – С. 58).

• **С.А.Калабаліну, січень 1939.**

*„... Я живу сумно. Писати нічого не хочеться, мене все одно читають лише читачі, „Зої” принципово не читають і пишуть паскудства в „Комсомольской правде”. Виповзають ці Зої поодиночі, напаскудять і підуть, а наодинці мені з ними сперечатися не хочеться”. (Т.8. – С.112). (Йдеться про негативний персонаж „Педагогічної поеми”, мається на увазі і стаття А.Бойми „Откровения Макаренко” (Комсомольская правда. – 1938.и – 2 грудня).*

• **Із листа О.П.Ракович.** *„...Я дуже багато працюю, багато борюся і часто лізу на рожен, у мене багато ворогів і друзів...” (Т.8. – 1939. – 28 березня. – С. 114).*

• **Із листа О.П.Ракович.** *„...Я живу по-старому. Багато працюю, багато сперечаюся, у мене, як і завжди, маса ворогів, а друзі десь зникли, лише мої колишні вихованці інколи мене згадують...” (Т.8.– С.114).*

• **Лист у редакцію „Литературной газеты”.** (ЦГАЛІ СРСР ф. 332, оп.4, єд.сх.299, л. 2.) Машинописна копія, зроблена в 20-х числах квітня 1939 року і завірена печаткою редакції „Литературной газеты”. У пояснювальній записці А.С.Макаренка відзначено: „Вірогідно, 1938 р.” За змістом лист датується другою половиною грудня 1938 р. Адресовано, вірогідно, О.Войтинській. У скороченні опублікований Є.С. Долгіним у „Литературной газете” 1976 р., 7 квітня. Повністю публікується вперше.

Відповідь на статтю письменника М.Лоскутова про творчість А.С.Макаренка була надрукована в „Литературной газете” 1938 р. 15 грудня.

*„Глибокоповажана Ольго Сергіївно!*

*Прошу Вас передати т. Мих. Лоскутову мою палку вдячності за благородний товариський тон його статті „Два писателя”. Після позаушиництва т.Бойми цей тон особливо для мене приємний.*

*Це зовсім не значить, що я у всьому згідний зі статтею т. М.Лоскутова. Між тим, і в романі „Флаги на башнях” зовсім не відображена моя мрія. Все описане в романі є справжня радянська дійсність, майже без вимислу. Як бачите, в цьому випадку повторюється анекдот, відомий за основним своїм вираженням: „не може бути”. Але це, звичайно, категорія не літературного порядку. Привіт. А.Макаренко”.*

Як випливає із відповіді на критику А.Бойми, А.С.Макаренко – письменник розглядає проблеми, пов’язані з дитячою літературою, з погляду педагога. Чи не на такій самій позиції перебував В.О.Сухомлинський, обґрунтовуючи цю ж проблему навесні 1969 року в Києві. Письменники України, педагоги, комсомольські працівники,

художники і видавці обговорювали проблеми виховання після відомої постанови ЦК КППС про дитячу літературу, де В.О. Сухомлинський говорив про книгу, про її роль і значення в житті людини в практиці виховання. „...*Ми впеvнені, – переконливо звучали слова В.О.Сухомлинського, – що розвиток дитячої літератури залежить значною мірою від того, яке місце займе питання в інтелектуальному житті школи*”. Він з тривогою відзначив, що в деяких школах книги стоять на бібліотечних полицях, як сплячі богатири, а учень не знає іншого читива, крім підручника.

„Література – людинознавство, музика душі, музика слова; вчитель –художник, творець, який доносить звучання „цієї музики до кожного серця, – так говорив Сухомлинський”, – згадає В.Т.Вітка, дитячий письменник, лауреат Державної премії Білоруської РСР, заслужений діяч культури Білоруської РСР, лауреат Міжнародної премії Ганса Хрiстіана Андерсена (Спогади про Сухомлинського / Упоряди. С.П.Заволока. – К.: Рад.шк., 1990. – С.151).

Якщо потік критичних статей звинувачувального характеру, спрямованих на адресу В.О.Сухомлинського, редакційні колеги ще гальмували, то критики Макаренка заходили далі, цілеспрямовано й спеціально створювали навколо його імені вакуум, компрометували людей, які по-товариському ставилися до нього. Журнал „Детская литература” опублікував статтю, присвячену нейтральній темі – статті Макаренка про стиль дитячої літератури. У передмові підкреслювалося, що стаття відображає не позицію редколегії, а точку зору автора, і публікується вона в порядку обговорення. Але давайте простежимо, як подає цей критик **А.Бойм** у мільйонній „Комсомолці” (Б. Лихачов публікував критику в мільйонній „Комсомолці!”): „Люди, які покривають А.С.Макаренка, і насамперед редактор журналу Слєпнев, пов’язані з ворогами народу. Саме йому (він помістив у журналі статтю А.С.Макаренка), недавно надав послуги Косарєв, колишній секретар ЦК ВЛКСМ. Відомо, про це писали в газетах, що Косарєв у відповідь на вимогу розвернути боротьбу з ворогами народу в комсомолі не проявив енергії щодо цього питання. Його звинуватили за втрату пильності, прикриття підозрілих елементів, захоочення розхлябаності, аморальності, у тому числі п’янства. Косарєв, писали в газеті, знав, що працівники Осоавіахіму брали участь у випивці, і не застосовував мір, за що він і поніс справедливе покарання: був арештований і розстріляний”. Автор статті не залишив поза сумнівом читача, що Косарєв заступався за Слєпнева, який у свою чергу публікував Макаренка. „Статтю А.Бойми, – засвідчує Ф.А.Фрадкін (Фрадкін Ф.А. В поисках новых педагогических путей. К 100-летию со дня рождения А.С.Макаренко. – М.: Знание, 1988. – С.50-51) важко

зрозуміти поза контекстом. Хіба що ні за що критикувати навіть талановитих людей? Хіба немає помилок у їх роботі?” Але поруч – і інший текст: „Досвід показує, що рано чи пізно всіх ворогів викриють. Жоден із них не unikне каральної руки радянського народу. Але наше завдання полягає в тому, щоб добитися, аби вороже прохвостя було розкрито швидко, щоб як можна раніше присікти його чорні дні. Хто покарає їх, той безперечно потрапить у їхні лапи” (Бойм А. Откровение Макаренко // Комсомольская правда. – 1938. – 2 декабря).

У статті про соціалістичний гуманізм стверджується, що **в ім'я істинної любові до людства потрібна сувора розправа з ворогами суспільства, лише нещадна боротьба з ними дозволить швидше розпочати жити вільно і щасливо** (виділено нами).

Стаття А.Бойми розпочиналася з того, що виступи Макаренка з питань виховання радянських дітей завжди викликали велику тривогу, серйозні заперечення. „Тому тільки редактор Слепнев, який не поважає радянського читача, міг запропонувати сторінки для публікації такої статті. Після публікації статті А.Макаренка можна сказати одне: тов. Слепнев не врахував сумних уроків своєї минулої редакторської діяльності і надалі безвідповідально ставиться до друкованого слова, дозволяючи пропагувати зі сторінок журналу явно шкідливі погляди”, – гнівно висловлюється критик.

Звинувачуючи цього редактора, який збанкрутував у журналі „Детская литература”, Косарев випадково висловив свої міркування: „Слепнева потрібно завантажити серйозною роботою, інакше зіп'ється. Не дивно, що журнал за такого редактора починає здійснювати двозначні повороти. На днях у видавництві відбулися партійні збори, де морально-політичне обличчя тов. Слепнева було змальовано достатньо чітко” (Бойм А. Откровения А.Макаренко // Комсомольская правда. – 1938. – 2 декабря.– С.2).

На наш погляд, через таке ставлення, яке дозволяла собі система літературної критики, не те що спитися, а й повіситися можна.

Розправившись із покровителем Макаренка, який наслідився опублікувати його статтю, рецензент переходить до розгрому його ідей: „Після наскоку на радянську педагогіку Макаренко відкрито закликає не рахуватися з педагогічним досвідом. Автор робить ще два зовсім несприйнятливих висновки, популяризація яких завдає суттєвої шкоди дитячій літературі. Секретар ЦК ВКП(б) тов. Андреев, виступаючи на першій нараді з дитячої літератури, застерігав від схематичних творів, рекомендував вчитися створювати яскраві повнокровні образи героїв у Горького, Пушкіна, Толстого. Але Макаренко йде іншим шляхом... Усі ці тлумачення, як багато інших, розсипаних у статті, є не чим іншим, як злегка прикрашеними,



замаскованими закликами до спрощення й збіднення дитячої літератури. Радянські діти не мають потреби в книгах, у яких замість живих людей з великими почуттями діяли маленькі, виготовлені за цим рецептом”.

Відчуття й усвідомлення кругової поруки, незахищеність призводили до того, що Макаренко дуже хворобливо став реагувати на зауваження, навіть такі, з якими він внутрішньо погоджувався. **Уже увійшло в традицію, що подібні починання супроводжувалися арештами й стратою.** Проймає жахом стиль викладу рецензії, груба, принизлива мова, пліткарське оцінювання суті явищ. А ще більше жахаєшся від того, що критики – у даній ситуації А. Бойм – мали право принижувати геніальність людей. Окрім того, А.Бойм входить у довір'я педагога В.О.Сухомлинського. Важко повірити в те, що з відповіддю А.С.Макаренка на його рецензію (ввійшла разом із його творами до світової класики), він міг змиритися. Виникає підозра – чи не хотів А.Бойм використати авторитет Сухомлинського з метою, щоб з його участю добити уже давно мертвого А.С.Макаренка, але живого серед прихильників його педагогічних творів.

А ось і відповідь А.С.Макаренка на критику товариша А. Бойми (Уперше опубліковано у виданні: Макаренко А.С. Соч.: В 7-ми т.Т.7. – М., 1952).

*„Дуже можливо, що мої висловлювання в статті „Стиль детской литературы” в журналі „Детская литература” №17 можуть і повинні викликати заперечення. Це повністю природно, якщо згадати, що у нас надзвичайно мало праць з теорії дитячої літератури і навіть її специфіка як слід ніде не розроблена. У своїй статті я опирався виключно на вчительський досвід, на мої педагогічні уявлення про те, як діти читають книги і що вони від дитячої книги вимагають. Надзвичайно цікаві і вимагають ті обставини, що супроводжують перехід від дитячої літератури до літератури загальної. Ніде не досліджено, як здійснюється цей перехід, що діти сприймають, чого не сприймають, що читають із захопленням, що з трудом, що їх особливо захоплює, що викликає особливу нудьгу. Взагалі в цій галузі дуже багато різних питань, які, мабуть, просто неможливо розв'язати, якщо відмовитися від спостереження за дитячим читанням, від реєстрації масових явищ у цій галузі.*

*Весь сенс виступу т. А.Бойми в тому й полягає, що у своїй статті „Откровение А.Макаренко” в номері „Комсомольской правды” від 2 грудня він не хоче визнавати ніяких питань, ніякої проблемності в галузі дитячої літератури. Говорячи по совісті, із його статті можна зробити лише одне заключення: ніякої дитячої*

літератури просто не потрібно, тим більше не потрібно і статей, присвячених питанням дитячої літератури. Т.А.Бойм схильний обмежуватися в цій справі досить коротким і з зовнішнього боку переконливим лозунгом: література повинна бути високохудожньою! Але такий лозунг, у справедливості якого, зрозуміло, не можна сумніватися, стосується будь-якої літератури, але повністю не визначає, чим же все-таки відрізняється стиль дитячої літератури від літератури загальної і чи повинна мати місце така різниця.

Припустимо, у своїй статті я висловив декілька суперечливих положень. Чому б т. А.Бойму не заперечити мені з тією серйозністю, яка повністю сумісна в контексті такої важливої теми? Чому т. А. Бойм насамперед запідозрив наявність у мене настільки недобрих намірів, які є в нього? Замість будь-яких заперечень т. А.Бойм закриває мені вуста досить непривітним кляпом: „Дитяча література повинна бути високохудожньою... й припинить розмови!”

Чи ж правильно це? Чи достатньо одного лозунга про високу художність, цілком, а втім, справедливого т. А.Бойма, який робить честь добрим намірам і естетичній витримці? Повністю очевидно, що одного такого лозунга недостатньо і що розробка питань теорії дитячої літератури повинна мати місце на сторінках нашої преси. Протест т. А. Бойми проти самих спроб такої розробки має вигляд досить дивний і... несучасний. При цьому протест не супроводжується ніякою аргументацією – не можна ж вважати аргументом вказівку на те, що діти читають „Ромео і Джульєтту”, Тургенєва, Чехова, Л.Толстого.

Достатньо правильно, у відомому віці діти починають читати цих авторів і взагалі переходять до загальної літератури. Що ж звідси випливає? Випливає лише те, що діти стають дорослими, але це зовсім не означає, що „Ромео і Джульєтта”, чи „Дворянське гніздо”, чи „Скучная історія” належать до дитячої літератури. Питання про особливості цієї літератури все ж залишається питанням, і я думаю, що дозволено людям інколи з цього питання висловлюватися.

Перебуваючи на тій же висококультурній позиції, тов. А.Бойм звинувачує мене в тому, що я закликаю: „Чи не можна простіше”. Оскільки в такому закликі немає ще нічого осудливого, т. А.Бойм робить зумисно страшне обличчя й посилює звинувачення фразеологічно: „Заклики до спрощеності і до збіднення дитячої літератури”. Це вже звучить, це знищує мене, так би мовити, у безодню злочину, а т. Бойму характеризує навпаки, з кращого боку, як захисника дитячої літератури.

Дозволю собі висловити припущення, що ці жахи децю зайві. Діти виростуть і почнуть читати Тургенєва, Чехова. Деякі зроблять

це раніше, деякі – пізніше, і все ж дитяча література залишиться дитячою літературою. Читання дванадцятирічного хлопчика чи тринадцятирічної дівчинки повинні все ж таки чимось відрізнятись від читання дорослого. Висока художність дитячої книги повинна бути високою, але виражатися вона повинна в своєрідних формах, особливих, властивих саме дитячій книзі. Старші діти можуть захоплюватися пейзажем Тургенєва, але це зовсім не значить, що специфічні дитячі письменники повинні повторювати „пейзажні” прийоми Тургенєва. Чому не можна припустити, що в пейзажі дитячої книги повинні бути свої методичні особливості, які однак не занижують художньої висоти відображення. Особисто я, наприклад, вважаю художнє виконання дитячої книги настільки важким і таким, що вимагає високої письменницької кваліфікації, що сам не наважуюся написати книгу для дітей.

(А.С.Макаренко, мабуть має на увазі книгу для молодшого й середнього віку. Повість „Флаги на башнях” спочатку було пропонувано опублікуванню в Дитвидавї, вона розрахована на старший шкільний вік (див. т. 6 цього ж видання, коментарі до повісті „Флаги на башнях”. Незабаром для Союздифільму ним був написаний сценарій „Настоящий характер”, а в останні місяці життя – сценарій „Командирова”).

Те ж саме можна сказати й про інші прийоми, яких я торкався в своїй статті. Я вказав на бажаність значно швидшого становлення образу. Т.А.Бойм замість того, щоб обговорити мою пропозицію, підняв просто крик... караул!

Питання стилю дитячої книги заслуговують серйозної й спокійної уваги, і не можна від них відгородитися простим і досить образливим криком. Не можна зустрічати авторів, які висловлюються з цього питання, кривляннями, з образливими натяками, подібними тим, які дозволив собі т. А.Бойм щодо мого тлумачення, що дітям можна пропонувати будь-які теми, навіть теми про „статеву любов”. Т. А.Бойм червоніє й сором’язливо відвертається: „Ромео і Джульєтта” читати можна, а „(статева) любов”..., який пасаж! Невже т. А.Бойму до цих пір невідомо, що „Ромео і Джульєтта” розповідає саме про (статеву) любов, що цим двом героям платонічна любов аж ніяк не імпоує. Адже я не закликаю розробляти тему про полове (статеве) співжиття, а саме про любов. Якщо в дитячій книзі йдеться, що герої любили одне одного і поєдналися законним шлюбом, то тут також йдеться про статеву любов, і зовсім не потрібно представляти цю справу так, щоб діти ні про що не здогадалися. Безумовно, у своїй манірності т. А.Бойм перегнув палицю, а це підтверджує, що він також може помилятися. А мої помилки, поки

що не доведені, а лише можливі, т. А.Бойм зустрів високомірною ворожістю, яка нічим не обґрунтована. Він розправляє з мною за допомогою убивчо дотепних слів „заколотворчо”, „глибокодумний”, „повчає”. Насамкінець, т. А.Бойм без будь-якого зв'язку з питанням про дитячу літературу стверджує, що я уявив себе монополістом у тлумаченні основ марксистської педагогіки. Звідки він знає, чим я себе уявив? І чому „монополістом”. У який спосіб я можу перешкодити т. А.Бойму чи будь-кому іншому виступити з пропозицією їх педагогічних поглядів? Адже я не керую ніяким педагогічним журналом, не працюю ні в якому науковому закладі, не маю жодної праці з претензією на курс чи на підручник.

Тон. т. А.Бойма мимовільно спонукає мене думати, що в своїй статті т. А.Бойм не стільки зацікавився питаннями дитячої літератури, скільки хотів учинити наді мною нічим не вмотивовану **розправу** (виділено нами) (Макаренко А.С. Пед. соч.: В 8-ми т. Т.7. / Сост. Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов – М.: Педагогіка, 1986. – С.198-200).

Як розправу над собою сприймав нападки і В.О.Сухомлинський. Ось що він пише в одному із листів А.Бойму: „Якими нікчемними, смішними, жалюгідними здаються мені ці нападки! Якщо ці нападки будуть продовжуватися, якщо мене будуть цькувати так, як це відбувається зараз, я вимушений буду звернутися з листом особисто до М.С.Хрущова, розказати про тих, хто уподібнюється флюгеру. Думаю, що він зрозуміє мене, зверне увагу на мого листа... (1962 р.).

А в листі до О.Т.Губка (канд. психол. наук) він звертається з проханням захистити його ідею: „Прошу Вас, прочитайте, будь-ласка, в „Правде” мою статтю „Воспитание без наказаний” (25.III.68 р.) і надішліть у редакцію, дуже Вас прошу, відзив. Прошу підтримати саму ідею чуйності, сердечності, поваги до людини. Як це не дивно, але серед педагогів є люди, які вважають, що тільки посиленням покарань можна поліпшити роботу школи” (Губко О.Т. Обпалений добротою // Спогади про Сухомлинського / Упрядн. С.П.Заволока. – К.: Рад. шк., 1990).

Тут перед нами виступає інший Сухомлинський, як людина, яка не терпить критики, і в якій відсутнє почуття самокритики, що поглиблювало суперечливі погляди щодо його ідей і позицій. А оскільки вони були міцно пов'язані з іменем А.С.Макаренка, його теоретико-методичними положеннями, то це, звичайно, гальмувало їх подальший розвиток. Окрім того, як підтверджує наше дослідження, вони характеризувалися як такі, що застаріли.

Чи це була ініціатива самого Сухомлинського, чи заступника головного редактора „Народного образования” А.Бойми, ми покищо не з'ясували, оскільки листи А.Бойми до В.О.Сухомлинського із

сімейного архіву не передані до державного. Тому окремі питання залишаються для дослідників таємницею. Доходимо тільки висновку:

у А.С.Макаренка з іменем А.Бойма пов'язана трагедія його літературного кредо. У В.О.Сухомлинського – це був зоряний час. А.Бойм зіграв у його долі вирішальну роль, між ними зав'язалася міцна дружба, з його ж рук мала бути подана стаття „Йти вперед!” Чому вчасно не вийшла? Мабуть, він доредугувався до того (у той час пропонувані до друку матеріали редагувалися до такого рівня, що в результаті автор статті міг і не впізнати стилю свого власного викладу), що викликав агресивне ставлення до журналу й В.О.Сухомлинського. Яскравим прикладом цього є лист Т. Снегирьової до В.О.Сухомлинського:

*„Шановний Василю Олександровичу!*

*Не потрібно ображатися: адже я не лише скоротила, але й вставила багато із Вашого того першого тексту (що про Макаренка)... 5.Х.67 р. (ЦД АВО України Ф. 5097, оп. 1, од. 36. 1050).*

*А. Бойм спрямовував педагога, корегував, але й остерігався! Про це засвідчує лист до нього В.О.Сухомлинського від 30. VI. 1966 р. „...Мене увесь час хвилює: чому Ви сумніваєтесь, опублікувати чи не опублікувати бесіду про моральне виховання. Потрібно публікувати, не треба заплющувати очі на ті факти, явища, що мають місце в житті. Я привів у статті деякі факти, і вони уже викликали у Вас побоювання (виділено нами), чи можна про це говорити вголос (виділено нами)”.*

*В іншому листі педагог дякує (31. VII – 67 р.) за „...теплого підбадьорливого листа...”, який, на жаль не зберігається в архіві, про що вже йшлося.*

*Про непримириме ставлення до критики В.О.Сухомлинського засвідчує спогад письменника Г.О.Мединського:*

*„Історія моїх стосунків із Сухомлинським складна, але, на мій погляд, досить цікава й знаменна.*

*Уперше я дізнався про нього з його книги „Формування комуністичних переконань молодого покоління” (1961 р.) із книги, яка залишила у мене двоїсте враження: під дуже цікавий і корисний досвід хорошого і вдумливого директора сільської школи автор вирішив піднести теоретичну базу, але зробив це надто сухо і догматично. Було очевидно, що над живим життям, яким так багата була ця книга, тяжіє згадана теза, виражена до того ж у сухій, нелегкій для сприймання формі. Після всіх скорочень і спрощень ця теза виглядала так, що моральність випливає з відповідності продуктивних сил і виробничих відносин, і потрібна для досягнення гармонійної єдності тих самих продуктивних сил і виробничих відносин. Словом, вульгарний*

соціологізм, що намагається усю складність життя звести до шкільно-диктаторських „основ”.

Приблизно так я і сказав у своїй „Трудній книзі”. Жодного листа, ні виправдовувального, ні лайливого, я від Сухомлинського не одержав, і коли у відвертій бесіді я торкнувся цього моменту, Василь Олександрович дуже тихо, але твердо сказав: „Не будемо про це...” (Мединський Г.О. Безстрашність душі // Спогади про Сухомлинського / Упорядн. С.П.Заволока. – К.: Рад. шк., 1990. – С. 143).

**У 60-70-х рр. остаточно склалася поліфонія оцінок спадщини Макаренка і ставлення до його особистості та діяльності. Офіційна педагогіка, яка насаджувала „виховуюче навчання” і зміцнювала класно-урочну систему, висунула Макаренка на почесне, але не на актуальне місце. Це аргументувалося тим, що він працював переважно не в загальноосвітній школі, із специфічним контингентом дітей і в особливих умовах. А значить, його досвід не можна застосувати в суспільстві „розвинутого соціалізму”. Єдине місце, яке відводилося для ідей Макаренка, – це колонії для малолітніх злочинців. Характерно, що саме в закритих, призначених для службового користування збірниках МВС і видавалися тоді праці дослідників творчості Макаренка (О творческом применении педагогического наследия А.С.Макаренко в работе с заключенными (Материалы методической конференции). – Изд. Политотдела ГУМЗ РСФСР, – М., 1960). У неофіційній інтернатській, дитбудинівській, комунарській педагогіці технології, розроблені А.С.Макаренком, використовувалися тоді досить широко, але без рекламування його імені. У цій методиці Макаренко більше поглинається в андеграунд, стає його прапором, що особливо проявилось у роботі форпостів. Ідеї, звичайно, народжувалися в центральних (союзних) інстанціях і поширювалися на республіканські. Паралельно тривали пошуки негативних якостей, що могли б бути притаманні А.С.Макаренку.**

Усе ж таки творче застосування педагогічної системи А.С.Макаренка в практиці виховання продовжувалося, зокрема активізувався цей процес в умовах організації інтернатівського руху в Україні.

Макаренківська спадщина сприяла розв’язанню виховних проблем, пов’язаних із виробничою працею школярів і самообслуговуванням, педагогічною організацією багатогранної навчально-виховної діяльності і побуту школярів. Про це, наприклад, засвідчує дискусія в „Литературной газете”, що виникла у зв’язку із статтею Н.К.Гончарової (1961 р., 11 лютого).

**У цей же час активізувався процес творчого використання досвіду А.С.Макаренка в розробці методологічних проблем**

**педагогіки, а також у дослідженнях з історії розвитку народної освіти й педагогіки.**

Значні корективи в процесі розвитку макаренкознавства вносять колишні вихованці А.С.Макаренка. Вони реалізують його ідеї на різних рубежах трудового фронту країни. У 1968 році у журналі „Огонёк” **Г.В.Камишанський** опублікував статтю „Суворий і добрий Антон”, у якій підкреслив найкращі риси А.С.Макаренка, що проявлялися у повсякденному житті. Зробив великий внесок у поповнення фондів Кременчузького педагогічно-меморіального музею А.С.Макаренка. Виконані ним ілюстрації до творів А.С.Макаренка „Педагогічна поема” і „Прапори на баштах” стали цінностями основного фонду. Знаючи життя багатьох комунарів, він підійшов творчо до створення ілюстрацій, які привертають увагу історичною достовірністю і виразністю.

Цього ж року виходить у світ перша праця **С.О.Калабаліна** „Бродяче дитинство”.

Популяризатором ідей А.С.Макаренка став його вихованець **Михайло Сухорученко** – випускник Харківського педагогічного інституту історичного факультету, у цей період голова колгоспу імені Жданова. Пропонуємо фрагмент із його життя: „Як і Антон Семенович, викладав історію, улюблений його предмет, а також географію. 18 років був на педагогічній роботі, вчив дітей у школі, завідував дитячим будинком.

*Був директором дитячого будинку в Лозівському районі на Харківщині, а згодом – директором вечірньої школи. Не скажу, що життя було спокійним, тихим. Його супроводжували і тривоги, і хвилювання, і радощі, і розчарування. Але справа, як мовиться, була повністю по мені, до душі – макаренківська робота, з боку могло видатися, що я на цьому вчительстві так би і вік свій закінчив, та я, по правді, так само думав.*

*А ось трапилось, що став я головою колгоспу, про що зовсім не шкодую...*

*Очоливши колгосп, я вирішив діяти по-макаренківськи: створив дружний колектив, поставив перед ним чітку мету, вдихнув у кожного його члена непереможне бажання перемогти труднощі. Антон Семенович учив нас вірити в трудове товариство, в колектив,... учив нас чесності в праці і організованості в господарстві... Згадалось мені наше культурне і дохідне господарство в горьківській колонії: наші уміло оброблені поля і городи, чисті свинарники, майстерні, в яких панував зразковий порядок і чистота. І тоді я ще раз зрозумів дві речі: перша – Макаренко випустив нас у велике життя не відірваними від дійсності людьми, і друга –*

макаренківський гарт глибоко сидить у мені, по-макаренківськи, виявляється, можна працювати не лише в школі чи дитбудинку, а і в колгоспі.

Причому, на посаді голови колгоспу не забуваю свого покликання педагога і не забуду його, мабуть, ніколи.

Люблю я дітей, готовий з ними годинами розмовляти, розповідати їм що-небудь цікаве, відповідати на їх безконечні запитання і розпитування. Це вже я, мабуть, перейняв у Антона Семеновича!

Часто зустрічаюсь я з батьками. У нашій сільській школі прочитав їм кілька лекцій і доповідей про педагогіку, про моральне обличчя молодої людини, про взаємостосунки сім'ї і школи. Відчуваю, що бесіди мої доходять до сердець, тому що мені, як педагогу, добре знайомі питання, які хвилюють батьків.

І коли я веду мову про підвищення успішності школярів, про вибір професії нашою молоддю, то намагаюсь ілюструвати свої бесіди фактами із місцевого життя. Приводжу імена юнаків і дівчат, які прийшли після закінчення школи на роботу в колгосп, розповідаю про чудові долі наших односельчан, про їх самовіддану працю.

Мимовільно у кожній бесіді мова заходить про Макаренка, про його благородний подвиг, про його вихованців.

І кожного разу я бачу, як цінять наші люди працю Макаренка, як гаряче закохані вони в цей світлий образ мужнього патріота. Коли у нас в районі появився на екрані фільм „Педагогічна поема”, багато колгоспників після його перегляду говорили мені: „От це людина!”

У нашому колгоспі працює керівником духового оркестру колишній вихованець Макаренка Аркадій Руссих. Разом з ним ми після показу фільму ще і ще раз розповідали односельчанам про чудову людину, про нашого батька і наставника Антона Семеновича. Говорили ми і про те, як дружньо працювали горьківці у свєму колонійському господарстві, як Макаренко виховував трудолюбивих і чесних патріотів. (Удивительный человечине. Воспоминания об А.С.Макаренко. Харьковское книжное издательство, 1959. – С. 32-37).

Колишня вихованка А.С.Макаренка **Зінаїда Носик** – майстер, актуалізує увагу на тому, що Макаренко умів виховувати, не даючи зрозуміти, що він виховує. Особливе місце в його педагогічних засобах займали екскурсії, літні поїздки і походи. „Макаренко турбувався про те, щоб ми пізнали навколишнє як можна більше. Він сам був допитливою, цікавою людиною і вчив нас сприймати світ, цікавитися всім у світі: історичними пам'ятниками, заповідниками природи і т.д.

„Людина все повинна бачити – і добре, і погане. Людина повинна багато бачити і багато знати”, – говорив він, – ділиться вихованка



своїми спогадами. – Якщо шкільний учитель веде в класі звичайно невелику групу учнів, то Макаренко виховував одночасно сотні дітей, кожного із яких у школі назвали б, мабуть, „важким”. Але в лексиконі Макаренка не було навіть такого слова „важкий”. Макаренко ніколи не приклеював своїм вихованцям будь-яких ярликів. Він вірив у них, в їх здібності, допомагав позбутися поганих звичок, оволодіти знаннями і виробничим досвідом. Навіть найменші комунари розуміли прагнення свого вихователя, вірили йому, наслідували його”, – завершує вона свою розповідь (там само, с.118-124).

**Отже, система організації діяльності колективу А.С.Макаренка знаходила своє застосування не лише в навчально-виховних закладах, а й у сферах народного господарства, соціальних структурах, використовувалася людьми різних професій. І це природно, оскільки організаційні моделі А.С.Макаренка значною мірою співпрацювали із соціальними, до того ж багато із них були настільки універсальними, що випереджали соціальний прогрес.**

*„Вивчення юридичних наук в інституті, робота народного судді дали мені можливість по-новому сприйняти виховні методи А.С.Макаренка. Я, наприклад, лише тепер з особливою глибиною усвідомив значення Ради командирів як свого роду товариського суду. Але за будь-який свій вчинок вихованець тримав відповідь не особисто перед Макаренко, а перед своїми ж товаришами, перед усім колективом.*

*Важко переоцінити силу психологічного впливу Ради командирів – справжнього, безпристрасного і чесного товариського суду. Рада командирів обговорювала звичайно багато питань життя колонії чи комуни, але в даному випадку як юрист я говорю лише про правові її функції. „Думаю, що вивчення цього питання і по сьогоднішній день може мати значний інтерес як для педагогів, так і для юристів”, – доходить висновку В.Шапошников (народний суддя) (там само, с.91-92).*

А найважливішим досягненням досвіду А.С.Макаренка є те, що він став для його вихованців школою життя. *„Одна лише думка про те, що мені коли-небудь доведеться тримати відповідь перед Макаренко, перед Радою командирів, заставляла мене контролювати свої вчинки, краще вчитися та працювати”,* – ділиться своїми міркуваннями **Ганна Краснікова** (там само, с.99).

Інколи можна почути, що вираження власного ставлення до людини, до покоління вважається ідолопоклонством, що властиво для диктаторського суспільства. Але ж тут ідеться про любов людини, щире, палке, про яку можна висловитися творчо. А творчості ніхто не може заставити..

Педагогу, взрастившему нас,  
Мы сердца отдаем безвозратно  
И хотим поклониться сейчас.  
Благодарность ему бесконечная  
За прекрасные юности дни...  
Он „разумное, доброе, вечное”  
Нам с любовью в сердца заронил.  
Человек очень щедрого сердца,  
Сколько раз он ночей не доспал?  
Возвращая счастливое детство  
Тем, кто раньше его не узнал.  
Как живой он стоит перед нами  
С мудрым, строгим и добрым лицом –  
Да, любовь не стареет с годами –  
Он нам был и остался Отцом!

*О.Паскаль, вихованка А.С.Макаренка*

\* „Безмежні, багатогранні методи виховного впливу Антона Семеновича Макаренка. Але головне полягає в тому, що він виховував усіх і кожного з нас у колективі, для колективу, в роботі із самим собою – особистим прикладом, словом і ділом. Знаючи дуже близько Антона Семеновича Макаренка, з 1920 по 1939 рік, я не пам’ятаю за ним жодного промаху ні в громадському, ні в особистому житті. Зрозуміло, що він був для нас постійно діючим, найживішим і переконливим прикладом. Нам хотілося хоч чим-небудь бути схожим на нього: голосом, почерком, манерою ходи, ставленням до праці, жартом. *Любили ми його настільки ревниво, що не припускали навіть того, що він має право на одруження.* Ми готові були вважати це зрадою. Кожен із нас мав право на синівські почуття до нього, чекав батьківської турботи, вимогливої любові від нього і на диво розумно ними обдаровувався”, – згадує С.О.Калабалін. Пропонуємо цікаві фрагменти із його спогадів за книгою „Воспоминания о Макаренко” (Сборник материалов. – Л., 1960. – С.59-79).

\* У 1922 році я по-справжньому закохався в одну дівчину, звали її Ольга. Зі своєю трепетною тасмницею я пішов до Антона Семеновича, як до батька. Вислухав він мене, потім встав із-за столу, взяв мене за плечі і сказав тихо, з почуттям:

– Спасибі тобі, Семене. Яку безмірну радість ти приніс мені. Спасибі!

– За що ж, Антоне Семеновичу?

– По-перше, за твоє довір’я до мене. Ця твоя любов тільки тобі належить, різні бувають люди: довіриш комусь свою тасмницю – а він

у регіт? Пішов дзвонити всім і всяким. Я так не зроблю. Я збережу твою таємницю, як свою власну. – Тут я вдячно опромінив його своїми очима, а він продовжував. – По-друге, ти допоміг мені переконатися, що ніякі ви не особливі, ви такі ж, як усі люди. Любові всі віки і всі люди покірні, у числі їх і мої хлопці. Значить, ти людина за всіма статтями. А тепер про саме твоє почуття: не розхлюпай його, не розтрать його в брехні і блуді. Люби красиво, чесно, бережливо, – по-рицарськи... Ну, заради такої справи і я не хочу зараз працювати, підеш до мене повечеряємо...

Не відштовхнув мене Антон Семенович, не загнав в підпілля моє почуття. Не принизив нотаціями, докорами, не образив байдужістю чи притворною участю.

І ось уже в 1924 році, коли я приїхав у колонію на канікули, хлопчик Антон Соловійов сказав мені, що Ольга зрадила мене і вийшла заміж. Я побіг за три кілометри в село, де жила Ольга.

Виявилось, що це правда.

У колонію повернувся пізно ввечері і зайшов до Антона Семеновича. Вигляд у мене був найнещасніший.

– Що з тобою, Семене, ти хворий?

– Не знаю, мабуть, хворий.

– Ти йди в спальню, я пришлю до тебе Єлизавету Федорівну.

– Не треба. Не допоможе мені Єлизавета Федорівна. Ольга мені зрадила. Заміж виходить. У неділю весілля... Не вірять нам, колоністам.

– Ти що? Невже правда?

– Правда, все пропало. Я думав, на все життя, а тут... – Я заплакав.

– Не розумію, ти пробач мене, Семен, адже місяців три назад був у Ольги, говорив з нею. Вона тебе любить. Тут щось не так.

– Чого ж там не так, коли весілля. А я, Антон Семенович ... тільки не ображайтеся, що це я так... Я повішаюсь!..

– Тьхо! Ти що, здурів, Семен?

– Не здурів, але жити мені більше нічого.

– Ну і вішайся, чорт з тобою! Ганчірка! Тільки про одне прошу тебе: вішайся де-небудь подалі від колонії, щоб не дуже смерділо твоїм закоханим трупом.

Антон Семенович щось пересунув на столі. Сказав же він це так, що мені й вішатись зразу розхотілось. А він підсів до мене на диван і поплав у моє серце і розпалений мозок теплом і дружбою. Потім він запропонував піти у двір, посидіти під зоряним небом і помріяти про майбутнє, про кращих вірних людей...

Наступний фрагмент із цієї книги.

\* Весна 1922 року. Колонія імені Максима Горького. Як зараз пам'ятаю розмову з Макаренком.

– „Антоне Семеновичу, відпустіть мене додому.

– Що ж, можна. Про матір подумав? Добре! Це дуже добре!

– Та ні. Звідки ви взяли, що я про матір думаю? Я про батька більше...! Так, взагалі, хочеться побувати дома.

– Семене! – і Антон Семенович якось-то так подивився на мене, що у мені все зразу затріпотіло. – Не соромся, Семене, любові до матері. Любити матір може лише справжня людина. А відпустку потрібно оформити. Ти – командир, без ради командирів я відпустити не можу. Але підтримаю...

\* „...Служи нашому народу, Семене!” – говорив Антон Семенович. І я стараюсь служити. Немає нічого на світі благороднішого від праці і немає почеснішого обов'язку. І моя важка, але радісна праця педагога пов'язана для мене назавжди з пам'яттю про палко любимого Антона, нашого Макаренка.

Він добивався, щоб ми, вихованці, вірили йому. Якось у перші дні становлення колонії Антон Семенович сказав (передаю, звичайно, його думку своїми словами):

– Чорт з вами, що ви – злодії, босяки, бандити, грабіжники, карманники... Важливо, що ви люди, і не прикидайтесь, не намагайтесь вбивати в собі людини, не забувайте її високого призначення в житті. Бути людиною – велика кваліфікація. Важливо, щоб ви повірили мені теж як людині і допомогли виховувати вас (із виступу перед засудженими виправно-трудою колонії. Московський обласний журнал „К новой жизни”, №2, 1964 г.).

\* Дорогим студентам – майбутнім педагогам.

\* Він перебував у постійній робочій готовності, був чесним і сміливим, завжди новим, несподіваним. Моральна краса його приємно поєднувалась з мужньою зовнішністю, зібраністю й охайністю. Він вірив у людину і турбувався про неї, нетерпимо ставився до вад, усього себе віддавав новій людині, громадянину країни Рад.

(Із виступу в МДПІ ім.В.І.Леніна, березень 1966 р.).

\* У процесі виховної роботи найнебезпечніше для педагога – це втратити довір'я дітей. Потрібно, щоб слово педагога було законом для колективу і виконувалось не під страхом якого-небудь спонування, а з бажанням, з довір'ям до вихователя.

(Із виступу перед молодими вчителями м. Пскова, жовтень 1964 р.).

\* Учіться пізнавати науку виховання!

На мільйон ситуацій у школі – два мільйони приємних, надійних рішень.

(Із власного архіву Г.Н.Калабаліної).

\* На жаль, я не навчався в педагогічному закладі, я закінчив інженерно-меліоративний інститут. Але я вважаю, що при бажанні вихователем може бути кожна людина, яка оволодіє педагогічними знаннями і вміннями. Педагогіку я дуже люблю. Любов цю я успадкував від Антона Семеновича Макаренка. Деякі вважають, що Макаренко зневажливо ставився до педагогіки, але це неправильно: він зневажливо ставився не до педагогіки, а до окремих „тлумачників” її, які так викладають педагогіку і так подають її, що зразу ж пропадає смак, пропадає любов до науки. Я якось слухав одного оратора, який говорив про красу української мови, про красу російської мови, але говорив він так, як ніби набрав повний рот немитої шерсті і жував її. Ось так інколи подають педагогіку.

## 4.2. Пропаганда досвіду А.С.Макаренка в наукових дослідженнях

У 1959 р. у видавництві АПН СРСР була опублікована перша книга **В.М.Терського** „Клубні заняття і ігри у практиці А.С.Макаренка” (Видавництво АПН РСФСР. Москва, 1959, – 158 с.). У передмові до неї автор писав, що досвід А.С.Макаренка – складне гармонійне ціле, сума багатьох методів і загальної добре відпрацьованої техніки, його система – це відповідний робочий порядок, необхідний для успішної освіти і виховання дітей. *„Щоб виростити хорошиий сад, – пише Віктор Миколайович, – мало посадити дерево, потрібно ще за ним доглядати, удобрювати, прорихлювати ґрунт, обрізати сухе гілля і т.д. Багато справ у доброго садівника. Ще більше справ у вихователя, який працює з дітьми. Тут повністю потрібні і необхідні послідовність у проведенні відповідних заходів, розумне дозування і певна увага щодо кожної справи, увага кожній справі в залежності від їх рівня важливості у контексті усього процесу виховання, а також своєчасність потрібних змін, якими визначається діалектичність системи виховання. Те часткове, що вчора було повністю необхідне, сьогодні може вважатися непотрібним, зайвим, і навіть неприпустимим”* (Терський В.Н. Клубные занятия и игры в практике А.С.Макаренко. – М.: Изд.-во АПН РСФСР, 1959. – С. 5-6).

Незабаром після першої книги В. М. Терського вийшла у світ брошура „Игра „Конкурс смекалки” в школе” (опыт школы-интерната: Изд.-во АПН РСФСР.М., 1969). У ній висвітлена конкретна методика і досвід експериментальної роботи педагогічного колективу школи-інтернату №12 Москви щодо проведення гри, яка по суті справи слугує

трампліном для організації змістовної, захоплюючої позакласної роботи з учнями школи в цілому, яка забезпечує систематизацію усієї позаурочної роботи учнів і розвиток індивідуальних схильностей та обдарувань кожного із дітей.

У 1961 р. в тому ж видавництві виходить ще одна брошура, яка узагальнювала наступний важливий аспект виховної діяльності школи-інтернату №12 – досвід організації первинного колективу дітей у школі-інтернаті. (О.С.Кель. Народження піонерського колективу). (Досвід організації первинного колективу дітей у школі-інтернаті. – М.: Изд.-во АПН РСФСР, 1961). Ось що писав В.М.Терський у передмові до цієї книги: „...ця книга з'явилась у результаті власної участі автора в дослідницькій роботі школи-інтернату.

*Створення піонерського колективу на основі різновікових загонів – це цікавий і сміливий крок уперед у нашій роботі з дітьми. Ідея необхідних взаємовпливів і спільних дій піонерів одержує реальне втілення в такому колективі і дає позитивні результати, хоча сама педагогічна робота тут складніша, ніж із звичайними загонами”.*

В.М.Терський, як виявилось, мав рацію: **організація первинного колективу дітей за різновіковим принципом настільки складна, що її далеко не кожен педагогічний колектив спроможний осилити.** Самостійність і активність учнів у цих умовах досягається такого високого рівня, що вимагається істинно макаренківська майстерність, щоб спрямувати самодіяльність учнів у потрібне русло.

У 50-60-і роки В.М.Терський неодноразово виступав із цікавими статтями у журналі „Вожатий”, „Народное образование”, „Советская педагогика”, а також в „Учительской газете”, „Комсомольской правде”, „Пионерской правде”. Особливо цікавою виявилася його стаття в журналі „Советская педагогика” про п'єсу А.С.Макаренка „Мажор”. У ній він показав закономірний взаємозв'язок трудового і морального виховання в досвіді А.С.Макаренка.

У 1961 р. вийшла другим виданням його книга „Клубные занятия и игры в практике А.С.Макаренко”. У 1962 р. вона була перекладена і видана в НДР у Берліні. Учительська і наукова громадськість запропонували цю книгу до нагороди премією АПН РСФСР.

Велика епістолярна спадщина В.М.Терського, яка пропагує педагогічні ідеї А.С.Макаренка. Він листувався з науковими працівниками, вченими, вожатими, всім намагався допомогти добрим словом і ділом. *Листи Терського ще чекають свого дослідження.*

До кінця днів своїх В.М.Терський залишався учителем, практиком. Адже педагогіка, як відомо, наука суто практична. Терському було що писати, про що писати. Не випадково, навіть важко захворівши, він продовжував писати про педагогічну систему А.С.Макаренка

та сучасний досвід виховання. На жаль, ще дві книги В.М.Терського „Игра. Творчество. Жизнь.” и „Вожатый, ты – педагог” (1965 р.) були опубліковані уже після смерті автора.

Заслуга В.М.Терського полягає також у тому, що він, розкриваючи ідеї А.С.Макаренка, розробляв нову ефективну систему позакласних клубних занять з дітьми, що сприяла всебічному розвитку дітей і підлітків.

Хоча В.М.Терський у цей період працював у Росії, але залишати поза увагою його творчі доробки, звичайно, неможливо, оскільки це педагог, який був сподвижником А.С.Макаренка в Україні. Окрім цього, на чому ми наголошуємо, вирізнити суто український досвід із радянської системи майже неможливо, оскільки цілі й засоби їх реалізації були дуже міцно переплетені між собою. Як на наш погляд, досвід В.М.Терського вирізняється як класичний, що найбільше оправдовує використання й популяризацію його в будь-якій державі. Остання книга В.М.Терського „Игра. Творчество. Жизнь” (1966) стала значною подією у педагогіці.

Велику роль у пропаганді спадщини А.С.Макаренка відіграє у цей період відомий вчений **М.Фере**. (У „Педагогічній поемі” – Шерес). У 1964 р. за великі заслуги йому було присвоєно звання професора.

Творець щастя... Під такою рубрикою М.Фере у співавторстві з В.Бейлінсоном друкують статтю в „Учительской газете” в честь **80-річчя з дня народження видатного педагога**, в якій відзначають, що теоретичне значення макаренківської спадщини широко визнане не лише в педагогіці і в етиці та естетиці, психології, соціології, науковій організації праці і юриспруденції. Люди найрізноманітніших професій – громадські діячі і письменники, артисти і військові керівники, керівники підприємств і вчені – знаходять у працях Макаренка відповіді на багато питань, що їх хвилюють. Твори Макаренка здійснюють тріумфальний похід по всіх континентах...

Історія науки довела: коли різні дослідники доходять однакових висновків, то значить – це висновки правильні. Педагоги переконуються: щоб зуміти крокувати в ногу з часом, слід пізнати закономірності суспільного розвитку, уміти бачити в житті паростки нового і вносити їх у дитяче життя, саме в них черпаючи виховні засоби.

А.С.Макаренкові належить честь відкриття багатьох ефективних методів, апробованих в умовах його виховного закладу. Наприклад, таке **велике відкриття, як зведені загони, народилося в результаті усвідомлення потреби раціональної організації праці**, уміння знайти рішення, в якому поєднувались безпосередній діловий успіх із виховним.

Із міркувань авторів статті випливає характеристика цього етапу в розвитку макаренкознавчої науки. Він відзначається двома основними напрямками: першому характерне прагнення представити А.С.Макаренка як педагога-одинака, який створив свою технологію ізольовано від революційних наукових та суспільно-економічних перетворень, як віртуоза педагогічного мистецтва і тільки. Тому, як стверджують представники цього напрямку, слід брати у знаменитого педагога лише його прийоми, окремі деталі, ігноруючи в такий спосіб цілісну макаренківську концепцію, те, що сам він назвав фундаментом, душею і розумом своєї справи; другий напрям характеризується як відверто фальсифікаційний. Він ставив за мету зганьбити Макаренка, заплямувати його підхід у педагогіці. Його представники проголошували: „Для Макаренка колектив усе, а особистість – нічого”, „Макаренківська педагогіка – це педагогіка командирської муштри”, „Макаренко довів авторитарну педагогіку до досконалості” і т.п.

Але де взяти доказові факти для таких розмірковувань? Адже сам Макаренко не дав ні найменшого приводу щодо них. І супротивники Макаренка, – стверджують автори статті, – знаходять „докази” в міркуваннях і досвіді тих, хто ігнорував його систему, виривав з неї окремі деталі і гіпертрофував, тобто в тих, хто спотворював макаренківське вчення, вульгаризував, ганьбив і доводив протилежне, усупереч представникам першого напрямку. „Одне слово, – доходять висновку автори статті, – одна брехня підживить іншу”.

Дійсно, Макаренко створив теорію виховного колективу. Це наша гордість, одне із джерел нашої сили. І справа полягає в тому, що педагог-новатор не закликав до індивідуального підходу, не закликав звертати увагу на особистість, а практично створив і теоретично обґрунтував таку систему виховання, в якій особистість набула істинної вартості, одержала всі засоби й умови для свого всебічного розвитку. Сила і велич А.С.Макаренка полягає в тому, що він усі розмови і мрії про увагу до особистості поставив на істинну ділову і наукову основу.

16 років (з 1920 р. по 1935 р.) створював Антон Семенович такий колектив і створив його. Не зрозумівши природи і характеру стосунків у ньому, неможливо сприйняти систем Макаренка. Господар на виробництві, особисто відповідальний за його зразковість, організатор найпередовішого побуту, представник колективу в органах його управління, який уміє по-справжньому турбуватися про всіх і кожного, людина, закохана в науку і мистецтво, рицар-держинець у повсякденному житті і спілкуванні – ось позиція, в якій перебував кожен член цієї чудової співдружності. Ось що забезпечувало дійсно вражаючу увагу до особистості. Ось чому А.С.Макаренка по праву



вважали і вважають творцем щастя (М. Фере, В.Бейлінсон. Творець щастя. – Учительская газета. – 1968. – №30 /5855/. – 12 марта).

Активно продовжує популяризувати ідеї А.С.Макаренка відомий на цей час макаренкознавець **Ф. І. Науменко**. Цікавими доробками в його дослідженнях є проблеми, що стосуються діяльності А.С.Макаренка як учителя, який умів також чітко будувати не лише виховні, а й дидактичні системи.

На сторінках журналу „Радянська школа” (1967. – №3. – Березень. – С.26-28) Ф.І.Науменко розкривав один із аспектів педагогічної спадщини А.С.Макаренка – дидактичний. У статті „А.С.Макаренко як дидакт” він відзначає, що ім'я А.С.Макаренка пов'язується не лише з теорією і практикою виховання, а його педагогічні погляди безпосередньо стосуються питань теорії освіти й навчання, він є автором загальної творчої педагогічної концепції, у якій розкриті теоретичні основи педагогіки паралельного впливу. На її основі, як вважав автор статті, ми можемо з успіхом розв'язувати найскладніші питання теорії і практики виховання, а значить, і питання дидактики, оскільки навчальна робота з дітьми займає в цілісному процесі соціального формування особистості провідну роль. Своєю педагогікою паралельного впливу А.С.Макаренко обґрунтував єдині загальнопедагогічні починання і для виховання, і для навчання. Він цілком справедливо вважав навчання й виховання єдиним дидактично організованим процесом злиття власного досвіду із суспільним.

Педагогіка паралельного впливу ставить учителя й учнів у активну позицію. А.С.Макаренко заявляв, що людині в навчанні належить лише те, що вона опанувала власними силами.

Педагогіка парного впливу, яку так гостро критикував у свій час наш видатний педагог, неспроможна розв'язувати проблему активізації пізнавальних сил дитини, оскільки спирається на односторонність впливу, на педагогічний лібералізм або авторитарність, на вербалізм і індивідуалізм.

Діти завжди активні, оскільки активний сам процес їх розвитку. Вихователь лише створює передумови і вибирає напрям для успішного фізичного й психічного розвитку дитини. Зрозуміло, що при цьому за допомогою певного педагогічного впливу він викликає у неї бажання йти саме у визначеному вихователем напрямі. А при „парній педагогіці” неможливе розв'язання цієї проблеми. А.С.Макаренко, іронізуючи, писав: „Педагоги малюють собі так: вихователь стоїть на якійсь суб'єктивній точці, а на певній відстані від нього є точка об'єктивна, в якій закріплюється дитина. Вихователь діє голосовими зв'язками, дитина сприймає слуховим апаратом відповідні хвилі. Хвилі через барабанну перетинку проникають у душу дитини і в ній

відкладаються у вигляді особливої педагогічної солі” (Макаренко А.С. Твори. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 19). І учитель як суб’єкт, і учень як об’єкт перебувають в усамітненій позиції за принципом „педагог проти одного учня”. Внаслідок такого авторитарного, вербального характеру організації педагогічного процесу для учнів іноді всього класу або частини його процес навчання й виховання не відбувається, їх активність спрямовується іншими чинниками впливу не в тому плані, в якому задумав учитель.

Актуальними й понині є висновки автора статті, що спонукають педагога не просто навчати дітей, а вчити здобувати знання, виховувати прагнення до самоосвіти і самовиховання. Організація педагогічного процесу на цій основі забезпечує високу його ефективність. Саме на таке розв’язання цієї проблеми нас орієнтує педагогіка паралельної дії.

Суть дидактичної концепції А.С.Макаренка полягає в тому, що залежно від обставин, часу, особливостей особистості і колективу діапазон застосування того чи іншого методу може збільшуватись до рівня повної спільності або зменшуватися до стану повного заперечення. Таким чином педагогіка паралельного впливу вносить компонент творчості як обов’язкову умову успіху в навчанні й вихованні дітей, усуває шаблон у роботі. А.С.Макаренко категорично заявляв, що розвиток людини відбувається у зв’язку з усім ходом життя, яке діє на дітей щохвилини. Скерувати цей розвиток – ось у чому полягає завдання педагога.

У розвиток макаренкознавчої науки в Україні значний внесок у цей період робить **А.І.Зільберштейн**.

„Удивительный человекиче”, – такими яскравими словами А.М.Горький охарактеризував А.С.Макаренка. Під такою рубрикою надрукована стаття до **80-річчя від дня народження педагога**, відданого послідовника і популяризатора його ідей, професора Харківського педагогічного інституту А. І. Зільберштейна, що значною мірою характеризує макаренківський рух, даючи одночасно відповіді на запитання щодо ролі Макаренка в розвитку педагогічної науки і практики. Вона, за Зільберштейном, полягає насамперед у суспільній спрямованості, запереченні виховання як „парного процесу”, в якому діють лише вихователь і учень-вихованець.

Однією із провідних ідей педагогічної системи А.С.Макаренка, вважає А.Зільберштейн, є ідея великої сили виховання. На своєму власному досвіді він був глибоко переконаний у цій силі і завжди прагнув переконати в її могутності усіх тих, хто мав справу з дітьми. Принцип педагогічного оптимізму в працях Макаренка одержав глибоке обґрунтування. Коли після зробленої ним доповіді в 1939 році

в Харківському педагогічному інституті одна студентка запитала, чи були в його практиці випадки, коли йому не вдавалося перевиховати своїх вихованців, А.Зільберштейн, дещо задумавшись, відповів: „Були, але я надіюсь, що у вашій роботі їх уже не буде”.

Оцінюючи роль і значення педагогічної спадщини А.С.Макаренка, А.Зільберштейн вважав, що не можна обійти образ творця її – саме Антона Семеновича. На основі численних спогадів про нього, його вихованців і осіб, які знали педагога, у тому числі й автора статті, можна з достатньою переконаністю визнати, що Макаренко володів усіма якостями, необхідними для педагога-вихователя: великою любов'ю до вихованців, спостережливістю, сильною волею, чіткістю й діловитістю, глибоким розумінням психології дітей, підлітків і молодих людей юнацького віку.

Він досконало володів технікою педагогічної справи (Красное знамя. – 1968 г. – 13 марта).

Прогресивним провідником макаренківських ідей виступає також **М.П.Ніжинський**, професор, автор досліджень з історії й теорії педагогіки. Його праці „Життя і педагогічна діяльність А.С.Макаренка”, „Творчий шлях”, „А.С.Макаренко і сучасна школа”, „А.С.Макаренко і педагогіка школи” адресовані вчителям, керівникам шкіл, працівникам органів народної освіти, широкій педагогічній громадськості. „Він бачив людину”, – саме під такою рубрикою висловлює він свої педагогічні міркування в честь **80-річчя з дня народження Макаренка**, якого він називає лицарем оптимістичної педагогіки. Його обґрунтування й понині є актуальними, оскільки допомагають глибше зрозуміти Макаренка і як педагога, і як людину. „Ось уже багато років я з особливою ретельністю намагаюсь знайомити своїх студентів із Макаренком, – ділиться він своїм досвідом на сторінках педагогічної преси. – І з кожним роком все більше переконуюсь, що таке знайомство прилучає студентів до справжньої педагогічної культури. Засвоюючи, глибоко вникаючи у творчість Макаренка, студенти радіють. Вони ознайомлюються із великою філософською і педагогічною мудрістю, з тонкою технологією пізнання і творення духовного світу дітей.

Ні, педагогіка – справа не для душевного мілководдя. Потрібні знання і духовне багатство. „Відбулося якесь очищення, – сказав мені один із студентів після того, як прочитав і осмислив праці А.С.Макаренка”.

У „Поємі” понад сто п'ятдесят персонажів. Жоден не повторює один одного. Для кожного знайшлися свої, особливі засоби виразності. Всі дійові особи (саме дійові, а не описані) в русі, дії. Ми чуємо інтонації їх говору, що міняються, відчуваємо їх переживання і

прагнення. Образ головного героя – колективу – виступає як співдружність людей, що розвивається. І кожен у колективі – самостійна і значуща особистість.

По тому, як виписані характери вихованців, можна судити про те, як Макаренко бачив і проектував кожен людину. Коли в липні 1928 року в колонію прибув А.М.Горький, колоністи вручили йому книгу „Наши жизни Горькому – горьковцы...” У ній була поміщена ще і невелика стаття одного із вихователів, який так писав про Макаренка: „Я дивувався його наполегливості і вірі в цю справу. Всі без винятку 400 колишніх безпритульних переповзли через його нерви” і „переповзали” не лише гуртом, але й індивідуально. Згадаємо, як писав Антон Семенович про Осадчого: „Поїхав і Осадчий, за якого я заплатив добрим куском життя”.

Ми могли б зробити багато чудових виписок про Карабанова, Задорова, Братченка і багатьох інших колоністів, яких Антон Семенович любив, цінував і захоплювався багатством їх натури. Згадаємо про Калину Івановича.

З Калиною Івановичем Сердюком мені вперше довелося познайомитися у травні 1949 року. Я слухав і записував розповідь Каленика Івановича, а після цього перечитував відповідні місця в „Поємі”. Я захоплювався тією привабливістю і художньою достовірністю, з якими описаний цей „врубелівський „Пан”.

Ці міркування стосуються колонії імені Горького. А ось перед нами документ, який розповідає децю і про комуну імені Дзержинського – фотоальбом, створений до ювілею цього закладу. Зішлемося лише на одну підтекстовку до фотовідображення тринадцятого загону: „Кожен у цьому загоні – проблема, починаючи із самого командира, який сидить попереду, Кольки Братчина. За командиром: Петька Гуратчин, Петька Лазарев, Юхим Зачепило і Жорка Букреев. Якби енергію цієї четвірки можна було розкласти на земну кулю, вона завертілася б у тисячу разів швидше. На щастя, наука ще не навчилася випускати на повну волю подібну енергію, а рада командирів всі міри приймає до того, щоб Земля вертілася, як їй належить”.

Ось так Макаренко бачив людину і любив її не абстрактно, а всякою – і в нужді, коли у дітей не було шматка хліба, і в дні, коли „переповзали через його нерви”, і тоді, коли треба було, щоб „земля вертілася, як їй належить”.

Реальні проблеми вимагали і реальних сил. І ці сили він бачив у педагогові і колективі вихованців, як і в кожному із них. Для того, щоб бачити кожного конкретно, в комуні імені Дзержинського Макаренко створив своєрідну картотеку, в яку записувались його спостереження

і спостереження вихователів. На картотеці кожного була своя „лінія”, відображена графічно. Немало було випадків, коли це графічне відображення поведінки того чи іншого комунара було надто прямим, без будь-яких зигзагів. У цьому випадку Антон Семенович разом із вихователями ґрунтовно обговорював, чим і як живе комунар і чому він себе не проявляє ні з якого боку. Його це хвилювало, як хвилювало й те, якими очима дивиться людина на себе, колектив і взагалі на людей. Рівноцінно, як і погляд колективу на ту чи іншу людину.

По суті, колектив давав людині їжу, одяг, знання, труд, створював радість побуту. Він разом з тим і вимагав від кожного максимальної віддачі і перемоги над собою. У цій віддачі, у цій перемозі над собою краще за все і проявлялась особистість.

Для кожної людини, для будь-якого працівника чи учня завжди важливо не тільки те, що він дає іншим людям, не менш важливо бути оціненим людьми. І чим об'єктивнішою й вимогливішою буде ця оцінка, тим краще для людини і колективу в цілому. У цьому полягає сокровенна сутність і макаренківської технології виховання в колективі. У цьому треба бачити важливі основи прогресу особистості. Але не менш важливо завжди знати, як себе поведуть люди наодинці і в моменти своєрідного взаємозіпнозу. Але посправжньому вони видні в колективі. Тут краще проявляється характер кожного, сила його гальмівної системи. Люди завжди різні. Одні, наприклад, відносно швидко сходяться з іншими, інші ж, навпаки, не люблять бути постійно на людях. Але і ті, й інші повинні думати про людей, тобто бути на хвилі розумових енергій інших людей, які працюють з ними поруч. Це називається взаємоосмисленням творчих енергій. Блискучий досвід такого взаємоосмислення ми й знаходимо в системі Макаренка.

Кожен наш педагогічний принцип має розглядатися не сам по собі, і не абстрактно, а в його взаємозв'язку із суспільним будівництвом: благо народу – вищий закон. **Тому проблема виховання в колективі – це проблема типового в нашій педагогіці.**

Правда, поряд із тими, хто недооцінює ролі колективу у вихованні, зустрічаються й такі, хто, намагаючись прославляти колектив, доводять справу до крайнощів, і тоді доходять до абсурду.

**У педагогіці, як і у всьому, важливо пам'ятати про оптимум навчання, праці, насолоди мистецтвом. Власне, теорію виховання в колективі, розроблену Макаренком, слід розглядати як теорію про оптимум. Його принцип „як можна більше поваги до людини і разом з тим як можна більше вимог до неї” – чудова формула діалектичного оптимуму. Ось чому ідеал педагогіки Макаренка є торжеством діалектики.**

*Спроможність людей перебувати в найрізноманітніших станах не скинеш з рахунків. Людина реагує на навколишню дійсність – значить, її емоційна сфера перебуває у безперервній зміні. Хто може бути регулятором усього цього? Людина і люди, з якими вона живе, працює, вчиться. Цьому вчить педагогіка Макаренка і багато нам допомагає. Однак не може розв'язати за нас і замість нас педагогічних проблем сьогоднішнього дня. Допоможе, якщо активно і діяльно засвоїмо її. Але безконечно жити за рахунок створеного і вже здобутого ми не можемо.* (Н.Нежинский. Он видел человека // Учительская газета. – 1968 г. – 12 марта. – С.3).

Заклучний рядок звучить як лейтмотив для прийдешніх поколінь, оскільки педагог спонукав до постійного руху, невпинного розвитку, що є одним із найважливіших законів розвитку природи і суспільства, надбань людства й конкретного досвіду. Відомим став у даний період розвитку макаренкознавства в Україні досвід спільної роботи кафедри педагогіки Львівського університету і колективу колонії, яку очолювала **Б.М.Карпова**.

Він усебічно обговорювався на 2-й республіканській конференції „Педагогічна спадщина А.С.Макаренка і життя”, яка проводилась у Львові в 1964 році. Керував роботою конференції **Ф.І.Науменко**. У конференції брали участь представники МВД багатьох інших республік, тому резонанс її був досить впливовий. За організацію конференції і пропаганду педагогічної системи А.С.Макаренка Ф.І.Науменко був відзначений грамотою Міністерства МВД УРСР. Керівнику колонії В.М.Карповій було присвоєно чергове військове звання.

У 1974 році Федір Іванович за станом здоров'я залишив роботу на університетській кафедрі. Але його наукова діяльність продовжувалася. Під його керівництвом були підготовлені і вийшли з друку №№9, 10 збірника „А.С.Макаренко”. Він взяв активну участь в **організації музею А.С.Макаренка в середній школі №32**. До кінця свого життя він популяризував досвід А.С.Макаренка в статтях, широко відомих в Україні і за кордоном, вів активне листування з вітчизняними і зарубіжними дослідниками, консультував співробітників кафедри педагогіки університету, допомагав директорам шкіл міста й області впроваджувати в практику виховної роботи педагогічну систему А.С.Макаренка. Постійно підтримував наукові зв'язки з усіма макаренкознавцями як вітчизняними, так і зарубіжними (тогочасного Радянського Союзу, Болгарії, Угорщини, Німеччини, Польщі, Чехословаччини).

Ф.І.Науменко вважав необхідним враховувати і примушувати „працювати” всі чинники, що справляють позитивний вплив на людину. Приклад Макаренка показує також, наскільки важливим у

справі виховання є особистість керівника, гідність і недоліки проявляються у кожному його слові і вчинку. Сила Макаренка, вважав Науменко, була у його величезній культурі, у винятковому почутті відповідальності за долі своїх вихованців, у довірі до людини та величезній підтримці.

Специфічний внесок Ф.І.Науменка у дослідження педагогічної спадщини А.С.Макаренка пов'язаний із видавничою сферою, що перебувала за межами офіційного видання творів радянського педагога.

Розбіжність у передачі окремих текстів Науменком і офіційними видавцями спонукали свого часу дослідників Марбурзької лабораторії до загальної звірки текстів семитомного видання, здійсненого АПН РРФСР, що відповідало б науковим вимогам.

Дослідницьку діяльність лабораторії Макаренка у Марбурзі Федір Іванович Науменко вивчав і підтримував. Це співробітництво – поряд з ознайомленням з неопублікованими рукописами і обміном першоджерельними документами – полягало у взаємній підтримці, солідарній критиці, у пошукові документів і фактів у бібліотеках і архівах, в опитуванні свідків. Завдяки цьому співробітництву були не лише відкриті, а й глибше висвітлені або уточнені невідомі факти з життя Макаренка і його педагогічної практики. Результати цієї діяльності вже частково опубліковані в коментарях марбурзького видання творів А.С.Макаренка. На основі багаторічного співробітництва Ф.І.Науменка з лабораторією Макаренка у Марбурзі було передбачено плани спільних публікацій, що частково здійснилися. Інтенсивне й дуже успішне листування співробітників Марбурзької лабораторії Макаренка з Науменком продовжувалося до його останніх років життя.

У багатьох школах, а особливо в школах-інтернатах інтенсивно здійснюється процес творення нових звичаїв, стилю життя, традицій. „Розвідка” досліджує не одне, а багато напрямів. Усе частіше й глибше використовується макаренківська педагогічна спадщина. Робляться спроби побудувати в інтернатських колективах мовби два кістяки: звичайні класи, з класними піонерськими загонами, і загони різновікові, кожен із яких включає школярів усіх класів.

Система ця не нова, створена і перевірена ще в комуні імені Дзержинського, викликає, однак, серйозні сумніви. Окремі з них зводяться до того, що це веде до розпорошення вчительських сил, що створює несприятливі умови для оцінювання успіхів дітей; мовляв, ось хлопчик у передовому загоні, але у відстаючому класі! Інші сумніви зводились до таких припущень, що в різновікових загонах можлива, властива навіть, „експлуатація” старшими маленьких, приниження малюків.

Чи переконливі такі заперечення? А.Шарова у статті „Путями Макаренко” (Литературная газета. – 1959 г. – №46. – 16 апреля) стверджує, що школа, яка лише вчить, ні в якій іншій первинній ланці, крім класу, не має потреби. Але ж в інтернаті школяр не лише вчиться, й живе. Клас у звичайній школі доповнюється сім'єю, де дитина перебуває під впливом не однолітків, а батьків, братів і сестер. Різновіковий загін, створений в інтернаті, подібний до сім'ї. Звичайно, в загоні можливі випадки грубого ставлення до маленьких, але досвід упровадження цієї методики свідчить про зменшення кількості таких випадків. В інтернаті, навпаки, виникає не експлуатація, а своєрідний культ маленьких. Наприклад, старші одержали колективну зарплату і вирішили витратити її на новорічні подарункики малюкам. Ось старші інтернатівці готували літній табір, будували, чистили, фарбували. З ними було четверо дорослих. Ще один випадок з життя інтернату: одного разу дорослі помітили, що на обід видавали мандарини, а ніяких слідів шкуринок не залишилося. Те ж саме не виявилось і на другий, і на третій день. Як стало пізніше відомо, старші склали фрукти для маленьких.

В інтернаті, як відомо, існують педагоги-„предметники” і спеціальні вихователі: благородна професія вчителя штучно роз'єднана на дві частини. Виникає проблема: де знайти стільки обдарованих педагогів, щоб забезпечити наявність таких штатних одиниць, як учитель і вихователь у кожному класі.

В інтернаті, побудованому за різновіковим принципом, становище вихователя суттєво міняється. Чим міцніший дитячий колектив, тим менше сил затрачається на спостереження за своїм загonom, своїм класом. Вихователі тут переважно педагоги, які мають певну спеціальність, але реалізують себе в межах загальної системи різнобічної діяльності інтернату: одні ведуть гуртки – літературний, спортивний, театральний, кіногурток, інші займаються виробництвом. Досвід підтверджує, що в майбутньому ми зможемо обійтися значно меншою кількістю вихователів.

На цьому етапі розвитку та впровадження макаренківської спадщини вирізняється ще одна особливість різновікових загонів. Вони забезпечують міцний і тривалий зв'язок випускників зі школою. Закінчивши одинадцятий клас, випускник ще десять років, приходячи в інтернат, буде зустрічати колишнього підшефного першокласника. А коли малюк і сам виросте, вийде із школи, скільки друзів зустріне його й допоможе йому!

Відчуття своєї корисності, здатності не лише брати, а й давати міняє все світовідчуття школяра. Коли Макаренко говорив про справжнє дитяче самоуправління, яке не було „надбудовою над



фактичним управлінням дорослих”, він багато разів підкреслював, що справжнє самоуправління можливе лише в колективі, який не лише вживає, а й виробляє. Труд і самоуправління в педагогічній системі Макаренка міцно пов’язані. Труд виховує громадянськість, самоуправління – усвідомлення своїх сил, права на визначення своєї долі.

Для цього періоду характерні дискусії про проблеми учнівського самоуправління, зокрема взаємодії органів самоуправління та дитячих організацій. Низка авторів обґрунтовано відстоювала учнівський комітет під керівництвом піонерської і комсомольської організацій (В.М.Коротов, З.А.Малькова, С.А.Черник та ін.). Інші виступали тільки за піонерське і комсомольське самоуправління без учнівського, щоб не допускати паралелізму в роботі організацій. (Е.Г.Костяшкін, І.І.Мініна та ін.). Якщо ж глибше проаналізувати зміст дискусій, то вони не мали нічого спільного з істинною технологією організації самоуправління в навчально-виховному закладі, яку моделював А.С.Макаренко. Його самоуправлінські органи були безпосередніми дитячими об’єднаннями, які створювалися природно, відповідно до потреб, діяльності і життя колективу. Він не передбачав ніяких штучних надбудов, дублювань, підпорядкуванню якимось політизованим структурам. Отже, багато суперечливих поглядів щодо системи А.С.Макаренка штучно виникали і не мали нічого спільного з його теоретико-методичними підходами, оскільки виникали в результаті прилаштування їх до бажаних варіантів тих систем, які диктувалися певними умовами соціальної дійсності. Усупереч таким підходам розвивали ідеї А.С.Макаренка його послідовники – це колишні сподвижники, його вихованці, педагогіч-практики, вчені.

Починаючи з кінця 60-х років, різновіковий колектив стає предметом вивчення дисертаційних досліджень. Серед них виділяються дослідження З.П.Кравця, В.Г.Кузя, В.М.Яценка, Д.З.Пашуна та інших.

Хоча педагогічна спадщина А.С.Макаренка вивчалася і пропагувалася з ухилом використання її в закладах закритого типу, все ж таки обмежити її такими рамками було неможливо. На цьому наголошував Б.Н.Мітюрин, нині професор, академік Міжнародної академії педагогічних і соціальних наук. „Щоб успішно розв’язувати проблеми формування особистості, необхідно глибоко оволодіти усіма багатствами педагогічної теорії і практики минулого, оскільки лише на цьому підґрунті можна успішно і творчо розв’язувати педагогічні проблеми сучасності, уникаючи хибних помилок минулих днів. Значне місце належить тут педагогічній спадщині А.С.Макаренка”, – сказав у своєму виступі на Другій республіканській науково-практичній

конференції з проблем творчого використання педагогічної спадщини А.С.Макаренка, яка проводилася 13-15 березня 1963 р. в м.Львові за рішенням міністерства охорони суспільного порядку і була присвячена 73-й річниці з дня народження А.С.Макаренка (Педагогическое наследие А.С.Макаренко – в жизнь. Материалы научно-практической конференции по вопросам творческого использования педагогического наследия А.С.Макаренко: из опыта работы детских воспитательных учреждений МООП УССР и общеобразовательных школ МП УССР ) Стеногр. запись / А.С.Макаренко. Книга 6. – К., 1964. – С.97). Пропагандист ідей Макаренка піднімає питання про виробничу роль у вихованні, стверджуючи, що не всяка праця має однакове виховне значення, оскільки не можна вважати рівнозначним вплив побутової, ремісничої праці і праці на сучасному високоіндустріальному виробництві, де найскладніші машини вимагають від робітника високої точності, глибоких знань, швидкості думки, кмітливості й акуратності. Не можна вважати рівноцінним вплив на виховання людини праці майстра-одиночки і згуртованого робітничого колективу, об'єднаного воедино спільною метою, боротьбою за підвищення виробничої праці.

Тільки участь у колективній праці, яка ґрунтується на сучасній виробничій основі, дає можливість вихователі виробити в учнів моральне ставлення до інших людей, повагу до трудівника.

Не гра в працю, не труд заради заповнення вільного часу, а безпосередня участь дітей у сфері матеріального виробництва з метою створення продуктів, які мають суспільну вартість – ось ідеальна умова для виховання особистості.

Розглядаючи проблеми діалектичного педагогічного процесу (Б.Н.Мітюрюв. А.С.Макаренко о диалектичности педагогического процесса. А.С.Макаренко. Книга II. – Львов, 1985. – С.74-81), професор висловує, що сума фактів, найтонші математичні розрахунки є інколи словесно-математичними. Якщо в математиці при рівних вихідних одержуються й однакові результати, то в педагогіці таке співвідношення – рідкість. Яскравий приклад, наведений на уроці вчителем, у одного учня збуджує значний інтерес до предмета уроку, на іншого не справить помітного впливу, а третього настільки захопить, що, розмірковуючи про сказане, він повністю випадає з педагогічного процесу.

Успіх у вихованні, за Макаренком, залежить не від якогось ідеального, всемогутнього педагогічного засобу, а від цілого комплексу різноманітних впливів. Наприклад, найкраща бесіда про необхідність дисципліни чи ввічливість не принесе користі, якщо сам учитель запізнюється на урок і проявляє грубість стосовно до учнів.

Обґрунтовуючи діалектичний підхід до педагогічних ситуацій, Б.Н.Мітюрлов вважає, що він вимагає від учителя творчості. Учителю повинен не тільки володіти глибокими й всебічними знаннями та золотими руками, бути озброєним сучасними аудіовізуальними засобами, але й знати індивідуальні особливості кожного вихованця, розуміти й розбиратися в суті педагогічних явищ і уміти, їх аналізуючи, швидко знаходити найраціональніше рішення. А це не завжди легко.

Сутність завжди виступає як внутрішня єдність явищ, прихованих від безпосереднього сприйняття. У житті є явище, яке неможливо правильно зрозуміти без розкриття суті, так само, як і сутність поза пізнанням явищ....

Усе має свою причину, кожна причина викликає певний наслідок, що в свою чергу може стати причиною, а вона породжує наступний наслідок. Знання причини допомагає передбачити наслідок, а часто й спосіб усунення причини.

Б.Н.Мітюрлов систематично популяризував ідеї А.С.Макаренка, виступаючи на різних нарадах і конференціях:

– А.С.Макаренко про діалектичний характер педагогічного впливу на вихованців (до 90-річчя від дня народження А.С.Макаренка), 1978 р.;

– А.С.Макаренко – видатний педагог-новатор, А.С.Макаренко про значення батьківського авторитету, – Рівне, 1986;

– творча спадщина А.С.Макаренка. (Полтава, 1988. А.С.Макаренко о значении родительского авторитета в семейном воспитании. VII сессия Всесоюзного семинара по методологии и методике исследований. – М., 25-27 мая 1976 г.).

Провідним ученим і пропагандистом макаренківських ідей, організатором науково-дослідницької роботи в Україні та за її межами був і понині залишається **М.Д.Ярмаченко**. У період, що характеризується, він був директором НДІ педагогіки УРСР, членом-кореспондентом АПН СРСР (згодом академіком педагогічних наук, президентом Академії педагогічних наук України).

Продовжується популяризація ідей А.С.Макаренка за кордоном. Праці німецького вченого Елізабета Хаймпеля надихнули в першій половині 60-х років таких учених-педагогів і теологів (католицьких), як Лотте Адольфс, Ізабелла Рюттенауер, Еріх Файфель і Вольфган Настайничик, до написання монографії про Макаренка. А Л.Фрезе, який викладав у Гамбурзі, Західному Берліні, Мюнстері, став „родоначальником” тих спеціальних наукових досліджень життя і творчості Макаренка, які з середини 60-х років пов’язані з іменем Марбурзького університету, в який він був запрошений у якості

професора і керівника кафедри педагогіки в 1961 році. І тут він працював до моменту виходу на пенсію (1989 р.).

**7 лютого 1968 р.** Гетцем Хіллігом і Зігфрідом Вайтцем була створена лабораторія „**Макаренко-реферат**” у рамках Науково-дослідницького центру порівняльної педагогіки, яким керував Леонхард Фрьозе.

Погляди представників, що відображали ідеї А.С.Макаренка в теорії педагогіки, обмежували їх рамками закладів закритого типу, зокрема таких, що належали до силових структур, та дитячих будинків, шкіл-інтернатів, про що вже йшлося в процесі аналізу цього аспекту розділу, відповідно відобразилися і в педагогічній практиці.

### **4.3. Упровадження системи А.С.Макаренка у педагогічній практиці**

Яскравим свідченням використання спадщини А.С.Макаренка у закладах закритого типу є матеріали методичної конференції „О творческом применении педагогического наследия А.С.Макаренко в работе с заключенными” (Изучение политотдела ГУМЗ МВД РСФСР, Москва, 1960), на якій з аналогічною доповіддю виступив професор В.М.Колбановський, доцент В.І.Куфаєв. На конференції виступили керівники колоній, політпрацівники, керівники загонів, професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів. Із заключним словом звернувся до присутніх заступник міністра внутрішніх справ РСФСР П.Г.Александров. Ще раз зауважуємо, що важко виділити лише український досвід вивчення і впровадження ідей А.С.Макаренка, оскільки в умовах колишнього СРСР діяльність у цьому контексті пронизувалась однією лінією, яка завжди вважалася генеральною: навколо неї і перепліталися взаємостосунки вчених.

Особливо змістовним виявився виступ С.О.Калабаліна (на той час виконував функції директора Клеменовського дитячого будинку – Московська область) – „Мудрость воспитателя”. Фрагменти із його виступу подаються в *перекладі з російської мови*:

*„Багато говорять про оволодіння мудрою наукою комуністичного виховання, про методи виховання, якими користувався А.С.Макаренко, читаються доповіді про його педагогіку, але мало згадується про самого Антона Семеновича – людину з великої букви. Що можна і потрібно взяти із його особистого досвіду, із практики його педагогічної діяльності? Це – пристрасть у роботі, постійне горіння, глибока повага до людей, віра в те, що в кожній людині є хороше починання, яке потрібно розвивати і вдосконалювати. Антон*

Семенович стверджував, що людина буває від народження чистою, як мармурова дошка, і що саме життя накреслює на ній темні і криві лінії, і він умів ці спотворені лінії стирати, умів знаходити те добре, красиве, що давалось людині від природи.

Одного разу хтось запитав у Макаренка: „Скажіть, Антоне Семеновичу, чи важка ця справа – виховання і особливо – перевиховання? Він відповів: „Ні, це дивовижно легка справа, але за умови, якщо ви любите її, якщо ви присвячуєте їй усе своє життя, якщо всі двадцять чотири години ви будете віддавати їй, – тоді вона здається дуже легкою.

І він всі 24 години свого життя присвячував нам, своїм вихованцям.

У цьому весь Макаренко.

Хочу сказати про повагу і любов до людини. Це одне із основних положень педагогіки А.С.Макаренка. Як практично звучало в Антона Семеновича поняття „любити абсолютно всіх”? Тут ми зустрічаємося із суперечністю між почуттям і розумом. Звичайно, потрібно любити людей, це безперечно. Але кожна жива людина не може любити всіх. Я вихователь і зобов'язаний за своєю освітою і покликанням любити дітей. Але як, наприклад, я міг любити вампіра і садиста, який жорстоко умертвив мою дитину, первістка-сина? Цей випадок мав місце чверть віку назад у Ленінградській колонії для дітей, що важко виховувались. До мене прислали підлітка років чотирнадцяти Петра Гуніна. Він справив на мене гарне враження, красивий вигляд, добре музикував на роялі. Син інтелігентних батьків – батько був агрономом, – він виховувався у бабусі. Виявляється, бабуся, розважаючи онука, ловила мух і відривала їм кінцівки. Коли спостережливий Петя, сидячи на дитячому стільчику, просив упіймати муху, бабуся ловила і проробляла наступне: спочатку відривала крила, потім ноги чи голову. Нічого дивного в тому, що одного разу хлопчик переловив курчат і повідривав їм голови.

І ось цей Петя, перебуваючи в колонії, прийшов на майданчик, де гралися діти вихователів, став знайомитися з ними, потім умовив мого сина піти з ним нарвати квіточок, відвів його від колонії і умертвив. Як же я міг любити такого деспота! Не міг я його любити!

Або інше. Був у моїй практиці такий випадок. Я працював начальником навчально-виховної частини дитячої колонії у Вінниці. Колонія призначалась для рецидивістів. І був у ній один хлопець років дев'ятнадцяти. У школі він закінчив всього один клас. Мати дуже турбувалась про нього і сліпо його любила. Одного разу у Вінницькій тюрмі йому дали побачення з матір'ю. Вона його питає: „Як ти живеш?” „Дуже добре: поять, кормлять, хліб дають”. Тоді мати і

каже: „Держись, синку, за це місце, щоб хоч звідси тебе не вигнали”. Одним словом, з точки зору поведінки – це був „благополучний” хлопець, але я віддаю перевагу не таким. Я не міг любити його. Краще би була жива людина, життєрадісний організм, а не такий „благополучний”, „хліботроцитель”!

Антон Семенович нас дуже любив, але любив вимогливо, суворо. Одного – менше, іншого – більше. Але у нас не було таких, кого ми називали б любимчиками. Кого більше любив, з того більше і вимагав, причому не соромився називати речі своїми іменами. Мене він дуже любив і все ж одного разу сказав: „Яка ж ти мерзенність, Семене! Якби мені зараз запропонували хліб із твоїх рук, я б не взяв – вони брудні”. Після цього мені страх як хотілося піти на річку, терти і мити їх, щоб одержати право дати йому хліб із своїх рук.

Тепер скажу про довір'я як педагогічний засіб виховання...

Я вже говорив, що з першої зустрічі чимось нав'яз до себе довіру А.С.Макаренка. Одного разу вихователька Ольга Петрівна, яку ми, старші хлопці, дуже любили, одержала у банку 10 тисяч карбованців. Я повинен був відвезти їх у колонію. Винесла вона з банку гроші, віддала мені пачку по 1000 карбованців, і я, не рахуючи, ховаю їх. Потім вручає запечатану в конверті записку для передачі Антону Семеновичу.

Я помітив, що Ольга Петрівна була чимось роздратована. Це викликало в мене підозру, і я наважився розкрити конверт. Ольга Петрівна писала: „Вийшло те, чого я боялась. Семен везе гроші, але там не вистачає однієї тисячі карбованців”. Я дуже любив Ольгу Петрівну і, не вдаючись у причини недостачі, швидко прийняв рішення, повернувся в місто і розшукав знайомих злодіїв. Хлопці вирішили, що я повернувся до них, але, розчарувавшись, усе ж таки виручили мене. Через яких-небудь сорок хвилин вони „дістали” мені тисячу, якої не вистачало.

Відав я гроші Антону Семеновичу, записку приховав, і на душі у мене недобре: боявся приїзду Ольги Петрівни, яка все розкаже йому, навіть хотів, щоб вона захворіла і не приїхала, але вона не захворіла і приїхала.

Викликають мене в кабінет, стоять біля столу обоє. Антон Семенович питає: „Де записка?” І я сказав неправду: нічого, мовляв, у мене не було, ніякої записки, навіть розвоювався трохи, розіграв сцену, сказав, що більше за грішми їздити не буду, звичайно, було дуже соромно.

Прошло кілька років. Зустрілися ми з Антоном Семеновичем у готелі в Києві. Я був тоді старшим Інспектором управління колоній МВД для неповнолітніх правопорушників. Ось тоді то він і запитав

мене: „Семене, скажи, де ти тоді, в 1922 році, тисячу карбованців дістав?” Довелося розповісти. І знову було соромно за те, що я, керуючись, правда, благородними намірами, обманув тоді Антона Семеновича. Адже він довіряв мені.

Не було такої галузі в житті кожного вихованця, до якої Макаренко не торкався б своєю розумною, турботливою, суворою і вимогливою рукою. Макаренко поважав щирий людський гнів. У нього гнів був разом з тим і стражданням”.

Головне, чого потрібно вчитися у А.С.Макаренка, це моральній чистоті громадянина, патріотичному гарту, пристрасі бути корисним у служінні суспільству, народу”.

С.А.Калабаліна запрошували на зустрічі в педагогічні навчальні заклади. Про одну з них згадує професор **Б.Н.Мітюров**, який на той час працював у Дрогобицькому педагогічному інституті і до цих пір береже вирізку з інститутської газети як спогад про Калабаліна:

„Не так давно у нашому інституті відбулася зустріч викладачів та студентів з героєм „Педагогічної поеми” С. А. Калабаліним.

Зав'язалася щира, задушевна дружба. Тепер, коли країна готується святкувати **75-річчя з дня народження Антона Семеновича Макаренка**, С.Калабалін прислав для нашої газети оповідання про свого великого вчителя.

Познайомтеся з ним, друзі!

Гриша Бурун страждав давньою вадою: він ні при яких обставинах нікому не дивився в очі, голова завжди була опущена вниз, а тильна сторона шиї нагадувала гулю на шиї бика, нам'яту ярмом. Гриша уже навіть став сутулитись. Не виправила його і „поза пристойності”, яка стала для нас обов'язковою і котру ми бездоганно засвоїли.

Що це таке – „поза пристойності”?

А це манери, зовнішня культура, як хлопчик повинен триматися при зустрічах і розмовах з старшими та жінками.

Колоністи не тільки запам'ятовували „настанови” Антона Семеновича, а перш за все керувались красивим прикладом самого вчителя. У присутності старших, жінок і дівчаток ми ніколи не сідали першими, розмовляючи, не робили ніяких рухів руками, носом, ногами, а голову держали прямо і дивились співбесіднику в очі.

Одного разу Антон Семенович зупинив Гришу у дворі і звернувся до нього з якимсь особистим проханням, але раптом зупинився і заговорив про інше.

– Гриша, прошу тебе, зайди в столярну майстерню і попроси Семена, як одного з найкращих столярів, щоб він зробив терміново трикутник з сорокаміліметрової дошки. Сторони трикутника нехай

зробить так, щоб дві були рівні п'ятнадцяти сантиметрам кожна, а третя сама визначиться. Зрозумів? Іди.

– Єсть! – відповів Гриша, відсалютувавши рукою над похиленою головою. Антон Семенович залишився стояти у дворі, похльостуючи по чоботу лозинкою.

Гриша передав мені завдання, котре я дуже легко виконав. Я спитав у Буруна: „Може, обстругати?” Але Гриша відхилив мою пропозицію і поспішив до Антона Семеновича.

– Добре, вдало зроблено, – сказав Антон Семенович, – а тепер давай лікуватись, Григорію.

– Як лікуватись? Я, наприклад, не хворий, – здивовано відізвся Гриша.

– Ти якраз і є хворий, Григорію. У тебе уже почалась деформація хребта, ти вже не можеш підняти голови, і хворобу цю треба негайно паралізувати або вона зробить тебе інвалідом на все життя. А тепер підніми, синку, голову наскільки можеш. Ось так. Тепер прикладнаємо тобі оцей трикутник під підборіддям.

– А для чого?

– Він буде протезом. Тижнів три-чотири поносиш, а там подивимось: продовжити чи урочисто спалити його.

– Та не треба, Антоне Семеновичу, я і так, ось побачите, – благально сказав Гриша.

– Ну, як хочеш, тобі видніше. А якщо не справишся, то скажеш мені.

І Антон Семенович пішов. Гриша ще якийсь час стояв посередині плацу, а ми, що спостерігали за цією сценою, від душі сміялися, незлотно, скоріше співчуваючи.

Але збулось чудо. Бурун йшов у ліс, ховався в безлюдній гущавині і все тренувався. По сотні разів робив вправи шиї і махав головою, як кінь у спасів день. Гриша так високо став задирати голову, що навіть почав спотикатись об грудки, і результати були дійсно разючі”.

У цей період вирізняється досвід шкіл №50 м. Львова, №78 м.Києва, №4 м.Вінниці.

Яскравим зразком такого досвіду була **школа №47 імені А.С.Макаренка м.Києва**. „Понад двадцять років Київська середня школа №47 носить ім'я видатного педагога А.С.Макаренка, – ділиться на сторінках педагогічної преси директор цієї школи І. Дровозюк. Вдумливе, творче застосування його спадщини є чудовим важелем у поліпшенні виховання школярів.

Система роботи нашого колективу включає цілу низку заходів, які використовував у своїй діяльності Антон Семенович. Практичного втілення набули його ідеї про роль колективу, традицій, близької і далекої перспективи тощо.



Враховуючи досвід видатного педагога в роботі з різновіковими загонами, вирішили проводити позакласні заходи з дітьми через систему клубів за інтересами, що сприяло розвитку ініціативи та самодіяльності учнівського колективу. У школі діють клуби „Сучасник”, „Кругозір”, любителів природи. Учні зайняті цікавими і змістовними справами.

Червоні слідопити збирають матеріали про партизанський загін „Перемога або смерть”, що формувався у 1941 році на території школи.

Однією з найпопулярніших у школі є секція макаренкознавців. Вона збирає матеріали про життя й діяльність видатного педагога, вивчає його творчу спадщину. Особливо активізувалась її діяльність у зв'язку з підготовкою до **90-річчя з дня народження А.С.Макаренка**. До роботи був прилучений весь колектив десятирічки. Макаренківська рада школи розробила широкий план заходів, присвячених ювілею. Зокрема зібрано цікавий матеріал про колег та вихованців Антона Семеновича, які живуть у Києві: М.К.Бобіну, В.Д.Шмигальова, В.І.Кравченка та інших.

Нещодавно група вчителів і учнів відвідала педагогічно-меморіальний музей А.С.Макаренка в Кременчуці. Це допомогло вирішити низку питань, пов'язаних із організацією нашого шкільного музею.

За традицією, 13 березня у школі, як велике свято, відзначається „День А.С.Макаренка”. Цього року воно особливе, ювілейне. Відбудеться урочистий вечір, на який запрошені члени президії макаренківської секції Педагогічного товариства УРСР, вихованці Антона Семеновича – К.М.Безрук, Л.М.Безсонова та інші (Рад. освіта. – 1978 р. – 11 березня).

У цей період особливо вирізняється **Богданівська СШ**. Характерною для її досвіду є низка інформацій:

- у Богданівській школі добре організовано навчання вчителів і членів ради бригади;

- із 1806 випускників останніх років 40 закінчили школу із золотою медаллю, 61 – із срібною. Усі діти тут одержують трудову й естетичну підготовку, майже кожен другий залишається працювати в селі;

- кожен учитель, який би предмет він не вів, зобов'язаний добре знати питання трудового виховання, уміти налагоджувати практичну роботу учнів. За школою закріплено 440 га колгоспної землі, вісім полів сівозміни. Орють, сіють і збирають діти разом із колгоспними механізаторами. Урожай одержують значно більший порівняно з іншими відомими хліборобами області. Школа володіє 65 га власної землі, це – база трудового виховання молодших школярів, база дитячого дослідництва;

– у шкільних майстернях оволодівають станочним виробництвом, випускають різні потрібні в обігу речі. Із 49 випускників 1979 року 17 пішли працювати на меблевий комбінат – ними там дуже задоволені: дисципліновані, трудолюбиві, активні... І ще: за всі роки із 1806 випускників жоден не здійснював антигромадського вчинку;

– про зв'язок школи з великою наукою, про те, як вона встановлювалася, мабуть, потрібно сказати таке: справа ця нова і вкрай необхідна.

У Богданівській школі спочатку проводилися звичайні шкільні досліді, які називати науковими можна було лише умовно. Завітав до школи один із учених, і її директорів, Герою Соціалістичної Праці, заслуженому вчителю УРСР, кандидату педагогічних наук Івану Гуровичу Ткаченку сказав таке:

– Дорогий Іване Гуровичу, я Вас поважаю, я високо ціную Вашу працю, Ваш великий внесок у розвиток шкільної справи, але ось дослідництво ваше нікуди не годиться, неграмотне.

Іван Гурович, подумавши, сказав:

– Що ж, я цього не знав. Спасибі за науку. Приїжджайте через рік.

Тепер він переконався в сумній істині: шкільні біологи для дослідництва не підготовлені. Що їм дають в інституті? Один голий параграф! Ні практики серйозної, ні технології сільськогосподарської праці. Шкільному дослідництву потрібна справжня наукова основа.

І ось він їде до Києва, в Українську сільськогосподарську академію, їде спочатку один, а потім з головою свого богданівського колгоспу „Батьківщина”, вдумливим і далекоглядним шефом учнівської бригади, Юрієм Сергійовичем Закою і головним агрономом Леонідом Костянтиновичем Бабичем, спілкується з ректором академії, переконає його в пртебі співробітництва, наголошує на постанові уряду, де сказано, що вища школа повинна допомагати школі загальноосвітній. Ректор направив у Богданівну цілу групу вчених.

Їм показали школу, познайомили з колгоспом, з роботою учнівської бригади, вчені виступили перед дітьми. І вирішено було встановити шефські зв'язки „з метою впровадження досягнень сільськогосподарської науки, а також передового досвіду в діяльність колгоспу й учнівської бригади”. Школа святкувала! І, уже не соромлячись своїх домагань, вона тут у письмовій формі висловила свої побажання, розписавши їх за пунктами – „а”, „б”, „в” і т.д. – на добру половину алфавіту. Вона бажала, щоб учені виступили з лекціями перед учителями й учнями, щоб установилися ділові й культурні зв'язки студентів академії з учнівською бригадою, щоб

академія допомагала школі удосконалювати систему трудового виховання, надала практичну допомогу в зміцненні навчально-матеріальної бази з трудового виховання й професійної орієнтації, а саме...

І далі виникали нові „а”, „б”... з ваговитими проханнями – виділити агрохімічну лабораторію і один комплект малогабаритної сільськогосподарської техніки, обладнати клас для поглибленого трудового навчання, виготовити для школи трактор і автомобіль у розрізі, поповнити посібниками навчальні кабінети. Не забули й про спеціальну літературу: „Бажано було б укомплектувати й передати школі бібліотеку спеціальної науково-методичної літератури для вчителів, у тому числі з обробки проведених дослідів й експериментів”.

Було підписано угоду про творчу співдружність академії й школи на найближчі три роки із доданою чіткою робочою програмою, визначеними науковими темами і їх керівниками у ранзі професорів і доцентів.

Школі дуже поталанило ще й тому, що шефом-керівником від академії став не просто хороший учений, а винятковий ентузіаст зв'язку науки з виробництвом, людина гарячого творчого темпераменту, яка згодом стала проректором академії з наукової роботи, доктор сільськогосподарських наук, професор Олексій Степанович Устименко. За перший рік співробітництва (1967) він приїжджав у Богданівку чотири рази. Провів консультації з методики дослідження, розповів про нові перспективні сорти сільськогосподарських культур, що впроваджуються у виробництво, і про дивовижні таємниці кореневих систем, дослідженню яких присвятив багато років своєї діяльності. Будучи людиною вкрай первантаженою справами, він із задоволенням брав участь у районному зльоті учнівських бригад і в районному семінарі, присвяченому Всесоюзному дню працівників сільського господарства, де знову наголошував, що не потрібно передбачати досліди на основі досліджень вчорашнього дня науки, майбутніх землеробів потрібно вчити найпередовішому...

Так для дітей починалося зближення з „дорослою” наукою й практикою, поєднання навчання з трудом „ (С.140-142).

**Тамара Васи́лівна Мандрико (викладач Лебединського педколеджу).** *„Вперше системну розповідь почула дуже давно: я – вчительське дитя і росла у школі. Скільки себе й пам'ятаю, то класи, коридори, шкільні подвір'я, діти – це моє оточення. І коли в 1964 році вступила до Лебединського педучилища ім. А.С.Макаренка, то на стіні одного з кабінетів побачила знайомий портрет. Це був кабінет*

педагогіки. Крім портрета, в ньому в шафі були ще й книги А.С.Макаренка. Тоді ж вперше прочитала „Педагогічну поему”.

Пам'ятаю також, що в березні щороку проводилися лекції, усні журнали, читацькі конференції, присвячені А.С.Макаренку. У 1968 р. в гостях був Петро Дроздюк, але спогади про цю зустріч дуже невизначні. Згадала тільки, що він дарував книжку якусь (коли створювали музей, то в бібліотеці відшукала її, бо на ній був наклеєний маленький аркушик з його дарчою). Це була книга Макаренка.

У 1972 р. повернулася я в училище уже викладачем. Тоді мені доручили вести гурток педагогічної майстерності. А яка ж майстерність без Макаренка?! Та й в інституті курс історії педагогіки децю залишив. Власне, у той час я почала вивчати творчість А.С.Макаренка не для своєї оцінки, а для того, щоб знайомити з нею інших. У цей час в училищі вже було кілька стендів у коридорі, де розповідалося про дитинство, роботу в колонії, комуні, трішки історії нашого училища.

Але чим глибше я занурювалася у його твори та твори про нього, то виявлялося, цих матеріалів було катастрофічно мало. Хотілося багато чого зрозуміти, відчувати, але... Моїх колег це аж ніяк не цікавило. Всіх задовольняв матеріал з „Історії педагогіки”. Іхтозна, що б вийшло з моїх пошуків, але в 1977 р. в училище директором прийшов Лунін Павло Михайлович – людина творча, енергійна, яка вміла підтримати, окрилити. Він просто розворушив усі сторони нашого життя, залучив нас до тих перспектив, які й нам, а не тільки йому, стали важливими. Господарські клопоти він вдало поєднував з проблемами навчально-виховного процесу. Зокрема стали проводитися Макаренківські дні, де студенти глибше знайомилися із життям та діяльністю А.С.Макаренка, публікаціями про нього, про тих людей, які вивчають спадщину А.С.Макаренка. Тоді ж у повітрі „завитала” ідея музею. Але йшли роки, будувався новий гуртожиток, потім новий корпус училища і т., і т.п. І ось по телебаченню йде якась передача (геть чисто ніяких асоціацій до чого і про що), але чую: „Галина Костянтинівна Калабаліна, Ольга Костянтинівна Паскаль”. І адреса О.К.Паскаль. Я зі своїми гуртківцями одразу ж написала їй. Вона відгукнулася. Завдяки їй, а потім і Г.К.Калабаліній у нас з'явилися адреси вихованців А.С.Макаренка. І коли я з цим прийшла до Павла Михайловича, то він відразу ж прийняв рішення: бути музею, але музей повинен бути особливим. Ця особливість повинна виявлятися в тому, що ми носимо ім'я видатного педагога, і в нас живуть його ідеї, тобто педагогічна спадщина А.С.Макаренка вивчається, пропагується, виявляється в справах нинішнього покоління. Була створена робоча група: я (оскільки я вже децю маю і хочу бути корисною), Калюжна Клавдія Петрівна

*(тодішній голова нашої предметної комісії і викладач педагогіки) та Корсун Микола Прокопович (викладач училища і завідувач кімнати Бойової слави училища, людина, яка мала деяке уявлення про музей навчального характеру).*

*А вже від нас пішли стрілочки до всіх викладачів, керівників груп, самих студентів. Стояла грандіозна задача: у 2-ох кімнатах створити музей спадщини А.С.Макаренка, але так, щоб не копіювати жоден, йому присвячений. Це, звичайно, було прекрасно, але... Ми – провінція, наших можливостей так мало... Одним словом, почали збирати матеріали. Їздили в Білопілля, Кременчук. Збирали книги, публікації в газетах і журналах. Листувалися з вихованцями А.С.Макаренка. Окриляло, що приїздив його вихованець П.А.Плачковський, а тому були надії, що ще хтось зможе приїхати. До того ж, виявилось багато цікавих матеріалів про історію училища, людей, яких воно випустило в життя.*

*І 12 березня 1988 р. музей було відкрито. Ми були дуже раді цьому. На базі музею запрацювали екскурсивні групи, група „Пошук” взяла на себе листування, проведення різноманітних заходів (наважшилися навіть на інсценування „Педагогічної поеми”). Заходи розробили для студентів 1-4 курсів окремо. Стали проводити екскурсивні поїздки до Білопілля, Кременчука, в с. Ковалівку.*

*Приходили нові студенти. Деякі форми роботи стали проблемними (наприклад, поїздка до Кременчука нині з розряду фантазії). Проте обов'язково щороку їздимо в с. Ковалівку.*

*У 1992 р. в училище прийшло запрошення на Всеросійський семінар у м.Н.Новгород. Поїхати не вдалося, але тези доповіді опублікували у збірнику. Так я почала потроху повідомляти людям про те, що ми щось хороше робили в цьому плані. А потім з'явилися інші публікації, системна робота на базі музею. До 75-річчя училища мене відзначили Почесним знаком „Антон Макаренко”.*

**Швидкими темпами в цей період розвивається Гадяцька школа-інтернат.** *Форми й методи її роботи модернізуються на кожному етапі її розвитку.*

*У перші роки існування школи складається ядро педагогічного колективу, когорта вчителів, що знайшли „золотий ключик” успіху, взяли на себе весь тягар становлення нового навчального закладу, стали опорою, основою і надією для майбутніх кроків.*

*Це В.А.Харченко, М.Ф.Кужим, Н.В.Тяло, А.І.Дзвоник, Н.Ф.Вовк, Р.М.Гуль, М.О.Євтухова, Ю.Хижняк, К.І.Дусь, Т.В.Бартиш, В.П.Калмикова, Г.М.Тихонович та С.Г.Тихонович, О.Я.Діденко, З.М.Карапетова, В.Д.Потапенко, О.М.Боцула, Р.Л.Губа, О.Ю.Боклаг, В.І.Дев'ятисильна.*

Що вирізняло цих учителів з-поміж інших колег? Чому, незважаючи на надзвичайно складні й суворі умови праці, вони прикипіли серцем до інтернату і в переважній більшості не зрадили йому? Це насамперед почуття відповідальності й обов'язку („Якщо не я, то хто ж”), це любов до своєї професії і відданість школі-інтернату, бажання бачити плоди своєї багаторічної праці, це добра аура приміщення школи і гордість за те, що ти безпосередньо причетний до великої інтернатівської родини.

Працювати учителями й вихователям було важко: ненормований робочий день, принесення особистості і сімейного життя в жертву роботі, нескінченні педагогічні наради, чергування, відкриті уроки, виховні заходи, суворий контроль з боку адміністрації, необхідність найсуворіших вимог режиму дня, трудової дисципліни.

Учитель математики з 44-річним педагогічним стажем у стінах школи-інтернату М.Ф.Кужим підраховувала, що в цілому на різноманітних засіданнях, нарадах, зборах вона провела два роки, коли перевести все в астрономічний час.

Усі ці перешкоди і проблеми долалися, школа здобувала авторитет і визнання, формувала своє обличчя, почерк, стиль. І не забарилися перші успіхи Гадяцької школи-інтернату. В газеті „Будівник комунізму” до п'ятиріччя школи В.В.Павелко в статті „Добре в школі-інтернаті” констатує: „Щорічно держава виділяє на утримання вихованців 240065 карбованців. У школі працює 20 гуртків, створений стодвадцятиголосий хор, 150 учнів – члени танцювального колективу. В школі склалися свої традиції: дітей навчають жити, вчитися і працювати на совість, прищеплюють любов до Батьківщини, до праці” (Павелко В. Добре в школі-інтернаті // Будівник комунізму. – 1963. – 1 червня).

У 1964-1965 н.р. в школі вже навчається 80 учнів. Інтернатівці успішно засвоюють навчальні програми, плідно працюють, поєднуючи уроки і працю. Перша чверть повноцінною в навчанні ніколи не була. Усі сили кидалися на збір врожаю: кукурудзи, кормових і цукрових буряків, соняшнику. Діти ретельно й відповідально ставилися до поставлених завдань, адже кожен учень повинен був виконати свою норму, допомагали й батьки вихованців. Для підшефних колгоспів ця допомога була дуже відчутною.

Класи змагалися між собою в навчанні й дисципліні. Ракета, літак, машина, черепаха – це були показники в змаганні. Клас-переможець отримував право їхати на екскурсію в Київ, Москву, Ленінград. Кожного року була цікава екскурсія.

Гадяцька школа-інтернат змагалася з Великосорочинською школою-інтернатом, відвідували одне одного. Крім того, в інтернаті

відпочивали учні-інтернатівці з Кременчука, Полтави та інших населених пунктів Полтавщини.

Діти намагалися кожний робочий тиждень прожити без трійок, це турбота про місце класу в шкільному змаганні за першість, а також можливість отримати право йти в суботу додому. Тільки тоді в будиночку перед виходом із школи виписували так звану „відпустку” – право йти до батьків, рідних.

У школі працюють гуртки: радіотехнічний, хімічний, шахістів, вишивки, юних художників, філологів, діють спортивні секції. Учасники художньої самодіяльності виступають на сцені районного будинку культури, у підшефних колгоспах. Колгоспники артлі ім. Чапаєва (с.Харківці) дарують інтернатівцям радіолу, а в 1964 р. на зароблені учнями гроші був куплений телевізор. Директор школи М.К.Андрієвський вишикував лінійку, повідомив про придбання і запитав: де краще його розмісти? Спільно вирішили, що в учительській: сюди потім ходили по черзі класами дивитися телепередачі й дуже берегли цю шкільну цінність.

Спільною волею колективу вихованців та їх наставників були вироблені закони інтернатського життя. Це:

1. Школа – єдиний колектив учнів, педагогів і всіх співробітників. Для всіх членів колективу існує єдина дисципліна, всі рівні перед нею. У всіх рівні права щодо можливості висловити власну думку, пропозицію і рівні обов'язки щодо виконання громадських доручень. Девіз „Активіст – кожен!”.

2. Кожному учневі – справу до душі, не придуману з виховною метою, а справді потрібну школі.

3. Громадська робота будь-якого члена колективу – під контролем усього колективу, і вона повинна мати практичні результати. Кожна учнівська організація звітує про свою роботу. Форми звіту – змагання, виставки, огляди, творчі звіти, конкурсні вечори тощо.

4. Шкільна рада видає свою газету „Голос активіста”. Маючи кореспондентів у кожному класі, газета оперативно відгукується на все найважливіше, найактуальніше, що діється в школі. Це надає їй авторитету і змушує прислухатися до її виступів.

5. Учні, педагоги, усі, хто причетний до Гадяцької середньої школи-інтернату, в житті завжди дотримуються девізу: ”Завжди і скрізь бережи честь школи-інтернату!” (Андрієвський М.К., Павелко В.В. Прилучення до життя. – К.: Політвидав України, 1979. – 103 с.).

**Андрієвський Михайло Костянтинівич** (1922-1998 рр.) – учитель, Герой Соціалістичної Праці (1968 р.). Закінчив Харківський педагогічний інститут (1956 р.). З 1962 р. – директор Гадяцької

середньої школи-інтернату ім. Є.П.Кочергіна. Його досвід виховання учнівської молоді на бойових і трудових традиціях народу набув значного поширення.

У школі ведеться велика пошукова робота з вивчення бойового шляху військових частин, що визволяли Гадяччину від німецько-фашистських загарбників, пошук рідних воїнів, які отримали за визволення Гадяча високі звання й нагороди. Створюється шкільний музей бойової і трудової слави. 28 грудня 1965 р. Постановою ради Міністрів УРСР Гадяцькій середній школі-інтернату Полтавської області присвоєно ім'я Героя Радянського Союзу Є.П.Кочергіна, що загинув від рук німецько-фашистських загарбників і похований на Гадяцькій землі (Історія Гадяцької школи-інтернату / Автори-укладачі Бєсїда О.М., Галушка Н.А. Куценко А.А., Бєсїда О.Г. – Гадяч, 2002).

Одна з рубрик повісті-спогаду сучасного українського письменника **Бориса Боровця** – розповідь драматичну долю заслуженого тренера України з греко-римської боротьби Станіслава Коваля (Боровець Б.Т. Фанат, або Хроніка одного життя. Повість-спогад. – Рівне, вид-во „Азалія”, 2000).

Пропонуємо окремі фрагменти з неї.

*„Тепло нерідного дому”*

*Оті нечасті Славикові приїзди з Дубна, його розповіді про дитбудинківське життя і саме місто, осяяне ореолом гоголівського Тараса Бульби, наші волейбольні і футбольні баталії неподалік від їхньої хатинки, заводієм яких він був – то такий призабутий і такий приємний спомин!*

*Ми заздрили йому, не усвідомлюючи, що заздрити сирітській долі не треба було б. Але ж ми мали якраз стільки літ, коли манило незвідане. Далеке, коли хотілося й собі помандрувати десь у великі міста чи тайговий край, у безводні пустелі чи на невідкриті ще острови, не відчувати над собою щоденної домашньої опіки: „А де був, а чого довго ходив...” Нам ще було невтямки, що щастя зовсім не в цьому, або не лише в цьому, що для дитини, підлітка то є найбільша втіха й щастя жити разом з батьком-матір, під їхнім захистом, їх крилом.*

*Про тогочасні дитячі будинки різне говорять: і що там панувала цілоденна палкова муштра, а вихованці їх – то всуціль бешкетники й зірвіголови, од яких добряче потерпали городи та сади довколишніх мешканців, а то й самі мешканці. Мабуть, і це було, але з якою теплою згадував Станіслав свої дитбудинківські роки, як гарно відгукувався про тодішніх друзів, учителів та вихователів! Його приваблював скромний затишок, хай і вимогливе, але здебільшого уважне, справедливе ставлення до позбавлених батьківської ласки дітей.*



*Повторююся, що ті розповіді – за сивим туманом літ, якому вже, здавалося, ніколи не розвіятися, бо де шукати тих, хто б міг розповісти про його сирітське життя-буття в Дубні? Але раптом натрапляю на буклет Юрія Громадченка „Пізнай себе в учнях своїх” – коротенький нарис про Станіслава, – а там на такі рядки: „А далі – Дубенський дитячий будинок. Тут 12-річний Станіслав, як і інші його ровесники, відчув справжню турботу з боку директора цього закладу Валентини Романівни Дунай, яку Станіслав називав не інакше як мамою.*

*Вона та інші вихователі робили все для того, щоб діти не відчували своєї сирітської долі, а були життєрадісними, працьовитими, добрими й розумними...”*

*Відшукати її рівненський телефон було неважко. Звичайно ж, мій дзвінок став для неї несподіванкою. Ще більшою несподіванкою (а розмова наша відбувалася через якийсь рік-півтора після Станіславової смерті) стало для неї повідомлення, що його вже немає на цьому світі. Довелося довго очікувати, доки оговтається від сумної звістки, а тоді й домовилися, що пані Валентина постаріється пригадати все, що збереглося в пам’яті про Славіка. І от через деякий час отримую листа, а в ньому – обіцяні сподини:*

*„...Переглядаю книги реєстрації вихованців дитячого будинку №2 м. Дубно. І ось зроблений моєю рукою запис про новоприбулого вихованця у відповідних графх книги: „№269/712. Травень, 1959 р. Коваль Станіслав Іванович. 12.04.1945 р. 5 клас. Місце народження: Рівненська обл., Соснівський р-н, с.Яцьковичі. Причини направлення в дитбудунок: батьки померли.... Далі запис про вибуття, зроблений іншою рукою” 25.07.1961 р. Будівельне училище, м.Дніпропетровськ”.*

*А що поміж цими датами „травень 1959 р. – серпень 1961 р.”, якими болями і radoщами випало жити хлопчині в новому, незнайомому для нього середовищі? І взагалі, яким воно було, це середовище?*

**Звернемося до спогадів Валентини Романівни.**

*„...Після Великої Вітчизняної війни в області діяло 11 дитячих будинків. В одному з них – шкільному дитячому будинку №2 м.Дубна – довелося і мені працювати на посаді учителя-вихователя, заступника директора і директора. За кількістю вихованців він був найбільший в області – п’ятигрупний, а в кожній групі – 35-45 вихованців. Діти в дитбудунок прибували і вибували з нього протягом року, залежно від потреби. Групою керували два постійні вихователі-педагоги, які були для вихованців державним батьками. Вони забезпечували організацію режиму дня і побут своїх підопічних, керували позакласною навчальною роботою, а тому повинні були бути обізнаним з*

програмними вимогами шкільних предметів своїх вихованців. Серед них були справжні ентузіасти своєї справи, робота ця стала для них єдиною на все життя. Раїса Омелянівна Божко, за фахом біолог-географ, Олександра Васиївна Бугайова, математик, Клавдія Іванівна Стрикоз і Катерина Тимофіївна Рибаківа, учителі початкових класів, та інші – це були справжні багатодітні матері.

Але не тільки вихователі були причетні в цій установі до виховного процесу. Тут вихователями були (називаю так, як їх називали вихованці) і дядя Ваня – конюх, бо комусь було до вподоби поратися в стайні біля коней, і дедушка Сім'як – двірник, до цієї мудрої і працьовитої людини всі ставилися з особливою повагою. І тьотя Маруся – кухар. Багато хто, особливо дівчата, хотіли навчитися кулінарної справи, проводили дні самообслуговування харчоблоку. І дядя Коля – водій. З його допомогою не один юнак добре вивчив двигун, і в армії швидко сів за кермо. Але він, перш ніж дозволити працювати в гаражі, обов'язково цікавився, як справи з виконанням домашніх завдань. І дядя Міша – комірник, і тьотя Лена – прачка. По суті, весь обслуговуючий персонал. Інструктори з трудового навчання – це був стабільний трудовий колектив, відповідальний на своїх робочих місцях, доброзичливий у побуті, у стосунках з вихованцями.

Наші діти навчалися у середній загальноосвітній школі №1. Бажаючи і здібні. Крім того, відвідували ще й музичну і спортивну школи, брали участь у різноманітних гуртках районного будинку піонерів. Гордістю нашою був великий духовий оркестр, хор і інші колективи художньої самодіяльності. Не обходилися без наших вихованців святкові демонстрації і паради, всі загальноміські урочисті заходи, а також свята у шефів дитбудинку – військових частин міста.

Переглядаю фотографії – ось наші вихованці на святковій демонстрації вишикувані попереду військових частин, а тут – на районному злеті піонерів і молоді, очолюють його колону. Одягнені однаково – учнівська чи піонерська форми, а самі вони такі різні. Різні за характером, своїми уподобаннями, захопленнями. Різні долі у минулому звели їх у цьому будинку. Ми – дорослі їх опікуни – використовуємо досвід А.С.Макаренка, не стільки заглядали у їх особові справи, біографії їх батьків, а намагалися готувати, спрямовувати їх у майбутнє самостійне життя вже без нас.

У такий колектив дорослих і дітей, юнаків і дівчат прибув хлопчик Славик Коваль. Привела його до нас та ж сирітська доля.

Так трапилося, що в дитячому будинку перша зустріч його і розмова відбулася зі мною. Не можу взяти тут слово

„пригадується”. Як зараз бачу перед моїм очима хлопчика, нормального на свій вік зросту і фізичного розвитку, охайно вдягненого, з вигляду спокійного, лише очі видають настороженість. Постає трохи подалає вперед, наче приготувався він до відповідей на запитання, яких, мабуть, чекав немало. Але запитань не виникло. Подані документи давали офіційні відомості про дитину, а я трити їй душу пережитим не мала наміру. Навпаки, розповіла про будинок, в якому він віднині буде жити, мати своє місце у груповій кімнаті, власне ліжко у спальні, і всі речі, які йому будуть потрібні для щоденного користування. Про режим у дитбудинку, самообслуговування на певних його етапах. Про навчання в школі і т.д. Словом, про все те, що для початку потрібно знати „новенькому”. А головне, з ким він буде жити, хто його побратими, хто буде ним піклуватися.

Настороженість потроху змінювалася цікавістю. Познайомила з вихователями. Ми раді були такій дитині. Такий симпатичний, вихований, чемний хлопчик.

Звернули увагу на його манеру якось своєрідно складати руки, розмовляючи з дорослими, щось подібне, як артист-співак при виконанні твору на сцені. Але це було невимушено, без пози. Як я потім спостерігала, то вже стало звичкою у його шанобливому ставленні до дорослих.

Побігли дні за днями. При зустрічах очима, кивком голови питаєш: „Як справи?” У відповідь – посмішка чи жест, що все добре. Проблем справді не було. Колектив вихованців і дорослих прийняв Славіка, як і належало, як свого. Він, мабуть, усвідомлював таку свою долю і мирився з нею.

Протягом робочого дня дитвора була вся у справах, не було місця для усамітнення: спальня, робоча кімната, бібліотека, піонерська кімната, майстерні, спортмайданчики – і всюди свій люд. Думаю, добре, що не було часу на спогади і сум за минулим, втраченими сім'єю, рідним домом...

Але не могло їх не бути в дитячій душі. Навіть найкращі побутові умови не згладять спогадів про домашній затишок. І це природно для дитини із сім'ї. Але більшість наших вихованців з раннього віку виростили в дитячих будинках, і, здавалося б, того затишку не знали, не відчували. Та все ж вони придумували собі дім, рідних і близьких їм людей, розповідали про них друзям. Тільки ми, старші, напевно знали, що все це – дитячі вигадки, що їх насправді немає.

Славік ніколи не показував своєї туги перед нами. Не знаю, як і назвати таку його поведінку: дитячою порядністю, вихованістю? Не хотів ображати людей, які, як могли, старалися якнайбільше

компенсувати відсутність рідного дому? Швидше за все – так, це було в його характері.

Лише один рік і сім місяців спілкувалася я зі Славиком у дитбудинку, бо з грудня 1960 р. переведена на посаду завідувачки кабінету дитячих будинків і шкіл-інтернатів обласного інституту удосконалення вчителів. Славку теж не довелося набагато довше затриматися в ньому. Вихованці, які закінчували сім класів, повинні були вступати у середні професійні заклади і різного типу професійні школи й училища. Отож, у дитячому будинку Славик жив лише два роки і чотири місяці.

Проїшли роки. Вірніше буде сказати – пробігли. Не могли повірити, що їх минуло вже так багато, коли ми з ним зустрілися знову.

Будучи вже заступником завідуючого обласним відділом народної освіти, якимось у справах проходила з поверху на поверх і помітила, що за мною повільніше, але услід, ходить молодий чоловік. Вреїти я запитала його, кого він шукає, хто з нас йому потрібний, і у відповідь почувла: „Ви”.

Важко мені було в цій вже дорослій людині впізнати п'ятикласника Славка Ковалю, але з відповіді відчула, що це хтось з наших хлопчиків, бо подібні зустрічі траплялися вже не раз.

Стала шукати, відгадувати в ньому того, колишнього, але він сам швиденько прийшов мені на допомогу: „Я Коваль Славик з дитбудинку”. Цього було досить. Щоб знов і усмішка стала такою знайомою, і ці ж знайомі жести рук...

Було й радісно, і трохи сумно: як швидко виростають наші діти.

Засіли ми з ним і полинули у спогади. Мені цікаво було його слухати: що ж все-таки він виніс із тих, як нам здавалося, звичайних життєвих робочих буднів, що запам'яталося, яка ж оцінка їм? Виявляється, гарні в дорослого чоловіка спомини про ті часи. Значить, робили ми те, що потрібно, хоч і не все, ох, не все від нас залежало.

Славик згадував наші чудові свята Нового року, дні іменинників, походи, концерти, вистави. А переді мною, неначе на екрані, бачаться два хлопчики у матроській формі на сцені міського будинку культури і у військовій частині. Вони виконують пісню про флот і моряків. Це у День армії і Військово-Морського флоту концерт разом з військовими для громадськості міста давали й вихованці дитячого будинку. Один із цих хлопчиків – Славик. У нього був гарний ніжний голос. Я підбрала для дуету таку ж ліричну пісню і готувала їх до виступу на концерті. Мелодія пісні і зараз мені звучить... Славик був активним учасником художньої самодіяльності. Як же можна таке забути?

І знову: „А ви пам'ятаєте, як випроводжали мене на весілля до сестри з подарунком?”.

*Авжеж, пам'ятаю, така подія, мабуть, була тільки раз – випроводжати на весілля. Не тільки я випроводжала, а й тьотя Маруся – кухар, і Марія Матусівна – бухгалтер, і кастеляниша, і, безумовно, вихователі й вихованці групи. Діти заздрили йому.*

*І ось вже одягнений в усе новеньке, як і годиться на весілля до сестри, з певною сумою грошей на дорогу і з бутербродами з'явився він переді мною. Тут ще добавився отой подарунок, і Славик поїхав. Що було в цьому „подарунку”, не пригадую, та й не зручно було запитувати. А він пам'ятав усе і багато більше, ніж я. Правда. Він так і не знав, а може, й знав, здогадувався, що і я, і вихователі відповідали за цю його поїздку багато чим. А що як у дорозі раптом щось трапиться? Наслідки уявити собі було неважко. І ми з нетерпінням чекали на його повернення. І він повернувся, задоволений, повний вражень...*

*Багато про що ми тоді переговорили, повідали про своє особисте життя, про наш будинок як установу, якої, на жаль, як і інших, не стало. „На жаль” тому, що потреба у них не відпала. Несправедливо забуті дитбудинки на початку шістдесятих років стали повсюдно реорганізовуватися у школи-інтернати або перетворюватися у різні типи спецкіл. У словосполученні „школа-інтернат” на першому плані „школа”. Але дитині потрібен дім, а дитині-сироті ще й особливий дім, де б його зустрічали протягом усього життя, пам'ятали, любили, і вона згадувала про нього, як про свою сім'ю.*

*...З тієї нашої розмови ми надіялися на частіші зустрічі, але їх було небагато, і котрась із них стала останньою. А ми й не здогадувалися. Як важко про це писати!*

*Я залишила роботу. Займаюся тепер тільки громадською, яка мені подобається. Дуже рада була почути по радіо, що Ковалю Станіславу Івановичу, тренеру Березнівської спортивної школи, присвоєно звання заслуженого тренера України. Думалося, що колись все-таки привітаю при особистій зустрічі... Не судилося. І вкотре переконуюсь, може, й у банальній мудрості: не потрібно відкладати на потім того, що можна і треба зробити ще сьогодні”.*

**Адреси навчальних закладів, у яких впроваджувався досвід  
А.С.Макаренка**

### **Київська середня школа №78**

Чотирнадцятий рік вивчається вплив учнівського колективу на навчання і виховання кожного школяра. Тут деякі педагоги працюють класними керівниками не один-два роки, як звичайно, а весь період навчання від приходу дітей у школу до одержання атестата зрілості.

Уперше такий експеримент застосувала Г.С.Павлович. Тринадцять років назад вона прийняла тридцять першокласників. Учила їх читати, писати, рахувати. У п'ятому класі, передавши дітей учителям-предметникам для навчання, вона залишилась їх класним керівником і одночасно викладала мову й літературу.

Весною минулого року провела у самостійний шлях своїх вихованців із 10-Б класу вчителька англійської мови В.С. Ротшейдер. Через два роки закінчить школу ще один клас, з яким, як говориться, працювала „від нуля” учителька-початківець Т.І. Слюсарева.

Усі ці педагоги, звичайно, різні. Але в їх роботі помітно вирізняється одне прагнення: створити такий перевинний колектив учнів (у цьому випадку класний), у якому всі його члени відчували б свою єдність, згуртованість. І одночасно усвідомлювали б, що вони не просто компанія друзів, а саме організація, на яку покладені певні обов'язки і відповідальність.

#### **Вінницька школа №4 імені Д. І.Менделєєва**

Кажуть, для того, щоб селекціонер вивів новий сорт пшениці, потрібно виконати три умови: присвятити пшениці своє життя, працювати на одному місці, жити довго. Це багато в чому властиво й праці педагога.

У Вінницькій школі №4 більше двадцяти років працюють над проблемою розширення і поглиблення впливу колективу педагогів на учнів. Висока культура педагогічної праці, безперервне відчуття пульсу сучасного життя, науки і виробництва, широке застосування технічних засобів у навчанні характерне для всіх тамтешніх педагогів.

За ці роки школу закінчило 1457 чоловік. Із них отримало вищу освіту 1004 випускники, навчаються у вищих і інших навчальних закладах 397 юнаків і дівчат; 115 випускників стали кваліфікованими робітниками і техніками, 4 – докторами наук, а 28 – кандидатами, 36 асистентами і аспірантами, 117 – лікарями, 105 – педагогами, 536 – інженерами. Випускників цієї школи знають багато підприємств, господарських організацій, вищих навчальних закладів і наукових закладів країни. Немає жодного вихованця школи, який помилився б у виборі професії, тому що кожному з них педагоги допомогли визначити покликання.

#### **Київська середня школа імені М. Островського**

Тут, незважаючи ні на які суперечки в політехнічному навчанні, зберегли дійову систему прилучення школярів до праці.

Кілька років тому старшокласники почали виконувати найпростіші замовлення механічного цеху заводу „Більшовик”. Діти прекрасно

справлялись із завданням і незабаром одержали складне замовлення із ливарного цеху: виготовляти вузли електротрану і рамки для конвеєра. Робота вимагала точності, серйозних професійних навичок, але школярі справилися з нею. Поступово завдання ускладнювались, а діти трудились із ще більшою наполегливістю, інтересом, радістю.

Педагоги, одержуючи для дітей завдання, завжди стурбовані тим, щоб школярі не просто виконували виробничі замовлення, а усвідомили сутність і значення своєї роботи, виробляли в собі стійку звичку постійно трудитися. Словами і справами, і силою навіювання, і силою прикладу вчителі добиваються, щоб кожен школяр глибоко зрозумів соціальну сутність щоденного трудового зусилля.

Якось школярі підраховували, що один із ветеранів підшефного заводу за 40 років свого трудового життя акуратно і чесно відпрацював 12 тисяч робочих днів, і діти доходять висновку: до того часу, доки вони виростуть, життя потребує від них не меншого напруження сил, уміння і вправності, і потрібно буде брати на себе відповідальність за людей, за робочий колектив, за всю країну. (За дослідженнями М.Ніжинського. – Правда. 1968, – №59 1968, – №59 28 лютого /18106).

Намагались педагоги виховувати дітей і на життєвому досвіді А.С.Макаренка. „Якось у розпалі третьої чверті минулого навчального року вчителька з української літератури сказала мені, що задоволена моїми вихованцями, десятикласниками. Я також помітив зміну на краще, і працювалося з ними значно легше. А почалося у нас все із знайомства з Макаренком. Дев'ятий клас учні закінчили з низьким рівнем знань, хоч нібито й чимало було проведено різних заходів, але міцного колективу створити не вдалося. Не раз і не два тікали учні з уроків, причому організовували це дівчата. А один хлопець – Валентин, залишившись сиротою, тижнями пропускав уроки. Розумів, треба щось робити. Але що і як? Це питання було не з легких, хоча йшов третій десяток моєї педагогічної праці. Отоді й звернувся – вже в котрий раз! – до спадщини А.С.Макаренка. Вірилося, що великий педагог допоможе учням стати на правильний шлях. Та водночас і сумнівався: чи зуміють школярі збагнути всю глибину творів Антона Семеновича, його життя й діяльність, систему виховання.

Для початку такої роботи можливості були сприятливі: за 90 км від нас знаходився Крюківський музей А.С.Макаренка. Тож вирішив вдатись до екскурсії за маршрутом: Верхньодніпровськ – Кременчук – Полтава.

Розпочали її після цікаво проведених днів у таборі праці та відпочинку. Декілька годин їзди – і ми в музеї. Усі в доброму настрої, а я хвилювався: не дають спокою сумніви. Та вони були марними. Юнаків і дівчат вражало все: жадова юного Макаренка до знань, його

скромність, відданість вихованцям, творче горіння й мужність, зворушлива дружба з О.М.Горьким, щира віра в людину.

З інтересом слухали дев'ятикласники розповідь про героїв педагогічної поеми. Тут же вирішили: обов'язково прочитаємо її.

Музей залишили з глибокими роздумами. Це мене радувало. Тим більше, я шкодував, що в екскурсії не брав участі Валентин. Не хотів він бути в таборі праці та відпочинку.

Продовжили ми знайомство з Антоном Семеновичем у Полтавському педагогічному інституті, де він вчився. Нині тут працює його співробітниця по колонії імені Горького Ольга Петрівна Ракович. Її спогади про видатного педагога слухали з великою увагою.

Екскурсія закінчилась відвідуванням Ковалівського дитбудинку імені А.С.Макаренка, що містився в колишній колонії імені Горького під Полтавою. Тут все нагадує про події, змальовані в „Педагогічній поемі”, – згадує на сторінках „Радянської освіти” вчитель Верхньодніпровської середньої школи №2. Екскурсія започаткувала цілу низку корисних справ: збір матеріалів про педагогічну діяльність А.С.Макаренка, створення кімнати Макаренка, зустрічі та листування з рідними вихованцями. А супроводжували їх педагогіка паралельної дії, яку непомітно для учнів запроваджував учитель. Співпраця, взаємодопомога та взаємовиручка, шефство над молодшими та слабшими – усе це значно вплинуло на рівень вихованості старшокласників, їх успішності, про це свідчать висловлювання учнів: „Твори Макаренка дуже вплинули на нас. Ми стали самокритичними, дорослішими. А це допомогло нам позбавитися недоліків, зміцнити свій власний колектив” (Валя Д.).

Висловив вперше свою думку і Валентин. Багато не говорив, виступ був коротким: „Ознайомлення з життям Антона Семеновича мало для мене надзвичайне значення, оскільки це допомогло мені успішно закінчити школу”.

„Отже, спадщина великого педагога послужила для кожного з нас принципом паралельної дії, – робить висновок учитель” (Радянська освіта. – 1969. – №82/1913. – 15 жовтня).

Перелік, звичайно, можна продовжити.



---

---

## РОЗДІЛ V

### ЕТАП ПРОГРЕСУ В РОЗВИТКУ МАКАРЕНКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ (1975-1988 рр.)

---

#### 5.1. Нові пошуки й здобутки ХХ ст.

1975-1988 рр. – період, який позначений в історії макаренкознавства пошуком нових шляхів теоретичної розробки і практичного застосування макаренківського внеску в педагогіку, що зумовили процеси, пов'язані з реформою школи.

Радянські історики називали його періодом розвинутого соціалізму, сучасна ж історіографія тлумачить його як період „застою”, стагнації. У цей час радянський народ, втілюючи в життя рішення партії та уряду, намагався будувати нове комуністичне суспільство, створював його матеріально-технічну базу, утверджував нові суспільні відносини і втілював мрію про виховання зразкових людей, що поєднували б у собі фізичну досконалість, високі моральні якості і високий інтелект.

Велика роль у цьому відводилася радянській школі, яка покликана була озброїти юнь знаннями основних законів розвитку природи і людського суспільства, допомогти їй свідомо вибрати в житті гідний для наслідування ідеал, своє місце у величній битві за майбутнє.

Цю тезу послідовно підкреслювали і розвивали рішення ХХІІІ – ХХVІІ з'їздів КПРС, статті Конституцій СРСР 1977 та 1986 років, **„Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи”**.

Право на освіту гарантувалося низкою дійових заходів, що уможливлювали усім без винятку громадянам здійснити безоплатне навчання, вводилась обов'язкова загальна середня освіта молоді, забезпечувався широкий розвиток професійно-технічної, середньої, спеціальної та вищої освіти на основі зв'язку навчання з життям, з виробництвом. Забезпечувався розвиток заочної форми навчання. Надавалися державні стипендії та інші пільги учням і студентам, можливість навчатися у школі рідною мовою, розвивалася система професійної орієнтації і створювалися умови для самоосвіти трудящих.

З позицій сьогодення досягнення колишнього СРСР, у тому числі й України, у галузі освіти характеризують його як соціальну державу і розцінюються як високі.

Аналіз макаренківського педагогічного руху в Україні засвідчує, що теоретичні погляди й практичний досвід А.С.Макаренка все

інтенсивніше інтегрується в педагогічну науку й практику, зокрема, чим особливо й вирізняється цей період, успішно розв'язуються проблеми, пов'язані із **впровадженням ідей А.С.Макаренка у виховний процес шкіл**, де забезпечувався міцний зв'язок теорії і практики і надавалося великого значення вивченню і впровадженню прогресивного досвіду, створювалися умови для творчої активності педагогів і учнів.

Як прогресивний центр вивчення і впровадження педагогічних ідей А.С.Макаренка особливо вирізняється в цих умовах **Полтавський педагогічний інститут**. Полтавці систематично займалися дослідженням педагогічної спадщини свого видатного земляка А.С.Макаренка, але робота особливо поживалася із призначенням у 1975 році ректором інституту **І.А.Зязюна**, який сколихнув науковий пошук у макаренкознавстві, а згодом очолив **Міжнародну макаренківську асоціацію**.

У 1976 році з викладачів було створено групу для вивчення ідей А.С.Макаренка про педагогічну майстерність та її творче використання в професійно-педагогічній підготовці вчителя. Проведено аналіз та порівняння поглядів Антона Семеновича з позицій його сучасників і періоду, що аналізується. Це дало змогу знайти відповідь на питання: що робити, щоб виховувати педагога як майстра своєї справи. Дійшли висновку, що **в розумінні майстерності вчителя А.С.Макаренко перевершив своїх сучасників**. Для нього це насамперед **високий рівень професіоналізму, що ґрунтується на реалізації творчого потенціалу особистості педагога**. Починання, як і будь-які інші, розвивалися в умовах схвалення і певних суперечностей.

Творча спадщина А.С.Макаренка зацікавила багатьох педагогів світу. Чимало з них прослухали лекції про нього в інститутській меморіальній аудиторії. Тут приймали гостей з Японії, Китаю, США, Великобританії, Болгарії, Польщі, Чехії та інших країн.

Група працівників освіти і вчених Канади декілька разів відвідувала інститут. Їх очолювала професор Ванкуверського університету Ганна Польова. Гості знайомилися з науковою роботою кафедр інституту, слухали лекції англійською мовою про педагогічну систему А.С.Макаренка, відвідували лекції і практичні заняття з педагогічної майстерності. Професор Вікторіанського університету Британської Колумбії П.Томас своє враження висловив так: **„...здивований побаченням і почутим. Віднині я стану активним прихильником вашої системи підготовки вчителів. Дозвольте мені місяць відпустки провести у вашому інституті, щоб більше пізнати і навчитися”**.

Вчитися у Макаренка. Для полтавців це не просто слова, а характерна риса всього життя колективу – духовного, навчального,

громадського. Постійне, глибоке, зацікавлене вивчення праць педагога-новатора, зумовлене прагненням знайти дієві підходи до вирішення проблем школи, підготовки вчителя. Студенти готують і видають збірники науково-дослідних праць, зокрема „А.С.Макаренко і життя”, „Полтавці про А.С.Макаренка”. Науково-практичні конференції „А.С.Макаренко і Полтавщина”, які щорічно відбувалися в інституті, не парадний захід, а форма навчання, осмислення новаторського досвіду великого педагога як опори у вирішенні актуальних завдань перебудови школи на наукових, трудових, демократичних засадах. Для прикладу назвемо теми двох доповідей, виголошених у 1986 році: „Ідеї А.С.Макаренка в експериментальній цільовій програмі „Учитель” Полтавського педагогічного інституту” і „Впровадження ідей А.С.Макаренка у практику роботи сучасної школи”. Із першою виступив ректор інституту, з другою – студент-першокурсник. І це не випадковість, а правило: дослідницьку наукову діяльність на рівних реалізують і викладачі інституту, і вихованці – майбутні вчителі.

Результати пошуків стають загальним надбанням. Наприклад, викладачі К.М.Ширяєва і А.Л.В'яземська вивчили листи А.С.Макаренка до О.П.Ракович – маловідомі сторінки полтавського періоду його життя і діяльності, що уможливило глибше розуміння його внутрішнього світу.

У цей період в інституті за підтримки НДІ педагогіки України і педагогічного товариства республіки **створено науково-дослідну лабораторію (єдину в СРСР)**. Вона всебічно досліджувала творчу спадщину А.С.Макаренка. До 100-річчя від дня народження великого педагога відкрито **Меморіальний комплекс у с.Ковалівці – на місці першої колонії А.С.Макаренка**. У Полтавському педінституті проведено Всесоюзну конференцію, що засвідчила про значне зростання уваги до його творчої спадщини.

Але ентузіазм з'явився не відразу. Про це краще почути із перших вуст. Пропонуємо спогади І.А.Зязюна.

*ЗЯЗЮН Іван Андрійович (1938) – член АПН України (1992), доктор філософських наук (1977), професор (1979). Закінчив філософський факультет Київського університету ім.Т.Г.Шевченка (1964). Працював викладачем Дніпропетровського сільськогосподарського інституту (1964-1965), навчався в аспірантурі КДУ ім.Т.Г.Шевченка (1966-1968), викладав у Київському державному театральному інституті (1972-1975). В 1975-1990 був ректором Полтавського педагогічного інституту ім. В.Короленка. В 1990-1992 – міністром освіти України. З 1992 по 1993 завідував лабораторією естетичного виховання Інституту педагогіки України. З 1993 року*

працює директором інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. В 1989 р. обраний членом Президії АПН СРСР. Американський біографічний інститут визнав Зязюна „Людиною року – 1998”. Зязюн І.А. є автором понад 250 наукових праць, серед яких монографії, посібники з проблем підготовки педагогічних кадрів. Зокрема: „Естетичний розвиток особи” (1972), „Естетичний досвід особи” (1976), „Естетичне виховання у вищих навчальних закладах” (1976), „Культура духовних запитів особи” (1986), „Учитель, на якого чекають” (1988), „Педагогічна майстерність” (1997), „Краса педагогічної дії” (1977) та ін. Нагороджений орденами Дружби народів (1981), Трудового Червоного Прапора (1986), „За заслуги III ступеня” (1998) та багатьма медалями.

„... На часі була зустріч із секретарем партійного бюро В.С. Пелипцем. Досі відчуваю незручність і мою, і мого колеги, оскільки висловив перші враження, не досить для мене втішні, і почув таке:

– Та це ви, Іване Андрійовичу, з Києва, зі столиці і маєте столичні мірки і науки, і чесноти, і будівництва. Звикнете до нашого життя і не дивуватиметеся нашій провінційності. Тут свої закони.

– Не відчув я в інституті, Володимире Степановичу, і це для мене найприкріше, не те, що культу, а навіть уваги до А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського. Немає музейних кімнат, немає ніяких відзнак, що вони тут навчалися. Чому так?

– А ви що, справді вважаєте, що Макаренко – великий педагог? Та це є **працівник тюрми, і тюржна педагогіка** (виділено нами) в нормальних освітніх закладах, тим більше у вищих, не повинна культивуватись. **А щодо Сухомлинського, то він більше писав, ніж робив насправді.** У нас тут є декілька ентузіастів, але я особисто не поділяю їхніх захоплень. Треба робити сучасну комуністичну педагогіку!

– Щодо останнього – я не заперечую. Але з ким і як? І чи можна в такому освітньому бруді? Чи комунізм і свинюшник сумісні поняття? Добре, Макаренка і Сухомлинського ви зневажаєте. А Короленка, Верховинця, Кондратюка? Бачу, що у вас до цього не доходили руки.

Я висловив прохання Володимирі Степановичу знайти найближчими днями час і побувати зі мною у студентів, які мешкають у гуртожитку. Він люб'язно погодився і, думаю, був з того, як і я, незадоволений. Той же бруд, пилюка. На кухнях – антисанітарія, у кімнатах – не краше.

Чутки про ректорські відвідини поповзли по інституту. На прийом до мене без моїх запрошень прийшли декани історичного, філологічного, фізико-математичного і біологічного факультетів. Не даючи скороспілих оцінок побаченому, для кожного з них я призначив день, який вони присвячували мені, точніше, моєму перебуванню на факультеті.

Закінчувалися відвідини розмовою за чашкою чаю якщо не в декана, то в ректорському кабінеті. Я не дозволяв собі якихось нетактовностей, негативних оцінок їхньої роботи, але у мене були несподівані запитання, на які вони часто-густо не відповідали так, як би їм хотілося при першому знайомстві з ректором. **Йшлося про студентів-сиріт, напівсиріт, про наукову роботу, про роботу студентів у бібліотеках міста, про участь у художніх колективах і скільки їх є на факультетські свята, про педагогічні принципи Макаренка і Сухомлинського, які реалізуються на факультеті, про наукову роботу самих деканів, про зустрічі із батьками студентів і ще десятки несподіваних запитань.** Кожного з них я попереджав, що ця наша розмова віч-на-віч залишиться між нами і деканові не обов'язково все знати. Але були й такі запитання, що стосувалися обов'язкової деканської обізнаності, одначе чітких відповідей я на них не діставав.

...Зустрівся я з ентузіастами-педагогами, про яких мені натякнув і В.С.Пелипець, переконань яких він особисто не поділяв. Викладачі кафедри педагогіки Н.М.Тарасевич, І.Ф.Кривонос, Н.М.Базилевич були по-справжньому закохані у творчість Макаренка і Сухомлинського, але підтримки не діставали і виходу за межі інституту з прекрасними педагогічними ідеями велетнів світової педагогіки не мали. На цій зустрічі вони погодились з моєю думкою про педагогічну майстерність як навчальний предмет у педагогічному вузі (подібно до сценічної майстерності і театральної) і схвально поставилися до мого прохання розробити програму такого курсу та перші прикидки її реалізації в інституті. Програма має бути готова до березня 1978 року – **90-ї річниці від дня народження А.С.Макаренка** з методичним забезпеченням основних тем і практичних занять. Зауважу принагідно, що **А.С.Макаренко першим з вітчизняних педагогів поставив проблему педагогічної майстерності і блискуче її зреалізував теоретично і практично.** Йому й присвячувався цей уперше осмислюваний, з непевними кроками до реалізації навчальний курс у педагогічних навчальних закладах.

...Розпочалися мої зустрічі зі студентами. Факультету в післянавчальний час я відводив дві години. На зустріч запрошувалися декани і студенти II-V курсів. Ще дві години я відвів студентам-першокурсникам усіх факультетів.

Перша зустріч – зі студентами-істориками... На факультеті навчалось близько чотирьохсот студентів. Після інформації декана з промовою до студентів звернувся я:

– Моє перше звертання до вас буде обмеженим у часі. Передусім тому, що ви педагоги гуманітарного профілю і вас не здивуєш будь-якими педагогічними ноу-хау. Одначе як нова людина у вашому

інститутському колективі, звертаюся до вас за допомогою. Я відвідав усі ваші аудиторії, бібліотечну залу і скрізь помітив якусь невірноваженість: студентська рука пише не в зошиті, а на партах, столах, на стінах, на дверях. Написано багато непристойностей про ваших колег-педагогів. Допоможіть мені навести чистоту в аудиторіях вашого факультету і в актовій залі. Подивіться навколо: невже вам приємно перебувати у такому бруді? Подивіться на спинки стільців, на яких ви сидите. Підніміть руку, хто бачить чисту спинку стільця. Не бачу таких у залі. Хто хоче мені й деканові допомогти, залишіться у залі. Хто не бажає, може бути вільними.

Із зали:

– Ми що, прийшли в інститут навчатися на асенізатора?

– А ви що, очікували на ректора-асенізатора? Чи бодай на такого лайдака, що штанці вам у туалеті зніматиме і ще щось робитиме? У кого ще є які запитання?

Мовчанка.

Надаю слово деканові.

Декан назвав аудиторії і визначив завдання. У цей час господарська частина перед актовою залою виставила достатню кількість відер, швабр, миючих засобів, фарб кольору парт, що швидко висихають. Усе було закуплено на другий день після моєї зустрічв з проректором із господарських питань.

Шкребли парти,мили вікна, натирали підлогу, знімали штори для прання і прасування. Очі різала хлорка, дихати було важко, але запаху туалету вже не відчувалося. Як відомо, театр починається з вішалки (К.С.Станіславський). Полтавський інститут зразка 1975 року розпочався з туалетів (так робив А.С.Макаренко).

О 8 годині вранішнє сонце віддзеркалювалося від чистих шибок, окреслювало контури чистеньких стільців і парт; жодного напису на партах і столах; випрасувані штори посміхалися; паркет виблискував, відбиваючи постаті онімілих від здивування професорів і доцентів, які поспішали на першу лекцію. А в цей час декан історичного факультету наливав запашного чаю в абсолютно чистому й охайному кабінеті своїм колегам, викликаним мною для екскурсії, які проводив господар по своїй території. Усі кафедри факультету перетворилися на чистенькі гніздечка охайних птахів. А з актової зали не хотілося виходити, так там було приємно. До речі, в ній дуже гарна енергетика.

Через день я побував на всіх факультетах. Такі неприємні слова, як пилюка, бруд, антисанітарія, запах туалету, зникли з лексики нашого чудового навчального закладу.

Двічі на рік я взяв за правило зустрічатися зі студентами всіх факультетів інституту. Окремо зустрічався з хлопцями для чоловічої

розмови, розмови з дівчатами – як батька з доньками. Мені було нелегко це робити фізично. Але я отримував задоволення від того, що студенти знаходили час для зустрічей зі мною. Ректоріві, до речі, і робити цього не потрібно. Ректорське начало у мені переборювалось педагогічним, учительським. **Я завжди вважав і вважаю, що ректор – педагог №1 (Як директор школи чи педагогічного коледжу. Як заміськвно чи завоблвно. Як міністр).** Студенти повинні в ньому бачити найкращого лектора, найкращого науковця, найкращого організатора, найбойовитішого захисника їхніх інтересів і ... найгіршого диктатора! *Усе це, поєднане в одній людині, уможливорює педагогічний авторитет. Не йдеться про тенденційне диктаторство чи психопатію цього суб'єктивного стану. Йдеться про ініціативу першої особи, яка на другий день має стати набутком чи колективу в цілому, чи окремо мікрогрупи, яка зробить із часом цю ініціативу необхідною для великої групи людей. Але ініціатива повинна ожиттєвитись обов'язком стати необхідністю для життя людей, з якими перша особа працює. Це досягається постійною наполегливістю ректора у досягненні позитивного наслідку від його ініціативи, які я й класифікую як диктат.*

**Диктатура чистоти, найліпшого санітарного стану в інститутському середовищі для фізичного благополуччя кожного студента і викладача – моє перше і найосновніше ректорське кредо. Я його взяв у А.С.Макаренка.** Я його дотримувався щоденно. Я його вводив у свідомість кожного студента як неодмінну потребу його життя, подібно, наприклад, до чищення зубів перед сном і після сну.

Можу запевнити читача, що тисячі гостей з усього Радянського Союзу, які згодом бурхливою річкою потекли до Полтавського педагогічного інституту, були вражені і захоплені ідеальною чистотою в приміщеннях.

...Рівно через місяць на зборах викладачів я виступив з ректорською програмою ідей та їх реалізації щодо виведення інституту на рубежі вищого навчального закладу з найсучаснішими технологіями підготовки вчителя. Ми не прагнули першості серед вузів, ми прагнули нових ідей та їх матеріалізації, ми прагнули нової психології ставлення до професії вчителя. У моїй душі завжди жила істина древніх: „*Нічого нового під місяцем! Нове – це давно забуте старе. І то – правда!*” *Найяскравіші уми людства мали доволі вільного часу, щоб виробляти нові ідеї. Не вистачало часу ці ідеї зреалізувати. Звернемося до наших попередників, до минулого. Воно завжди наповнене майбутнім. Та таким віддаленим у часі, що його можна оживлювати лише крихтами і поступово, перманентно, обережно і позитивно. Лише три педагоги, і два останні з них випускники Полтавського, нашого*

*навчального закладу, К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, і В.О.Сухомлинський так багато написали, видали стільки цікавих ідей, що кожна з них, втілена в життя, є багатством нового і ще незнаного. Усі мої ідеї були їхніми.*

Я просив підтримати 10 принципів, які ввисував основоположними передусім у контексті цілепокладання з поступовим уможливленням їхньої життєвості у переконаннях кожного з нас.

1. Найгуманніше ставлення викладачів до студентів і студентів до викладачів за вічним, золотим правилом етики: стався до іншого так, як бажаєш, щоб ставився до тебе (кантівський імператив).

2. Педагог як учитель – взірець моральності для студентів, приклад для наслідування у професійному самовдосконаленні.

3. Процес навчання в інституті – розвиток потреби на самовизначення, самовдосконалення.

4. Інститут – центр культури міста Полтави і області.

5. Інститут – центр гуманітарної науки Радянського Союзу, впровадження у життя гуманістичної педагогіки А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського.

6. Педагогіка – мистецтво (К.Д.Ушинський), його творення – індивідуальний розвиток педагогічних можливостей кожного студента (формування педагогічної майстерності – А.С.Макаренко).

7. Основа духовності – Краса і Добро (філософія серця Г.С.Сковороди), основа наукового пошуку – істина.

8. У поєднанні Істини, Краси і Добра відбір учнівської молоді на учительську професію за „спорідненою працею” (Г.С.Сковорода).

9. Основа конкурсних іспитів в інституті – творча співбесіда і виявлення педагогічної обдарованості.

10. Плекання гордості кожного викладача і студента за належність до вузу, відомого у світі педагогічними талантами, постійне вболівання особистим життям і особистою творчістю за його авторитет у місті, в області, в Україні, в Радянському Союзі.

Принципи, як бачимо, загальні, але деякі з них, надто для часу, революційні, особливо восьмий. Та й інші, у моїй свідомості вибудовані у системі, за декілька років мали зробити вибух і бодай розпочати розхитування тієї байдужості, якою вузи, особливо педагогічні, були переповнені.

Зустрівся зі студентами-хлопцями. На 1500 майбутніх учителів їх було в інституті близько 300. Запитав, чи має хто з них будівельні спеціальності. Таких знайшлося майже 20. Закінчили будівельні професійно-технічні училища. Ще 12 студентів мали справу з будівництвом під час служби в армії. Таких хлопців, що відбули армійську службу, набралось 100. **Розповів їм про організацію**



**студентського будівельного загону**, про їхнє навчання, про заробітну плату, про виплату кожному, хто працюватиме, стипендії і додатково – такої ж другої стипендії з фонду ректора, про забезпечення кожного гуртожитком до кінця перебування у вузі, про безкоштовне триразове харчування у студентській їдальні за рахунок профспілок (про це домовився). Справа добровільна. Відповідь – завтра поданням заяви на ім'я ректора. Загін складатиметься з 80 чоловік.

Ранком наступного дня на моєму столі лежали 140 заяв про зарахування студентів до будівельного загону і їх переведення на час роботи в загоні на заочну форму навчання. Цікаво, 100 % подали заяви хлопці, що відслужили в армії. До загону було зараховано 103 „бійці”, 20 з яких наступного дня під керівництвом досвідчених будівельників стали до роботи, а 83 – до навчання будівельним спеціальностям у тресті „Полтавпромбуд”. У червні на будівництві навчального корпусу в три зміни кипіла роботи. У листопаді доповів міністрові про освоєння капіталовкладень на інститутському будівництві. **Раз на тиждень я зустрічався з командирами студентських загонів**, вирішуючи їхні невідкладні проблеми. Крім того, кожен з них мав мої робочі і квартирний телефони, і в разі необхідності міг зв'язатися у будь-яку хвилину дня і ночі. На очах викладачів і студентів виростав красень-корпус з навчальними аудиторіями, актову залу на 800 місць, лабораторіями, управлінськими офісами. Незалежна міська інспекція щодо якості будівництва моїх будівельників не мала претензій.

Звичайно, на всіх рівнях управлінської системи і області, і республіки і я, і інші ректори порушували питання про неприпустимість у країні практики будівництва силами студентів, але іншого виходу не було. Нам відповідали: не вистачає робочих рук.

У 1979 році з'явився наказ №7 ректора інституту І.А.Зязюна з визначенням генерального плану вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя. Викладачам кафедри педагогіки пропонувалося розробити програму спецкурсу педагогічної майстерності (14 теоретичних і 16 практичних годин), а також створити кабінети педагогічної майстерності. Виконуючи цей наказ, ми спиралися на довготривалий досвід студентського наукового гуртка, де студенти оволодівали основами красномовства і театральної педагогіки. Автори програми доценти Т.І.Гававкова, І.Ф.Кривонос, Н.М.Тарасевич, керівник – професор І.А.Зязюн, теоретичні питання викладання фахівці факультетів – доценти М.О.Авдєєва, М.Т.Бескішкіна, О.Л.Веземська, П.К.Загайко, Н.В.Хоменко. Практичні заняття вели викладачі кафедри педагогіки і психології. Лекції про елементи „театральної педагогіки у підготовці вчителя у

великій актовій залі інституту читав І.А.Зязюн. І перший досвід викликав таку зацікавленість студентів, якої ми навіть не очікували. Весною 1980 року випускники, які вивчали курс, відповіли на запитання анкети: „Чи сприяли заняття глибшому ознайомленню з працею вчителя?“, „Що ви особливо в них поцінуєте?“, „Які вміння і навички Ви набули в результаті вивчення спецкурсу?“. Наводимо відповіді студентів з групи асистента І.В.Фастовець:

\* Багато що про працю вчителя почула вперше, хоч закінчую інститут, а до інституту три роки працювала у школі після педагогічного училища.

\* Вважаю, що курс „Основи педагогічної майстерності” допоможе керувати не лише голосом, поглядом, жестом, а й творчим самопочуттям. Навчитись би мені не червоніти.

\* Дуже зацікавили заняття з міміки, пантоміміки. Раніше не вмів володіти своїм обличчям. Тепер зрозумів, що, тренуючись, можна навчитися, тепер буде все гаразд.

\* „Основи педагогічної майстерності” – цілісна наука, яку осягнути нелегко, але без неї в школі нічого робити. Заняття з педагогічної майстерності допомагають оволодіти такими професійними навичками, які збуджують підсвідомість та емоційну природу людини. Вони „відчиняють двері” в лабораторію педагогічної творчості.

„Новий курс – нові проблеми, – продовжує ділитися досвідом І.А.Зязюн. – На факультетах стали необхідними спеціалізовані кабінети, з’явилися фахівці з техніки мовлення, акторської майстерності. Звичайно, 30 годин для такого комплексного спецкурсу замало. Кожна тема вимагала тривалої в часі копіткої роботи. Наскільки містка і змістовна програма, свідчить тематика практичних занять: „Культура педагога, його робоче самопочуття”, „Увага і уява вчителя”, „Переконання і навіювання в педагогічному процесі”, „Дихання і голос учителя”, „Дикція”, „Культура мови і мовлення”.

Показово, що всі студенти висловилися в анкетах, по-перше, за збільшення годин на заняття і, по-друге, запропонували читати спецкурс з першого року, щоб педагогічна практика стала природним продовженням спецкурсу.

Свої відгуки і рекомендації надіслали і фахівці кафедр педагогіки з інших вузів України. У цілому вони схвалили зміст запропонованого курсу і висловили конкретні пропозиції і побажання з деяких його тем. До кінця 1980 року тим самим авторським колективом була створена нова програма, розрахована на 108 годин. З цього часу заняття з педагогічної майстерності відбуваються на всіх факультетах, починаючи з першого курсу. Спочатку при кафедрі педагогіки

виокремився сектор педагогічної майстерності, а 1981 року з 1 червня рішенням Міністерства освіти України створено самостійну кафедру педагогічної майстерності – першу в СРСР. Їй пропонувалося здійснити наукову розробку проблем формування педагогічної майстерності, викладання курсу, методичне забезпечення занять”.

І.А.Зязюн продовжує: „Пристаючи до цільової програми, ми вирішили вивзначити набір сутнісних характеристик учителя, що відповідали б запитам соціуму в часовому просторі; обґрунтувати закономірності формування і розвитку вчителя-майстра; розробити науково обґрунтовану програму вдосконалення педагогічної майстерності; перевірити дослідним шляхом науково-практичне обґрунтування необхідності навчальної програми „Основи педагогічної майстерності”.

У результаті – про першого видатного випускника інституту нагадує меморіальна дошка з барельєфом. Створено кімнату-музей його імені, де зібрані і постійно поповнюються матеріали про його життя і діяльність. Але пам’ять про нього – це передусім освоєння його творчої спадщини, макаренківські традиції, що побутують у колективі”.

Натхненний послідовник, „Перебираю подальші роздуми про ставлення до Макаренка, його творчої спадщини, оскільки вбачаю в ньому неперевершений таланти і вважаю несправедливим ставлення до нього критиків, часто-густо політиканів, далеких від педагогіки, які намагаються вибудувати на критиці Макаренка свій сумнівний політичний чи науковий імідж. Ще не одне покоління педагогів-практиків, теоретиків, які шукають Педагогічну Істину не лише в Україні, а й у світі в цілому, черпатимуть у його творчості натхнення на пошуки багатьох відповідей на запитання „як вчити і виховувати?” – стверджує І.А.Зязюн.

Напередодні 100-річчя від дня народження А.С.Макаренка він звернувся до обласного комітету партії з листом про реставрацію колонії ім. О.М.Горького в с.Ковалівці. Вона лежала у руїнах і не раз доводилося чути гіркі слова вчителів про байдужість нашої пам’яті до видатного педагога. Занепокоєння Зязюна поділяв В.Ф.Моргун – син Моргуна (секретаря обкому партії), який переїхав з Москви до Полтави з дипломом випускника психологічного факультету Московського університету і очолив кафедру психології Полтавського педінституту. Ми домовилися з Володимиром Федоровичем використати керівне становище його батька для здійснення наших „егоїстичних” задумів. Наш план зводився до постійного нагадування про ювілей педагога і про можливе відзначення року Макаренка на рівні ЮНЕСКО. На наше щастя, перший секретар обкому партії, будучи членом Співки

письменників СРСР, добре знаючи письменницьку і педагогічну спадщину А.С.Макаренка, дав завдання секретареві з ідеологічних питань **І.Ю.Горобцю** підготувати лист до ЦК Компартії України. Сталося це у березні 1985 року – за три роки до ювілею.

На запит обкому партії партійні й державні органи республіканського рівня відмовилися виділити кошти на реставрацію, а точніше, на будівництво музейного комплексу, посилаючись на їх відсутність. І тоді Ф. Т. Моргун самочинно приймає рішення відродити пам'ятник видатному педагогові за рахунок місцевих коштів. Лише завдяки цій людині здобув життєвість макаренківський комплекс у Ковалівці. Відкрили його **13 березня 1988 року**. ЮНЕСКО напередодні цієї дати оголосило рік А.С.Макаренка. Для освітян Полтавщини це було справжнє свято” (Детальніше про досвід див.: Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук. – метод. посібник. – К.: МАУП, 2000).

Іntenсивно організовує роботу в цей період **музей ім.Макаренка педагогічного училища ім.Лебедина** під керівництвом **Т.В.Мандрино**. Особливо вирізняється епістолярій – листування з вихованцями А.С.Макаренка. Пропонуємо окремі листи.

*„Шановна Тамаро Василено!*

*Вибачте великодушно за велику затримку з відповіддю на Ваш лист. Відчуваю на віддалі биття Вашого серця й палку любов до нашого спільного вчителя – Антона Семеновича Макаренка. Дуже радий, що його спадщина, наперекір його недоброзичливцям при житті, що гріха приховувати, є такі „олімпійці” і в наші дні, його вчення, педагогічна система знайшли шлях до сердець людей в глобальному діапазоні. Безперечно, що загальна стурбованість про виховання нашої молоді викликало реформу школи ЦК КРПС. Вона ґрунтується на фундаменті спадщини Антона Семеновича з усіх питань. На вас, учителів, покладається тепер величезна відповідальність – формувати молоду людину, конструювати особистість нашої епохи. **Ось і беріть на озброєння методику Макаренка, але не як застиглу догму, не копіюючи самого Макаренка, а творчо, в залежності від індивідуальності кожного із вас (виділено нами)**. Трудіться, оволодівайте майстерністю професії, не допускайте браку. Любіть дітей, але не перетворюйтеся в нянюк, не цяцькайтесь із ними, формуйте колектив школи і впливайте через нього. Пам'ятайте, що кожна маленька людина – особистий світ зі своїми схильностями й характером, яка прагне до самостійності і не терпить настирливої опіки зверху. Така опіка для дитини, як ненависна манна каша, яку в неї насильно заштовхують.*

З нами Антон Семенович був суворий, вимогливий, особливо із старшими, яких безмірно поважав, але день і ніч працював на нас, турбувався про нас, передбачав радісні перспективи, був коректним і не сухим, завжди був близький нам, без віддалі на рівні авторитету, але не припускав і тіні фамільярності. **Він був Центром, який випромінював промені його волі в демократичному переломленні. В його вченні головне – система постійна й безперервна (виділено нами).** В листі неможливо охарактеризувати його особистість, та й постійних рецептів немає. Для нас він має особливе значення, як творець другого народження, як людина, що дала путівку у велике життя кожному...

**У побудованому піонерському таборі я продиригував до 1983 року – 29 років,** – продовжує автор листа. – Він став відомим далеко за межами Союзу. Через мій вплив пройшли майже 45 тисяч дітей. Ми посіяли добротні макаренківські зерна. Ось так пройшло моє життя, ніколи було й оглянутися. В честь пам'яті і вдячності Антону Семеновичу написав повість „Нас виховувал Макаренко”. Але пробитися у видавництвах складно. Два роки її вивчали у видавництві „Педагогіка”. Повернули із ввічливою відмовою: „Поскольку нами переиздается восьмитомник Макаренко, нет необходимости публиковать Вашу книгу, – там будет все сказано”. У моїй повісті „все сказано” про історію нашого колективу, про його героїв і красу стосунків, про самого Антона Семеновича як творця щастя колективу, з позиції вихованця і учасника тих днів, із великого рукопису видавництво „Пограничник” у Москві випускало книжечку „Большая семья” на 188 сторінках, тобто у великих обсягах не друкують. У Москві, Києві, Ленінграді мою книжечку розхепали і немає де її купити. Можливо, знайдете у якійсь бібліотечці. Вийшла в 1980 році. Одержав багато відгуків із вдячністю від різних читачів і з чеканням, коли опублікується вся повість.

Спасибі Вам за Вашу увагу до вихованців Антона Семеновича, за Ваше палке прагнення оволодіти його майстерністю й одержати високе звання і призначення – УЧИТЕЛЬ. Нічого благороднішого бути не може.

З метою тіснішого знайомства зі мною і з книгою, командуйте 3-х людей до Києва, до мене. Приймемо, як належить, у домашніх умовах.

Вітаю усіх Ваших майбутніх учителів із наступаючим Новим 1985 роком. Бажаю доброго здоров'я, мажору й особистого щастя! Спілкуючись в Вами, молодою, крилатою гвардією Макаренка, хочеться ще пожити на світі і, в міру своїх сил, бути Вам корисним.

Із щирою повагою до Вас **Л.Конисевич**”.

### **Перша ластівка від Паскаль Ольги Костянтинівни**

*„...Насамперед хочу відзначити, що глибоке оволодіння науково-теоретичною спадщиною Антона Семеновича Макаренка – одна із найважливіших умов успішного розв’язання тих складних завдань, що відображені в основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи. Кожен фрагмент реформи відкриває сторінки нашого життя в колонії ім. Горького і в комуні ім. Дзержинського.*

*Разом зі своїми сподвижниками Антон Семенович добивався того, щоб кожен вихованець вступив у життя трудолюбивим, освіченим, всебічно розвиненим, фізично здоровим і високоморально переконаним громадянином своєї Батьківщини.*

*Через усе життя ми пронесли вдячність і любов до Антона Семеновича за те, що він виховав у нас почуття обов’язку, почуття відповідальності, потребу завжди бути там, де ти можеш з найбільшою віддачею застосувати свої сили і знання і в цьому знайти щастя і, звичайно, за те, що дружба, народжена в далекі 20-30-і роки, в чудових колективах колонії й комуні, збереглася протягом усього нашого життя і поєднала нас в одну дружну сім’ю.*

*Цю дружбу і цю любов до людини, яка замінила нам батька, я постараюсь виразити від імені усіх вихованців, у вірші, присвяченому 90-річчю Антона Семеновича.*

#### **Учителю**

*Человеку души необъятной  
Педагогу, взрастившему нас,  
Мы сердца отдаем беззаветно  
И хотим поклониться сейчас.*

*Благодарность ему бесконечна  
За прекрасные юности дни!  
Он „разумное, доброе, вечное”  
Нам с любовью в сердца заронил.*

*Человек очень щедрого сердца,  
Сколько раз он ночей недоспал,  
Возвращая счастливое детство  
Тем, кто раньше его не узнал.*

*Как живой он стоит перед нами  
С мудрым, строгим и добрым лицом...  
Да, любовь не стареет с годами,  
Он нам был и остался отцом!*

*Березень 1978 р.”*

До останніх своїх днів листується із музеєм **Л.Конисевич**. Пропонуємо ще один із його листів.

*„Здрастуйте, дорогі діти і Ваш наставник Тамаро Василівно!*

*Дорогі юні друзі!*

*Ряди вихованців відомого корифея радянської педагогіки А.С.Макаренка з кожним роком рідшають. Наймолодшим вихованцям уже за 60, ну, а старших уже майже немає в живих. Я маю на увазі колоністів-горьківців. Я належу до молодшого покоління колоністів-горьківців і, мабуть, тому доля зберігає для історії 6-8 чоловік, у тому числі і мене, як персонажа творів: „Педагогічна поема” – Ваня Зайченко, „Прапори на баштах” – Філька Шарій, „Марш” 30-го року – Філька Куслії, „ФД-1” – Філька Куслії.*

*З А.С.Макаренком мене звело вуличне життя. З 1920 року й по 1924 рік я вів безпритульний спосіб життя.*

*Під Харковом, у селі Куряж, був монастир, і декретом радянської влади він був переданий під виховний заклад змішаного контингенту – злочинців, правопорушників, злодіїв, блатних, вурків, сьяок і безпритульних дітей. Це була найбільша колонія в Україні за своєю чисельністю і найважча за контингентом вихованців, віковий ценз був від 10 до 24 років. Монастир був багатий, мав багаті землі, тварин. Потрібно було добре трудитися. Але, на жаль, **колонією імені 7-го листопада**, як вона тоді називалася, не було належного управління.*

*У колонії ім. 7-го листопада панував хаос і безпорядок, який став відомим відомству України. Макаренко, як Ви знаєте, почав свою педагогічну діяльність з перших днів радянської влади і до 1924 року його ім'я було добре відоме за межами України. Характерною особливістю було те, що майже весь блатний і безпритульний світ боявся його і в той же час шукав з ним зустрічі. Він часто приїжджав у столицю України місто Харків у розподільники за поповненням у Ковалівську колонію імені Горького.*

*Одного разу мій друг Ваня Зайченко захворів і батько його попросив, щоб я залишився в його будці і наспівував пісеньку:*

*Чистимо, блистимо, лакуємо  
Усім робочим і буржуям,  
З робочого – п'ятак, а  
З буржуя четвертак.  
З брудним взуттям підходимо  
Із чистим взуттям відходимо,  
Вас обслужить Філька так,  
Що не жаль і четвертак.*

Пісенька моя приваблювала клієнтів. Десь до середини дня я прихилився до стінки, заплющивши очі, почав дрімати. Раптом хриплий бас промовив: „На роботі не сплять. Будь добрий, почисть мені чоботи... Ну, ось що, Філька, я чув твою пісню, заспівай мені її”. Я чистив йому чоботи і наспівував куплети згаданої вуличної пісні. Закінчив чистити. Він запитав у мене, скільки він повинен заплатити. Я сказав: „Четвертак”. І тут я запитав: „А Ви хто будете? На робітника Ви не схожий”. „Я Антон Семенович Макаренко”, – відповів клієнт, розрахувався буржуйською ціною і пішов. Прощаючись, сказав: „До зустрічі, Філька”.

Згодом, коли в 1926 році А.С.Макаренко з вихованцями-горьківцями із Ковалівки переїхав в Куряж, Макаренко очолив Курязьку колонію. Там багато що змінилося. Насамперед, з 1926 року курязька колонія імені 7-го листопада припинила своє існування. Колонія одержала нове ім'я – колонія імені Горького. Цей процес, свідком якого я був, залишив яскравий слід у моєму житті й пам'яті.

І другий момент, який залишив яскраву, незабутню пам'ять про колонію Горького. Це коли ми дізналися від А.С.Макаренка, що до нас приїжджає О.М.Горький.

Ми, колоністи-горьківці, дуже добросовісно готувалися до зустрічі з О.М.Горьким. На запитання А.С.Макаренка, що ми подаруємо, я запропонував свої автобіографії: 11 біографій були написані в красивому альбомі і вручені О.М.Горькому. Згодом деякі з них були опубліковані, в т.ч. і моя біографія.

Але, якщо повести розмову ширше й глибше, то колонія в Куряжі стала вже однією із кращих колоній у Радянському Союзі. Колоністи бездоганно вели сільське господарство, навчалися ремеслу в майстерні по ремонту взуття, в шлюсарній, столярній.

Колонія своїх випускників направляла на фабрики й заводи Харкова. Горьківці поповнювали робітничий клас молоді Країни Рад.

Це був перехідний етап у педагогічній системі А.С.Макаренка до значно вищого рівня комуністичного виховання.

Про комуну ім. Ф.Дзержинського коротко можу сказати, що це була вершина педагогічної майстерності А.С.Макаренка, яку ще поки ніхто перевершити не міг.

Мені пішов уже восьмий десяток, мені довелося багато бачити, чути. Але таких монолітних колективів, які створив А.С.Макаренко, поки що немає. Адже діти із кустарних майстерень побудували два заводи „ФД-1” – завод електроінструментів і завод „ФЕД” – Фелікс Едмундович Дзержинський. Ці два заводи комунари будували, були їх першими робітниками. Вони здивували увесь світ. У країнах капіталу не вірили, що колишні бандити, злодії, безпритульні можуть



випускати за тих умов точну техніку – фотоапарати, за що країна платила золотом, а дзержинці вивільнили країну від імпорту на фотоапаратуру й електросвердла.

За роки першої п'ятирічки 214 делегацій з усіх куточків земної кулі відвідали комуну.

У комуні імені Дзержинського пройшла моя юність і моє становлення як молодого громадянина.

Кому не пам'ятний день закінчення школи? А ми, вихованці, одержали кваліфікацію високого розряду й середню освіту. У нас був вибір: бути кваліфікованими робітниками чи поступати на навчання у вищий навчальний заклад. У той період країна мала потребу в інженерах, педагогах, офіцерах Радянської Армії і Військово-морського флоту, у працівниках сільського господарства. **Ми йшли туди, де була більша потреба для батьківщини (виділено нами).**

Чим я зараз займаюся? Тим самим, чим займався раніше. Я ще продовжую працювати лікарем по спортивній медицині.

У вільний від роботи час займаюся ось такою роботою, як ось із Вами.

Кожен із вихованців А.С.Макаренка, який у стані ще пересуватися, зайнятий пропагандою педагогічної і літературної спадщини педагога-письменника А.С.Макаренка. Особисто я веду широке листування з учнями шкіл, училищ, вищих навчальних закладів, із макаренкознавцями як у межах нашої країни, так і зарубіжними.

А.С.Макаренко про своє особисте життя не думав. Він його повністю віддав нам. Ми також про своє життя мало турбуємося, а більше про життя колективу робітничої молоді, учнів шкіл, технікумів тощо.

З ким я із вихованців А.С.Макаренка підтримую зв'язок?

Новорічних вітань я відправив більше 100, із них 60 – вихованцям А.С.Макаренка.

Але, якщо зважити на те, що відповіді на одного листа, примірно такого, як Ваш (витрачається кілька годин), то це не кожному під силу. Тому можливостями своїх однолітків я не відаю, а тому не наважуюся рекомендувати Вам когось для зв'язку. Щодо цього Вам краще звернутися в музей за адресою: Полтавська обл., м. Кременчук, вул.Революціонерів, 6/2, музей А.С.Макаренка.

На запитання, що я можу порадити Вам, майбутнім педагогам, скажу так: ця професія педагога **важка-складна-багатогранна**. Я вважаю, що перед вступом у педучилище, педвуз кожен повинен добре подумати, повною мірою перевірити свої схильності й переконання.

**Якщо ти хочеш бути справжнім педагогом з великої букви, тобто віддати себе творчій педагогіці, для того, щоб творити –**

*потрібне, необхідне, корисне, – потрібна кипуча людська енергія. Педагог повинен дуже багато знати із різних галузей розумного людського життя. Він повинен бути добре всебічно розвиненим. І гріш ціна такому педагогу, який закінчив педагогічне училище, а працювати влаштувався продавцем чи зав.складом.*

*Я переконаний, що більшість із Вас будуть добрими спеціалістами і займуть гідне місце в педагогіці.*

*Я дуже дякую Вам, Тамаро Василівно, за запрошення приїхати до Вас і думаю, що, можливо, бажання здійсниться. Тільки б не підвело здоров'я. Зараз я уже рідше їжджу на конференції, на симпозіуми. А все ж таки до 100-річного ювілею потрібно бути готовим. На 90-річчя мені довелося бути центральною фігурою на Європейській конференції в Чехословаччині. А що буде на 100-річчя, поки Україна тихенько готує низку заходів щодо увіковічнення пам'яті А.С.Макаренка. Наприклад, при Полтавському педінституті створена лабораторія А.С.Макаренка, співробітники якої уже зрушили з місця: цьо року відвідали мій дім і місце моєї роботи.*

*У листопаді я із студентами був у Полтавському педінституті. Студенти знайомилися із музеєм А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського, а я знайомився із справами лабораторії А.С.Макаренка.*

**Л.Конисевич”.**

Військово-патріотична спадщина А.С.Макаренка вивчається і творчо використовується в цей період у низці навчально-виховних закладів м.Харкова та Харківської області. Серед них – харківські школи №№31, 35, 36, 55, 62, 66, 86, 100 імені А.С.Макаренка, Андріївська №1, Червонодонцькі №№1 і 2 Балаклійського району, Чугуївська №5, Катеринославська Созівського району Харківської області та інші (за дослідженням Л.Попової – доцента, кандидата педагогічних наук, М.Окси – стажиста-дослідника кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди).

У Харкові живуть і трудяться свідки педагогічного подвигу А.С.Макаренка – його учні й вихованці. Серед них робітники й магістри, інженери й учителі, представники інших різних професій.

Цей період у розвитку макаренкознавства став, на наш погляд, найпрогресивнішим стосовно впровадження виховної системи А.С.Макаренка. Вона лягла в основу діяльності багатьох шкіл. Virіznilasя серед них **Богданівська середня школа Кіровоградської області – директор школи І.Т.Ткаченко**. Формування в школярів трудових навичок і умінь, поваги до праці і моральних якостей у

процесі трудової діяльності шкільного колективу становили основу цього досвіду.

Велику роль у підвищенні ефективності виховного впливу шкільного колективу відіграло дотримання шкільних традицій, особливо тих, у яких утверджувалося моральне вдосконалення старшокласників – членів виробничої бригади: „Свято врожаю”, вручення трудової книжки членам учнівської бригади, „Свято першої борозни”, „Естафета поколінь хліборобів” та ін.

Центром розвитку макаренківських ідей в умовах школи стала **Сахнівська середня школа Черкаської області, досвід якої розкритий у книгах „Школа над Россю”, „Письмо в будуще”** Б.С.Чубарева (директор школи – А.А.Захаренко).

**Захаренко Олександр Антонович** (1937) – відомий український педагог-новатор, член-кореспондент АПН СРСР (1989), дійсний член АПН України (1992). Закінчив Черкаський педагогічний інститут (1959). Працював учителем математики і фізики Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району (1959-1961; 1963-1966). В 1961-63 служив в армії. З 1966 року працює директором Сахнівської середньої школи. Має почесні звання заслуженого вчителя Української РСР (1974) та народного вчителя СРСР (1983). Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 року був затверджений дійсним членом-засновником АПН України. Захаренко застосовує такі нові технології виховного впливу: щоденні ранкові радіолінійки прямого ефіру з педагогічною інформацією, проводами, грою „Що? Де? Коли?”; вечірні телепередачі по шкільному каналу в радіусі 10-15 км (понад 10 слів), в підготовці яких беруть участь і вчителі, і діти. Рада старшокласників щомісяця випускає багатотиражну газету „Дівочі гори”, на 6 сторінках якої – проба пера юних дописувачів, поради досвідчених, роздуми, досягнення тощо. У Сахнівській школі є також багато педагогічних знахідок в організації колективу, у самоврядуванні, в поєднанні навчання з продуктивною працею учнів тощо. Нагороджений орденом „Знак Пошани” (1971) та Леніна (1978). Керував творчою спілкою вчителів України.

Сучасники цього періоду широко захоплювалися цим досвідом. Книга „Школа над Россю” була настільною майже в кожній школі. Він першим зарекомендував свій досвід організації шкільного колективу на основі виховних центрів. Вирізнено їх було п'ять.

\* **Перші два** – навчальні, вони функціонують у двох приміщеннях, де проводяться уроки. В одному – початкова школа, у другому – навчаються учні середніх і старших класів. Тут створено

умови, щоб першокласники-шестилітки, переступивши поріг школи, не відчували відмінності між школою і дитячим садком (ураховується адаптаційний період). Для них створена кімната для денного сну, ігор, розваг, занять фізкультурою тощо.

\* **Третій центр** – шкільний музей, двоповерхова будівля: у ній, крім власне музею (п'ять експозиційних залів і кінолекторій, він же актовий зал) є кімнати для гурткової роботи, приміщення для виставок дитячої творчості, планетарій, обсерваторія, між баштами якої на покрівлі розмістилися шкільний космодром чи, як кажуть діти, сахнівський Байконур. Будівлі музею мають незвичайну архітектуру. У музеї – вся історія жителів Сахнівки, про кожен сім'ю є пам'ятка: почесна грамота за успіхи в праці, вирізки з газети, сімейна фотографія, солдатський трикутник з фронту... Зроблено все, щоб онуки і правнуки сахнівців знали, як і якою ціною доводилося здобувати і відстоювати право на життя.

\* **Четвертий центр** – трудові майстерні, гаражі, кабінети з вивчення сільськогосподарської техніки, оранжерея, сад і навчально-дослідницькі ділянки. У школі є свої трактори, комбайни, автомобілі, моторолери. У шкільній їдальні взимку – свіжі огірки і помідори, щорічно – зелена цибуля, батьки учнів у день народження одержують від дочок і синів квіти із шкільної оранжереї. Діти, які склали кваліфікаційні екзамен, разом із атестатом про освіту одержують посвідчення трактористів, шоферів. Гайки, фланці, шнури для електроламп тощо. – це промислова продукція, яку виготовляють у шести власних цехах учні Сахнівської школи за домовленням з підприємствами.

\* **П'ятий центр** – спортивно-оздоровчий (спортивний зал, два плавальних басейни – зимовий і літній, тир, спеціалізовані кабінети і стадіон).

Усі фасади будівель і приміщення Сахнівської школи прикрашено мозаїчними панно, виконаними в стилі флорентійської мозаїки за малюнками самих дітей.

Ця школа стала відомою не лише в Україні, а й за кордоном. У книзі відгуків шкільного музею зустрічаються записи англійською, німецькою, польською, арабською і іншими мовами далекого і близького зарубіжжя, а один із екскурсантів чи то в жарт, а може, і серйозно запитав, чому при в'їзді в настільки перспективний з точки зору організованого туризму об'єкт не встановлений, як прийнято в багатьох країнах, щит з написом: „Запрошуємо в Сахнівку”. Характерний запис (один із багатьох) у книзі відгуків шкільного музею: „Усе, що побачили, – здорово! А ми що, гірші? Не зуміли б так само?” „Система радісних перспектив, розкрита в

безсмертній педагогіці А.Макаренка, прекрасно втілена в школі О.А.Захаренка”. „Він мені як майстер-учитель ніби, передав естафету – упевненість у собі, спроможність вистояти у важких ситуаціях”, – ділиться спогадами про відвідування школи Захаренка С.П.Максим’юк – доцент Рівненського державного гуманітарного університету.

**А.С.Макаренко підкреслював: там, де вихователі не об’єднані в колектив і колектив не має єдиного плану, єдиного тону і точного підходу до дитини, там не може бути ніякого виховного процесу. Саме таким колективом, союзом одумців – учителів, вихованців і батьків вихованців відзначалась і відзначається Сахнівська школа.**

**Значного темпу макаренківський рух набуває в період 1984-1988 рр. Це період пошуку нових шляхів теоретичної розробки і практичного застосування макаренківського внеску в процес розвитку педагогічної науки і практики.**

„Одним з яскравих вражень мого перебування і моєї праці на Полтавщині стало відвідання мною м. Гадяча і зустріч із педагогами і учнями Гадяцької школи-інтернату, очолюваної Героєм Соціалістичної Праці М. К. Андрієвським”, – згадує академік І.А.Зязюн.

Зустрічаючись на різних нарадах у Полтаві, Києві і Москві, я завжди мав запрошення від Михайла Костянтиновича на відвідини школи. І прагнув якомога швидше це зробити. Зі студентських років у моїй підсвідомості відклалося особливе ставлення до старовинного міста на загадковому Пслові. Спричинила це Леся Українка. В одному з листів до Ольги Кобилянської вона писала: „Приїзди, люба сестро, в Гадяч і ти побачиш найукраїннішу Україну”. Ця фраза запала в мою юнацьку душу і теплила сподіваннями зустрітися на цій загадковій землі з чимось надзвичайним, незрівняним, незбагненим.

– Як то можна, – думалось мені, – виокремити Гадяч незрівняним сталомом. Адже Волинь – казковий край, справді єдиний і справді райський. Для Лесі саме він мав бути найукраїннішим. А тут – Гадяч.

Поїхати до Гадяча я зміг лише у 1979 році. М. К. Андрієвський декілька разів виступав перед викладачами і студентами інституту. Мій візит відкладати вже було неможливо з міркувань етичних. Приводом для поїздки стала науково-практична конференція, де я мав виступити з доповіддю.

Погожого травневого дня вранішньої пори з моїм незмінним за 15 років водієм П. Ф. Самойленком ми виїхали з Полтави. Вже неподалік від Полтави, дорогою до Диканьки, якою я неодноразово виїздив до сільських шкіл, зокрема Стасівської, відчувалась особлива піднесеність

природи і незабутній запах весняної землі, густо вкритої килимами озимини і пружного різнотрав'я. З узгір'я можна було поглядом вирізнути до семи горизонтів властивого лише Полтавщині явища в центрі України.

А під Диканькою, на узбіччі дороги, біля трьох чотиристарічних дубів, оспіваних О. Пушкіним, потрапив раптом у густий напій свіжозапашного дубового листа. І тут поряд широкий став, на березі якого колись стояв розкішний багатокімнатний палац Кочубеїв, знищений революцією, але збережений на фотографіях – експонатах місцевого краєзнавчого музею. Церква-усипальниця Кочубеїв, перетворена на примітивний музей атеїзму, ще теплила око талантом архітектора. І, звичайно ж, бузкова величезна яруга – своєрідна історична пам'ять про людей, які дбали про красу довкілля.

Мені здавалось, що кожен житель України обділений долею, коли не був у Диканьці і прилеглих до неї селах. Навіть талант М. В. Гоголя передав лише крихту того поєднання прекрасного і піднесеного, до чого так прагне кожна людина за своїм земним покликанням і чого доволі у цьому краї. Однак людина не завжди знаходить це поєднання, особливо в природі, бо не завжди вона до цього підготовлена.

Між Диканькою і Зіньківом десятки несподіваних ракурсів ландшафтних перепадів відбивалися в душі спалахами ще не переживаних мною почуттєвих станів. Чи то день випав особливий, чи то душа моя того дня співала особливих мелодій піднесеності і вдовolenості від життя, переживаного лише один раз, але кажу вам щиро – 20 років найрізноманітнішими барвами відгукується в моєму серці незабутній день. А тут і Шилівка. І вражаючі спогади описуваної природи цієї місцини непересічним талантом Григорія Тютюнника у його знаменитому „Вирі”. І Григір Тютюнник, брат Григорія, тут народився. І небачені простори зелених сіножатних луків відразу за Їнківом. До Гадяча тут уже рукою подати. Як у нас кажуть, верств „надцять...”.

Згадалося раптом Гоголеве, що увіткнеш тут оглоблю і виросте дерево небаченої розкоші. Які верби на луках?! Незліченна кількість зелених відтінків відбивається у крилатих розкішних вербах, яких і не охопиш. У мрійливому мареві випарів весняного розливу жовте, до різкого болю в очах, латаття відбивається люстечками краплин на кожному вербовому листочку. Гармонія золотавої зелені, поєднуючись із жовтими розкішними хвилями бурхливого лататтєвого килима, губиться у синьому-синьому небосхилі з протилежного вранішньому сонцю боку. Рай, та й годі! Усміхнений Михайло Костянтинівич постає на шкільних воротах казковим персонажем довженківської

„Звенигори”. Школа пахне свіжою фарбою і святковими піріжками. Скрізь чистенько, охайненько. Гарно вдягнені дітки, з посмішками, зі щасливим сяянням очей. Круглі сироти мають теплий сімейний затишок, материнську ласку. У багатьох інтернатних закладах я встиг побувати, але справжнього батька знедолених дітей побачив уперше. Потім я ще декілька разів відвідав гадяцький інтернат, і моє перше враження лише посилювалося...”

Період з 1968 по 1991 рік – час досягнення найвищих успіхів у навчальній роботі і виховному процесі колективом Гадяцької середньої школи-інтернату. Досвід роботи школи за перші 25 років її існування був узагальнений Полтавським обласним відділом народної освіти. Про будні, радощі, творчі пошуки педагогів розповіли в книзі „Прилучення до життя” директор школи М. К. Андрієвський та завуч В. В. Павелко. Матеріал згрупований у п’яти розділах, зміст яких дозволяє оцінити широкомасштабну роботу школи з виховання підростаючого покоління. У розділі „На глибокому ґрунті знань” характеризуються особливості освітньо-виховного процесу. Розділ „Труд переростає у красу” розповідає про трудове виховання учнів, а в розділах „І словом, і ділом” та „Становлення громадянина” мова йде про патріотичне виховання та діяльність громадських організацій школи (Павелко В. Добре в школі-інтернаті //Будівник комунізму – 1963. – 1 червня).

У Гадяцькій середній школі-інтернаті на той час працювало 42 педагоги. Це не просто вчителі, а колектив однодумців, яким під силу виконати будь-яке завдання. Цей колектив стабільний. До 1983 року 85% складу становили ті педагоги, хто працював з першого дня існування школи. Серед них три заслужені вчителі республіки, один учитель-методист, три старші вчителі, три відмінники народної освіти СРСР, чотирнадцять нагороджених орденами і медалями Союзу РСР, сімнадцять відмінників народної освіти УРСР, орденосносці В.І.Дев’ятисильна і Т.А.Ємець та заслужені вчителі України А.І.Дзвоник і Н.В.Тяло.

Школу відвідали іноземні делегації із Баварії, Венесуели, Куби, Німецької Демократичної Республіки, Польщі, Чехословаччини. Гостями юних любителів слова стали Дмитро Павличко, Іван Дзюба, Микола Сингаївський, Раїса Іванченко. Дуже цікавою була зустріч з Євгеном Березняком, колишнім розвідником, легендарним „майором Вихорем”, відповідальним працівником Міністерства освіти Української РСР.

(Адамович Б., Кременчуцька О. Колективу почерк трудовий. З досвіду роботи школи-інтернату м.Гадяча // Рад. Освіта. – 1973. – 18 жовтня).

Добрий друг інтернатівців, двічі Герой Радянського Союзу І.Г.Якубовський подарував школі автобус, діти подорожували в ньому. За усталеною традицією під час зимових, весняних і літніх канікул переможці змагань нагороджувалися поїздкою до Москви, Ленінграда, Києва, Бреста, Прибалтики, Краснодару. Вихованці вклонялися пам'ятникові Невідомого Солдата на Дніпровських схилах у Києві, відвідували Великий театр СРСР, Ермітаж і Третьяковську галерею (Андріївський М.К., Павелко В.В. Прилучення до життя. К.: Політвидав України, 1979. – 103 с.; С.35).

У 80-х роках утвердилася офіційна оцінка Макаренка як вітчизняного педагога-гуманіста. Науково-педагогічне товариство розділилося на три достатньо полярні позиції: апологетики Макаренка (П.Горностаєв, В.Кумарін), амбівалентного тлумачення (Ф.Фрадкін, А.Фролов) і запеклого заперечення (Ю.Азаров). Характерно, що в цій суперечці ніхто нікому нічого не довів. А ось у масовій педагогічній свідомості відбулось охолодження інтересу до Макаренка, як, зрештою, і до всіх радянських педагогів. Стали популярними дореволюційні педагоги, західні „технології” і сучасні на цей період месії. У педагогічній практиці зустрічалися й непоодинокі випадки використання педагогічної системи Макаренка.

На цьому етапі **макаренківська технологія знайшла своє застосування і досить широке поширення у процесі організації діяльності школярів у зоні проживання.** Реалізувалась одна із перспектив, яку в свій час передбачав А.С.Макаренко. За свідченням різного роду інформації, можна констатувати про результати, одержані на основі впровадження системи А.С.Макаренка чи її компонентів. Прикладом такого досвіду слугувала Івано-Франківська область (досвід був схвалений колегією Міністерства освіти СРСР). 25 Палаців, 3 Будинки школярів, 14 станцій юних техніків, натуралістів і туристів, 40 дитячо-юнацьких спортивних, 33 музичних і 4 художні школи, 26 дитячих кімнат – та матеріальна база, на основі якої дівчата мала можливість відточувати свої творчі здібності. Тільки за місцем проживання було відкрито більше 30 багатопрофільних клубів для дітей і підлітків, обладнано 160 дитячих і 195 спортивних і ігрових майданчиків і комплексів, 50 катків, 2 автостради; виховну роботу за місцем проживання вели 46 педагогів-організаторів. Активно діяли спортивні організації і об'єднання, які за погодженням із житлово-комунальними органами відкривали при ЖЕКах підліткові спортивні клуби, обладнували їх, виділяли тренерів, прилучали в спортивні секції дітей і підлітків. (Школа – центр мікрорайону. Адреси досвіду – Івано-Франківська область. Рад.освіта. – 1986.. – №9).



Детальніше розкрита сутність досвіду в книзі академіка М.Д.Ярмаченка „Сутність педагогічної спадщини А.С.Макаренка”. (Ярмаченко М.Д. Сучасність педагогічної спадщини А.С.Макаренка: 100-річчя з дня народження.. – К.: Т-во „Знання” УРСР, 1988.. – С. 42-43). Виділяється досвід Середньоберезівської середньої школи Косівського району Івано-Франківської області, яку понад 15 років очолював відомий на Прикарпатті педагог **Василь Іванович Білавич**.

***Білавич Василь Іванович (1941-1989)** – український педагог-новатор 70-х рр. ХХ ст. працював у Середньоберезівській школі Івано-Франківської області вчителем математики, завучем (1964-72), директором школи (1972-89). В основу навчання та виховання в цій школі було покладено концепцію про вирішальну роль у формуванні особистості, поєднання навчання з реальною продуктивною працею учнів. Вона дала блискучі результати. Досвід школи вивчали делегації педагогічних колективів багатьох республік колишнього СРСР. Опублікував 10 праць з досвіду роботи Середньоберезівської середньої школи. Обирався делегатом V з'їзду вчителів України (1987) та Всесоюзного з'їзду вчителів (1978).*

Середньоберезівські учні брали активну участь у суспільно корисній, продуктивній праці. Вони самі з допомогою дорослих збудували свою нову чудову школу, інтенсивно розвивали і зміцнювали підсобне господарство. Вдало використовувалися тут компоненти госпрозрахунку, в результаті чого школа щороку одержувала близько 30 тисяч карбованців чистого прибутку. Це сприяло зміцненню її навчально-матеріальної бази, поліпшенню харчування, соціально-побутового й культурного обслуговування учнів...

У школі чітко функціонувало учнівське самоврядування. Виробнича бригада об'єднувала близько 250 учнів IV-X класів – 7 ланок (понад 100 чоловік), овочівників – 1 ланка (15 осіб), садівників – 4 ланки (80 школярів), механізаторів – 1 ланка (15 учнів), тваринників – 2 ланки (30 чоловік), заготівельників кормів – 1 ланка (15 осіб). За бригадою закріплено 70 га землі, де вирощувалися картопля, кормові буряки, овочі й фрукти тощо. У Середньоберезівську школу ходили діти із семи сіл, розміщених на відстані 3-10 кілометрів. Учні підвозили до школи і назад додому 4 автобусами, що утримувалися за рахунок спецкоштів, що надходили з навчально-виробничого комплексу школи.

Велика увага приділялася **естетичному вихованню учнів**. Працювали студії народних і бальних танців, шкільний кінотеатр (2 безкоштовних сеанси на тиждень з обов'язковим обговоренням

переглянутих фільмів). На всю область славився шкільний ансамбль пісні й танцю „Веселка”. Функціонували також 3 хорових і 3 танцювальних колективи (для молодших і старших учнів), музична студія. Істотне значення надавалася спортивно-масовій роботі. Систематично проводилися змагання на першість школи з гандболу, баскетболу, волейболу. Діяли різноманітні науково-технічні гуртки: авіамоделний, радіотехнічний, моделювання сільськогосподарських машин, одягу, меблів та інші. **Здавалося б, йдеться про досвід, що відійшов у минуле, але це ж яскравий зразок організації виховної діяльності закладу, звернений у майбутнє, оскільки прогресивні досвіди не старіють.**

З подібними результатами зустрічаємося на сторінках преси цього періоду, що характеризують різні підходи впровадження макаренківської технології і у Дніпропетровській, Донецькій, Тернопільській та в інших областях.

Цей етап розвитку макаренкознавства увінчався **90-літнім ювілеєм видатного педагога**. У зв'язку з цим було проведено цілу низку науково-практичних конференцій.

Українські макаренкознавці є представниками **Всесоюдної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження А.С.Макаренка**. Пропонуємо нотатки з неї:

### **Воля, мужність, радість**

М.Кондаков, віце-президент АПН СРСР

Історія педагогіки підтверджує, що в кожного великого педагога свій масштаб і свої кордони зв'язків із сучасністю. Спадщина А.С.Макаренка, його переконання і яскравий талант не стали досягненням минулого. Для нас зрозуміло, і з роками стане ще зрозуміліше, що головне в педагогічній системі Макаренка, в його політичній позиції відповідає завданням сучасності. Час не гасить, а відкриває все нові й нові аспекти його різнобічної тридцятирічної творчої діяльності, прожитих ним двохсот тисяч годин робочого напруження. Це ті дорогоцінні години, протягом яких через руки видатного майстра пройшло більше трьох тисяч дітей.

Мені пощастило двічі бачити і слухати Антона Семеновича...

Як художник слова, він гостро відчував великі соціально-політичні зрушення в нашому суспільстві. Як педагог, він масштабно, перспективно і сміливо прокладав шлях виховання нової людини.

Творчо, розвиваючи й використовуючи педагогічні ідеї А.С.Макаренка, ми повинні зробити те, про що він мріяв і що не зумів зробити – **написати, опираючись на всі завоювання педагогічної думки і практики, прекрасну методику виховання...**

## І сьогодні в строю

Є.Монозон, академік АПН СРСР

...У сучасних умовах виникла гостра необхідність науково визначити конкретний зміст морального розвитку школярів різних віків, глибоко вивчити рівні їх моральної свідомості, моральних почуттів і моральної поведінки. І тут незаміниму допомогу надасть спадщина Макаренка...

Успішне застосування комплексного підходу до виховання – значить вдумливо й уміло розпорядитися найважливішим теоретичним положенням Макаренка про те, що **людина не виховується частинами, а формується як цілісна, гармонійна особистість.**

## Джерело нових відкрить

В.Коротов, заступник міністра освіти СРСР

...Чудовий педагог-практик, майстер справи виховання, який досяг високого професіоналізму, працюючи на найважчій ділянці педагогічного фронту, він сотням обездолених дітей дав справжню путівку в життя...

Чистої душі людина, щедрий на дійову любов до людей, патріот і громадянин, до самозречення принциповий у боротьбі і, разом з тим, дивовижно скромний і без домагань у всьому, що стосувалося особистого його життя – такий Антон Семенович Макаренко.

Його спадщина є не стільки унікальне явище, скільки найтипніше вираження всього передового педагогічного досвіду, безперервно пов'язаного з єдиною трудовою школою. Досвід Макаренка разом з тим є якісно новим етапом у становленні теорії і практики виховання. Йому були чужими схилення перед стихійністю, приниження ролі вчителя в організації виховання, спонтанність у розвитку дитячої самодіяльності...

Учення Макаренка про виховний колектив – загальнометодична концепція педагогічної науки... **Саме він першим ввів у педагогіку таке поняття, як програма виховання і програмування особистості.** Ця ідея Антона Семеновича поклала початок широким дослідженням у педагогіці. Макаренківський досвід трудового виховання до наших днів залишається джерелом, із якого черпають перспективні підходи до організації виробничої праці школярів.

Макаренко принципово, по-новому, підходить до педагогічного керівництва. У ньому він бачить вирішальну умову створення дитячого колективу, розвитку громадської активності, творчої самодіяльності і самоуправління вихованців.

Макаренко переконливо обґрунтував і концепцію педагогічного колективу... Чітке визначення ролі педагогів в організації виховного

процесу – дійсно необхідна умова побудови ефективної діяльності методики виховання. Нова методика виховання ґрунтується на демократичних стосунках вчителів і учнів.

Макаренко відкрив низку нових методів, невідомих на той період: педагогічні теорії. Серед них методи педагогічної вимоги, завтрашньої радості чи системи перспективних ліній, громадської думки. Ці методи не є плодом кабінетної думки. Це є педагогічна інструментовка моральних стимулів людей: високих моральних вимог, громадської думки і ін.

Першим обґрунтував Антон Семенович концепцію системи методів виховання, розглядаючи їх в органічній єдності з педагогічною ситуацією у взаємозв'язку один з одним, у взаємопереході. Тим самим зробив винятково важливий крок до створення єдиної загальної методики навчально-виховного процесу.

Антон Семенович говорив, що готовий писати педагогіку завтрашнього дня. І він писав її усім своїм прекрасним життям, могутнім талантом... Макаренко – педагогіка сьогоднішнього дня!

### Незабутнє

І.Клімов,  
Герой Соціалістичної Праці,  
академік АПН СРСР

У 1937 р. відбулася зустріч з А.С.Макаренком на кафедрі педагогіки Московського університету.

Макаренка часто запитували: хто він, педагог чи письменник? Запитав і я.

– Я – педагог, – відповів він, – я не змінив професії. Я лише змінив вид зброї.

Якось я запитав Антона Семеновича, що він вважає в педагогіці найважливішим.

– Важливо все, – відповів він і тут же додав, – Мене захоплює виховання, а по суті, це справа легка.

Я спробував було заперечити, навпаки, дуже це важка справа – виховання.

– А я вам доведу, що легка, – сказав Макаренко, – ось візьму на днях найвідсталішу школу, піду туди директором. Прийду, зберу всіх дітей і скажу: ось я ваш директор, що будемо робити зі школою? І намалюю їм таку картину наших завдань, таку красу нашого життя, цікавих справ, труднощів, так розкажу, що дух захопить.

Усіх підніму на штурм – дітей і вчителів. У помічники візьму пару тямущих, бойових дітей із колоністів. І через рік ви не впізнаєте школи. Таке моє виховання. Учні повинні бачити, що все, що я від них

вимагаю, я можу зробити сам. Це не важко, якщо йому віддати все своє життя.

– Так ось це, мабуть, і є найважче, – відзначив я.

В одному із номерів газети „Приуралля” (15 березня 1978 р.) **С.С.Якушин** виступив із статтею „Воспитывать в труде”, у якій частково писав про те, що дуже ефективною й цікавою формою становлення кращих якостей особистості була комуна ім. Дзержинського. Тут виробничі питання, технічні й господарські завдання розв’язувала молодь.

Відомий поет, сатирик, перекладач, лауреат літературної премії імені Максима Рильського **Дмитро Білоус – вихованець дитячої комуни імені Ф.Е.Дзержинського** увінчує свого вихователя А.С.Макаренка своїми творами.

Перша книжка поета вийшла ще в 1943 році. За період його творчої діяльності побачили світ збірки: „Осколочним”, „Будьмо здорові”, „Добрим людям – на здоров’я – ворогам на безголов’я”, „Веселі обличчя”, „Декому на згадку” та інші.

У його творчості важливе місце належить віршам для дітей, зокрема таким, як „Пташині голоси”, „Упертий Гриць”, „Про чотириногих рогатих і безрогих”, „Лікарня в зоопарку”.

Відомі нашим читачам і переклади Д. Білоуса з російської та болгарської мов. Уряд братньої країни на Балканах нагородив його орденом Кирила та Мефодія.

Друкуємо уривок із поеми Дмитра Білоуса, присвяченої А.С.Макаренкові, поміщений в „Радянській освіті” (01.02.1985 р.).

## ОДА ВЧИТЕЛЯМ

Пригадую,  
по київській панелі  
я йшов,  
студент, недавній фронтовик,  
Ішов на іспит у старій шинелі –  
від запитань професорських одвик.  
Червоний корпус університету.  
З викладачем сиджу я візаві.  
Невже знання не канули у Лету?  
Щось ніби ще спливає в голові...  
Торкнувши золоте пенсне на носі,  
мене професор раптом запитав:  
– Як ви гадаєте, чом твір у прозі  
Макаренко поемою назвав?  
– Ви масте, – кажу, –

„Педагогічну поему” на увазі?

– Так, її.

– Гадаю, він... хвалу воздати вічну хотів мільйонній вчительській сім’ї...

Читав поему я, впивався нею,  
сприймав очима, серцем поготів,  
доповнював, що назвою своєю  
скажуть Антон Семенович хотів.

А він хотів підкреслить, що  
незліченна людей чудесних армія в житті.

Тому й поема ця й педагогічна,  
що педагоги – люди золоті.

Що із дітей важких і непутящих  
творють людей уміють на Землі,

що гідні вони од, пісень –  
найкращіх подвижники, народні вчителі.

## 5.2. Експеримент, що вважався шкідливим...

Багато шкіл України брали участь в експерименті з упровадження в шкільну практику системи А.С.Макаренка, організатором якого був відомий макаренкознавець, В.В.Кумарін, згодом доктор педагогічних наук, професор. Він відіграв особливу роль у розвитку макаренківського руху в Україні в цей період. У лабораторії, якою він керував в НДІ педагогіки України, висіла карта Української республіки, на якій символами були позначені експериментальні школи, інші навчальні заклади, які співпрацювали з лабораторією. З його іменем пов’язана ціла низка успіхів, яких ми досягли в розвитку макаренківської технології. Але суперечності, що виникали в результаті його нестандартних підходів до розв’язання педагогічних проблем, паралельно значно гальмували процес упровадження в шкільну практику системи А.С.Макаренка. Окрім того, вони йшли всупереч із позиціями представників офіційної педагогіки, нормативними документами Міністерства освіти України й СРСР.

Теорією і досвідом Макаренка В.В.Кумарін займався з 1958 року. „У селі Уварово Володимирської області, – згадує макаренкознавець, – я в своєму дитячому будинку, розуміється, обіймаючи посаду директора, без особливих вагань про „творчий підхід” і по молодості здійснив прецедент: узяв технологію Макаренка і замість того, щоб, як робили всі, пристосувати її до „місцевих умов” з урахуванням специфіки контингенту і „вимог часу”, вчинив навпаки: технологію пальцем не

торкнув, зате все останнє пристосував до неї, тобто, як презирливо виступають теоретики, свідомо пішов на „сліпе копіювання”.

Поки я займався цією надзвичайно важкою роботою, я встиг розгледіти, що мета педагогіки Макаренка – не школа навчання, а школа виховання. Що головне для його педагогіки – не знання і успішність, а здоров'я, характер, поведінка і майбутня визначеність дитини. Звідси і вся його технологія, яку він розробив і описав до найдрібніших деталей аж у п'яти томах (із семи) своїх неперевершено глибоких, захоплюючих творів. Технологія виховання, а точніше „власне виховання”, яка докорінно відрізняється від технології навчання, набагато складніша і перетинається з нею лише в цілях і результатах”.

В.В.Кумарін у процесі організації експерименту в Україні намагався будувати його, чітко дотримуючись технології А.С.Макаренка. Лабораторією НДІ педагогіки, яку очолював В.В.Кумарін, була розроблена система впровадження в педагогічну практику досвіду А.С.Макаренка.

Саме це й викликало суперечності щодо форм упровадження системи А.С.Макаренка в педагогічну практику. Окрім цього, досить серйозна полеміка, яку можна було б назвати боротьбою, виникла навколо позицій, пов'язаних із вихованням як педагогічною категорією взагалі і „виховуючим навчанням”, а ще гостріше боротьба пов'язана була із проблемою первинного колективу.

Пропонуємо окремі фрагменти цієї програми, виходячи із досвіду організації цієї системи автора експерименту.

#### **\* Мета виховання: загальні та індивідуальні цілі**

Необхідність доцільності виховного процесу. Розуміння цілі виховання, визначення цілей. „Програма особистості” як мети виховання. Загальна („стандартна”) програма. Індивідуальний коректив схильностей і таланту. Колектив як мета виховання. Вагомість наукових уявлень про колектив. Етапи становлення колективу. Значення якісних характеристик колективу.

#### **\* Навчання і виховання**

Керованість виховного процесу, будівництво шкіл, реалізація принципу „доходить до кожного”. Необхідність діалектичної різниці в єдиному педагогічному процесі логіки навчання і логіки освіти. Наявність знань і уявлень, у тому числі знань політичних, моральних, світоглядних як провідний критерій ефективності навчання. Поведінка і вчинок як провідні критерії ефективності виховання.

#### **\* Зміст і форма у виховному процесі**

Якості особистості. Колектив як необхідна умова формування колективізму. Принцип „суверенітету колективу” (необхідність віддати

перевагу загальних інтересів інтересам особистості). „Конституція” колективу. Обов'язки особистості перед колективом і обов'язки колективу перед особистістю. Стил і тон колективу.

#### **\* Структура колективу і взаємостосунків**

Стосунки як засіб формування особистості. Залежність між структурою колективу і характером стосунків. Первинний колектив як вихідний компонент у структурі колективу. Виховні функції первинного колективу. Основні вимоги до повноцінного первинного колективу (керованість, спроможність до накопичення традицій і передача досвіду старших поколінь молодшим, антиавтономність). Різновіковий загін (об'єднання) як оптимальна форма первинного колективу. Первинний колектив і інші форми внутрішньоколективних об'єднань, активізація її роботи, суттєве посилення виховного впливу цих об'єднань усередині колективу.

#### **\* Повага і вимоги**

Повага в поєднанні з вимогою як принцип виховання. Неприпустимість поділу цих компонентів принципу, а тим більше – протиставлення. Повага як форма вимоги. Вимога як форма поваги. Динаміка принципу, розкриття його змісту в міру становлення колективу. Умови ефективної дії принципу: опора на суспільну думку, неприпустимість волюнтаризму, знання індивідуальних особливостей дитини.

#### **\* Свідомість і поведінка**

Принцип свідомості у вихованні. Тлумачення цього принципу у працях А.С.Макаренка. Критика неадекватних тлумачень (співвідношення розмірковувального і „механічного” в поведінці). Роль звички в правильній поведінці. Умови ефективного формування соціально цінних звичок.

#### **\* Свобода і дисципліна**

Поняття свободи особистості. Дисципліна як умова свободи особистості і свободи колективу. Дисципліна і дисциплінування. Форми дисциплінування. Дисципліна як результат виховання. Дисципліна як засіб і метод. Естетика дисципліни. Дисципліна як моральна якість.

#### **\* Управління і самоуправління**

Сутність управління в колективі. Поняття „педагогічного центру”. Необхідність єдинонааявності. Єдина наявність і колегіальність у колективі. Єдинонааявність і єдина логіка виховного процесу. Право покарання і заохочення. Взаємодія управління і самоуправління. Органи самоуправління. Рада управління як виконавчий орган самоуправління. Принцип уповноваження у Раді командирів.



### **\* Гра і праця**

Поняття гри в колективі. Специфіка макаренківського тлумачення цього поняття. Гра як форма життя колективу. Форми гри в колективі. „Ігрові” оформлення трудових процесів (ритуали розподілу урочистостей). Гра як ознака стилю і тону колективу. Труд у колективі. Види праці в сучасній школі (самообслуговування, труд навчальний, труд виробничий). Оплата праці дітей.

### **\* Педагогічна дія: прямі і паралельні дії**

Поняття педагогічної дії. Сутність прямої і паралельної педагогічної дії. Умови ефективного застосування обох прийомів (методів). Значення паралельної педагогічної дії для активізації в колективі сил самовиховання. Паралельна педагогічна дія як ефективна форма педагогічної вимоги.

### **\* Сім'я і школа**

Виховні функції сім'ї. Відповідальність за виховання не лише „своїх” дитини, але й інших дітей. Організація позитивного впливу на дитяче середовище через своїх дітей. Необхідність органічного зв'язку зі школою у вихованні дітей. Провідна роль школи у вихованні дітей. Форми допомоги сім'ї з боку шкільного колективу. Організація дітей за місцем проживання як нова форма спільної роботи школи і сім'ї з виховання дітей.

## **Використання досвіду А.С.Макаренка в умовах загальноосвітньої школи**

Досвід застосування виховної методики А.С.Макаренка в різних типах закладів (школах, школах-інтернатах, дитячих будинках, ПТУ). Психолого-педагогічні проблеми впровадження в практику виховної методики А.С.Макаренка. Аналіз помилок, які допускаються в процесі застосування методики А.С.Макаренка, неправильні тлумачення принципів позицій А.С.Макаренка щодо проблем, пов'язаних з первинним колективом, недооцінка різновікового загону як форми первинного колективу, заміна проблеми застосування його педагогічних ідей (очевидно, наприклад, що ідеї А.С.Макаренка такі ж, як у всіх інших педагогів, але спосіб реалізації загальних ідей педагогіки у А.С.Макаренка інший, відмінний від того, котрий практикується в переважній більшості нинішніх виховних закладів).

Учитуючись у програму-проспект, відчуваєш чіткі орієнтири, що спонукають до активної діяльності і разом з тим зосереджують увагу на суперечностях, що можуть виникнути чи вже є в процесі реалізації.

Нам, практикам, важко було зрозуміти сутність суперечок, що відбувалися в наукових колах. А насправді йдеться про масштабний експеримент, яким було охоплено велику кількість шкіл. І проводився

він лише в тих школах, колективи яких охоче, добровільно відгукнулися на пропозицію Науково-дослідного інституту УРСР на чолі з членом-кореспондентом АПН СРСР професором М.Д.Ярмаченком при підтримці представників Міністерства освіти республіки.

*Ярмаченко Микола Дмитрович (1928) – дійсний член АПН України (1992), доктор педагогічних наук (1970), професор (1970), заслужений діяч науки і техніки України (1991). Закінчив дефектологічний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. О.М.Горького (1951). Науково-педагогічну діяльність розпочав у Київському державному педагогічному інституті ім.Горького, асистент (1954-56), старший викладач (1955-1959), зав.кафедри дефектології (1959-1965), зав.кафедри сурдопедагогіки (1965-1970), проректор з навчальної роботи (1968-1973). З 1973 – директор Науково-дослідного інституту педагогіки України; був обраний членом-кореспондентом АПН СРСР (1974), дійсний член цієї ж академії (1982), член Президії АПН СРСР (1976-1986). У 1992-97 рр.- президент АПН України. З грудня 1997 року – радник президії АПН України та головний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України. Предметом наукових пошуків є питання сурдопедагогіки, теорії та історії педагогіки. Він автор понад 300 наукових публікацій, серед яких: „Свідомість у навчанні глухих учнів” (1963), „Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР” (1968), „Історія сурдопедагогіки” (1975), „Проблема компенсації глухоти” (1976), „Педагогіка: Підручник для студентів педінститутів та університетів” (відповідальний редактор та автор окремих розділів, 1986), „Педагогічна діяльність і творча спадщина А.Макаренка” (1989), „Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні (X – поч.ХХ ст.)”, „Нариси” (відповідальний редактор та автор окремих розділів, 1991), „Академія педагогічних наук України (п’ятидесятиріччя становлення і розвитку)” (1997).*

1975 рік. XXV з’їзд партії гостро поставив питання про практичне впровадження наукових ідей. І Інститут педагогіки вважав своїм обов’язком відкрити ідеям А.С.Макаренка широку дорогу в школи. Розробка методичних рекомендацій з їх упровадження й програми експерименту було доручено науковому співробітнику, який добре знав і любив педагогічну спадщину А.С.Макаренка – завідувачу відділу загальних проблем комуністичного виховання інституту – кандидату педагогічних наук В.В.Кумаріну. Редакційна колегія (у складі **М.Д.Ярмаченка** – директора НДІ, **В.Л.Вугрича** – заступника

голови республіканського педагогічного товариства, **А.О.Козленка** – секретаря партійної організації НДІ, **Н.М.Папченка** – завідувача сектора педагогічної соціології, **В.І.Смужаниці** – вченого секретаря) схвалили рекомендації.

Усе було продумано до дрібниць. На першому етапі потрібно було обговорити в колективі загальні принципи рекомендацій, щоб усіма було усвідомлено їх суть і специфіка, вироблений єдиний погляд за всіма суттєвими питаннями. На другому – провести семінар директорів шкіл за списком Міністерства, і останній етап – організаційна робота в школах, відпрацювання нових форм, підведення підсумків і, накінець, планування роботи на наступний рік з урахуванням накопиченого досвіду. Схвально, що експеримент ґрунтувався „з урахуванням досвіду”, з урахуванням того, що й чому реалізувалося й не реалізувалося, з урахуванням того, що підкаже практика.

Рекомендації були розіслані на відзив у Москву, в інші міста. Ось деякі із відзвів:

**Доктор педагогічних наук професор Ю.В.Гербеєв (Москва) писав:**

„...Я радий вітати ініціативу товаришів із Міністерства освіти, НДІ педагогіки й педагогічного товариства України, які започаткували масове впровадження в практику педагогічної теорії А.С.Макаренка й цим підводять під практику шкільного виховання надійну наукову базу.

Стосовно організаторів експерименту... Їм удалося врахувати всі негативні уроки минулого й підготувати матеріал, який сьогодні може слугувати кращим путівником для практичних працівників, які бажають застосовувати методику А.С.Макаренка”.

Відзначивши, що „рекомендації зроблені „на основі найновіших досліджень у галузі радянського макаренкознавства”, професор Гербеєв робить заключення: „Експериментатори зможуть розробити принципово нову систему діяльності сучасної школи” .

**Кафедра педагогіки і психології Слов’янського педінституту:** „Особливо цінним у роботі, що рецензується, є ідея комплексного розв’язання пропонованих проблем (навчання педагогів, організація виробничої праці школярів, наукова організація колективу, самоврядування в колективі тощо)”.

**Побажання:** „передбачити особливий пункт – про спеціальні організаційні умови А.С.Макаренка, що унеможливають розшарування колективу на „актив” і „інших”.

**Доцент Мінського педінституту іноземних мов Ю.І.Коваленко:**

„Рекомендації допоможуть підвищити ефективність шкільної виховної роботи і будуть корисним посібником для вчителів, а також для студентів і викладачів педагогічних вищих навчальних закладів”.

**Кафедра педагогіки Володимирського педінституту імені П.І.Лебедєва-Полянського.**

„...Склалися різні і навіть протилежні погляди щодо застосування ідей А.С.Макаренка в сучасній школі. Ось чому ініціатива Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР щодо організації експериментальної роботи на основі теорії А.С.Макаренка в сучасній школі є актуальною в педагогічній науці і практиці й заслуговує на всезагальну підтримку...”

**Проректор з навчальної й виховної роботи Балашовського педінституту А.С.Коробков:**

„...Я від душі вітаю Ваше починання на солідній науково-практичній базі... Ця робота в такому широкому плані, як Ви її передбачаєте, у такий спосіб ще ніколи не розв’язувалася. Ваша експериментально-дослідна робота дозволяє одержати потрібні відповіді на питання, що виникають, і розвіє необґрунтовані сумніви...”

Незабаром розпочинався сам процес упровадження. В.В.Кумарін доповів на семінарі директорів шкіл. Учасникам були роздані брошури з програмою експерименту й методичними рекомендаціями. **Директори 22 шкіл** одразу ж заявили про бажання включитися в експеримент. Настала пора і юридичного оформлення справи.

В Інститут педагогіки стали надходити угоди.

**Так розпочалися нові стосунки педагогічної науки і практики – теорія і життя в постійному діловому співробітництві і взаємобагащенні.**

(Иван Сеницын. Учение и труд. Статья вторая. – Наш современник. – 1982. – №2. – С. 132-134).

### **Фрагменти практичного досвіду**

Аналізуючи цей період розвитку макаренкознавства, доходимо висновку, що у порівнянні із попередніми, він є найпрогресивнішим як у педагогічній теорії, так і в практиці. Це проявляється і в оцінці спадщини педагога, і в аналізі педагогічної системи, тому що вживається таке поняття, як „технологія”, хоча сутність його на цей період до кінця не розкрита, відчувається в теоретичних концепціях певна компетенція щодо педагогічної позиції А.С.Макаренка, його поглядів на педагогічну теорію й організацію практичної діяльності загальноосвітніх дитячих виховних закладів різного типу.

**С.Г.Карпенчук** (у цей період працювала заступником директора з виховної роботи Качківської та Вапнярської СШ №2 на Вінниччині.

Директором Качківської СШ був М.І.Сметанський – нині доктор педагогічних наук, професор Вінницького педагогічного університету). У наш час також ціла плеяда педагогів зі шкіл районів, областей працювала за системою Макаренка, творчо видозмінюючи її.

У колі практиків часто точилися суперечки щодо засобів її впровадження. Одні вважали, що вона не властива в умовах школи, інші були прихильниками фрагментарного використання, треті були активними прихильниками використання його ідей під час навчальної роботи з класом. Не маючи міцного теоретико-методичного підґрунтя, що властиве практикам, які не підкріплюють свої підходи досягненнями прогресивної педагогічної теорії, опираючись на власний досвід і інтуїцію, прагнучи знайти відповіді на запитання, що виникали в процесі суперечок, у педагогічній літературі, яка була доступною, оскільки на допомогу вчителю виходила масовим тиражем, ми доходили єдиної думки, і всі, навіть суперечливі погляди, намагалися поєднати в єдиний вузол. У такий спосіб макаренківський досвід певним чином вписувався в загальну освітньо-виховну систему закладу. Ось як виглядав цей процес. **Ми зосередили увагу на побудові колективу закладу за різновіковим принципом.**

Розпочну із листа письменника І.Синіцина, який з нами спілкувався. Його цікавили проблеми організації діяльності школярів у мікрорайоні школи. Він також ділився з нами певним досвідом. Ось рядки одного із листів:

*„Шановні колеги!*

*Із задоволенням і хвилюванням прочитав Вашого листа, такого змістовного і щирого. Завжди радієш, зустрівши людину, яка творчо мислить і творчо діє.*

*Спасибі Вам за Вашу складну педагогічну працю, за Ваші пошуки і знахідки. У селі, де я живу, теж діють різновікові загони. Одним із них керувала моя дочка (зараз вона навчається в педінституті). З допомогою батьків і матерів ми побудували (а в окремих місцях зробили із літніх кухонь, добровільно переданих батьками), загонів бесідки (закриті, засклені), а поряд відкриті сцени (просто помости) і спортивні майданчики. Все це разом стало центром життя загону. Особливу роль відіграла бесідка, де загін збирається, проводить свої „планерки“, влаштовує конкурси на краций малюнок, на краці виробу (влітку). Сюди збігаються всі, особливо за сигналом горна. А до сцени на концерти збирається вся вулиця – мами, бабусі. Можливо, я коли-небудь приїду до Вас, подивлюся загони. Успіхів Вам!*

*І.Синіцин. Високінічі Калузької області”.*

Етап, який ми аналізуємо, характеризується певними злетами, кризами і падіннями. **Головною була помилка, що полягала в**

**прагненні макаренківську технологію перетворити у масове явище, пристосувати до будь-яких форм шкільного співжиття; наступна помилка полягала в прилаштуванні її до життя класу, незважаючи на те, що технологічний ефект практичного досвіду Макаренка – це різновіков’я. І донині існує прагнення прив’язати всі організаційні форми лише до діяльності класу, навіть ті, що належать до зони проживання. Це, звичайно, досить зручно, оскільки результат, якого ми прагнемо, видимий – прибрана вулиця, побілені дерева, посаджені клумби. Але це фізична, матеріальна сфера співжиття, а ми навпаки, переслідували духовну, невидиму. Це взаємостосунки, що характеризують процес передачі досвіду старших поколінь молодшим. А це можливо лише в різновіковому об’єднанні. Досягнення результату на матеріальному рівні здійснюється на основі звичайних автоматизованих дій, у процесі яких дитина не проявляє і не відчуває емоційних станів. А це, в свою чергу, не спонукає її до дій, пов’язаних із почуттями та ставленнями, емпатійних вчинків. Їх замінюють лише маніпулятивні рухи у процесі виконання і завершення конкретних справ. Відсутні взаємодопомога, взаємовиручка, повчання, використання власного прикладу в процесі передачі досвіду, оскільки вони не є вкрай необхідними в процесі діяльності одновікового об’єднання. А якщо й зустрічаються, то не ґрунтуються на тій основі, що в різновіковому об’єднанні – природна технологія передачі досвіду. Подібні помилки зумовлювали суперечності навколо педагогічної системи А.С.Макаренка, оскільки помилки приписувалися йому. **Якщо якийсь механізм не спрацьовував, то винною завжди вважалася система Макаренка.****

**Чи були ми у складі Всеукраїнського експерименту?** Офіційно, мабуть, ні. Не брали участі в нарадах з його підготовки, ми не були знайомі ні з його програмою, ні з рекомендаціями. У нашій педагогічній практиці вирізняється досвід, що був у цей період популярний – **організація територіальних загонів школярів у зоні проживання.** Звичайно, вони були різновіковими. Ми використали поради Ю.Сокольникова, висвітлені в його статті „Особенности воспитательной работы в сельской школе” („Воспитание школьников”. 1974. – №1. – С. 23-36). Організаційна модель нашої роботи була настільки оригінальною, що нашим досвідом цікавилася педагогічна преса не лише районного та обласного масштабів, а й республіканського й союзного. Особисто я настільки захопилася цією формою організації діяльності школярів, що написала листа в НДІ педагогіки України, в якому палко відстоювала виховні переваги цього досвіду. А згодом мене запросили в лабораторію загальних проблем комуністичного виховання й у такий спосіб ми прилучилися до експерименту.

Як виявилось у процесі спілкування, наш рівень підготовки був не настільки високим, щоб ми володіли компетенцією щодо принципу різновіковості, на основі якого ґрунтувалася структура колективу А.С.Макаренка. Так що до ґрунтовної розмови з В.В.Кумаріним я не була готова в теоретичному плані. В.В.Кумарін спонукав мене прочитати певні розділи із праць А.С.Макаренка й поїхати в школу Р.П.Расевича у Тернопільську область, ознайомитися із його досвідом роботи. Це була безапеляційна вимога, в іншому випадку В.В.Кумарін відмовлявся зі мною працювати.

Що в мені більше пререважило – дійти істини, удосконалити себе й вирощений нами досвід? Швидше за все – прагнення пізнати наукові підвалини, на основі яких могли б обґрунтувати практичний досвід. Одне слово, колектив школи відправив мене у Велеснів (Монастирський район) на Тернопільщину в школу, директором якої був Р.П.Расевич (започаткував відомий у цей період досвід організації різновікових об'єднань у школах Тернопільської області).

Детально він розкритий у публікаціях письменника Синіцина (Место проживання – место воспитания. – Учительская газета. – 1985. – 13, 16, 20 апреля та Синицин И.С. Когда воспитывает труд. М.: Педагогика, 1987): „Загони у всіх школах” – одна із рубрик статті. „Одного разу в Москві я дізнався, що є цілий район в Україні, де у всіх школах, у всіх до єдиної організовані різновікові загони. Розповідали, що працюють вони вже кілька років і показують результати, що тішать і вчителів, і батьків, і самих дітей, і весь район. Це Монастирський район Тернопільської області. Незабаром я туди поїхав.

У перші ж хвилини у Монастирську я відчув, що макаренківські загони – це гордість району, краса і сила всіх його шкіл, – ділиться вражений автор публікації. – Що приваблювало в діяльності різновікових загонів? Сімейні стосунки, провідна позиція старших (виховні струми колами йдуть, наявність конкретної справи для кожного і для всіх, сприятливі умови для змички школи, сім'ї, громадськості, оперативного інформування, для формування організаторських здібностей тощо”.

„Буде справа – буде”, – одна із рубрик статті Івана Синіцина „Место проживания – место воспитания” („Учительская газета”. – 1985. – 16 апреля. – С. 4). Йдеться про об'їзд із завідувачем районного відділу народної освіти шкіл району, серед яких особливо виділялася Ковалівська середня школа – нова, простора, гарна, у великому багатому селі.

Різновікові загони при школі – їх тут 24 – працюють уже кілька років. Багато апробовано й опрацьовано.

Як і скрізь у районі, тут розпочали своє активне життя із будівництва своїх власних пристановищ – спортивних майданчиків.

Будували, збирали спортивний інвентар і поступово починали відчувати себе колективом. А попереду заклично окреслювалися справи масштабні й суспільно значущі – із турботою про культурний вигляд вулиць, із постійною культурно-масовою роботою у своїх загонах. У вулиць з'явилися господарі – пильні, дружні, дійові. Їх девіз – краса й порядок. Оглядали пронизливим поглядом свою зону, визначали, що тут веселить і радує, а що псує красу. Там стіни побілили, там бур'ян скосили, там яму засипали, а там пустир від смітника зачистили. І до престарілих допомога надійшла: сарайчик відремонтували (сьомий загін), і картоплю старенькій бабусі викопали, й кукурудзу допомогли зібрати. Директор школи Ірина Володимирівна Макарчук відзначила тоді:

– Не було загонів, і діти часто опинялися у вакуумі. З'явився вільний час – чим хлоп'яті займатися? Його несло, куди вітер подує. Тепер усе змінилося: ми переконані, що не повинно бути вакууму! Кожна хвилинка – потрібній, цікавій корисній справі! Коли немає загонів, про це навіть важко уявляти. Коли загони є, заповнити вакуум дуже просто.

І це підтверджується конкретними справами:

\* Ось річка перетинає село. Була б вона для односельців радістю, але хвилюють її береги – зсуви, обвали. Скільки вже років чуто: ось укріпити б їх, ось деревця – там би обсадити... зібрався 17-й загін із своїм шефом педагогом – Надією Іванівною Юськів, який очолює командир Дмитро Терпан.

– Давайте ми почнемо, – звернувся він до юної громади. Надія Іванівна навіть здивувалася: жодних сумнівів і жодних роздумів ні в кого! Лише живі й веселі іскринки в очах дітей застрибали: „Давайте розпочнемо!” Ідею підхопили всі 24 загони, справу назвали „Операція „Верба”. Сімнадцятий заготовив 750 вербових кілочків-саджанців. Укопали їх у повзучий берег, зайняли перше місце. Пішли в ріст деревця та розпустили своє міцне коріння. Спостерігають за їх ростом діти, спостерігають дорослі: „Добру справу започаткували”.

А слідом – нова ідея – розчистити, розкопати на річці „басейни” для купання.

\* Сільські вулиці перетворилися в загонів зони, центри усім знайомих десятидвірок – у центри загонів, а слідом за макаренківською різновіковою артілью дітей вирушили й загонів шефи, наставники. Введено дні загону – де вівторок, де субота. Загони збираються, щоб обговорити свої справи, плани, „НП” (надзвичайні події)...

\* „Багато нового прийшло із загонами в наше життя”, – сказала мені директор Вистрянської восьмирічки Емілія Петрівна Ковбас. – Учителі й раніше зобов'язані були ходити до батьків, але робили це не



часто, інші взагалі не ходили. А тепер ... Є план роботи загону, загін тебе чекає. А ти прийшов – ідуть і інші активісти, шефи, ідуть і мами, й бабусі. У такий спосіб і сама школа, її робота наблизилася до сімейних умов.

\* Згодом появилися й нові центри – штаби, під які використали вільні приміщення – будиночки для тимчасового проживання, літні кухні, закриті бесідки тощо. При вході мокра ганчірка – ноги витирати, повісили біля дверей дзвіночок, поряд написано, на випадок секретних засідань: „Дзвонити три рази”. Незабаром з’являється своя бібліотека і свій бібліотекар із зошитом обліку видачі книг, своя аптечка і свій „лікар” – він же за сумісництвом тренер з бігу й стрибків.

\* Збудували й свою сцену під соснами з допомогою веселого старого досвідченого столяра. У вільний час горністи дають сигнал „Збір”, і за дві хвилини збирається весь загін: починаються репетиції – інсценівки, танці, акробатика, виразне читання, пісні, сатира й гумор, що згодом виливається у веселу концертну програму на півтори години.

\* Зони загонів, – відзначено в щоденнику І.Синіцина, продовження розповіді Емілії Петрівни Ковбас, – це тепер **зони широкої педагогічної дії (виділено нами)**.

У процесі впровадження макаренківської технології ми застосовували різні форми звітів, самозвітів, оскільки це був найефективніший метод одержати різнобічну інформацію, зокрема із зони проживання. Таких різновікових загонів добротворців у нашій школі нараховувалося від 23 до 31.

Самозвіти наших активістів здійснювалися у вигляді відкритих анкет, доповідних про виконану роботу, різних виступів, міркувань щодо різних форм роботи. До цієї справи діти ставилися дуже серйозно. Пропонуємо окремі з них.

### **Благодійність на першому місці Олександра Баньковська (нині педагог)**

Робота різновікових загонів у нашій школі – це одна з важливих форм виховання учнів. Командиром різновікового загону я була ще на початку зародження нашої роботи.

Різновікові заgonи...

Спочатку це було для нас щось невідоме і загадкове, тому неодноразово нас спіткали і труднощі, і невдачі. Але ж ми самі повинні були шукати нові шляхи і форми в роботі. Ми члени Ради командирів, і потрібно самим вникнути глибоко в суть справи. Адже бути командиром – це велика честь. Командир є прикладом в усьому для членів свого різновікового загону. Командир повинен бути маленьким

педагогом. Він виховує кожного члена загону, прищеплює любов до рідного краю, до товаришів, до усього прекрасного, любов до праці та до людей праці. Він навчає своїх підшефних правильно поводитися в колективі, спонукає їх добре навчатися.

Будучи командиром різновікового загону, я намагаюся життя дітей зробити цікавим, різноманітним і змістовним. Кожен член загону виконує певне доручення, а доручення я підбираю кожному до душі. У нас у загоні є заступник командира, майстер, що неодноразово організовує роботу з виготовлення пташиних їдалень і шпаківень. А голубий патруль піклується про охорону природи, зокрема джерел, водних ресурсів, які є на нашій території. Нами висаджено 90 дерев і кущів, багато квітів. Обладнаний спортивний майданчик. Відповідає за спортивну роботу в загоні спортінструктор. Неодноразово організовуються спортивні змагання між нашим і сусіднім загонами. Кожен день у нашому житті був насичений чимось новим і по-своєму незвичайним.

Влітку багато дітей розіжджаються на відпочинок у табори в санаторії. Коли приїжджаємо – ділимося враженнями. Також читаємо художню літературу. Ми продумали просту анкету, включивши запитання про зміст прочитаного. Хочемо знати, чи зрозуміли діти зміст книг, зокрема нас цікавило, кого вони вважають справжніми друзями і чому. Ці анкети ми зберігаємо.

Висловлюємо Вам ще своє обурення з приводу незадовільної роботи загону, який проживає по сусідству зі школою. На їх території проживає старенька бабуся Ірина. Вона живе сама, її дочка десь у світі. У неї дуже хворі ноги, червоні, опухлі. Бабуся ледве ходить. Коли ми йдемо з Тонею зі школи, вона завжди просить нас принести їй води. Ми носимо. Але нам далеко додому йти, три кілометри. Чому байдуже ставиться до цього загін, на території якого вона проживає? Зараз осінь: бабуся сама прополує грядки, копає картоплю, вибирає. Сама-самісінька... Хіба не живуть там такі ж учні, як ми? Хіба не можна їй, слабій, немічній, допомогти? Не можна принести води? Нам негайно треба зібрати раду командирів і всім нагадати про обов'язки командирів, а то за літо розхолодилися? А якщо я в чомусь не маю рації, то підкорегуйте мене.

### **Я і мій загін**

#### **Валентина Нагірняк (нині педагог)**

Була я командиром нашого різновікового загону №9 один рік. Хоч це невеликий період, але все ж таки я багато чого навчилася, зрозуміла. Робота командира виховує організаторські здібності, принциповість, почуття поваги до себе, до молодших друзів. Ця робота

дуже цікава, а разом з тим і відповідальна. Будучи командиром, я ще більше зблизилася з дітьми, навчилася зрозуміти їх, цікавитися їхніми інтересами, захопленнями. У моєму загоні 12 дітей. Усі вони веселі, життєрадісні, допитливі, невгамовні. А тому роботи з ними багато. Я допомагала їм у підготовці уроків, указувала на їх недоліки, порушення. Членами мого загону було зроблено багато корисних і цікавих справ. Ми брали участь в операціях „Джерело”, „Зелене вбрання Вітчизни”. Ми також обладнали свій ігровий майданчик, привели в порядок свою територію, посадили квіти і 15 дерев. Активну участь брав загін у проведенні свята зустрічі птахів. Ми виготовили їдальні для птахів і на нашій території відремонтували ті шпаківні, які вже висіли на деревах. Дуже цікавим був похід до лісу. Хоч діти дуже втомились, але були дуже задоволені цим походом.

Недавно ми збирали металобрухт. Незважаючи на погану погоду, дощ, ми всі організовано працювали. А тому й перевиконали план задачі металевого брухту. Нам потрібно було здати 330 кг, а ми здали 500.

Сьогодні нас переобирають. На наше місце стануть інші учні, наші заступники. Жаль, що ми вже більше не будемо командирами наших загонів, але це не значить, що ми завершили свою роботу. Адже ми живемо з ними на одній території, усі їхні справи будуть нашими спільними.

### **За принципом спадкоємності**

#### **Василь Лопушанський (здобув вищу політехнічну освіту)**

Різновіковий загін. Чи потрібна нам така форма роботи? Якби мене запитали, то я б зразу дав відповідь: „Різновікові загони нам дуже потрібні. Ми зараз навіть не можемо уявити свого життя, проведення вільного часу без них. Ми стали згуртованішими, завзятішими, ініціативнішими. Я заступник командира загону №12 Пасічник Галини. Вона має великий досвід і здібності організатора. На загальношкільних зборах усі учні підтримали пропозицію обрати Галю секретарем ради командирів. Галя здібна, пише вірші. Вона добре вчиться, допомагає іншим. Усі її знають як доброзичливу, чуйну людину. Виконуючи функції командира, я також буду наслідувати Галю.

### **Фрагменти із відкритих анкет „Професія, яку я обираю”**

#### **Галина Пасічник (нині педагог)**

Повен океан різнобарв'я людських душ. Скільки людей – стільки думок, прагнень, почуттів. І кожен характер по-своєму гарний, як і прагнення бути гарним. До чого ж я особисто прагну? Часто думала над цим питанням, адже майбутня професія – це стежка життя: широка

і не завжди рівна. Я б хотіла, щоб вона була вчительська, оскільки саме професію педагога я обираю. Знаю, будуть радощі, будуть прикрощі. Але все це стає досить мізерним у порівнянні з результатами цієї праці. Не вирощує вчитель пшениці, не варить сталі, не добуває вугілля. Але він кожен день, кожному мить засіває новий характер, будує нову людську споруду. Та як нелегко скласти ці цеглини педагогічної науки у таку ще ніжну дитячу душу: кожної миті може зруйнуватися будова. Але учитель скріплює її своєю добротою, чуйністю, мудрістю і вічною молодістю. Учитель вічно молодий. Він завжди в оточенні юності, крилатості. А кому з нас не хочеться мати крила?

### **Ніна Пасарар (працівник торгівлі)**

...Багато хто з нас уже обрав професію до душі, адже в нашій країні стільки корисних, цікавих професій, що не вибрати котрусь із них неможливо. Особисто я обрала собі професію, пов'язану з торгівлею. Немало цікавих розповідей про цю професію я знаходжу на сторінках молодіжної преси. Вона дуже мені подобається. Адже як хороше, коли зайдеш у магазин і продавець допоможе тобі вибрати ту чи іншу річ, поради́ти тобі у виборі. Школа не лише забезпечує відповідними знаннями, а й уміннями спілкуватися з людьми, розуміти їх, організовувати їхні справи. Усе це мені знадобиться в майбутній роботі.

### **Віктор Пасічник (спеціаліст сільського господарства)**

Мені 17... Уже є свій, хоч і малий, життєвий досвід. Спостерігаючи за дорослими, я бачу серед них різних людей. Найбільше подобаються ті, які живуть чесно, з усіма відверті і, головне, – повністю віддаються своїй роботі. Обираючи свій життєвий шлях, я твердо вирішив, що ввійду до нього не через чорний хід, а через широку центральну браму... Роботи я ніякої не боюсь, а тому з будь-якою, здається, справлюся. Зараз важко сказати, де в майбутньому я буду працювати. Подобається мені професія офіцера. Ця професія для людей мужніх, освічених, а найголовніше, – обирають її люди, які готові в будь-яку хвилину кинутись у вогонь і в воду. Зараз я готую себе до цієї справи. У школі я ознайомлюсь із нашими Збройними силами, досконало оволодіваю наукою, зокрема фізикою, без якої в наш час розумній людині важко жити. Думаю, що моя мрія здійсниться.

### **Ігор Трохименко (нині інженер)**

...Людина досягає зрілого віку, іде на виробництво, в шахту чи на завод, вступає до інституту, залишається працювати в рідному

колгоспі, і в цьому немає нічого незвичайного, адже кожна професія почесна.

Мені подобається професія інженера. З дитинства мрію про неї. Можливо, моя мрія здійсниться. Важливо дати визначення, чим саме вона мені подобається. Найбільше своєю суттю: це і турбота про людей, якими керуєш, відповідальністю, обов'язком. Професія інженера – одна із головних. Інженери працюють на заводах, фабриках, у науково-дослідницькій галузі, народному господарстві.

Переважно наші випускники правильно орієнтувались у виборі своєї професії. Їм вистачало наполегливості оволодіти нею, усі відзначали важливу роль школи в професійному виборі і суто життєвій підготовці.

Перегортаючи дитячі самозвіти, написані виразними почерками, багато в чому схожими на чийсь із нас, педагогів, відчуваєш, що всі ці діти (зараз вони вже дорослі люди) ніби ось тут поруч, знову намагаються повернути до колишнього ентузіазму, запалити тією ж енергією, наснагою, творчістю. Реалізувати себе саме такою мірою не так легко, бо з плином часу витрачається й енергія. Але повернути до думки, що для цього варто жити, їм вдається. Чомусь тільки тепер посправжньому оцінюєш їхні думки, висловлені на папері: оригінальні, грамотні, творчі, передбачливі. Отже, не можна згодитися з тим, що ми погано вчили і виховували.

Командири наших зведених різновікових загонів часто брали участь у розширених засіданнях виконкому сільської (селищної) ради, оскільки розуміли: впорядковане село, селище – гордість кожного з нас.

Не може залишатися непоміченою підтянутість дітей, прямо-таки на очах дорослішали їхні обличчя. Адже проявлено до них високе довір'я: разом із дорослими вирішувати досить актуальне питання благоустрою рідного села або селища. Тому так серйозно, з почуттям високої відповідальності учні сприймали умови змагання на кращий впорядкований двір, садибу, вулицю, ігровий майданчик. На різновікові зағони також виділяються премії. Чи ж не макаренківський тут відчувається підхід? Пригадаймо їх змичку із навколишнім населенням. **Школа дійсно має бути ініціатором оновлення різних форм педагогізації свого мікрорайону. Без цього потенційний виховний вплив на дітей значно впав би.** Прилучення дітей до громадськості – це важливий метод, що сприяє дорослішанню дітей, позитивній соціалізації, вихованню почуття причетності до свого краю, держави, нації, а згодом і інтегрування її до певної цивілізації міждержавної, міжнародної тощо.

Практичний досвід переконав нас, наскільки важливою є різнобічність діяльності школярів. Технологічний підхід давав нам

можливість діяльність моделювати, враховуючи її різноплановість: ми структурували кожен підсистемний компонент. І це була не гра, не перевантаження себе зайвими справами, а досить копійка справа, що орієнтувала нас на чіткість, координацію дій, масштабне бачення діяльності колективу і планування її форм на перспективу.

**Провідним у процесі організації діяльності навчального закладу за системою А.С.Макаренка є моделювання його структури.** Саме це є і залишається важливою умовою ефективної організації його діяльності.

Науковий підхід до впровадження в умови школи педагогічної системи А.С.Макаренка, на який ми вийшли під впливом педагогічної науки та глибшого вивчення технологічних механізмів педагога, спонукав нас до створення чіткої структури шкільного колективу.

Шкільний колектив та різного характеру внутрішньошкільні об'єднання, в діяльності яких учень бере участь, є і завжди був основою для різнопланової діяльності школярів, внутрішньокolleктивних стосунків, у процесі яких здійснювалася передача позитивного життєвого та соціального досвіду старших молодшим поколінням. Вони були тим фоном, що уможлилював саморозвиток школяра, самовираження своїх можливостей, здібностей, таланту, тобто якостями суто індивідуального характеру. Дитина має можливість порівнювати свої дії, вчинки завдяки поєднанню з іншими дітьми у процесі спільної діяльності. На цій основі відточувалися індивідуальні якості, засвоювалися складники життєвого та соціального досвіду, відбувалася інтеріоризація (формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності – соціального досвіду), яка здійснюється лише в результаті безпосередньої участі суб'єкта виховання в діяльності колективу (референтної групи), що реалізує цей досвід. Колектив у нашому досвіді також виконував функції об'єкта і суб'єкта виховання. Ми були впевнені, що коли розглядати колектив лише як об'єкт виховання, то він ніколи не буде інструментом виховного впливу.

Сутність макаренківської технології організації колективу полягала в тому, що вона охоплювала діяльність вихованців як шкільну, так і позашкільну. А.С.Макаренко будував свій колектив так, що він впливав на всі сторони життя вихованців: навчальну, суспільну, культурну, побутову, – і впливав фактично безперервно, забезпечуючи цим самим ефективність розв'язання проблеми діяльності колективу в школі і за її межами. „У розвитку мого досвіду я дійшов глибокого переконання, яке було стверджене потім практикою, що

безпосереднього переходу від цілого колективу до особи немає, а є тільки перехід опосередкований через первинний колектив, спеціально організований з педагогічною метою.

**Мені здається, що майбутня теорія педагогіки особливу увагу приділить теорії первинного колективу, – передбачав він (виділено нами) (Макаренко А.С. Твори в 7-ми т., Т.5. – 1954. – С. 480).**

Ми уже зрозуміли, що за період свого педагогічного досвіду А.С.Макаренко проєктував первинний колектив і на основі побутових принципів, і за виробничими ознаками, і побутово-виробничими, але найкращим варіантом він вибрав первинний колектив, який не охоплював ні класних шкільних інтересів, ні виробничих, а був таким осередком, у який і шкільні, і виробничі інтереси приходили від різних груп (там само, с.149-150).

Як відомо, таким первинним колективом у А.С.Макаренка був різновіковий, оскільки педагог дійшов висновку, що колектив, який найбільше нагадує сім'ю, найзручніший у виховному відношенні, адже у таких умовах є можливість для організації взаємостосунків між різними за віком членами шкільного колективу: піклування про молодших, повага до старших, товариські взаємини.

Чи можливе створення первинного колективу у формі різновікового загону, який би відповідав ознакам, визначеним А.С.Макаренком (організаційна кінцевість, неділимість, структурна первинність, безпосередня постійна контактність його членів, наявність оптимальної числової квоти даної групи, високий рівень соціально-психологічної зрілості) в умовах школи?

Як уже зазначалося, щоб відповісти на це запитання, нам довелося витратити не менше років на впровадження системи А.С.Макаренка, ніж йому на створення власного досвіду.

Визначаючи різновіковий загін як первинний колектив, створений за принципом проживання, ми опиралися на об'єктивні підстави: саме в різновікових загонах (організованих з педагогічною метою) розпочинається життєдіяльність шкільного колективу. Разом з ним у них продовжується його виховний вплив. З раннього дитинства, не ставши ще учнем школи, дитина уже набуває певних навичок поведінки, спілкуючись з дітьми одного будинку, однієї вулиці, переймаючи життєвий досвід старших, який не завжди відзначається позитивною спрямованістю в стихійно організованих об'єднаннях дітей. Саме в цьому оточенні майбутній школяр вперше відчуває товариську руку допомоги у важку хвилину і перше дитяче почуття горя, будучи ізольованим від кола товаришів його лідером. І різні форми самозахисту чи захисту гідності товариша, перші кроки самоутвердження проявляються ще в дошкільному віці у процесі

спілкування з дітьми, які навіть без педагогічного втручання самоорганізуються в різновікові групи.

Саме тому ця підструктурна частина шкільного колективу вимагає особливого педагогічного впливу, адже „...якщо діти на виробництві і в школі організовані, а в побуті залишені на випадковій формі, – виховні результати завжди будуть нижчі” (Макаренко А.С. Твори в 7-ми т. – Т.5. – 1954. – С. 11-12).

За умови правильного педагогічного керівництва, як підтвердило наше дослідження, первинний колектив – різновікове об’єднання є підструктурною одиницею шкільного колективу, створеною за представництвом різновікової категорії дітей (чисельність від 7 до 15 чоловік), відповідаючи в основному моделі первинного колективу, до якої після довгих років шукань прийшов А.С.Макаренко. Він об’єднує в собі діяльність усіх компонентів структур шкільного колективу: **навчальну** (входять учні різних класів і кожен з них виконує головну виробничу функцію – навчання), **суспільну** (несе певне громадське навантаження як у школі, так і в зоні проживання), **трудова**, оскільки на базі зведених різновікових загонів за місцем проживання здійснюється низка трудових процесів, **клубну** – саме в зоні проживання є доцільним створення різних дитячих об’єднань за інтересами. Окрім цього, координувати їх діяльність значно практичніше на основі різновікових об’єднань. Отже, різновіковий загін відіграв ще одну досить важливу роль. Він став провідником, через який шкільний колектив впливав на середовище мікрорайону, взаємодіючи з ним, виходив на зв’язок з громадськістю та певні соціальні структури. Досвід переконував, що ефективність виховного впливу шкільного колективу, створеного за різновіковим принципом, підвищувалася.

Зрозуміло, що від того, як колектив організований і як він функціонує, залежить сила його виховного впливу на дитину, підлітка, юнака, ефективність діяльності всіх його підструктурних компонентів, характер внутрішньокolleктивних стосунків, якість трудової діяльності, діловитість органів управління і, нарешті, кінцевий результат виховання – сформована особистість. Підходи до організаційної будови шкільного колективу були різні.

**Перший шлях** від до оновлення виховного процесу – це шлях творчого розвитку гуманістичних і демократичних принципів та технологій у рамках традиційної системи виховання. У цьому випадку враховувалося те, що за традиційної структури шкільного колективу, коли провідним структурним компонентом є клас, який визначає характер усіх інших підструктур школи, спостерігається розрізненість між віковими об’єднаннями, оскільки інтереси школярів замикаються в



основному рамками класу, одного віку. На базі класу функціонують гуртки, секції, трудові об'єднання тощо. Внутрішньокolleктивні стосунки одноманітні, обмежені, оскільки діяльність школярів здійснюється в основному в межах одного віку. В таких умовах важко вирізнити функції класу й інших внутрішньокolleктивних об'єднань. Безконтрольним залишається мікрорайон школи, важко за таких умов розширити діяльність шкільного колективу за межі школи і перетворити зону проживання в педагогізований центр виховного впливу на мікросередовище, оскільки відсутня відповідна підструктура, через яку можна було б здійснювати педагогічний вплив.

Ці та інші труднощі, що виникали під час діяльності шкільного колективу в умовах традиційної підструктури, враховувалися. Тому для продовження праці в умовах традиційної структури шкільного колективу передбачалися такі форми різнопланової діяльності, які б сприяли усуненню ізоляції між класами, різними віковими групами. Розв'язати цю проблему допомагав А.С.Макаренко, який вважав: „Перед кожним колективом повинна бути поставлена загальна колективна ціль, – не перед окремим класом, а обов'язково перед цілою школою” (Макаренко А.С. Сочинения в 7-ми томах. – Т.5. – М., 1951. – С. 124).

Цьому сприяла організація різноманітних об'єднань школярів, діяльність яких відбувається за принципом різновіковості в процесі її організації, – осередки клубного типу. Основну організаторську функцію у таких об'єднаннях виконували діти з досвідом, старші.

**Другий підхід** до організаційної будови шкільного колективу – творчий. Він був багатоваріантним, оскільки в основі його структури – творчість педагога. Одним із варіантів такої моделі колективу була структура, спроектована за різновіковим принципом на основі теоретико-методичних настанов А.С.Макаренка. Цей підхід ефективно здійснювався в багатьох школах, контингент дітей у яких не перевищував 1000-15000 чоловік (за Макаренко, 700). Основним підструктурним компонентом цієї моделі були різновікові об'єднання, організовані за суспільно-побутовим принципом. Створюючи такі об'єднання, ми дотримувались і відповідної квоти щодо кількості його членів.

Під час створення різновікових об'єднань із постійним і невеликим складом учнів враховувалося, що такі осередки виникають стихійно, змінюються або розвалюються, „діють” за своїм короткочасним, частіше тільки що передбаченим і не завжди позитивним планом, а керують ними нерідко лідери, які „думають за допомогою кулака”. Якщо ж їх діяльність здійснюється як педагогічно цілеспрямований процес, то створюються умови для формування позитивного досвіду і передачі його старшими молодшим. Організація діяльності з урахуванням різновікового складу шкільного колективу

диктується і демографічними умовами: переважає однодітної сім'ї негативно впливає на формування якостей дитини, необхідних для її життєдіяльності. З іншого боку, „одновікове” спілкування, що переважає в школі, не дає можливості дітям і всім внутрішньокolleктивним об'єднанням розвиватися по „вертикалі”, а одновікова „горизонталь” обмежує й можливості вибору ідеалу, сковує стремління до наслідування старших певного соціального середовища. А старші школярі не мають можливості турбуватися про молодших, виконувати функції наставників юних.

Різновікове об'єднання як постійний підструктурний компонент шкільного колективу необхідний ще й тому, що майже всім випускникам шкіл доведеться працювати в різновікових підструктурах, у яких повага до старших, виховання молоді, турбота про них є невід'ємною умовою їх діяльності. Тому створення різновікових об'єднань – перший крок до організації оптимальних взаємостосунків між учнями різних віків у шкільному колективі. Такі об'єднання, як підтверджував наш практичний досвід, сприяли наповненню взаємостосунків дітей новим змістом не тільки в шкільному середовищі, але й за межами школи – у сфері вільного спілкування.

Як бачимо, саме життя пропонує конструювати шкільний колектив у такий спосіб, щоб його виховний вплив здійснювався не тільки по „горизонталі”, але й по „вертикалі”.

Координуючим центром діяльності шкільного колективу була школа.

На основі визначених підструктур шкільного колективу й **передбачалася різноплановість діяльності школярів: навчально-пізнавальна, організаторська, клубна, трудова, спортивно-оздоровча тощо.**

Колектив виконував функцію інструмента виховання за умови, коли усувалися такі помилки, як: ставлення до колективу як до дисциплінарного способу впливу на особистість; бюрократичний підхід до створення управлінського апарату; заорганізованість школярів у зв'язку з надмірною опікою старших; осценарювання виховного процесу і захоплення зовнішньою окрасою життєдіяльності шкільного колективу; невміле використання громадської думки школярів; неузгодженість діяльності різних вікових внутрішньокolleктивних об'єднань; ігнорування специфічними особливостями віку групи чи окремої особистості; відсутність психолого-педагогічного вивчення кожної особистості і т. п. Опора на досвід старших – провідна умова, що забезпечувала управлінську діяльність закладу. Вона підвищувала дійовитість шкільного самоуправління (співуправління). Організуючи цей процес, ми орієнтувалися на соціальну потребу: чим міцніше

коріння самоуправлінського почину, тим міцніше воно проникає у всі верстви життєдіяльності суспільства. Вихідним у цьому контексті є процес формування в школярів навичок управління й підкорення, почуття високого громадянства, уміння погоджувати вимоги з повагою й підкоренням, взаємодопомогою, відвертістю й гуманізмом. Сформувати ці навички й уміння було одним з провідних завдань шкільної практики. Як підтверджувала наша експериментальна робота, система шкільного самоуправління, розроблена А.С.Макаренком, значно підвищувала показники його ефективності: ріст самостійності учнів, їх уміння спільно визначати мету своєї діяльності, оптимальні засоби її реалізації, взаємозв'язок усіх органів шкільного закладу й перетворення їх у єдину систему.

**Самоуправління – поняття, що має відносний характер. Зрозуміло, що воно ґрунтується на співуправлінні як основі управлінської діяльності будь-якого закладу, організації, підприємства, об'єднання.** Сприймаючи в школі це поняття в прямому розумінні, багато хто з прихильників упровадження його в школу зустрічався з багатьма гальмівними процесами, оскільки школярі не мали певного досвіду, але вони не завжди були пов'язані з їх індивідуальним розвитком тощо.

Керівництво органами шкільного самоуправління, за А.С.Макаренком, повинно бути головною турботою директора школи (Педагоги знизують плечима // А.С.Макаренко. Вибрані твори. Статті, лекції, виступи. – К.: Рад.шк., 1950. – С.49). А.С.Макаренко сам був генератором ідей, управлінських форм і моделей, рапортів і звітів. Але все це він міг інтегрувати в життєдіяльність закладу у такий спосіб, що прилучав до його власних ідей ініціативу дітей і підлаштовувався до їх пропозицій, а змодельована система управління сприймалася вихованцями як їх власний витвір.

А.С.Макаренко не креслив моделей, структур, але технологія, запропонована ним, унеможливлювала стуктурування будь-якої системи (підсистеми) виховного процесу.

У досвіді А.С.Макаренка вищим органом самоуправління були загальні збори. „Загальні збори всіх вихованців адміністрація і вихованці повинні розглядати як головний орган самоуправління, їх авторитет повинен неухильно підтримуватися всіма силами закладу”, – вважав він (Методика виховної роботи. С. 44). Загальні збори шкільного колективу або конференція, – вищий орган самоуправління.

Центральним управлінським органом у нашому досвіді стала **рада колективу**, створена за представництвом від усіх підструктур школи, позашкільних закладів та представників батьківської громадськості. Зручність такої моделі полягала в такому:

- злиття в одному органі функцій управління й самоуправління;
- у раді були представлені не лише інтереси загальношкільного колективу, а й окремої особи;
- у раді дуже легко і швидко розв'язували всі питання, пов'язані із діяльністю усіх шкільних об'єднань, оскільки вона була оперативним центром, що реагував на будь-яку інформацію;
- рішення ради неодмінно повідомлялося у всіх класах, різновікових об'єднаннях, органах учнівського самоврядування тощо.

**Основні функції ради колективу такі:**

- координація роботи усіх підлеглих йому органів самоуправління і постійний контроль за їх діяльністю;
- підготовка питань до загальних зборів;
- розв'язання проблем навчальної діяльності, побуту, клубної роботи, спортивно-оздоровчої, налагодження дисципліни;
- розподіл обов'язків щодо додаткових робіт, трудових десантів, термінових справ тощо;
- розпорядження по колективу в залежності від різних обставин;
- виконання усіх постанов загальних зборів;
- організація культпоходів, свят, екскурсій і літнього відпочинку школярів;
- організація виконання внутрішнього розпорядку школи;
- усунення негативних проявів у житті колективу;
- організація взаємозв'язків з базовими підприємствами, трудовими об'єднаннями.

Особливе місце в структурі ради колективу і шкільного самоуправління займала **рада командирів**. Це наймасовіший підструктурний орган самоуправління, що спрямовував діяльність школярів переважно в мікрорайоні. Апробація такої моделі здійснювалася директором школи М.І.Сметанським.

**Перелік питань, які обговорювалися і розв'язувалися радою командирів:**

- формування різновікових об'єднань (загонів);
- організація трудових об'єднань, операцій у зоні проживання, трудових десантів колективу на основі зведених загонів;
- надання шефської допомоги людям похилого віку, ветеранам війни, інвалідам, шефство над пам'ятниками, скверами, ріками, озерами тощо;
- благоустрій вулиць, населених пунктів;
- організація допомоги птахам у зимовий період, виготовлення їдалень; проведення місячника з підготовки до Свята зустрічі птахів, виготовлення шпаківень, дуплянок тощо;
- прилучення дітей до читання художньої літератури;

- організація змагань (спортивних), конкурсів художників, фотололюбителів, танцюристів, юних акторів і читців, народних умільців тощо;
- організація консультативних груп з окремих предметів;
- створення пошукових груп, об'єднань, загонів;
- зв'язок з випускниками школи, участь у підготовці до ювілейних зустрічей;
- обладнання ігрових майданчиків за місцем проживання, організація дозвілля та активного відпочинку тощо. Основний наставник ради командирів – заступник директора школи (автор книги).

Як відомо, А.С.Макаренко не передбачав планування діяльності своєї ради. Засідання проводили згідно з потребами і розв'язувалися проблеми, що стосувалися життя колективу.

Ми планували. По-перше, це була вимога часу, щоб усе фіксувалося на папері, а по-друге, наші плани носили творчий характер, не канцелярський. Діяльність наших школярів була настільки різнобічною, що виникала потреба якимось чином її скоординувати. Планування – було передбачення на перспективу, програмування – центральний компонент педагогічної технології. Проектуючи, діти вчилися перспективно мислити, передбачати творчі справи й одночасно творили самі себе. Моделювали також різні варіанти чергування учнів у школі.

Найоптимальнішим усе ж таки виявився той, коли у школі чергував різновіковий загін. Приємно було спостерігати, як вони найпершими приходили до школи, з виготовленими власноручно знаряддями, що забезпечували гігієнічні умови під час негоди, як старший черговий командир розподіляв між ними чергові пости, інколи загін користувався і своїми власними пов'язками для чергових РВЗ (різновіковий загін), чергували або раз на місяць, або цілий тиждень (раз на рік). Це було дуже добросовісне чергування. Підсумки чергування підводилися на загальношкільних лінійках, в інформаційних бюлетнях. Такі експерименти дуже подобались; особливо технічному персоналу школи. Ось одна із подяк, що зберігається як свідчення про таку організацію чергування: „Ми дуже вдячні за запроваджений у школі експеримент. Відчувається, як добросовісно учні сприйняли таке нововведення, і вони розуміють, яку велику допомогу вони надають і учителям, і техпрацівникам, особливо у важких погодних умовах.

Ми з повагою ставимось до дітей із пов'язками „ЧК” (черговий командир). Вони так серйозно ставляться до обов'язків, які на них поклалися.

Але хочеться бачити привітнішими старшокласників до маленьких чергових, коли вони зважають на їх зауваження... (Технічний персонал школи)”.

Перші паростки такого експерименту проводилися в Качківській середній школі Вінницької області.

У процесі досліджень спостерігалось, що доручення командира різновікового об'єднання було для школярів престижним, авторитетним. Цієї підструктури в школі, ради командирів, інколи остерігалася інспектура, оскільки вона була нетрадиційною. (У цей період особливо наголошувалося на дотримуванні того, про що йшлося в нормативних документах). Боялися, аби вона не перешкодила розвиткові традиційних дитячих організацій та органів самоврядування, передбачених Міністерством освіти. Пригадаймо, з такими проблемами зустрічався і А.С.Макаренко „...Ще не так давно „олімпійці” описували страхіття, що йшли від нашого командира (загону, групи), який, на їхню думку, неодмінно придушує ініціативу, неодмінно чинить насильства. А наш командир, тільки виборний єдиноначальник, що, правда, має велику владу та вплив, але він міцно зв'язаний у всіх тих випадках, коли він починає репрезентувати особисте начало. Рада колективу – це теж колектив, і командир є тільки його уповноважений.

Щодо ініціативи – командири ніколи не стануть слухати пустої балаканини, – хоч би якою вона здавалася привабливою, але без зайвих слів схвалить будь-яку пропозицію, що дає шлях до розв'язання поставленого спільного завдання”, – згадує він. (Педагоги низують плечима // А.С.Макаренко. Вибрані твори. Статті, лекції, виступи. – Рад. шк., Київ, Харків. 1950. – С. 40). Наших командирів ця „посада” насамперед усього приваблювала своєю соціальною значущістю, можливостями проявити здібності організатора, виробити в собі якості, потрібні для будь-якої людини, зокрема якості майбутнього організатора конкретних справ. Наприклад, із опитаних 133 командирів, які відповідали на питання: „Які риси характеру виховує діяльність командира?” – одержані такі відповіді: наполегливість – 9 чол., відповідальність за доручену справу – 12 чол., вимогливість до себе й інших – 14 чол., повага до молодших і старших – 8 чол., силу волі – 3 чол., стійкість – 5; принциповість – 10; чесність – 19; колективізм – 21; сміливість – 17; витримку – 15.

Із опитаних 136 десятикласників Качківської середньої школи і Вапнярської середньої школи №2 відповіли, що із усіх доручень, що виконуються, найбільше за все їм подобається виконувати обов'язки командира різновікового загону. На запитання: „За що вони оцінюють обов'язки командира різновікового загону?”, діти дали такі відповіді:

допомогло у виборі професії – 21; навчилися працювати з людьми – 18; навчилися вивчати характер людей – 6; виховує в людині чесність, учить бути правдивим – 11; розвиває організаторські здібності – 9; учить працювати з людьми різного віку – 19; сподобалося бути організатором різних справ – 8; навчився працювати з колективом і в колективі –; підготував себе до самостійного життя – 10.

Результати досліджень засвідчують про те, що в процесі діяльності РВЗ кількість школярів-організаторів значно збільшилася. Виховувалися не лише функції організатора, а й вихователя, на якого міг опертися педагог. Лідери різновіковців вели щоденник спостережень за своїми вихованцями, фрагменти з них часто слугували як важливі інформації, що доповнювали записи класного керівника.

**Свої спостереження командир занотував у записну книжку в довільній формі** або у виготовленому спеціально для цієї справи зошиті. На заняттях Школи командирів ми дещо психологізували старшокласників, зокрема давали їм знання про типи темпераментів, що їм дуже подобалось, а також вчили певною мірою, як проводити спостереження за дітьми. Командир не повинен був просто випитувати підопічного про різні обставини його життя лише для того, щоб усе записати й узагальнити. Знання про кожного члена загону повинно прийти до командира не в процесі байдужого його вивчення, а тільки в результаті співпраці з ним та активної допомоги йому.

**Рада командирів спілкувалася з директором школи, його заступниками, класними керівниками. За інструктивними вимогами директор школи брав безпосередню участь у засіданнях ради командирів, підтримував з нею зв'язок протягом навчального року і в канікулярний період.**

**Заступник директора з навчально-виховної роботи,** консультуючи НОШ (навчальне об'єднання школярів), поширював його роботу і в зону проживання дітей. З цією ж метою створювалася група учнів-консультантів за таким принципом, що оперативно спрацьовувала і в школі, і в зоні проживання. До неї входили діти, котрі захоплювалися математикою, фізикою, хімією тощо. Завуч підтримував зв'язок з командирами різновікових загонів з метою організації термінової й оперативної інформації батькам з питань навчальної діяльності дітей та надання відповідної індивідуальної допомоги членам загону, спонукаючи їх до активної дії.

**Заступник директора з виховної роботи** – центральний координатор діяльності різновікових загонів. Він спрямовував роботу ради командирів, надавав методичну допомогу командирам та консультантам загонів, організовував навчання командирів та

заступників, виступав у ролі методиста серед членів педагогічного колективу, спрямовував організацію і проведення різних позашкільних заходів, підтримував міцний зв'язок із позашкільними дитячими закладами, підприємствами, трудовими колективами, дитячо-юнацькими організаціями.

**Учитель-консультант загону** (проживав в одному мікрорайоні), покликаний був добре знати дітей, їх домашні умови, бути їх першим порадиником, наставником, спільно з командиром, батьком і матір'ю, що входили до ради батьківської громадськості, та іншими її представниками становили ядро мікрорайону, його центр, через який дирекція школи здійснювала педагогічний вплив.

Дорослі ніколи не повинні підмінювати функції командира загону, лише в окремих випадках, коли командир помилявся, вихователь міг втрутитися в роботу з метою корегування його дій.

**Класний керівник** підтримував зв'язок із командирами тих загонів, учні яких навчалися в його класі, цікавилися думками командирів про те, як поведуть себе учні вдома, в сім'ї, в колі товаришів, як ставляться до старших і молодших від себе. На основі інформацій вихователів, командирів, батьків він міг збагатити психолого-педагогічні спостереження за учнями і разом з тим впливати на них. Такий підхід зближував учителів з дітьми.

**Шкільний бібліотекар** підтримував міцний зв'язок з радою командирів, активізував читацькі інтереси учнів, проводив спеціальні зустрічі з командирами, організовував перегляд формулярів дітей загону; проводив бібліографічні огляди, виставки книг, новин педагогічної літератури, популяризував певний досвід.

**Учитель фізичного виховання**, включивши в спортивну комісію фізоргів різновікових об'єднань, успішно розширював сферу спортивно-масової роботи в зоні проживання, організовуючи різні спортивні змагання, конкурси, походи тощо.

**Учитель біології** разом з дітьми організовував роботу за збереження зелених насаджень у зоні проживання на основі різновікових зведених загонів. Як підтвердив практичний досвід, ця робота реалізовується значно ефективніше, оскільки докілья є істинною зоною рідного краю

**Учителі історії, географії, літератури** мали можливість на базі різновікових об'єднань розширити сферу краєзнавчої та пошукової роботи, РВЗ оперативної й охоче з великим інтересом прилучалися до цієї роботи.

Як правило, перед дирекцією школи на організаційному етапі впровадження такого досвіду виникає запитання: „З чого почати?”

Найефективніший варіант – створення ініціативної групи.



**Перший етап організаційної роботи** – це ознайомлення ініціативної групи з новою формою роботи, що пропонується для впровадження в школі, умовами, що найкраще забезпечуватимуть ефективність її виховного впливу на учнівський колектив і окрему особу.

**Другий етап** – розподіл функціональних обов'язків між членами ініціативної групи згідно зі специфікою діяльності школи.

**Третій етап** – обговорення питань щодо впровадження нової форми роботи на педагогічній раді школи. Тут слід розкрити актуальність проблеми, пов'язати її із соціальними умовами, ознайомити усіх членів колективу з їх функціональними обов'язками, літературою, що пропагує цей досвід. При цьому обов'язково варто заслухати думки вчителів, урахувати їх пропозиції.

**Четвертий етап** – глибоке вивчення мікрорайону, поділ його на частини, моделювання карти мікрорайону школи, оформлення картотеки.

**П'ятий етап** – прилучення до роботи, створення батьківської громадськості, організація роботи громадських вихователів у зоні проживання, створення гуртків, клубів за інтересами, прилучення членів громадськості до організації дозвілля дітей за місцем проживання.

**Шостий етап** – складання списків різновікових об'єднань за місцем проживання.

**Сьомий етап** – контроль і корегування діяльності різновікових об'єднань. Карта, про яку говорив А.С.Макаренко, – це схематична характеристика мікрорайону школи. Крім зафіксованих на ній вулиць, де проживають діти, позначаються також важливі об'єкти, що потребують особливого педагогічного впливу, а також ті, через які можна його здійснювати; педагогічні центри мікрорайону. З метою оперативного зв'язку з мікрорайоном фіксувалися на карті номери телефонів сімей і певних виховних об'єктів.

Така карта спонукала до глибокого вивчення мікрорайону школи, його педагогізації.

Наш досвід знайшов своє узагальнення на сторінках книги **М.Д.Ярмаченка „Сучасність педагогічної спадщини А.С.Макаренка”**. Пропонуємо фрагмент із неї.

„Успішно впроваджується макаренівська педагогічна технологія у практику сучасної школи у Вінницькій області (Ямпільська СШ №1, Качківська, Довжоцька та Писарівська школи Ямпільського району, Вапнярська СШ №2 Томашпільського району). Для подання допомоги педагогічним працівникам у створенні й забезпеченні ефективної діяльності різновікових загонів за місцем проживання на матеріалі

Качківської СШ та Вапнярської СШ №2 організатором позакласної і позашкільної роботи С.Г.Карпенчук були опрацьовані і видані Вінницьким обласним інститутом учителів „Методичні рекомендації по впровадженню в практику роботи сучасної школи методики А.С.Макаренка щодо організації різновікових загонів за місцем проживання” (Вінниця, 1987). Тут досить чітко визначені такі основні принципи та умови, що забезпечують виховні впливи на дітей у мікрорайоні: 1) організуючої і керівної ролі школи у вихованні учнів; 2) єдності і взаємозв’язку виховних засобів у мікрорайоні з навчально-виховною діяльністю школи; 3) взаємодії державних установ, сім’ї та громадськості; 4) наступності колективної і диференційованої виховної роботи з дітьми і дорослим населенням; 5) зв’язку виховання з життям; 6) урахування вікових, індивідуальних, психологічних особливостей дітей та підлітків; 7) самостійної сомодіяльності школярів у дитячих і юнацьких об’єднаннях; 8) опосередковане педагогічне керівництво через органи самоврядування”.

І все ж таки педагогічний досвід цього періоду ще не мав міцного підґрунтя, на основі якого можна було б будувати різнопланову діяльність шкільного колективу з урахуванням макаренківської технології. Переважно в досвідах відображався один якийсь аспект життєдіяльності шкільного колективу, який не міг бути провідним чинником організації всебічного життя шкільного колективу. Наприклад, при оцінці роботи за місцем проживання інколи підходили зі спрощено-поблажливих позицій, розглядаючи її як дещо стороннє, де будь-яке починання, навіть створення найпримітивнішого гуртка „Умілі руки”, ігри дітей у вільний час у шахи, шашки, настільний теніс чи проведення в дворі незначного колективного заходу оцінювалось майже як педагогічний подвиг. Ця робота дуже часто організовувалася без урахування науково-педагогічних засад. Про її результати переважно судили за цифрами „охоплено заходами”, а не за рівнем досягнутого виховного ефекту. Та й самі заходи, які б змістовні вони не були, частіше мали розрізнений тимчасовий характер: не пов’язані між собою, не доповнюють один одного, – як нагромаджені заходи не були системою, спрямованою на різнобічний розвиток та виховання школяра. У зв’язку з цим гостро постало питання про необхідність створення цілісної програми виховної роботи, яка охоплювала б і зону проживання.

Прогресивно в цей період розвивається база професійної підготовки. Наприклад, в Україні у 1985-1986 н.р. кількість навчально-виробничих комбінатів (НВК) збільшилася від 449 до 513, у них проходили трудову підготовку 44 % старшокласників. Трудову підготовку проходили в навчальних цехах на виробництві – 18 %, у

шкільних і міжшкільних – 28 %. У 1985 році 73 % випускників загальноосвітніх шкіл разом із атестатом зрілості одержали кваліфікаційні посвідчення. У цей період у 73, 7 % шкіл України були майстерні з обробки металу, 72, 6 % – з обробки деревини, 25, 1 % – комбіновані майстерні, 73, 8 % – майстерні з обслуговуючої праці. Цю статистику пропонує В.М.Мадзігон (В.Н.Мадзігон.Продуктивная педагогика: политехнические основы соединения обучения с производственным трудом: Монографія – К.: „Вересень”, 2004. – С.22).

### **М.М.Окса**

У цей період я працював старшим піонервожатим **Харківського дитячого будинку №2 Південної залізниці**. Якихось особливих суперечок щодо використання методики А.С.Макаренка не було, оскільки ми зосереджувалися переважно на традиційній основі діяльності дитячого колективу.

Однією із провідних видів діяльності нашого закладу була пошукова робота. На основі анкетного опитування ми вирізняли інтерес школяра (у нас діяли піонерські загони) стосовно улюбленого героя.

Готуючись до збору, піонери продумували план його. Ділилися враженнями від зустрічей з учасниками війни, людьми, які допомагали їм у пошукові, розучували вірші і пісні воєнних років, виготовляли запрошення та сувеніри для гостей.

На першому етапі роботи ми прагнули запалити в дітей інтерес до героїчної спадщини, піонерські справи в загоні організовували так, щоб школярам самим захотілося якомога більше дізнатися про подвиг воїнів у роки війни. Справжнім стимулом людського життя назвав А.С.Макаренко „завтрашню радість”. Цей принцип ми намагалися реалізувати в умовах нашого закладу.

Завдання наступного етапу полягало в зборі матеріалів про життя і боротьбу героя. Збір матеріалів – нелегка справа. Досить легко взяти загальновідоме – прочитати книжку, переглянути фільм, розшукати скупі рядки біографії в енциклопедії. Значно важче, але набагато цікавіше дізнатися про характер героя від людей, які знали його, були очевидцями подвигу.

Серцем доторкнутись до подвигу героїв допомагають туристські походи. На місці подвигу героя піонери проводять лінійку, на якій виступають мешканці, що були свідками подій.

Успіх впливу героїчного прикладу залежав від форм виховної роботи. Тут ні в якому разі не можна допускати шаблону. А тому ми постійно шукали все нові й нові форми роботи. Зрозуміло, що дитячій допитливості немає меж. Однією із захоплюючих була **мандрівка в**

**Країну професію.** Початок маршруту – професії, що починаються на „А”, його кінець – професії на „Я”. Більш властивою така форма була для молодшого шкільного віку. Але оскільки ми прилучали до організації дітей середнього шкільного віку та старшокласників, то в результаті виходили на різновікові об’єднання. У зміст такої форми виховання входило проектування маршрутів, якими проходило те чи інше об’єднання, щоб ознайомитися з підприємствами й установами району, новобудовами, музеями і виставками, зустрітися з відомими людьми, взяти участь в озелененні вулиць, організувати шефство тощо.

Першим такий маршрут проліг у поле. Під час екскурсії спостерігали за роботою агронома, інших сільських трудівників. Причому усвідомлювали, що одним з дійових засобів ознайомлення з сільськогосподарськими професіями є прилучення дітей до певних видів праці.

Дитячий будинок мав гарний сад. Діти самі доглядали за деревами й квітами, користуючись порадами агронома, вирощували сільськогосподарські культури.

У такий спосіб, під час екскурсії по місту ознайомлювалися з фахом архітектора, у музеї діти дізнавалися, чим займався археолог.

А.Макаренко зазначав, що дитині доцільно давати завдання, котре вона спроможна виконати, доклавши творчих зусиль. Навчити творчої праці, як вважав А.С.Макаренко, особливе завдання вихователів. Творча праця можлива лише тоді, коли людина ставиться до роботи з любов’ю, коли вона свідомо бачить у ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли труд став для неї формою виявлення особистості і таланту. Саме до такої праці прагнули долучати й ми.

Значне місце в житті вихованців дитбудинку посідало **самообслуговування**. Ми прагнули, щоб діти мали певні трудові обов’язки, щоб у них вироблялися звички бережливого ставлення до речей, уміння й навички тримати в чистоті й порядку свій одяг, робоче місце.

Не секрет, що подорож – заповітна мрія кожної дитини. Адже, як би багато не читав про якусь місцевість, скільки б не слухав розповідей про неї інших людей, побувавши там, розумієш, наскільки бідні були твої уявлення і наскільки багатше, цікавіше те, що бачиш своїми очима.

Будь-якої пори року, у вихідні дні й канікули, **ми організовували пішіходні, лижні, водні велосипедні походи**. Спочатку рюкзак важкий і кілометри видаються довгими. Але минає кілька днів, і діти залюбки долали відстань.

Перші педагогічні кроки мною висвітлені на сторінках педагогічної преси (М.М.Окса. Загін бореться за присвоєння імені

героя // Радянська школа. – 1981. – №7. – С.43-47; М.М.Окса. Всі професії хороші... // Початкова школа. – 1981. – №2. – С.66-70; Окса М.М. Наш маршрут – от „А” до „Я” // Южная магистраль. – 1981. – 18 января. – С.3; М.М.Окса. Туристський похід – важливий засіб комуністичного виховання // Радянська школа. – 1984. – №4. – С.55-61. Окса М.М. Формирование активной жизненной позиции // Народное образование. – 1982. – №5. – С.59-60). Нам, практикам, незрозумілі були стосунки, що виникали в наукових колах, але ми відчували, що відбуваються якісь негаразди, оскільки багато практиків, які захопилися технологією впровадження ідей А.С.Макаренка, почали відчувати на собі упереджене ставлення з боку органів народної освіти. Те, що це було пов'язано насамперед із постаттю В.В.Кумаріна, для тих, хто цікавився педагогічною пресою чи був учасником експерименту, не було секретом.

У цей період за ними спостерігав письменник І.Синіцин. Він, звичайно, виступав як прихильник експерименту; оперував конкретними матеріалами сам.

Звернемося до цих подій.

В.Кумарін знав, що стосовно експерименту є супротивники і в інституті, але він вірив в успіх і готовий був переконати їх у тому, що вони помилилися. Внутрішньо він налаштувався на відкриту полеміку з ними, готувався до відкритого бою, навіть запрошував до такої дискусії (пригадаємо його лист до міністра). Але ...

Усе розпочалося з анонімки...

В.В.Кумарін прагнув знайти підтримку в начальника управління шкіл Є.С.Березняка. Але той не побажав навіть вникнути в сутність експерименту, з порогу заперечив щодо нього. Незабаром відбулася колегія Міністерства освіти. Доповідав щодо цього експерименту Є.С.Березняк.

**Експеримент було закрито. У рішенні написано:**

„Доручити т.Ярмаченку М.Д. негайно відкликати згадані брошури із шкіл, куди вони були надіслані”.

Опанувавши собою, **В.Кумарін** звернувся з листом до **М.В.Фоменка**, який обіймав тоді посаду заступника міністра (незабаром – міністра).

*„Шановний Михайле Володимировичу, – писав він. – У ситуації, яка склалася зараз, я звертаюся до Вас не лише як співробітник нашого спільного відомства, але і як комуніст до комуніста. Останнє рішення комісії, тенденційна позиція тов.Березняка Є.С. стали перешкодою на шляху великої й корисної справи. Вони стали чинником, що об'єктивно заохочує діяльність анонімних рутинерів, наклепників і ледарів... Як бути далі? Я надіюся, що обов'язок члена партії й*

*зацікавленість в успішному розв'язанні проблем виховання в школах республіки підкажуть Вам більш правильне рішення, ніж те, яке Ви прийняли колегією 14 січня 1976 року”.*

Проїшло кілька років. Правильнішого рішення не поступило. Рекомендації були відізані, керівники шкіл розгублено знизували плечима, а багато хто, про будь-який випадок, зупинили експеримент.

Але в школах республіки він продовжувався. При рішучій підтримці райкомів і обкомів партії, що встигли вникнути в суть справи, ці школи працювали за системою А.С.Макаренка... В.В.Кумарін незабаром вимушений був піти з інституту... (Друкується на основі публікації „Учение и труд Ивана Синицина”. Стаття друга. с.136).

Та чи є вичерпними інформації, виокремлені із досліджень І.Синицина. Мабуть ні, якщо звернутися до такого спогаду:

*„Це було давно в Києві. Кумаріна виганяли із НДІ педагогіки, де він завідував відділом. Він подзвонив, просив зустрічі. Йому потрібна була підтримка президента Академії Наук України, директора Інституту електрозварювання (де я працював тоді його заступником) Б.С.Патона.*

*Ми зустрілися в Шевченківському парку. Пішов доц, загнав нас під університетську колону. Погода була похмура, у стилі сумної кумарінської історії: вчора його справу розглядала розширена колегія Міністерства, всі одногolosно були проти нього, не дали толком слова сказати у свій захист. І рішення було одностайним: – звільнити”.*

Розповідь Кумаріна викликала співчуття. Історіями про несправедливі, жорстокі розправи з педагогами, які творчо, по-новому працюють, переповнена була в ті роки центральна і масова преса. Недалеко навпроти від нас стояв на своєму високому п'єдесталі залитий дощем, охоплений сумною думою Тарас Шевченко, здавалося, і він слухав Кумаріна, співчував, хотів би допомогти.

„Але ось Кумарін заговорив про Макаренка і Сухомлинського, високо підносив першого й принижував другого. Це не викликало співчуття. Довелось його перебити”... – Так розпочинає свою статтю „Макаренко, Сухомлинский и Ващенко: противостояние или преемственность?” у журналі „Імідж сучасного педагога. Педагогічна концепція А.С.Макаренка і Європа (2002. – №4-5 (23-24). – С.18) Ярослав Береговий. Особливо вирізняється як вирок у передньому слові до статті чорним шрифтом виокремлена вставка: „Как впервые увидел Кумарина... Как позже узнал о его роли в гибели В.А.Сухомлинского, ее жуткие подробности...”

У 1980 році автор статті познайомився, як він повідомляє, ... із чудовим українським педагогом, директором знаменитої Богданівської

сільської школи на Кіровоградщині Іваном Гуровичем Ткаченком. Познайомив їх Б.С.Патон. Він підписав невеликий супровідний лист до матеріалів, які автор статті послав Ткаченкові.

„... У першу нашу зустріч у Богданівці, у першу безсонну ніч, що була в безконечній захоплюючій розмові, Іван Гурович показав документи, що розповідали в деталях цю, від якої душа холоне, історію, котра відправила Сухомлинського в могилу. Подарував старі номери „Учительской газеты” зі статтями Лихачова, Кумаріна, Гордіна. Розказав з болем, зі сльозами...

З тих пір і живе в душі раною, що не заживає, ця історія... (Ярослав Береговой. Макаренко, Сухомлинский и Ващенко: противостояние или преемственность? // Імідж сучасного педагога. Педагогічна концепція А.С.Макаренка і Європа. – 2002. – №4-5. – С.18-19.

Зрозуміло, йдеться про статті критичного спрямування щодо низки статей В.О.Сухомлинського „Етюди”. Дійсно, практиком В.О.Сухомлинським вони були сприйняті як нищівний удар, але Я.Береговому, мабуть, невідомо було, що виступи вчених, навпаки, зіграли позитивну роль. У 1968 році В.О.Сухомлинського було удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Але тавро убивці міцно закріпилося за В.В.Кумаріним.

Звичайно, ми не поділяємо поглядів про те, що слід звеличувати постать одного педагога за рахунок приниження авторитету іншого. Але ж йдеться про відкриті полеміки в пресі. До речі, у відгуку на „Етюди” В.О.Сухомлинського В.В.Кумарін висловився достатньо коректно і більше ні в яких публікаціях до постаті цього педагога він не звертався. Він макаренкознавець, захоплювався педагогічною спадщиною А.С.Макаренка і, як нам відомо, лише у виступах чи в кулуарах висловлював думку про те, що А.С.Макаренко своєю творчістю і практичною діяльністю перевершує доробки В.О.Сухомлинського. Хіба це можна вважати підставою для такої жорсткої характеристики В.В.Кумаріна як „убивці” В.О.Сухомлинського? І взагалі виникає питання, хто став об’єктом гострого засудження: Кумарін-„убивця” чи Кумарін-макаренкознавець, який пропонує нетрадиційні підходи впровадження макаренківської спадщини, чи в такий спосіб продовжує розв’язуватися проблема колективу, що не втрачає своєї актуальності в цей період?

Звернемося до полемік цього періоду. Зокрема до статті „Теорія колективу в кривому дзеркалі” досить авторитетних авторів Л.Ю.Гордіна (завідувач лабораторії методології виховного процесу НДІ загальних проблем виховання АПН СРСР, доктор педагогічних наук) та В.І.Ковалевського (старший викладач Республіканського ІПК

Держпрофосвіти УРСР, кандидат педагогічних наук) (Гордін Л.Ю., Ковалевський В.І. Теорія колективу в кривому дзеркалі // Рад. Шк. – 1982. – №9. – С. 93-95), де гостро критикується книга В.В.Кумаріна „Теория коллектива в трудах А.С.Макаренко” (Кумарин В.В. Теория коллектива в трудах А.С.Макаренко. – Киев: Высшая школа. Главное изд-во, 1979). Згадаємо, що в той зловісний період, коли висловлювалися критичні судження щодо статей „Етюди” В.О.Сухомлинського, Л.Ю.Гордін був, як мовиться, „в одній упряжці” з В.В.Кумарінін і виступив значно нищівніше, ніж той.

Зосередимо увагу на тих моментах, що гостро засуджуються авторами в критичній статті:

„...В.В.Кумарін стверджує, що поняття колективу означає новий соціальний осередок, народжений революційними перетвореннями в структурі нашого суспільства” (с.13). Трохи далі ще одне тлумачення: „Поки не було соціалізму, не було колективів (с.47). Ось чому з точки зору автора „некоректним” треба визнати і поняття „соціалістичний колектив”. Визначення „соціалістичний” у цьому понятті є зайвим, оскільки несоціалістичних колективів ніколи не було, немає і не може бути” (с.12). Як бачимо, заява досить категорична, але, на жаль, такою ж мірою і бездоказова.

Розуміючи, що на слово можуть не повірити, автор робить спробу підкріпити ці тлумачення посиланнями на К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Леніна. Він безапеляційно заявляє, що в усіх (!) творах К.Маркса і Ф.Енгельса, де в російських перекладах вжиті слова „колектив” і „колективність”, насправді треба читати „спілка”, „спільність” і „сукупність” (нім Semeinschaft. (див. с. 17). Як приклад, він називає зокрема „Критику Готської програми К.Маркса”. Але саме в цьому творі К.Маркс використав інше слово! Там, де в російському перекладі „В суспільстві, заснованому на началах колективізму...” (Твори, т.19, с.19) і „Коли робітники прагнуть створити умови для колективного виробництва...” (там само, с.27) в оригіналі вжито „Senossenschaftlichen” (Marx Karl, Kritik der Sothalz Programmes. Berlin. Neuen Weя, 1946, с.19, 28) це слово перекладається і як „кооперативний”, і як „товариський”, тобто „колективний”. Таким чином, як мінімум, зрозуміло, що К.Маркс використовував у подібних випадках не тільки слово „Semeinschaft”, що свідчить про недобросовісність термінологічних „пошуків” В.В.Кумаріна... (с.92).

• „...Так само і щодо справи зі словником В.І.Леніна” (с.17), – пише далі В.В.Кумарін і додає: „Навіть партію В.І.Ленін ніколи не називає колективом. Нам пощастило знайти в працях В.І.Леніна тільки одне місце, де він звертається до слова „колектив”, – стверджує автор.



– Це виноска до праці „Крок вперед, два кроки назад” (там само). І далі В.В.Кумарін повністю наводить названу виноску, після чого пише, що „...В.І.Ленін звернувся до слова колектив тільки як до синоніма слів „спільність”, „сукупність”, „спілка” (1.18). Про що ж насправді йдеться в праці В.І.Леніна „Крок вперед, два кроки назад”? Ось що там сказано: „Слово „організація” вживається звичайно у двох розуміннях, широкому і вузькому. У вузькому розумінні воно означає окремий осередок людського колективу, хоча б у мінімальній оформленості. У широкому розумінні воно означає суму таких осередків, згуртованих в одне ціле” (Повн. збір.тв. – Т.8. – С.233). Як бачимо, йдеться про колектив як явище, характерне для будь-якого суспільства, а не тільки соціалістичного. До речі, це підтверджується і багатьма іншими висловлюваннями В.І.Леніна, у яких використовуються поняття „колектив”, „колективність”, „колективний” і т.п.

У межах цих заміток ми дозволимо собі обмежитися тільки двома посиланнями. У статті „З чого почати?”, написаній у 1901 р., В.І.Ленін ужив фразу, яка потім стала гаслом: „Газета не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор” (Повн. збір. тв. – Т. 5. – С. 10). Хоч із тих пір минуло понад 80 років, але й сьогодні ми цитуємо ці слова, що характеризують діяльність нашої соціалістичної преси. А ось висловлювання зовсім іншого характеру. У статті „Про „Вехи” (1909), критикуючи реакційний за духом, упорядкований кадетськими публіцистами збірник „Вехи”, В.І.Ленін писав: „На ділі кадети, як колектив, як партія, як суспільна сила, вели і ведуть саме політику „Вех” (Повн. збір. тв. – Т.19. – С. 168).

\* ...Ми назвемо ці посилання тільки з тією метою, щоб нагадати В.В.Кумаріну, що були, є і можуть бути не лише соціалістичні, а й несціалістичні колективи. Саме так розуміли це питання К.Маркс, Ф.Енгельс, В.І.Ленін.

Подібний перефраз можна продовжити, але, як на наш погляд, із виокремлених нами тлумачень зрозуміло, настільки **актуальною в цей період була проблема колективу і як важливо було, щоб вона розвивалася в унісон із позиціями класиків марксизму-ленінізму.** Будь-які відхилення від них вважалися небезпечними і будь-які спроби відмежування певних поглядів від загальноприйнятих партійних положень піддавалися нищівній критиці.

Чи ж була марксистсько-ленінська ідеологія підґрунтям для теорії колективу А.С.Макаренка? І взагалі, чи можна її розглядати на тлі соціальних перетворень, що відбувалися в той чи інший період?

Якщо звернутися до заяви А.С.Макаренка „Замість колоквиуму” (Макаренко А.С. Заявлення в Центральний інститут організаторов

народного просвещения // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – Т.1 / Сост.: Л.Ю.Гордин, А.А.Фролов. – М.: Педагогика, 1983. – С.9-11), то в контексті „політичної економії й історії соціалізму” ... серед названих ним Тугана-Барановського і Желєзнякова, Михайлівського, Лафарга, Маслова вирізняється Маркс і Ленін: „...Маркса читав окремі твори, але „Капіталу” не читав”..., а з творами Леніна був добре знайомий...”

Чи дійшов він до такого рівня обізнаності цих праць, щоб виділити з них положення, пов'язані з проблемою колективу і співвіднести їх із власними поглядами?

Щоби з'ясувати це питання, варто звернутися до полемік, пов'язаних із формулюванням поняття „колективу”, що здійснювалися на зорі його тлумачення, у нових соціальних умовах – йдеться про 20-30-ті рр. ХХ ст. У цьому допомагає нам дослідження доктора Хілліга (Гету Хиллинг. Прометей Макаренко и „главбоги” педолимба: Соколянський, Залужний, Попов. Глава 2. Именитый ученый-педолог – секретный сотрудник царской охранки? А.С.Залужный (1885-1938). – Марбург, 1997. – С.54-72).

Виокремимо окремі фрагменти із праці.

... У Харкові вийшли з друку три книги Залужного українською мовою: „Методи вивчення дитячого колективу” (Вступ у методику колективу) (весною 1927 р.). „Учення про колектив. Методологія – диткоколектив (восени 1929 р.) і „Соціальні наставлення і колективні навички у дітей трудшкіл” (весною 1930 р.). Друга праця стала відомою (в тому числі і в Україні) лише після того, як у 1930 році вона була видана в РСФСР російською мовою.

Щодо цієї книги, восени того ж року „Український вісник” надрукував практичну статтю головінспектора дитбудинків Укрсоцвиху Наркому УРСР і керівника секції масової політехнічної школи УНДПУ (ЦГАОО Укр., 1-20-34 47, л.3; ЦКЛВО Укр., 2717-3-1460, л.43) **Д.М.Скуратівського** (Скуратівський Д. Проти „біологізації” колективізму. Ж. „Український вісник...”, – 1930. – №3-4. – С. 85-92). Подібний обмін думками відбувся на дискусійній сесії УНДПУ 15-20 лютого 1931 р., а також у наступній серії статей Скуратівського, Залужного і члена наукпедкому (ЦГАВО Укр... (66-8-39, л.7708) В.І.Тарана, який приєднався до них (Скуратівський Д. Проти механістичної методології в педагогіці комуністичного виховання: Залужний О. За марксо-ленінську постанову питання про дитячий колектив; Таран В. До питання про колектив у марксистській педагогіці. – Шлях освіти. – 1931. – №2-3. – С.88-108).

Зосередимо увагу на поглядах В.І.Тарана.

У статті „До питання про колектив” у марксистській педагогіці „Таран критикував Залужного за те, що він називає колективами „і

Лігу націй, і державу, і різні релігійні організації”, тобто будь-яку групу і будь-яке об’єднання”. На думку Тарана, передумовою утворення колективу є **засноване на колективізмі суспільство** (виокремлено нами). „Відповідно, в класі буржуазії таких об’єднань бути не може, оскільки вона не колективістична. А тому „нація” – не колектив, ... держава – не колектив, „Ліга націй”, „польський сейм” – не колектив, буржуазна армія – не колектив, у той же час, як наша Червона Армія – наочний приклад колективу, оскільки тут наяву повна відповідність інтересів індивіду із загальними класовими інтересами усіх індивідів, класова єдність ідей. ВУУВК – колектив, з’їзд Рад – колектив. Інтернаціональне об’єднання робітників – колектив і т.п. Колектив – класове пролетарське поняття, а не загальнолюдське” (там само, с.104).

В опублікованій там само резолюції про роботу УНДППу, з одного боку, визначалось, що „постановка і розробка питання про дитячий колектив (проф.Залужний) „є „досягненням педагогічної думки”, з другого боку, цього вченого дорікали в тому, що під час створення теорії „педагогіки колективу” він вносить у неї „механістичні компоненти й тлумачення колективу як абстрактної категорії, що заміняло її класовий характер” (Резолюція, с.109, 110 чи с.34). Адекватний аналог можна прочитати і в резолюції пленуму УНДППу і його Київського філіалу „Про положення на педагогічному фронті і наступних завданнях педології” від 19 травня 1930 року, де йдеться про те, що в „працях проф. Залужного колектив є надкласовою **абстрактною, надісторичною категорією (виділено нами)**. (В боротьбі за марксо-ленінську педагогіку. Матеріали дискусійної сесії УНДППу. Харків, 1931. – С.317-318).

Через півтора року восени 1932 р. в написаних тоді творах „Опыт методики работы детской трудовой колонии” и „Педагоги пожимают плечами” **Макаренко переймає аргументацію Тарана щодо тлумачення поняття „колектив” (виділено нами)**, вважаючи, що „...лише соціальна єдність, побудована за соціалістичним принципом, може бути названа колективом...

Ми говоримо і пишемо: „Колектив ХТЗ повинен дати країні сто тракторів”. Але ми ніколи не живемо виразу „колектив заводів Форда”. Ми говоримо „колектив співробітників ГПУ, але не скажемо „колектив французького міністерства внутрішніх справ” (ПС.1. – С. 176). Крім того, Макаренко критично висловлюється про запропоноване Залужним визначення колективу, не називаючи при цьому імен двох учасників дискусії. Однак, маючи на увазі Залужного, підкреслює, що йдеться тут про „так би мовити, останнє слово педолого-педагогічної літератури” (ПС 1.172).

Дослівне визначення колективу Залужного під впливом теорії „біхевіоризму” таке: „...Ми називаємо колективом таку взаємодіючу групу осіб, яка виявила свою спроможність сукупно реагувати на той чи інший подразник чи на цілий комплекс цих подразників” (Залужный А.С. Учение о коллективе. М. – 1930. Див. також: Детский коллектив и методы его изучения. М.-Л., 1931). Макаренко прокоментував це тлумачення так: „Для будь-якої переконаної людини очевидно, що це визначення колективу жаб, мавп, молосків, кроликів, кого хочете, але не колективу людей” (ПС 1, 137).

Критикуючи неодноразово тлумачення колективу Залужного, А.С.Макаренко пропонує своє визначення, що полягає в такому: „Колектив – це вільна група трудящих, об’єднаних єдиною метою, єдиними діями, організована, забезпечена органами управління, дисципліни й відповідальності. Колектив – це соціальний організм у здоровому людському суспільстві. Такий організм неможливо уявити в міщанинові буржуазного світу” (ПС 7, 13).

Ось саме в таких умовах народжувалося поняття „колектив” у тлумаченні А.С.Макаренка. У своїй книзі В.В.Кумарін дотримується саме такої логіки мислення, оскільки прагнув обґрунтувати суто макаренківську технологію конструювання цього поняття. Тому й не використовує прив’язки „виховуючий” колектив, що прилучилася в умовах, які ми аналізуємо. Саме в цьому його звинувачують автори статті.

„Методологічно неспроможні міркування В.В.Кумаріна об’єктивно є спробою „вбити клин” між ідеями А.С.Макаренка про колектив і концепцією колективу й особистості, створеною основоположниками наукового комунізму, доходять висновку автори статті „Теорія колективу в кривому дзеркалі”. Окрім цього, вони роблять ще низку зауважень, які полягають у такому:

- Розмірковування про організаційні форми колективу, зокрема про те, що можна вважати первинним колективом, абстрагуються від аналізу змісту колективної діяльності. Адже основним змістом життя й діяльності створеного А.С.Макаренком колективу була підпорядкована педагогічним цілям суспільно корисна, продуктивна праця у поєднанні з освітою, політичним і моральним, фізичним і естетичним вихованням колоністів і комунарів. Вказуючи передусім на суспільні функції колективу, А.С.Макаренко розглядав його як органічну частину ширших соціальних спільностей і як єдність різноманітності складових його підрозділів, компонентів. В.В.Кумарін знехтував зв’язками і взаємодією колективу, з великою кількістю більших і менших об’єднань. Колектив він визначає лише на основі окреслених ознак, недооцінюючи при цьому необхідності враховування їх сукупності й цілісності...

- Автор підніс до абсолюту „ознаку контактності в колективі...” (виділено нами)...

- ...не відобразив ні того спільного, що ріднить колектив горьківців і дзержинців з трудовим колективом дорослих...

- На с. 95 своєї книжки В.В.Кумарін виводить винайдену ним схему, названу „Кільце Макаренка”, з якої випливає: якщо чинник ефективності виховання – колектив, то чинник ефективності навчання – індивідуалізація. За Кумаріним виходить, що єдність навчання і виховання здійснюється лише „в кінцевому підсумку”...

- ...спроба В.В.Кумаріна за допомогою надуманої схеми довести, ніби колектив і навчання нейтральні стосовно один до одного, ніби школі потрібна не організація колективної пізнавальної діяльності, а всеохоплююча „індивідуалізація” навчання, яку пропагували й запроваджували в практику роботи шкіл США, останнім часом піддається сумнівам і критиці як така, що не виправдала сподівань буржуазних педагогів...

- ...Книжка В.В.Кумаріна видрукувана як посібник для працівників системи профтехосвіти. Проте вона аж ніяк не може прислужитися справі підвищення кваліфікації педагогів ні ПТУ, ні загальноосвітніх шкіл. „Крайній об’єктивізм автора в поєднанні з войовничою некомпетентністю і надто амбіційними претензіями призвели до закономірного результату: ні в педагогічну науку, ні в практику виховання ця книжка нічого, крім плутанини, не вносить. Що ж стосується „вправлянь” В.В.Кумаріна в галузі марксистсько-ленінської методології проблеми колективу, то вони, на наш погляд, абсолютно неприпустимі на сторінках радянських видань – звучить як останній акорд і як вирок теоретичним поглядам макаренкознавця.

Оскільки вони значною мірою пов’язані із розвитком макаренкознавства в Україні, звернемося до книги В.В.Кумаріна „Теория коллектива в трудах А.С.Макаренко” й спробуємо проасоціювати згадані недоліки з оригіналом.

- Перше, на що ми звертаємо увагу, – це, як для періоду, що характеризується нами, досить сміливий і різкий наступ на Л.Ю.Гордіна щодо контактності як важливої ознаки колективу: „Із зрозумілих причин принцип контактності не синтезується із загальноприйнятим уявленням про колектив – зразу постає питання, а як назвати завод, у якому працює десять тисяч людей? Тому дослідники і тут вносять поправку. В.Є.Гмурман, наприклад, пише: „На відміну від класу, який є „колективом контактним”, члени загальношкільного колективу можуть не знати одне одного” (Гмурман В.Е. Дисципліна в школі. – М.: Изд.-во АПН РСФСР, 1958. – С. 49).

В.Є.Гмурмана повторює Л.Ю.Гордін, який також не знає, як потрібно дивитися на великі підприємства, і школи, і тому лукаво не мудруючи, оголошує ознаку контактності неістотною для колективу. (Гордін Л.Ю. О педагогических взглядах А.С.Макаренко. – В кн. А.С.Макаренко. Избр. пед. соч. – Т.2. – М.: Педагогика, 1977. – С. 264).

- Тут, на наш погляд, важливо зважити не стільки на контактність, як на коректність педагогічної критики, оскільки як з боку Кумаріна, так і в статті Гордіна, вона звучить із відтінком сарказму й принизливо. Тому й не дивує зворотна відповідь з боку Л.Ю.Гордіна. Поза контекстом полеміки залишається проблема колективу, оскільки на перший план виходять стосунки персоналій. Ну, а щодо контактності як поняття, то, звичайно, тут доречною була б думка психолога. А принцип контактності як такий, що є провідним будь-якого виду колективної діяльності, підтвердив досвід Макаренка аж до контактування його вихованців між собою після виходу із комуни. Цей досвід вони втілювали і в сферу життєдіяльності тих об'єднань чи колективів, у яких вони перебували.

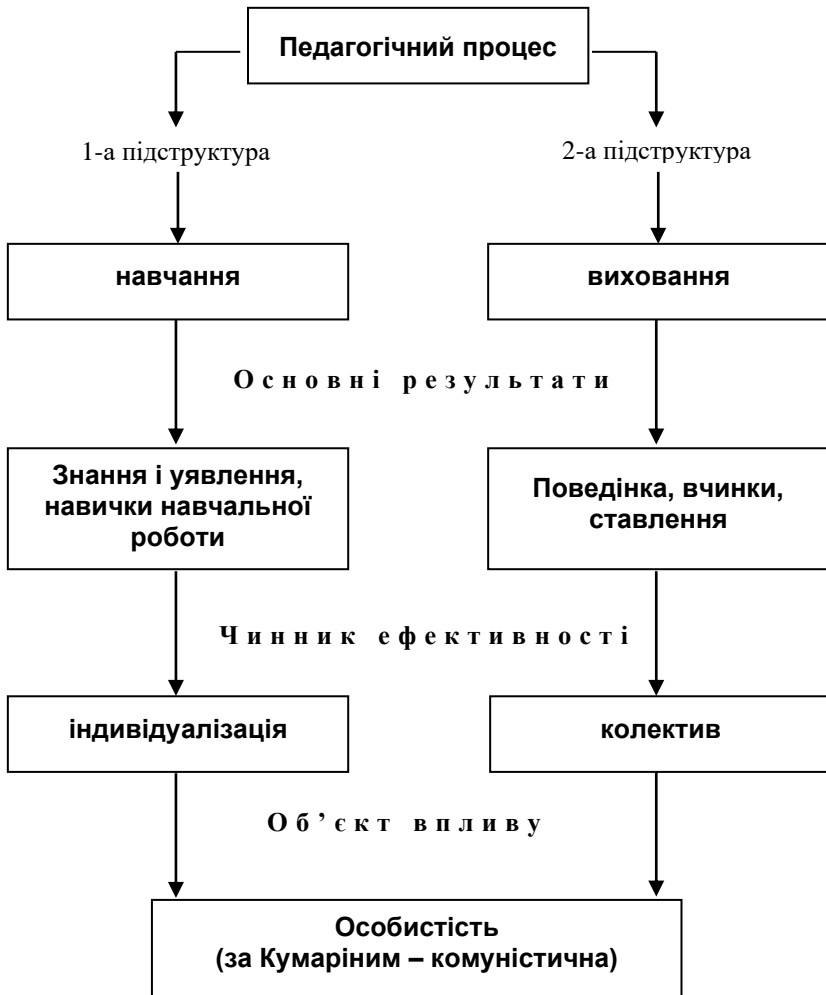
- Щодо первинного колективу, то В.В.Кумарін аналізує цю проблему, притримуючись суто поглядів Макаренка, не відволікаючись на будь-які інші інваріанти.

Як відомо, полеміки вчених, що розвивалися аж до войовничості, пов'язані були із формулюванням первинного колективу – різновіковий загін (відстоював В.В.Кумарін) і клас (наполягали представники офіційної педагогіки, зокрема представники лабораторії „Колектив і особистість”). Подаємо міркування В.В.Кумаріна: „А.С.Макаренко доходить висновку, що однією із причин недостатньої придатності класу для виконання функцій первинного колективу є одновіковий склад. „Колектив, що складається із дітей одного віку, завжди має тенденцію замикатися в інтересах цього віку і відходити і від мене, керівника, і від загального колективу” (Т.5. – С. 166).

Обґрунтовуючи проблему первинного колективу, Кумарін дотримується логіки осмислення її згідно з макарівською технологією, але неодноразово повертається до школи, до класу, намагаючись обґрунтувати перевагу різновікового загону перед класом і, по суті, є прихильником запровадження його в умовах школи. Саме це й викликало незадоволення в педагогічних колах. Імпонує те, що автор книги зосереджує увагу на такій макарєнківській логіці осмислення ролі колективу: „...Тільки через великий колектив, інтереси якого впливають не із звичайного спілкування, а із більш глибокого соціального синтезу, можливий перехід до соціального політичного виховання...” (Т.5. – С. 124).

- Чи є небезпечним „Кільце Макаренка”, запропоноване Кумарінін? Ілюструємо його наочно.

## „КІЛЬЦЕ МАКАРЕНКА”



Як на наш погляд, єдність навчання і виховання полягає не в кінцевому результаті, на чому зосереджують свою увагу критики, а є чинником, що забезпечує цей кінцевий результат.

Чи можна вважати автора книги некомпетентним спеціалістом? (В історію педагогіки він увійшов як відомий макаренкознавець). І взагалі, чи можна за те, що вчений сприймає проблему не у

відповідності до загальноприйнятої логіки мислення, дискваліфікувати його? Чи не є це продовженням тих самих репресій, тільки в новому варіанті: психологічна атака – моральне знищення. Підтвердженням цього є ще один приклад. Пропонуємо фрагменти з листа Ф.Науменка.

### **Открытое письмо доктору пед. наук Л.Ю.Гордину**

*Дорогие читатели, ниже публикуется текст, полученный редакцией от львовского ученого Ф.И.Науменко. Первоначально автор текста – адресованного Л.Ю.Гордину письмо от ноября 1985 г. – не предполагал сделать его достоянием общественности. (Гордин является одним из ответственных редакторов нового, восьмитомного собрания „Педагогических сочинений” А.С.Макаренко, которое с 1983 г. выходит в Москве.) Так как Науменко не получил от своего оппонента никакого ответа и ему кроме того в последнее время стало известно о новых клеветнических высказываниях Гордина в его адрес, то он пришел к решению о необходимости сделать свое письмо доступным научной общественности с помощью нашего журнала. Этим письмом Науменко отвечает на два письма Гордина, полных клеветнических измышлений в его адрес и в адрес журнала „РОДНИКИ”, который Гордин пытается дискредитировать, как „эмигрантское” издание.*

*Содержание письма Науменко представляет, с нашей точки зрения, общественный интерес, ибо речь идет о творчестве Макаренко, педагога с мировым именем, об объективности и методах научной полемики, а также о репутации нашего журнала. Приемы, которые использует Гордин в своей полемике, очевидно, для него не новы.*

*Лев Юльевич!*

*Должен Вас огорчить, степень почетного доктора Марбургского университета мне присвоили за исследования, но не только за исследования в области макаренковедения, но и украинистики, по представлению пяти видных ученых; среди этих пяти ученых трое являются членами коммунистических партий. В ФРГ я до сих пор ни по вопросам макаренковедения, ни по вопросам украинистики ничего не опубликовал. Это Вас, очевидно, огорчает, ибо нет повода для клеветы в мой адрес! Не даю, однако, обязательства, что в дальнейшем, если предоставится такая возможность, то я откажусь от публикации своих исследований и в ФРГ.*

*Вы, доктор педагогических наук, ответственный сотрудник АПН СССР, один из составителей восьмитомного собрания сочинений А.С.Макаренко, опускаетесь в своих напаках на меня до „методики” непроверенных надуманных измышлений. В письме ко мне Вы утверждаете, что степень почетного доктора мне присвоили только за то, что*



я якобы забросал кафедру сравнительной педагогики Марбургского университета какими-то особо сомнительными архивными макаренковедческими документами. Каковы в самом деле мотивы Вашей неувержимой потребности оклеветать меня и в глазах моих друзей, мне это тоже известно. Чтобы Вы перестали чернить меня, сообщаю:

1. Я не располагаю и не мог располагать „обилием” каких-то архивных ,макаренковедческих материалов (тем более сомнительных), так как по состоянию здоровья не работал ни в одном из архивов, в которых они хранятся. По той же причине не мог посетить мемориальный музей А.С.Макаренко в Кременчуге. Если ко мне поступают макаренковедческие материалы из архивов, то их присылают макаренковеды для опубликования на страницах Львовского сборника „А.С.Макаренко”. Что я не работал в архивах, вы легко можете проверить...

2. С руководителем кафедры сравнительной педагогики Марбургского университета, д-ром, проф. Фрезе, до присвоения мне степени почетного доктора, ни письменно, ни устно не обменивался ни одним словом, но заочно с ним знаком, как знаком и с другими зарубежными макаренковедами (и украинистами). В такой же степени, допускаю, и Вы с ними знакомы. На все вопросы из области макаренковедения, с которыми, к примеру, ко мне обращается д-р Хиллиг или кто-либо иной, аккуратно отвечаю, ничего в этом предосудительного не вижу. Не исключено, что, может быть, наша, особенно обильная переписка с д-ром Хиллигом по вопросам макаренковедения со временем будет опубликована...

3. Если бы, пытаясь очернить, Вы не затронули в своем письме ко мне журнал „Родники”, я не стал бы Вам отвечать. Но Вы, доктор пед. наук, чтобы наветам в мой адрес придать политическую окраску, дискредитировать этим самым меня не только морально, но и политически, Вы бездумно, безответственно оклеветали дружественный нашей стране журнал. Почему? Только за то, что в нем (в №5, декабрь 1983 г.) опубликовано на последней странице поздравление в мой адрес д-ра, проф. Берга и д-ра, проф. Фрезе. По такому, пустяковому в общем-то поводу, столь тяжелые обвинения в адрес хорошего журнала?! Поздравление я получил по телеграфу.

...Не забыть бы, прошу извинить, что задержался с ответом на Ваше клеветническое письмо. Я даже не знал, что существует журнал „Родники”, в котором было опубликовано поздравление, а потому не мог знать, что собой представляет этот журнал. По Вашей оценке это журнал „эмигрантский”, т.е. антисоветский. Я, конечно, был Вашим сообщением вначале встревожен. Раздобыв этот номер журнала с помощью друзей, ознакомившись с его содержанием, я и пришел к вышеизложенной оценке Вашей позиции в отношении меня и журнал

*„Родники”. Ваша далекая от науки пристрастность в отношении меня привела Вас к политически неверной оценке линии журнала.*

*Так, в названном номере журнала дается соотечественникам, оказавшимся в силу тех или иных обстоятельств за пределами Родины, не только достоверная, положительная информация о разных сторонах жизни в Советском Союзе, но и ведется активная борьба против поджигателей войны, против гонки вооружения, против ядерной эпидемии...*

*В заключение не могу не выразить удивления, как могло случиться, что Вас, человека, страдающего политическим дальтонизмом и отсутствием необходимой принципиальности, допускают к такой ответственной работе, как подготовка восьмитомного собрания сочинений А.С.Макаренко...*

*Ф. Науменко*

На наш погляд, А.С.Макаренко належить переважно до сфери соціальних педагогів. Колектив свого закладу він структурував як явище соціальне і принцип різновіковості – соціальний. Школа в його закладі займалася безпосередньо забезпеченням колоністів і комунарів знаннями і професійною кваліфікацією. І для цього існував клас. Він входив у загальний колектив, але як навчальна підструктура, і його функції не поширювалися на соціальне середовище. Загальний же колектив закладів Макаренка поширював свою діяльність на всі сфери соціального життя. Тобто, окрім навчальної, охоплює господарську, клубну, спортивно-оздоровчу, дозвіллеву, що, в свою чергу, інтегрувалися із аналогічними сферами життєдіяльності навколишнього населення (мікро- і макросоціум).

І якщо у послідовників досвіду А.С.Макаренка у цей період успішно діяли різновікові загони (так ми їх і називали), то зосередьмо увагу на тому, що ефективно вони діяли лише **в умовах зони проживання. Тобто йдеться про соціальне виховання, а школа була центром його організації в мікрорайоні.** Саме так і передбачив діяльність різновікових об'єднань А.С.Макаренко, уявляючи себе директором школи, вважаючи, що потрібно прикріплювати мікрорайон до тієї чи іншої школи, тобто усі форми виховного впливу пов'язувалися із школою.

Одне слово, як засвідчують дослідження, педагогічна система А.С.Макаренка й історія її становлення достатньо складні. А тому поверховий її аналіз і бездумне запровадження, тим більше в умовах школи, неприпустимі. Саме це призводило не просто до полемік, а до агресивних сутичок у педагогіці, що сприяло не розвитку педагогічної системи А.С.Макаренка, а, навпаки, призводило до її знищення.

### 5.3. 100-річний ювілей А.С.Макаренка

**1988 рік – 100-річний ювілей А.С.Макаренка.** Це період проведення науково-практичних конференцій і симпозиумів. Одне із найкращих підтверджень макаренківської педагогіки – педагогіки довір'я і мужності, високої вимогливості, сама доля вихованців. Це підтвердила документальна повість Б.Хандроса „Повість про батька й сина”, надрукована в січневому номері журналу „Вітчизна”. Яскравий образ макаренківського сподвижника С.О.Калабаліна проходить через усі етапи макаренківського руху, спонукаючи до творчого розвитку і творчого впровадження педагогічної спадщини мудрого педагога А.С.Макаренка.

Розпочнемо екскурс із **Білопілья Сумської області**, звідки й починаються витoki як генетичні, так і творчі А.С.Макаренка.

Центром систематизації й розповсюдження педагогічних ідей та практичного досвіду А.С.Макаренка є музей у Білопільлі.

Понад чверть віку веде громадськість Білопільщини ретельний пошук матеріалів про А.С.Макаренка. Нині в музеї вже зібрано чимало документів про білопільський період його життя.

Серед найважливіших знахідок – свідоцтво про народження, яке міститься в медичній книзі Спасо-Преображенської церкви міста Білопілья.

У музеї є низка фотографій, зроблених в кінці XIX – на поч. XX століть. Серед них – сімейний знімок 1894 року. Є таке фото, точну дату виготовлення якого не встановлено. На ньому група робітників залізничних майстерень станції Білопілья. У центрі групи – начальник майстерень інженер В.І.Бартницький, а поряд з ним старший коваль Яків Прокопович Авраменко – власник будинку, в якому довгий час до від'їзду в Крюків (літо 1901 року) жила родина Макаренків. Цей будинок є і зараз на вулиці Ломоносова, 4. Існує версія, що на вказаному фотознімку серед малярів – Семен Григорович Макаренко.

Музей має схему генеологічного дерева родини Макаренків та плану селища залізничників станції Білопілья, яке називалося Новоселівкою. Рішенням Харківського губернатора у 1888 році селище було приєднане до міста Білопілья.

Як же відзначають працівники освіти, широка громадськість 13 березня 100-річчя від дня народження А.С.Макаренка у Білопільлі? На батьківщині видатного педагога і письменника відбулася науково-практична конференція та урочисті збори, які переконливо показали, що зроблено освітянами району, області, наукою щодо освоєння багатогранної спадщини А.С.Макаренка.

Звернемося до інформації білопільців.

- „...Останнім часом педколективи нашого району перебудовують виховний процес у напрямі розширення педагогічно-організованого виховного середовища. Для цього посилюються зв'язки з базовими підприємствами на основі укладання договорів на співробітництво. Підприємства зацікавлені одержати з школи кадри. Це звільняє їх від вирішення багатьох соціальних питань. Досить вдало поєднують свої спільні інтереси і правильно організують роботу колективи Ульяновської середньої школи і колгоспу ім.Ульянова, Білопільської середньої школи №3 і меблевої фабрики, Харківської середньої школи і колгоспу „Дружба”.

На цих прикладах ми бачимо, як зароджуються паростки нового ставлення до трудового виховання. Застосування досвіду А.С.Макаренка дозволило організувати роботу учнів Білопільської середньої школи №3 у цехах меблевої фабрики, повністю замінити робітників у суботні дні. А в літні місяці школярі працювали замість меблевиків, які пішли у відпустки. Примітним є й те, що принципи організації праці і якість продукції, що випускається, однакові і в робітників, і у школярів. 70 % її обсягу відповідає вимогам Закону якості. І це дуже важливо для виховання.

Ефективно працюють у цьому напрямі й учнівські виробничі бригади сільських шкіл. В Ульяновській, Харківській, Жовтневій середній школах ці бригади забезпечують весь цикл робіт, організують свою діяльність на принципах самоуправління...”

- „...А.С.Макаренко не мислив виховного колективу без дитячого самоврядування, без активної життєвої позиції кожного вихованця. Самоврядування – один із наріжних каменів у всій педагогічній системі Антона Семеновича. На його принципах розпочинають будувати свою роботу школи району. Однак зроблено тільки перші кроки, ініціативи комсомольських і піонерських організацій ще не завжди знаходять підтримку серед педагогів. І все ж перші паростки в Білопільських школі-інтернаті, №1, №2, Ульяновській середній школах дають позитивні результати...”

- „...Досвід і теоретичні погляди А.С.Макаренка знаходять широке застосування в педколективах району. Активно втілюють його ідеї в життя педагоги М.Д.Ілляшенко, Г.А.Лебедева, Г.А.Халупа, О.А.Щербак, які за свою працю нагороджені медаллю А.С.Макаренка, і багато інших вчителів.

Пам'ять Антона Семеновича Макаренка свято шанують білопільчани. Його іменем названо школу, колгосп, вулицю, площу. У райцентрі споруджено два пам'ятники, завершується будівництво музею А.С.Макаренка.

У наш час створюються дуже сприятливі умови для масового, творчого продовження „Педагогічної поеми” нашого великого земляка. Широко застосовувати на практиці його ідеї і досвід – не тільки справа честі кожного педагогічного, трудового колективу району, а й вимога, поставлена лютневим (1988 р.) Пленумом ЦК КПРС” (Глущенко Л., перший секретар райкому Компартії України // Радянська правда. – 1988. – №27. – 3 березня).

- „Напередодні святкування 100-річчя від дня народження нашого видатного земляка, педагога і письменника А.С.Макаренка у райкомі комсомолу відбулася зустріч з вихованцями трудової комуни імені Ф.Е.Держинського Л.В.Ковальовим, В.А.Руденком, Ю.Г.Грушевим та І.Д.Токаревим, котрі приїхали на урочистості з міст Харкова, Богодухова, Львова, Горького.

Вихованці А.С.Макаренка поділились спогадами про свого педагога, розповіли про ту величезну роль Антона Семеновича, яку він відіграв у їх особистому житті. У ході бесіди з’ясувалося, наприклад, що Лаврентій Васильович Ковальов у грізному 1943 році звільняв батьківщину свого вчителя і наставника. Учасник Великої Вітчизняної війни В.А.Руденко присвятив усе своє життя вихованню дітей, батьки яких загинули в роки минулої війни. Послідовниками великого досвіду А.С.Макаренка з виховання підростаючого покоління стали І.Д.Токарев та Ю.Г.Грушев” (Радянська правда. – 1988. – №31 (811). – 12 березня).

- „На подвір’ї навчального закладу зібралися ветерани педагогічної ниви, вчителі, учні. Вступним словом мітинг відкрив директор училища **П.М.Луїн**. Право відкрити пам’ятник надається першому секретареві райкому Компартії України **В.А.Даниленку**.

Спадає біле покривало, і поглядові присутніх відкривається бронзовий бюст А.С.Макаренка роботи **сумського скульптора Я.Д.Краснокожа**.

Виступаючи на мітингу, завідуючий районним відділом народної освіти **В.Д.Касьян** сказав, що формування громадянина було головною метою в роботі та педагогічній діяльності А.С.Макаренка. Це завдання залишається актуальним і сьогодні в умовах докорінної перебудови народної освіти” (Добре серце, розумне слово // Будівник комунізму. – 1988. – 19 березня).

- „Педагогічний колектив Білопільської середньої школи №1 постійно цікавиться спадщиною видатного педагога А.С.Макаренка, сторіччя з дня народження якого відзначаємо. У школі проведено педагогічні читання на різну тематику. З життям і творчістю А.С.Макаренка ознайомлені всі учні. Зокрема, з цікавою лекцією на тему „Педагогічна спадщина А.С.Макаренка і сучасна практика

трудового виховання та профорієнтації школярів” виступив директор цього учбового закладу **М.Д.Ілляшенко**.

Крім того, силами педагогів і учнів обладнано куточок Антона Семеновича Макаренка. Тут зібрані книги, брошури картини, фотознімки, портрети і т.д.” (Вивчають його твори // Будівник комунізму. – 1988. – №31(8111). – 12 березня).

• „Педагогічний колектив та учні Білопільської середньої школи-інтернату гордяться тим, що їх навчальний заклад носить ім'я видатного українського педагога і письменника, основоположника науково-обґрунтованої методики виховної роботи з дитячим колективом Антона Семеновича Макаренка...

...Зараз головна турбота колективу – поліпшити навчально-виховну роботу, і особливо серед людей, які залишилися без батьків. Школа покликана сприяти активному включенню їх у продуктивну працю, систему суспільно-трудових відносин, давати їм різноманітні трудові навички.

Ефективним засобом формування активної позиції школярів, підготовки їх до продуктивної праці є розвиток самоврядування. Самі діти обирають коменданта гуртожитку, організовують бригади з ремонту меблів і впорядкуванню шкільного двору. Вони постійно допомагають землеробам колгоспу „Радянська Україна”, працюють у підсобному господарстві, на пришкільній ділянці та полі. Вирощують сорго та буряки, доглядають свиней.

Із спадщиною видатного педагога учнів знайомить шкільна група „Пошук”. Її члени зібрали багато документів, фотографій, спогадів про нашого земляка, його вихованців, учителів району, які нагороджені медалями А.С.Макаренка.

Вагомий виховний вплив мають зустрічі з тими, хто знав Антона Семеновича, для кого він був і щирим другом, і батьком. Нещодавно до школярів завітали колишні вихованці Макаренка – **Василь Андрійович Руденко з Богодухова, Юрій Гнатович Грушев зі Львова, Лаврентій Васильович Ковальов з Харкова, Юрій Іванович Токарев з Горького**. Зустріч з ними запам'ятається дітям на все життя.

...Значну роботу з вивчення педагогічної спадщини великого педагога проводить шкільний музей А.С.Макаренка. Тут оформлені стенди, з яких кожен відвідувач дізнається про дитячі та шкільні роки нашого земляка, довідається про життя дітей в колонії імені Горького та комуні імені Дзержинського, про літературну діяльність письменника. Зібрані цікаві книги, брошури, картини, фотознімки.

Двері цієї святині гостинно відкриті для інтернатівців і гостей навчального закладу. Відвідувачі уважно слухають розповіді

екскурсоводів про життя й діяльність нашого славного земляка, педагога-новатора, майстра слова, самовідданого борця за нове життя і нову людину” (Святинія школи. – 1988. – №31(8111). – 12 березня).

• „Спираючись на досвід славного земляка і використовуючи його педагогічну ситему, намагається виховувати підростаюче покоління і педколектив нашої школи. При цьому не забуваємо, що праця взагалі (як наприклад, епізодична робота в полі чи на прибиранні скверу тощо) не є методом виховання. „Труд, – писав А.С.Макаренко, – без освіти поруч, без політехнічного виховання не приносить виховної користі, виявляється нейтральним процесом. Труд, як вихователь, можливий як частина загальної системи”. Тобто, виховують не тільки трудові завдання, а й переживання, пов’язані з ними.

Останнім часом трудове навчання рекомендується здійснювати на базі великих підприємств. І це, очевидно, правильно. Адже учні беруть участь не в кустарному виробництві, а у виробництві великого державного масштабу. Перед дітьми розкривається пролетарська суть трудового колективу Їх захоплює робітниче оточення з його революційними традиціями, з його почуттям господаря виробництва.

Базовим підприємством нашої школи є Білопільський машинобудівний завод. На кожен календарний рік ми вкладаємо договір, в якому передбачено, що повинно зробити підприємство для школи, а школа – для підприємства. Завод допоміг нам обладнати токарний цех, слюсарну і столярну майстерню, швейний цех. Токарний цех отримує замовлення від шефів на виготовлення комплектуючих деталей для пляшкормийних машин, пельменних автоматів, автоцистерн, інших машин. Учні 9-10 класів виточують фланці, упорні кільця, конуси для підшипників, шківни, шестерні, ступінчаті муфти і т.д. Семи- і восьмикласники виготовляють щітки для пляшкормийних машин, шестикласники зачищають деталі умивальників, дівчата шиють мішечки для тістомісильних агрегатів, спецодяг тощо. Виготовлені деталі школа відправляє відділу технічного контролю заводу, потім вони ідуть у виробництво, а учням нараховується зарплата.

**До речі, за виготовлену продукцію школа одержує значні кошти. Зокрема, тільки за мішечки отримуємо понад 21 тисячу карбованців. З цієї суми близько 10, 6 тисячі використовуємо на придбання матеріалів і утримання обладнання. 6250 карбованців іде на зарплату дітям. А 4, 3 тисячі карбованців – чистий прибуток школи.**

**Масмо прибутки і від випуску інших видів продукції. Крім того, 5-7 тисяч карбованців учні заробляють під час перебування у**

таборі праці і відпочинку на базі колгоспу „Червоний партизан”, 3-4 тисячі – на збиранні овочів. Здаємо також 4-5 тонн яблук, вирощених у шкільному саду, 400-500 кілограмів каштанів, 800-900 – горобини, 4050 тонн металобрухту, продаємо розсаду квітів, ранньої капусти, помідорів. Від усього цього щорічно на спецрахунок школа має 15-17 тисяч карбованців.

Великої ваги надаємо трудовому змагання учнів, обліку їх праці і її стимулюванню. За чесний і сумлінний труд школярам оголошуються подяки, надсилаються листи-подяки їх батькам. Правофлангових змагання нагороджуємо також цінними подарунками, туристичними путівками, заносимо на шкільну дошку пошани. Відтак кожному учню стає зрозумілою рівноцінність його праці і праці дорослих. А це виховує у дітей повагу до трудової людини, почуття робочої гордості – як це було в навчальних закладах, якими керував видатний педагог А.С.Макаренко” (Завод – школі, школа – заводу // Радянська правда. – 1988. – №27(8107). – 3 березня).

У січні 1976 року була організована експозиція педагогічно-меморіального музею А.С.Макаренка в Кременчуці Полтавської області, відкрито новий розділ „А.С.Макаренко і сучасність”, де зібрані матеріали про досвід практичного використання педагогічної системи А.С.Макаренка і увічнення його пам’яті.

У шести кімнатах музею представлено 1200 експонатів. Тут зібрані його твори, фотографії, особиста бібліотека, речі, відтворена обстановка робочого кабінету та спальні. Численні експонати зберігаються у фондах музею.

Наукові представники музею проводять консультації з питань використання практичного досвіду і теоретичної спадщини педагога, організовують науково-практичні конференції, вечори, ведуть науково-дослідну і довідково-бібліографічну роботу.

Тут же – гіпсове погруддя письменника, робота заслуженого діяча мистецтв Української РСР скульптора Є.І.Білостоцького.

Зібрані у першій кімнаті музею матеріали розповідають про дитячі та юнацькі роки Антона Семеновича, початок його педагогічної діяльності, навчання в Полтавському вчительському інституті, роботу в перші роки після перемоги Великого Жовтня.

Експозиція другої кімнати присвячена педагогічній діяльності А.С.Макаренка в колонії імені О.М.Горького та комуні імені Ф.Е.Дзержинського. Увагу відвідувачів привертають особисті речі педагога: фотоапарат „ФЕД” – подарунок комунарів, записники, значок колоніста-горьківця, польова сумка, шахи, якими грали О.М.Горький та А.С.Макаренко, самовар, з якого вони пили чай, люлька педагога.



**Третя кімната – меморіальна.** Це спальня А.С.Макаренка. Домашні й особисті речі, що тут експонуються, свідчать про скромність педагога.

Матеріали, подані в експозиції **четвертої кімнати**, висвітлюють літературну діяльність письменника. Документи, фотоматеріали, книги, рукописи творів Антона Семеновича, спогади сучасників, картини та інші матеріали розповідають про творчий шлях педагога і письменника, зростання його літературного таланту.

У **п'ятій кімнаті розміщено обстановку робочого кабінету А.С.Макаренка**, перевезену з його московської квартири. Посередині – письмовий стіл, накритий зеленим сукном. На столі – друкарська машинка, настільна лампа, чорнильний набір, окуляри, журнали з оповіданнями Антона Семеновича.

Тему „А.С.Макаренко і сучасність” розкривають експонати **шостої кімнати**. У центрі експозиції – гіпсовий макет пам'ятника педагогу і письменнику в Харкові роботи М.Овсянкіна. Поруч – глобус, на якому позначені міста, де були видані твори Антона Семеновича. Окремий розділ складають спогади про Макаренка. Тут же подарунки музею: книги, альбоми з дарчими написами вчених, письменників, співробітників, вихованців педагогічних колективів учбових закладів, що носять ім'я А.С.Макаренка.

Педагогічно-меморіальний музей видатного педагога і письменника у Кременчуці є своєрідним пам'янником А.С.Макаренку (1200 експонатів).

Замість відгуку в книзі музею А.С.Макаренка часто зустрічаються поетичні рядки. Пропонуємо деякі з них:

Задивляюсь в портретні відбитки зіниць –  
Там любов племинить, і жага, й благородство.  
Перед Вами одним впасти хочеться ниць...  
Але ж Ви ненавиділи низькопоклонство,  
І вслухаюся в кроки я Ваші, земляче, –  
Ви ж бо поруч, Ви тут, у своїм Білопіллі –  
Он же Ваше дихання ласкаве й гаряче,  
Вже весну пробудило в засніженім гіллі,  
Ах, красиві які і упевнені кроки!  
Почалися з комун, щоб спинитись в Комуні.  
Здаленіла хода...  
Простягнулися роки...  
Та лишаємось ми в їхнім віщім відлунні,  
Бо не ниць перед Вами приходимо впасти –  
Записатись рядком у безсмертній „Поемі”

І лягти камінцем у міцні Ваші Башти,  
Що країну дитинства вартують, недремні!  
Задивляюсь в портретні відбитки зіниць...  
Ні, Ваш крок не завмер, він лунає, земляче, –  
Ми із Ваших живих добродійних криниць  
Наливаєм наснагу у серце дитяче.

Григорій Хвостенко

„Під час конференції в Полтаві, – згадує доктор педагогічних наук, академік **Б.Н.Мітюров**, – ми відвідали Куряж, музей А.С.Макаренка в Куряжі, зустрілися з вихованцями педагога. Я познайомився з цікавою жінкою **Ольгою Паскаль**. Вона подарувала мені свій вірш про Макаренка.

О.К.Паскаль до 100-річчя А.С.Макаренка нагороджена медаллю А.С.Макаренка. У день 30-річчя педагогічно-меморіального музею А.С.Макаренка вона привезла в Кременчук вітальну адресу у віршованій формі, підписану вісімнадцятьма співробітниками й вихованцями А.С.Макаренка, які проживали в Києві.

Хранитель памяти, товарищ наш музей,  
Ты в нашей жизни важное явление.  
От современников своих и от друзей  
Прими сердечное сегодня поздравленье.  
За тридцать лет ты много рассказал  
О гражданине, о великом Человеке,  
Ты тем и дорог нам, что утверждал  
Его идеи в нашем бурном веке.  
Вот потому, товарищ наш музей,  
Ты в нашей жизни важное явление.  
Сегодня тысяча признательных друзей  
Тебя сердечно поздравляют с днем рождения!

П.П.Куслій багато часу приділяв пропаганді педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Одна із кімнат у його квартирі була присвячена С.Макаренку. Тут були зібрані фотоальбоми, які розповідали про зустрічі з вихованцями А.С.Макаренка, молоддю м.Дніпропетровська та інших міст.

На честь 30-річчя Московського музею А.С.Макаренка (8 липня 1981 р.) він привіз фотоальбом із супровідним власним віршем:

Тебя, Музей, мы поздравляем  
С успехом новым, тридцать лет!

Без устали мы впредь желаем  
Нести Макаренковский свет.  
Пусть время не погасит пыла,  
Пусть годы не старят тебя.  
Пусть будет счастлив для народов мира,  
И это будет радость для тебя.  
Пусть знают все Макаренка уменье,  
Пусть знают все, как он нам дорогой.  
Дерзай, твори, распространяй его ученье:  
Ты это можешь, как никто другой!

У с. Андріївка Харківської області є вулиця, яка названа іменем батька П. Куслія, який загинув у роки громадянської війни.

„Сяюче золото таланту”. Під такою рубрикою прозвучав виступ **І.А. Зязюна**, виконуючого обов’язки в цей період ректора Полтавського педінституту. Головна увага зосереджувалася на тому, що досвід А.С.Макаренка – джерело найважливішого соціального експерименту, який передбачив пошуки досконалих систем виховання молоді не лише в нашій країні, але й у світі в цілому. Уроки цього експерименту особливо повчальні, коли так впевнено ввійшла перебудова в наші душі, з її демократизмом, відкритістю, педагогічним співробітництвом.

А.Макаренко – один з представників перебудови у свій час. Госпрозрахунок, самоокупність, самофінансування – все, чого ми лише тепер добиваємося в трудових колективах. А у його досвіді – це провідні форми діяльності.

„Чи є в А.С.Макаренка те, що не відповідає сучасності? – ставить запитання І.А.Зязюн. Відповіддю на запитання слугують окремі фрагменти із його виступу.

\* А.С.Макаренко – один із борців за нову школу, нову педагогіку, як такі, що передбачили міцний зв’язок навчання й суспільно-виробничу працю, готували всебічно розвинену особистість.

\* Один із найзмістовніших засобів його виховання – радість діяльності, її краса і піднесеність, романтика, тобто естетизація життєдіяльності закладу.

\* А.С.Макаренко прагнув так організувати труд колоністів, щоб він був для них не просто роботою, а колективною турботою, передбачаючи, що при такій організації виховний ефект буде впливати не стільки із самої праці, скільки від турботи забезпечення своєю працею росту і розвитку усього колективного господарства, підвищення його рентабельності, досягнення загальних успіхів, щоб стати господарями.

\* Гігантський труд педагога – відкрита система. Вона вбирала і

вбирає в себе те, що відбивається в житті. Вона не замкнута, не мертва – це є джерело творчості і прогресивного розвитку” (див.: Учительская газета – 1988. – 10 марта. – С.2). Резюме виступу – поштовх до системного вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Це найефективніший підхід, що спонукає до ґрунтовних досліджень, до глибокого проникнення в основоположні позиції окремих персоналій чи загальнопедагогічних аспектів.

\* В умовах, що характеризуються, А.С.Макаренко виступає як приклад організації справи навчально-виховного процесу молоді, зразок педагога, що прагнув до самовдосконалення. Разом з тим послідовник ідей А.С.Макаренка І.А.Зязюн зосередив увагу на такому: на жаль, система відомого усьому світу педагога слабо вивчається в педагогічних вузах і університетах. У країні немає наукових центрів з проблем упровадження його теоретичних і практичних результатів. Деякі вчені невинувато заперечують макаренківські ідеї, мотивуючи це тим, що нинішня школа розвивається в інших суспільно-економічних умовах. Але ж багато новаторських знахідок педагога носять характер методологічних положень, закономірностей виховання, розвитку особистості. Хвилює і те, що в роботі багатьох шкіл спостерігається тенденція спрощено-догматичного розуміння досвіду А.С.Макаренка. Часто всі існуючі форми і методи виховання мимоволі тлумачаться як реалізація його педагогічних заповітів. Насправді ж дійові форми впровадження макаренківської спадщини в практику сучасної школи залишаються справою окремих шкільних колективів.

Багато належить зробити нашій школі, щоб дати простір пошукам вітчизняної педагогічної думки, глибоко проникати в саму сутність соціального експерименту А.С.Макаренка.

На честь 100-річчя з дня народження відомого світовій громадськості педагога макаренкознавчі симпозиуми проходили в багатьох країнах світу. Дванадцять країн світу зібралися до старовинного замку Раушхольцхаузегн, що під Марбургом, у ФРН на макаренкознавчий симпозиум „Сучасний стан і перспективи макаренкознавства”. На ньому були присутні близько семидесяти відомих макаренкознавців з різних країн. Під час роботи симпозиуму виникли гострі наукові дискусії. Кожен з учасників форуму мав змогу висловити свій погляд на ту чи іншу проблему.

З великою увагою була заслухана доповідь доктора педагогічних наук, професора Л.Ю.Гордіна (СРСР), присвячена питанням про взаємозв'язки головних напрямів сучасного макаренкознавства, доктора філософських наук, професора Л.Фрезе (ФРН), що розкривала питання інтернаціональності спадщини А.С.Макаренка, доктора

педагогічних наук, професора Ф.А.Фрадкіна (СРСР) – про ідеї А.С.Макаренка в системі педагогічної теорії 20-30-х років, доктора педагогічних наук М.Д.Ярмаченка – про застосування ідей А.С.Макаренка в сучасних школах (Україна).

Загальне схвалення викликали доповіді Рози Едвардз (США), Геральда Расмусена (Данія), Світлани Невської (СРСР), Карі Мурто (Фінляндія), Анатолія Холодюка (СРСР), Олександра Левіна (ПНР), Аркада Петрикоша та Ференца Патакі (ВНР), Лібора Пехи (ЧРСР).

Гостра принципова дискусія відбулася навколо доповіді З.Вайтца (ФРН) – „Про деякі актуальні проблеми розуміння життя та творчості А.С.Макаренка”. Особливий науковий інтерес викликали доповіді Ф.І.Науменка і М.М.Окси (Україна), які проінформували про нові дослідження, розкриті у виступі „Хто і чому закрив комуну ім.Дзержинського” і про „Донос на Макаренка”. На думку макаренкознавців, це були найцікавіші доповіді.

Учасники симпозіуму внесли в заключний протокол питання про створення Міжнародної асоціації макаренкознавців. В одній із бесід йшлося про посібник з педагогіки для педагогічних інститутів, оскільки Антона Семеновича дуже цікавило це питання,

У честь ювілейної дати на студії „Київнаучфільм” був створений документальний фільм „Разом з Макаренком”. Режисер А.Борсюк, лауреат премії імені Шевченка, його співавтор по сценарію Б.Хондрос, журналіст і кінодраматург, який багато років працював у школі, створили незвичайний фільм. У ньому жодного слова від автора. Увесь час із глядачами спілкується А.С.Макаренко, істини і думки якого проникливо доносить до нас народний артист РФРСР **М.Губенко**. Сам він добре пізнав, що таке біль і горе сирітства.

Герой фільму згадує про роки навчання, становлення, про пошуки самого себе, свого істинного Я. Нікому не нав'язуючи своїх поглядів, не даючи готових рецептів, підкреслюючи, що в педагогіці рецептів немає і не може бути, вважаючи що педагогіка – це мистецтво, а мистецтво – завжди таємниця; у кожного своя, він запрошує до суперечки, ризику, творчості.

Одна із фінальних реплік Макаренка, як заповіт, як біль, як крик, звернена до наших днів. „Не можна мільйонну масу нашого молодого вчителства тримати на пісній їжі кабінетних, абстрактних і боязливих міркувань”.

Але найглибшими, найяскравішими є спогади вихованців педагога, що супроводжують усі етапи розвитку макаренкознавства в Україні, зокрема С.О.Калабаліна. Він об'єктивно розкриває справжню сутність видатного педагога, що полягає насамперед у батьківській турботі про своїх вихованців. Хвилюючими є його спогади на

сторінках книги „Слово об учителе и о себе” (К столетию со дня рождения А.С.Макаренка. Информационный выпуск, 1989 г., учебно-методический кабинет Московского областного политехникума).

Яскравою сторінкою, яка висвітлює роль А.С.Макаренка і його світову велич, є дослідження цього періоду **Ф.І.Науменка**. Вони ще більше розкривають справжню сутність педагога-класика і висвітлюють темні плями на сторінках його педагогічної діяльності. Він дає відповідь на низку питань, що хвилювали педагогічну думку.

Одне з них – *це хто і чому ліквідував комуни ім.Ф.Е.Дзержинського?* Це одне із нових досліджень цього періоду. Велич А.С.Макаренка полягає в тому, що він побачив Людину в особі безпритульних і правопорушників. У прихильників таланту педагога-гуманіста постійно виникає питання: чому перестала існувати комуна ім.Ф.Е.Дзержинського, як виховний заклад, а заклади, створені при ній, не лише існують, а й розвиваються? Завжди виникає питання, чому живий пам'ятник Ф.Е.Дзержинському, а чудове творіння таланту А.С.Макаренка уже 50 років тому (літом 1938 р.) було ліквідовано?

Не володіючи документами, що проливають світло на це питання, доводиться відповідати невпевнено, мовляв, зникла потреба в її існуванні. Але за останній час вдалося розшукати документи, які викликають певний інтерес і дають можливість на це питання дати вичерпну відповідь. Начальник комуни тов. Берман, у зв'язку із звільненням із комуни А.С.Макаренка, відмінив „макаренківщину”, як він із презирством відгукувався про систему виховання А.С.Макаренка. Цим тов. Берман зразу ж уніс аспекти розладу в життя комунарів. До чого це призвело, красномовно засвідчують виявлені документи у Харківських і Київських архівах.

Для вихованців колонії ім.М.Горького і комуни ім.Ф.Е.Дзержинського А.С.Макаренко був „наш Антон”. А тов. Берману, після звільнення А.С.Макаренка і „макаренківщини”, ті ж вихованці уже погрожували вбивством. Комуна ім. Ф.Е.Дзержинського під керівництвом тов. Бермана опинилась у стадії повного розвалу. Що саме тов.Берман винен у тому, що він вижив А.С.Макаренка із комуни, створив нестерпні умови і моральну атмосферу навколо його імені, то доказом цьому є донос від 8-9 серпня 1936 року. Сумний епілог в історії комуни ім.Ф.Е.Дзержинського дає можливість ще раз переконатись, яку виняткову роль має у житті суспільства та особливо в галузі виховання молоді, людський чинник. Рівень роботи інколи визначається рівнем її керівництва.

У 1936 р., тобто через рік після звільнення з комуни А.С.Макаренка, стан справ у ній, за виявленим в архіві документом, мав такий вигляд:

„Нач. трудкомуни ім.Дзержинського

тов. Берману

Копія: нач. ОТК НКВД УРСР

т. Піскуну

Харків – Київ

За наявними даними, за останній час в навчально-виховній роботі Трудкомуни ім.Дзержинського має місце низка ненормальностей.

1. В шкільних заняттях і їх розробці відзначаються систематичні прогули вихованців:

1 жовтня – не з'явилося в школу – 36 чол.

2 жовтня – 46;

3 жовтня – 44;

4 жовтня – 59;

5 жовтня – 41;

6 жовтня – 58”.

(Ці дані приводяться на 1 жовтня і наступні 7 днів жовтня 1936 р. Пройшов дійсно один рік після звільнення з комуни А.С.Макаренка).

Але це ще лише пролог до злодіяння, тобто ліквідації комуни. У подальшому стан справ у комуні ще значніше погіршився, відносини між Берманом і вихованцями комуни не загострилися, а переросли у ворожечу. Про це красномовно свідчать документи, виявлені у архіві.

2. *Серед частини вихованців поширені п'янки ігри в нарти й інше (комунари: Іхав, Борисенко, Шевченко, Садовський, Грабовський, Горгуля, Великий, Лаптенко, Вакуленко, Лобода та ін; комунари Потапенко, Лавочкіна, Зіненко та ін.).*

3. *Окремі випадки ночівки в комунарських спальнях по сторонніх осіб (у комунарки Перевознікової №6 комунар Сердобинський і у спальні №7 – кастелянша Кудрявцева).*

4. *Окремі випадки крадіжки з боку комунарів (Потапенко, Корнєєва, Лавриненко).*

*Крім вказаного і мають місце дані про те, що:*

1. *Протягом 2-х місяців у комуні не здійснена медичного обстеження дівчаток-комунок.*

*Не приділяється належної уваги питанню пошуку житлової площі в місті для комунарів-випускників і навпаки, відомі випадки використання в гуртожитку комуни, яка вивільнилася (на Костомарівській №2) житловій площі для розміщення УГР.*

*Повідомляючи про це, прошу в триєдиний термін надати мені вичерпне пояснення з усіх питань.*

*Заст. нач. адмінгосуправління НКВД УРСР Берман (мабуть однофамілець чи родич Бермана, начальника комуни).*

*17/82  
ншк.*

~~Совершенно секретно.~~ 21

ОСОБОУПОЛНОМОЧЕННОМУ ХОУ НКВД  
СТАРШЕМУ ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ  
тов.НОСКОВУ З д а с ь.

*17/82  
ншк.*

25/УК- с.г. воспитанник Коммуны АНДРЕЙЧЕНКО Влади-  
мир Корнеевич род. 1918 года окончивший рабшк,  
зашел в свою спальню и снял со стены портрет т.СТАЛИНА  
застекленный бросил о пол и начал ногами топтать.  
Воспитатель т. МАРИЯШАПОВА увидевший это, стал его  
укорять за это преступление, на что Андрейченко отве-  
тил, что у него (у Андрейченко) украли одеяло и он  
нервничает.

Андрейченко мною посажен в изолятор. Прошу при-  
дечь к ответственности.

При вас, сопровождаю Андрейченко на Ваше распоря-  
жение.

НАЧАЛЬНИК КОММУНЫ (БЕРМАН)

*17/82  
ншк.*

~~Совершенно секретно.~~ 18

НАЧ АХУ ХОУ НКВД УССР. - ~~З д а с ь.~~

Проведение в жизнь директив АХУ НКВД  
СССР о трудоустройстве коммунаров старших возрасто  
встречает упорное сопротивление со стороны некото-  
рой части коммунаров, подлежащих устройству на  
фабриках и заводах. А это отражается на поста-  
новку воспитательной работы среди всего коллектива  
коммунаров.

Поэтому прошу вас ускорить реализацию  
предложенного Вам списка на трудоустройство  
на предприятиях Харькова 120 воспитанников Коммуны

НАЧАЛЬНИК КОММУНЫ / БЕРМАН /

Далі пропонуємо документи щодо методичних рекомендацій,  
складених А.С.Макаренком, що терміново були відкликані у зв'язку з  
недовірою йому як „ворогу народу”.

Одне слово, педагогіка А.С.Макаренка не могла співпрацювати з  
умовами стабільного режиму.



ОТК НКВД УССР.-

СОВ.-СЕКРЕТНО.-

НАЧ ТРУДКОЛОНИИ №. 1.....  
им. Дз. Франкельсон

гор. Харьков

Направляю Вам <sup>3</sup>..... экземпляров  
Временных Методических указаний по организации воспитательного процесса, в Трудовых колониях для несовершеннолетних №. 124.- 128 экз.

Предлагаю выдать методические указания Пом. Управляющего колонией по Учебно-воспитательной части и ознакомить с содержанием всех воспитателей и педагогов.

Учитывая временный характер указаний, запрещается ознакомление с ними посторонних лиц.

Предлагаю все замечания по содержанию методики направлять в Отдел Трудовых Колоний НКВД для того, чтобы можно было их учесть при окончательной редакции указаний.

Всему воспитательскому и педагогическому составу разъяснить необходимость самого исчерпывающего ознакомления с методическими указаниями, а также прислать своего мнения о нем.-

НАЧ ОТДЕЛА ТРУД. КОЛОНИИ  
НКВД УССР /АХМАТОВ/

" 5 " марта 1936 года.  
К. В. В. В. В.

г. Киев.-

(ДАХО.ФР. - 4511, оп.1., од.зб.19, арк.1)

С НКВД УССР

СОБ. СЕКРЕТНО 4

*Всесоюзный институт  
исследования  
и разработки  
методов  
воспитания  
несовершеннолетних  
в учреждениях  
исполнительной  
власти*

ВСЕМ НАЧ. ОТК НКВД УССР

в трудколхозам им. Дзержинского и Валицкого  
Колхоз. Отд. Нач. АХО НКВД. Облуправление.

*Им. Дзержинского.*

С получением сего не позже чем к 25 августа 1936г. вышлите  
в ОТК НКВД УССР, направленные Вам 3 марта 36г. за № 265911 "Вре-  
менные, методические указания по организации воспитательного про-  
цесса в трудколхозах для несовершеннолетних".

ВРед. Нач. Отк НКВД УССР

(ИЛЮСКИН)

за Нач. I отделения

(СВЧИНЯНСОВ)

13  
13 августа 36г.  
г. Киев  
№ 268953

*Верно инспектор Гомарина Лобко*

(Там само).

*оснаст  
подпись  
И.И.И.*

НАЧ. ОТК ОБЛ. УПРАВЛЕНИЯ

только: Трудколхоза им. Дзержинского

**СЕКРЕТНО**

Немедленно выполняйте нам № 268953 о высылке методи-  
ческих указаний.

Срок исполнения указок 25/8-36г.

НАЧ. ОТК НКВД УССР

(ИЛЮСКИН)

за Нач. I отделения

(СВЧИНЯНСОВ)

11. сентября 36г.  
№ 269226

г. Киев.

(Там само).

1/88  
28/III-88

В.И.И.  
14/11

*[Handwritten signature]*

С. Сегретко

*[Handwritten signature]*

ОТК: ИКВД УССР

Г. Киев.

На № 208962.

Препровождается \* Временные, методические  
указания по организации воспитательного Процесса в  
Трудомоющих для несовершеннолетних.  
Приложение: Упомянутое.

НАЧАЛЬНИК КОММУНЫ

/БЕРМАН/

СЕКРЕТАРЬ

*[Handwritten signature]*

/ТИМОШЕВСКИЙ/

(Там само).

Фрагменти педагогічної практики:

- „1988 рік.

Зал вибухнув овацією, коли на сцену вийшов Антон Семенович Макаренко. Зовнішня схожіть з ним викладача кафедри сучасної російської мови Київського педагогічного інституту іноземних мов Миколи Васильовича Бондарчука, який грав роль видатного педагога, була такою різною, що глядачі не в силі були стримати вигуки захоплення.

Інсценізацію „Педагогічної поеми” А.С.Макаренка здійснили студенти-іноземці п'ятого курсу факультету російської мови цього ж ВНЗ. Вони назвали інсценівку „Довір'я” і присвятили її 100-річчю з дня народження видатного педагога.

Роль і значення Антона Семеновича Макаренка в радянській і світовій прогресивній педагогіці студенти з багатьох зарубіжних країн, які навчаються в цьому інституті, зуміли правильно зрозуміти і уявити, – говорить доцент кафедри педагогіки й психології, кандидат педагогічних наук Петро Миколайович Щербань. Ознайомившись із системою виховання і його творчою спадщиною, вони дійшли висновку, що вона належить і їм також” (Радянська освіта. – 1988. – 18 березня. – С.2).

• Епізод із книги Чередниченко В.І. „Сверяясь с Макаренко” (Трудные дети и трудные взрослые: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – С.83-85). (Йдеться про колонію для неповнолітніх дівчат).

„Ходжу по квітковому ринку. Потрібний букетик квітів, щоб привітати Надію Іванівну Мінеєву з днем народження. На жаль, пересічному радянському вчителю не всі квіти доступні. Кусаються ціни. Вибираю варіант оптимальний і для мого бюджету, і для того, щоб не соромно було вручити. Радію, що в місцевому магазині вдалося захопити альбом репродукцій „Третьяковська галерея”. Художню книгу вирішив принципово не брати, оскільки в Надії Іванівни багата бібліотека, боюсь повтору.

Прийшовши до Мінеєвої, вручаю квіти й книгу, приношу свої вітання з побажанням частіше зустрічатися з нею в стінах колонії. Оскільки вважаю, що вона ще може принести відчутну користь. На це Надія Іванівна сміється й каже, що навряд чи здійсниться моє побажання, тому що її запросили працювати в інспекцію в справах неповнолітніх.

Цікавлюсь:

– І що, Ви не збираєтесь, навіть провідати нас?

– Ну, це обов’язково, при першому ж зручному випадкові. Ви ж знаєте, Володимире Івановичу, що серце своє я залишила там.

Я прийшов першим. У залі стоїть сервірований стіл. Надія Іванівна поглядає на годинник, і я розумію, що вона чекає гостей. Я, виконавши свій обов’язок, спішу відкланятись. Але хазяйка в категоричній формі переконує мене залишитися.

Під хорошию настроєм вона дістає із шкатулки найдорожчі свої реліквії – листи від Григорія Мединського, автора відомої книги „Честь”. Бережно, з хвилюванням виймаю із конвертів пожовтілі листочки, вчитуючись у рядки, написані рукою талановитого педагога і письменника. На дні шкатулки медаль Антона Семеновича Макаренка. Мінеєва, єдина в колонії, удостоєна цієї нагороди. Держу медаль на долоні, пильно вдивляюсь в обличчя людини в застібному на всі гудзики військовому френчі...

Розмова зав’язалася про нього. Його ідеї і їх втілення в педагогічну практику Мелітопольського ВТК.

– Узяти хоча б дисципліну, – пропонує Надія Іванівна. – Макаренко вважав, що дисципліна є не засобом виховання, а результатом виховання. Я двадцять років пропрацювала в колонії, але так і не змогла переконати кількох співробітників, що дисципліна – продукт усієї суми виховного впливу. Вони вважають, що дисципліни можна досягнути за допомогою якихось спеціальних методів.

– Що це за методи?

– А ті, від яких я вас завжди застерігаю: покарання, заборони, підвищення голосу, інколи навіть рукоприкладство...

Я в котрий раз згадав теплим словом виховательку Зорю, яка зуміла повернути душу, що заблудилася, обличчям до своєї дитини.

– Ось так і треба працювати, – промовила Надія Іванівна. – І про це в Макаренка: „Знання вихованця повинно прийти до вихователя не в процесі вивчення, а тільки в процесі спільної з ним роботи і найактивнішої допомоги йому”.

У колонії для неповнолітніх дівчат вихованок ділили на три групи. Найчисельніша – це „пасивні”, тихі, які живуть за принципом „моя хата скраю”. Ці підкоряються режиму колонії і особливих турбот ні вихователям, ні вчителям не завдають. Серед пасивних вихованців немало фізично і духовно слабких, які є мішенню для зловтіхи й глууму. Їх охрестили так: „лошарики”. Є ще „шістки”, їх місця – підлаштування, прагнення будь-якою ціною бути в милості в неформальних лідерів. А є й такі, які за умови своєї достатності в колективі абсолютно байдужі до всього, що оточує, замкнулися в собі, сховалися у власну шкаралупу і не вилізуть із неї до самого дня звільнення.

Крім „пасивних”, у колонії є також категорія й активних вихованок, які негативно налаштовані. У шостому відділенні лідерство поступово переходить до активу. Ці дівчата всюдисущі. Добре вчаться, з бажанням виконують громадські доручення, допомагають у всьому адміністрації колонії. Звільняться такі вихованки, як правило, на рік-два раніше визначеного судом строку.

Альтернатива колективу – „заперечувальна”. Це угруповання зазвичай становлять вихованки, засуджені за особливо небезпечні злочини: убивство, розбійні напади, злісне хуліганство, торгівлю наркотиками, співучасть у насильстві. „Заперечниця” перебуває в постійному конфлікті з учителями і вихователями, адміністрацією колонії, вихованками з активу. „Заперечувальники” заперечують, не сприймають усі режимні умови до засуджених в колонії, це жаргон, жорстокість, бездуховність, татуювання по всьому тілу, всілякі можливі інтриги й плани. У шостому відділенні, на щастя, таких залишилося небагато, але все ж є...

Основне педагогічне завдання полягає в боротьбі за „пасивних”. Вихователі – старший лейтенант Тетяна Ігорівна Селезньова, лейтенанти Тетяна Борисівна Рядова і Валентина Володимирівна Мних давно уже велику частину зусиль присвячують активу, справедливо вважаючи, що буде сильний актив – буде приклад для інших, більше надії, що „пасивні” швидше за активом підуть, ніж за „заперечувальниками”. Активісти – значить кращі. Але уваги до себе вони вимагають не менше, ніж

„суперечливо налаштовані”. Антон Семенович вважав, що кращим нічого не можна прощати, навіть дрібниць. Ця настанова Макаренка знайшла своє застосування в колонії для неповнолітніх дівчат.

Коли в колонію А.С.Макаренка прибувала нова партія вихованців, він перш за все збирав їх і переконував, що через кілька років стануть вони прекрасними працівниками, майстрами своєї справи, яких поважатимуть багато людей, а потім повсякденно вчив їх, як добитися цього. Немає безнадійно зіпсованих, поганих від природи дітей, вважав Антон Семенович. Він глибоко був переконаний, що будь-якому підлітку під силу змінити себе. Макаренко, щиро вірячи в людину, вселяв цю віру у своїх підопічних. Він завжди підкреслював, що в душі кожного підлітка криється бажання бути добрим, мужнім, таким, що заслуговує схвалення. Потрібно було лише підштовхнути його на це добре. „Хороше в людині доводиться завжди проектувати, – щиро переконаний Макаренко. – І педагог зобов’язаний це робити. Він повинен підходити до людини з оптимістичною гіпотезою”. Цих порад ми дотримуємося і в своїй педагогічній практиці.

Один із спогадів Мінеєвої: „Наталя відбувала в колонії покарання в середині 70-х років. З перших днів після карантину примкнула вона до „заперечників”. Важко було знайти підхід до Наталі. І все ж вдалося це зробити майстрові Людмилі Миколаївні Несторовій. Маленькій на зріст, відлюдкуватій, дикій, як звірятко, Наталі майстер одного разу сказала так, щоб чули всі в цеху: „Подивіться, Наталя Н. така маленька, а норму перевиконала. І браку немає. Бути тобі на волі, Наталю, на Дошці пошани.. Ще й у газетах про тебе напишуть!”.

Вихованка, про яку раніше друкували в газеті під рубрикою „Із зали суду”, розцвіла від похвали, пожвавішала, відчула, що з нею рахуються, її поважають. Людмила Миколаївна запитує якось: „Хто мене порадує, красиво брюки поше?”. Наталя першою руку тягне: „Я! Носова маленька, але все може!”.

Наведений епізод засвідчує, що досвід А.С.Макаренка використовували педагоги в закладах будь-якого типу.

<b>Дані на 1978 рік</b>
Твори А.С.Макаренка видані в Радянському Союзі 411 разів на 30 мовах загальним тиражем 13 млн.728 тис. прим.
Твори А.С.Макаренка видані за межами країни 254 рази 28 мовами народів світу.
Твори А.С.Макаренка видавались в Українській РСР за роки радянської влади (1918-1977 рр.) 31 раз загальним тиражем 1262, 7 тис. прим. У тому числі: українською мовою – 25 разів тиражем 921, 4 тис. прим., іншими мовами 3 рази тиражем 66, 3 тис. прим.

---

---

## РОЗДІЛ VI

### КУЛЬМІНАЦІЙНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА (1989-1999 рр.)

---

#### 6.1. „Вибух” за Азаровим...

1989-1999 рр. – етап, що вирізнився в історії макаренкознавства як кульмінаційний і зафіксував себе під гаслом „Вибух” за Азаровим. Він схвилював не лише педагогів України, а й представників зарубіжної педагогіки, настільки сенсаційною стала книга Ю.Азарова „Не подняться тебе, старик”, така ж агресивна, як і її назва. **Макаренка затаврували як педагога, що „розвинув ідеї сталінської теорії:** ніякої особистості, ніякої свободи, ніякої любові...” (Перечитываем Макаренка. Страницы из новой книги писателя Юрия Азарова „Не подняться тебе, старик” // Комсомольская правда. – 1989. – 20 октября). На захист Макаренка згуртувалися насамперед його вихованці. „Новые похороны Антона Семеновича” – рубрика „Учительской газеты”. – 1990. – №7, автор якої І.Ветров, вихованець А.С.Макаренка, ветеран Великої Вітчизняної війни і праці. Він дає різку відсіч автору книги, вважаючи, що „створений Азаровим образ Макаренка, народжений у його кабінеті і за його задумом, фальшива фігура, яка ввібрала в себе найстрашніше із ідеології Сталіна.

Хіба не Макаренко відавав усього себе перевихованню малолітніх порушників? Чи не він брав дітей із тюрми, підбирав на вулиці, збирав із нічліжок, з вокзалів?

Азаров з легкістю поставив свого Макаренка поруч із Сталіним і стверджує, що „перший із них своїм вихованцям, а другий громадянам своєї країни давали уроки педагогіки насильства, обману і диктату”, „макаренківщина вичерпала себе!” – з трибуни „Комсомольской правды” проголосив Азаров.

Але повернемося до справжнього Макаренка. У Ленінграді 18 грудня 1938 року в БК ім. С.М.Кірова він своїм слухачам прямо і рішуче заявив: „**Ми зі своєю комунією ступили значно далі, ніж може здаватися...**”

Це було сказано в ті дні, коли педагогіку Макаренка в черговий раз оголосили нерадянською, а його самого – ворогом, закрили комуну, розпустивши дітей в різні організації Донбасу.

Ми, вихованці А.Макаренка, бачили, що Антону Семеновичу доводилося славословити „великого, мудрого вчителя всіх народів”. Але і тоді, і тепер ми не кинемо камінь в Антона, оскільки добре пам’ятаємо головне: він і чекісти-дзержинці створили для нас світ справедливості, справжньої рівності, самоуправління, радості, колективу сім’ї, самостійності, гармонійного розвитку кожної особистості під надійною охороною їх прав і обов’язків.

Він боровся за госпрозрахунок, самоутримання, самофінансування, які лише сьогодні входять у життя.

*Звертаюся до всіх: читайте самі і перечитуйте Макаренка, його документальні книги-поєми, і вам також захочеться в білому костюмі красивою колоною, під чаруючі звуки маршу „Прощання Слов’янки” пройтися дорогами Криму, Кавказу, України і десятків міст”.*

Доречно з цього приводу ознайомитися з одним із архівних документів.

*ДАХО ФР – 1639, оп. I, єд. сх. 158, Л. 147. Секретаріат президіуму. Загальна канцелярія. Ізюмський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Ізюм.*

*Протокол №№І-49 засідання президії Ізюмського окрвиконкому III – IV скликань за період з 5 січня по 28 грудня 1927 р. Копії.*

*Протокол №-30. На 224 листах.*

*Зас. Ізюмського окрвиконкому. 10 серпня 1927 року. 147. Слухали:*

*Про виділення коштів на будівництво будинку ім. т. Дзержинського доп.тов. Кузьменко / ВК Секретаріат, ОВКу. Ухвалили:*

*Асигнувати на допомогу збудування будинку комуни ім. т. Дзержинського 500 крб. та на поліпшення добробуту Комарівської дитколонії ім. т. Дзержинського 500 крб., разом 1000 крб.*

*Пропонувати ОФВ видати зазначені кошти із арт. 20 кошторису ОВКу на 1926 / 27 рік.*

*Такі свідчення є в кожному з виконавчих комітетів окружних рад Харківщини.*

Цей унікальний документ свідчить про те, що не лише чекісти будували комуни ім. Дзержинського. І не відомо, яку суму грошей вони виділили зі своєї платні на будівництво комуни. Документ дає змогу аргументовано спростувати тлумачення, що цей заклад був дітищем чекістів.

*Уже тоді у чекістів визрівали цікаві замисли і плани, що в 1930 році увінчалися успішним розкриттям та ліквідацією анархотерористичної організації молоді в Харкові та Люботині, в результаті якої за грати було кинуте 26 юнаків та троє вчителів*



*(ХОДА, ф.р. – 6452, оп. 2, од. зб. 86 -90). Ця п'ятитомна справа носила гучну назву „Горе-герої”. Про благородство і жорстокість чекістів свідчить записка студента-першокурсника Харківського ІНО Миколи Безуглого, який слідчому Дрибчинському в 1930 р. писав: „Для мене ж, який другий рік не бачив волі, ця камера те ж, що і воля... Мене вже достатньо лякали. Мене били до втрати свідомості, відливали водою і знову били, тримали на стільці 5 діб без сну, водили вночі в погріб інсценувати розстріл і т.д. У результаті у мене порок серця і сивина в голові. Сивина у 18 років! Ви успішніше катуєте мене морально, ніж фізично, а я другому надаю перевагу над першим.*

Мені дуже часто здається, що все це життя – не більше, не менше, як жахливий сон” (ХОДА, ф.р. – 6452, оп. 2, од. зб., 86, арк.131).

Чи є хоча б у єдиного вихованця закладів А.С.Макаренка такі спогади? Ми привели лише єдиний приклад, а їх у п'ятитомній справі – 26. Вважаємо за доцільне докторам – антімакаренківцям, що звинувачують А.С.Макаренка у сталінізмі, ознайомитись хоча б з однією справою ГПУ НКВД.

На захист Макаренка виступили також педагоги-практики. „Обыденные метаморфозы” (У. Славнова): „От какого наследия отказываемся” (А.Новиков) (Уч. газ. – 1990. – №7. – февраль), М.Я.Вислоух, учитель, учень Карабанова Житомирської області, В.П.Денисенко – Полтавська область, О. Х.Коноваленко Херсонської області, А.І.Рудько, ветеран педагогічної праці, м.Харків, М.П.Стаднійчук з Вінницької області, А.Г.Тертиця – Запорізька область, А.Т.Хорошун, ветеран педагогічної праці, м.Кременчук, В.Ф.Чудновець, Ворошиловградська область та багато інших. (Див.: Рад. освіта. – 1990. – №28. – 10 квітня).

„Захистити Макаренка!” під такою рубрикою академік **М.Д.Ярмаченко** організував на сторінках педагогічної преси рішучу відсіч фальсифікаційним нападкам проти видатного педагога. „І захищати, і осмислювати” – стало провідним девізом кульмінаційного етапу розвитку макаренкознавства в Україні і за рубежом. Під цією рубрикою рясніли сторінки педагогічних газет. Пропонуємо окремі міркування педагогів цього періоду: „Не стану закликати Ю.Азарова ще раз серйозно прочитати твори А.С.Макаренка, оскільки він упереджено поставився до його вчення. У процесі такого читання не можна не помітити, скільки уваги приділяє Антон Семенович проектуванню особистості, колективу, індивідуальним особливостям, взаєминам педагогів і дітей.

Ю.Азаров знає, як важко впроваджуються ідеї і досвід А.С.Макаренка, і скористався цим. Щоб нажити собі капітал, він сам вдається до старих сталінських методів фальсифікації, вульгаризації,

обману, підтасовування фактів!” (В.Пилипенко, доцент Ворошиловградського педінституту імені Т.Г.Шевченка.)

„Якби серед нас, учителів, було більше таких, як Макаренко, то зі шкіл не виходили б духовно бідні випускники, а з училищ і вузів – посередні фахівці, оскільки Антон Семенович із бездоглядних робив людей і він не йшов манівцями, не хитрував, його мало хто підтримував. Але він витримав. Макаренка захищати не треба, він сам себе захистив навіки!” (Романченко, ветеран педагогічної праці Полтавської області).

„Усі аргументи Ю.Азарова відкидаємо і заявляємо, що так тлумачити наукові основи Макаренка може лише зла людина”. Від імені ради ветеранів педагогічної праці Л.Компанієць Дніпропетровської області.

„Працюючи з неповнолітніми правопорушниками, А.С.Макаренко шукав у кожного з них іскру позитивного, на що можна було опертися, аби витягти юнака чи дівчину з прірви, поставити на правильний шлях. Сотні його вихованців вдячні йому за це.

Дивує, що орган ЦК ВЛКСМ „Комсомольская правда” заради дешевої сенсації стала на шлях безпідставного звинувачення видатного радянського педагога” (В.Корж, ветеран педагогічної праці Ворошиловградської області). („Захистити Макаренка!” – Радянська освіта. – 1990. – 17 листопада).

Особливо різку відсіч фальсифікаторові дали представники педагогічної науки, макаренківці-дослідники вітчизняної і зарубіжної педагогіки. Це академік **М.Д.Ярмаченко** (Рад. освіта. – 1989. – №7. – 17 листопада; 1990. – №28. – 10 квітня), **Г.Хілліг**, доктор філософії, керівник лабораторії „Макаренко-реферат” при Марбурзькому університеті в Німеччині, **В.Кумарін**, доктор педагогічних наук, професор, **Б.Волков**, оглядач відділу науки і вузів „Учительской газеты” (Учит. газета. – 1990. – №3. – январь.) – „Сталинские грехи Макаренко” (Г.Хиллиг); „Пятна на солнце” (В.Кумарин); „Пора двойного. Бытия” (Б.Волков); „Хілліг розповідає...” (Рад. освіта. – 1990. – №28. – 10 квітня) та багато інших прихильників видатного педагога.

„*Вважаємо, „Комсомольская правда” правильно вчинила, опублікувавши главу із книги Юрія Азарова „Не поднятсь тебе, старик”. Письменник звертається до читачів з пропозицією перечитати Макаренка.*

*Із задоволенням відповідаєм: безумовно перечитаємо і будемо перечитувати. І не тільки перечитувати, а й перевидавати. Перечитаємо насамперед для того, щоб, опираючись на істинні думки Антона Семеновича, вистраждані ним, перевірені життям його висновки, заперечити положення, висловлені Азаровим.*

Насамперед вважаємо глибоко помилковими тлумачення, що Макаренко „розвинув ідеї сталінської теорії...” Усією своєю педагогічною і літературною творчістю А.Макаренко стверджував цінність людської особистості. Винятково бережно ставився він до індивідуальності, неодноразово вказував на те, що кожна людина неповторна, своєрідна, і тому недоречно було написати, що „він виховував вузьку серію людських типів”. Будь-яку спробу „ігнорувати людську різноманітність” Антон Семенович називав неймовірним верхоглядством.

Підкреслюючи величезну виховну роль правильно організованого колективу, Антон Семенович неодноразово застерігав педагогів від протиставлення колективного виховання індивідуальному. У статтях, у романах „Педагогічна поема” і „Прапори на бацях” є чудові зразки творчого індивідуального підходу – різноманітні виховні прийоми в залежності від характеру особистості, від його особливостей.

Пройнятий гуманною любов'ю до дітей, А.С.Макаренко вірив, що в душі будь-якого підлітка криється почуття людської гідності, честі, совісті – ця віра не обманювала Макаренка й творила чудеса.

Антон Семенович не лише не відштовхує, як стверджує Ю.Азаров, ідеал всебічно й гармонійно розвиненої людини, а усіма силами прагне втілити його в дійсності. Він добивався, щоб усі його вихованці були освіченими, культурними, всебічно розвиненими людьми.

Ніколи не забувайте аксіоми: прагнення до краси, міцно закладене в кожній людині – найкращий важіль, який може повернути людину до культури, писав Макаренко. Красою він лікував душі озлоблених голодом, розрухою, сирітством, злодійством, розгулом безпритульних, які стали на шлях злочину. Чи не милосердність це – нести до них книги, читати з дітьми вголос, захоплювати музикою, створивши свій хор, свій чудовий оркестр, мати власну ложу в Харківському драматичному театрі та організовувати свій дитячий театр, до постановок у якому прилучались кращі актори Харкова.

Вищою мірою несправедливим і необґрунтованим нам видається висновок, якого доходить Юрій Азаров, вважаючи, що Макаренко, хоча і „природжений педагог (від бога), а став служити злим силам”. Злим? Макаренко трьом тисячам обездолених дітей і підлітків забезпечив життя в труді, навчанні, в духовному розвитку, кожному вихованцеві допоміг знайти своє місце в житті...” – це фрагменти зі статті „Взрив по Азарову” Г.Паперної (кандидат педагогічних наук) та Ю. Львової (кандидат педагогічних наук, учителька-методист зі Львова). ( Учительская газета. – 1990. – №7. – февраль. – С.4).

Як завжди, логічно обґрунтовано в суперечку включається львівський дослідник спадщини А.С.Макаренка **Ф.І.Науменко**.

Пропонуємо фрагменти з його відкритого неопублікованого листа Ф.І.Назаренку, колишньому вихованцю колонії ім. М. Горького „**Чи застарів Макаренко?**”

Згідно з висновком Ю.Азарова – макаренківщина, тобто система виховання Макаренка – це сталінізм у педагогіці. Сталінщина з її командно-адміністративним соціалізмом повільно, але відходить у минуле. Чи означає це заперечення системи Макаренка? Звичайно, ні. Макаренко був і залишається провідним педагогом. Він витримав не одну атаку в минулому. Навіть помер у період сталінщини незваним педагогом. У наші дні він зі своєю системою виховання так само актуальний, як і в 20-і роки, оскільки вона не має нічого спільного із сталінщиною. Будь-яка суспільно-політична криза насамперед хворобливо відбивається на дітях. У дитячих будинках країни нині виховується мільйон дітей і підлітків. Війна чи стихійна біда їх осиротила? Ні! Переважна більшість із них мають батьків, які позбавлені батьківських прав. Тобто це не результат стихійних бід, а результат люмперизації, моральної деградації окремих груп населення країни, явище кризове, і сталінщини, і застою. Результатом цього ж явища є й таке: щорічно в країні з'являється на світ півмільйона немовлят, які не знають свого батька. Це безбатьківство буде поповнювати дитячі будинки. Злочинність і наркоманія серед неповнолітніх поширені в спеціальних профтехучилищах і колоніях для неповнолітніх правопорушників. У світлі наведеного виникає запитання: чи потрібні нам справжні педагоги-сподвижники для виховання і перевиховання не лише переліченої вище категорії дітей, але й шкільної молоді, молоді такого типу, як у колонії Макаренка. Це, виявляється, просто невігдно, бездумно. За тлумаченням письменника Ю.Азарова, Макаренко з його макаренківщиною є яскравим відображенням сталінщини в педагогіці, не просто застаріле минуле, а виказує дефіцит педагогічної культури. Її слід викинути за борт. Так що ж, можливо, йому на зміну запросимо добродійну Матір Терезу на допомогу! Але Макаренко-педагог також творив добро. Чому відмовляємося від його послуг? Ю. Азарова рецепт – це анархізм у педагогіці. Вважаю, що будь-яка тверезо мисляча людина не погодиться з тією вкрай анархічною концепцією, яку пропонує письменник Ю.Азаров. Азаров з його анархізмом, викладеним на сторінках „Комсомольской правды” 20 жовтня 1989 року, дивний у роки перебудови... Постараємося в цьому переконати читача, особливо недосвідченого. Вкрай помилкова оцінка педагогічної спадщини Макаренка шкідлива тим, що може здійснити демобілізуючий вплив на педагогів. Уважно вчитась в антимакаренківський виступ Ю.Азарова.

## Хронологія проти Ю.Азарова

У міркуваннях Ю.Азарова відсутня логіка, зате наклепів хоч відбавляй. Ю.Азаров безапеляційно стверджує: „макаренківщина” – це система виховання педагога реформатора, це сталінщина в педагогіці. Але чи це так у дійсності? Загальновідомо, „сталінщина” у всій її багатогранності і вкрай жорстоких проявах у житті країни склалась у тридцяті і наступні роки. А система виховання А.С.Макаренка з’явилась уже на самому початку двадцятих років. Це ж добре відомо. (Заявление в Центральный институт организаторов народного образования. Опыт образовательной работы в Полтавской трудовой колонии им. М.Горького. Опубликовано: А.С.Макаренко. Педагогические сочинения в восьми томах. – Т.1. – С. 8-11, 18-21). У ці роки, пригадаймо, країна ще жила під ідейним і організаційним впливом В.І.Леніна. А про Сталіна, а тим більше про сталінщину, на той час не було й чути. То невже А.С.Макаренко з його гуманною системою виховання став предтечею політичної сталінщини? Абсурдне твердження доктора педнаук Ю.Азарова. Де логіка в азарівських висновках?! Хронологія подій рішуче суперечить позиціям Ю.Азарова. У своїй основі ця система збереглася без принципових змін до 1935 р., тобто до звільнення Макаренка з комуни під тиском його останнього начальника В.С.Бермана.

**Ці спостереження спростовують розмірковування Ю.Азарова, що з’явилось раніше, курка чи яйце, тобто макаренківщина чи сталінізм.**

**Чи допомогла Ю.Азарову Н.К.Крупська у цих пошуках?** Прагнучи бути переконливим у своїх облудних тлумаченнях, Ю.Азаров закликав собі на допомогу авторитет Н.К.Крупської, виявляючи при цьому елементарну наукову необізнаність. Так, дійсно, Н.К.Крупська, виступаючи на 8 з’їзді ВЛКСМ на початку травня 1928 року, вкрай несхвально відгукнулася про систему виховання, прийняту в колонії ім. Горького, назвавши її „аракчєєвською”, „палочною”. Така вкрай негативна оцінка з боку Н.К.Крупської пояснюється тим, що вона із системою виховання А.С.Макаренка познайомилась з інших рук, прочитавши статтю М.Ф.Остроманецької в ж. „Народный учитель”. – 1928 р. – №1-2. Але, якщо письменнику це можна простити, то доктору педагогічних наук Ю.Азарову не прощається незнання того, що Н.К.Крупська пізніше змінила своє ставлення до системи виховання А.С.Макаренка. Вона наполегливо рекомендувала, розв’язуючи питання трудового виховання в дитячих будинках, розв’язувати так, як це й розв’язував А.С.Макаренко (Крупская Н.К. Собрание сочинений в шести томах. – Том 6. – М. – С.224). Виявляється, ґрунтовно познайомившись із системою виховання, яка склалась під керівництвом А.С.Макаренка в колонії ім. Горького,

Н.К.Крупська вже не лише відмовилася розглядати її в якості авторитарної, а рекомендувала її використовувати. А це авторитетне визнання Н.К. Крупської дає нам підставу стверджувати, що педагогіка „паралельного впливу”, автором якої є Макаренко, не має нічого спільного зі сталінізмом.

**Чи вірив Макаренко у можливість побудови гуманного, демократичного соціалізму?**

А.С.Макаренкові приписували недовіру до можливості побудови соціалізму. Але чи так це? І в який соціалізм він вірив, а який засуджував? Для Ю.Азарова Макаренко сталінець. Ми категорично стверджуємо: Макаренко вірив у можливість соціалізму, але гуманного, демократичного, був супротивником адміністративно-командного. У методичному плані його педагогіки „паралельного впливу” він опирається на гуманний, демократичний соціалізм, а не на адміністративно-командне, сталінське уявлення про соціалізм. Слід визнати, в А.С.Макаренка ми дуже рідко зустрічаємося з міркуваннями про соціалізм. Вони особливо не займали його уваги. Але він це питання не обійшов своєю увагою повністю. Перш ніж торкнутися цього питання, слід зважити на таке: порівнювати, хто значущіший: Песталоцці, Корчак, Шацький чи Макаренко – некоректно з боку письменника Азарова. Кожен із них, Песталоцці, Шацький, Макаренко зумів зайняти місце, гідне справжньої людини, місце в душі веління часу, кожен із них людина своєї епохи.

Тепер повернемося до теми про соціалізм. Макаренко вірив у можливість побудови соціалізму, але з „людським обличчям”, був рішучим супротивником свавільного, волюнтаристичного оперування масами народу в душі утопії, що мало місце у процесі побудови адміністративно-командного соціалістичного суспільства. Свої думки щодо цього Макаренко висловив ще восени 1922 року: „Вважаю соціалізм можливим у найпрекрасніших формах людського співжиття, але вважаю, що, доки під соціалізмом не підведений міцний фундамент психології, особливо психології колективної, наукова розробка соціалістичних форм неможлива, **а без наукового обґрунтування неможливий досконалий соціалізм**” (виділено Науменком) (Ж. „Исторический архив”. – 1961. – №21. – С.229). Упорядники восьмитомника „Педагогічних творів” А.С.Макаренка цей абзац пропустили, розцінюючи як невіру видатного педагога в соціалізм.

**Необхідні умови побудови досконалого соціалізму.** (Інформація дає можливість дійти висновку, що А.С.Макаренко за ідейними переконаннями був соціалістом).

У листі до М.Горького 1926 р. Макаренко напередодні „масової колективізації” писав: „потрібно визнати загальну невдачу колективних господарств”.

„Оскільки комуни й артілі починають роботу завжди урочисто, з повним інвентарем і завжди з кредитом, дуже швидко починають тріцяти, а потім лопаються з великим чи маленьким скандалом. Їх гублять, з одного боку, відсутність колективних і особистих інтересів, з другого – відсутність нових організаційних форм господарювання (виділено Науменком). Колективне господарство, що так легко розв’язується економістами, повністю не досліджено психологічно. Досить легковажно думати (виділено Науменком), що варто у розпорядження 200 людей передати тисячі десятин, як справа зразу стане на рейки і залишиться тільки радіти” (наведений уривок із листа А.С.Макаренка до М.Горького упорядники восьмитомника його „Педагогічних творів”, через кон’юнктурні міркування опустили. Не без докору Макаренко продовжує: „**Потрібно визнати загальну невдачу колективних господарств** (виділено Науменком), **які організовані в адміністративному порядку.** Ці погляди Макаренка про соціалізм не мають нічого спільного із сталінізмом. Масовій примусовій сталінській колективізації була супутником політика насильства, знищення куркулів і підкуркульників, найбільш виробничих частин села. Продуктивність колгоспів, створених примусово, зразу катастрофічно впала.

Виникає питання, чому А.С.Макаренко, навіть під час листування з М.Горьким, не залишає поза своєю увагою господарські питання, частково питання колективізації ще в період передісторії оталінщини.

Ми це пояснюємо тією обставиною, що це не відповідало його власному баченню соціалізму, це по-перше, а по-друге, розуміючи нове становище людини в умовах соціалізму, Макаренко, як педагог, дійшов висновку: виховання повинно відповідати вимогам часу. У його розумінні це означає, що „потрібно виховувати психологію колективізму”, а ще підготувати добровільне бажання будувати „досконалий” соціалізм. Ці думки були висловлені в промові В.І.Леніна на Третньому з’їзді комсомолу в 1920 році. Макаренко був глибоко переконаний, що потрібно було готувати психологічно „охочих працювати в сільському господарстві і промисловості” в умовах „досконалого” соціалізму, а не примусово, тобто на правах кріпаків та рабів. Під кутом свого бачення соціалізму дійсно А.С.Макаренко готував „охочих”, спроможних працювати і жити в умовах гуманного соціалізму. Для нього це означало – готувати колективістів, тобто людей, спроможних поєднувати суспільні інтереси з особистими, а у випадку необхідності ставити суспільні інтереси вище. Це відповідало й відповідає сучасним нормам загальнолюдської моралі, тобто за своєю сутністю пронизаної загальнолюдським. **Це основа милосердності, а не подаяння** (виділено нами). Ці думки

А.С.Макаренка звучать нині актуально, у процесі оновлення соціалізму, якщо не можна насильно будувати соціалізм, то не можна насильно готувати його будівників, такого висновку доходить видатний педагог. Але це нічого не має спільного із сталінізмом.

Як педагога, Макаренка глибоко цікавили соціалістична реальність, суспільно-педагогічні питання, що народжувалися, формувалися, супроводжувалися конфліктами (Самоутвердження или конфронтация. Марбург, 1987. – С. 6-7).

Так, Макаренко – людина часу, епохи не азарівської, заперечувати це несправедливо. Повторюючись, скажемо: із усього нами наведеного напрошується висновок, що система виховання А.С.Макаренка у своїй основі, що склалася в 1920-1923 роках, методично опирається на починання гуманного соціалізму, а не авторитаризму, сталінізму. Його 15-літня педагогічна діяльність від початку до кінця пронизана справжнім гуманізмом...” (Відкритий лист І.Ф.Науменка. Індивідуальний архів М.Окси).

„Вважаю неприпустимою вигадкою порівняння Макаренка зі Сталіним, – висловлюється на сторінках освітянської газети в цей період директор НДІ педагогіки УРСР, академік **М.Д.Ярмаченко**. Справа полягає в тому, що їх підходи до виховання діаметрально протилежні. Макаренківську систему характеризує глибокий, справжній демократизм, послідовне і високогуманне самоврядування, велика людяність і чуйність міжособистісних стосунків. Його педагогіка випередила свою епоху на багато десятиліть, а тому й не дивно, що і колонія імені Горького, і комуна імені Дзержинського після того, як її залишив Антон Семенович, досить швидко припиняли своє існування. Вони не знаходили сприятливого ґрунту в сталінській системі виховання. Фактично, вони були чужорідним тілом для неї”.

У бурхливий період переоцінки прагне зірвати з імені А.С.Макаренка „ярлик сталініста” завідувач кафедри психології Полтавського педінституту **В.Ф.Моргун** (Володимир Моргун. Ярлик сталініста до нього? Кошунство! // Освіта. – 1993. – 25 травня. – С.6). Він відстоює ту точку зору, що не всі цінності нашої близької історії мають бути зруйновані (статті: Моргун В.Ф. А.С.Макаренко і психологія особистості // Вопросы психологи. – 1988. – №4. – С. 121-128; Копець Л.В., Моргун В.Ф., Пельтік О.М. Багатомірність розвитку колективу та особистості у спадщині А.С.Макаренка // Психологія / За ред. Л.М.Проколієнко. – К. – 1988. – Вип. 30. – С. 31-38). Він зосередив увагу на тому, **що у підході до вивчення творчості Макаренка ми ще й досі не оцінили і не впровадили ні демократизму його системи, ні самоокупності, на основі чого ґрунтується діяльність навчально-виховних закладів (тим більше в умовах переходу до**



ринку!), ні „мажору” взаємоповаги і вимогливості у стосунках між старшими (вихователями) і молодшими (вихованцями) членами єдиного (соборного) колективу (виділено нами).

На захист Макаренка виступили представники зарубіжної педагогіки. Звернемося до статті доктора філософських наук, професора університету в Ерлангені (ФРН) Вольфгана Зюнкеля. „В Ерлангені вивчають Макаренка”. Свої докази вчений аргументує у формі риторичних запитань. Окремі фрагменти зі статті:

\* **Запитання.** Але ж Макаренко перебував в опозиції до офіційної педагогіки, творців якої він уїдливо називав „Олімпом”. За що ж його підтримував сталінський режим? Чи не свідчить цей факт про спорідненість педагогіки Макаренка зі сталінським тоталітаризмом? І чи не про це свідчать компліменти Макаренка на адресу Сталіна і його поплічників?

\* **Відповідь.** Гіпотеза про визнання Макаренка сталінським режимом здається мені сумнівною. Навіть після того, як автора „Педагогічної поеми” було прийнято до Спілки радянських письменників, нападки на нього з боку „олімпійців” не лише не припинялись, а стали ще зловіснішими. „Педагогічну поему” кваліфікували як художній твір, спрямований проти радянського виховання (Бочкарев М. Антипедагогическая поэма // Книга и пролетарская революция. – 1935. – №3. – С. 10), як фундамент, на якому базуються спотворення в шкільній практиці (Пиокровский. В защиту педагогики // Средняя школа, 1936. – №8. – С. 40). Про „Книгу для батьків” писали, що вона дає шкідливі для виховання дітей поради. (Стороженко Я. Вредные советы родителям о воспитании детей // Советская педагогика. – 1938. – №3). На книгу „Прапори на баштах” було написано пародії під назвою „Детки в сиропе”, „Фрагменты медового ромansa”. Їх було опубліковано в журналі „Литературный современник” (1938. – №2. – С.226-227) (Советская педагогика. – 1990. – №4. – С. 131-137).

Подібний аналіз можна було б і ще продовжувати, але, мабуть, достатньо і цього, аби з’ясувати проблеми щодо соціальних поглядів А.С.Макаренка, навколо яких точилися досить серйозні суперечки у процесі цього періоду розвитку макаренкознавства. Об’єктивне розв’язання їх потрібне і нині, оскільки від соціального ґрунту педагога залежать і його педагогічні погляди, стиль його руху до істини.

На установчій конференції в Полтаві Головою Міжнародної Асоціації макаренкознавців було обрано директора НДІ педагогіки УРСР академіка АПН СРСР М.Д.Ярмаченка. У 1993 р. Відзначено 105 років з дня народження А.С.Макаренка.

## 6.2. Перечитуємо Макаренка

Макаренка захистили, не дали можливості затаврувати, зганьбити, знищити. На певний період суперечки припинились. І не тому, що всі і макаренківці, і його супротивники дійшли єдиної думки, а головне через те, як здавалося, до сторінок його спадщини перестали торкатися, дали їм спокій. Цей фрагмент в історії макаренківського руху можна назвати **„педагогічним компромісом”**, а компроміс, як відомо, – це згода, що приховує в собі двобічну вигоду, для реалізації якої потрібна пауза – передишка. Пауза виявилася затяжною, але вона має свій ефект. Це період перечитування Макаренка, переосмислення, відкриття нових сторінок у його педагогічній діяльності, тобто розпочався рух, у контексті якого – **прагнення відкрити нового Макаренка**. Його спадщина випередила історію. Доречно згадати міркування **Б.Бім-Бада**: „Мені здається, наше макаренкознавство – разом зі всією педагогічною наукою – у майбутньому, не знаю, чи швидко, відкриє нового, невідомого Макаренка. Чому невідомого? Тому, що **тільки зараз ми, накінєць, зрозуміли, що нам необхідні не просто знання, а осмислення системи Антона Семеновича, яка існує уже стільки років. А значить, критичне, діалектичне вивчення законів, за якими система Макаренка жила і розвивалася**” (виділено нами) (В.Кумарин, Б.Бім-Бад. Два мнения об отношении к наследию // Профессионально-техническое образование. – 1988. – №3. – С. 8-10). **„Читайте Макаренка!”** – *закликає нас вступна стаття до цього журналу, відповідно обґрунтовуючи потребу: доля Макаренка, його педагогіки, на перший погляд, повністю відбулася, як і визнання (правда, посмертне), рекомендації до вивчення і використання розроблені. Але офіційно „насаджуваний”, „впроваджуваний”, „обов’язковий” у роки, коли багато робилось у наказовому порядку, Макаренко виявився приреченим на почитування, а не на прочитування.*

Поета в педагогіці примудрилися перетворити в похмурого педанта, який проголошує банальні істини. Пристрасного прихильника суперечок прирекли на апіорну безсумнівність сказаного. Енергію сумнівів і пошуку він перетворив в енергію творчості, зробив прорив у педагогіку майбутнього. Але зроблене ним відгородили музейним шнуром: не підходити, не чіпати, не сумніватися, не думати. У такий спосіб відбувалося поступове відгородження Макаренка від турбот сьогодення.

Немає конкретних винуватців того, що відбулось, і не з одним Макаренком трапилося подібне. У результаті виявилось, що спадщина великого педагога оточена високою стіною шанобливості, безпеля-

ційного підкорення, що не будь-хто ризикне використати її для користування ні у свята, ні щоденно. Але Макаренко писав і для нас з вами. Він не висловлював, а думав. Він щедро ділився знайденим, не приховуючи сумнівів, щиро був переконаний, що досягти майстерності у своїй справі може будь-хто. Як це зробити? Читайте Макаренка! І не тому, що завтра семінар чи екзамен, чи доповідь на методоб'єднанні, чи тому, що велено „зверху”. Читайте тому, що він ваш вірний помічник. Не бійтеся його величі. Він не командор, він живий, хоча його немає серед нас. І ще тому читайте, що він, при всій своїй відвертості, залишається все-таки загадкою, таємницею, у яку завжди хочеться проникнути. Ніби все зрозуміло: вирізнена методологія, дійшли висновків. І все-таки – як йому стільки вдалось. І як удалося! Людина невеликого зросту і далеко не атлетичного складу була кумиром здоровенних і сильних хлопців. З великим носом, близькозорий – для дівчат був ідеалом істинного чоловіка. Хіба немає в цьому загадки? Хіба немає бажання досягнути її, незалежно від ювілейних урочистостей?

І ще одна загадка. У чому причина незвичайної популярності педагогіки Макаренка за рубезом? Що вони шукають і знаходять у його системі? Довгі роки ми були переконані, що знайдене Макаренком може бути прищеплене тільки на нашому рідному ґрунті, і помилилися.

„Спасибі за можливість, яка представлена нам, молодим шведським комуністам, відвідати музей Макаренка. Спадщина, яку залишив він нащадкам, допомагає так само і нам у нашій роботі з дітьми і молоддю”. Таких записів у книзі відгуків музею А.С.Макаренка чимало. „Відвідування музею Макаренка було найкращим і найважливішим у цей зимовий приїзд у Москву. Я завжди вивчала Макаренка і вважала, що він зробив з мене педагога. Читаючи і перечитуючи Макаренка, я відкривала його. Ваш музей представляє його живим. Я дуже надіюся, що американські вчителі відкриють і оцінять його як просвітителя і вихователя.

Ваша Марбела Сондерс, Лос – Анжелес, США, Каліфорнія”.

Пізніше в музей прийшов лист від автора цього запису. Вона ділилася радістю: накінець, реалізувала своє бажання, і тепер у Каліфорнії є клуб американських учителів, послідовників Макаренка. Великого педагога вважають своїм учителем у США, Японії, Китаї, ФРН та інших країнах. На 15 мовах у 104 країнах світу видані праці Макаренка. Тільки в НДР „Педагогічна поема” вийшла п'ятдесятим виданням. І це вже обмін досвідом, що в свою чергу спонукає до дії. Ну, а ми?

„...Пройде ювілей, відчитаємося, як той студент, що одержав „п'ятірку” з педагогіки, не відкривши жодної книги Макаренка, і

повернемося до своїх справ? Значить, і без Макаренка можна бути педагогом? Можна. Але тоді знову років через п'ятдесят повернемося до того ж і знову станемо „відкривати” і дивуватися: самоуправління, госпрозрахунок, демократія. Але це ж уже все було у Макаренка й має бути в нашій роботі. Давайте не уподібнюватися велосипеду, який крутить педалі, але нікуди не просувається, тому що велосипед намертво закріплений у спортзалі. Макаренко нам залишив дивовижну спадщину. І потрібно не на відсотки з капіталу існувати, а примножувати наше національне педагогічне багатство. Вивчивши – використовувати і неодмінно розвивати, додавати, рухаючись уперед”. Рядки статті „Без Макаренка?” (Професійно-технічне образование. – 1988. – №3. – С. 3-4).

Сьогодні, як ніколи, звучить заклик: „Відкрийте Макаренка! Відкрийте його для себе, для інших педагогів, для батьків, для дітей. Ніхто не програє, ніхто не залишиться байдужим, тримаючи в своїх руках чудове джерело педагогічних знань.”

Як знак глибокої підтримки педагога став вихід у світ книги „С любовью и тревогой” (сост. вступ. статті, прим. А.К.Романовського, А.Т.Губко. – К.: Изд-во ІСХА, 1989). „Пригадаємо, – звертаються автори вступної статті, – в який час жив А.С.Макаренко, відстоював свої погляди і переконання. Він досяг вершин педагогічної майстерності до середини 30-х років. У цей період на всю людинувбивчу силу діяв репресивний апарат сталінщини. І в пресі, і в усіх виступах проголошувалася хвала „вождю народів” – Сталіну. Людина вразлива, чуйна, відверта, Макаренко, як і багато інших, не міг повірити, що сталінське оточення здійснювало злочини проти власного народу. Сам він у всьому, що стосувалося принципів виховання підростаючого покоління, завжди стояв на гуманістичних позиціях, незважаючи на ярлики і наклепи, яких не шкодували для нього супротивники. **Нові дослідження педагогів розкривають нові сторінки педагогічної спадщини А.С.Макаренка.** Вони ще об'єктивніше захищають його не лише від фальсифікацій, а й від суперечливого ставлення, що виникло в нових соціально-економічних умовах. Вирізнені нові архівні документи засвідчують про те, що свою систему виховання А.С.Макаренко протягом багатьох років відстоював у боротьбі зі своїми супротивниками із табору „демонської педагогіки” та педагогічного Олімпу. Його систему називали „нерадянською”, буржуазною (Центр. Держ. архів літератури і мистецтва АН СРСР – ЦДАЛП, фонд. №332, опис 4, єд. сх. 146), „аракчєєвською” (Комсомольская правда. – 1928. – №113). Його самого відображали у спотвореній карикатурі „Чемпіон хуліганства” (Комуніст. – Харків. – 1928. – №158).

Систематизує окремі дослідження, нові сторінки із життя і діяльності А.С.Макаренка, які відмежовують його від наклепницького світу і сприяють реальному сприйняттю істинності педагогічних поглядів А.С.Макаренка, **В.Ф.Моргун**, нині професор, нагороджений нагрудним знаком „А.С.Макаренко”.

**„...Три іпостасі А.С.Макаренка: соціаліст, демократ, сталініст. Де істина?**

Саме ці питання намагається розкрити зацікавлений психолог із Полтавського педінституту (нині педуніверситет ім.Короленка).

Із спогадів брата А.С.Макаренко постає перед нами як найерудованіша людина (із тих, кого знав Віталій): „Скільки я не пам'ятаю Антона – я бачу його постійно з якою-небудь книгою. Він володів колосальною пам'яттю, і його здібність до асиміляції була прямо необмежена” (Макаренко В.С. Мой брат Антон Семенович. Воспоминания. Письма. – Марбург, 1985). Брат засвідчує, що Антон знав Біблію краще від усіх попів у Крюкові. Багато запозичує в бойскаутському русі. Наприклад: підняття і спуск прапора, суто бойскаутське вітання: „Будь готовий!” і відповідь: „Завжди готовий”, улаштування так званих „багать” і т.п. (там само, с. 83).

Віталій Макаренко проясняв і походження досвіду „трудових дружин”. У Російській імперії, з початку світової війни, проводився рух за створення сільськогосподарських робітничих бригад школярів, які після мобілізації селян в армію повинні були обробляти поля, що залишились необробленими (там само, с.184). Оцінюючи після-революційні досягнення старшого брата, молодший розумів: „Взагалі, горьківська колонія уявляється мені гібридом кадетського корпусу і невеликої поміщицької економії (там само, с.50).

Кадетські корпуси (від фр.cadet – молодший) – середні військово-навчальні заклади закритого типу. В Росії перший Кадетський корпус було засновано в 1732 р в Петербурзі. У 18 ст. вони готували не лише офіцерів, а й чиновників, дипломатів, суддів та ін. У першій половині 19 ст. Кадетські корпуси були суто військово-навчальними закладами. У 1863 їх було реорганізовано у військові гімназії, а в 1882 знову надано статус Кадетських корпусів. Після Лютневої революції 1917 Кадетські корпуси було перейменовано в гімназії військового відомства. В 1918 їх було закрито.

У 1903-1904 роках Антон міцно подружився з революційно настроєними есерами, але займатися революційно-терористичною діяльністю професійно відмовився: я не вірю в оздоровлювальну силу кривавих революцій – усі вони розвиваються за однією схемою: спочатку кривава баня, потім анархія й хаос і, як результат – найдикша диктатура (там само, с.19). Як бачимо, майбутній педагог не даремно

читав книги з історії і багато передбачив. На масі прикладів і непорозумінь із сімейного життя Віталій узагальнює: „Антон не був сентиментальним” (там само, с.22). Однак свої спогади Віталій Семенович завершує такими словами: „Незалежно від того, що це був мій брат, я втратив у ньому найбагороднішу, найлюдянішу, найчутливішу і, мабуть, найрозумнішу людину із тих, кого я зустрічав на моєму шляху” (там само, с.74).

Доли й особистий вибір життєвих шляхів розпорядились так, що дороги двох братів, двох „ліберальних демократів” розійшлися. Молодший після революції емігрує за кордон, а старший залишився в більшовицькій Україні і ступає після „кривавої бані” громадянської війни на шлях боротьби з „анархією і хаосом”, дитячою безпритульністю.

Грунтуючись на прогресивних традиціях світової, російської і народної педагогік, А.С.Макаренко в трудовій колонії ім. М.Горького (1920 – 1928 рр.) під Полтавою, з 1926 р. в Куряжі (і в дитячій комуні ім. Ф.Д. Дзержинського 1927 – 1935 рр. у передмісті Харкова) блискуче реалізував ідеї „соцвиху” і „єдиної трудової школи”. Його виховні заклади гуманні, наукові, політехнічні й естетичні. В основу концепції трудового виховання покладений **„труд-турбота” про себе, ближнього, колектив, народ і людство...**

Настільки ж оправданий новомодний міф про Макаренка-„сталініста”? Чи вбивав він? Ні! Чи вбивали його таємничими доносами? Ні! Чи можна кваліфікувати як доноси критичну рецензію, статтю чи абстрактні публічні розмірковування у відповідь на провокаційні питання про „ворогів” чи можливості „розстрілу”, якщо вина ворога доведена? При дуже великому бажанні і з дуже великою натяжкою. Докір у тому, що він колектив ставив вище особистості, подавляючи в такий спосіб особистість, заперечується самою назвою його методики „паралельної дії”, де на рівних беруть участь у діалектичному процесі розвитку особистості і вихованець (самовиховання), вихователь (пряме спілкування), і колектив (взаємодія через колектив).

Тут доречно повернутися до аналізу фрази, що слугувала причиною **доносу на самого А.С.Макаренка** (Науменко Ф., Окса Н. Донос, или почему закрыли коммуну им. Ф. Е. Дзержинского // Учительская газета. – 1989. – 12 августа), яку деякі сучасні макаренкознавці кваліфікують як сталінську. Він (Макаренко А. С.) проголосив публічно бездумними дії на той період на адресу вождя. Навпаки – небездумно, а безстрашно і чесно Макаренко розвінчує інтелектуальний рівень диктатора („... Если товарищ Сталин сделает хоть тысячу ошибок”). Разом з тим реально оцінюючи ситуацію жорс-

токого терору в країні, він, як великий гуманіст, фактично застерігає комунарів: якщо хочете залишитися живими, то „все же нужно идти за товарищем Сталиным”.

Уперше про це дослідження було проінформовано на Міжнародному симпозиумі, присвяченому А.С.Макаренкові, що відбувся 3 травня 1989 р. Це був один із перших кроків обміну науковими здобутками на міжнародному рівні. У статті „Уроки Марбурга” його засуджує В.Кумарін: „Навіть на фоні гострих, без будь-якого дипломатичного прикриття суперечок про життєвий і творчий шлях великого педагога вкрай неприємним дисонансом прозвучав, на мій погляд, виступ асистента кафедри педагогіки Мелітопольського педагогічного інституту М.Окси. Вийшовши на трибуну, він зачитав текст... політичного доносу на Антона Семеновича, написаного групою фіскалів у 1936 році. Шокованими були навіть ті, хто не розділяв поглядів стосовно Макаренка як нашого педагогічного класика. Більше того: якщо до особової справи А.Макаренка, що зберігається в архіві МВД України, відкритий доступ для дослідників, то чому б і насправді не розпорядитися цим унікальним документом по-господарськи і з гідністю? А якщо це не так, то хто і як міг проникнути в архів і зняти з нього копію для подальшої гласності на симпозиумі за рубезем? (Кумарин В. Уроки Марбурга // Учительская газета. – 1989. – 18 мая. – №58(9151). – С.3).

Не зовсім зрозуміло, що саме обурило В.Кумаріна, швидше за все на його ставленні до цього відбився стереотипний підхід, що ще не встиг оновитися, – не виносити за межі країни інформації, тим більше сенсаційного характеру, що принижувало її авторитет. У той період це вважалося шпигунством. Але ж ідеться про наукові дослідження. Наука не має меж. Окрім цього, це дослідження слугує спростуванням багатьох поглядів, що суперечать істині.

Оскільки В.Кумарін у статті висловився дещо в принижувальному тоні, на це негайно зреагував Г.Хілліг і вніс значні корективи щодо симпозиуму й висловив своє здивування, вважаючи його виступ некоректним, хоча на „симпозиумі автор статті проявив себе добре: головував на засіданнях, з похвальною готовністю перекладав з німецької на російську і з російської на німецьку мову. Крім того, був інформований про всі міжнародні зустрічі і публікації...” (Марбург. 25.05.1989 р.).

Філософи стверджують, що критерій істини – це праця і практика. Давайте відволічємось від політичної кон’юнктури текстів і суб’єктивізму суперечливих оцінок. Звернемося до того, що він не сказав, написав, а зробив – до його педагогічної практики. На наш погляд, у Макаренка ми маємо два видатних досягнення (крім його творів).

**По-перше**, він зробив школу не просто „безплатною”, але і самоокупною, не просто доступною кожній нормальній дитині, але і соціально запущеному безпритульнику, не лише обов’язковою, але і мажорною школою радості для вихованців. Цікаве свідчення того часу приводить кіровоградський макаренкознавець **Г.Д’яконов**: „Американський журналіст у своїй книзі „Новая школа в новой России” (Нью – Йорк, 1928) так писав про колонію імені Горького: „Причини успіху в принципах розумної, відповідальної свободи співробітництва, гордості за свою роботу хлопчиків і дівчаток під чудовим керівництвом їх завідуючого Макаренка. У багатьох моментах колонія імені Горького нагадує одну із колоній молоді в штатах Джорджія. Тут (у Коваліці – В. М.), однак, менше адміністрування, більше справжнього самоуправління самих дітей під керівництвом мудрої, гуманної і, на диво, умілої людини” (Д’яков Г. М. Чи був Макаренко сталіністом // Молодий комунар. – 1989. – 8 грудня).

**По-друге**, Макаренко виховав таких людей, які зберегли дружбу зі своїм наставником до його смерті і між собою – до наших днів! Ті, кому пощастило бачитись і спілкуватися з деякими із них під час 100-річного ювілею педагога, можуть підтвердити, що всі вони, від робітника до великого керівника, – прекрасні оратори, критичні, дотепні, активні, добрі. Вони знають „дорогу до Храму”, давно ідуть по ній і ніякі шквальні вітри неоанархії чи неосталінізму не зіб’ють їх з правильного напрямку (Моргун В.Ф. Использование педагогического наследия А.С.Макаренко в работе пропагандиста. „Методические рекомендации в помощь идеологическому активу, руководителям дискуссионных политклубов, организаторам политического диалога с молодежью”. – Полтава. – 1990 г.).

Зосередимо увагу на конкретному практичному досвіді А.С.Макаренка, оскільки саме він суперечить „ярликам” наклепників. Виховною системою А.С.Макаренка дав кожному із вихованців можливість зайняти активну позицію в суспільному житті. Приречені обставинами життя підлітки, пройшовши через талановиті руки видатного педагога, ставали охочими працювати і в сільському господарстві, і промисловості, виконувати чорнову нецікаву роботу із задоволенням, а в хвилини труднощів „не пищали”, а якщо виникала потреба – захищали Батьківщину. На докір у безкласовості, буржуазності виховання, яке наче мало місце в колонії і в комуні, виступаючи на Окружному з’їзді будівників Харківщини, який відбувся 4 серпня 1938 р., своїм супротивникам А.С.Макаренко відповів так: **„Наша колонія виховує із них класово свідомих пролетарів. Їх навчання ґрунтується на виробничих принципах. У майбутньому це також робітники. Класово свідомі робітники, яких**



**виховало суворе дитинство”** (Харківський облдержархів (ХОДА), ф.р. – 1392, оп.2, ед. ох. 809, лист 155. **Публікується вперше**). У цьому ж руслі, на цьому ж з’їзді будівників виступив один із вихованців А.С.Макаренка – Гамардін. Він, звертаючись до будівельників, сказав: „Вітаю Вас від імені колонії імені Дзержинського. Товариші, ми роботу по виконанню вашого замовлення виконали всі, як один. Цю роботу проводили лише підлітки з деякою участю дорослих. Столярі наші зробили всю столярну роботу. Слюсарі – гайки і петлі, полірувальники – поліровку. Ми робили цю роботу не лише для того, щоб навчитися працювати, але і для того, щоб допомогти будівельникам у створенні їх клубу і тим самим взяти участь у загальному соціалістичному будівництві” (ХОДА, ф.р. – 1392, оп.2, ед. 309, л.155. **Публікується вперше**). Ці вислови – гідна й переконлива відповідь супротивникам А.С.Макаренка, супротивникам його системи виховання, як у минулому, так в нинішніх умовах.

5 вересня 1936 р. Макаренко, будучи уже помічником начальника відділу трудколоній НКВД України в Києві, сам був оголошений „ворогом”. До цього спонукало звернення Макаренка до комунарів-випускників на честь чергового випуску вихованців комуні ім. Дзержинського. Звернення в той же день було розглянуто на закритому засіданні партійного осередку комуні ім. Дзержинського. На основі рішень партосередку її секретар Огій 7 вересня 1936 року написав листа секретарю парткому НКВД України Крауклісу. У ньому серед іншого говорилося, що Макаренко, наголошуючи на ставленні комунарів до опозиції, „висловився” перед робітниками, комунарами, інженерами і керівним персоналом – а це близько тисячі людей – буквально таким чином: „*Усі ми працюємо під керівництвом партії і товариша Сталіна. І якщо товариш Сталін зробить хоча тисячу помилок, а один, ім’я якого не хочу називати, поведе нас по правильній дорозі, то все ж потрібно їти за товаришем Сталіним*”. Не підлягає сумніву, що під цим „одним” мався на увазі Троцький.

Виступ Макаренка перед комунарами-випускниками характеризувався в листі Огія як „контрреволюційні думки”, „антирадянські заяви”, „виступ класового ворога”.

Президія, помітивши цю антирадянську, контрреволюційну думку, відразу ж доручила т.Герману, після того, як Макаренко скінчив свій виступ, внести ясність і розвінчати його антирадянську заяву. Тов. Герман відразу ж виступив і проаналізував історію партії до Жовтня і роботу тов. Сталіна з питань керівництва партією та країною і вказав: „що результати нашого соціалістичного будівництва та шлях, по якому веде нас Сталін, усупереч контрреволюції та зрадникам Троцькому і Зінов’єву, є правильними. А тому комунарам не доведеться

підраховувати помилки тов. Сталіна і вирізняти правильні шляхи кого б то не було...

(Незважаючи на те, що т. Макаренко, який сидів у президії, чув поправку, внесену в його виступ, він, просидівши до кінця урочистих зборів, вийшов, не попросивши слова для виправлення допущеної ним політичної помилки і відразу ж від'їхав).

**Нами це тлумачиться як виступ класового ворога** (виділено нами) і на фоні деяких антипартійних випадів, які мають місце в організованому ним виховному процесі, вважаємо, що виступ тов. Макаренка змушує нас проаналізувати його повсякденну роботу”.

Аналіз „повсякденної роботи” А.С.Макаренка секретарем парткому НКВС УРСР Крауклісом полягав у тому, що на цьому листі він написав резолюцію-вирок: „Тов. Стрижевському. **Як тільки Кандиба сяде в ВТК, ми через деякий час Макаренка ліквідуємо. Я не вірю цьому контрреволюціонеру ні на копійку. Це ворог.** 13.09.36 р.” І засвідчив це своїм підписом. (Прим. Стрижевський і Кандиба – співробітники НКВС УРСР). (Матеріал копії листа з архіву Міністерства внутрішніх справ УРСР секретаря партійного комітету трудової комуни НКВС України Огія в партійний комітет НКБВС УРСР особисто тов. Крауклісу”).

У трудовій комуні імені Ф.Е.Дзержинського А.С.Макаренко працював з 1927 до 1935 року. Комуна розміщена була в селищі Новий Харків (передмістя Харкова). Нині це територія заводів „ФЕД” і „Комунар”. Ці заводи побудував А.С.Макаренко зі своїми комунарми-дзержинцями.

Однак у Наркоматі внутрішніх справ України були й інші цінителі повсякденної творчої роботи А.С.Макаренка. На жаль, не завжди справи потрапляли до їх рук, а тому часто-густо спрацьовували „аналізи” огіїв, германів, стрижевських та крауклісів.

Знайдений лист в архіві підтверджує принциповість і чистоту Антона Семеновича, вірність своїй життєвій позиції.

А.С.Макаренко не був підданий арешту, навіть не звільнений з роботи. В його долю втрутився тодішній нарком внутрішніх справ України **В.А.Балицький**. Через деякий час Макаренко виїхав у Москву.

У липні 1937 р. Балицький був заарештований і через 4 місяці розстріляний. **Донощики зразу ж направили справу на Макаренка в столицю.** Але його не арештували і цього разу. За розповіддю однієї із довірених осіб *дружини Макаренка, вона одержала із Києва своєчасну інформацію і зуміла знайти заступництво у письменників Шолохова і Фадеева, які просили за нього у самого Сталіна* (Гетц Хилліг. *Неизвестный Макаренко // Учительская газета. – 1991. – №42. – октябрь. – С.6).*

27 червня 1928 р. в урядовій газеті „Вісті” було оголошено про звільнення Макаренка (Дитячі будинки вимагають громадської уваги. „Вісті ВЦВК”. – 1928. – №148. – С.3). На основі висновків Харківської ОкрРКІ щодо перевірки дитзакладів уже 10 травня він сам висловив бажання піти з роботи, але інспекція народів попросила його залишитися до приїзду Горького (ПС 8, 249).

У зв'язку з цим відвідав колонію В.А.Арнаутов, на той час голова соцвиху. Приводом було лише „з'ясування” деяких питань, як **Макаренко** сам про це безпосередньо повідомляв у листі: „**Наша бесіда допомогла і мені остаточно вяснити те, що від мене вимагається і як мені потрібно діяти. Незалежно від того, які репресії можуть бути до мене застосовані, я продовжую бути впевненим у правильності мого варіанту дитячої організації**”. І в кінці цього листа сказано: „Все це заставляє мене просити Вас зняти мене з роботи” (ЦДА ор. 322 т. ед.2р; див. також: ПС21, 92-94, замість „репресії” там вжито „міри”). **Звільнення Макаренка з роботи було „розпорядженням зверху”**. Можна передбачати, що воно йшло від „самих верхів”: від головного начальника Арнаутова – наркома **Скрипника**. (У своїй промові на засіданні Колегії Наркомпросу УРСР від 23. 01. 1933 р., на якому розглядалась робота комуни ім. Дзержинського, Скрипник у зневажливій формі засудив теоретичні погляди А.С.Макаренка (Скрипник М.О. Дзержинська – путівка. Ж. „Політехнічна школа”. – 1933. – №3. – С. 22).

У результаті названого уже заходу в УНДІ педагогіки в лютому 1931 року є і критичне зауваження на адресу Арнаутова: „Нечіткість методологічних позицій призводила також до упадницького тлумачення про стан і роль школи під час загострення класової боротьби в період реконструкції” (Арнаутов. Радянська освіта. – 1931. – №5. – С. 34-35).

Під час терору Арнаутов був заарештований. За свідченням М.М.Миронова (в бесіді з Г.Хіллігом 1991 р.), він загинув в одному із концтаборів.

Як бачимо, у процесі перечитування творів А.С.Макаренка та переосмислення його ідей відкрилися сторінки, що характеризують їх по-новому. Виокремлюються в цьому контексті й погляди опонентів Макаренка, яких турбує питання: „Чи можна в одній низці називати прізвища А.С.Макаренка, Г.Г.Ващенко і В.О.Сухомлинського? Чи не постраждає від цього загальна система національного виховання?”

Ці сумніви пов'язані із доленосним періодом для української педагогіки.

У 1991 р. Україна стала незалежною державою. Весною 1992 року відбувся I Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників. Він

розробив державну Національну Програму „Освіта” (Україна ХХІ століття), яку протягом кількох місяців активно й зацікавлено обговорювали й відпрацьовували на всіх рівнях, особливо педагогічній практиці.

Розпочався процес модернізації освітньо-виховного процесу. У який спосіб його здійснювати: йти вперед – і не оглядатися назад; орієнтуватися на позиції тих українців, які з певних причин поповнили низку забутих імен і емігрантів чи орієнтуватися на прогресивні ідеї світової педагогіки й синтезувати їх в українському педагогічному досвіді?

Пропонуємо деякі висловлювання з виступів учасників Другого Конгресу Всеукраїнського Педагогічного Товариства ім.Г.Вашенка, що відбувся у листопаді 1997 року в м.Києві. З виступу професора П.П.Кононенка: „Дуже прикро було почути репліку мого друга Анатолія Миколайовича Алексюка, коли він на один щабель поставив Сухомлинського і Макаренка. Макаренко заповів, щоб його поховали не в Україні. Щодо його педагогічної концепції, це була школа для сиріт, знедолених, де впроваджувалася певна педагогіка. Сьогодні є такі педагогічні заклади, які використовують досвід Макаренка. Не можна так ставити питання: Макаренко національної педагогіки не знав і не хотів знати.

На якій підставі ми сьогодні живемо старими уявленнями тільки тому, що більшовизм підіймав його вище всіх? То, може, треба поставити на його місце інших, тих, хто відстоював національну педагогіку тоді, коли це заборонялося.

А що зробив у нашій педагогіці Макаренко? Чи був він здібним чоловіком? Я не ставлю під сумнів це. А хіба мало в нас здібних людей було, які вели нас від України. Необхідно проаналізувати нашу спадщину. Передусім формування не просто характеру – національного характеру” (Кононенко П.П. Український учитель завжди був Ікаром // Освіта. – 1997. – 19-26 листопада).

З виступу професора **Омеляна Вишневіського**:

„Стоїмо перед необхідністю побудови цілком іншої системи виховання, яка готувала б людину до життя в цілком інших умовах – без наглядача. Ця людина повинна керуватися волею власного „цензора” – сумління. Таке розуміння наших цілей спонукає нас, з одного боку, повертатися до нашої виховної традиції, до етнопедагогіки, до педагогічних засад наших предків, а з другого – визначитися і з нашими „сучасниками” і педагогічними авторитетами. Зокрема, погляди наші сьогодні звертаються до благодатної полтавської землі, яка дала нам трьох відомих українських педагогів – А.Макаренка, В.Сухомлинського і Г.Вашенка. Два з них служили (хотіли вони чи ні) комуністичній

системі вартостей. Зрештою не можемо не визнати, що В.Сухомлинський був щирим українцем і прихованим християнським гуманістом. І це був подвиг, що заслуговує на високий п'єдестал у нашій історії педагогіки. Він прагнув свободи, але служив, бо мусив – як Тичина, Бажан, Рильський та інші наші таланти.

*Цього не скажемо про А.С.Макаренка, бо творив себе в атмосфері терору та войовничої антихристиянської і антиукраїнської ідеології... і приймав їх.*

Третьою постаттю в полтавській когорті був Г.Ващенко. Історія дала йому шанс вижити і зберегти себе. Сьогодні його спадщина орієнтує на створення умов для духовного самовдосконалення людини – з опорою на християнські та національні вартості, що втілено у відомій формулі служіння Богові й Україні” (Вишневський О. Повернімося до чистих джерел. Про деякі невідкладні аспекти до концепції сучасного українського виховання // Освіта. – 1997. – 12-19 листопада).

Думку про те, що в сучасному вихованні молоді України не можна „з погляду Григорія Ващенка використовувати теорії Антона Макаренка, Василя Сухомлинського та інших, оскільки, мовляв, вони прилаштовані „до комуністичної, партійної ідеології”, яка мала на меті „перетворення людини на гвинтик у державній машині тоталітарного суспільства”, ще п'ять років тому підкинув відомий діяч західної української діаспори (Бельгія) **Омелян Коваль**, обраний на згаданому Конгресі Товариства ім. Г.Ващенка заступником його голови (Коваль Омелян. Григорій Ващенко – творець української виховно-освітньої системи // Рідна школа. – 1993. – №3).

Ця полеміка відомих в Україні борців за національне виховання зіграла, як на наш погляд, позитивну роль. Їхні сумніви пожвавили процес вивчення ідей несумісних між собою педагогів (йдеться про Макаренка, Ващенка, Сухомлинського), інтерес до постаті А.С.Макаренка посилюється.

Окрім того, відчуваємо, що із зміною суспільного устрою не міняється стиль педагогічної критики. Мимоволі **доходимо висновків: кожен учений має право на свою думку, але перш ніж розголошувати її, особливо в пресі, треба переконатися в її істинності. Зокрема, коли йдеться про конкретну людину, тим більше, відому всьому світу. У такий спосіб критики ми нехтуємо найголовнішим – законом самозбереження; демократія покликана берегти людину, а якщо йдеться про творчу – то і її здобутки; істинно творчу людину зрозумів лише той, хто, як мовиться, зазнав муки творчості; зневажливе ставлення до досягнень педагогічної класики продовжує хаос у педагогічній науці і практиці.**

*Правильний шлях – це виокремлення із педагогічної спадщини будь-якого педагога позитивних здобутків і інтегрування їх у сучасні концепції.*

На сторінках педагогічної преси (Рідна школа. – 1998. – №4. – С.21-28) **Микола Євтух** – член кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор, **Катерина Потапенко** – кандидат педагогічних наук, доцент (Київський державний лінгвістичний університет) у статті „Неповторність і справжня сутність постаті Антона Макаренка” намагаються обґрунтувати істинність педагогічних ідей А.С.Макаренка в нових соціальних умовах, наголошуючи:

„... А.С.Макаренко тим і загадковий, що особистість неординарна, незвичайна (оригінальна, а система його педагогічних поглядів своєрідна, неортодоксальна. Він по-своєму тлумачить цінність орієнтації людської особистості, розробляє методіку і техніку „виховного процесу, систему поглядів, відмінну від загальновідомої, загальноживаної. Ця система, на чому зосереджує увагу сам педагог, прийшла до нього не від його талантів... з характеру тієї потреби, тієї справи, яку йому доручили...

Чи легко було педагогові? Ні. Доля була нелегкою, зате щасливою, оскільки він своїм педагогічним мистецтвом переконливо довів, як можна творити людину в справжньому розумінні цього слова і якою вона має бути, щоб відчувати себе щасливою...”

Автори вирізняють фрагменти із міркувань А.Макаренка.

„...Вже з 20-го року ми конструювали свою лінію, конструювали виключно в дослідному плані, – пише він у листі до М.Горького в листопаді 1925 року. – Наслідки виявилися більш задовільними, ніж ми сподівалися, і в той же час зовсім несподіваними. У Харківському інституті народної освіти, де наш досвід особливо уважно розглядали, є група наших супротивників, яка мене інакше не називає, як „отаманом зграї...” (Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – Т.8. – М.: Педагогика, 1983-1986. – С. 243-244). „Найголовніше – ми можемо тут так працювати, що робота нам приносить задоволення...” (там само, т.8, с.16). Ось що є важливим для Макаренка. І далі: „Не думайте, що моя енергія тут пропадає марно. Нічого подібного. Ми проводимо дослід, який матиме велике значення не тільки для колонії... Я вже дістав право запрошувати вчителів на власний розсуд, навіть без педагогічної освіти. Я впевнений, що через рік наша праця буде мати ще більше значення тільки тому, що тут щось напружено твориться... Вся справа не в Крюкові, і не в колонії, а у самій справі, в організації нового просвітницького досвіду. Я хочу почати роботу „на чистому полі” (там само, с.16-17).

До полеміки долучається **М.Красовицький** (доктор педагогічних наук, професор, в останні роки життя емігрував до Америки), який наголошує на такому: „До будь-яких поглядів ученого, філософа, педагога та інших необхідно підходити з позиції історичного аналізу. Адже він мусить висловлювати свої погляди тією термінологією, яка панує в його часи, і відповідати на запити і ситуації свого часу. Навіть Галілей пішов на компроміс, щоб урятувати свої погляди. І хто може його звинувачувати в цьому сьогодні?

Тому вважаю за необхідне нагадати деякі принципи теоретичні положення концепції А.С.Макаренка, які є фундаментальною базою виховання в будь-якій країні, незалежно від національності і раси, типу школи і т.п. Вони мають загальнолюдське значення, не знають національних кордонів і тому є наукою.

- Важливою умовою вільного розвитку особистості, виховання в неї соціально-важливого комплексу моральних якостей є колектив, побудований на принципах поваги і вимогливості, співробітництва, дружби, захищеності.

- Основою виховання колективу й особистості є корисна для суспільства і навколишнього середовища діяльність, зокрема трудова, в органічному зв'язку з моральним вихованням і свідомим розумінням мети.

- Ефективність виховного процесу залежить від єдності слова, діла, поєднання активної громадсько-корисної діяльності, роз'яснення моральних норм. Саме тому А.С.Макаренко критикував концепцію „виховуючого навчання” Гербарна, підкреслюючи недоцільність зводити виховання лише до засвоєння певних знань.

- Важливою умовою ефективного виховання є системний підхід. У педагогіці не може бути універсальних методів виховання, кожний із них може мати позитивні наслідки лише в єдності з цілим комплексом виховних впливів.

- Мета може бути досягнута лише тоді, коли все життя школи – режим, взаєностосунки, побудова навчального процесу, самоврядування, традиції – сприятимуть засвоєнню принципів моралі. Істинна суть виховної роботи полягає насамперед не у розмовах з дитиною, а в організації її життя.

- Обов'язковою умовою виховання громадянина є учнівське самоврядування як школа демократії. Тому керівництво школою як виховним закладом вимагає створення розгорнутої системи учнівського самоврядування.

- Я погоджуюсь з думкою М.Євтуха і К.Потапенко, що однією з причин як непримиренної критики А.С.Макаренка, так і сліпого

поклоніння кожному його слову є незнання значною частиною педагогів його глибинних теоретичних положень” (Красовицький М. Дві позиції щодо педагогічної спадщини Антона Макаренка // Рідна школа. – 1999. – №9).

Однією із перших спроб з’ясувати національне питання в досвіді А.Макаренка є стаття автора книги „А.С.Макаренко і сучасна педагогіка” ([С.Карпенчук. А.С.Макаренко і сучасна педагогіка. Новий погляд на спадщину новатора // Нова педагогічна думка. – 1995. – №22-3. – С. 57-62). Ідеї, співзвучні викладеним у статті, прозвучали на Міжнародній науковій конференції „Традиції виховання у світовій народній педагогіці”, проведеної 6-8 червня 1995 р., з ініціативи АПН України, Міністерства освіти України, Київського державного лінгвістичного університету та Рівненського державного педагогічного інституту (Традиції виховання у світовій народній педагогіці: Матеріали доповідей і повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції, 6-8 червня 1995. – м. Рівне / За ред. П.Р.Ігнатенка. – В 2-х ч. – Рівне, 1995. – С. 189-191).

Головний редактор збірника матеріалів конференції П.Р.Ігнатенко виокремив поданий щодо спадщини А.С.Макаренка матеріал і висловився: „Макаренко я не любив, але те, як автор обґрунтувала проблему народності в його спадщині, мені подобається”

А взагалі, чи потрібно доводити сутність національного походження і соціальних переконань А.С.Макаренка?

За походженням А.С.Макаренко – українець. Він любив Україну, добре знав українську мову. Після закінчення Полтавського учительського інституту подав прохання на ім’я директора призначити його на штатну посаду викладача в зразковому училищі при інституті. У ньому він пише: „Подавая настоящее прошение, я имею в виду украинизацию института, вследствие чего считаю необходимым заявить, что все предметы курса образцового училища я могу преподавать на украинском языке, поскольку это представляется возможным по условиям переходного состояния украинизуемой школы” (Ніжинський М.П. Життя і педагогічна діяльність А.С.Макаренка, вид. 2-е. Київ. – 1967. – С. 26, 37).

Окрім того, слід зауважити, що дитячі та юнацькі роки А.С.Макаренка проходили в середовищі „поголовної русифікації”. Процес українізації особливо посилювався в другій половині 20-х рр. ХХ ст., коли він уже був у зрілому віці, сформований на основі літератури, педагогічної преси, що видавалася російською мовою. Тому різку переорієнтацію з російської мови на українську він сприймав не завжди однозначно. Зрозуміти його може сучасник, який мислив і все життя спілкувався однією мовою, а його переорієнтують на іншу.



Його власне критичне ставлення до українізації і, частково, до переходу на викладання українською мовою висловлено у двох листах до Горького 16 червня 1926 р. (тобто уже в Куражі). Макаренко вибачався за „шершавые письма” його нових „хлопцев” – „плоды обучения на родном языке”. У листі від 14 березня 1927 р. йдеться: „...трудно переучивать наших запущенных ребят, а кроме того, режет нас украинизация: хлопцы городские, по-украински никогда не говорили, сейчас вокруг них, даже в селе, все говорят по-русски, читают книги исключительно русские, а учатся исключительно на родном языке” (Пед. соч. –Т.1. – С. 135-136).

А.С.Макаренко був прихильником українізації, але до складу колоністів „...прибавлялось все больше и больше городских людей. Когда колония получила известность, к нам стали присылать ребят из Харькова, Одессы, – обгрунтовує ситуацію сам Макаренко, – и т.д. Это уже такие ребята, у которых ничего от украинского языка не осталось. Коммуна им. Дзержинского работает по-русски, потому что ребята там все городские и говорят на русском языке” (ЦГАМИ.ф.613, оп.1, ед.хр.871. л.28).

Пропонуємо уривок із листа колишнього вихованця А.С.Макаренка В.І.Клюшника редактору науково-педагогічного збірника „А.С.Макаренко”.

„... Кілька слів щодо другого піднятого вами питання. В тому, що Антон Семенович негативно ставився до українського питання, як ви пишете, товариші, які ставлять перед вами таке питання, не праві.

Антон Семенович гаряче любив свій народ і свою Україну, відмінно знав її історію не за виданнями того періоду, а за оригінальними документами, над вивченням яких багато працював у Києві в студентські роки. Він негативно ставився не до українського питання, а до показного націоналізму, до гірших форм його прояву, до використання національного питання на шкоду народу, до петлюрівщини, яка розоряла Україну і торгувала нею, до бандитизму, до куркулів як основного джерела бандитизму.

Почуття націоналізму, як відомо, у період педагогічної діяльності А.С.Макаренка, вважалось як негативне, що притаманне людині, яка вороже ставиться до тогочасного соціального ладу. Націоналісти переслідувались, піддавались репресіям, мабуть, тому А.С.Макаренко в процесі своєї педагогічної діяльності до цього питання більше не повертався. Якщо врахувати його становище в той період, у зв’язку з виїздом за кордон його брата, то стане зрозуміла причина наполегливого мовчання з національного питання.... Він виключав будь-яку можливість бути звинуваченим у націоналізмі” (Материалы к биографии А.С.Макаренко. Книга 7. – Львов: Изд. Львов.унив-та, 1968. – С.158).

Звичайно, цим висновком проблема не вичерпується, тим більше, що суперечки з національного питання продовжуються і понині. Тому досить важливо в студентському середовищі з'ясувати дуалізм поняття націоналізму: ґрунтується на істинно патріотичній основі чи сутністю суперечить їй, вносить у світову співдружність розбрат, ворожнечу, егоцентричну незалежність. На цьому зосереджував увагу **В.М.Сорока-Росинський** (1882-1960), палкий прихильник національного питання, який в той же час рішуче засуджує націоналістичні тенденції в педагогіці. „... Виховання національного почуття, – вважає він, – само по собі ще не дає національного виховання і навіть навпаки – воно в спрощених формах, при грубих, первісних проявах цього почуття перероджується у націоналістичне виховання, тобто у таке виховання, в процесі якого дітям навіюється нетерпимість до іншої нації, а національний егоїзм сприймається як принцип власної поведінки, що в корені суперечить педагогіці” (Сорока-Росинський В.Н. Пед. соч. / Сост. А.Т.Губко. – М.: Педагогика, 1991. – С.12).

Саме таких проявів у контексті національного виховання остерігався А.С.Макаренко.

Звичайно, важко зорієнтуватись у соціальній спрямованості педагога, який, як не парадоксально, став відомим усій світовій громадськості і був незрозумілим вітчизняним педагогам. У радянський період його вважають „нерадянським”, у переломний – „сталіністом”, а в період демократичних реформ здійснюються спроби затаврувати його як „педагога тоталітарного режиму” і відректися від педагогічної спадщини, вважаючи її породженою „комуністичною системою”, такою, яка не відповідає новим, ринковим умовам.

### **6.3. Макаренко знову піднімається над світом**

1998 рік. Уся світова громадськість відзначила 110-ту річницю з дня народження видатного педагога А.С.Макаренка. Ювілей увінчався міжнародними конференціями в Полтавському педагогічному інституті, у Мінську, Німеччині (її очолила Марбурзька лабораторія „Макаренко-реферат”, у Франкфурті-на-Майні, Будапешті, Москві тощо).

На Міжнародній науково-практичній конференції у Полтавському державному педагогічному університеті ім.Короленка О.А.Кобенко (професор Харківського державного університету) завершив свій виступ так: „А.С.Макаренко – класик української педагогіки, особистість планетарного масштабу. Як писав один із американських

дослідників творчості А.Макаренка Джеймс Боуен у своїй книзі „Советское воспитание” (Антон Макаренко, годы эксперимента), „значення Макаренка полягає в тому, що він найбільш енергійно і найбільш пристрасно, ніж багато хто із нас, прагнув зробити світ найбільш привабливим місцем для життя. І ми на Заході... не можемо не визнати велич його внеску”.

Не випадково 1988-й рік був оголошений ЮНЕСКО роком А.С.Макаренка. Не випадково створена і функціонує „Міжнародна асоціація Антона Макаренка”. І гріховно нашій педагогічній громадськості не опиратися на досвід великого педагога з метою подолання кризи в Україні. Як реквієм звучить „**Коммунарское слово Антону Семеновича Макаренко**”:

Твоя известна нам Голгофа,  
Твой непомерно тяжкий крест.  
Ты в мир иной ушел до срока  
Как высшей правды блавест.  
Три тысячи лихих питомцев  
Растил ты,  
Как отец родной,  
И был для нас пречистым солнцем  
Да животворною водой!  
Ты думал лишь о нашем благе  
В кипеньи коммунарских дел,  
И над планетой взвился флагом  
Твой человечнейший удел!  
С бюрократической богемой,  
Спасая нас,  
Ты бой держал – „Педагогической поэмой”  
Взошел на вечный пьедестал!  
В тебя вновь сыпятся удары  
Вандалов нынешнего дня,  
Но мы,  
Дзержинцы-коммунары, -  
Твоя надежная броня!!!

Профессор Кобенко Александр Андреевич от имени 27 харьковских макаренковцев: А.И.Гейнера, Е.Т.Ершовой, А.И.Жилиной, А.А.Землянской, Т.Ю.Каменецкой, Н.Л.Каплуновского, В.И.Коломийцева, И.А.Котова, М.М.Кудрявцевой, Л.В.Ковалева, Л.И.Лавровой, В.Ф.Левенко, Н.П.Макаренко, Ф.Ф.Маньковского, Н.Г.Медниковой, Н.В.Нечаевой, З.Н.Носик, А.М.Нагорной,

В.Г.Орловой, Г.С.Пилипец, Л.А.Поповой, Г.С.Слущкой, Н.А.Чудной, С.П.Шаховой, В.И.Шибасовой, Л.П.Шишко, И.Т.Яхно (А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ ст. 110-й річниці з дня народження А.С.Макаренка присвячується. Полтава – 1999).

**В.О.Пашенко** – ректор Полтавського державного педагогічного університету ім. Короленка, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент ВПНУ – виділив із соціальних поглядів А.С.Макаренка найсуперечливіший аспект: він з'ясовує проблему, пов'язану із релігійними поглядами А.Макаренка (Пашенко В.О. А.Макаренко. Релігія. Церква. Новий підхід до старої проблеми // Педагогіка і психологія. – 1998. – №1. – С.137-146; В.Пашенко. Релігія та церква в оцінці А.С.Макаренка // Педагогічні ідеї А.С.Макаренка й сучасність: проблеми та перспективи. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С.169-174; Пашенко В.О. А.С.Макаренко. Релігія. Церква. Антирелігійне виховання. Погляд через роки // Імідж сучасного педагога. Педагогічна концепція А.С.Макаренка і Європа. – 2002. – №44-5 (23-24). – С. 13-16) та ін.

На республіканському вечорі з нагоди 110-річчя від дня народження педагога, що відбувся 121 березня у приміщенні актовій зали Київського лінгвістичного університету, у доповіді „Універсальні цінності спадщини А.С.Макаренка і сучасність” академік **І.А.Зязюн** вирізнив тенденції сучасного макаренкознавства. Вони полягають у такому:

**Перша тенденція** – активізація історико-біографічних досліджень. У сучасному макаренкознавстві завдяки пошуковій роботі вчених України, Росії, Польщі, Чехії, Німеччини зібрано багато фактичного матеріалу, що значно розширило уявлення про своєрідність особистості Антона Семеновича. Розкриймо умови становлення його концепції виховання, що дозволяє приступити до систематизації та осмислення здобутої інформації для створення повної наукової біографії педагога. Корисною й цікавою для вчених світу стала б розробка концепції написання біографії А.С.Макаренка і згідно з певними хронологічними періодами відтворення творчого шляху педагога, що торувався через вирішення суперечностей, боротьбу мотивів, осмислення інтуїтивних знахідок педагога і конструювання ним логіки педагогічної дії. Саме такої біографії, вільної від суб'єктивності і штучних замовчувань, потребують нині і молодий учитель, становлення професіоналізму якого відбувається в суперечливих умовах існування різних парадигм освіти, навчання і виховання, і досвідчений педагог, для нього ідеї Макаренка, його цілеспрямованість і переконаність істинності своєї педагогічної позиції можуть стати опорою власних пошуків удосконалення педагогічної системи.

**Друга тенденція** – деідеологізація педагогічного надбання А.С.Макаренка. Усунення гострої конфронтації соціальних систем, що помітно впливає на ставлення у світі до творчої спадщини А.С.Макаренка. Важливою проблемою з огляду на це є аналіз того, як сприймаються нині ідеї та новаторсько-педагогічний досвід А.С.Макаренка в різних педагогічних системах, у різних умовах освіти та виховання.

**Третя тенденція** – прагнення до осмислення гуманістичної позиції А.С.Макаренка в умовах суперечності суспільного розвитку.

Парадоксальним явищем стало загострення критики А.С.Макаренка в період становлення демократичної системи у країнах колишнього Радянського Союзу за умов зростаючого впливу його ідей на розвиток педагогічної думки Заходу і Сходу. Науковій оцінці спадщини А.С.Макаренка перешкоджають ідеологізація його педагогічної позиції, політичні нашарування в тлумаченні його поглядів. Важливою справою вітчизняних педагогів і всіх макаренкознавців повинен стати аналіз гуманістичного вектора його педагогічної системи, розкриття особливостей макаренківського гуманізму, з'ясування результативності його діяльності через аналіз гуманістичної сутності всіх складників його системи. Це вимагає філософського, етичного, естетичного, педагогічного, психологічного підходів до розгляду технології педагогічної дії А.С.Макаренка.

**Четверта тенденція** – аналітичне вивчення, систематизація праць А.С.Макаренка, оскільки праці, що вийшли друком, не відповідають текстологічним і видавничим вимогам: частково скорочені, перероблені, доповнені, містять неточності. Через це знання щодо теорії А.С.Макаренка тлумачаться необ'єктивно.

**П'ята тенденція** – порівняльний аналіз педагогічних ідей А.С.Макаренка з ідеями найвидатніших педагогів світу, що засвідчує його геніальність і підкреслює його неповторність у педагогічних пошуках. Наприклад, зіставлення його творчих набутоків з теорією і практикою О.С.Нілла (1893-1978) – видатного англійського педагога, який також завідував подібною колонією, – доводить повну ідентичність педагогічних законів і закономірностей у вихованні дітей девіантної поведінки.

У Нілла до демократичних форм колоністського життя належать загальні збори – вищий орган управління закладом, очолюваним на сім днів обраним головою; обраний на один семестр трибунал – вид суду, до якого вихованці звертались із позовами з приватних справ; учнівські комісії (соціальна, бібліотечна, за дотримання режиму сну); репрезентанти окремих груп вихованців для представлення їхніх думок у дискусіях на зборах.

У той час, коли Макаренкові інкримінували створення „нерадянської системи”, О.С.Нілла звинувачували в анархізмі і „грі в демократію”, бо він, як і Макаренко, не визнавав прав, визначених владою, і встановлював їх сам для свого закладу.

Створюючи освітньо-виховні заклади в колоніях, А.С.Макаренко, О.С.Нілл на перший план висували ідею щастя, досягнення щасливого дитинства. Нілл вважав, що всі прикрощі, вся зневага, всі війни зумовлюються людським нещастям. У його закладі, як і в Макаренка, „лікували нещасних дітей”. Найосновнішим засобом виховання була продуктивна праця.

Неначе взяті з „Педагогічної поеми” слова О.С.Нілла: „Я помітив, що звичайна антисуспільна дитина, наприклад, ватажок банди, що вибиває вікна, стає палким прихильником правопорядку, якщо тільки гарантувати йому свободу”.

(Зяюн І. Універсальні цінності спадщини А.С.Макаренка і сучасність // Професійно-технічна освіта. – 1998. – №2. – С. 7-10).

Однією із провідних Всеукраїнської науково-теоретичної конференції „Педагогічні ідеї А.С.Макаренка і сучасність: проблеми та перспективи” (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.Сковороди) була і проблема безпритульності (Педагогічні ідеї А.С.Макаренка і сучасність: проблеми та перспективи: Переяслав-Хмельницький, 1999).

Наприкінці ХХ ст. проблема безпритульних, до речі, в нових умовах вживаються такі поняття, як „вуличні”, „бродячі діти” (ніби кішки і собаки), стала предметом обговорення в більшості країн Центральної та Східної Європи і країнах СНД. Це певним чином є наслідком змін, які відбувалися в системах управління цими країнами. **В.Є.Виноградова-Бондаренко** пояснює це переходом від командного стилю керівництва до вільного ринку, що призвів до великих соціальних зрушень, у тому числі і в Україні. Відсутність у державі стабільної суспільно-економічної ситуації значною мірою зумовила розвиток безпритульщини. Це можна простежити за такою хронологією:

\* з 1995 по 1997 рік в Україні збільшилась кількість дітей, які залишились без піклування батьків, на 23% (Діти, жінки та сім'я в Україні. – К., 1998. – С.265). В.Є.Виноградова-Бондаренко констатує, що на період 1999 р. лише в Києві нараховувалося 20000 безпритульних (В.Є.Виноградова-Бондаренко. Проблема безпритульних дітей в сучасній Україні й виховні ідеї А.С.Макаренка // Педагогічні ідеї А.С.Макаренка й сучасність: проблеми та перспективи. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С.31-34);

\* лише протягом 1996 року до органів внутрішніх справ України було доставлено понад 12000 неповнолітніх, які „бродяжили” або жебракували. А в 1997 р. їх кількість сягнула понад 24000.

Згідно з опитуванням „вуличних дітей”, проведеним соціальною службою для молоді міста Києва разом із представництвом Дитячого Фонду ООН в Україні, 38% дітей були вигнані з дому, 15% – пішли самі, 10% – пішли тому, що батькам нічим їх годувати, 6% – врятувалися втечею від фізичного насильства з боку рідних.

„Дітям потрібна їжа, одяг, гроші, лікування та навчання. Кожний третій з них голодує щодня, кожен десятий – часто. Діти лікуються горілкою, молитвою, вживають наркотики, лише кожен десятий – за допомогою ліків. Кожен п’ятий не лікується зовсім. Діти добувають собі їжу різними засобами. Дехто з них розбирає смітники, інші жебракують у метро, у переходах, але всі вони є живими барометрами різних верств суспільства, що перебуває в стресовому стані. Це результат таких соціальних явищ сучасного світу, як швидка урбанізація та все більша поляризація прибутків. Той факт, що все більше дітей виштовхуються на вулицю, засвідчує цілу гаму інших тенденцій, які включають зменшення асигнувань на соціальне забезпечення та освіту, а також вказують на руйнування традиційних суспільних структур, унаслідок чого діти залишаються незахищеними”, – пояснює ситуацію автор статті.

Міжнародною громадою неурядових організацій (НУО) було запропоновано таке визначення „вуличних” дітей: „Вулична дитина або вулична молодь – це будь-який неповнолітній, для якого вулиця стала його звичним місцеперебуванням, а також той, хто не має достатнього захисту” (Дети улицы. – Флоренція: ЮНИСЕФ, 1998. – С.3).

„Парадокси сучасного життя, – продовжує зосереджувати увагу на цій болючій проблемі Л.В. Дзюбко у статті „А.С.Макаренко та сучасні проблеми ранньої шкільної дезадаптації” (там само, с.43-46), – немов викликають тіні минулого й знову примушують нас, психологів, педагогів, вихователів звертатися до творчості великого українського педагога-новатора, ідеї якого, на жаль, не відійшли з плином часу, а немов виникають у своєму первісному вигляді уже тепер, наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Чому ж „на жаль”? По-перше, тому, що пострадянське українське суспільство, як і в 20-і рр. ХХ ст., опинилося на руїнах колись стабільного буття. По-друге, тому, що на відміну від початку 20-х років, коли під впливом революційної романтики й духу небачених змін вирувала справжня суспільна педагогічна в тому числі творчість (реформ освіти, створення дитячих організацій, нових колективних способів суспільного життя – комун, „республік” тощо), а

в наш час загальної зневіри та усвідомлення всієї неосяжної глибини зради та пограбування цілих народів, відверто кажучи, не спостерігається плину новітніх педагогічних ідей, а навпаки, простежується необачне та поверхове копіювання закордонних педагогічних взірців (рух „гайдів”, „бойскаутів” тощо). По-третє, тому що всі ми, і педагоги, і психологи гостро відчуваємо нагальну потребу звернутися до надбань своєї рідної культури, припасти до рідної матінки-землі. Не тільки в етнологічно-фольклорній, так би мовити, спосіб, а насамперед, в інтелектуально-етичному вимірі” (там само, с.44).

Зважаючи на реалії сьогодення, вивчення і поширення педагогічної спадщини А.С.Макаренка про виховання безпритульних дітей є надзвичайно актуальним. В Україні в 1998 році зареєстровано 9000 випадків зникнення дітей з домівок. Ці діти поповнюють ряди безпритульних і потребують особливого індивідуального підходу, доброти й взаєморозуміння з боку вихователів. За станом на 1997 рік в Україні створено тільки 34 притулки для неповнолітніх та 35 кімнат тимчасового перебування для безпритульних дітей, а мінімальна потреба їх у країні, як зазначають фахівці, – 106. (Попелюшко О.А. Пріоритетні напрями попередження та протидії правопорушення і злочинності неповнолітніх // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методичного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С.536-541). „Проблема соціалізації безпритульних і „зайвих дітей” визнана актуальною на міжнародному рівні й потребує негайного розв’язання. Крім традиційних для України виховних моделей (шкіл-інтернатів, приймальників-розподільників), актуалізуються нові форми роботи з безпритульними дітьми: притулки, сімейні дитячі будинки, служби для ночівлі безпритульних людей, центри вільного проживання, консультативні пункти, центри медично-соціальної реабілітації неповнолітніх, загальноосвітні школи соціальної реабілітації, виховні трудові колонії. Серед них особливого значення набувають дитячі будинки сімейного типу, виховання безпритульних дітей у фостерних (приймних) сім’ях”.

Згідно з дослідженнями **О.І.Шапрана** сімей безпритульних, тільки 5 % дітей безпритульних – виховується у повних сім’ях, 16 % – мають одного з батьків, 23% – мають нерідних батьків, 11% – з малозабезпечених сімей, у 4% – батьки-інваліди, 21% – учні шкіл-інтернатів. О.І.Шапран систематизував причини і найголовніші мотиви втечі дітей із сім’ї:

- взаємостосунки в сім’ї – 18, 6 %;
- безперспективність у навчанні – 11, 6%;



- бажання змінити оточення, пошуки цікавого, романтичного життя – 14, 1%;
- самотність, бажання знайти друзів – 7%;
- образи з боку однолітків – 11, 3%;
- прагнення економічної незалежності – 4%;
- бажання приєднатися до неформальних об'єднань і угруповань – 9%;
- страх перед покаранням за провину – 11, 4%;
- зловживання наркотичними препаратами та алкогольними напоями – 10%;
- проституція – 3% (Див.: Шапран Ю.Л. Життєвість педагогічної спадщини А.С.Макаренка // Педагогічні ідеї А.С.Макаренка й сучасність: проблеми та перспективи. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С.256-262).

Пріоритетним стає превентивне виховання. При АПН України в 1997 році створено науково-методичний центр превентивного виховання, що об'єднав зусилля спеціалістів з педагогіки, психології, медицини, соціології для проведення діагностично-прогностичної та колекційної роботи з неповнолітніми.

Особливо важливим у справі виховання зростаючої юні є формування в нових поколіннях цивілізованої людяності найвагоміших індивідуально-особистісних рис і якостей відповідно до запитів діалектично змінюваного повсякдення. Серед них умовно окрему групу становлять такі, що передбачають зміст загальної підготовки дітей та молоді до життя, до праці, з виокремленням основних умінь та навичок для усвідомленого визначення своєї громадянської позиції. Через це, – як засвідчує **В.П.Струманський**, – дослідники наукової спадщини А.С.Макаренка цілком справедливо зауважують, що ця проблема – проблема загального формування основних особистісних якостей – була центральною в практично-пошуковій діяльності Макаренка-педагога (Струманський В.П. Формування культури підприємництва за змістом ідей А.С.Макаренка про „випереджаюче виховання”. – Там само, сС.208-209).

В.П.Струманський зосереджує увагу на важливості наукових знань у сучасному виробництві, умінні працювати з високою культурою праці, усвідомленні змісту і значущості таких складників підприємницького мислення, як „точність, „спритність”, план, облік, відповідальність”.

Як один із варіантів досліджень цього періоду вирізняється контекстуально-інтеграційний підхід до вивчення і впровадження педагогічної спадщини А.С.Макаренка, який пропонують **А.М.Бойко** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України

(Полтавський державний педагогічний інститут), **Н.М.Дем'яненко** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (нині доктор педагогічних наук), **О.В.Хименець** – кандидат фізико-математичних наук, доцент Ужгородського державного університету (А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 12-14 березня 1998 р. – Полтава: Пед. ін-т, 1999. – 193 с.). Він заслуговує особливої уваги, оскільки пропонує розглядати творчість видатного педагога в системі розвитку і становлення світової педагогічної думки і є не лише виправданим, але й соціально необхідним у нових суспільно-економічних умовах та розвитку педагогічної думки.

Саме цей підхід зосереджує увагу на тому, що новаторська педагогічна система А.С.Макаренка виникла на базі творчого опрацювання прогресивних ідей педагогів минулого і його (Макаренка) сучасників, а також власного інноваційного досвіду, розуміння дитини й колективу як суб'єктів виховання, а менше – як провідного компоненту педагогічного процесу. В її основі – глибока віра в людину і можливості виховання. На думку авторів підходу, А.С.Макаренкові вдалося синтезувати прогресивні ідеї світової гуманістичної та раціональної педагогіки і на цій основі обґрунтувати особистісно-соціальну педагогіку.

Повертає нас до принципу різновіковості **Є.В.Анохін** (Анохин Е.В. Психолого-педагогические особенности детских разновозрастных объединений (из опыта работы). – Сумы: СГПИ, 1998. – 43 с.). Пропонуємо фрагмент із його міркування.

\* \* \*

...Серед безлічі „нововведень” особливо цікаві ті, які давно відомі. Просто їх давно не помічали в педагогічному хаосі або відводили роль допоміжного засобу-методу. У той же час, уся без винятку практика роботи з дітьми засвідчує, що різновікові дитячі об'єднання такі ж природні, як і традиційні форми організації суспільства – трудові колективи, громадські організації, коло друзів, родичів, армія і т.п. Більше того – всі прекрасно розуміють, що одновікові об'єднання „однолітків”, однокласників – абсолютно штучні утворення, які ніде в суспільстві, крім школи, не зустрічаються і створюються швидше всього для „зручностей” самої ж школи. Усі розмови про необхідність урахування вікових особливостей спадкоємності, систематичності і навіть „науковості” (!!) ще якось-то зрозуміло звучать, поки перебувають у полі дидактики (науки навчання) і зовсім переходять у бурмотіння, коли справа торкається

іншої частини процесу освіти – виховання. Тут суцільно одновікові класи виглядають недоречно. Ось тільки два об'єктивні докази:

#### 1. Психологічні:

Значний для школярів-однолітків відрізок часу їх „класного” життя, від 11 до 15 років (хлопчики і дівчатка) – два різних „народи”, які з інтересом дивляться в різні боки, але вимушені жити в одному приміщенні – класі.

#### 2. Педагогічні:

Якщо середня школа є ще і „школою життя”, то скільки ж невідомого залишається за її стінами!

Це відзначають не тільки „професіонали”, але й самі діти. Правда, „недоучками” вони бути не хочуть й весело розбігаються по своїх компаніях, угрупованнях, організаціях набиратися досвіду, знань, звичок, над якими школа вже не владна. Та й сама школа особливо про це не печалиться, як мовиться... головне, щоб костюмчик „сидів”. Поки вся шкала цінностей замикалася на ступенях – жовтенятко, піонер, комсомолец – про конкуренцію не могло б бути й мови, і школа якось тягла класи-вагончики до кінцевої станції. Але час змінився. І одна із найцікавіших і відрадних змін – це прихід множинності і рівноправ'я різноманітних педагогів на шкалі суспільних цінностей, що значно розширилися. Змінилися поняття стійкості, стабільності соціуму, самого процесу соціалізації, усупільнення особистості. Збагачуються цікаві науки: соціальна педагогіка і психологія, що покликані прогнозувати й реалізувати цю „соціалізацію” не на одній великій „фабриці” – школі, а в різних суспільних структурах, соціальних середовищах і т.п. Природно, що в поле зору соціальної педагогіки і психології потрапили й дитячі різновікові об'єднання. Педагогів захоплюють добровільність членства в РВЗ (різновіковий загін), природний відбір змісту його діяльності, високий рівень впливу на особистість. Психологів цікавить процес взаємодії різноманітного соціального досвіду в РВЗ, формування мікросередовища, визначення лідера, ідеалу й мотивації участі особистості в діяльності РВЗ. Але, крім внутрішньої будови РВЗ, є живий інтерес до процесу їх розвитку в самому суспільстві: різновікові об'єднання – основа структури дитячих і молодіжних організацій, клубів найрізноманітнішого плану – від релігійних, спортивних клубів, об'єднань батьків і навіть міліції. Тому є надія, що ця робота дасть напрями для цікавих узагальнень і пошуку всім, хто займається РВЗ. Тим більше, що вона узагальнює практичний досвід багатолітньої діяльності конкретного РВЗ „Сигнал” при Сумському педагогічному інституті ім. А.С.Макаренка. З 1980 року близько тисячі дітей у різноманітних формах брали участь у діяльності свого РВЗ. З їх участю „Сигнал” пережив різноманітні періоди – від

невеликого різновікового об'єднання до дитячого соціально-педагогічного центру.

Відтворення соціального досвіду здійснюється формальним, неформальним і позаформальним способами. Таке визначення шляхів виховання дала організація ЮНЕСКО, науково висловивши уже знайоме уявлення про організоване (формальне) виховання, стихійний (неформальний) вплив на особистість і... Ось тут хотілося б відзначити, що позаформальне засвоєння соціального досвіду – це (пов'язане з певною соціальною групою, середовищем) тлумачення виховних цілей у рамках, нав'язаних суспільством (наприклад, політичні, релігійні, екологічні організації, групи родичів і т.п.). Оскільки раніше ні соціальне середовище, ні тим більше група не мали навіть можливостей „тлумачити” державні ідеї виховання, то зрозуміло, чому нині позаформальний напрямок виховання для нас вище назагал нове.

Усі три напрями перетинаються на кожній особистості. Іншими словами, особистість набуває соціального досвіду за всіма трьома напрямками одночасно. Успіх буде багато в чому залежати від того, наскільки вони погоджені, а оскільки будь-яка погодженість – це структуруючий суспільство процес, то реалізує його також певна соціальна функція.

У нашому випадку соціальна педагогіка формує загальний результуючий процес виховання, мета якого – стабільність суспільства і його якісне еволюційне перетворення. Природно, що соціальна педагогіка є синтезом концепцій, напрямів, методик і форм в організації процесу виховання, кожен компонент якого враховує специфіку обраного напрямку.

Для цих двох наук особливий інтерес представляють об'єкти, що перебувають на „зіткненні” формальних і неформальних сфер відтворення соціального досвіду, ті групи і об'єднання, що несуть у собі найбільшу кількість ознак формального і неформального, організованого й „стихійного” впливу на особистість. Це насамперед позаформальні структури – різновікові об'єднання. Соціальна педагогіка розглядає їх як поле перетворення ідеального, загального в конкретне, індивідуальне. Це важливий момент у розв'язанні основного завдання соціальної педагогіки – педагогізації спілкування в соціумі. Для соціальної психології різновікові об'єднання – це найдоступніша модель більшості проявів взаємодії мікросередовища й особистості. Сама структура РВЗ ґрунтується на взаємодії первинних груп і мотивації участі в них окремої особи. Багато соціо-психологічних явищ (соціопатії, конформізм, акцентуація) мають чіткий „зліпок” у соціальній психології РВЗ, легко моделюються,

мають якісні аналогії в макросередовищі. Більше того, соціальна психологія може спостерігати процес діяльності окремих груп і особистостей у РВЗ, що надає усім характеристикам динаміки й істинно нового, значно об'єктивнішого характеру узагальнень. Взяти, наприклад, проблему культурних норм і цінностей у процесі діяльності. Кожна вікова група організовує їх „трансляцію” у формі демонстрації соціального досвіду. Це надає поняттю вікового підходу в діяльності РВЗ динамічного і специфічного характеру, що буде розглянуто нижче. У макросередовищі існує такий аналог цьому явищу, як „субкультура” вікових груп, молодіжний сленг і т.п., що розглядається соціальною психологією як одна із основ взаємодії в соціумі.

Чому РВЗ природно утворюються в процесі неформального спілкування? Чому РВЗ – найдійовіша структурна одиниця неформальних організацій? Психолого-педагогічні особливості діяльності РВЗ визначають їх як найближчу до „оригіналу” модель суспільства:

- постійна взаємодія різноманітного соціального досвіду;
- стимуляція мотиваційної сфери і потреб у розвитку особистості;
- уроки соціальної адаптації;
- високі емоційний і діловий рівні контактів;
- природний відбір змісту і форм діяльності.

Особливість вивчення змісту діяльності дитячих РВЗ полягає в тому, що вона сформульована на двох рівнях – для дорослих як педагогічна концепція і для дітей як перспектива їх життя. Причому використовуються не тільки різні мови викладу, але й передбачається завдання, щоб перспектива для дітей надійно відповідала нашій психолого-педагогічній концепції. Почнемо все ж таки з перспективи. Спробуємо переконатися, що РВЗ за змістом діяльності привабливий для кожного віку, оскільки існують конкретні „стрижні” формування їх діяльності, що більшою мірою визначаються особливостями віку як рівні становлення особистості, пізнання нею навколишнього світу, досвіду поведінки й стосунків між людьми, усього того, що ми звичайно й називаємо соціальним досвідом.

Перший суттєвий напрямок змісту – це суспільно-корисна творча діяльність РВЗ. Вона практикується в усіх країнах. „Навіть там, де „індивідуалізм” розглядається як загальноприйнята виховна концепція, суспільно корисна робота – чітко заданий напрямок, що здійснюється не просто за бажанням дитини, а організовується спеціально. Мета очевидна – сформувати почуття причетності до проблем власної країни, народу, оточення. Тільки так поняття „громадянин”, „патріот”

поєднуються із соціальним досвідом. Практика як критерій досягнень і істини демонструє необхідність суспільно корисної діяльності, наповненої багатющим досвідом і виховним сенсом.

\* \* \*

Найцілеспрямованіші дії в цьому напрямку здійснюють громадські дитячі організації. На цей період їх в Україні було близько 30. У Статуті і Програмі кожної з них діяльність на благо суспільства, як її розуміють засновники, декларується на першому місці. В ідеальному варіанті різновікові дитячі об'єднання можуть об'єднувати дітей, які перебувають у різних дитячих організаціях. Це не лише задіє у змісті діяльності РВЗ привабливі аспекти Програми дитячих організацій, не тільки сформує соціальний досвід особистої участі в їх реалізації, але й дозволяє на практиці готувати дітей до взаєморозуміння, співпраці за умови збереження повної свободи вибору і добровільності власної участі в діяльності організації. Дитинство не повинно бути конфронтаційне! Ця концепція закладається суспільством, спроможним розв'язувати і завдання своєї стабілізації, і якісні зміни. І суспільству не все одно, якою ціною це буде досягатися (Карпенко О.Г. (Сумська область). Особливості діяльності різновікового об'єднання дітей і підлітків // Молодь і дозвілля (теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання). – Випуск // К.: АЛД, 1996. – 208 с.).

Нові соціальні й педагогічні умови в розвитку школярів змушують організаторів діяльності дитячих груп, об'єднань шукати оптимальні варіанти їх функціонування. На Сумщині зокрема звернули увагу на результативність діяльності груп дітей різного віку. Свої зусилля об'єднали кафедра педагогіки Сумського державного педагогічного інституту ім.А.С.Макаренка і позашкільні клуби та позанавчальні об'єднання в школах.

Із окремого різновікового загону (1981 р.), де в основному навчалися горністи і барабанщики, у 1985 році були створені самостійні трудові табори в с.Бишкінів, у 1986 р. діють прес-центри у двох школах.

У 1994 р. у загоні „Сигнал” нараховувалося 96 осіб. Ці діти, потрапляючи в нове середовище, нові колективи, об'єднували навколо себе інших. Так поступово принципи, зміст і структура одного загону поширювалися серед школярів різних шкіл і районів.

**Продовжують надходити листи студентам педагогічного коледжу м.Лебедин Сумської області.**

Пропонуємо фрагменти із листів І.Яценка.

\* \* \*

18.12.91. Ленінград

„...Про педагогіку Макаренка я б сказав, що це педагогіка здорового смислу. Я візьму лише один приклад (їх скільки завгодно!) – виховання довір'ям. Деякі (навіть солідні „специ“) розуміють це дуже вузько. Їх фантазії вистачає лише на те, щоб довірити цінність вихованцеві; для перевірки, чи не вкраде. До речі, це також потрібно робити, щоб не образити підозрою і знати, кому довіряти.

Якщо це зробити правильно, то це виховує і того, кому довірили, і всіх інших.

Але довір'я у вихованні повинно застосовуватись широко. Наприклад, доручити виконання якої-небудь складнішої і відповідальнішої роботи.

Якщо вихователь зуміє правильно визначити, кому її доручити – успіх наяву. Користь як для того, хто виконує доручення, і для інших. Той, хто виконує, стане поважати себе (це дуже корисно – людині обов'язково потрібно щось поважати в собі!), інші (нехай не всі) будуть розмірковувати: якщо він зміг, то і я, якщо постараюся, зможу. Адже одна справа, якщо цю роботу виконують посадові особи – їм так і належить, для того вони й існують, а коли це робить його товариш (такий самий, як і він), у нього з'являється надія і бажання теж.

Фактичний випадок (переконаний, що викличе сумніви). Коли потрібно було домовитися в наркомпросі про організацію в комуні рабфаку чи технікуму, Макаренко не поїхав сам, а послав комунара Юдіна Семена. Хто його знає, можливо він попередньо в наркомпросі домовився, що приїде такий-то. Але ефект був вражаючий.

І тут же. А що було б, якби вихователь дав доручення вихованцю, який би не був спроможний його виконати? Розповідати не треба. А вихователь мав би привід сказати: „... я зробив так, як робив Макаренко... Система Макаренка не годиться”.

А хіба чергування паціанів по комуні – це не приклад довір'я? Адже цей паціан організовує увесь день! Це колосально!”

\* \* \*

„...Вперше я побачив Макаренка в 1933 році, коли потрапив у комуну ім.Дзержинського. Усі завжди запитують про перше враження, викликане Макаренко і комунуою...

...Сам Антон Семенович мав непривабливу зовнішність. Не було в ньому принадності краси... А сувора зовнішність навіть лякала... Але згадайте слова вірша:

„Так что такое красота,  
И почему ее обожествляют люди?

*Сосуд она, в котором пустота,  
Или огонь, мерцающий в сосуде? ”*

*Так ось, про красу Макаренка потрібно говорити, що вона – вогонь, але не той, що мерехтить, а вирус... як у вулкані!*

*Він не проголошував полум'яних промов, хоча його виняткова освіченість дозволяла йому це. Навпаки, він говорив коротко і грамотно, переконливо і тому красиво.*

*Він не поспішав і нікого не спонукав поспішати, але в ньому була така впевненість у всьому, що вона передавалася усім нам. Він не бігав, не стежив, не відслідковував, але завжди все знав і не панікував. Про найнеприсмніші речі він говорив рівно (без істерії). І тут же пропонував спосіб (простий і переконливий), як позбавитися від тієї неприсмності. Цим підкорював усіх. Від нього віяло якоюсь дивовижною надійністю, і всі тягнулися до нього, під захист цієї надійності.*

*Він дуже багато знав і умів, і викликав у всіх нас бажання стільки ж знати й уміти. Усього я розповісти не зможу ніколи... Тому зупиняюся поки що на цьому й скажу, що про все це ми дізнавалися поступово. І все більше й більше любили цю людину.*

*Він був досить суворим, але те, що він при цьому був найвищою мірою справедливий і чесний, нас заворожувало!*

*Я написав про Макаренка не все. Але вже із того, що встиг написати, не можна подумати, що Макаренко міг помилятися. Уявіть, що помилявся. І що найдивовижніше, він ніколи не намагався замаскувати свою помилку, а дякував нам за допомогу, за те, що ми помітили його помилку й не побоялися про це сказати. Макаренко знаходив блискавичні виходи, щоб помилку поправити...*

*Про все це говорили вихованці між собою, захоплювалися, не приховували своєї любові до нього. Будь-який новачок швидко розумів, що тут такий прекрасний, надійний, міцний злиток мудрості, досвіду, доброзичливості й молодого захвату, високої вимогливості й розуміння, що залишається жити, як живуть усі.*

*Зрозумів це і я, і насолоджувався цим кожного дня.*

*Важливо відзначити, що до комуни я побував у 22 дитячих будинках. Який це жах!*

*Ситуацією адміністрація не володіла. Старші безсовісні балбеси забирали їжу в молодших і слабших. Били, кого хотіли. Підмовляли (підбурювали) дітей на будь-які ниці справи (наприклад, злодійство), добуваючи собі блага чужими руками. Скрізь брудно, невлаштованість, голод, холод.*

*Тому і втікав... останній раз утік із дитбудинку за такою адресою: Волгоградська область, Грязовецький район, Шельм'ячівська сільрада, село Погиблово.*



*Не краще, ніж у Некрасова: Горелово, Неслово, Неурожайка тощо. Через саму тільки адресу втекти було варто.*

*До гарного швидко звикаєш. Дуже швидко я переконався, що бити тут ніхто нікого не може. Харчування, одяг, побутові умови шикарні. Далеко не в кожній сім'ї такі умови. І я прикипів до комуни, до тієї чудової сім'ї, де я пізнав турботу, теплоту, надію.*

*16.08.91 р."*

Макаренківська історія невичерпна, але у цей період педагоги світу дійшли висновку, що слід переключити акцент досліджень з історико-педагогічних на вивчення механізмів технології, його практичного досвіду, на розробці різних варіантів **упровадження системи педагога в педагогічну практику**. Наприклад, О.Левін (Польща) закликає макаренкознавців світу менше звертатися до історії, а серйозно думати над тим, яке місце може зайняти спадщина А.Макаренка в побудові виховних систем у сучасних умовах, адже його спадщина, вважав він, містить не тільки багато цінного й, що найважливіше, універсального. Слід урешті-решт відповісти, чому за своєю результативністю вона залишається недосяжною для нинішньої школи й педагогіки. Багато науково-методичних досягнень педагога-новатора вимагають подальшого всебічного осмислення, але не як історичного минулого, а з позиції впливу, зв'язку із сучасністю, творчого впровадження в педагогічну практику (Окса М.М. Універсальні цінності // Шлях освіти. – 1988. – №1. – С. 12-16).

Кому ж, як не представникам українського макаренкознавства, відповідати на ці запитання, для яких А.С.Макаренко – постать найближча, найзрозуміліша, найдоступніша, Україна найбагатша досвідом практичного впровадження його системи у всі періоди вивчення та розвитку.

Як провідний, у цьому контексті вирізняється Полтавський педагогічний університет ім.Короленка. За розробленою В.С.Лутфулліним програмою вивчаються „Основи макаренкознавства”. Пропонуємо її повністю, оскільки вважаємо, що вона може слугувати зразком не тільки для педагогічних навчальних закладів, а для загальноосвітніх закладів різного типу, що вивчатимуть педагогічну систему А.С.Макаренка.

## **Програми педагогічних інститутів**

### **Основи макаренкознавства**

#### **Зміст курсу „Основи макаренкознавства” 1993 рік**

**Тема 1.** Особистість А.С.Макаренка. Альтернативні підходи до оцінки його спадщини.

А.С.Макаренко – видатний педагог світового масштабу. Суть сучасної боротьби навколо його педагогічної спадщини.

Складність особистості А.С.Макаренка. Суспільно-політична обстановка, в якій формувалась особистість видатного педагога, соціальне оточення в роки дитинства, юності, початку педагогічної діяльності. „Педагогічний експеримент” А.С.Макаренка в колонії імені М.Горького. Комуна імені Ф.Е.Дзержинського. А.С.Макаренко і педагогічна думка 20-30-х років, протистояння з „педагогічним Олімпом”. Причини, внаслідок яких А.С.Макаренко залишив комуни ім.Дзержинського. Літературно-педагогічна діяльність А.С.Макаренка, останній період його життя.

Доля спадщини А.С.Макаренка. Необхідність подолання тенденційних поглядів на його систему. Неприпустимість крайніх підходів до оцінки творчості А.С.Макаренка.

Основні напрями сучасних досліджень спадщини А.С.Макаренка у вітчизняній і зарубіжній педагогіці.

**Тема 2.** Єдність теорії і практики в педагогічній творчості А.С.Макаренка.

Основні етапи практичної педагогічної діяльності А.С.Макаренка. Проекти об'єднання українських навчально-виховних закладів для дітей, що не мають батьків. Загальне й особливе в досвіді А.С.Макаренка. Прагнення А.С.Макаренка до виявлення закономірностей виховання, його діяльність як теоретика. Ставлення педагога-новатора до традиційних засобів виховання, їх творче використання. Виявлення об'єктивних закономірностей, що визначають постановку педагогічних цілей і забезпечують їх досягнення. Основні положення педагогічної системи А.С.Макаренка: принцип педагогічної доцільності; ціль виховання; створення виховного колективу педагогічного закладу; педагогічно доцільна організація життя і діяльності колективу; єдність вимогливості й поваги до особистості кожного вихованця; перспективи розвитку колективу й особистості; система перспективних ліній. Проблема організації вільного часу вихованців у педагогічній системі А.С.Макаренка. Несумісність цієї системи з концепцією авторитарного виховання.

**Тема 3.** А.С.Макаренко про мету виховання та її зв'язок з методами виховної діяльності.

Розробка логіки педагогічної доцільності в творчості А.С.Макаренка. Мета виховання як головний системоутворювальний фактор. Роль колективу в досягненні мети виховання та взаємозв'язок мети і методів виховання. Співвідношення методів навчання і методів виховання. Роль наукового знання, освіти у формуванні особистості.

Порушення логіки педагогічної доцільності. Характерні хиби у виборі методів виховання (хиби типу дедуктивного висловлювання, „етичного фетишизму”, уособленого засобу).

Проблема мети і методів виховання в сучасній загальноосвітній школі.

**Тема 4.** Проблема цілісності і розвитку виховного процесу. Відносини як об'єкт педагогічної діяльності.

Єдність об'єктивних і суб'єктивних передумов виховання особистості.

Безперервний розвиток колективу як умова здійснення цілісного виховного процесу. Перспективи розвитку колективу й особистості. Формування єдності свідомості та поведінки, почуттів і волі, звичок і вмінь, здібностей і потреб.

Розвиток колективу й особистості на основі поєднання суспільних, колективних і особистих перспектив. Система перспективних ліній.

Відносини як об'єкт педагогічної діяльності. Відносини у житті та діяльності виховного колективу. Стиль виховання і його обумовленість єдністю цілей і засобів. Зміст і міра суспільно-педагогічних вимог до виховного колективу і особистості – головне у стилі виховання. „Педагогічний ризик”.

**Тема 5.** А.С.Макаренко про виховання дисципліни.

Дисципліна як результат і як умова виховного процесу. Режим як засіб виховання дисципліни. Повага до особистості й вимогливості до неї як передумова виховання дисциплінованої поведінки. Організація вільного часу дітей та підлітків та її значення у вихованні дисципліни, клубна робота та її методика.

Значення індивідуального підходу у вихованні дисциплінованості дітей та підлітків.

**Тема 6.** Формування особистості в колективі. Розвиток виховних колективів у педагогічній діяльності А.С.Макаренка.

Творчий розвиток особистості й індивідуальності в колективі. Практичне рішення А.С.Макаренком проблеми особистості в колективі. Подолання в ході виховання суперечностей між наявним рівнем розвитку особистості та необхідним результатом його формування. Індивідуальний підхід у вихованні.

Педагогічно доцільна організація життя й діяльності колективу як проблема теорії і практики виховання.

Хибність концепції самообладнання, самоорганізації виховних заходів. Рецидиви антигромадської поведінки вихованців колонії ім.М.Горького як результат здійснення цієї концепції.

Матеріальні та побутові умови комуни ім.Ф.Е.Дзержинського; вплив цих умов на формування колективу.

Особливості формування колективу колонії ім.М.Горького. Організаційна побудова колективу. Педагогічне керівництво і дитяче самоврядування.

Виховний колектив комуни ім.Ф.Е.Дзержинського. Організація продуктивної праці. Вплив виробничого процесу на розвиток колективу.

Концепція паралельної педагогічної дії – основа методів виховання в колективі. Неподільність виховної діяльності педагогів і діяльності дитячого колективу. Безпосередня педагогічна дія – компонент методу паралельної дії.

**Тема 7.** Проблеми виховання дітей у сім'ї в педагогічній спадщині А.С.Макаренка.

Моральні принципи сімейного життя, труднощі становлення і розвитку сім'ї. Співвідношення суспільного і сімейного виховання.

Сім'я як виховний колектив. Специфіка сімейного колективу. Роль сім'ї у вихованні громадянина і формуванні потреб.

Основи авторитету батьків-вихователів. Причини негативних явищ в сімейному вихованні.

Гра як засіб виховання. Перехід гри у працю. Виховання у дітей культурних навичок. Виховання дисципліни дітей у сім'ї. А.С.Макаренко про способи роботи школи із сім'єю. Вплив шкільного колективу на сім'ю через вихованця.

**Тема 8.** Педагогічна система А.С.Макаренка та актуальні проблеми виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці.

Логіка педагогічної доцільності та її реалізація в сучасній школі. Створення виховного колективу в загальноосвітній школі. Первинний різновіковий колектив вихованців. Розвиток теорії та методики виховання в шкільному колективі.

Виховання свідомості дисципліни школярів. Попередження і подолання педагогічної занедбаності дітей і підлітків.

Учнівське самоврядування в досвіді передових загальноосвітніх шкіл. Актуальні напрямки діяльності учнівського самоврядування: зміцнення матеріальної бази школи, внесення змін у режим шкільних знань, у зміст і методику предметів, що вивчаються за вибором учнів, у систему позакласної виховної роботи, атестація вчителів і вихователів, матеріальне і моральне заохочення їх праці.

Вплив педагогічної системи А.С.Макаренка на теорію і практику виховання дітей, підлітків і учнівської молоді в зарубіжних країнах.

А.С.Макаренко про виховне значення клубної роботи. Створення системи клубної роботи В.М.Терським. Застосування цієї системи в досвіді сучасних передових шкіл, зокрема школи №315 м.Москви. Літні походи вихованців у педагогічній практиці А.С.Макаренка і в роботі сучасної школи.

„Усвідомлення ідей і новаторського досвіду майстра-вихователя, – ділиться активний макаренківець цього періоду Іван Федорович

Кривонос, – саме й дало нам підстави виробити змістовну модель процесу формування основ педагогічної майстерності в майбутнього вчителя, а відтак створити програму і підручник з педагогічної майстерності...” Йдеться про підручник „Педагогічна майстерність” (І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос, О.Г.Самещенко, В.А.Семиченко, Н.М.Тарасевич). Структурування знань навколо ключових ідей А.С.Макаренка про педагогічну майстерність знайшло відображення в таких темах, як сутність педагогічної майстерності, педагогічна техніка вчителя, педагогічна майстерність як мистецька дія в театрі, майстерність педагогічного спілкування тощо.

Відкривається книжка посвятою: „Талановитому синові України, визнаному світом, педагогові-експериментатору, теоретику і практику педагогічної майстерності Антону Семеновичу Макаренку”.

Цей перший у вузівській практиці підручник з педагогічної майстерності у 1999 р. висунутий на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки, є свідченням прогресивності ідей великого педагога.

Ідеї А.С.Макаренка продовжують цікавити педагогічну громадськість.

**Конференції**, проведені на базі Полтавського педагогічного університету: „А.С.Макаренко і Полтавщина” (1986), „Творча спадщина А.С.Макаренка і удосконалення підготовки педагогічних кадрів” (1988), „А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття (1998), „А.С.Макаренко і світова педагогіка ХХ століття” (1999).

#### **Праці, що вийшли за останнє десятиріччя:**

Кривонос І.Ф. Спадщина А.С.Макаренка – кожному вчителю (1988);

Коваленко В.В., Пашко Л.Ф., Пашко М.С. та ін. Нові форми трудового виховання в сучасній школі і педагогічна спадщина А.С.Макаренка.

#### **Методичні рекомендації (1990):**

Крамущенко Л.В. Педагогічна спадщина А.С.Макаренка і сучасна школа: Навчальний план і програма народного університету науково-педагогічних знань (1990);

Бобрицька В.І., Ковтун В.М. А.С.Макаренко і практика сучасних закладів дитячого виховання (1991);

Крамущенко Л.В. Макаренко А.С. Життя і педагогічна діяльність: Посібник для учнів і викладачів педагогічних класів (1992);

Крамущенко Л.В., Кривонос І.Ф. та ін. Педагогічна майстерність А.С.Макаренка-вихователя: Програма спецкурсу (1993);

Бобрицька В.І. Теорія і практика самоврядування в педагогічній спадщині А.С.Макаренка: Програма для самоосвітньої роботи вчителів (1994).

Плідно працюють співробітники музеїв Кременчука та Ковалівки. Особливо цінною є книга П.Г.Лисенка „Долі вихованців А.С.Макаренка” (1994), в якій широко використано архівні джерела і документальні матеріали.

Здавалося б, усі суперечливі проблеми розв’язано...

Новою спробою підірвати авторитет А.С.Макаренка є стаття „Антон Макаренко – „батько” шпיוнов” у газеті „Вечерние вести” (Київ) під рубрикою „Наша биография” (№956-057 (102-103) 26 марта 1999 года). Її автори Андрій Текило і Арсеній Келеберда. „Враг народа”, „Печальный конец”, „Неожиданная помощь”, „Школа Штирлицев” – рубрики цієї статті. Вчитуючись у рядки публікації, переконаєшся в тому, якою міцною є ниточка, що пов’язує фальсифікаторів різних етапів життя, діяльності А.С.Макаренка, розвитку і впровадження його ідей. Якоюсь мірою нам вдалося за нею простежити, про це йшлося в попередніх розділах книги.

У чому ж звинувачують А.С.Макаренка автори цієї статті?

**По-перше**, що він уник репресій (як відомо, усі документи на нього, як „ворога народу”, а саме це було основним звинуваченням стосовно людей, яких репресували, були ретельно підготовлені і направлені в певні слідчі органи);

**По-друге**, його експериментальний заклад – це центр для підготовки шпигунів, організований за вказівкою Сталіна. Прилучається ще й ілюстрація сиріт, до речі, через виховні заклади А.С.Макаренка їх пройшло понад 3000 (готувалося 3000 шпигунів?!) зі спотвореними поглядами, не сумісними з оригіналами, які, на щастя, зберігаються в архівах і як музейні експонати. Варто тільки взяти до рук книгу П.Г.Лисенка (директор педагогічно-меморіального музею А.С.Макаренка м.Кременчука) „Судьбы воспитанников А.С.Макаренко. Документально-биографические очерки (Полтава. ОГОИ: Полтавский литератор, 1994), де узагальнено понад 200 життєвих доль його вихованців з використанням фотографій з їх справжніми обличчями і поглядами людей, яким і на думку не спадало, що їх можуть зображувати в такий спосіб. Очі – це дзеркало душі людської. Віддзеркалюють вони істинну душу, а не карикатурного фотомонтажу; а по-третє, що найприкріше, усі досягнення експериментального закладу зведено до тієї ж підготовки шпигунів. Парадоксально, по-дитячому наївно звучить звинувачення (подаємо його в оригіналі):

*„Уже в ноябре в центр подготовки разведчиков поступили первые ученики: младшему было шесть лет, старшему семнадцать. Через месяц секретное подразделение пошло в состав коммуны им. Ф.Дзержинского. Сама коммуна была идеальным прикрытием для*

*разведшколы, а ее контингент формировался путем тщательного отбора среди коммунаров. С этой целью здесь были созданы спортивные и технические секции: веломотоспорта, бокса, кавалерийская, фотографическая, радиодола, а также организованная военная игра. Детей подвергали специальному тестированию для определения их интеллектуального уровня. Прошедшие испытания зачислялись в центр. Здесь же они получали высшее образование, в основном по техническим специальностям. Макаренко впервые предложил разведовательную специализацию и т.п.”*

Одне слово, успіхи, яких досяг А.С.Макаренко зі своїми колегами, здійснювались не з метою підготовки майбутніх воїнів і громадян держави (про це йшлося в попередніх розділах книги), а щоб готувати шпигунів. Виникає питання, що ж перешкодило вихованцям ними стати, оскільки статистика підтверджує протилежне: зі стін закладу вийшли висококваліфіковані й талановиті люди з багатопрофільною професійною підготовкою, що відзначилися під час Великої Вітчизняної війни й у післявоєнний період. І всі вони до кінця свого життя сприймали А.С.Макаренка як сприймають істинного батька істинні діти.

Ідеї А.С.Макаренка втілюються в поступках борців за нову національну школу. Поводирем цього руху можна вважати педагога макаренківського гарту – **О.Захаренка**, який продовжує нести свою естафету директора школи та голови Творчої спілки вчителів України (Фрагмент із виступу на Першому з'їзді педагогічних працівників України. Освіта. – 1993. – №5. – 27 січня): *„Чи бачили ви різномат'я на узліссі влітку? Яке розмаїття барв і форм. А разом чергова гармонія природи. Так і кожна людина, кожна школа – неповторна квіточка, і не треба нічого придумувати. Закон природи – єдність різномат'тя – справедливий і на нашій освітянській поляні. Мені приємно, що це відзначено в програмі, отже, має бути підкріплено ділом: від індивідуального проектування (а відтак – створення будіндустрії освіти до авторських програм та методів, об'єднаних культом головних цінностей людини: здорового тіла, розуму (освіченості), культури душі (вихованості), працьовитості, національної гордості...”*

О.Захаренко в свій час так визначив основний напрямок педагогічної діяльності школи, так би мовити, давнє кредо Сахнівки: *„Як я розумію, завдання школи полягає в тому, щоб навчити учнів вчитися, навчити їх оволодівати знаннями, систематизувати і осмислювати їх. І все ж, хоча навчання має досить важливе значення, провідним у процесі шкільного етапу розвитку людини – є виховання, виховання в учнів чесності, працелюбності, доброзичливості. Вирощувати творця, виховувати працюю і в праці. Тоді і виростають справжні хлібороби, учні, поети, космонавти, патріоти своєї країни”*

(Чубар В.С. Письмо в будущее. Рассказ о Сахновской школе: Реформа школы: пути ускорения. // Педагогіка. – 1988).

Школа Захаренка завжди приваблювала вчених. По-новому тлумачать його досвід у статті „Наступність. Школа-господарство А.С.Макаренка і школа-голока О.А.Захаренка” (Освіта. – 1988. – 11-18 лютого), автори **В. Ф. Моргун, І.Зубкова, О.Матвійчук**, представники Полтавського педінституту та асоціації психологів м. Луцька.

Однією із кращих в районі та в області є **Качківська середня школа** Вінницької області. Тривалий час вона реалізує навчально-виховний процес у новозбудованому приміщенні. Великий внесок у її розвиток зробила Марія Василівна Чорній, відмінник народної освіти, учитель-методист, про яку можна сказати, що вона „народилась у цій школі”, виконуючи обов’язки заступника директора школи, в умовах, що аналізуються її керівником: „Від першокласниці і понині вона скріплена нею своїм розумом, душею і творчістю. Свого часу вона сприяла розвитку досить складного експерименту – впровадженню макаренківської технології в умовах сільської школи, новаторські підходи до навчально-виховного процесу панують і понині. Про це засвідчує і рубрика в районній газеті „Сільські вісті” (1996. – №5. – січень) – „Урок для директорів шкіл”, у якій йдеться про семінар, що відбувся на базі школи. Його тема: „Сучасна школа: проблеми керівництва”.

„Завітаєш у Качківську школу і відчуєш дотик доброго, розумного, світлого, – так починається матеріал газети. – Відкинувши труднощі, розумієш, що для творчості, ініціативи, ентузіазму не існує перешкод. Люди, наділені такими рисами, працюють, не реагуючи ні на що, залишаються вірними своєму високому вчительському покликанию. Такого висновку доходить, мабуть, кожен із учасників семінару, ознайомившись із цим педагогічним колективом.

Не подумайте, що ця школа поставлена в якісь особливі умови: додаткові кошти на ремонті, будівництві, закупівля унаочнення, своєчасна зарплата... Ні, все так, як і в інших школах нашого району: труднощі, проблеми. Тільки вирізняється цей колектив тим, що прагне розв’язувати їх своїми зусиллями.

„Як?” – запитаєте. Ось низка відповідей: потрібно будувати підсобні приміщення. Не вичікувати, поки хтось завезе камінь, – почали заготовляти самі. На земельній ділянці виростили ячмінь. Продали.

І закупили частину будівельних матеріалів, оформили актову залу. Проявили ініціативу в підвальному приміщенні оформити кімнати для гурткової роботи...

Ваблять зір затишні класи, кабінети, добре обладнані майстерні. На їх базі навчається за програмою професійного училища група



курсантів – 25 чоловік. Після закінчення навчання вони отримають права тракториста широкого профілю.

Школа підтримує міцні зв'язки з місцевим колективним господарством, за рахунок якого харчуються всі учні I – II-х класів. Обід складається з трьох смачних страв. Директори шкіл району мали можливість познайомитись із здобутками педагогічного колективу Качківки. Вони побували у всіх класах і дали високу оцінку урокам. Відвідали позакласні заходи: перед учасниками семінару виступили вокально-інструментальний ансамбль, танцювальний колектив, члени драматичного гуртка...”

Качківська школа має глибоку, цікаву історію. Кожен її аспект може бути семінаром для педагогів різного профілю. „Госпрозрахунок – чудовий педагог”, – ця думка А.С.Макаренка (Т. 4. – С. 346) набуває нині істинного ключового значення. Формувати новий тип економічного мислення, почуття у господаря суспільного виробництва з допомогою застарілих форм організації трудової діяльності школярів уже практично неможливо. Звичайно, не кожна школа може перейти на повний госпрозрахунок, самофінансування. Однак назріла необхідність вводити в трудову діяльність школярів прогресивні форми організації праці й нові методи господарювання, компоненти госпрозрахунку.

Нові економічні умови – нове економічне виховання. Виникає потреба формування в школяра якостей та умінь менеджерської діяльності, рис майбутнього управлінця, навичок планування та обліку виробничої діяльності. А.С.Макаренко ще свого часу писав, що важко зрозуміти, що таке план на виробництві. План, вважав він, полягає не лише в тому, скільки потрібно зробити столів і стільців. План – це тонке мереживо норм і стосунків. Це найскладніше „обладнання” людської діяльності. І на такому обладнанні потрібно виховувати наших громадян, оскільки вони беруть участь не в кустарному виробництві, а у виробництві великого державного масштабу, організованому за останнім словом техніки (Т.4. – С.186).

Подальшою перспективою кожного школяра є оволодіння особливостями мікропроцесуальної техніки як бази комплексної автоматизації виробничих процесів, оволодіння основами інформатики, що є складником його технічної і загальної культури. На цьому етапі прогресу цивілізації реалізується ідея А.С.Макаренка щодо необхідності залучення молодого покоління до сучасної техніки як запоруки успішної перебудови виробничо-технічної підготовки школярів до праці, формування в них якостей новаторів виробництва. Ідеї А.С.Макаренка щодо продуктивності праці глибоко сучасні, їх треба брати на озброєння з метою швидкого й успішного розв'язання завдань, пов'язаних із побудовою нової школи, інтегрування її у міжнародний простір.

За економічними проблемами не слід забувати і про те, що школяр – це дитина, підліток, юнак. Вони прагнуть реалізувати і свої творчі здібності, таланти. Тобто слід реалізувати й ідею Макаренка щодо організації клубної діяльності школярів. До неї він ставився як до важливої сфери єдиного й неподільного виховного процесу, що вимагав від педагогів високої кваліфікації і глибоких знань. Він вважав, що вихователі повинні володіти мистецтвом клубної справи. Серед помітних ознак клубної роботи А.С.Макаренко вирізняв насамперед творчість і самоорганізацію. Особливим видом клубної роботи у виховній системі А.С.Макаренка був ребусник. У житті дзержинців він займав винятково важливе місце. Дію ребусника організовував гурток, учасники якого підбирали задачі, жарти, питання, ребуси, креслення із різних галузей науки, життя, практики виробництва. У більш чи менш художній формі вони відображалися на великому картоні. Відповідати на питання могли всі вихованці у письмовій формі. За кожен запропонований завдання, як і за розв'язання, призначалась певна кількість балів. Ребусник випускався протягом зими кількома серіями. До весни підраховувалась певна кількість балів, яку одержав кожен його учасник, у залежності від цього визначалися невеликі премії. Вони вручалися на загальних зборах. Такий ребусник за умови вдалого оформлення охоплював сотні вихованців і приносив велику користь (Т.5. – С. 73 – 74).

Клубна діяльність школярів пронизує всі етапи розвитку педагогічної науки і практики. Нині вони знову почали відроджуватися, розвиватися, оновлюватися. Про це засвідчує досвід Рівненської області, зокрема Рівненського відділу у справах сім'ї та молоді департаменту соціального обслуговування, при якому діє на цей період 28 підліткових клубів, 19 з яких мають стаціонарне приміщення. Підліткові клуби розміщені в різних мікрорайонах міста і створюються за різновіковим принципом. Гуртковою роботою охоплено 4500 школярів та молоді віком від 6 до 22 років. Основні напрями діяльності підліткових клубів: художньо-естетичний (театральний, народознавчий, фольклорний, хореографічний, танцювальний, аплікація з соломки, макраме, м'яка іграшка, образотворчий, вишивання, в'язання, релігійної етики); спортивний (настільний теніс, легкоатлетична гімнастика, шашки, туристичний, регбі, футбол); технічний (автомодельний, радіотехнічний, початкове технічне моделювання).

Працює 128 педпрацівників: основних – 73, за сумісництвом – 53, з вищою освітою – 62, середньою спеціальною – 34, середньою – 28, серед них переважно студентська молодь.

Відомою постаттю на Рівненщині є А.Ф.Остапенко, який очолює Володимирецький колегіум. Педагогічний колектив цього закладу

працює, ідучи в ногу з часом: навчальний заклад перший у районі перейшов на новий розрахунковий механізм. Це дало змогу ефективніше використовувати кошти, і не тільки використовувати, а й заробляти: створено підсобне господарство, придбаний транспорт, кошти від цього господарства ідуть на виплату стипендій за результатами кожної чверті відмінникам навчання, премій – працівникам школи; у школі обладнаний комп'ютерний комплекс, супутникове і кабельне телебачення; у підвальному приміщенні силами учнів, учителів і батьків обладнані диско клуб, учнівське кафе, тренажерний зал.

На базі школи часто проводяться районні, обласні та республіканські семінари, учні систематично є переможцями районних, обласних, республіканських предметних олімпіад, конкурсів і спортивних змагань. Команда школи „Крокус” є постійним учасником республіканського фіналу цієї гри, перемагає команди великих промислових центрів України.

Практикуються різні форми самоврядування. Ніякі питання не вирішуються без участі дітей, їхніх батьків, що дає змогу працювати без правопорушень.

Учні в школі почувають себе не гостями, а господарями.

Першого вересня оновлена Гадяцька школа-інтернат зустріла своїх вихованців. Розпочався 1998-1999 навчальний рік – ювілейний, сороковий.

29 грудня 1998 року школу спіткало горе – на 77 році життя, після тяжкої нетривалої хвороби пішов із життя М.К. Андрієвський. Очолити школу-інтернат призначено гідного наступника в особі нового директора В.М.Беседи, який має на цей період низку державних нагород: значок „Відмінник освіти України”, грамоту Міністерства освіти України, грамоту Освітнього фонду ім.Ярослава Мудрого, медаль ЦК ЛКСМ України „Лучший учитель-комсомолец”, учитель вищої категорії, має педагогічне звання „Вчитель-методист”.

Обирався делегатом XII Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві (1985 рік), був делегатом з'їзду творчих педагогічних працівників України (1991 рік) та II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти (жовтень 2001 року).

Вимогливість, ретельність, конкретність, лаконізм – риси ділового стилю В.М.Беседи. У ситуаціях, що часом виникають, директор цитує слова Генерального авіаконструктора С.П.Корольова про те, що „хто хоче вирішувати проблему, той веде пошук шляхів, а хто не хоче – пошук причин для виправдання бездіяльності”.

Директор продовжує багаторічні традиції школи в навчальній та виховній роботі, зміцнюється матеріально-технічна база.

У 2001-1002 навчальному році у школі працює 79 педагогів. Серед них: 3 – заслужені вчителі України, 3 – вчителі-методисти, 2 – вихователі-методисти, 6 – старші вчителі, 20 – вчителі вищої категорії, 18 – першої категорії.

Учителі систематично підвищують свій фаховий та методичний рівень. Беруть активну участь у роботі районних методичних об'єднань, професійних конкурсах, ярмарках педагогічних технологій і досягають хороших результатів.

Вирізняється досвід різновікового загону „Сигнал” Сумського педуніверситету.

У конкретній практиці РВЗ „Сигнал” суспільно-корисна спрямованість діяльності програмувалася з перших кроків росту: виступи у школах міста і району, робота в трудових таборах, підготовка конкретних піонерських спеціальностей: горністів і барабанщиків, юнкорів, вожатих, допомога студентам інституту ім.А.С.Макаренка в підготовці до літньої практики і т.п. З появою можливостей реєстрації нових дитячих організацій, з 1991 року, проводилася планомірна практична робота з питань вивчення досвіду скаутів, і в 1994 році скаутська організація об'єднала скаутів 28 шкіл Роменського мікрорайону. Ця організація успішно діє в складі РВО „Сигнал”, а з 1996 року офіційно зареєстрована, має власну форму, самоуправління, керівництво, бере участь у роботі Асоціації Скаутів України (АСУ). Відповідно до змін умов змінилася й піонерська організація в „Сигналі”. Залишаючись найчисельнішою за складом, вона зберегла спадкоємність традицій горністів і барабанщиків, юнкорівських редакцій, роботи клубу любителів наукової фантастики. Діти в новій піонерській формі ходять у походи, працюють у піонерських таборах, які організують самі. Нові можливості дозволили піонерам брати участь у створенні обласного піонерського табору „Ворскла”, який, як вони й мріяли, складається із шести наметових таборів за течією р. Ворскла в Охтирському районі. За два роки його маршрутами пройшло 600 дітей. Але за всіма цими наведеними фактами є ще одна немаловажна деталь: скаути й піонери працюють разом. Залишаючись повністю різними за своєю суттю організаціями, ґрунтуючись на зовсім різних принципах – „колективному” й „особистісному”, вони усе ж співпрацюють, і це найцінніший соціальний досвід, що набувається в діяльності.

Розглядаючи **наступний напрямок діяльності РВЗ**, слід зразу ж його визначити як характерну особливість дитинства – **романтизм і прагнення грати. Підлітків захоплює дорога**. Їм цікаві походи в будь-які пори року. І не тільки пересування пішки і багатоденні випробування походів, але й незвичність цих подорожей. РВЗ „Сигнал”

з часом визначив маршрути традиційних походів і не тільки пішки, але й на лижах зимою, на велосипедах у день 9 Травня і, мабуть, найсокровенніше для кожного – літній дводенний похід на човнах річкою Ворскла. Це справжня пригода, яку всі запам'ятовують назавжди! Краєзнавство і туризм розширюють аспекти пізнавального плану. У походах і подорожах ведуться астрономічні спостереження, практичне навчання навичок виживання й самообслуговування, проходять уроки моральності й дружби в подоланні труднощів, складається власний фольклор, літопис, здійснюються відкриття.

І ще один напрямок змісту діяльності РВЗ належить до числа найскладніших – створення умов систематичного росту особистості й колективу. Це значна частина діяльності, яку можна віднести до категорії „робочих буднів”. В описах передового виховного досвіду перевага завжди віддавалася ефекту найяскравіших, ефектних і неординарних подій. Але за всієї важливості в масі конкретного часу вони посідають дуже скромне місце. Значно протяжніші за часом „звичайні дні”. Заповнити їх діяльністю, пов'язаною з навчанням, заняттями дуже непросто. Конкурентом за монотонністю і формалізмом для РВЗ завжди є школа. Не стати її продовженням у вільний для дітей час – завдання не з простих. Три рази на тиждень кожна дитина в РВЗ „Сигнал” повинна відвідати звичайні заняття: горністи й барабанщики в актовому залі вчать сигнали й марші, юнкори в редакціях вчать поводитися з апаратурою і випускати газети, фантасти вивчають зоряні карти й Сонячну систему. А ось у скаутів відбувається непроста справа навчання мистецтву в'язання вузлами, користуватися азбукою Морзе і Семафоркою. Без цих навичок для всіх, хто займається, залишається просто невиконаною основна умова діяльності – **творчість**, що передбачає певний рівень професіоналізму. Досягнення її кожною особистістю, колективом – це теж діяльність, що забезпечує формування соціального досвіду, що забезпечує власний ріст. Ця діяльність складна. Причина – слабка мотивація в дітей, які, як правило, одержують від життя все авансом. Організувати таку діяльність взагалі не важко, якщо опиратися на принципи „прогресивної педагогіки”. Прогресивною не за своєю якістю, а в смислі заохочення й стимуляції прогресу особистості. Усі можливі звання й нашивки, значки ансельбанти, конкурси й огляди – та мало що ще можна придумати! У горністів і барабанщиків, наприклад, кожний вивчений марш додає зірочку до нашивки й відповідне присвоєння одного із звань: „сигнальщик”, „капітан”, „прапор-капітан” і т.п., у юнкорів кожна засвоєна редакція – це нашивка на пагонах, у фантастів – значок на форму. Далі від усіх у цьому традиційно встигають скаути. У них справжнє багатство усіх

можливих нашивок і знаків розрізнення. Рівень мотивації можна значно підвищити, але це не самоціль, а процес засвоєння конкретного соціального досвіду самоорганізації!

Ми розглянули три основні напрями в змісті діяльності різновікових дитячих об'єднань. Вони мають свої особливості.

**По-перше:** зміст діяльності РВЗ проходить „природний відбір”, який передає найвластивіші для дітей перспективи. Як правило, це рухомі й комплексні форми. Сам „природний відбір” визначається добровільністю участі дітей у РВЗ. Якщо практикувати те, що їх не приваблює, то РВЗ просто розпадеться.

**По-друге:** ці напрями легко розділяються за особливостями дитячого контингенту РВЗ. Кожному віку надається можливість використати свій потенціал. Ніякого опосередкування діяльнісної активності для дітей у РВЗ не відбувається.

**По-третє:** усі три напрями мають спільну основу – психолого-педагогічні особливості дитячого віку й активізують дитячі групи в широкому віковому діапазоні (від 10 до 16 років).

**По-четверте:** усі три напрями орієнтовані на критерій не вікового потенціалу особистості, а насамперед усного її соціального досвіду, що спрямовує всю діяльність на його активне засвоєння.

Зміст, як і структуру, забезпечити керівникові РВЗ дуже складно. Але всередині самого РВЗ існують дивні „рушійні сили” підтримки. Вони визначаються процесом взаємодії різноманітного соціального досвіду і розібратися в цьому, на наш погляд, буде цікаво! (Подається згідно з досвідом Анохіна Є.В.)

#### **6.4. Пошуки нового Макаренка тривають...**

*„Нам потрібно сьогодні багато „макаренків” для того, щоб соціально-педагогічно так підтримати дітей з найбільш вразливих верств світу, дітей і підлітків вулиць, як це описав і радив на основі свого власного досвіду А.С.Макаренко”*

**Леонард Фрезе, професор,  
Марбург, Німеччина**

Аналіз етапу розвитку макаренкознавства, що відповідає нинішнім умовам – початку ХХІ століття – засвідчив, що прогресивніше він розвивається в теорії, оскільки виокремилися нові напрями дослідження. У діяльності Міжнародної асоціації

макаренкознавців (МАМ) – у цей період центром її є Росія, очолює її кандидат філософських наук Тетяна Федорівна Корабльова (Див.: Корабльова Т.Ф. *Философско-этические аспекты теории коллектива А.С.Макаренко. Специальность 09.00.05 – этика – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – Москва, 2000*), – як провідний серед інших проблем, вирізняється аспект педагогічної практики, зокрема трудова діяльність школярів. Цей досвід узагальнюється на основі міжнародного конкурсу ім. А.С.Макаренка під гаслом „Педагогіка справи” на сторінках журналу „Народное образование”, починаючи з квітня 2003 р. Конкурс приурочено до 115-ї річниці від дня народження А.С.Макаренка. „Нова хвиля інтересу до спадщини Макаренка, одного із небагатьох класиків педагогіки, хто займався в основному вихованням – пов’язана з багатьма причинами, – висловлюється на сторінках журналу президент Міжнародної макаренківської асоціації Тетяна Корабльова. – Насамперед, це сучасна ситуація в галузі виховання. Фактично повна відмова держави від своїх пріоритетів у вихованні на користь навчання (принаймні до 1999 року), ріст злочинності, безпритульності, поширення бездоглядності суттєво дегуманізували соціальне середовище”. У зв’язку із 115-ю річницею із дня народження А.С.Макаренка з 1-го по 5-е квітня 2003 року в Москві було проведено Міжнародну конференцію „Педагогіка А.С.Макаренка в розв’язанні проблем сучасного дитинства” і Міжнародний конкурс ім. А.С.Макаренка. Заходи було підтримано Комітетом з освіти і науки Державної думи РФ, Комітетом із суспільних і міжнародних зв’язків, Комісією у справах молоді і спорту Ради Федерації, Міністерством освіти РФ, Аграрною партією Росії (К итогам конференции „Педагогика А.С.Макаренко в решении проблем современного детства” // Народное образование. – 2003. – №8. – С. 173).

Визначальною рисою форуму стала **практична спрямованість**.

Міжнародна макаренківська асоціація передбачила цілі й найближчі завдання, що полягають у такому:

- сприяти формуванню громадянського суспільства, доводячи переваги „школи життя”, педагогіки здорового глузду в порівнянні зі „школою учіння”, „педагогікою дозвілля”;
- реабілітувати в громадській думці колектив як головний інструмент **соціального виховання**, спроможний гармонізувати взаємостосунки особистості й суспільства;
- сприяти поширенню у виховній практиці виробничої праці усіх видів продуктивної зайнятості, формуванню **єдиних колективів** педагогів і учнів – практичному оволодінню макаренківською „педагогікою життя”;

- подолати прогресивний індивідуалізм, споживацьку психологію до праці, а також установку на заробіток будь-якою ціною замість гідної праці, сприяючи тим самим формуванню (чи корекції) „соціального замовлення” на цілі виховання з орієнтацією на найближче майбутнє;

- бути джерелом достатньої інформації про життя і творчість великого педагога в контексті пошуків суспільної думки 20-30-х років ХХ ст., що спонукають до самостійної соціальної творчості;

- цілеспрямовано вивчати сучасні виховні технології як вітчизняні, так і зарубіжні, що сприяють ефективній взаємодії педагогічної громадськості з участю державних і політичних організацій (там само, с.173-174).

Однією з провідних визначається проблема переосмислення мети і завдань сучасного освітнього простору, вирізняються стратегічні орієнтири: подальша демократизація, піднесення авторитету особистості, її культури, толерантності, створення умов для молодшої людини з метою оволодіння нею вміннями і навичками у період її становлення, які б дозволили продуктивно жити і творити в нових умовах світової інтеграції; розвиток освітньо-виховних технологій з урахуванням набутого людством прогресивного досвіду. У цьому контексті – і педагогічна система А.С.Макаренка.

Якщо в економічному розвитку процес інтегрування може мати свій вибір – інтегрування в європейський простір чи міждержавна інтеграція, то **наука**, в тому числі й педагогіка, **потребує** для свого прогресивного розвитку **інтегрування зі світовим цивілізаційним простором**, оскільки ґрунтується на єдиній знаково-термінологічній основі, загальноприйнятих законах та принципах розвитку Всесвіту і Людини як єдиної цілісної системи.

Такий підхід уможливило взаємозбагачення культурами, сприяє постійному взаємообміну й оновленню теорії й практики, у тому числі педагогічній. Про це засвідчує низка форм пропаганди ідей А.С.Макаренка українськими вченими.

Наприклад, 8-11 квітня 2002 р. з метою популяризації педагогічної системи А.С.Макаренка Міжнародна макаренківська асоціація, Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка і Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського провели Міжнародний семінар „**А.С.Макаренко і світова педагогіка**”, присвячений 10-річчю Міжнародної макаренківської асоціації і 75-річчю від дня створення комуни ім. Ф.Дзержинського.

На семінарі обговорювалися такі питання:

- біографічні й історичні аспекти макаренкознавства;



- педагогічна творчість А.С.Макаренка;
- актуальність педагогічної спадщини А.С.Макаренка.

Учасниками семінару були макаренкознавці з України, Росії, Білорусії, Польщі, Чехії, Італії, Німеччини, Угорщини.

Приємною несподіванкою стала зустріч з А.С.Васильєвим-Макаренком, внуком рідного брата А.Макаренка і сином вихованця А.Макаренка Антоном Калабаліним.

У процесі підготовки до Міжнародного семінару оргкомітет одержав листа від Олександра Левіна, професора Варшавського університету, у якому наголошується на важливості нового звучання в наші дні педагогічної концепції Антона Макаренка: „...Тема семінару „А.С.Макаренко і світова педагогіка” має свій глибокий сенс. Але в той же час звучить занадто академічно і ... дещо проникнута духом „Педагогічного олімпу”.

Вважаю, що в наш час (початок нового століття), коли існують найколосальніші ускладнення виховного процесу, потрібне значно гостріше формулювання основної теми. Таке формулювання, яке розкриє по-новому загальнолюдські основи педагогічної концепції Макаренка, а не її політичні обмеження, пов'язані з перебудовою світу „у його період і в наш час” (Педагогічна концепція А.С.Макаренка і Європа // Імідж сучасного педагога. – 2002. – №4-5 (23-24).

Сучасні напрями національної освіти й виховання дітей, учнівської, студентської молоді в аспекті багатогранної творчості Антона Макаренка та деякі шляхи підготовки вчителів до творчої професійної діяльності обговорено на науково-практичній конференції, присвяченій 115-й річниці від дня його народження у **Житомирському державному педагогічному університеті** ім. Івана Франка (Національна освіта у контексті творчості А.С.Макаренка: Зб. Наук. Праць (За ред. проф. М.В.Левківського. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2003).

Як макаренкознавчий центр зарекомендував себе **Мелітопольський державний педагогічний університет**, кафедра загальної педагогіки якого співпрацює у межах договору з лабораторією „Макаренко – Реферат” Марбурзького університету (ФРН) від 13 вересня 2000 р.

Якщо в попередні періоди нас цікавило, як реалізуються ідеї А.С.Макаренка за кордоном (**Кривонос І.Ф.** Педагогічні ідеї та досвід А.Макаренка в контексті світової педагогіки” // Педагогіка і психологія. –1998. – №1. – С.185-188; **Крамушенко Л.В.** А.Макаренко в професійній долі польських педагогів (там само, с.204-208); **Дічек Н.П.** Моральні цінності етики А.Макаренка в тлумаченні англійських досліджень (там само, с.176-183), здійснювався порівняльний аналіз у цьому контексті (**Зязюн І.А.** Дж.Морена і

А.Макаренко про соціометрію взаємин у групі (там само, с.189-194); **Абашкіна Н.В.** Професійна підготовка вихованців у навчальних закладах А.Макаренка і Г.Кершенштейнера (там само, с.194-197) **Денисюк С.В.** А.С.Макаренко і Я.Корчак: різні системи і спільні ідеї (там само, с.198-204); **М.Библюк.** А Макаренко і польський педагогічний олімп (там само, с.208-215); **Лобурець В.Є., Крамущенко Л.В.** Міжнародне співробітництво макаренкознавців (там само, с.223-228); **Данилова Л.О.** А.Макаренко і світова педагогіка: проблеми музейного відображення (там само, с.228-235) – виокремлені дослідження систематизовані у збірнику, присвяченому 110-й річниці з дня народження А.С.Макаренка, – **то на цьому етапі розвитку макаренкознавства в Україні характерним є аналіз поглядів А.С.Макаренка в контексті педагогіки як науки.**

Вирізняються й аспекти досліджень.

### **Антропологічні аспекти педагогічної творчості А.С.Макаренка.**

У цьому контексті виокремлюються теоретичні доробки **І.П.Аносова** – ректора Мелітопольського державного університету, доктора педагогічних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України – нагородженого орденом „За заслуги” III ступеня. „А.С.Макаренко: методологічний аспект, антропологічний підхід”, – дослідження І.П.Аносова, що відкриває збірник матеріалів міжнародних педагогічних читань, присвячених 115-й річниці від дня народження А.С.Макаренка, які відбулися 18-19 березня 2003 р. у Мелітопольському державному педагогічному університеті. Він зосередив увагу на такому: „...Його ідеї та досвід навчально-виховної роботи залишаються незгасаючим маяком у нашій вітчизняній історії. Мірило макаренківської спадщини таке, що для його оволодіння потрібні будуть зусилля ще не одного покоління фахівців різних галузей соціально-гуманітарних знань і культури. В останні роки дійшли висновку, що сутність внеску А.С.Макаренка в педагогічну антропологію слід шукати не просто у розробці проблем виховання та навчання, а в створенні нового „образу” всієї педагогіки в цілому і в творчому розвитку тих компонентів гуманітарних наук і культури, з якими педагогіка міцно пов’язана” (виділено нами). (Див.: А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття: Матеріали міжнародних педагогічних читань, присвячених 115-й річниці від дня народження А.С.Макаренка (18-19 березня 2003 р.) – Мелітополь: МДПУ).

І.П.Аносов розвиває цю проблему, порівнюючи антропологічні аспекти права і свободи у педагогічній творчості Л.І.Петражицького і А.С.Макаренка (Антропологічні аспекти права і свободи у педагогічній

творчості Л.І.Петражицького і А.С.Макаренка // Науковий вісник МДПУ. Серія: Педагогіка. – Випуск 1. – Мелітополь, 2005. – С.3-19), у навчальному посібнику „Педагогічна антропологія” (Аносов І.П. Педагогічна антропологія. Навчальний посібник. К.: Твім інтер, 2005).

Питання методології в контексті педагогічної спадщини А.С.Макаренка розглядає **Т.С.Троїцька**: „Питання методології для вчителів у контексті оцінки педагогічної спадщини А.С.Макаренка”; зосереджує увагу на науковій спадщині А.С.Макаренка **Юлія Літвіна**: „Звернення до наукової спадщини А.С.Макаренка та вчених педагогів у пошуках особистісно орієнтованої парадигми освіти”; звертаються до мало дослідженої в радянській педагогіці проблеми „виховуючого колективу” **В.А.Бойко, М.М.Головкова**: „Основы теории воспитательного коллектива в педагогическом наследии А.С.Макаренко”; одну із суперечливих проблем у досвіді А.С.Макаренка розкриває **К.І.Суркова**: „А.С.Макаренко про формування духовно-моральної культури старшокласників на народних традиціях”; „Технологічний аспект педагогічної концепції А.С.Макаренка” розкриває автор книги **М.М.Окса**. Різнобічний характер упровадження ідей А.С.Макаренка в педагогічну практику розкривають В.І.Плетніченко, І.В.Ворфоломеева, Д.Є. Воронін та ін. На основі порівняльного аналізу автор книги С.Г.Карпенчук у докторській дисертації „Педагогічна технологія А.С.Макаренка в контексті сучасної педагогіки” (вважається першою докторською дисертацією з педагогіки) обґрунтовуючи погляди Макаренка в контексті педагогічної науки і практики, дійшла висновку, що **А.С.Макаренко є антропологом-синтезистом**. Слугувало цьому розв’язання проблем взаємодії *соціального й біологічного* чинників у процесі розвитку людини. Пропонуємо деякі фрагменти із цього дослідження.

„...Якщо досліджувати цю проблему через досвід А.С.Макаренка, виходячи тільки з позицій 20-30-их рр. (традиційно цим періодом розпочинається класифікація етапів розвитку макаренкознавства), що характеризуються „методологічним проривом” у педагогіці, то можемо опинитися в омані, оскільки аналізувати його погляди будемо в порівнянні із представниками методологічних течій, які прогресували в цей період. Це *соціальний чи біологічний методологічні* підходи до розв’язання педагогічних проблем, що вбачали як провідний *природовідповідний розвиток і виховання*, або, навпаки, віддавали перевагу *соціальному* в цьому контексті (марксо-ленінська педагогіка). Саме на цій основі виникають розбіжності щодо методологічних поглядів Макаренка. Дійсно, багато його міркувань наводять на думку, що він є представником марксо-ленінської педагогіки, тобто розділяє

погляди представників, ідеї яких ґрунтуються на **соціальній основі**: він дуже різко виступав проти біологізму в педагогіці, вважаючи, що „...психологія, біологія, рефлексологія повинні говорити нам не про те, що ми повинні робити, а про те, як зручніше зробити те, що нам потрібно і що ми вирішили... Як із якого-небудь матеріалу створити людину...” (6 – б.Ф. 332, оп.4, ед.хр. 188.Л. 1-5 про.). У вересні 1937 р. (у лекції для працівників Наркомосу) він сказав: „Психологія потрібна педагогіці для перевірки наших практичних досягнень, для визначення їхньої відповідності природі людини, закономірностям вікового й індивідуального роз витку” (Неизвестный Макаренко. Вып. 5. / Сост. С.С.Невская и др. – М., 1994).

Ці й інші погляди А.С.Макаренка дійсно характеризують його як супротивника біологічного, суто природовідповідного підходу в педагогіці. Але вони характерні не для однодумців періоду 20-30-х рр., а ґрунтуються на поглядах більш раннього періоду. Про це свідчить порівняльний аналіз.

Звернемося до положень „Загальної педагогіки” К.Єльницького, що використовувався як навчальний посібник для педагогічних навчальних закладів у дореволюційний період (1911 р. видання): „Педагогічні міркування повинні впливати з **природних законів** (виділено нами) прояву діяльності фізичних і психічних сил людини. Без цього вони (педагогічні положення) не мали б розумної підстави і вважалися б чимось випадковим, довільним. Виклад законів прояву діяльності фізичних сил людини складає предмет фізіології, а психічних сил – психології і логіки. Отже, ці науки слугують підставою для педагогіки, вирізняються як найближчі **допоміжні** (виділено нами) науки в цьому колі (Общая педагогика. Пособие для учебных заведений, въ которых преподается педагогика и для занимающихся воспитаниемъ и обучениемъ дѣтей К.Єльницкого 15-е издание. С. Петербургъ. Издание М.М.Рутзаци, 1911).

Немає підстав стверджувати, що А.С.Макаренко є прихильником соціального середовища як провідного в процесі виховання людини. До цього чинника А.С.Макаренко пропонував ставитися дуже обережно. Не заперечуючи суспільної сутності виховання, він усе-таки вважав, що вимоги суспільства дійсні тільки для епохи, величина якої більш-менш обмежена. „Ми можемо бути зовсім упевнені в тому, – писав він, – що до наступного покоління будуть трохи змінені вимоги, причому зміни ці будуть вноситися поступово, в міру росту й удосконалення всього громадського життя” (Макаренко А.С. Пед. соч. В 8-ми т. Сост. А.А.Фролов, Л.Ю.Гордин, М.Д.Виноградова. – М., 1983-1986. – Т. 1. – С. 169). Будучи прихильником проектування особистості, він закликав до високого рівня пильності при цьому,

„володіти добрим чуттям”, пояснюючи це тим, „що розвиток вимог суспільства може відбуватися в галузі *малозначущих і малих деталей*” (виділене нами) (там само).

Цей погляд асоціюється з думками відомого російського філософа М.Бердяєва, який вважав, що серед існуючих соціальних систем немає жодної, яка б сприяла особистісному розвитку сучасної людини, тому що особистість перебуває в конфлікті із соціальністю. Який-небудь соціум ставиться до індивіда як до справно діючої приватної власності. Але саме цей конфлікт він вважав найважливішою умовою самовдосконалення людини (Бердяєв М.О. О вечном и новом человеке // Чит. газ. – 1990. – №27. – С. 13).

Теоретичний аналіз свідчить про те, що особистісний підхід у Макаренка ґрунтувався не на орієнтації на соціальне середовище, до якого він, як до визначального чинника виховання, ставився критично, оскільки вважав, що „хаотична машина соціального цілого мільйонами важелів втягувала в себе наше юнацтво, і разом з ним теліпався на якому-небудь кінці прикрашений ідеями педагог, що відкидається далеко на поворотах”. При цьому він скептично висловлювався словами Стоюніна, що „коли все-таки щось вийшло з наших дітей, то тільки тому, що взагалі з дитини щось повинно вийти, і взагалі в житті більше гарного, ніж поганого” (т. 1, с.13). Тобто А.С.Макаренко середовище не „сприймав як всесильне починання”, засуджуючи цей погляд, він визначав його як „тло, на якому намальована бліда, пасивна особистість” (там само, с. 179).

Одне слово, А.С.Макаренко не належав ні до представників природовідповідного підходу в педагогіці, ні до напрямку в педагогіці, що ґрунтується на соціальній основі. Саме тому він завжди був у конфлікті з офіційною педагогікою, а її представники, в свою чергу, неодноразово переслідували його позиції й часто засуджували його погляди як „буржуазні, антирадянські”. Він шукав шляхи удосконалення педагогіки як науки поза біолого-соціальними методологічними підходами. Про його сумніви свідчить лист М.М.Котельникову, в якому він висловив своє обурення тим, що „всі новітні праці” йдуть у напрямі, „щоб нашого вихованця розкласти на безліч складових частин, усі ці частини назвати і занумерувати, побудувати у визначену систему і...не знати, що робити далі”. (т.8, с.14). А.С.Макаренко зупинився на позиції *синтезу* в педагогічній науці, *на системному підході до вивчення і виховання* людини (органічна система). „Виховання, – вважав він, – повинно спрямовуватися *однією системою законів, подібних до природних законів* (виділено нами). І якщо в руках людини використання цих законів набуває форми різноманітних комбінацій, то єдність

принципового підходу від цього не програє, як не програє єдність біологічних законів від того, що способи пересування птаха і каракатиці різні (т.1, с.12).

Ці категорії А.С.Макаренко обґрунтовує вже в першому томі своїх праць, але відчувається, що його погляди засновані на теоретичних положеннях, якими він оволодів ще в дорадянський період. Вони співвідносні з думками В.Соловйова, всесвітньо відомого філософа, про „...**єдність** вищого починання з вільною множинністю приватних форм і елементів, творячи в такий спосіб **цілість** загальнолюдського організму...” (виділено нами), ідеєю єдиного природного закону Дж. Локка, що діє і в природі, і в людині, і в суспільстві, і в державі. Безперечно, наукові позиції В.І.Вернадського, з яким він був особисто знайомий, про цілісність біо- і ноосфери слугували синтетичному погляду А.С.Макаренка щодо педагогіки як науки. Але, окрім цього, його увагу не обійшли погляди Марі-Жозефа Пьєра Тейяра де Шардена (1881-1955) – Франція, в основному його праця „Феномен людини”, як і праця К. Д. Ушинського „Людина як предмет виховання”.

Порівняємо аналогії у поглядах А.С.Макаренка і Тейяра де Шардена:

• *розв’язання проблеми особистості й індивідуальності.* Помилку, що усуває з правильного шляху розуміння процесу становлення ноосфери, Тейяр бачив у змішуванні, у заміні особистості індивідуальністю. „Вершина нас самих, вінець нашої оригінальності – не наша індивідуальність, а наша особистість, а цю останню ми можемо знайти відповідно до еволюційної структури світу...” (Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1977. – С. 207-208). А.С.Макаренко розв’язував питання про індивідуальне й особистісне в людині, визначаючи цілі виховання. При цьому він вважав, що гідним організаційних завдань „може бути лише створення методу”, який, будучи загальним і єдиним, у той же час уможливує кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, йти вперед за лініями своїх схильностей” (т.1, с.170);

Оскільки індивідуум – категорія натуралістично-біологічна і завжди сприймається як частина цілого, частина природи і суспільства, а особистість, навпаки, не може бути частиною, вона завжди ціле і сприймається як узагальнений взірець, якому характерне універсальне (за М.О.Бердяєвим), тобто ідеальне, то й орієнтація на особистість – це є орієнтація на модель людини, що характеризує вищий рівень її сформованості. У цьому полягає прогностичний характер процесу розвитку людини до такого рівня, що реалізується на основі проектування як одного із провідних засобів розв’язання цієї проблеми.

А.С.Макаренко особливу увагу зосереджував на такому: „Нам потрібно вчитися у великих систематиків природознавства насамперед їх ерудиції, по-друге, їх поваги до реальних явищ... І, що особливо важливо: і в природі, і в суспільстві протікають процеси і еволюційні, і революційні, систематика суцільних групувань розвивається і змінюється” (т.1, с.174);

- Одним із винаходів А.С.Макаренка є програмування перспективних ліній. „Виховати людину, – вважав педагог, – означає виховати в неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив...” (т.8, с.107);

Такі перспективи А.С.Макаренко називав **завтрашньою радістю**.

Характерніша риса моральної концепції Тейяра – це оптимізм. Він був свідком великої економічної кризи між двома світовими війнами і дійшов висновку: „З економічної точки зору ніщо ж не перешкоджає нам передбачати й надалі: **що для дитини життя починається завтра** (Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – С. 21).

Проблема перспективи у Тейяра – одна із провідних як в індивідуальному, так і соціальному плані. „Моя єдина мета, – пише він, – і в цьому моя дійсна сила, – це прагнення побачити, тобто розвернути однорідну й цілну перспективу нашого всезагального досвіду, поширеного на людину, показати ціле, що розгортається” (там само, с. 36);

- Тейяр визначає *рефлексивну природу колективу*, що є осередком суспільства. „Кожному „поколінню цієї мислячої філи” передається та наслідується **колективний досвід** „потік рефлексії” (за Тейяром);

А.С.Макаренко, як відомо, на підставі колективного досвіду побудував свою педагогічну систему. Він дійшов висновку, що пластична за своєю природою психо-фізична організація людини з її індивідуальними потенційними можливостями саме і є тим ґрунтом, на який під впливом навколишнього середовища й виховання накопичується соціальний досвід людини, певний складовий динамічний стереотип поведіння, а потенційні біо-фізіологічні можливості і якості особистості набувають свого соціально-ціннісного орієнтуру;

- Тейяр є прихильником *добровільного об’єднання в соціальні структури*, що суперечить тоталітарному підходу до побудови суспільства. Саме на цій основі формуються різновікові внутрішньокolleктивні об’єднання в досвіді А.С.Макаренка;

- *диференційований синтез* – провідне положення Тейяра. „У будь-якій галузі, чи йдеться про клітини тіла, чи про членів суспільства, чи про елементи духовного синтезу – відбувається

**диференційована єдність** (виділено нами). Частини удосконалюються і завершують себе у будь-якому організованому цілому.” (там само, с.206);

- А.С.Макаренко, визначаючи предмет педагогіки, виходив із наукових позицій, що завжди ґрунтувалися на розв’язанні питання про **синтез біологічного і соціального чинників у природі людини як предмета виховання**. Він ще в 20-х рр. попереджав, що „...найнебезпечнішим моментом ще довго буде страх перед людською розмаїтістю, невміння з різноманітних елементів побудувати урівноважене ціле. Тому, – прогнозував він, – у нас завжди будуть жити спроби обстригти всіх одним номером, утиснути людину в стандартний шаблон, виховати вузьку серію людських типів – це здається легшою справою, аніж виховання *диференційоване*...” (виділено нами) (т.1, с.17).

- Висновки Тейяра концентруються на людині і науці як вирішальних феноменах взаємодії всіх процесів діяльності у Всесвіті, яким властивий процес усіх наук про людину. „І це, – пише він, – не на шкоду пізнання іншого світу, швидше навпаки – ключ до нього: ми йдемо до людської ери науки..., ця ера буде найвищою мірою ерою науки про людину – людина, що пізнає, помітить, нарешті, що людина як предмет пізнання – це ключ до всієї науки про природу... У людині резюмується усе, що ми пізнаємо” (Тайяр де Шарден А. Феномен человека. – С.220). Резюмуючи свої міркування, Тейяр доходить висновку, що „людина є найбільш *синтетичним станом*, у якому нам доступна тканина універсуму, і найбільш рухлива частина цієї тканини, що перебуває в ході перетворення”. „У силу цих причин, – підкреслює він, – розшифрувати людину означає, по суті, „спробувати довідатися, як утворився світ і як він продовжує утворюватися” (там само, с.221). У цьому полягає антропоцентризм Тейяра. Як синтезист обґрунтовує свої висновки й А.С.Макаренко: „Ми повинні навчитися так організувати виховання, щоб наші досягнення характеризувалися удосконаленням **системи даної особистості в цілому**”, – писав він (виділено нами) (т.8, с.13-14).

Запропоновані аналогії дослідження у першому варіанті подані були як результат, що ґрунтується на основі порівняльного аналізу. Конкретними фактами доказовості того, що А.С.Макаренко дійсно знав твори Тейяра де Шардена, ми не володіли. Це стало причиною негативного ставлення окремих учених, зокрема представників історії педагогіки, до цього аспекту дослідження. Нині зосереджуємо увагу на тому, що фактологічному матеріалові, зокрема архівному, передують пошук, що ґрунтується на інтуїції як методі дослідження. У сучасних умовах вона майже не згадується, але світова громадськість



повертається до цього засобу пізнання. Інтуїція високо оцінювалася східною філософською думкою. „Звичайні люди схильні заперечувати можливість інтуїтивного прозріння, що проникає із нинішнього в майбутнє. Але це виходить за межі законів природи не більше і не менше, ніж тремтіння „чарівної палички” шукача води на земній корі, що покриває водяний простір”, – вважають мудреці Сходу. Швейцарський соціальний педагог Д.Еггенберг у своєму дисертаційному дослідженні „Основи і аспекти педагогічної теорії інтуїції” розглядає останню як принцип виховної і соціально-педагогічної роботи. Майбутня соціально-педагогічна теорія, згідно з його поглядами, повинна ґрунтуватися на визнанні рівноцінності як логічного, так і інтуїтивного принципів пізнання.

І все ж таки достовірність того, що Макаренко був знайомий із ідеями Шардена, нині ми можемо підтверджувати ще й фактологічно. Цьому слугує протокол бесіди автора книги **М.М.Окси** з українською письменницею **О.Д.Іваненко** від 06.06.1985 року (**матеріали протоколу друкуються вперше**). Як відомо, О.Іваненко періодично проходила педагогічну практику в закладах А.С.Макаренка під час навчання в Харківському інституті народної освіти (ХІНО), а після його закінчення стала сподвижницею педагога й колегою. **Фрагмент із протоколу:** „На квартирі ми жили разом з Мухіною. Вона одружилася з професором О.С. Залужним. Такий цікавий, молодий і красивий був у нас професор. Закінчив Сорбону, але десь у 1936 чи 1937 році був репресований. Тяжка доля була у його дружини, – ворога народу.

Олександр Самійлович часто, майже щодня, бував у нас на квартирі. Навідувався частенько і Антон Семенович...

Із тих дискусій і бесід, які відбувалися у нас у помешканні, я пізнавала філософію, педологію, психологію та інші науки... Одного разу розмова розпочалася із вияснення питання, яким ідеалістом був Гегель – об'єктивним чи суб'єктивним. Дійшли думки, що однозначно визначити не можна. Потім про Фейербаха, перекинулись на Натюрла, згадали Кершенштейнера і зупинилися на Вернадському. Запам'ятався особливо Шарден з його **завтрашньою радістю, говорили про перспективи ближні, середні і далекі...**” (виділено нами).

Завдяки цьому документові доходимо висновку, що „**нового Макаренка**”, на чому зосереджували увагу дослідники усіх етапів розвитку макаренкознавства, слід шукати в синтезі із філософськими та психолого-педагогічними ідеями дорадянського періоду, про що йшлося в першій частині цієї статті, оскільки саме в цей період А.С.Макаренко формувався як педагог. Якщо ми нині скептично ставимося до версії, що Макаренко міг бути обізнаний із такими

поняттями, як **біосфера, ноосфера**, на основі яких ґрунтуються погляди Шардена, Вернадського, філософів-космістів (нині ми намагаємося досягнути основи ноосферної освіти), то О.Іваненко нашу версію реалізує: „Макаренко і Залужний були особисто знайомі з Вернадським. Що таке ноосфера, я і сьогодні не уявила, що це таке, але пам'ятаю, як вони один одному доводили, так що Мухіній це все обридло, і вона запросила усіх вечеряти...”

У своїх дослідженнях В.С.Лутфулін дійшов висновку, що А.С.Макаренко успадкував теоретичні погляди К.Д.Ушинського. Дійсно, багато аналогій свідчить про це. Але якщо звернутися до міркувань М.І.Демкова (з ним Макаренко також був особисто знайомий), погляди якого також співвідносяться з педагогічними положеннями А.С.Макаренка, то доходимо висновку: погляди К.Д.Ушинського ґрунтуються на основі концепцій зарубіжних учених. В основному розкриті вони в праці „Людина як предмет виховання”, що є результатом закордонної поїздки і наполегливої п'ятирічної роботи, під час якої він перечитав і вивчив багато здобутків філософів стародавнього світу. Ця праця стала відомою популярною філософською й антропологічною енциклопедією. К.Д.Ушинський систематизував прогресивні тенденції світової думки першої половини ХІХ століття у сфері західноєвропейської психологічної літератури. На основі праць Ушинського розвивали свої теоретичні ідеї багато вітчизняних і зарубіжних педагогів, у тому числі і Макаренко. К.Д.Ушинський є родоначальником істинної педагогічної антропології. Із протоколу розмови М.М.Окси з О.Іваненко дізнаємося, що К.Д.Ушинський був улюбленим педагогом А.С.Макаренка, декілька разів він (А.С.Макаренко) відвідував могилу Ушинського у Видубецькому монастирі. Цінував **дидактичні ідеї** Ушинського, **народність виховання**.

У процесі аналізу доходимо висновку, що А.С.Макаренко виступає як представник **синтетичного антропологічного напрямку**. Він, як і інші представники цього напрямку, враховуючи соціальний чинник виховання у синтезі із природовідповідним, був прихильником розв'язання найактуальніших проблем соціального життя на основі пізнання людини в проявах її розуму, почуття і волі, в її ідеалах істини, добра та краси, розв'язання проблем щодо цілісного підходу до освітньо-виховного процесу, ґрунтуючись на тому, що антропологія в широкому розумінні сприймається як **синтетична наука** про людину, що повинно бути основою для педагога. Вона ґрунтується на чіткій розробці цілей виховання, стратегічною метою якого є **гармонійний розвиток** усіх кращих структурних компонентів людської природи, опора на філософію, на основі якої передбачалося підведення

**загальнолюдського фундаменту** під теорію виховання і добір змісту освітньо-виховного процесу за законами **розвитку Світу**.

Поняття „**синтетичність**” у педагогіці викликає багато суперечок і непорозумінь. Особливо, коли йдеться про синтез, – зразу ж виникає питання: „А де ж аналіз?” Тобто ми звикли сприймати поняття синтезу й аналізу в аналогії із засобами пізнання, що належать до теоретичних методів дослідження: як розрізнення або поєднання певних складників, намагаючись мислительно осягнути певну систему чи, навпаки, систематизувати їх. Сприймаючи саме так поняття „синтез”, похідне від нього „синтетичність” (а, можливо, навпаки) дехто просто вважає абсурдним. Щоб глибше вникнути в його сутність, звернемося до основоположних концепцій, що глибоко тлумачать це поняття, зокрема, до тих її авторів, яких вивчав або був із їхніми ідеями знайомий А.С.Макаренко. Це допоможе глибше зрозуміти логіку його педагогічного мислення.

Першим джерелом, що інформує нас про компетентність А.С.Макаренка щодо „синтетичності” як певного поняття, є „**Заява в Центральний інститут організаторів народної освіти**”, в якій він просить зарахувати його студентом на головне відділення інституту, зокрема додаток до заяви „Замість колоквиуму”, в якому він дає обґрунтування своїх знань із різних дисциплін (т.1, с.9-11). Вони дуже багатогранні, ми ж звернемося до тих, що допомагають нам з’ясувати предмет нашого дослідження. Вирізнимо із переліку філософський, соціологічний, біологічний та психологічний аспекти, оскільки саме вони є підґрунтям, на тлі якого чітко вирізняється ця проблема:

„1.3 **філософією** знайомий дуже несистематично. Читав Локка, „Критику чистого розуму” (Канта), Шопенгауера, Штірнера, Ніцше і Бергсона. Із російських дуже добре вивчив Соловйова. Про Гегеля знаю за творами.

2. Читав усе, що є російською мовою, з психології, у колонії сам організував кабінет психологічних спостережень і експерименту, але глибоко переконаний у тому, що науку психологію потрібно створювати спочатку.

3. Із **соціології**, крім соціологічних етюдів вказаних історичних письменників, знайомий із спеціальними працями **Спенсера, М.Ковалевського і Деграфа, а також з Ф. де Куладжем і де Роберті**.

4. Солідні знання маю в галузі **біології**. Кілька раз перечитував усього **Дарвіна**, знаю праці **Шмідта і Тімірязєва**, знайомий з найновішими [проявами] дарвінізму, читав **Мечнікова** та дещо інше.

Хімії практично не знаю, забув багато реакцій, але загальні положення і найновіша філософія хімії мені добре відома. Читав

**Менделєєва, Морозова, Рамзая.** Цікавлюся радіоактивністю...” (там само, с.9-11).

Цей перелік проблем, до того ж незавершений, з якими був обізнаний А.С.Макаренко, і авторів їх провідних концептуальних положень, характеризує А.С.Макаренко як людину, яка прагнула до науки, до втілення знань у галузі педагогіки. Оскільки його прагнення зайнятися безпосередньо наукою не реалізувалося, він щоденно, щохвилино збагачував їх і апробовував у межах свого експериментального закладу. Про це знову засвідчує наступне джерело, яким ми володіємо, – це **протокол бесіди з Оксаною Дмитрівною Іваненко М.М.Окси**. Пропонуємо нові фрагменти із цього протоколу, зосереджуючи увагу на низці імен учених, які були відомі А.С.Макаренку й не були опубліковані в семитомнику. Як на наш погляд, це значно розширює характеристику А.С.Макаренка як суперечливої постаті в педагогіці:

**Фрагмент 1.** „Багато імен вчених я і зараз пам’ятаю, хоча про них нічого не написано в енциклопедіях і словниках, які вийшли у нас в країні. Залужний їх знав, слухав лекції деяких з них, був знайомий з ними. Ось те, що не можна було прочитати, а можна було почути з вуст професора педагогіки, дуже цікавило Антона Семеновича. Пам’ятаю, як вони говорили про істориків педагогіки **М.Демкова і П.Монро**. Їх праці вони найбільше цінували. І Залужний, і Макаренко особисто були знайомі із Демковим. Він працював у Прилуках на педкурсах. Говорили і про **Ващенка** з Біликів, а потім з Полтавського педінституту... Пам’ятаю, як говорили про проблеми комплексного навчання **Г.Моррісон**. Залужний радив використовувати його у навчанні в колонії. Один з вечорів був присвячений **Марії Монтессорі** та **Богдану Наврочинському**, але високо цінували організацію шкільної системи Наврочинського”.

**Фрагмент 2.** „Макаренко захоплювався діяльністю В. Науменка в уряді УНР (міністра освіти), – йдеться про **Володимира Павловича Науменка** (1852 – 1919) – яскравого представника української прогресивної інтелігенції кінця XIX – початку XX століття. – С. К.). Цінне у В. Науменка – це значення етнопедагогічного матеріалу для виховання. Хотіла сама дослідити це питання, та все руки не доходять”.

**Фрагмент 3.** „Пам’ятаю також, що Залужний розповідав про лекції **Ф.Бюїсон**, які він слухав в Сорбоні, говорили про **Поліну Кергомар** – її ідея поваги до особистості дитини, **Елен Кей**, у якій особливо виділяли врахування особистого досвіду в дитини, самостійність, її інтерес. Сперечалися про інтелект мавпи і людини у **В. Келер**, захоплювалися тестами про обдарованість дитини **А.Біне**”.

**Фрагмент 4.** „З психологією і педологією, завдяки Макаренку і Залужному, я також дружила. Мої професори, які дуже цінували Антона Семеновича, такі як *Соколянський, Протопопов, Попов* завжди ставили мою відповідь у приклад, говорили, що я добре самостійно опрацювала матеріал. Макаренко був не самотній у своїх пошуках. Залужний говорив, що його досвід збігається з досвідом німецького педагога Г. Вінекена. Залужний читав німецькою мовою про це. Антона Семеновича дуже зацікавив цей досвід, що, пам'ятаю, Залужний навіть робив для Антона Семеновича переклади з якоїсь німецької книги, чи журналу”.

**Фрагмент 5.** „Згадували і про **В.Бехтерєва** – вчення про виховання з раннього віку. А якось мова зайшла про методику навчання фізики професора Київського університету **Де Метц Г.**, лекції якого слухав Антон Семенович. У бесідах можна було почути про **Виготського, Зільберштейна та Зільберфарба, Сумцова, Багалія, Трахтенберга** та інших”.

Як засвідчує сама Оксана Іванівна, „уже цей перелік імен, а їх було значно більше, дає уявлення про ерудицію Антона Семеновича. Для вихованців Антон Семенович був ходячою енциклопедією...” (з протоколу).

А ми додамо ще імена, про які йшлося в попередній частині статті, – це **Гегель, Фєєрбах, Шарден, Ушинський, Вернадський, Кершенштейнер** тощо. Звичайно, всі вони – автори певних концепцій, із яких не кожна має пряме відношення до проблеми *синтетичності як наукової категорії*. Такий аналіз підтверджує багатогранну компетентність А.С.Макаренка в усіх галузях наукових знань, а багатогранність якраз і є основоположним поняттям синтезу в тому розумінні, яке цікавить сучасних дослідників.

На цьому мало дослідженому аспекті зосередив увагу доцент кафедри педагогіки Харківського державного університету ім. Г.Сковороди **Б.М.Наумов** Висловлювання А.С.Макаренка: „**Ми повинні прагнути до синтезу, нерозкладеної людини**” він вважає геніальним і як таким, що слугувало провідною ідеєю для прогнозованої сучасної педагогічної системи. Він характеризує його як передбачення нової ідеології розвитку людини – **поліцентризму**, що забезпечує цілісний розвиток людей у сучасному суспільстві. Першою спробою реалізації цього підходу є розроблений, на чому наголошує Б.М.Наумов, харківчанами „**Маніфест цілісного розвитку людини**”. Він ґрунтується на національній ідеї, що може застосовуватися до всього людства – „Цілісний повноцінний розвиток кожного як умова цілісного повноцінного розвитку всіх”, відстоює єдність і **взаємозв'язок повнокровного розвитку трьох складників людини – біологічного, духовного і соціального.**

Нова парадигма в освіті відображена в статті „Шляхи реалізації поліцентризму (концепція впровадження) в журналі „Рідна школа” в 2002 році. „Ми вважаємо, – запевняє Б.Наумов, – що повинна відбутися п’ята революція в освіті, революція цілісного підходу, мирна, ненасильницька революція духу, рішучого оновлення й відмови від догм й ідеологій ХХ століття, що відійшло. **Лозунг революції – „Синтез. Інтеграція. Цілісність”.**

Синтез педагогічних впливів, згідно з поглядами А.С.Макаренка, підтримка людини, яка росте, яка повинна бути реалізована в інтегрованому, цілісному педагогічному процесі цілісного розвитку людей у нинішніх умовах, критично зауважує вчений, ми маємо роздвоєну педагогіку, оскільки сучасна теорія окремо розглядає питання виховання й навчання. „Потрібна нова школа ХХІ сторіччя” – школа цілісного розвитку людини, школа, яка б не тільки забезпечувала учня різноманітною інформацією, але й вводила молодь у новий для неї світ культури, який вона повинна не лише засвоїти, але й розвинути, перетворюючи навколишню дійсність. Це становить сутність розробленої нами системи поліцентризму, заснованої на ідеях великих попередників, у тому числі й генія світового масштабу Антона Семеновича Макаренка (Борис Наумов. А.С.Макаренко и полицентризм в педагогике // Імідж сучасного педагога. – №4-6. – 2002. – С. 60-61). Ідеї Б.М.Наумова висвітлені в праці „Поліцентричний метод: перша педагогічна технологія цілісного розвитку особистості (Харків, РВП „Оригінал”, 1998) в ж. „Рідна школа”: (2001. – №1, 5; 2002. – №2, 6; 2005. – №1; 2006. – №7; 2007. – №1; ж. „Шлях освіти” (2000. – №1; 2005. – №1).

У нових соціальних умовах по-новому постає і проблема економічного виховання. Як провідна у цьому контексті, виокремлюється теоретична концепція В.М.Мадзігона (В.Н.Мадзігон. Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом: Монография. – К.: „Вересень”, 2004), у контексті якої вирізняються такі позиції.

***МАДЗИГОН Василь Миколайович** (1937) – дійсний член АПН України (1992), доктор педагогічних наук (1991), професор (1992). З листопада 1994 року – директор Інституту педагогіки АПН України, з 1993 р. – віце-президент – керівник відділення теорії та історії педагогіки АПН України, а з грудня 1995 – віце-президент АПН України (одночасно виконує і обов’язки директора Інституту педагогіки на громадських засадах). Йому присвоєно звання заслуженого діяча науки і техніки України (1997). Має понад 150 друкованих праць, понад 10 винаходів та технічних удосконалень.*

Його погляди полягають у такому:

...У сучасних умовах відбувається подальше вдосконалення роботи загальноосвітньої школи. Освіта XXI століття – це освіта для людини. Стрижнем її є розвиваюча культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, спроможної до самоосвіти й саморозвитку, активної соціалізації, яка вміє критично мислити, обробляти різну інформацію, використовувати набуті знання й уміння для творчого розв'язання проблем, прагнучи змінити на краще своє життя й життя своєї країни.

XXI століття – це час переходу до високотехнічного інформаційного суспільства, в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення набувають вирішального значення для економічного й соціального розвитку країни. Інтеграція й глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, що відбуваються у світі, перспективи розвитку Української держави вимагають оновлення освіти.

З цією метою постановою Кабінету Міністрів України №24 від 14.01.04 затверджений Державний стандарт базової й повної середньої освіти. Науково-технічний прогрес створює сприятливі умови для реалізації схильностей кожної людини й планомірного вдосконалення соціально-економічного механізму управління працею. Це життєво важлива справа, вона відповідає інтересам усіх, дозволяє кожному розкрити свої можливості й талант до всього нового й передового (Андерсен Л., Моллер К. Нова методологія аналізу ринку праці та професійних умінь // Професійно-технічна освіта (спецвипуск). – 2001).

У сучасних умовах, коли взято курс на ринковий шлях розвитку виробництва, раціональне використання людського чинника в підвищенні продуктивності суспільної праці як науково-теоретичний аспект цієї багатопланової проблеми, набуває актуального характеру.

Характер праці – це категорія політичної економіки. Він відображає суспільний складник процесу праці, з допомогою якого виражається специфіка стосунків між людьми щодо їх участі в суспільній праці, а відповідно – суспільний лад виробництва матеріальних благ, тобто кому належить засіб виробництва, яким чином відбувається поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва для виробничої діяльності, чією власністю стає створений у процесі виробництва продукт, як він розподіляється і т.п.

У такий спосіб зміст праці пов'язано з виробничими силами суспільства, а його характер – з виробничими відносинами.

Оскільки процес праці по суті є процесом між людиною і природою – його прості компоненти стають однаковими для всіх суспільних форм розвитку. Але кожна історична форма цього процесу

розвиває далі матеріальні основи і його суспільні форми. Досягнувши відомої форми зрілості, ця історична форма відкидається й вивільняє місце для вищої форми. (Актуальні питання політехнічної підготовки школярів. – М.: 1990. – С.456). Одне слово, йдеться про те, що нова соціально-економічна форма праці уможливорює для подальшого вдосконалення трудової діяльності, що характеризується такими параметрами:

а) зовнішні умови, що впливають на виробничо-технологічний процес;

б) організаційні форми виробничої діяльності;

в) рівень розвитку засобів праці, що використовуються у виробництві;

г) якісний склад предметів праці, що використовуються;

д) рівень загальноосвітньої й професійної підготовки;

е) характер технології, що застосовується.

Усі названі параметри нерозривно пов'язані між собою й доповнюють цілісне уявлення про зміст праці, його сутність й форми прояву...

**О.І.Бондаренко** виокремлює принципи педагогічно-економічної концепції А.С.Макаренка (Таврійський національний університет ім.В.І.Вернадського)

Уся педагогічно-економічна концепція А.С.Макаренка, за його дослідженням, ґрунтувалася на таких принципах:

1. Основним положенням усієї його педагогічно-економічної концепції було розуміння господарства насамперед як педагогічного чинника, а колективної форми господарювання – як провідну форму виховання.

2. Нерозривність господарського виховання з освітою та загальним розвитком дитини – це другий принцип у концепції А.С.Макаренка. Завдяки системі виховної роботи, в якій поєднувалися навчання з матеріальним виробництвом, з установ, якими керував Антон Семенович, виходила людина, що знала організацію виробництва, процеси виробництва і, крім того, мала середню освіту.

3. Виробниче навчання, підпорядковане навчально-виховним завданням, привело до того, що в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського хлопчики 13-14 років керували групою фрезерувальних верстатів, де не можна було обійтися без транспортира, де потрібні знання математики і тонка кмітливість. Діти вчилися організаторським умінням.

4. Побудова педагогічно-економічної концепції – це диференціація та індивідуалізація виробничої діяльності. У працях, присвячених педагогічній концепції А.С.Макаренка, основна увага зосереджувалася досі на ролі колективу. Однак завданням педагога



було виховання особистості за допомогою колективу й участі у його діяльності, тому й робота з виховання господарської, економічної й виробничої діяльності була диференційована. Вона в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського була організована так, що різні види праці диференціювалися залежно від трудових якостей і психофізіологічних особливостей вихованців.

5. В основу п'ятого принципу покладено положення про те, що господарське виховання повинно бути спрямоване на виховання прагнення до майбутнього життєвого рівня, добробуту людини. Працювати, обравши справу до вподоби, для людини такий же природний стан, як жити й дихати. А.С.Макаренко вважав, що мета виховання єдина – це виховання людини майбутнього, активного і свідомого громадянина з високим рівнем компетентності та **професіоналізму**.

6. Економічна діяльність повинна готувати вихованців до виконання різних суспільних ролей. У колонії й комуні різноманітна за характером діяльність організовувалася так, щоб керував господарством і колектив у цілому, і кожний його член міг виступити в функції працівника як підлеглого, так і організатора, начальника, керівника.

7. Відомий принцип перспективних ліній був характерний також для економічної концепції А.С.Макаренка. Виробниче навчання на заводі проводилося з використанням кваліфікаційного просування з розряду в розряд, чому передував нетривалий вступний курс навчально-тренувальних робіт. Кваліфікований робітник готувався безпосередньо на заводі, беручи участь у виконанні виробничої програми. Після набуття міцних навичок роботи з певного розряду протягом певного терміну комунара переводили в наступний розряд, на більш кваліфіковану роботу. На виробниче навчання, тобто на підготовку кваліфікованого робітника, витрачалося від двох з половиною до чотирьох років, залежно від спеціальності.

8. Виховання патріотизму та національної свідомості – ще один невід'ємний компонент педагогічно-економічної концепції А.С.Макаренка. Свідченням цього є, наприклад, випуск перших у країні електросвердел та фотоапаратів.

9. Принцип паралельної педагогічної дії в розвитку особистості, розроблений А.С.Макаренко, використовувався й при господарському та економічному вихованні. Ми бачимо, як з розвитком трудових умінь та навичок у господарській діяльності та на виробництві у вихованців з'являється потяг до знань, до навчання у школі.

О.І. Бондаренко доходить висновку: А.С.Макаренко передбачив мету, педагогічні завдання господарського виховання, вважаючи, що

кожна дитина як член сім'ї є повноправним членом сімейного господарства, а звідси якоюсь мірою і членом усього суспільного господарства. Оскільки кожній людині обов'язково доведеться брати участь у суспільно-державному господарстві, то чим він краще він буде підготовлений до цієї справи, тим більше він принесе користі державі й самому собі (А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття. Матеріали міжнародних педагогічних читань, присвячених 115-й річниці від дня народження А.С.Макаренка. – Мелітополь, 18-19 березня 2003 р. – С.78-80).

\* \* \*

У 2002 році виходить у світ збірник архівних документів і матеріалів з аналітичною системою й науковими коментаріями, що відтворює об'єктивну картину діяльності Полтавської колонії ім. М.Горького як унікального у світовій практиці виховного закладу. Представлені документальні джерела й аутогенні архівні матеріали розкривають генезу педагогічних пошуків А.С.Макаренка в становленні гуманістично орієнтованої системи виховання (Полтавська трудова колонія ім. М.Горького в документах і матеріалах (1920-1926 рр.) / За ред. академіка І.А.Зязюна. – Полтава, 2002. (У двох частинах), автори-укладачі – доц. О.П.Єрмак, доц. Л.В.Крамущенко, доц. І.Ф.Кривонос, проф. Н.М.Тарасевич; А.В.Ткаченко „Антон Макаренко і світ: аналіз англомовних студій” – дослідження Н.П.Дічек (монографія. – К.: Науковий світ, 2005). Аналогічні проблеми досліджено і в докторській дисертації; кандидатську дисертацію „Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А.С.Макаренка” захистила О.В.Мельникова (Харків, 2005). У світ виходить книга Ф.Муратова „История Куряжа: от монастыря до колонии” (Харьков, Магулин, 2006).

### **Фрагменти практичного досвіду**

\* На особливу увагу заслуговує досвід Великопавлівської спеціалізованої школи „Майбутній фермер” Зіньківського району Полтавської області, в умовах якої успішно втілюються педагогічні ідеї видатного земляка Антона Макаренка:

1. Школа повинна бути не „школою навчання”, а „школою життя”, а саме – школою сільського життя відповідно до умов, у яких функціонує навчальний заклад.

2. Організація „школи як господарства”, де панує не „праця – робота” (тобто, навчання праці, а „праця – турбота” (виховання фундаментальних якостей особистості на основі ефективності праці та її мотивації, соціально-моральних відносин, властивих тій чи іншій

організації праці) (Макаренко А.С. Педагогические сочинения. В 8 томах / Сост. А.А.Фролов и др. – М., 1983-1986. – Т.5. – С.11.

3. Батьки, діти, педагоги – рівноправні дійові особи навчально-виховного процесу.

4. Вищий рівень виховної майстерності – це коли педагогічні дії не відрізняються від життя (там само. – Т.5. – С.226).

Школа-господарство ґрунтується на бюджетній основі, завдяки чому покращилася її матеріальна база, умови для розвитку сільської дитини, її життєздатності, самостійності та відповідальності.

Після проведення курсів ОДГ (квітень 2000 року), організованих кафедрою педтехнологій Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського, Великопавлівська загальноосвітня школа I-III ступенів була перепрофільована з 1.09.2000 року у школу „Майбутній фермер”. Ініціатором її створення була директор школи Л.М.Гудько, яка входила до асоціації жінок-фермерів Зіньківського району (детальний опис досвіду див.: Надія Білик. Ідеї А.С.Макаренка в спеціалізованій школі „Майбутній фермер” // Імідж сучасного педагога. – 2002. – №4-5. – С.39-41).

Автори статті „Використання творчої спадщини А.С.Макаренка в діяльності ВТК” **Л.Гомля і М.Гриньова** наголошують на негативних соціально-економічних і політичних процесах, що відбуваються в Україні в цей період. Вони констатують статистику, що викликає тривогу й занепокоєння, за останні 10 років. Зріс рівень дитячої злочинності: близько 70 тисяч дітей і підлітків стоять на обліку правоохоронних органів; питома вага юних правопорушників становить 25% проти 13% десять років тому; підраховано, що кожного дня підлітки скоюють злочини, в тому числі: одне вбивство або тяжке тілесне пошкодження, два-три розбійні напади, вісім пограбувань, 26 крадіжок державного, 45 – особистого майна громадян (з них 16 квартирних крадіжок), і майже щодня вони вчиняють зґвалтування... В Україні щорічно близько 20 тис. дітей залишаються без батьківської опіки, понад 200 тис. дітей залишаються без одного з батьків, щорічно 49% сімей розривають шлюб, серед засуджених підлітків 40% – з неповних сімей. Справжньою трагедією стає втеча підлітків з дому. Лише за рік в Україні зафіксовано 7 тисяч втеч (там само, с.89).

\* Проблемна тема – розвиток творчих здібностей особистості в умовах системної моделі навчально-виховного закладу в сільській місцевості і співпраця студентського клубу педагогічного спрямування Рівненського державного гуманітарного університету здійснюється за принципом **зони проживання і спадкоємності поколінь**. Цьому сприяє відроджена форма студентського об’єднання – **педагогічний загін**.

Центральною ланкою співпраці та творчого самовдосконалення студентів є підліткові клуби м. Рівне. Модель їх діяльності засвідчує про систему різнобічності діяльності підлітків в умовах підліткових клубів, організованих Рівненським управлінням у справах сім'ї та молоді.

Творчий підхід до виховання та розвитку підростаючого покоління притаманний керівникам підліткових клубів – студентам-практикантам та випускникам РДГУ. Під час роботи з підлітками керівники об'єднують використовують форми та методи, якими оволоділи у студентських клубах РДГУ, а саме: психологічні тренінги, розповіді-естафети, педагогічні ситуації, колективні творчі справи, метод театралізації тощо.

Мережа підліткових клубів створена в зоні проживання за **різновіковим принципом**. Педагоги-організатори формують та розвивають природні здібності й схильності підлітків, організовують різнобічну діяльність. Таких клубів при Рівненському відділі у справах сім'ї та молоді функціонує 28. Гуртковою роботою охоплено 4221 дітей та представників молоді. Основним контингентом, що відвідує гуртки, є діти із малозабезпечених, багатодітних сімей, діти-сироти, напівсироти, діти-інваліди. Працівниками проводиться робота щодо залучення дітей у клуби, громадянське виховання є однією з основних складових їхньої діяльності.

З метою підвищення організації змістовного дозвілля і морально-духовного виховання дітей та підлітків у вільний від навчання час керівники підліткових клубів (члени студентських клубів „Взаємообміну”, „Пошук”, „Благодій”) разом з вихованцями організовують різноманітні форми дозвілля: новорічно – різдвяні ранки для дітей-інвалідів дитячого садка №53 та дітей-сиріт з Будинку дитини, конкурси читців на честь вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка – **за принципом благодійності**. Систему діяльності клубів подаємо в графічній формі.

**Система діяльності різновікових підліткових клубів за місцем проживання, організованих Рівненським відділом у справах сім'ї та молоді департаменту соціального обслуговування**

№ з/п	Назва підліткового клубу, адреса	Напрямки роботи
1	„Мрія”, вул. Макарова, 6	- шейпінг, гра на гітарі, швейна справа, в'язання
2	„Росинка”, вул. Макарова, 8	- настільний теніс, шашки, шахи, робота з бісером, в'язання, валеологія

3	„Омега”, вул. Павлюченка, 18	- авіамоделі
4	„Пролісок”, вул. Вербова, 2	- шашки, „Подруга”, вишивка, географічний, в’язання
5	„Юність”, вул. С.Бандери, 28	- літературно-драматичний, народні умільці, різьба по дереву
6	„Обеліск”, вул. Гагаріна, 67	- туризм, військово-педагогічний, історико-краєзнавчий
7	„Імпульс”, вул. Гагаріна, 47	- атлетична гімнастика, настільний теніс, шашки, футбол
8	„Лілея”, вул. С.Петлюри, 1	- народознавчий туризм
9	„Бусі-До”, вул. С.Петлюри, 1	- східні єдиноборства
10	„Романтик”, вул.Р.Шухевича, 2	-м’яка іграшка, вишивка, в’язання, математичний
11	„Пролог”, вул. Студентська, 5	- велоспорт
12	„Колобок”, вул. Грушевського, 5а	- художній, дизайн, шашки, шахи, флористика
13	„Гроно”, вул. Соборна, 404б	- туризм, польська мова, сімейна етика, шашки, шахи, макраме, виготовлення штучних квітів, драматичний
14	„Олімпія”, пр. Миру, 4	- настільний теніс, образотворче мистецтво
15	„Сучасник”, вул. Відінська, 44	- декоративно-прикладне мистецтво, в’язання, м’яка іграшка
16	„РК Рівне”, вул. Соборна, 14а	- регбі
17	„Фантазія”, вул. О.Дундича, 2	флористика, макраме, логічного мислення, театральний, образотворче мистецтво
18	„Меридіан”, вул. Кн. Ольги, 10	- шашки, образотворче мистецтво
19	„Олімп”, пр. Миру, 8	- атлетична гімнастика
20	„Лицар”, ЗНЗ №2	- юних моряків
21	„Умілець”, ЗНЗ №11	- м’яка іграшка
22	„Пліч-о-пліч”, ЗНЗ №12	- машинопис

23	„Сузір'я”, ЗНЗ №28	- основи української кухні, шашки, шахи, волейбол, баскетбол, настільний теніс, різьба по дереву, атлетична гімнастика
24	„Дзвіночок”, ЗНЗ№9	- духовна пісня
25	„Молода просвіта”, вечірня школа	- літературно-драматичний
26	„ЕКО”, вул. Тополева, 14/16	- еколого- краєзнавчий
27	Ім. Д.Томаса, ЗНЗ №15	- літературно-мистецький
28	„Нашим нащадкам”, пр. Миру, 9	- регбі

Дні милосердя в рамках загальнонаціонального місячника Червоного Хреста, виставки експонатів народно-ужиткового мистецтва „З бабусиною скрині”, похід у Карпати зі сходженням на гору Говерла. З нагоди Дня вчителя традиційним є свято „Сходінками шкільного життя” у територіальному центрі, яке проводиться вихованцями підліткового клубу „Фантазія”. Педагоги-організатори підліткових клубів були учасниками семінару-тренінгу „Нові виховні технології” на тему: „Захищаємо свої права” за Міжнародною програмою ПРООН (ЮНЕЙДС) „Сприяння просвітницькій роботі: рівний – рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя.

З метою популяризації та утвердження козацько-лицарського мистецтва – бойового гопака серед дітей та молоді, запобігання поширенню наркоманії та підліткової злочинності був проведений у Рівному фестиваль Бойового Гопака, а вихованці театральних гуртків підліткових клубів „Фантазія” і „Мрія” провели вечір-зустріч у військовій частині з репресованими „Вам вклоняється Україна і український народ”. Театралізовані фрагменти виступають у ролі педагогічних ситуацій як важливого виховного методу впливу на підлітків (ситуації-драматизації, ситуації-інсценізації, діалоги).

Наукове видання

**С.Г. Карпенчук, М.М. Окса**

## **МАКАРЕНКОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ: АСПЕКТИ ІСТОРІЇ, ТЕОРІЇ, ПРАКТИКИ**

**Науково-методичний посібник**

Редактор – *Воробей Л.Г.*

Комп'ютерна верстка – *Кравчук В.Ю.*

Підписано до друку 26.11.2007 р. Замовлення №130/2.  
Формат 60x84<sup>1/16</sup>. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 25,5.  
Гарнітура Time New Roman. Наклад 300 прим.

У книзі в певній хронологічній послідовності розкрито процес поетапного розвитку Макаренкознавства, в управлінні, зокрема аспекти історії, теорії і практики, починаючи від 20-30-их років ХХ ст. і звершуючи поглядами популяризаторів ідей А.С.Макаренка в нинішніх умовах.

Рукопис може слугувати науково-методичним посібником до дисциплін заагальнопедагогічного циклу у педагогічних навчальних закладах, він спонукатиме до нових досліджень не лише у галузі макаренкознавства, а й інших, пов'язаних із розвитком педагогічної науки. Оскільки постать А.С.Макаренка увійшла до світової класики, і не втрачає популярності й у нинішніх умовах, то опублікована книга викличе інтерес у зарубіжній педагогічній думці, реалізувавши провідну місію науки – інтегрування у світовий соціально-педагогічний простір.

К 26 Карпенчук С.Г., Окса М.М. Макаренкознавство в Україні: аспекти історії, теорії, практики. – Рівне: РДГУ, 2008. – 494 с.

УДК 37.03(477)  
ББК 74.03(4Укр)6

ISBN 978-966-2096-21-7

© Карпенчук С.Г., Окса М.М., 2008

Віддруковано засобами оперативної поліграфії  
редакційно-видавничого відділу  
Рівненського державного гуманітарного університету